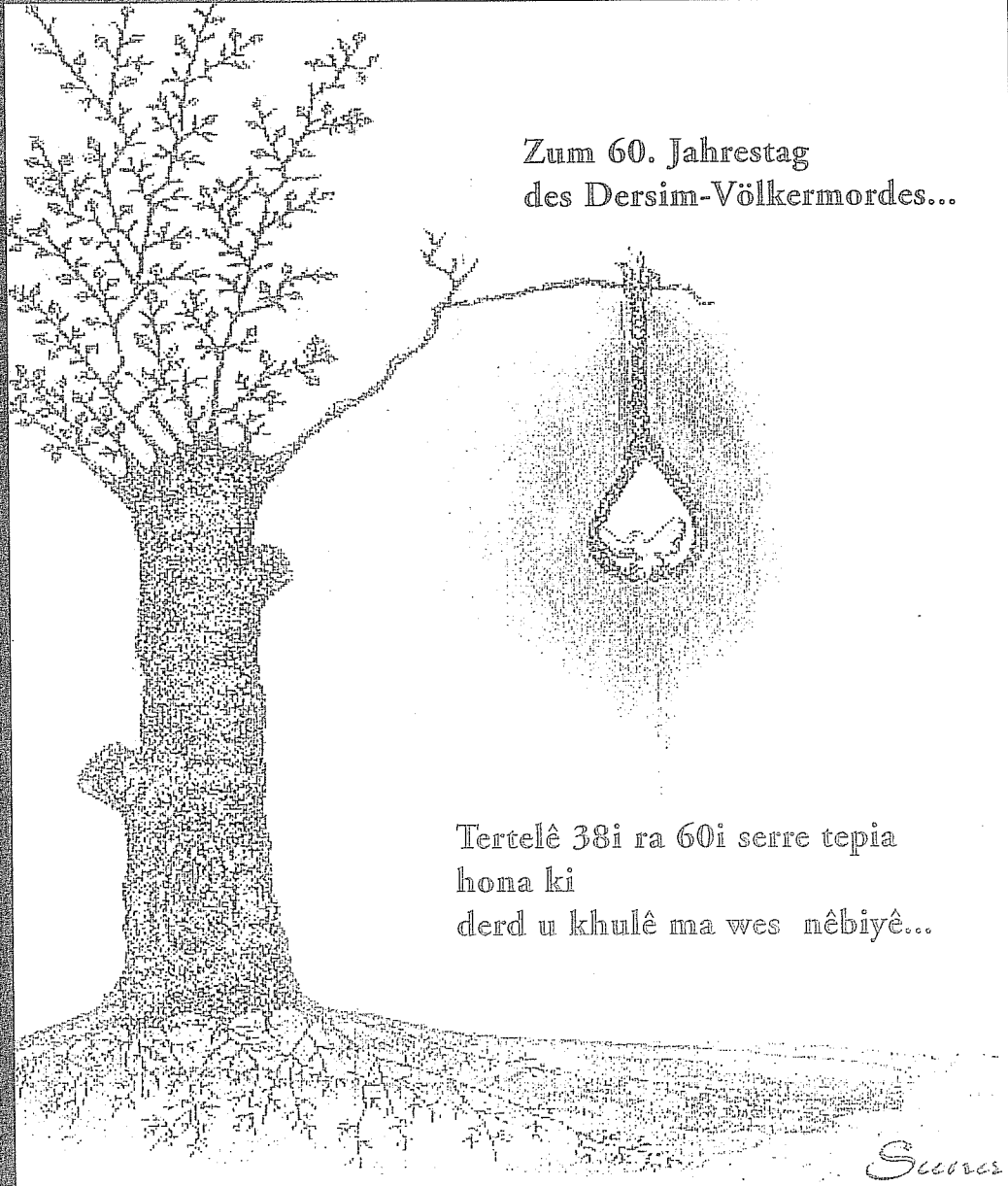

Ware

**Pêseroka Zon u Kulturê Ma: Dimili-Kirmanc-Zaza
Dimili-Kirmanc-Zaza Dili ve Kûltürü Dergisi
Zeitschrift der Dimili-Kirmanc-Zaza-Sprache und Kultur**

Zum 60. Jahrestag
des Dersim-Völkermordes...

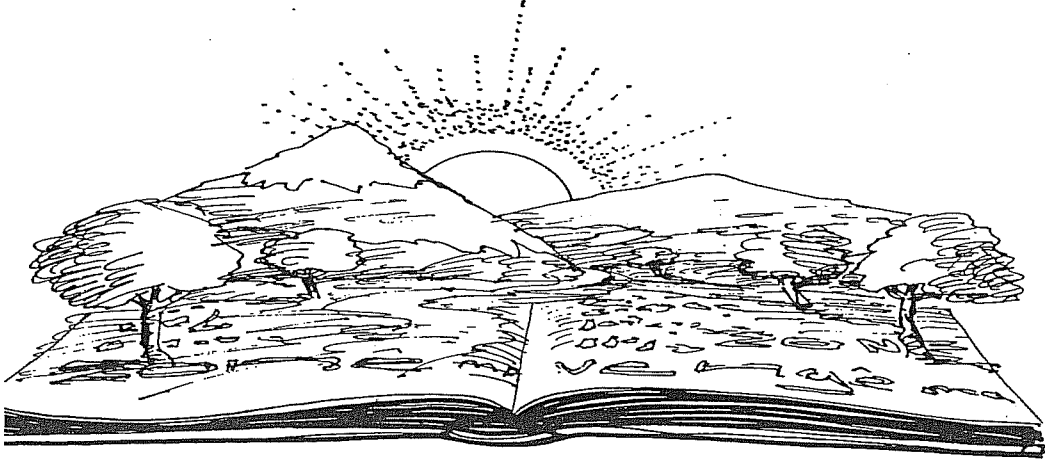
Tertelê 38i ra 60i serre tepia
hona ki
derd u khulê ma wes nêbiyê...

ISSN 0946-4573

Secors

Ware

Pêseroka Zon u Kulturê Ma: Dımılı-Kırmanc-Zaza
Dımılı-Kırmanc-Zaza Dili ve Kültürü Dergisi
Zeitschrift der Dımılı-Kırmanc-Zaza-Sprache und Kultur

Redaksiyon / Redaktion:

Asmeno Bêwayir, Mehmet Doğan, X. Çelker

Cematê Ağmey * Yayın Kurulu * Freie MitarbeiterInnen

Alican, Berfin Jêl, Cansa, Daimi, Gagan Çar, H. Akbaba, H. Mergarji, H. Tornê-
cengi, Hesenê Dılavı, Heyder, Fidane, Kemê Xece, Mursao Areyiz, M. Çapan, Metê
Xece, Musa, Mıstefaê Mızuri, Munzır Comerd, Perrê Sodiri, Sait Çiya, Şervan,
Uşên Laşer, Usxanê Cemali

Adresa Nustene * Yazışma Adresi * Kontaktadresse

Ware

İnternet:

Postfach 1369

<http://members.tripod.com/DERSIM/magazines/ware.htm>

D-72258 Baiersbronn

<http://members.xoom.com/zazaki/index.htm>

Hesabê Panqe * Banka Hesabı * Bankverbindung

H. Dursun

Konto Nr.: 608141

BLZ.: 545 500 10

Stadtsparkasse Ludwigshafen

© *Ware*

* Autoren, Übersetzer und alle Mitarbeiter erhalten kein Honorar.

* Namentlich gekennzeichnete Beiträge geben nicht unbedingt die Meinung der Redaktion wieder.

* Die Redaktion behält sich vor, zugesandte Beiträge zu kürzen, zu verschieben bzw. auch nicht abzdrukken.

* Alle Artikel dürfen mit Genehmigung der Redaktion und Einsendung eines Belegexemplars nachgedruckt werden.

Amor Nr. 12: 10.- DM

ISSN: 0946-4573

Têyestêy * İçindekiler * Inhalt

Pelge * Sayfa * Seite

Mektubê Wendoğa * Okar Mektupları * Leserbriefe

3

Dimilki-Kirmancki-Zazaki

Warey ra		2
Herfê Giredaişi	C.M. Jacobson	7
Jêle	Hasan Kûçûk	8
Delğe	Ali Himmêt Dağ	10
Xo bizane ke şar to bizano	Roşna	11
Raqasa	Engin Aras, Çarnayoğ: Hasan Öztürk	12
Kıramnciye ra taê meseley	Memê Jêle	13
Zonê made formo pasiv	Mehmet Doğan	16
Lauka Dersimi, Namê Ma	Alişêr, Mahmut Yılmaz	19
Reçeramitena koka waxtqesa	Hasan Öztürk	20
Heq be Xızırı ra, Vıjdanê Vergi, Gula Bağu, Memedê Mi, Mesela Alê Wale		27
Lüye u Kolikar	Ahmet Kahraman, çarnayoğ: U. Pulur	28
Kıla Dêsimi	H. Tornêcengi	30
Qampanya parşi-Bela serê Qaşi	Berfin Jêl	31
Dêrsim ra hata Çin	Hüseyin Çağlayan	36
Kewra Mor	C. Carekız	37
Duzgın Bava	Şervan Barihas	38
Di mirçiki, hirê çimi	Server Kalan	39
Cay Bawkalan, Koç u kerem	Koyo Berz	41
Arême hedê merdene!, Thomirê mi	Haşo Dizd, Hesen Huyino	42
Lecê Heciyan u Xilikan	Koyo Berz	43
Mesela Bava Ağaê Qaji	Hidir Güll	48
Kewraenia Domanunê Ap Mursay	Tornê Mirzê Silê Hemi İsmail Kılıç	49
Aşma zerde	K. Xamirpêt	50
Seyidê Dêrsimi	H. Tornêcengi	51
Pepug çiko, çituri waneno?	M. Tornêgêyali	52
Dakıla mi, Welat ra dūr	Mehmet Tülek, Hesen Huyino	55
Tharva Tutini	Haydar Beltan	56
Ali Boğaji	Mahmut Yılmaz	57
Meselê Çorşme dê Çermug	Arêkerdoğ: Roşan Hayig	58
Taê merteley, Pir keramete wazeno	Nilüfera Korte, Wuşê C.	61
Pi'be di lacanê xora	Çarnaoği: C.M. Jacobson, Hesen Uşên	62
Son lewê Heqi ke riskê mi bido	Rozasmên-Usxanê Cemali	63
Serde mendime, Zonê made bimore	Hüseyin Öztürk, Heqiê Mergariji	64
Dêsim ra derzinrêçi	Oda Ferber	65
Efsaneyê Şarik ü Şivoni	Arêkerdoğ: Fiyilikê Qerebegan	66
Teverno Омикрон de sewê	Mesudê Keşki	69
Sey Qaji sero reportaj-4	Dairni Cengiz	71
Usar	Alî Hîmet Dağ	74
Heq kesi şaş mekêro, Welat-welat	Roşna, Hüseyin Öztürk	75
Ap Mursaê Areyiji ra kılami		76
Ez amane lewê sima ke sifetu ra bixeleşi	Cezmi Ersöz, çarnayoğ: Mesudê Keşki	78
Memed Çapani ra jû pelge		80
Keçelek Çêna paşay de gulaşe cêno	Arêkerdoğ: X. Çelker	81
Yitiqatê Dêsimi de Xızır	Munzir Comerd	83

Türkçe

Ware'den		100
Kasabada açık görüş	Şükrü Aslan	101
Alevilikte esas olan insandır	M.Düzgün ile reportaj-Sait Çiya	103
Evrensel Asker	Metin Ataç	109
Derviş Beyaz Şeceresi	P. Metin Küçük ile reportaj-X.Çelker.	110
Dersim İnanç'ında Hızır	Munzir Comerd	113
Tunceli Tenkil Harekatı Bakanlar Kurulu kararı		126
Yaşadığına dair, Gitme, Dersim	B. Bilmiz Can, Nehir Gökçe, Zeki Işık	128
"Dersim" ve M. Oruçoğlu	X. Sefkan	129
Veng u vac - kısa haberler - Pressestimmen		131

Deutsch

Von ware		151
Die Entwicklung der Zaza-Sprache	Dr. Phil. Zilfi Selcan	152
Neuere Entwicklungen unter Zaza in Europa	Kristina Keh-Bodrogi	164
Dersim-Genozid in den Jahren 1937-38	Mehmet Doğan-İsmail Kılıç	168
Radierungen aus Dersim	Oda Ferber	175
Gedichte	von Yücel Yaman	175
Dersim, eine alevitische Oase im Islam	Dr. Hüseyin Çağlayan	176

Englisch

Dimili	Garnik S. Asatrian	182
The position of Zazaki among West Iranian Languages	Ludwig Paul	188
Dersa Zonê Ma - X / Zazaki für Anfänger - X		
Resmê qapaği/Kapak resmi/Tietelbild	Rozşêne	196
	Sunay	

W a r e r a

Wendoğê maê delali,

Tertelê 1937-38i sera 60 serre vêrde ra. Hama na kergane zerrê made hona ki ber nêbiya, derd u khulê ma weş nêbiyê. Bê waştana qomê ma, hardê Dêsimi uncia çarna be meydanê herbi, ard hedê merdene. Se ke kokimê ma nêvanê "38 ra betero..."

Her kes zaneno ke, şarê ma '38 de nêwaşt goni çarç bo, coka çekê xo teslim kerdî, waşt ke Tırka de bêrê hure. Hama ina qebul nêkerd, emur da, va: "Der-sim'de hiç bir canlı bırakılmayacak!..." Kes tam nêzaneno, hama vacino ke, 70 hazar isan kişiya. Dima ki name "isyan" na pa, waşt ke ebe na qêyde suj u guna xo werte ra wedarê.

Dewleta Tırki gunê endi ni tertele eyere xo no, kamia Dêsimi, kamia şarê Kırmanc-Zazay qebul kero. Na kesi waro nêdana, qomu jübün de kena haşt, dısmenêni werte ra dana we.

Seveta naê gereke hurdımêna hetî hardê mara eskerê xo peyser bioncê, zorê çeke werte ra wedariyo ke miletê ma racêro welatê xo.

Ma kesi de pêrodaiş nêwazenime, ma haştiye, têdüştiye u der u cirananê xode ebe dostêni weşiya xo ramtene wazenime.

Hêya çıxa ke derd u khulê ma weş nêbiye ki, dermanê ma biyê zêde; qomê ma endi kamiya xo, zon-kultur u itiqatê xorê wair vecino. Xeberê xêri biyê zêde. Ninera jüê ki nawa: Ware nıka internet dero. Ebe internet Zonê Ma dina ra ağme beno, dino naskerdene. Sıma her caê dina de bese kenê internet kuyê, Warey bivênê. Albazê ma Bertal 'be Heseni raê ke Australiya derê rewra pelga Dersim-Webi (<http://members.tripod.com/DERSIM/index.html>) 'be Dımılı-Zaza-Kırmanc Page (<http://tande.com/zaza>) kerdî bi ra, saiya dine de Ware ki kewt internet. Tijia Sodiri ki nejdî de kuna cı. İta de inera vanime berxudar bê, kêmaniye mevinê. Adresa Warey internet de niara:

<http://members.tripod.com/DERSIM/magazines/ware.htm>

<http://members.xoom.com/zazaki/index.htm>

Waştana i albazanê Australiya Bertal, Heseni u i binu awa ke hata ewro çî ke Zazaki ra, Zazaki sero veciyo, ine arê dê, pelganê interneti kerê. Nustogê ke dosê xo, meqale ya ki kitabê xo estê, i şikinê ninê uca vetene dê.

Karê binê hewlê ke albazê ma Australiya de, suka Melbourne de anê meydan, gurê Radonê Vengê Kırmanc/Zaza Radio u dernega Şarê Mao.

Zobin ki Cematanê Dêsimi Kölni, Holanda u Berlini ra tepia nıka Mannheim de Bonê Kulturê Ma / Zaza Kulturzentrum Mannheim e.V., Baiersbronn de Cemate Kulturê Elewiyunê Dêsimi ki bi ra; hometa marê xêr bê. Umid kenime ke her cao ke miletê ma tede esto, Welatê Ma bo, sukê Anadoliyê gırsi bê, Fransa bo, Belçika bo, Swêd (İsveç) bo, wa uca radon u dernegi, mekteb u televizyonî bêrê ronanene ke sala no zon, zê her zono ke bindesto, ravêr şoro, rareso. Na bare de itaciya ma hem ebe ni bingeu, hem ki ebe mordemanê ke Zonê Ma hona zê kokimanê ma, ro u zerri ra pak qesey kenê, esta. Çıke zanino, insan ke geymê zonê xora marum mend, reyna çetîkê tam reseno cı. Zêdaiya mordemanê şeribiye de hal-mecel niaro.

Hetê nustu ra Ware nafa ki zaf dewletiyoy. Hem letê Zazaki de, hem ki letê Tırki de xêlê nustey estê ke sımare benê qurdişan; raçarney, zoni sero dosi, hêkati, nustê itiqati, nustê kritiki, reportaji u ib.

Almanki de qeseykerdena K. Kehl-Bodrogiya Veyvê Kıtabu (Mannheim) marê diyaisanê newiyu teqdim kena. Dr. phil. Zilfi Selcan 'be Dr. Uşên Çağlayani ki ebe nustanê xuyê hewli pelganê ma neqesnenê. Dr. phil. Zilfi Selcani nustê xode Zonê Ma sero arşiva xuya dewletiyey fişta werê, xêlê malumatê rındi ardê kağıde ser. Dr. H. Çağlayani ki nustê xo "Mıntıqa Dêsimia otonome" de xêlê merem kerdoy. Almanki de bara Dêsim u Zazay de hona zaf senik çimey estê, vera na kêmaniye gamê da rinde eşta.

Bara İngilêzki de nustê ilmi estê. Meqalê Ludwig Pauli »Wertê zonanê İrankiyu de hurendia Zazaki« marê ano re zon. Zonanê binanê ke (zê Semnanki, Taleşki, Âzerki [Tâtîyê cêri]) kaleka Dengizê Xezeri de qesey benê u Zazaki (Dımilki/Kırmanciki) ra taê het ra nezdiyê ano têver.

Dr. Garnik Asatriani nustê xuyo ke ensiklopediya İrani (Encyclopedia Iranica) de veciyo marê ruşno. Ni nusti de ki 'be zonanê İrankiyane binu têversanıtise rındi estê (yê Xezeri ki).

Ebe esq u kêf bıwanê, ma bê xebera xo meverde. Hona fikranê sıma pinime. Hata defêna, weşiye de bımanê!

Mektubê Wendoğa ✍ Okuyucu Mektupları 📧 Leserbriefe

Ma 've xêr.

Ez eve na mektuva xo wazena ke nustê Munzir Comerdi 'Wayirê Çêi' sero vinderi.

Nusnaena Munzir Comerdi de heni araze beno, saa ke sarê Dêsimi jü Heq nê, zaf Hequ naskeno! Na raşte niya!

Yitiqatê Dêsimi de Wayirê Çêi zobinao. Dêsim de ki her daim vacino, "Heq jüyo", "Heqi ra cor kes çino".

Wayirê Çêiyo ke sarê Dêsimi vano, Heq niyo, o jü mılaketo. Mılaketi ki se ke Munzir Comerdi vano, Almanki "Gott" nêvanê, vanê ke "Schutzengel"; Tırki ki "Aile Tanrısı" nêvanê, "Koruyucu Melek" vanê.

Yitiqatê made wayirê na wayiru ki esto. O ki Heqo.

Dêsimde aşiri estê. Vanê ke, her aşire wayirê de xo esto. Na wayiru ki tayinê lawiku de morenê. Wayirê na aşiru, Heqê na aşiru niyo.

Wayirê hondê ke isani ya ki heywanu xırawiye ra sevekno, qori kenê.

Munzir Comerdi vano, "Xızır Tanrıyê/wayirê sarê Dêsimiyo", "Kures wayirê Dêsimiyo", "Duzgün wayirê Dêsimiyo". Eke "Tanrı" va, Tırki de hem ki "Allah" vanê. Zonê made ki "Heq" vanê.

Sarê Dêsimi hata nıka ne Xızırı ra, ne Kureşi ra, ne ki Duzgini ra "Heq" nêvato. Nê pêro ki ewliyayê gırsê, jıargeyê. Qimetê Xızırı, Kureşi, ya ki Duzgini İtiqatê Dêsimi de jê Heqi niyo. Qimetê ninu qimetê pexamberu ra nejdiyo.

Kamo ke vano sarê Dêsimi "Zaf Hequ nas kenê", o sarê Dêsimi rê heqeret kenê.

Qemer C., Darmstadt

Ma 've xêr Gurekarê Warey.

Xızır sımara razi bo. Ware ze zerqê tiji bereqino. Tari de ze asme şewle dano. Duzgün ra wazon ke her asme veciyo, daim bo.

Roştania Qızılbeli, Anqara

Ma ve xêr,

Sıma rê Almanki de tenê şıru rusnen. Hona nêşikin zonê xode bınsuni, hama mı dım ca nêverdo. İlmî sero gureen, mı jü patente ki gureta. Ze mı xêylê olvazê baqlı estê. Ma ke poşt jümini dime, berime têlewe zaf kar kenime.

Zerriya xo rusnen sımara.

Y.Y., Münih

Sayın ware çalışanları,

derginiz, şimdiye kadar yaşam ortamında konuşulan, fakat yazıya geçirilmesi gereksinmeyen, bu nedenle edebiyata sırtı dönük, üretkenlikten uzak kalan dilimizi, Zazaca'yı, canlandırıp, gelişmeye katkısı olan mühim bir besin.

Büyük bir beğeniyle okuduğumuz öykü ve şiirlerinizi gelecek dergi sayılarınızda da takip edebilmek için derginize abone olmak istiyoruz...

Başarılarınızın devamını dileriz.

Ali Aba, Sucan Polat; Berlin, Ulm

I- Değerli dostlar,

Almanya'da kaldığım üç senelik süre içerisinde Ware'ye aboneydim. Ve üç Zaza Kitap Şenliğine katıldım. Ondan sonra Amerika'ya dönmek zorunda kaldım. Ve oradan da Avusturya'ya gittim. Bu arada Ware ile olan ilişkim koptu.

Elime geçen son Ware sayısı onuncu sayı idi.

EAbonmanımı yenileyip, onuncu sayıdan sonraki sayıları bana gönderebilirseniz çok müteşekkirim olurum.

Saygı ve teşekkürlerimle

II- Değerli dostlar!

Bugün İnternet'te "Ware"nin onbirinci sayısını bulduğumda çok sevdim; bu

sayıdaki sayfa sayısının ne kadar çoğaldığını görmek de ayrıca

sevindiriciydi. Ümit ederim değerli çalışmalarınıza devam edip "Ware"yi

daha da zenginleştirirsiniz.

(...)

İnternet'e çıkışınız dolayısıyla sizleri tebrik eder, bütün çalışmalarınızda başarılar dilerim.

Saygı ve teşekkürlerle,

Forrest E. McMunn

UN, ŞEKER, AYAKKABI'dan korkmak

Türk Devleti dersim'de uzun bir süreden beri halka karşı korkunç uygulamalar yapmaktadır. Bu uygulamalar zaman zaman kamuoyuna yansımaya da yeteri derece de teşhir edilememiş ve anlatılmamıştır. Ben halkın yaşamını direkt etkileyen Dersim'i Dersimli'lere zindan haline getiren çağ dışı gıda ambargosu üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Bilindiği gibi Dersim dağlarında uzun yıllardan beri çatışmalar vardır. Günümüzde de gerillaların zaferlerine tanıklık etmektedir. Türk Devleti bu çatışmaları bahane ederek, halka karşı zulüm derecesini aşan uygulamalar yapmış ve köyler

yakılmış, halk sürgün edilmiştir. Halkı sürgün etme yöntemiyle sindiremeyince Dersim'in zıندانlaştırılması kararına varan Türk Devleti, bütün Dersim köylerinde gıda ambargosunu yürürlüğe koymuştur. Köylülerin bütün hayvanlarını fişleyen askerler bununla yetinmeyerek şehirlerde satın alınan tuz, şeker, un, ayakkabı, kısacası bütün yiyecek ve giyecek maddelerine ambargo koymuştur. Şehire giden bütün köylüler, önce askeri karakollara başvurarak, neleri satın almak istediklerinin listesini bildirmek ile yükümlü kılınmışlardır. Ardından şehirde satın eşyaları karakollara göstermek zorunda bırakılmışlardır.

Saddece listeleri ve alınan eşyaları kontrol etmekle yetinmeyen askerler, sık sık operasyonlar yaparak, köy evlerinde ve şehir merkezlerinde aramaları artırarak, bu aramalar esnasında kaçak mercimek, kaçak nohut, kaçak şeker, kaçak un, kaçak mekap bulundu gerekçesiyle insanları gözaltına alıp, işkencelerden geçirmektedirler.

Bu uygulamaları yaşamadan kavramanın ne kadar zor olduğunu bildiğimden bunları biraz daha detaylandırmak istiyorum. Kendinizi önce Dersimli bir köylünün yerine koyun. Evinizde çayınız, şekeriniz ve mercimeğiniz bitmiştir. Eşinizin ayakkabıları yırtılmış ve her ihtimale karşı evde bulunsun diye bazı ilaçlar; ağrı kesici, oksijen suyu, tendürdiyot, sargı bezi almak istersiniz. Bunları alabilmek için her şeyden önce bir kağıt ve kalem bulmalısınız. Bu almak istediğiniz eşyaları adları ve miktarları ile birlikte ard arda düzgün bir yazılı listesini yapıp altına da imzanızı atmalısınız. Bundan sonra bir araba bulup koarakola gideceksiniz. Tabi karakol binasının kapısında sizin gibi çok sayıda insanla birlikte tek sıraya gireceksiniz. Sıra size geldiğinde içeri girip bir çavuş veya jandarmanın huzurunda hazırol vaziyette geçip listeyi kendisine uzatmalısınız. Listeyi eline alan görevli, başlar soru sormaya; "Tendürdiyotu ne yapacaksın ulan?, Bu oksijen suyu da neyin nesî oluyor? Teröriste mi vereceksin lan?" sorularıyla karşılaşacaksınız. Yanıtlarınızla karşınızdakini ikna edene kadar bir çok küfür ve hakarete mahruz kalacaksınız. Ondan sonrabaska sorulara sıra gelecek. "10 kilo mercimeği ne yapacaksın lan? Beş nufusa iki çuval un fazla değil mi yavaşak? Daha geçen liste de hanımına ayakkabı almıştın! Hanımın ne yapıyor? Ayakkabıları gece teröristlere giydirip gündüzleri de kendisi mi giyiyor?"

Farz edelim ki bu sorulara da tahamülkar ve mantıklı cevaplar verdiniz ve karakoldan çıkıp şehire ulaştınız. Listede yazılı bulunan eşyaları satın aldınız ve alış-veriş yaptığınız dükkanda hoşunuza giden bir eşya ilişti gözünüze, fiyatı da çok cazip. Listede adı yoktur diye tereddütlersünüz ve başlarsınız 'alayım mı?, almayayım mı?' diye kara kara düşünmeye. Diyelim ki karakoldaki küfürleri göze alarak eşyayı satın aldınız ve eşyalarla birlikte karakol kapısına vardınız. Listede olmayan eşyalar sorunuyla karşı karşıya gelirsiniz. Sizin gibi başkalarında aynı hatayı yapmışsa sizleri diğerlerinden ayırıp küfür etmeye başlarlar; "Yavaşaklar liste yapınca aklınız neredeydi?" Azarlardan sonra listeniz onaylarsa dışarı çıkıp, sevinerek evinize doğru gidirsiniz, ama probleminiz bitmez.

Misafirleriniz gelmiş, un ve şekeri erken bitirmişsiniz. Buara kontrol amacıyla arama yapılmış ve askerler şu tesbite varmışlardır: "Beş kişi bir çuval un ile 5 kilo şekeri altı günde tüketemezler. Teröristlere gitmiştir."

Ve derhal soruşturmaya tabi tutulursunuz. Evet, böylece artık

öyle bir ruh haline girersiniz ki az olan ununuzdan, biten şekerinizden, yırtılan ayakkabınızdan korkarsınız. Zaten Türk Askeri'nin asıl amacında UN, ŞEKER, AYAKKABI'dan korkan Dersimli'ler yaratmaktadır.

Ali Kağanaslan

Merhaba dostlar,

Öncelikle siz Ware çalışanlarına yaptığınız o güzel çalışmalarından dolayı başarılar diler ve kutluyorum.

Dostlar, aslında ben bizim dilde yazmak isterdim. Hepimizin bildiği gibi, senelerden beri dilimiz asimile edilmiş ve bu yüzden ben de Türkçe yazmak zorunda kaldım. Ben asimilasyonlara rağmen dilimizi çok iyi konuşabiliyorum, saddece yazmasını beceremiyorum. Bunu da sizlerin ve dergimizde yayınlanan o güzel yazıların sayesinde başaracağım.

Ben Dersim'in Pırdo Sur nahiyesinin Pardi köyündeyim.

Dostlar, ben Muzafer Oruçoğlunun yazdığı Dersim kitabına değinmek istiyorum. Son kitabı ile birlikte üç kitabını okudum. Üçü de güzel kitaplar. Kitaplarında bizim insanların yaşantısı, gördükleri zülümler işlenmiş. Tohum ve Dersim adlı kitapları başlangıçta akıcı, insanı okumaya sevk ediyor. Fakat bu akıcılık gittikçe yok oluyor. Benim aslında belirtmek istediğim ise, Dersim romanında Oruçoğlunun, Sait Çiya arkadaşımızın da dediği gibi, cinselliği ön plana çıkarması. Ben, o zülüm içinde, göz yaşları arasında Dersim'lilerin cinselliği bu kadar nasıl düşünebildiklerine inanmıyorum. Diyebilirsiniz ki bu bir roman, hayal ürünü. Ama romandaki çoğu olaylar gerçek.

Ben, Dersim'li olmama rağmen Dersim'i tanıyamadım mı? Dersim halkı bu kadar çok mu cinselliğe düşkün? Lütfen bu sorulara bir açıklama getirin.

Ez sımara haskon.

Zeki Işık, İngiltere

İnsanın görülmemiş dercede küçümsendiği

ve çaptan düşürüldüğü günümüzde

kişinin en ivedi ve soylu görevi

olayları şarkılaştırmak olmalı.

Kuşkusuz bu gerçeğin bilincine varacak,

insanın insanca özüne onun

bülbülleri bile susturabilecek orketrasına

katılma yürekliliği gösterecek hayli insan var...

Louis ARAGON

Değerli dostlar yeni yılın, devrimci cephe için, Birlik-Mücadele ve Zafer yılı olmasını diliyoruz.

Çalışmalarınızda başarılar dileklerimizle. Devrimci selamlar.

Uzun Yürüyüş Dergisi Y.D. Temsilciliği

Sayın Ware çalışanları,

Bu mektubumuz ile, kamuoyuna Almanya'da bulunan kimi sözümone yeminli tercümanların Zazacaya ve Zaza halkına yönelik tavırlarını duyurmak istiyoruz.

Yeminli Tercümanlar Zaza halkı için yeminini bozuyorlar. Almanyanın birçok kent, şehir ve kasabalarında iltica yada başka nedenlerle mahkemelere yada devlet kurumlarına düşen, oturma için müracaata bulunan, iltica eden Zazalar bu mahkeme, kurum ve kuruluşlarda, sözlü ve yazılı ifadelerinde biz ne Türküz ve nede Kürdüz diyorlar. Biz ayrı bir millet ve ayrı bir Ulustanız. Yani Zaza Ulusundanız diyorlar. Bunlara Tercümanlık eden bazı Zaza Tercümanlar, eğer Kürt yada Türk parti ve hareketlerinde çalışıyorlarsa, bunların ifadelerini olduğu gibi karşı tarafa yansıtmıyorlar. Kendi bildikleri gibi, hemen bunların ifadelerini kendi satılık çizgisinden değiştirip karşı tarafa aktarıyorlar. İnsanımız, halkımız kendilerine biz Zazayız diyorlar, o tercümanlar Zaza kelimesine Kürdisch kelimesini ekliyorlar. Tercümanların vazifesi bir halkı götürüp başka bir halkın kuyruğu yapmak değildir. Onların vazifeleri söylenenleri tam ve doğru aktarmak, bilinmeyen konularda izahat getirmek ve meseleyi açığa kavuşturmaktır. Bir kişi kendisine ne diyorsa odur. Bizi ile Kürt yada Türk sayacaklar diye, hiç bir kimsenin hak ve hukuku yoktur Türkisch yada Kürdisch kelimesini ekleyip onlara yapıştırıp takmak. Şu anda bu bilgi ve durumları aydınlığa çıkaracak yüzlerce delil elimizde vardır. Bizde bir Ulus olarak boş durmuyoruz. Kendi halkımızın Ulus olma mücadelesini veriyoruz. Bizim halkımız verdiği ifadeleri ve söyledikleri şeyleri çok iyi biliyorlar. Sonradan mahkeme yada kendi Abukatlarından kendi ifadelerinin kopyalarını isteyip alıyorlar. Aldıktan sonra dil bilenlere okutuyorlar ki, ne okutsunlar, Zaza olmuş Kürdisch, yada zaza ulusundanım kelimesi tamamen çıkartılmış veya değiştirilmiştir.

Bunları yapanlar sıradan kişiler değildirlir. Bir çoğu Kürt hareket ve partilerinde çalışan ve onlar tarafından organize edilen, bizim halkımızı satan ve bizim halkımızdan olan Zaza Tercümanlardırlar. Kürtlerden daha fazla Kürt, Türklerden daha fazla Türk kesilen, Kraldan fazla Kralcı olanlar, ağanın malı gider hizmetkarın canı gider misalinden kişilerdirler. Bunların parti ve örgütleri bu konularda bunlara baskılar uygulayıp, böyle yapmasanız bilmem sizlere ne yaparız diye tehdit ediyorlar. Onlarda hiç bir şeyden korkmayan Kahraman Zaza halkına leke sördürüp kuzu gibi teslim oluyorlar. Daha önceleri bizleri tehdit ediyorlardı, baktılarki olmuyor. Çünkü tehdit onların zararınadır. Tehditler ve saldırılar bizi günden güne güçlendirip bir araya getiriyor. Bize kendinize biz Zazayız demeyin, diyen, bizi hainlik ile, yada bunlar Türklerin bir oyunudur suçlamaları ile suçlayanlar, bir gün gelecek söyledikleri lafların içerisinde boğulup, toplumların yüz karası olarak çıkacaklar. Aynen Türklerin bugün çıktığı gibi. Dün Türkler Kürtlere bu lafları söylüyorlardı, bugün de onlar bize söylüyorlar. Öyle anlaşılıyor ki bunlar bizi tarihten silmeye ve Zaza ismini ortadan kaldırmaya yemin etmişler. Bugün tahamül olmiyanlar, yarın nasıl tahamül edecekler, bilemiyoruz? Baktılar ki Zazayız diyenler günden güne çoğalıyor, bu sefer de kendi içlerinde olan ve onlara peyecilik yapan Zazalara yönelip onları yönlendirip bize karşı kullanmaya başladılar. Yani Türklerin yaptığını onlarda yapmaya başladılar. Ne hikmet ise, dünyanın akışına bakın. Dün o suçlamalar ile suçlananlar, bugün başkalarını aynı suçlamalar ile suçuyorlar.

Biz şu anda Almanyada yüzbinlere aşkın Zaza halkı varız. Bundan sonra bize yapılacak herhangi bir hareketi, haksızlığı, tehditleri, halkımıza yapılan baskı ve saldırılara anında karşılık verip gerekenini Alman makamlarına anında bildireceğiz. Bize hain diyenlerin ta kendileri haindirler. Şu ana kadar hep bizim başkaldırı ve kanlarımızın üzerinde kendilerine siyaset yaptılar. Biraz göçlenince bilmem neyin delisi oldular ve kendilerini dev aynasında his etmeye başladılar. Şimdi de bizi beyenmiyorlar, bize hain diyorlar. Bence biz birbirimizi çok yakından ve iyi tanıyoruz. Kimse gelip belesini bizle-

re bulaştırmasın. Erkekdiirler gitsinler belasını onları sömürenlere, onlara kan kusturanlara bulaştırınlar. Tabiri cayiz değilse, eşeğe edemeyip palanına yöneliyorlar. Bizim Kürtler ile alıp-veremeyeceğimiz yoktur. Biz kimse ile dalaşmak, kavga etmek istemiyoruz. Kim-selerde gelip bize bulaşmasın. Şu anda bize bulaşanların hepsinin ne mal olduklarını, neler yaptıklarını, ne dolaplar çevirdiklerini, daha önce onların kimler ve bizim kimler olduğumuzu, kimin ne kadar dürüst ve vatan sever olduğunu, kimin direndiğini, kimin teslim olduğunu, kimin kimi satığını herkesten daha fazla ve iyi biliyoruz.

Bir, iki, üç gelip bize bulaşırlarsa, bizi zorla Kürt etmeye çalışırlarsa, belasını düşmanına satmayıp gelip bize satarlarsa, bizde buna karşı tavrimızı koyacağız.. Bu sefer biz ikimizde düşmanımızı bırakıp birbirimiz ile dalaşıp kavga edelim. Kimin karı ve çıkarı bu işte olacak, düşmandan başka? Kimsenin hak ve hukuku yoktur halkımızı kendi halkı üzerinde sayıp onlardan rüşvet almaya ve onları sorgulamaya. Bir halk kendi kendini sorgular. Ne Türk ve nede Kürt gelipte beni sorguluyabilir. İnsanlık ve insanlık alemi buna yol ve hak vermez. Şu ana kadar Kürtler Zazalara ne kadar çalıştılar, ne kadar onların ismini dilerine getirdiler. Yüz yıla yakın bir zamandır hep biz Kürtlere çalışıp onların ismini yüceltip dünyaya duyurduk. Onlar için öldük, onlar için asıldık, onlar için hapislere girdik, onlar için yerimizden yurdumuzdan olduk. Gelsinler onlarda biz Zazalar için beş-on yıl çalışınlar, ne olur? Mücadele verdiğimiz memleketin adı Kürdistan değilde Zazaistan olsa ne çıkacak. Madem bize biz kardaşız ve aynı soydanız diyorlar birazda Zazaistan olsun, kiyametmi kopacak?

Biz şu anda Almanyanın Giessen, Wetzlar ve civar köylerinden binlerce Zaza bir araya gelip kendi ulus davamızı görüyoruz. Buda bizim en tabii hakımızdır. Dünyanın hiç bir yerinde hiç bir halkın haki yoktur bir başkasına sen busun, bu degilsin demeye. Diyenler Irkçı, şövenist, faşist, zalim, katil ve zülümkar olanlardır. Bugün Arapların hep aşiretleri devlet olmuştur. Niçin bizim hakımız olmasın, biz Zazalarda devlet olalım? Biz dörtmilyona yakın bir nüfusa sahibiz. Yerimiz ve yurdumuzda vardır. Niçin öbür halklar gibi kendi isimimiz ile anılıp, kendi kader tayin hakımız olmasın? Niçin biz de kendi Zaza adımız ile tanılıp, zaza adıyla anılmayalım?

Hiç kimse kendi şahsi davalarını siyasi veyahut politik Zaza davasına hibe edip, kendi parti ve örgütleri için Zazaları pazara atıpta satmaya kalkmasın, onlara pahaliya mal olur. Kendi kariyerlerini koruyacaklar diye bizleri peşkeş çekmesinler.

Bildirimizin sonunda vurguluyarak şunları belirtmek istiyoruz. Şu anda ellimizde Zazaca Tercümanlık yapan ve ifadelerimizi doğru yansıtmayan, bizi hep Kürtler üzerinde mal etmeye çalışan, bize izahat ve açıklamalarda bulunmayan, bize biz Zazayız dediğimiz zaman yüzlerini ekşiten ve ifadelerimiz zorlarına giden bir kaç Tercüman hakkında toplatılmış yüzlerce imza vardır. Eger bu durumlar böyle devam ederse, biz de onları gerekli makamlara sunup suç duyurusunda bulunacağız. Sakın unutmasınlar, Tercümanların yeminini vardır. O yeminlerine bağlı kalsınlar. Mükades ve çok önemli olan Tercümanlık mesleğine gölge düşürmesinler. İnsanlık onuruna laik bir şekilde yeminlerine bağlı olarak meslek hayatını sördürsünler. Aksi taktirde onlar için ve o meslek için hiçte iyi neticeler vermez.

Bu Tercümanların isimleri ellimizde mevcut bulunmaktadır. Şu anda onların isimlerini açıklama ihtiyacını hisetmiyoruz. Yarın gerektiğinde kamu oyuna açıklayıp şahitlerle birlikte bildireceğiz. O kişiler kendilerini çok iyi biliyorlar. Umarız bundan sonra kendilerine çeki düzen verip, yeminlerine sadık kalıp başka bir halkı inkara kalkıpta başka bir halk üzerinde saymaya kalkmazlar. Bizde o isimleri açıklama mecburiyetinde kalmayıp, topladığımız imzalara gerekli makamlara sunmayız.

Saygı ve Sevgilerimizle...

Giessen-Wetzlar Zaza Kültür Çevresi

Ware redaksiyonuna* ,

bu mektubum ile sizleri emeğe saygı konusunda daha titiz olmaya devet ediyor, "Hawar Tornêcengi ve Derleme Materyallerim Üzerine" yapacağım bu açıklamaların, derginizi de ilgilendirdiğinden, yayınlamanızı istiyorum.

Sırasıyla Berhem, Ware ve Tija Sodiri dergilerinde Dersim/Kırmanciye Folkloruna dair derlediği türkû, bilmece, tekerleme, mani vb. parçaları yayınlamakla tanıdığımız H. Tornêcengi'in bazı derleme meteryallerim üzerinde yaptığı tahrifat ve sahiplenmeye dair açıklamadır.

1981-91 yılları arasında Dersim ve yakın yörelerinde yaptığım derlemelerin bir bölümüne dair fotoğrafların negatiflerini emaneten H. Tornêcengi arkadaşına bırakmıştım. H. Tornêcengi pozitif yaptığı derleme fotoğraflarımdan özellikle benim kaynak kişilerle birlikte olmadığım fotoğrafları özenle seçip Berhem Dergisi Yayın Yönetimine "kendi derlemeleri" diye verdiğini bir tesadüf sonucu öğrendim.

Söz konusu kişi ile bir tesadüf sonucu karşılaştığımda "Tornêcengi'nin Derlemeleri" diye bana gösterdiği fotoğrafların bana ait derlemelerdir demem üzerine kendisi ve yanındaki arkadaşlar şaşkınlık içinde kalmışlardı. Benim fotoğraflara dair açıklama yapmam ve müdahale etmem üzerine sözümona "Tornêcengi'nin olan"! fotoğrafların bir bölümü Berhem Dergisinde "Tornêcengi'nin arşivinden" ve "Foto: Daimi" dipnotuyla yayınlandı. Bunun yanısıra söz konusu arkadaşın, özellikle de halk ozanlarına dair, derleme negatiflerine de el koyduğunu sonradan öğrenmiş oldum. Berhem Dergisi kapandığından ve Tornêcengi uyarıldığından konu kapandı.

Ama bu uyarılar yetmemiş olacak ki Tornêcengi bu tutumunu ikinci kez Tija Sodir Dergisi'nin 1. ve devam eden sayılarında yayınladığı "Folklorê Dersim'de Caê Lawuku" adlı dizi yazısı içinde başka derleme fotoğraflarımı "Arşivê Tornêcengi" ibaresini kaldırıp, bu kez de kaynak göstermeden başka bir "uyanıklık" ile yayınlama yolunu tercih etti. Hem de yayınladığı bazı derleme fotoğraflarımda kaynak kişi ile birlikte görüldüğünden "Tornêcengi Arşivi" vb. imaj inandırıcılığını yitirmesin diye yayın öncesi makas ile beni fotoğraf karesinden kesip öyle yayınlamayı daha "uygun" görmüş.

Tornêcengi'nin ikinci kez devam eden bu tutumunu eleştiren bir yazı tarafımdan Tija Sodir Dergisine gönderildi. Tornêcengi de bu derginin yayın kurulunda olduğundan mı herhalde yayınlanmadı.

Sürekli yazdığım, daha etkin bazı kültür dergileri ile günlük gazetelerde "yayınlanmayan yazımı" bu yayın organlarında yayınlama olanağı olduğu halde, yayınlamayı düşünmedim. Çünkü söz konusu tahrifatın yapıldığı yayın organlarında yayınlamam en doğrusuydu. Tornêcengi, Ware Dergisi oturumunda ve başka oturumlarda bu tutumundan ötürü eleştirildi. Bu yoğun eleştiri ve uyarılar karşısında Tija Sodir'in 4. sayısında "Emege Daimi rê hurmetê ma esto" ibaresiyle olup bitenleri "hiç bir şey olmamış gibi" geçiştirmeye çalıştı. Biz de "bağrımıza taş bastık" ve "Balık bilmezse Haluk bilir" dedik ve konuyu yine kapattık.

Tornêcengi içine sindirmemiş olmalı ki benzer tutumuna üçüncü kez Ware Dergisi'nin 11. sayısında sergiledi.

Ware Dergisi'nde "Sevda ve Kavga Ezgilerinde Dersim" adlı kasetimde, "Söz: Ali Aydın, Müzik: Daimi Cengiz-1978" diye hakkında bilgi verdiğim "Munzur Kızıl" adlı parça, Tornêcengi tarafından söz konusu parça için, "Söz & Müzik Ali Aydın-1976" gibi notlar düşülerek Zazaca'ya çevrilip yayınlandı. Çeviri konusunu bir tarafa bırakıyorum.

Bu tutumu, özellikle okuyucunun ve dinleyicinin kafasını karıştır-

mak, parçaya dair verdiğim bilgiler hakkında şüphe yayma taktiği olarak değerlendiriyorum. Bu "Zazaca'ya çevirdiği parça"nın ol hikayesini aktarmayı da yararlı görmekteyim:

Sözü, arkadaşım Ali Aydın'na ait olan, yaklaşık 10 sayfadan ibaret uzunca bir şiir olan "Dersim Destanı" adlı texten, 1978'lere doğru bestelenmek üzere bir sayfalık şiire tarafımdan indirgenen, yazarın da onayı ile bestelenme zorlukları dikkate alınarak yer yer kelime ve mısralarda değişikli yapılarak bestelenen "Munzur Kızıl" adlı parça o tarihten beri belli bir popüleriteye kavuştu. Tarafımdan yüzlerce konserde okundu ve 1978'de Dersim'de yaptığım yerel bir kasette de mevcuttur. Bir çok sanatçı ve grup tarafından da seslendirildi. Dersim'in 78'li politik kuşağının büyük çoğunluğu bu parçanın öyküsünü bilir.

Söz konusu kasetimin kapağını hazırlarken Tornêcengi'ye parçanın ol hikayesini, yazarının şimdi nerede ikamet ettiğine dair bilgileri vermiş olmama rağmen "yeni" kaynak bilgilerini icat etmeye kalkışmasını hangi tahamülsüzlüğün neticesi olduğunu kestirebiliyorum.

Ware'nin gelecek sayısında A. Aydın ile yapılacak bir de reportaj yayınlamayı düşünüyorum.

Tornêcengi'nin folklorumuza geçen emeklerine böyle ufak tefek, sinir bozucu kalem kaydırmalarla yazık etmesine gerek yok. Bu konudaki çabaları kendisini "tanıtmak" için yeterlidir. Bize "ya sabır" dedirtecek boyuta işi götürmesine de gerek yoktur. Bir Dersim Atasözü ile konuyu kapatıyorum; "Kerge uwe sîmena ho sero Haqi de nia dana".

Daimi Cengiz, 1 Eylül 1998

* *Bu mektubu 11. sayımızın 56. sayfasında yayınlanan "Veyvika Dêrsimi" adlı şiir çevirisine cevap hakkı olarak yayınlıyoruz. Ware*

Sehr geehrte Damen und Herrn,

haben Sie herzlichen Dank für das Freiabonnement von "Ware". Sie ist in jeder Hinsicht hochinteressant und stellt mithin eine wichtige Bereicherung für unsere Periodika-Sammlung dar. Sie können davon ausgehen, daß Ihre Zeitschrift hier in Jena mit einer dementsprechenden Aufmerksamkeit gelesen wird. Gern würden wir auch Ausgaben vor der Nummer 11 in unseren Bestand aufnehmen.

Im Namen unserer Gruppe wünsche ich Ihnen alles Gute im neuen Jahr und verbleibe mit freundlichen Grüßen.

Kay Hammer

Sehr geehrte Damen und Herrn,

herzlichen Dank für die Übersendung der Besprechung unseres Buches C.M. Jakobson, Zazaca (11/1997, S. 82-83).

Wir würden Ihren Lesern gerne das Angebot unterbreiten, daß sie das Buch ab 10 Exemplare für 16.- DM das Stück bestellen können. Das Angebot ist ein spezielles Angebot für die Leser Ihrer wichtigen Zeitschrift.

Hochachtungsvoll,

Dr. Thomas Schirmmacher

HERFÊ GIREDAIŞI: ‘Y-Y’ U ‘W-W’

C.M. Jacobson

*Herfa giredaişi ‘y’ koti nuşina,
koti nênuşina?*

Jü qese de parço giran (Betonung) ‘i’ sereo ya ki niyo, nu rastnustene de ferq ano meyda.
(Note: Cêr heceo ke parço giran tederö GIRS nuşiyö.)

(1)
‘i’ + herfa vengine (Vokal):
Parço giran ‘i’ sereo.
O waxt (‘i’ ra tepia) ‘y’ cı meke.

Mesela:
ser.bes.Tİ+e -> ser.bes.Tİ.ye
Nİ.ya (Sie ist nicht.)

Nota muhime:
Gegane dı (2) parçê girani estê- jüyo xefif, jüyo gran.

Mesela:
biyaene -> Bİ . ya . EN.e (‘biaene’ nê!)

(2)
‘i’ + herfa vengine (Vokal):
Parço giran herfa vengine (Vokal) sereo.
O taw (‘i’ ra tepia) ‘y’ cı meke.

Mesela:
ni.A (eve Alamanki: so)
pi.A
te.pi.A
ji.A.re
şi.ki.AY

(3)
‘i’ + herfa vengine (Vokal)
Parço giran ‘i’ ser niyo.
Parço giran herfa vengine (Vokal) ser ki niyo.
O waxt (‘i’ ra tepia) ‘y’ cı meke.
Mesela:
ON.ci.a
di.a.RU
BEL.ki.a
Tİ.zi+a -> Tİ.ji.a sodiri
dos.TÊ.ni.a ma

DU.ri.o (-a, -ê)
HE.ni.o (-a, -ê)
he.SE.ni.o (-a, -ê)
RAŞ.ti.o (-a, -ê)

(4)
herfa vengine (Vokal) + ‘i’
Parço giran ‘i’ sereo.
O taw (‘i’ ra avê) ‘y’ cı meke.

Mesela:
çê.İ
ta.İ.ne
ra.qı.la.şia.İ.ye
vı.ne.ta.İ.yo

(5)
herfa vengine (Vokal) + ‘i’
Parço giran ‘i’ ser niyo.
O waxt ‘i’ beno ‘y’.
Mesela:
dı GA+i -> dı GAY

Tavêla rastnustena ‘i’ ‘ve ‘y’ ra

	<i>Betonung auf ‘i’</i>	<i>Betonung auf Vokal</i>	<i>keine Betonung auf ‘i’ oder Vokal</i>
‘i’+Vokal	Mİ.ye	ni.A	ON.ci.a
Vokal+‘i’	ta.İ.ne	GAY	-

Ma key ‘w’ nusneme?

ita ‘w’ lozım niyo:

wo	->	o
di.NA.wo	->	di.NA.o
hi.RA.wo	->	hi.RA.o
NA.wo	->	Na.o
Jê MA.wo	->	Jê MA.o

Îta lozımo:

a+a. (‘Sie ist.) -> Awa.
A çênêka MAwa.

JÊLE

Hasan Küçük

Simaê ke Dêrsim raê, zoneme ke, sima Jêle nas kenê. Sima 'ke Dêrsim ra niyê, hama raa sima 'ke kota ra Dêrsim, beno ke, sima Jêle diya. Sima 'ke Dêrsim ra niyê, raa sima 'ke coru era Dêrsim nêkota, sima 'ke coru Dêrsim nêşiyê, beno ke, sima uncia ki namê Jêle hesno.

Sima 'ke Mamekiye ra bi tever, raa Erzingani nê ve hu feka, şî, sima 'ke şî, koti Derê Qutiye ya ki, vanê, Çhemê Şêrxanu, Jêle hetê destê çhepi dera. Koo ke hetê destê çhepi de sima ra oseno, u ko Koê Jêleo. Jêla ke ma sarê Dêrsimi, cinik u cüamerdi, pêropia cıra zof has keme, u ko de meka gureto. Uza mekanê Jêleo. Jêle 've koy ra uza biyê jü. Heni biyê jü ke, tu bese nêkena ke zumin ra cêra bikerê.

Tu 'ke cêro Jêle de nia da, Jêle heni berza ke, tu vana şiya resta asmenê khêwi. Jêle heni rindeka ke, tu 'ke reê diye, reyna hu viri ra nêkena. Tu 'ke Jêle de nia da, tu heni zonena ke çiyê Jêle ra perreno, yeno gînenno zerra tuya bele. Tu 'ke kata şiya, tode yeno. Tu êndi Jêle hu viri ra nêkena. Çike Jêle jiara, jiara de bimbareka.

Bimbarekê ke quli eve destê hu pêda kerdê, peê coy ki kok ardo, kistê, Jêle dine rawa, dine ra pey de menda, jê Buyere, Xaskare, Harşiyê, jê Ana Fatma.

Vanê ke, quli 'ke jiar u jiarney u bimbareki kistê, awa-nawa ke, Jêle Hardê Dewreşi ra alağê huyo ke eskerao birno. Wertê Dêrsimuzu de menda, menda ke bixeleşiyo, xeleşiya ki.

Jêle heto zu de bena war, yena resena çhem. Çemo ke Pulemuriye ra beno tever, yeno, vêreno ra sono, sono leê Çhemê Munzuri. U 've Çhemê Munzuri ra, nêzon çond dulgeru erzenê peê hu, sonê, resenê ve dengız. Vanê ke, alağê Jêle u dinao ke mara araze niyo, mara nêoseno eve na uwe beno.

Jêle heto bin ra bena derg, sona resena ve kounê binu, hardê Dêrsimi de game ve game fetelina, kounê binu de gîre dina. Jêle bena ra derg, sona Buyere, Buyere ra vêrena ra, sona diarê Erzingani, Erzingani şêr kena. Fetelina, sona resena ve Koê Suri. Koo ke roê Hesê Gewe, yê İvisê Sey Khali, nêzon hona yê çond şirteqeru tede fetelino.

Jêle bena 'ra derg, sona hetê Ovaciğê ya ki Puluri ki, koê ke Sey Rıza cıra feteliyo coru hu viri ra nêkena. Pey ra çerexina, sona resena mekanê Sahan Ağay.

Jêle hetê Pilemuriye ser ki sona, nêzon çond kou de bena olvoz, sona hetê zuqmatê Erzurumi. Jêle cêrena de, bena ra derg, sona vîrare fina ra Vartoy ya ki Gîngimi.

Peê Jêle de ki gemi estê, gemê ke malo phesk, Malê Xıziri, tede çereno, hesê birri tede fetelinê, zaranci tede wanenê, nêzon huna çıqaşi thayr u thuyr, dar u ber tede weşiya hu rame-no.

Zu ki bover esto, boverê uwe. Wayırê hetê Qışli ya ki Qızıl Kilisa Bava Duzgîno, hetê Mazgêrdi ki yê Qelxeruno.

Vatenê ke, waxto vire de, waxtê Kirmanciye de, Jêle biyênê eskera, biyênê çêneka Sîpêlae, wertê Kirmanciye de feteliyênê. Vatênê ke, rozê pasaê de zalimi esto ve hardê Kirmanciye ser. Hesno ke Jêle bena eskera, zerrê Dêrsîmi de fetelina. Pasay emîr do ve eskerunê hu, vato: 'Pê Jêle bijêrê, bîkîsê!'. Eskerunê Pasay pê Jêle gureto ke, berê Khêla Seynu ro berzê, bîkîsê. Eke berda Khêla ser, thon da ke Khêla ro berzê, bîkîsê. Vanê, Haqî ra biyo, se biyo, Jêle biya ve kêmere, leto zu Khêla sero, leto bin ki heni hawa ra menda. Huna heni vînetaiya. Kami ke a kemere diye, sas beno, vano, çituri beno ke, na kêmere leto zu Khêla sero, leto bin ki heni hawa ra menda. Vanê, awanawa ke Jêle hu dayme eskera nêkena, zerrê Dêrsîmi de nêfetelina.

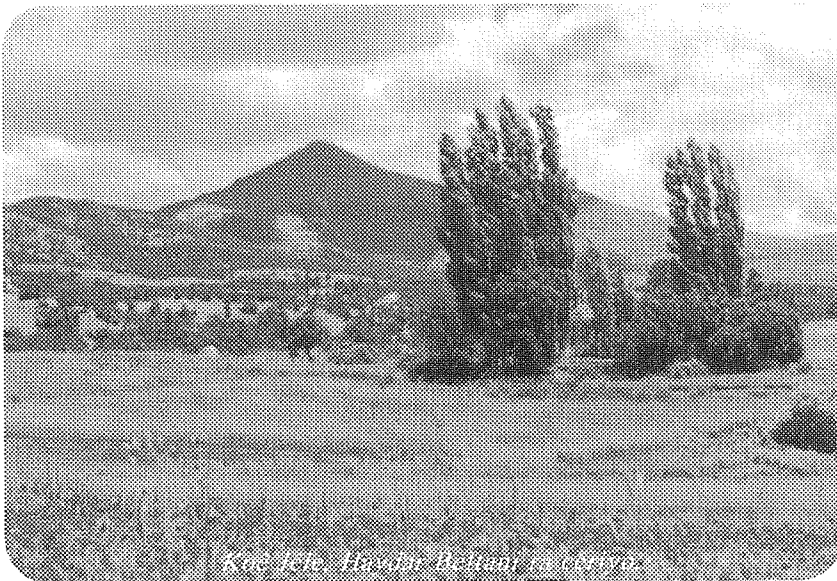
Hama vanê ke, eke bi zimîstoni, vore 'ke vorê, vore 'ke hard kerd sîpê, eke bi tari, bi zilometîke, asme vejina; asme 'ke vejiye, roştia asme 'ke est ve Koê Jêle, roştia asme 'ke Koê Jêle tari ra xelesna, nêzon kam yeno, U 've Jêle ra pê destê zumîni cênê, vore sero kay kenê, reqêşînê.

Zoneme ke, waxto 'ke 1938 de taê aşîrunê Dêrsîmi çhekê hu dê arê, berdê Qîsle de teslim kerdê, dê, Jêle sarê Dêrsîmi ra herediya. Hama çîqaşi ke herediya, uncia ki hardê Dêrsîmi dera, hardê hora nêvejina.

Jêle rînd zonena ke, eke hardê Dêrsîmi ra vejiye, qîmetê hu nêmaneno. Vanê ke, rozê ke hêfê az-uzê Kirmanciye cêriya, zerrê Jêle u waxt beno wes, Jêle sarê Kirmanci de bena hast, uncia bena eskera. Jelê çîqaşi ke nîka eskera nêbena, çîqaşi ke herediya, uncia ki Kirmancu ra has kena, cîrê phoşti vejina, zerrê hu cîrê vêseno.

Tu 'ke verva dîsmeni vînetâ, wast ke dîsmeni welatê jiar u diaru ra tever kerê, welatê çhêru, welatê kou bîxellesnê, dîsmenê tu 'ke eve top u tîfon-gu ame, ame ke pê to bijêro, tu bîkîso, tu 'ke kota tenge, tu 'ke roza tenge de hu est ve Koê Jêle, tu heni zonena ke, eskerê na dulgeru pêro-pia

ki bêro, uncia ki tode bas nêkeno. Tu heni zonena ke, torê çêfo, saltanato. Tu hêni zonena ke perri niştê tora. Tu hêni zonena ke tu bese kena

Khê Jêlê, Hawînê Bêlîmî ra çêriya.

ke raperrê.

Tu 'ke germê amnoni de vejiya ro Jêle ser, qe qal meke, va yeno, beno honîk, va boa nergîzu, boa sosunu ano fino ra pîrnîka tu, vengê koçmeku yeno, tu vana, ceneto ke esto çîno nao.

Tu 'ke vejia ro Jêle ser, alimê ke vanê dina gulerîka, luzmîya dine torê nêmanena. Tu 'ke Jêle sera nat-dotê hu niada, vînena ke, dina jê soa, tu vînena ke asmeno khêwe jê sojio. Çîtur 'ke soji viroşîna ve kuçîku ser, asmeno khêwe ki hêni yeno reseno ve

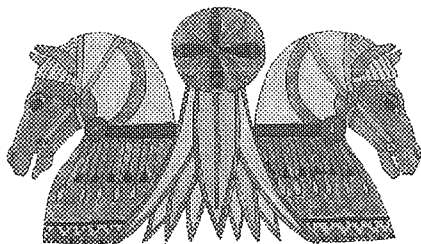
kou, koê ke tora osenê, hama zof duriê.

Tu 'ke Dêrsım de vejia ro kamji koy ser, Jêle tora osena. Jê çênaka ozeve hurêndia ho de vınetaiya. Mırozına. Tu nêzonena ke wesa ya ki merda. Çıke Jêle zof derdi diyê. Derde ke Jêle diyê, na Hardê Dewrêşi sero keşi nêdiyê.

Jêle veyvikê ke zalımu sungi do ve pıro, domanê soy zerre de kıstê, zırçaisê dine hesno. Jêle çênekê ozevê ke nêwasto ke era dısmeni dest kuye, hu kêmeru ro, aşêu ro esto, eve çımunê hu diye. Jêle çhêrê ke meterıs de qersune gına cı, jê cüamerdu peê tıfongê hode merdê, nalena dinê hesna. Jêle ilam ilam ke, domonê kê binê meytu de mendê, xeleşiyê, ber-visê dine hesno. Nêzon ke huna çı biari ra sıma viri, huna sıma ra sa vaji, derdê ke Jêle ontê, keşi nêontê, eve morais nêqedinê.

Zoneme ke, honde ke Dêrsım riyê Hardê Dewrêşi ra mend, Jêle ki hurêndia hode manena. Kes bese nêkeno ke Jêle hurêndi ra bılewno. Honde ke Dêrsım rê thua nêbi, Jêle rê ki thua nêbeno. Honde ke Jelê rê thua nêbi, Dêrsım rê ki thua nêbeno.

Jêle bê Dêrsım, Dêrsım ki bê Jêle nêbeno... ❀

DELĞE

şewe pelanê xo rışnena
perse bena zeranca bêperi
nia, ebe na qeyde beno kêmi
emr o demê mordemi?

astari çuçukanê xo şünê
aşme lınganê xo kena zalal
ağwa astara de; zerê çhemê adiri de
Çelkaniya Sıpiye ama be eşq
sama şona, şewle dana

bılbılo de xêğ
-mı ra taêna xêğ-
vengê xo şane keno
hemgên keno buriyanê xo ra
vanê ke: ebe na qeyde
hesrete ano pêser ğeribiye ra

şewe heto jü ra pelanê xo rışnena
heto bin ra ki çewres pela darê suredari
zêde erzena xo ser
ebe senê qeyde beno bıbo
nişanê beno zelal, tiji erzena
thılsım beno vindi; Xızır
xo musneno ma kulina

şewe pelanê xo rışnena
ne siaiye manena ne ki lawaiş
thımilike destê şodiri
zê kutikê de tersoniki dimoçıkê xo perneno
xo, şono

rüyê mı zindanê aşme ra êno war
qutiyê serê hardê dewrêşi kuli şikinê
qertalê huyaişi cêreno ya niçir ra
vano: mı to rê roja de xêre arda
ya ki rojo de xêr; roj hem cüamerdo
hemı ji cênıka asmênê ma de
ne rojê newi telef ke ne ki xo
ğeletiye meke urze ra

20.08.1998

Ali Himmet Dağ

XO BIZANE KE ŞAR TO BIZANO

Roşna

Sukê de Almanya de, binê holika tramvaye de Memedali u Kheki raştê jümini benê. Xêlê waxto jümini nêdiyo,Vengo berz ra mucil benê, dorme de di-hirê almani estê.

- Memedali: Ma be xêr!
- Khek: Merebaaaa ap Memedali mereba!
- Memedali: Nê bira tı kotira qe nêasena? Ze sola têyra biyare vindi. Tı biya aşma binê hewra.
- Khek: Haşa tora ze hera gurin. Wertê çê u kari de reqesin, vından.
- Memedali: Êêê se kena?
- Khek: Weşiya canê to.
- Memedali: Hal, kêf?
- Khek: Roc 'be roc idare kenime. Helmeo madero. Tı se kena?
- Memedali: Ma tı mı zana, ez hên werte de menda.
- Khek: Hela nia de! O çiko, a senê qesawa? Na suke de tora zêdêri kam guriyêne?
- Memedali: Ma çı! Na çend aşmio ne gurin, ne ki arbeitslos cên.
- Khek: Heeeww! Qêy?
- Memedali: Çı zan... Tı karê hokmati nêzana! Çend qurîşi perey day ma, ma kar ra eştime. Va ke, şıma verêcoy arbeitlos, dıma ki poştadariya sosyali cênê. Pêydo ki teqawut benê. Nıka ki vanê, tı ebe waştına xo kar ra veciya, nezan çend aşmi ra tepia ancax arbeitlos cêna.
- Khek: Canê to weş bo, serê şiti ke qediyu rewuke de hona do esto. Çê ra senênê, domani çı hal derê?
- Memedali: Tı weş bê, pêro ki rındê.
- Khek: Welat ra çı xebere?
- Memedali: Ez na çend serriyo nêşiya welat. Hahên gegane nustêy ênê, vanê rındime. Hama rınd zane-nime ke êyê welati qe rınd niyê. Hetê ra kar çino, heto bin ra ki her çı biyo goniya adırı. Bê nine ki rehetiya mıleti çına. Hahên wertê dı adıra de mendê. Cor tû kerê zımêlê, cêr tû kerê herdişa.
- Khek: Hêya hêya ma! Xora hênio. Dewi vêşnê, bırr u gemi vêşnê, vaş u hêgay vêşnê. Mılet welat ra kerdo tever. Owo ke sukanê şiwari ser şıyo, owo ke dügelanê ğeriba ser. Feqiriya ke qom tederu Xızır miyaro kemer u dari ser. Se vacime, axiri rocê nê roce ki çıla ma biluskina. Ma tı xêra niya! Kamta şona?
- Memedali: Mı va xorê şori hegau de Schwarzarbeit perskêri. Na hera derge ki nêamê. Saata to çenda?
- Khek: Saata mı çına. Hela vınde nê almani ra perskêri.
- Khek rüyê xo çarneno re jü almani, perskeno:*
- Khek: Entschuldigung, wieviel Uhr ist es?
- Alman: Es ist 7.29 Uhr?
- Khek: Vano, saate hauto nêma.
- Almani goş re muciliya ine do, mereq ra perskeno:*
- Alman: Entschuldigung, es war eine interessante Sprache, was sie da gesprochen haben. Was für eine Sprache sprechen sie denn?
- Khek: Wir sprechen Türkisch.
- Memedali: Khekê ma, to se va? Bêlome bo bêlome! Zonê pi u khalıki berd kerd Tırki!
- Alman: Türkisch verstehe ich schon paar Wörter, aber was sie da gesprochen haben, klang nicht nach Türkisch.
- Memedali: Ero, vace ke ma Kırmancki qesêy kenime, Kırmancki. Qêy tı şermaina?
- Khek: Ja, ja. Wir sprechen Kurdisch.
- Alman: Ach so!
- Memedali: Nê ero, Kurdisch Kıraskiyo.
- Rüyê xo çarneno re Almani, vano:*
- Ich sprechen Kırmancki, Zazaki-Zazaki. Nix Türkisch, nix Kurdisch.
- Alman: Zazaki! Was für eine Sprache ist das?
- Khek: Heeww ma ki mordem di cıra saate perskerde ha! Apo se ke almano, hên ki tiya. Mordem mara dare perseno, tı ki lızgê dare musnena cı. Hela vace serê na dina de kamo ke Kırmancki bizano?

Memedali: Khekê ma qusîr de nia mede, ma, ma u piyê xora hên heşna, hên ki vanime. Ma endi tî xorê se name kena bike.

Khek taê ebe hêrs almani de niya dano, cira vano:

Khek: Wir Kurden sprechen Zaza.

Alman: Ich dachte die Kurden sprechen Kurdisch!

Khek: Ap Memedali, de bê cira vace ke ma Zonê Ma qesêy kenime.

Memedali: Ero buko şîma be xo kemere verdanê lînganê xo. Kamax Almankiyê mı rînd niyo ke ez cîrê mesela araze kerî. Mormeki tora zonê Tîrku be Kîrdasu persnêkerd ke tî cira ge vana, ma Tîrki qesey kenime, ge ki vana, ma Kîrdaski qesey kenime. Qey tî Tîrka, ya ki Khurra?

Khek: Hela nia de! Ez qêy Tîrk bine, ez qey Khurr bine. Hama tî zana, jû ke pers kerd, mordem hên vano.

Memedali: Khekê ma, kamo hên vano? Nia de alman hên nêzano, tora perseno.

Khek: Wir nennen unsere Sprache sowohl Kirmancki als auch Zaza.

Alman: Kommt Ihr aus Zypern?

Khek: Nein.

Alman ebe qêydê zafzanoğine bêçîka xora nişan keno, vano:

Alman: Dann aus Zagreb?

Khek: Nein. Unser Land liegt im osten der Türkei.

Memedali: Ero dewlete niya, vace welat, vace Dêsim.

Khek: Wir leben im osten der Türkei, in Dersim. In der Türkei leben viele Völker und viele Minderheiten. Ein Teil von uns bekennt sich als Türke, ein Teil als Kurde. Die Mehrheit von uns nennt sich Kirmanc, Dîmîli oder Zaza. Wir sprechen die Sprache Zaza, die wir auch Kirmancki und Dîmîli nennen. Da die Europäer sehr wenig Informationen über uns haben, glauben sie, daß wir Kurden sind und Kurdisch sprechen.

Alman: Ach so! Ich habe noch nicht davon gehört.

Memedali: Nia de! Saa serê şîmara qe kes ma nas nêkeno.

Khek: Hier in Deutschland leben viele Zazas.

Alman: Ich habe trotzdem davon nichts gehört. Türken und Kurden weiß ich aber. Eigentlich bin ich für die Völkerkunde interessiert. Möchte gerne mehr über euch wissen.

Tramvaye êna, Khek xatur wazeno.

Raqasa

Kewta mı viri

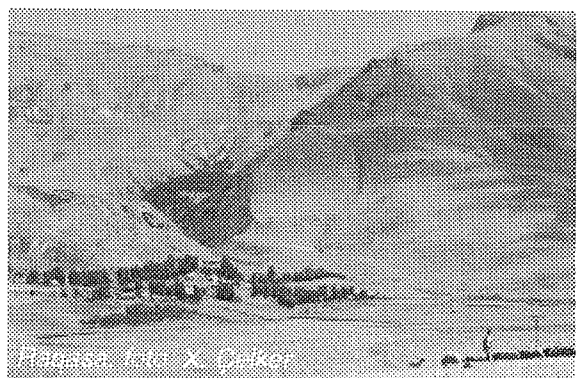
Hewaê xo, aqwa xo, tî çîxa şîrina Raqasa,
Ez to handaê nêzana, hama tî her waxt kuna mı viri.
Namê RAQASA ke ravêro perpeşîno zerrê isani,
Dewa xo handaê nezana, hama dewa mı kuna mı viri.

Biye vila şiyê her het ser, bonê thali pêyser mendê,
Dewa mı nîka xeylê bêkesa, tede xortê xo rusnê,
Huiyaişê rüyê inanê ke terkîtê şiyê nêmenedo,
Zerre ra vêşena zerrîa mı, dewa mı tî kuna mı viri.

İsanê İÇMELERİ ebe anorê, çimemirdê,
Leqçi u reqşçiyê, bê kêfê xo zêde çino,
Taê xo, xo berz cênê, hama zerrewêşê xo gumraê,
Zerrîa mı kewta to İÇMELER, qet mı vira nêşona.
Namê gelê çêa, bav u khala, vêrenê ra dewa mîde,
Kuli ze zübiniyê, xuya zübini derê,
Nêzan çî hekmeta, non u aqwa daê rawa,
Biriye u eşqê zerrê mı her ke şî beno zêde.

ENGİN ebe biriya dewa xo serxoşo
Raşta ke namê to rindeko, pêro zona de weşo.
Hergu jû ferdê xo caê de bin dero, ancîa ki têde
biraê jübiniê.
Heser u şênatiya to, tawê tûyo verên kuno mı viri.

Engin Aras 1996
Çarnog: Hasan Öztürk

Kirmanciye ra taê meseley

Memê Jêle

Qeseykerdena Dêrsimi de felsefe

Bingê qesê 'felsefe'y zonê Yunani ra yeno. *Philo* (haskerdene) *sophia* (zonaene), *Philosophia* (zubiyaena haskerdene u zonaene) Kırmanckiyê Dêrsimi de dustê filozofi, *philosophia*, ya ki felsefe, heni zonen ke, 'ilmê arifi'o ('irfan'). Eve na has u zonaene qeseykerdene ki 'arifki'yo.

Zonê Dêrsimi tarix de nivîs de gureo ya ki nêgureo nêzoneme, hama zuyê zoneme ke, na zu eve se serru binê hukmê koledaru de mendo. Waxtê Cumurêtê Dewleta Tırki de ki dayma menbiyae viyo, tomete viyo. Na hal ra dusti ki oncia ki hetê felsefe u edebi ra qeseykerdene de zaf dewleti mendo. Dewleta Tırki 60 serre de tenê Tırki sarê Dêrsimi salix da. Hama çî esto ke zonê Dêrsimi eve felsefe u edebi rızım u torê xora qe kêmi nêbi.

Keşî rê nêro, hao ke cîrê zor yeno ki sarê ho dês ro do. Waxto ke dormê ser-runê hotay de çhepê Tırku vejıay (na çhepê ke Kurd u Kırmancu ra pêsa-naiyê, hama namê xo ki çhepê Tırkunê)- nika sîma wendoğê savretengi vanê, êê, se biyo yinurê?

Nê la-lao, Heq adîrê merdiyê sîmarê! Yinurê ke se biyo her kes zoneno. Ma awa ke 've ma biya kam zoneno! Wera avê malım u memurê dewlete, poles u cenderme, radon u televizyon wedardaena zon u kulturê ma ser gureenê, kamiya ma vindkerdene rê gureenê. Na serrunê hotay ra ve nat na kar çhepunê Tırku dayna ret ard hurendi. Waxto vîre de sene rae bo, memurê de dewlete lînga xo 'ra dewu fiyo, Tırki qesey bıkeru. Wera doti ki malımı 've talevu ra vi.

Seke çhepê Tırku vejıay se bi? Dewe 've dewe, mazra 've mazra, çê ve çê qazentey, perlodi, perniwîşî fetelnay. Eve Tırki hayleme u hurhuritê sloganu vi. Pêrodais, hurênais, cemat u mîsleti, kılami pêro cêray Tırki ser. Eve kılmekiye phêlê çhepunê Tırku de Kırmancki, odet u tore, cemat u mîslet, hata ve huquq u adaletê cay sayia "xelesnaoğ"unê made dariyay we. Çınarê yinu nia kerd? Cûavê ney dergo, dozkerdena de gırs u xoriye wazeno. Wuzay ra gore ita de bîbîrnine, zonê Dêrsimi de felsefi yane arifki qeseykerdene ra dire meselu bînivîsninê.

Qırrğu 'ke lazê Sey Rızay Bava Yivrayim kîsenê, qewğa Sey Rızay 've Qırrğu bena têra. Sey Rıza zof zor dano Qırrğu. Sey Wuşênê Pırğıcı sono Viale, qonağê Sey Rızay.

Sey Wuşê: Rayver ez amu mînete, van, gurrina hewru[1] endi vîndero.

Sey Rıza: Koti de 'ke tırıza[2] Oli-Mîhemedi est mı, nia dan ke tı verawa.

Sey Wuşê: Rayver tı zaf gırana,[3] Heq to barê keşî nêkero.

1 vengê tifongu, qewğa

2 qersune estene, adîr estene, dîsmenaeni

3 Tı zaf hukımdara, to 'ke ver kerd ra zuy, adîrê dey dana we.

Sey Rıza: (*Qarino.*) Vat, na dormê mı ça geji nêkenê?[4] Ez toz u wele de biyo vindi.

Berfekê Sey Rızay: Tı dormê ho geji kena, sar ki dormê ho geji nêkeno![5]

Sey Wuşê nia dano ke, halê rayveri hal niyo, urzeno ra eve hêrs tekneno sono.

Dodıma Sey Rıza hesneno ke, Sey Wuşê wazeno ke reyna bêro çê Sey Rızay. Cırê yelçi rusneno, vano ke: “Sey Wuşêni ra vazê, eke na heti ser yeno, roza dısemiye, şêsemiye, çarsemiye, phosemiye, yene, seme u bazar meêro, zovi roza de bine bêro.”[6]

Sey Wuşê ki nata yelçi ra vano ke: “Tı ‘ke şiya rayveri mı vera esq u niaz ke, cırê vaze ke, mı od kerdi vi ke raa Heqi de gaê qırva kerı. Gaê mı çino. Mırê gaê birusno, sur nêbo, şia nêbo, sîpê u belekın nêbo, ğız u bor nêbo, gewr nêbo, çeqer nêbo, zovi kamıji reng de beno, bıbo.”[7]

Çı esto ke kes na qesu ser nêsono, fam nêkeno, hama yi hurdemena zumını rındek fam kenê.

Waxtê ‘ra dima Sey Wuşê reyna yelçi rusneno, vano ke: “Rayver koto ‘ra cı feqir u neçarê Qırrġu vêsнено, çınare kardia gonewiye çê xode saê nêkeno? Fır-send bıdo, bêri seneta ke vırajıya cırê biyari mereke, areze kerı.[8]

Na yelçi ra dime Sey Rıza cematê Sey Wuşêni qewıl keno. Viale de yenê pêser, cematê na mesela kenê ke, bêçıkı Rayverê Qopi para.

Mamud Ağaê Pulrı u hakim

Zu hakim ’38 ra dime yeno Pulır (Ovacuğê). Dısmenê Kırmancıye beno. Keşi dustê xode mordem say nêkeno. Gegane pê mîleti lax keno, vezeno ho dest ro. Movaşır rozê cıra vano, hakim beg, pê quli lax meke, rozê rastê zuyê jê Mamud Ağay yena, to eve qesu keno pêrsa.

Hakim her waxt ero cı cêreno ke Mamud Ağay de qesey bıkerı. Rozê germê peroji de yeno ke Mamud Ağa hao verê qawa de ronıştao. Vano, ma ‘ve xêr di! Mamud Ağa vano, xêr ‘ve sılamet, buyur keno. Hakim niseno ro, pia çay-qewa simenê. Hakim nia dano ke boverê cadi ra kes u pêşi sero (çöp-çal) dı kutıku zumını gureto, gırre-gırıra xuya.

Hakim vano, Mamud Ağa na kutıki se kenê? Mamud Ağa vano, perrenê zumını. Hakim vano, nê, nê, jê ağaunê Dêrsımı gırasti sero gırenê zumını ra. Qese hen wuza cê berrino.

Dire roji ra dime Mamud Ağa çarşıro sono ke hakim hao ronıştao, taê mîleti ki dorme de biyo helqa. Aêde çımê Mamud Ağay gıneno ra kelpê ke hao gıno şiya dare ro, hen gıstar-gıstar ğaal keno. Ağa vano, ma ‘ve xêr di, letê ehli cemat![9] Vanê, xêr ama, sılamet! Cırê eve hurmet u azete kırşı nanê ro. Hakim

4 Savrê mı biyo teng, ya ninu tever kerê, ya ki qırr kerê.

5 Destê yinude ki çheki estê, yê ki cüamerdê.

6 Rozu pêrüne moreno, vano, meê.

7 Sey Wuşê ki vano ke: “Na rengura zovi rengê de ga eke esto, zovi roze ki esta, tı mane kena.”

8 “Gonia lazê tode çê tora bêçıkı zuy esta. Avê çê xode hesavê xo bivêne, guna taê feqırınê Qırrġu çına.”

9 Pêrunê ehl sayê nêkeno, tayinerê cayıl vano.

çapıka vano, ağa çı simena? Mamud Ağa vano, simitene ra avê persê de mı esto. Hakim vano, pers ke. Vano, na kelp ça ha bovera vineto? Vano, ağa, wuza xorê gıno şıya dare ro. Xêêr vano, to nêzona. Hakim vano, tı vaze, ağa, wuza se keno? Vano, hakim beg, ey ver de dosya de qerveliğe esta, serva qerari gaaali keno.[10] Hakim heredino, çapıka wurzeno ra, sono.

Qesê wertê Aliyê Sılê Dılı u tornunê dey

Serra 1974ine de rozê domoni kunê herey, pesewe yenê çê. Ap Ali Aytaç, Dêrsım de Bargê Şıxu rao, domonu ra pers keno, vano, cigera mı, sima ewro ça koti pesewe, sima tım mektev ra rew amênê?

Domoni 'ke tenê oreşinê ra, vanê, 'khalıko, ewro mektev de proğram bi, kay bi, domonunê Tırku çağo ke kay kerdenê, yekte her jü pıstunê xora Türk bayrağıye vete ke resmê sarê vergi no ve pıra. Yê Türkeşçiyê. Ma a bayrağê sero da pêro. Peyê coy poleşi amey, ma tik hetê Dundile ro voz da, hata dot ro cêrayme ra ameyme ke, kotime lêl. Domonu hên zono ke, khalık nıka vano, bıko, sima rınd kerdo, sima xo ver do, ça sarê vergi bayrağê ranê?

Ap Ali cilê xo sero tezvı onceno, yekte hêrs beno, vano ke, nêro sima nunê cite nêwerdo? Sima qayde kotê, boa haraniye kotê? Hao ke guna bayrağa xo fişta vilê sima kamo? Bayrağê bayrağa yinu, verg vergê yinu, cedê yinu, ewro sarê vergi no bayrağa xora, meste belka sarê kutıkê ho nanê pıra, derd qotıko ke gıno sima çıvao, ala mırê vazê ke ezı ki bızoni?

Rametia Haqi şêro ro Ap Ali, ey o waxt na qesey zonenê; taê havalu ki vatenê, Kurdistan xelesneme, serra 1975ine de şiyênê Kuba, festivalê cêncu de binê bayrağa Tırku de Hawana de kotênê şıyaene ya ki mitingi.

Aliyê Xane, başçawus u her

Aliyê Xane Vanarızê Dêrsımı rao, eve xo Wusvızo. Rozê Aliyê Xane herê xo ceno, sono bırr, taê koli bırneno, herê xo bar keno, rameno sono Tulık. Barê heri gıra beno, her hedi-hedi sono. Aliyê Xane ki gegane eve uşire dano ve heri ro. Qereqolê Tulıki ra başçawus vêneno. Aliyê Xane 'ke yeno kuno nêjdiyê qereqoli, başçaus xeleşino ra pê uşire pêsero-pêsero dano Aliyê Xane ro.

Aliyê Xane Tırki nêzono, mordemo ke lewe de eyra vano, nê la-lao, na çauşi ra pers ke, xeta mı çıvawa, no çê dano mı ro? Mordemek başçauşi ra pers keno, başçaus vano ke, xêlê sata ez nia dan ke, no boyna dano na heri ro. Ezı ki o riwal ra dan ney ro.

Mordemek vatena başçauşi Aliyê Xane ra vano. Aliyê Xane vano, la-lao, vaze, vındo, ifada xo bıdı. Çaus vındeno, vano, vazo.

Aliyê Xane vano, nê la-lao, na lazê milicani ra pers ke, vazê, na her piyê tuyo? Na her biraê tuyo? Thua maa to cızıkê ho esto fekê na heri? Seveta herê mı ça dano mı ro?

10 Naede ki hakimi keno ververê kutıki.

Zonê made Formo Pasiv (fekê Mamekiye)

Mehmet Doğan

Tae kitavê giramerê zonê maê ke gunê zof avêri ra bivejiyenê xêlê koti ve herey... Eke zof koti ve herey, mı nia da 'ke gilê kitavu ki hona nêoseno, mı ki est ra hover, seveta qursê zonê mao ke Köln dero na tekst u taê çiyô de bin kerd hazır. Ez qursê zonê ma, Heq cıra zof raji vo, eve kitavunê C. M. Jacobsoni u gramerê zonê ma sere tekstê deyê ke hona kitav nebiyê eve inu dan. Na tekstu de xarita zonê ma xêlê vejiya. Hama formê pasivi sero hona zof çi çinê vi. Dı serri ra jêdero ke na tekst mı dest dero, nıka ağme kon. Alimê ke gramere zonê ma ser gureenê destê ho tene pêt bijêrê, çiyô ke pêleka hodero endi rokerê, vezê, çıke waxtê ma çino... Na tekst mı eve ordimê kitav u textunê C. M. Jacobsoni 've notê ke mı jü seminer de Haydar Dikmey ra guretê eve ordimê inu kerd hazır.

Kırmancki-Zazaki de formo pasiv teyna eve jü qeyde nêvirajino, jüy ra jêde formê ho estê.

Formê 1.

Vırastena formê line de pencê waxqesey ra dima nisanê pasivi "-i" yeno. Waxtqesê ke formê pasivi cênê pêro eve na form nêbenê pasiv.

Masdar: potene *backen, kochen*

O nu(n) pozeno. (*aktiv*)

Nu pozino. > Nu pojino. (*pasiv*)

Kırmancki-Zazaki de hirê ruçikê (az) waxtqesê estê: waxtê nıkay, waxtê veri, modusê wastene. ^[1]

	nisanê modusê wastene (Modus)	koka waxtqesey (Werbwurzel)	nisanê pasivi (Passiv Morfem)	nisanê waxtê nıkay [Imperfektes Aspekt (Präsens Indikativ)]	kêsnisan ya ki kopula (Personalendung oder Kopula)
<i>waxtê nıkay</i>		poj-	-i	-n	-o
<i>waxtê veri</i>		poj-	-i	-	-(y)a
<i>modusê wastene</i>	bi-	poj-	-i	-	-(y)o

A zerfeti pozena. (*aktiv*)

Zerfeti pozina. > Zerfeti pojina. (*pasiv*) > [Zerfeti (hetê/destê aera) pojina.]

<i>aktiv</i>	<i>pasiv</i>	<i>Kırmancki-Zazaki</i>	<i>Deutsch</i>
A zerfeti pozena.	Zerfeti pojina.	waxtê nıkay (hira)	Präsens
Awa zerfeti pozena.	Zerfeti hawa pojina.	waxtê nıkay (avêrberdene)	Progressives Präsens (kontinuierliches Gegenwart)
Ae zerfeti pote.	Zerfeti pojiye.	waxto viren (eve ho diyo)	Präteritum (erlebte Rede) (einfache Vergangenheit)
Ae zerfeti pota.	Zerfeti pojiya.	waxto viren (gumankerdene)	Präteritum(berichtete Rede) oder Perfekt (vollendetes Gegenwart)
Ae zerfeti potenê.	Zerfeti pojiyenê.	waxto viren (avêrberdene)	Imperfekt (unvollendete Vergangenheit)
Ae 'ke zerfeti bipotenê, domoni biyenê sa.	Zerfeti 'ke bipojiyenê, domoni biyenê sa.	nisanê modusê wastene (bi-) eve for mê waxtê veri (avêrbe	Konjunktiv Imperfekt

¹⁾ niade J. M. Jacobson, *Rastnustena Zonê Ma / Handbuch für die Rechtschreibung der Zaza-Sprache*, 1993, Bonn

		rdene)	
Aê zerfeti poti vi.	Zerfeti pojiay vi.	waxtê vireni ra avê	Plusquamperfekt
A wazena ke, o zerfeti bipozo.	A wazena ke, zerfeti bipojiyo.	wastene	Konjunktiv (Möglichkeitsform)
Zerfeti bipoze!	Zerfeti bipojiyo!	emır	Imperativ
Zerfeti mepoze!	Zerfeti mepojiyo!	nêkerdene	Prohibitiv oder negatives Imperativ
Zerfeti potea.	Zerfeti pojiyaiya.		Partizip Perfekt/Preteritum (oder Zustandpssiv?)

Masdar: pêguretene *fangen, fassen, festhalten...*

Î mirçıku pê cênê. (*aktiv*)

Mirçıki pê cêrinê. (*pasiv*) > [Mirçıki (hetê inura) pê cêrinê]

Formê 2.

Formê 2ine eve waxtqesê "*biyaene*" vırajinno. Heni oseno ke waxtqesê ke eve jü name ya ki verhurendi (prepozisyon) waxtqesê "kerdene" ra vejınê, jêderi eve na form şikinê benê pasiv.

Masdar: rakerdaene *öffnen*

O çêver keno ra. (*aktiv*)

Çêver beno ra. (*pasiv*) > [Çêver (hetê eyra) beno ra.]

<i>aktiv</i>	<i>pasiv</i>	<i>Kirmancki-Zazaki</i>	<i>Deutsch</i>
O çêver keno ra.	Çêver beno ra.	waxtê nıkay (hira)	Präsens
Owo çêver keno ra.	Çêver hao beno ra.	waxtê nıkay (avêrberdene)	Progressives Präsens (kontinuierliches Gegenwart)
Ey çêver kerd ra.	Çêver bi ra.	waxto viren (eve ho diyo)	Präteritum (erlebte Rede) (einfache Vergangenheit)
Ey çêver kerdo ra.	Çêver biyo ra.	waxto viren (gumankerdene)	Präteritum(berichtete Rede) oder Perfekt (vollendetes Gegenwart)
Ey çêver kerdênê ra.	Çêver biyenê ra	waxto viren (avêrberdene)	Imperfekt (unvollendete Vergangenheit)
Ey 'ke çêver ra kerdênê, a xeleşiyênê.	Çêver 'ke ra biyenê, a xeleşiyênê.	nisanê modusê wastene (bı-) eve formê waxtê veri (avêrberdene)	Konjunktiv Imperfekt
Ey çêver kerd vi ra.	Çêver bi vi ra.	waxtê vireni ra avê	Plusquamperfekt
O wazono ke çêver ra kero.	O wazono ke çêver ra bo.	wastene	Konjunktiv (Möglichkeitsform)
Çêveri rake!	Çêver rabo!	emır	Imperativ
Çêveri ra meke!	Çêver ra mebo!	nêkerdene	Prohibitiv oder negatives Imperativ

Masdar: weiyekerdene *ernähren, aufziehen, züchten*

Khalık zarancu keno weiye.

Zaranci benê weiye.

Rêçeramitena koka waxtqesa

Verbstammanalyse

Hasan Öztürk

Waxto ke mi naera jü serre ravêr dest kerd cı ke, qurse Kırmancki-Zazaki bıdine, mi waxtê ra tepia di ke, nê zoni ebe sistem musaene de problemanê gırsa ra jü ki kokê waxtqeseyê. Çıke bê nê kokê waxtqesa mordem bese nêkeno waxtqesa bionco (konyuge kero). A sevet ra mi 500 (phoncsê) ra zêde waxtqesey gureti, onti u waşt ke ebe na qeyde, eke esto, sistemê waxtqesa vecine/doz kerine. Peyniye de no karo ke şıma vinenê ame meydan. Neticê na rêçeramitene de vecia rüyê hardi ke, mordem bese keno waxtqesê Kırmancki-Zazaki des (10) koma de biaro têare: waxtqesê standardi, w-t₁, w-t₂, rd₁, rd₂, w-şt₁, w-şt₂, w-it₁, w-it₂, waxtqesê bêqêydey. Ê her kome hire kokê xo estê. Ebe nê hire koka têde formê waxtqesê ke mumkinê, pêda benê. Mi pelga pêne de pêdakerdena formê waxtqesa ser ebe *potene* 'misali day ke waştışê (waştê) nê kari zelal bo.

Na mavên de gere ke qalê jü xususê bini ki bikerine. Qeydê pêdakerdena koka waxtqesê ke pelga pêne derê serba watqesê standardi, w-it₂, w-t₂ u waxtqesê bêqeydey nêbenê, çıke qeydê dina zobinaê.

Dolimêna nina ser vındenime. Jü ki, taê waxtqesey estê ke, dı formê xuyê mesderi estê. Vajime ke Gımgım de hem *zanitene* (w-it₂) hem ki *zanaene* (w-standardi) vacino, hem *cüiaene* (w-standardi) hem ki *cütene* (w-it₂), hem *şıktene* (w-it₂) hem ki *şıknene* (w-standardi) vacino. Gorê zanitena mi no Mamekiye de ki niaro. Cao ke icab kerd u cao ke mi besekerd, hurdimina formi ki mi têkhaleke de nusnay.

Axriye, wazen ke Jacobsoni^[2] u Toddi^[3] ra, serba emegê xoyê zonê ma ser, vacine, Heq şıma ra razi bo. Bê dina u emegê dina no nusteo ke şıma ver dero, nêamênê meydan. Tabi ez phostdariya Mehmet Doğanı ki xo vira nêken, wa Xızır karê cı raşt bero, khal u pir kero, marê verdo.

Mı nê karê xo deqa peêne de ruşna Jacobsoni, ey ki mirê fikrê xo nusna rusna. Berx u dar bo. Notanê deyra, çıyo ke muhim bi, mi şana peê tektê xo. Notê Jacobsoni ebe Alamanki bi. Waxtê mi çine bi ke bıçarni zonê ma. Aera mi çitur ke gureti, hen verday.

n, i, x, l, b, c, d, s...-Verben(Standartverben) / Waxtqesê standardi

Zazaki mastar (aktiv)	Präteritum-stamm	Konjunktiv-stamm	Präsensstamm	Deutsch	Türkçe
<i>heşnaene</i>	<i>heşn-</i>	<i>bi-heşn-</i>	<i>heşn-en-</i>	hören	duymak
<i>hêrnaene</i>	<i>hern-</i>	<i>bi-hern-</i>	<i>hern-en-</i>	(ein)kaufen	satın almak
<i>xıncnaene/</i> <i>xencitene</i>	<i>xıncn-</i>	<i>bi-xıncn-</i>	<i>xıncn-en-</i>	zerdrücken, zerquetschen	ezmek
<i>remnaene</i>	<i>remn-</i>	<i>bi-remn-</i>	<i>remn-en-</i>	entführt	kaçırmak
<i>nıvısnene/nustene</i>	<i>nıvısn-</i>	<i>bi-nıvısn-</i>	<i>nıvısn-en-</i>	schreiben	yazmak
...
<i>şikiyaene</i>	<i>şiki-</i>	<i>bi-şiki-</i>	<i>şiki-n-</i>	können	yapabilmek
<i>huiyaene</i>	<i>hui-</i>	<i>bi-hui-</i>	<i>hui-n-</i>	lachen	gülmek
<i>şermaiyaene</i>	<i>şermai-</i>	<i>bi-şermai-</i>	<i>şermai-n-</i>	sich schämen	utanmak
<i>cüiyaene/cütene</i>	<i>cüi-</i>	<i>bi-cüi-</i>	<i>cüi-n-</i>	kauen	çinmek
<i>guriyaene</i>	<i>guri-</i>	<i>bi-guri-</i>	<i>guri-n-</i>	arbeiten	çalışmak
...					

²⁾ Jacobson, C.M.: Rastnustena Zonê Ma, 1. Auf., Bonn, 1993

³⁾ Todd, Terry Lynn: A Grammar of Dimili (Also known as Zaza), Ann Arbor, Michigan, U.S.A., 1986

<u>a</u> saene	<u>as-</u>	b1- <u>as-</u>	<u>as-en-</u>	aussehen	gözükmek
<u>kux</u> aene	<u>kux-</u>	b1- <u>kux-</u>	<u>kux-en-</u>	husten	öksürmek
<u>ron</u> aene	<u>n-</u> ro	ron- (b1 darino we)	<u>n-an-</u> ro	(hin)legen	indirmek, bırakmak
<u>d</u> aene	<u>d-</u>	b1- <u>d-</u>	<u>d-an-</u>	geben	vermek
<u>nal</u> aene	<u>nal-</u>	b1- <u>nal-</u>	<u>nal-en-</u>	vor qual schreien	inlemek
<u>berb</u> aene	<u>berb-</u>	b1- <u>berb-</u>	<u>berb-en-</u>	weinen	ağlamak
(çiye) <u>gin</u> aene	<u>gin-</u>	b1- <u>gin</u>	<u>gin-en-</u>	in etw fallen..	birşeye düşmek
<u>rec</u> aene	<u>rec-</u>	b1- <u>rec-</u>	<u>rec-en-</u>	fließen	almak
,	,	,	,	,	,

Vermutete Grundregel: Durch kürzen der Endung **-aene/-ene** an dem Aktiv-Infinitiv erhalten wir den Präteritumtamm, Konjunktivstamm, Präsensstamm der Standartverben (**n, i, x, l, b, c, d, s...-Verben**)

Gumanê qanuni: Ebe mastar ra **-aene/-ene** wêdardene. koka waxtê veri. koka waxtê nikay ebe koka modusê waştênê ê waxtqesê standardi (waxtq.- **n, i, x, l, b, c, d, s...**) ênê meydan.

t₁-Verben / waxtqesê-t₁

Zazaki-Infinitiv	Präteritumstamm	Konjunktivstamm	Präsensstamm	Deutsch	Türkçe
<u>pot</u> ene	<u>pot-</u>	b1- <u>pot-</u>	<u>pot-en-</u>	kochen	pişirmek
<u>kot</u> ene	<u>kot-</u>	b1- <u>koç-</u>	<u>koç-en-</u>	nagen	kemirmek
<u>ont</u> ene	<u>ont-</u>	b1- <u>onc-</u>	<u>onc-en-</u>	ziehen	çekmek
<u>vet</u> ene	<u>vet-</u>	b1- <u>vec-</u>	<u>vec-en-</u>	(herraus)holen	çikarmak
<u>sent</u> ene	<u>sent-</u>	b1- <u>senc-</u>	<u>senc-en-</u>	abwiegen	dartmak
<u>yirt</u> ene	<u>yirt-</u>	b1- <u>yir(e)j-</u>	<u>yir(e)j-en-</u>	sich übergeben	kusmak
<u>rot</u> ene	<u>rot-</u>	b1- <u>roş-</u>	<u>roş-en-</u>	verkaufen	satmak
<u>dit</u> ene (ausnahme)	<u>dit-</u>	b1- <u>doş-</u>	<u>doş-en-</u>		sağmak

t₂-Verben/ waxtqesê-t₂

<u>şüt</u> ene	<u>şüt-</u>	b1- <u>şü-</u>	<u>şü-n-</u>	waschen	yıkamak
der <u>üt</u> ene	<u>rüt-</u> de	b1- <u>rü-</u> de	<u>rü-n-</u> de	kehren, fegen	süpürmek
<u>kut</u> ene,(kewtene)	<u>kut-</u> , (kewt-)	b1- <u>ku-</u>	<u>ku-n-</u>	<i>in etwas gerate</i> <u>n</u>	bir şeye girmek
<u>cüt</u> ene/ <u>cüta</u> aene	<u>cüt-</u>	b1- <u>cü-</u>	<u>cü-n-</u>	çığnemek	kauen

Vermutete Regel: Durch kürzen der Endung **-ene** an dem Infinitiv erhalten wir den Präteritumstamm. Um Konjunktivstamm und Präsensstamm zu erhalten wird bei den **t₁-Verben** aus dem **t** entweder ein **ç, s,** oder ein **j,** während bei den **t₂-Verben** lediglich das **t** wegfällt.

Gumanê qanuni: Ebe mastar ra **-ene** wêdardene. koka waxtê veri êna meydan. **t** ê waxtqesê-t₁ vurino ra u beno **ç, s,** yaki **j** u ebe na qeydê koka waxtê nikay be koka modusê waştene ê waxtqesê-t₁ ênê meydan. Ê waxtqesê-t₂ de teynia herfa **t** darina wê.

št₁ (st)-Verben/ waxtqesê-št₁

Zazaki-Infinitiv	Präteritumstamm	Konjunktivstamm	Präsensstamm	Deutsch	Türkçe
<i>reštene</i>	<i>rešt</i>	b1- <i>res-</i>	<i>res-en-</i>	erreichen	yetişmek
<i>kištene</i>	<i>kišt-</i>	b1- <i>kiş-</i>	<i>kiş-en-</i>	töten	öldürmek
<i>pištene</i>	<i>pišt-</i>	b1- <i>piş-</i>	<i>piş-en-</i>	einwickeln	sarmak
<i>nustene/nivisnaene</i>	<i>nust-</i>	b1- <i>nus-</i>	<i>nus-en-</i>	schreiben	yazmak
<i>listene</i>	<i>list-</i>	b1- <i>les-</i>	<i>les-en-</i>	schlecken ablecken	yalamak
<i>roništene</i>	<i>ništ-</i>	ro- <i>niş-</i>	<i>niş-en-</i>	sitzen	oturmak
<i>taštene</i>	<i>tašt-</i>	b1- <i>taş-</i>	<i>taş-en-</i>	ausgraben(Holz)	kazmak
<i>rīstaene</i>	<i>rīšt-</i>	b1- <i>rīs-</i>	<i>rīs-en-</i>	stricken	örmek, eğirmek

št₂ (st)-Verben/ waxtqesê-št₁

<i>waštene</i>	<i>wašt-</i>	b1- <i>waz-</i>	<i>waz-en-</i>	wollen	istemek
<i>viraštene</i>	<i>virašt-</i>	b1- <i>viraz-</i>	<i>viraz-en-</i>	bauen	inşa etmek
<i>deštene</i>	<i>dešt-</i>	b1- <i>derz-</i>	<i>derz-en-</i>	nähen	dikmek
<i>rauštene/ raveštene</i>	<i>ust-/ vešt- ra</i>	<i>raurz-/ ravešt-</i>	<i>urz-en- ra/ vez-en- ra</i>	aufstehen	kalkmak
<i>eštene</i>	<i>ešt-</i>	b1- <i>erz-</i>	<i>erz-en-</i>	(weg)werfen	atmak
<i>kustaene</i>	<i>kust-</i>	b1- <i>kuz-</i>	<i>kuz-en-</i>	geräusch vor quäl (bei Tieren)	inlemek(hayvanlarda)
<i>ragoštene</i>	<i>gošt- ra</i>	b1- <i>goz-</i>	<i>goz-en- ra</i>	umfüllen	
...

Vermutete Grundregel: Durch kürzen der Endung *-ene* an dem Aktiv-Infinitiv erhalten wir den Präteritumstamm. Beim Konjunktivstamm und Präsensstamm wird aus dem *st₁* ein *s* (indem das *t* wegfällt). Bei den *st₂-Verben* wird aus dem *st* *z* oder *rz*.

Gumanê qanuni: Ebe mastar *ra-ene*, wêdardene koka waxtê veri êna meydan, *t ê waxtqesê-st₁* darina wê u ebe na qeydê koka waxtê nîkay be koka modusê waštene ra ê *waxtqesê-st₁* ênê meydan. Ê *waxtqesê-st₂* de *st* vurino ra beno z. yaki *rz*.

rd₁-Verben, rn-Verben

Zazaki-Infinitiv	Präteritumstamm	Konjunktivstamm	Präsensstamm	Deutsch	Türkçe
<i>mardene</i>	<i>mard-</i>	b1- <i>mar-</i>	<i>mar-en-</i>	zählen	saymak
<i>wendene</i>	<i>wend-</i>	b1- <i>wen-</i>	<i>wan-en-</i>	lesen	okumak
<i>mendene</i>	<i>mend-</i>	b1- <i>man-</i>	<i>man-en-</i>	bleiben	kalmak
<i>raverdene</i>	<i>verd-</i> ra	ra- <i>ver-</i> (b1 darino w)	<i>ver-en-</i> ra-	vorbei sein	geçmek
<i>terdene</i>	<i>terd-</i>	b1- <i>ter-</i>	<i>ter-en-</i>	rasieren	traş olmak
<i>çerdene</i>	<i>çerd-</i>	b1- <i>çer-</i>	<i>çer-en-</i>	weiden, grasen	otlamak
<i>merdene</i>	<i>merd-</i>	b1- <i>mur-</i>	<i>mur-en-</i>	sterben	ölmek
...

Vermutete Regel: Durch kürzen der Endung *-ene* an dem Aktiv-Infinitiv erhalten wir den Präteritumstamm. Um den Konjunktivstamm und Präsensstamm zu erhalten muß zusätzlich das *d* weggekürzt werden.

Gumanê qanuni: *Ebe mastar ra -ene wêdardene, koka waxtê veri êna meydan, ebe reyna wêdardena d ki koka waxtê nîkay be koka modusê waştene ênê meydan.*

it₁-Verben

Zazaki-Infinitiv(aktiv)	Präteritumstamm	Konjunktivstamm	Präsensstamm	Deutsch	Türkçe
<i>cinitene</i>	<i>cinit-</i>	b1- <i>cin-</i>	<i>cin-en-</i>	spielenn (musik)	oyunmak (muzik)
<i>çinitene</i>	<i>çinit-</i>	b1- <i>çin-</i>	<i>çin-en-</i>	mähen	biçmek
<i>pinutene</i>	<i>pinut-</i>	b1- <i>pin-</i>	<i>pin-en-</i>	verfolgen, nachgehen	takib etmek
<i>ramutene</i>	<i>ramut-</i>	b1- <i>ram-</i>	<i>ram-en-</i>	fahren	şürmek
<i>kinitene</i>	<i>kinit-</i>	b1- <i>kın-</i>	<i>kın-en-</i>	graben	kazmak
<i>pawutene</i>	<i>pawit-</i>	b1- <i>paw-</i>	<i>paw-en-</i>	warten	beklemek
<i>şinitene</i>	<i>şinit-</i>	b1- <i>şin-</i>	<i>şin-en-</i>	niesen	hapşurmak
<i>pêmitene</i>	<i>pêmut-</i>	b1- <i>pêm-</i>	<i>pêm-en-</i>	messen	ölçmek
<i>lutene</i>	<i>lit-</i>	b1- <i>l-</i>	<i>l-en-</i>	saugen	emmek
<i>têmutene</i>	<i>mut-</i> tê	b1- <i>mun-</i> tê	<i>mun-en-</i> tê	bedecken	örtmek
<i>pêşanutene</i>	<i>şanut-</i> pê	pê- <i>şan-</i> (b1 darino we)	<i>şan-en</i> pê	errichten	kurmak
<i>munutene</i>	<i>mut-</i>	b1- <i>mun-</i>	<i>mun-en-</i>	knüpfen	örmek
<i>zanutene/ zana ene</i>	<i>zanit-</i> / <i>zan-</i>	b1- <i>zan-</i>	<i>zan-en-</i>	wissen	bilmek
<i>wêşipitene</i>	<i>şipit-</i> wê	b1- <i>şipit-</i> wê	<i>şip-en-</i> wê	in einem Atemzug trinken	bir yudumda içmek
...

Vermutete Regel: Durch kürzen der Endung *-ene* an dem Aktiv-Infinitiv erhalten wir den Präteritumstamm. Um den Konjunktivstamm und Präsensstamm zu erhalten, muß zusätzlich das *it* weggekürzt werden.

Gumanê qanuni: *Ebe mastar ra -ene wêdardene koka waxtê veri êna meydan. Reyna ke it daria wê, koka waxtê nîkay be koka modusê waştene ra ê waxtqesê-it ênê meydan*

it₂ Verben

<u>hencitene/</u> <u>hencnaene</u>	<u>hencit-/</u> <u>hencn-</u>	bi- <u>hencn-</u>	<u>hencn-en-</u>	zerquetschen, zerdrücken	ezmek
<u>xapitene/</u> <u>xapnaene</u>	<u>xapit-/</u> <u>xapn-</u>	bi- <u>xapn-</u>	<u>xapn-en-</u>	überreden, verleiten	kandırmak
<u>xerepitene/</u> <u>xerepnaene</u>	<u>xerepit-/xerepn-</u>	bi- <u>xerepn-</u>	<u>xerepn-en-</u>	unbrauch-bar machen	bozmak, çürütmek
<u>şıkıtene/</u> <u>şıknaene</u>	<u>şıkıt-/</u> <u>şık n-</u>	bi- <u>şık n-</u>	<u>şık n-en-</u>	zerbrechen, kaputtmachen	kırmak
<u>tekıtene/</u> <u>teknnaene</u>	<u>tekıt-/</u> <u>tekn-</u>	bi- <u>tekn-</u>	<u>tekn-en-</u>	sich entfernen	terk etmek
<u>çılqıtene/</u> <u>çılqnaene</u>	<u>çılqıt-/</u> <u>çılq n-</u>	bi- <u>çılq n-</u>	<u>çılq n-en-</u>	schütteln	çalkalamak
<u>nıçkıtene/</u> <u>nıçknaene</u>	<u>nıçkıt-/</u> <u>nıçk n-</u>	bi- <u>nıçk n-</u>	<u>nıçk n-en-</u>	leicht stoßen, stechen	dürtmek
<u>rüçıkıtene/</u> <u>rüçıknaene</u>	<u>rüçıkıt-/</u> <u>rüçık n-</u>	bi- <u>rüçık n-</u>	<u>rüçık n-en-</u>	zerrütten	yolmak, koparmak

Vermutete Regel: Durch kürzen der Endung **-ene** an dem Aktiv-Infinitiv erhalten wir den Präteritumstamm. Beim Übergang zum Konjunktiv- und Präsensstamm verwandelt sich **it** in einem **n**
Gumanê qanuni: *Ebe mastar ra -ene wêdardene koka waxtê veri êna meydan. Koka modusê waştene be koka waxtê nıkay de it vurino ra beno n.*

rd₂ Verben

Zazaki- Infinitiv(aktiv)	Präteritum- stamm	Konjunktiv- stamm	Präsensstamm	Deutsch	Türkçe
<u>ardene</u>	<u>ard-</u>	bi- <u>ar-</u>	<u>a-n-</u>	(her)bringen	getirmek
<u>berdene</u>	<u>berd-</u>	(bi)- <u>ber-</u>	<u>b-en-</u>	(weg)bringen	getirmek
<u>werdene</u>	<u>werd-</u>	bi- <u>wer-</u> ; bi- <u>wur-</u> ;b(1) <u>ur-</u>	<u>w-en-</u>	essen	yemek
<u>kerdene</u>	<u>kerd-</u>	bi- <u>ker-</u>	<u>k-en-</u>	machen	yapmak
<u>rarderene</u>	<u>rerd-</u> ra	<u>rer-</u> ra (bi darino we)	<u>r-en-</u> ra	mahlen	öğütme
<u>wêdardene</u>	<u>dard-</u> wê	<u>dar-</u> wê (bi darino we)	<u>d-</u> an- wê	wegschaffen	kaldirmek
,	,	,	,	,	,

Vermutete Regel: Durch kürzen der Endung **-ene** an dem Aktiv-Infinitiv erhalten wir den Präteritumstamm. Um den Konjunktivstamm zu erhalten kürzt man den darauffolgenden Buchstaben **d**. Durch ein zusätzliches Kürzen der, dem **d** vorangestellten Buchstaben (**e**)**r**, erhalten wir den Präsensstamm.

Gumanê qanuni: *Ebe mastar ra -ene wêdardene. koka waxtê veri êna meydan. Ebe wêdardena herfa d. koka waxtê veri, koka modusê waştene ênê meydan. Ebe reyna wêdardena herfê (e)rê ke d ra ravêr ênê. koka waxtê nıkay êna meydan.*

Unregelmäßige Verben / Waxtqesê beqeydêy(beqanuni)

Zazaki- Infinitiv(aktiv)	Präteritum- stamm	Konjunktiv- stamm	Präsensstamm	Deutsch	Türkçe
<u>vatene</u>	<u>va(t)-</u>	<u>vac</u>	<u>v-an-</u>	sagen	söylemek
<u>diaene/ yintene</u>	<u>di-/ yint-</u>	<u>bi-vin-</u>	<u>vin-en-</u>	sehen	görmek
<u>tafişene</u>	<u>fist- ta</u>	<u>bi-fi-ta</u>	<u>fi-n- ta</u>	anzünden	alevlendirmek
<u>şiaene</u>	<u>şi</u>	<u>şor- / şer-</u>	<u>şo-n-</u>	gehen	gitmek
<u>guretene</u>	<u>guret-</u>	<u>bi-cer-</u>	<u>c-en-</u>	nehmen	almak
<u>amaene</u>	<u>am-</u>	<u>bi-er-</u>	<u>(y)ê-n-</u>	kommen	gelmek
<u>biaene</u>	<u>bi-</u>	<u>bi-b-</u>	- (Copula)	sein	olmak
<u>vindetene/ yinetene</u>	<u>vindet-/ yinet-</u>	<u>bi-vind-</u>	<u>vind-en-</u>	bleiben, stehen	durmak
<u>urtene</u>	<u>urt-</u>	<u>bi-ur-</u>	<u>ur-en-</u>	klauen, stehlen	çalmak

Kurz vor der Veröffentlichung dieser Arbeit hatte ich die Möglichkeit die Meinung des verehrten Jacobson bezüglich dieser Arbeit zu erfahren. Jacobson hat mich bezüglich der Verbstämme auf einige Besonderheiten aufmerksam gemacht, welche ich hier ergänzend, zur Vervollständigung bzw. Vergleich beifüge.

Er weist auf folgendes hin:

1. Wenn man die Verben analysiert, soll man meistens mit dem Wurzel des Konjunktivstammes anfangen. Die Wurzeländerungen sind meistens auf dieser Wurzel basiert. Das Präteritummorfem (-a, -t, -d) ist dazu hinzugefügt und manchmal verursacht einige Änderungen zu der Wurzel.
2. Man soll auch im Sicht behalten, daß es drei Formen von dem Präteritummorfem gibt:
 - a (meistens mit intransiv Verben und passiv Verben aber auch mit causativ Verben),
 - t (stimmlos) oder
 - d (stimmhaft) (beide sind meistens mit transitiv Verben verwendet)
3. Man soll auch im Sicht behalten, daß das Passivmorfem -i und das Kausativmorfem -n gehören *nicht* zu die Wurzel (sie sind Suffixe).□

Jacobson fügt folgendes hinzu:

□T. Todd (*A Grammer of Dimili*) hat die Verbwurzeln in zehn (10) Gruppen geteilt (siehe Todd. S. 174-180). Diese Teilung 8 ist auf die letzten Buchstaben der Wurzel basierend. Sie können diese Gruppen mit Dersim-Zaza vergleichen um zu sehen ob es bei Dersim-Zaza auch der Fall ist (ob es stimmt oder nicht).

	letzte Buchstabe an den Konjunktivwurzeln	Wurzeländerungen	Beispiele Konjunktivstamm Präsensstamm Präteritumstamm
1.	-r	Im Präsensstamm fällt -r aus.	bi-ker- k-en- ker-d
2.	-r	Im Präsensstamm fällt -r aus und <i>P</i> räteritumwurzel ist anders.	bi-er- (y)-ê-n- ame-
3.	-r	Im Präsensstamm fällt -r <i>nicht</i> aus.	bi- mir- mer-en- mer-d-
4.	-n	Im Präsensstamm fällt -n aus. (Dies ist nicht der Fall in Dersim-	bi- zon- zon-en- (siehe Siverek-Zaza: za-n-)

		Zaza.)	zon-a
5.	-n	Im Präsensstamm fällt -n <i>nicht</i> aus.	bı-çin- çin-en- çin-it-
6.	-n (kausativ) (verursachen)	Wurzel bleibt ungeändert.	bı- mir- mer-en- mer-d
7.	-c/-j/-z	Im Präsensstamm fällt -c/-j/-z aus.	bı-vac- va-n- va-t-
8.	-c/-j/-z	Im Präsensstamm fällt -c/-j/-z <i>nicht</i> aus.	bı-poc- poc-en po-t-

Heq be Xıziri ra

Na mesela Kemalê Uskiranê Pilana. Kemal tabi nika biyo pil, zeweyiyo, domanê xo estê. Na mesela hona ke doman biyo ama ê pêay (mordemi) ser.

Kemal hona ke doman biyo, zê domananê dewe, şiyô kharvıra, vareka ver. Nê ebe domana pia kay kenê, khaviri şonê çerenê. Kemal domantina xode musa bi, çığara şımutêne, coka her waxt xode adirge bi.

Se ke çığara şımeno, çhikê perreno, gıneno vaşi ra, vaş vêşeno. Wayirê vaşi teba cirana ra remenê deşti. Kemal qayt kenô ke kile zaf zêdera, pê nêşkino weşayno, remeno hetê cêri ser şono. Wayirê vaşi, jü lajê xuyo xort teba (tey) dı bıraa nanê Kemali dime ke pê bıcêrê, bikuyê. Kemal tabi tersanê xora, hetê ra remeno, hetê ra qêreno, vano »Ya Heq, ya Heq, ya Heq!«

Heq cırê çare nêvineno, lajê wayirê vaşi resenê Kemali, ê pê cênê, kunê. Aêra tepia verdanê ra, Kemal vano: »Heq çı u çınaê xono! Mı ke vengâ Xıziri dêne, ê ez xelesnêna ra!«

Vatoğ: Varto- Uskîra ra Eliyê Nuriya

Vijdanê Vergi

Dewanê ma de hera jü mormeki rozê endi biya keftare, teqeti ra kewta. Mormeki ki rozê xo xode vato: »na here endi çiyê rê nêbena, weşiyê ra zaf uncena, qe ke nê vergi rê werdê bo; beri serê koy de gire di!« Heni ki kenô. Hera kokıme beno, koê de min ra gire dano [dîdanu fek ra nêvezeno, dökmev niyê, da!], cêreno ra çê xo. Dı roji ra tepia here zerrê mormeki de fetelina, xo dêm dano ra i koy ser, cao ke here giredaiya. Se ke reseno uza, çı bivêno: hera xuya kokıme hona uza giredaiya, vergi a nêwerda! Naê ser hera xo cêno, uncia beno çê xo.

O sîre ki biraê dey Ali Qereman Almanya ra amo dewa xo. Eke sono çê biraê xo, lazê dey Apê xo Ali rê mesela here qesey kenô. Laakı ki dima pers kenô: »Ni vergi hera mawa kokıme ça nêwerda, uza wes ca verda?« Ap Ali bîrârzaê xo ra nia vano: »Cigera m', o verg piyê tora vijdanliyo!«

Vatoğ: Uşênê Ali Bavaê Muqufî (Pilemoriye)

Gula Bağü

Gula mı gula bağana
fenera qonağana
fincana tabağana

vore vora, koy ser de siji
çarê Gule ra düzmis kerdê
iklig u tek qırısı
tew tew Gulê!

Vatoğ: Çê Telku ra İvraim

Memedê mı

'buko, omedê mı, Memedê mı
urze so karê şirketi
alvazê tu kotê ra rae, şiyê
tu têpia menda'
'daê, mı ewru hewnu xıravın diyu
nêsun karê şirketi'
vana 'Memedê mı, su karê şirketi
nao ama serê asme
çar qırıs peru cêna'

Memedê mı şiyu karê şirketi
nao amu paydosê peroji
çawisê Memedê mı vanu
'ni buresu bijê,
Su binê Sansê ra ağwe bia'

Kou cênu, sonu ağwe
ağwe sanena Memedê mı
Memedê mı bena
naê cêre yenê alvazê Memedê mı
Memedê mı tey çino

maa kokıme pers kena
vana 'Memedê mı koti mend?'
taê vanê çadır de nêwetçiyu
taê vanê nao cêro yeno

maa kokıme dana zonyê xora
vana 'şêr Memedê mı şêr'
vanu 'daê, ağwe sanit mı
ez kuyu kemer kuçu ra
aqlê mı sare ra vet
dewa mı dewa pir talıbia'

Vatoğ: Çê Telku ra İvraim

Mesela Alê Wale

Nika Aliyê Wale areve ra ardu benu. Arevê xu gıran benu, gay nêuncenê, Memed Ağa ki rastu ra sonu çê. Sonu çê, Alpasa ki mezelu de cite ramenu. Aliyê Wale cêru veng danu: »Memed Ağa, Memed Ağa, eke şiya dewe, xalcêniya xora vaze çewres vera ma burusnu, gay nêuncenê« Memed Ağa Wale ra qarinu, vano: »Her de daê no ke a xalcêniya mına, her de daê no ke a xalcêniya mına!« Sonu dewe, Alpasa zaf huyinu, eve na qese gaanê xu eyle kenu utumê hêgay de vanu: »Memed Ağa, Heqi kena ala reyna vaze, Heqi

kena ala reyna vaze!« Memed Ağa nia kenu, »Ne lo su karê xu, a ça xalcêniya mına, her de daê no ke a xalcêniya mına!« U ki heni vanu, zirçeno. Tabi Alpasa ke cıta xu ramenu, sonu çê. Na qesa cırê zaf wes yena. Gaanê xu verdanu ra, sonu çê İvraim Ağay. Sonu çê İvraim Ağay, vanu »Memed Ağa, de ala Heqi kena reyna vaze na xalcêniya tuya, tu ça xalcêniya xoraqarina?« Vano: »İsê tu çinu, tu ama kota ra mı, mı qarnena. A ça xalcêniya mına? A ke xalcêniya mına, her de daê no!«

*Vatoğ. A Çetinkaya
Arêker: Hesênê Dılavî*

LÜYE U KOLIKAR

(Tilki ile Oduncu)

Roce lüye nanê xo dimê feteliya, çerexiya pêniye de qefeliya, hewnê xu amo. Feteliya kî xore caê de rındi bıvino, hewna sero. Axırî jü dara muriye diya kî, leçi xuye gırşı u bınê pelganê gırsan de şiya xuya xoriye estbiya.

Apuriya dare veciya ser. Zerê pelganê dare de xore ca vıraştı. Xo kerdo rep u raşt, biya derg. Çımê xo cınıtê pêro.

"Kes, mı naca de nêvineno, ret ret xore hewna son!" vato u hewna şiya...

Çıka hewnaşıya baxoy nêzana. Bı hayleme mıletiya heşıya xo. Çımê xo pırt pırtne, sere xo dardo we. Hêni tenê tamasê dormê xore sêrkerdo. Qayıt biya kî, naê dı sevkani hatê cı ser yenê.

Ters koto zerê lüye. Lerci lüye gureto. Dıdanê lüye gınê jübinu.

"- Duman mıre ama" vato lüye... "Cane mı nıka cênê. Sevkani mı vinenê, yêne mı çerme kenê."

Terşı ver, lerciye lüye daa biyo zêde. Serê gılê dare de lüye tabat nêkerdo kî finde ro.

" Uiii hele çımannê sêrkırê, çıkay biyê gırs. Sêke haa bınê çalian de, her ca de mıre sêrkenê" vato. Viçi mando kî bıberbe ro. Tersanê xo ver nêzand bi kî se bıkerdo. Pençe xuye kî dare de guritê pê, thejyê. Gına bınê dare rê, hama çıton biyo, baxoy nêzana. Lüye kî dare ra gına war rê, dece xover zırça.

Ni zırçaisê lüye ser sevkani amê nejdı. Sêrkerdo kî lüye hoa bınê dare de, zerê herre de lebetina.

"- Talê naê rê vanê", vato sevkani. Tufancê xo kerdê raşt, hurdeminu beççi xo berdê nınganê tıfangu ser. Nisange gureto, no lüye ra.

Na sîre de lüye ama xo.

"- Naca de nıa bı lebetiyaena nêbeno" vato. "Serba weşıye gerekı ezu kî hata pêniye bıguriye..."

Lüye hurindia xora xıl bena vezena ra. Hona kî nêgina cı, zê tikmole til biya rema, kota zerê vasu u çaliyu.

Sevkani murujiye kî lüye çıton nêsanê cı!

Êndi sevkani kotê lüye dimê. Hatıray kî xo miyan dê vato, "çıton bu zaf dürr nêsona na lüye..."

"- Hea hea ma aê cênimê pê! Hade dıma kuyimê..."

Lüye hento kî şıçıya rema. Deê deê xo çarno, xo dıma sêrkerdo. Qayıt biya kî sevkani naê dime ra. Bı tersa:

"- Goni kota çımanê ninu. Nêtê ninu mı çıştêna. Nınga mıni zaf decena. Çıton bıkeri kî ez xo ninu dest mederi!" vato zerrê xo ra.

A sîre de lüye; dest de torcen, jü mordemi vinena. Nu mordem torcinê xo keno berc dano dara huskere kî, parçe kero.

Lüye findeta, ni mordemi rê sêrkerdo. Mordemi kî lüye diya, huyuo. Lüye xo bı xo vato:

"- Nu mordem tuvana merdemo dı rındo. Belki xêrê xo mıre beno."

Baduna,

"- Bıraê mı" vato, cêra kolikari verro. "Ez zaf tenciye de ro. Sevkani verdanê mı dıma. Ez dare ra gıno war ro. Nınga mıni kota mı ver, nıka zaf decena. Nêşçıno êndi bıremiri. Se beno, mı caa dewedare. Hên bıke kî, mı mevinê rê. " Mordemi dest kerdo hêrdisa xora, tenê dusmısbıyo. Baduna holıka xo musna lüye u vato:

"- So zerê holıka mı kuye. "Kam zano kî tu uca de xu darana we."

Na êlciye ser lüye,

"Heq tora rajibu ro" vato u hên bı veştene şiya kota zerê holike. Lüye zerê ra xori xori nefes do, gurto. Baduna şiya lê pençeri, dızdeni teber rê sêrkerdo.

Çiton bu, nu kolikari kî isano! Zê têdinu oi kî dısmenê neslê lüyano. Beno kî "muxburiye" bıko; lüye dest dero. Naa ra gore gereko lüye haig bımano. Lüye hurindia teşlim biyene de remais kerdo çımanê xo ver. Çiton bu, remais de anciay kî tenê omidê xeleşiyaene esto...

Reê ra tepiya sevkani amê. Amê kî solix danê, cênê. Hurdemini sevkani zerê araq de mandê.. Sevkananna jükek kolikari ra pers keno. Vano:

"- Ma verdayme jü lüye dime ra. Na hat ser ame. Tu thaba nêdiye?" Kolikar deê ninannê, deê holika xore sêrkeno. Wazeno kî caa lüye vacu ro.

Qayıt keno, kınarê pençeri de, pê perde de gosanê lüye vineno.

Kolikar xo xo de vano:

"Zerê de hoa lüya cajüye mare sêrkena. Mı kî muxburiye kerde, caa lüye va; ma kî sevkani nêşiciay aê biçisê rê, se beno? Ekı reyê ra (xeleşiyê), mire bena dısmen. Zerar dana ekınanê mı, kergananê mı."

Kolikari zaf waştı kî caê lüye vacu ro. Hama, "ma ekı wes mana, remena sa" vato xo bı xo. Texeliyo. Hurindia lüye nêvato. Nêşiciyo kî lüye "hoa zerê holika mîde ra," vacu ro. Anciy jü seyvaniye dusmıs biyo. Cao kî lüye xu dardo we, bı destê xuya uca musno. Hatê binray "mı nêdiye" vato. Sevkanu isaretê destê kolikari nêdiyo. A sire de yinu çaliu ser sêrkerdo. Ciabê kolikari ser sevkani hatê kaşı ser vezenê, benê dürr.

Sevkanu kî kas veto ser biyê vindi, lüye holike ra veciya teber. Riyê kolikari rê bile sêrnêkerdo, hatê bin ser biya raşt şiya.

Kolikari pê lüye ra veng do, vato: "- Kerdena kî tu kena zaf xırabına. Mı tore hentê êlciye kerde. Zerê holika xo de, mı tu darda we. Nıka tu mıra xatır bile nêwazena, hên sona.

Lüye xo çarno, findeta. Kolikari rê sêrkerdo. Halê kolikari rê hurdi hurdi huyiya,

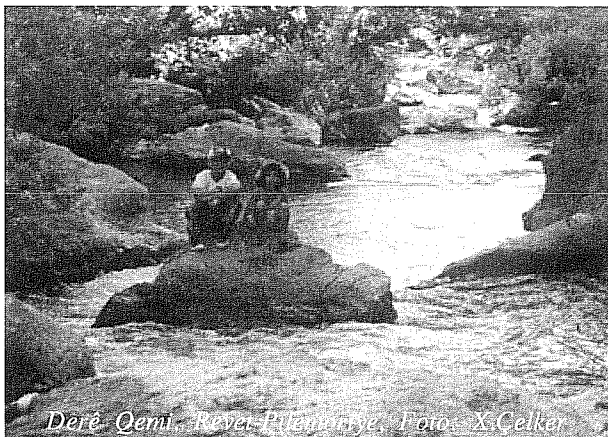
"- Mı tora xatır waştêne, hama tu naê rê leeq niya. Tu mordemo dı rişıawa, riyakara. Mı her çi di," vato.

Findeta, derg derg kolikari rê sêrkerdo. Kolikar aranê xo ver çingulujiyo pêser, biyo hebe çi. Aylemıne ra tepia lüye cıre nia vato:

"- Tu riyakarine kena. Feçi (feki) tora kî çı vecino, tu aê nêkena. Destê tu mı musnênê, hama feçi tu baxse vatêne. Tu bı feçi xuya hatê mı de, bı kerdena xuya hatê sevkani de biya. Mordemo kî zê tu rişıawo, mı core naskerdene nêwaştêne."

Naê ser kolikar hurindia xode thejiyo mando. Kerdena xo ser hazar gerege posman biyo. Sere xo guruto wertê destanê xo. Qı thaba nêvato, hêni hurna xode mando.

Lüyeê kî hatê koanê qarşı ser biya raşt, gına raê şiya...

Darê Qemî, Rêveî, Pılaniyê, Foto: X. Celker

*Ahmet Kahraman
Barış Toprağı
Çarnağ: U. Pulur.*

KILA DÊRSIMI

Serre 1938,
 Dêrsim de goni rîşîye
 Çhemê Munzuri sur kerdene
 Gonia domanunê çewreşi ra,
 Nêzoneme mara çond hazari kişti
 pil u qîzu ra pia.

Binê top u tîfangunê Tırki de
 Hardê Dêrsimi bi ve gonia sure,
 Çhemê Munzuri cendeg u leşi berdene.

Cuanika jê Bese va:
 "Aşirenê çêvêsayenê!
 Waxtê virare niyo,
 roz sima sero cêriyo!
 No zalim nao kokê ma ano,
 fermanê ma veto,
 çê made az u uz nêverdano...
 Hover bidê ha, xover bidê!
 Ez qîdaê sima mal-gau ser kerî,
 Hover bidê..!"

Nê cendeg u lêşiyê,
 na ağwe niya çhemê Munzuri de,
 na gonia mawa tede sona.

Buliski erzenê,
 hewri reqenê ma sero
 "... hewrê şîay...!
 ameyi têde Dêrsimi sero bi vilay,
 aşirê Dêrsimi kerdi hazar cay..!"

Cêni şî meyitu ser
 bêveng bervay,
 Gınay domanunê sawiyu sero
 xo binde xeneknay,
 çêney tersay
 domani vîşay,
 Teyr u thuri daru ra rîşay.

Tayine vake:
 "Ma simade hevalime",
 Tayine vake:
 "Ma ded u derezay me".

Hewar kerd sarê Dêrsimi
 çar kosê dina rê,
 kês hewarê made nêrest...!

Ma hona zona ke,
 bêwayir me, sey me...

Amey kistena ma dîma.
 Talan kerdi çêyê ma,
 Adir na pa vêsney dewê ma,
 Lozinê ma day pîro,
 warê ma rîznay,
 Nêverday khan u newê ma.

Biraênê!
 Waênê!
 Pilenê!
 Qîzenê!
 Sarê xo wedarê endî,
 Reê xo sero niyaderê!
 Ewro ma parçe-purçe kerdime.
 Bime xîzan u vêsan,
 binê destu derime.

Phoşta mara pi u khalikê ma,
 Destê mara zon u zonağê ma şî,
 Mara çêl-çukê ma vîsnay.

De urzerê!
 Xortênê!
 Çhêrênê!
 Hêfê sima ke;
 kerdena zalimi benê ra ser.
 Zonê xora,
 Welatê xora remenê!

Urzê ra endi beso!
 Biyarê ra hoviri na kerdene,
 biyarê ra hoviri Dêrsim.
 Coru hovira mekerê...
 Hovira mekerê!
 Hovira meke...!

18.06. '90

Hawar Tornêcengi

QAMPANYA PARŞI-BELAÊ SARÊ QAŞI

Berfin Jêl

Eke bi verva paiji siliye tenê sılaxet vore, pukêleke u vay ke jûmin de reqis guret, heto bin ra 'ke serdi çım sıkıt zımıstoni rê, na dina sewtamale ser de çıqa ke theyr u thur u milet yeno weşıye, ya ki weşıya ho rameno, serra ke newe yena verva daê serva weşıya ho kunê wertê qıstawete. Na qıstawete tayinê rê bena gul u sosın, weşıya ho wertê esq u çêf de ramenê, tayinê rê ki bena derd u khulo newe.

Qaso feqır ki horê nayinê ra jüyo. Wertê çhepê Tırku de gurino. Jê herkeş gegane wertê esq u çêf de, gegane ki derd u khule ke na dina ser de peyda biyê, ine horê keno qıstawete. Hata ke rozê olvozunê hora jü ame, gıra gosê Qaşı de çıye vake. Qas tafta urzeno ra sono oda dotene, nêzoneno ke sekero, felekê ho saskeno, têlêfonê cevi keno ra bauskunê ho ano we, hetê ra ki vano, alo, aloo... Hama çımê mordemeki ki oda natêne de manenê, reê reaksiyonê mleti de nia dano. Eke gosê mlet dey serowo, berqešta vengê ho keno berz, eke mlet alaqa nêmusna ra cı, nara ki gozeğunê ceketê ho gurê dano, ho keno remo-rep, vano: "Yaparım efendim, tamam efendim, no hora kar u gurê mıno". Vano-vano hama, bezn u bet têt nêmaneno, kile kuna ri, hata gosu beno ra sur u khurr. Kard 'ke cı sanê, çılqiyê goni cıra nêvejina.

Qeseykerdena ho 'ke qedıye, desinde yeno oda natenê, destunê ho jê mordemê seyi keno ho vera, yeno nat sono dot. Hurêndia hode nêşıkino ke bıvındo, tu hên zonena jê lüye zerredê gureto. Yoxro ke telefono ke cıre amo, cao berz rao. Wazifawa ke da Qaşı, 'Qampanya Parşıa'. Coka hondê naleno, kufeno, kuno têtwt!... Hora her serre na waxt 'ke ame, na het ra sık kuno zerrê Qaşı. Ala nia derê ke na tali u tezelo şıawo ke her serre nêy dıma fetelino, emser oncia çerexıyo amo, çêverê neçar de vejıyo.

Şêfê ho cıra vato ke: "Sıma olvoji wertê ho de bêrê pêser, ma sıma u qomi rê nerx bırnno. Yamu-yamu, se kenê bıkerê, gereke ey sıma are kerê, bıyarê têare". Êêê, na wazifa-wazifawa de qolay niya!... Zeke jü qesa wertê qomi de yena vatene, vanê,"emır demır bırneno". Qas se kero, bıne na wazifawa gırse de mendo. Mıane bıyo bul, fıkrino-nêfıkrino ke, bıne na bari ra nêşıkino bıvejıyo. Mordemeko fıqare çımunê huyê nurtıkunu mıştano, eke cıra şılaq keno pak, nafa ki wazeno reê inê wayırınê ho ser bıçarno, ala i se kenê. Neçar nia dano, nia dano hama!...

Awa ke şêfu arda ser keşı ser meêro, ra u welağı ra dıri va bıne kemeru ra vo. Nayine her ca gureto ho dest, jü guçıkê de thol cırê nêverdo. Korr-posman teseliya ho 'ke hetê wayırınê hora cêno, nara ki qeweta ho keno top, yeno olvozê ke jê huyê tholavê dine. Reê ki na nurtıkunu hetê dine ser çerexneno, ala i sekenê? Na mesela ser çı fıkrınê? Qas nia dano ke, ê hêê!, hao olvoji şêfu sero sondı wenê, bıye khırr-khêwe. Pêro-piya jü fek ra vanê, "canê ma şêfunê ma rê feda vo". Haylemeo-hurhuruto dinê ser jümini de nanê hurê. Nafa ki nayine ra 'ke teseliya ho gurete, sarê ho gız-gızne-no ra onca yeno 'ra ho.

Sıma vaze!... Olvozê Qaşı nêheqê? Se kerê fıqareyi, helvet bêwayırêni zora. Şêfi 'ke nêbiyê-ne, nayinê çıtur verva na dêke u duvarê dügelunê bêbextu ser sıyaset bıvırastenê u leze bıkerdenê. Ça famkorr nêzoneno?... Şêfi bêpartiye, parti ki bêşêfu nêbenê. Rıskê mleti 'ke bi top ame kot destê şêfu, desinde jê asma howtinê sewlê danê, her het ra benê turavi. Verê coy hurendia ho kenê mıqerem, dıma ki aqıl u fereset cenê ho dest. Nara ki sarê mleti re zonağ say benê, çemçıku cenê na het rê-do het rê aqıl kenê vıla. İye ke nayine dıma sonê dinêre ki wazifa bare kenê. Tavi o waxt Qaşı pêyser, parti ki aver sonê. Oncia ki canê şêfu va wes bo, şıya nayine Qaşu sero senık mevo. Zıkım aqıl nêroşino ke, horê neçar u fıqareyi şêre çape bıhernê. Hêni ki nêbiyene, de haydê, sıma vaze, kam hurêndia na Qaşu de bıfıkrıyêne?...

Sıma bêrê nia derê ke, Qas 'ke têtyna mend gegane muasebe na meselu hohode keno. Keno hama, taê ca aqılê neçari nêsono 'ra meselu ser, hata aqıl bıne lingu ra oncino yeno sarê Qaşı ke, o

waxt is-is ra vêreno ra. Nêşikino uzmatê canê ho bivejiyo, nara ki marê koto ra siyaseti dîma.

Na halo ke şêfu dest koto cî, neçarê mî eke ard ra ho viri, kuno ra ho ver, vano: “Ax ‘ve mîro vo, axx!... Dewe de horê ez şüane mali vine, amune kotune wertê partiye ke dina bîvurnine, hama dina vurnaêne uza vînde ro, hao çond serriyo ke hona hurendia mî nêvuriya. Oncia ki şüaneune”. Nêzoneno ke na halê horê bîvervo, ya ki bîhuiyo. Werte de diyağ dano ho, vano: “Ma se viyo, thowa nêbeno!.. Nafa ki şüanê qomê xune”. Her çıqa ke Qas gegane hetê wayirunê ho ser ğelet fikirino, deqe ‘ke vêrd ra qudreta partiye ano ‘ra ho viri. Her çi ho viri ra keno, oncia çustêne Qaş cêna, mîleti keno top ano pêser, vano:

- Olvozenê! Emserr partiya ma, marê u qomê marê dî milon Mark nerx bîrno. Na qeraro ke hetê partiya mara amo guretene, marê u (çıqa ke qomê ma na qesa ra bêxevero) qomê marê ki bîmbarek u xêrli vo. Sîma olvoji ki naê rînd zonenê, mesela mawa na qemçur u nerxi ne marê ne ki partiya marê newiya. Hora karê u gurê mao giran hao vişt u phonç serriyo ke na mesela sero. Ser-runê veru ra nat ki tecrubê ma olvozu na het ra esta. Emserr hêni bikerime ke vêsa-têsa ki bîmanime, phoštariye jumini derime, rînd bîgurime, qemçur u ner ke ma u qomê marê amo bîrnaene gereke ey are kerime biyarime têare. A deqa de diqatê mîleti beno vîla, wertê hode qesey kenê. Yekte Qaş bîrreno olvozunê hora, vano:

-Tenê bêveng vînderê!. Sîmarê sevi yawu? Ala na deqe de tenê mî rînd gos dê! Senik mendi vi ke ho viri ra bîkerinê. Dî-hîrê qeseyê muhim estê, gereke inu vajine. Axîri hên ya ki niya, peyniye de pars arekerdene esta. Çîtur ke verê coy pêro ray vejîyenê Roma, nîka ki pêro ray vejînê dewrîm. Ma, dewrîm eve çî yeno meyda! Sîma ki zonenê, neyrê tarîf lazîm niyo. Eve dî çeku sîmarê biyarine zon. Jü qudreto, jü ki pere. Çâ Napolyon qesa thole ra vati vi? Pere! Pere! Pere!.. Ma qomê horê zorbajêni nêkeme, canê qomê ma wes vo! Eke wazenê hora danê. Eke nêwazenê, oncia danê!..

Na qesu ra dîma olvoji benê jü, qelfe ‘ve qelfe ağme benê sonê çêwu. Qelfê jüiyine sono çêê. Cênika çêyi nayînera naskerdoğa jüiy vejîna. Vana:

- Ero, ez qeda, sîma xêr amê! Çîko xêra? Na sonde çâ amê?

Naskerdoğê cênîke desînde kuno qesa.

- Xalê, xêra xêra, meterse! Ma serva qampanya amêyme.

- Ero bîko, o çîko? A sene qesea? Qusuri de nîa medê, mî thowa fam nêkerd.

- Xale, ma serva partiya ho pere keme top.

- Hîmm... Dêmake hênio! Ero, a roze jü partiya de binê, jê sîma, şîya jü çê. Cênika çêyi mîra vake, ine cîra vato, “ ma ey-ney nêzoneme! Sîma rê çıqa ke nerx amo bîrnaenê gune ey bîderê”. Ma, ez vajîne, inu ki vato, “ma hondê pere nêşikime sîma derime”. Na qese ra dîma xafîlda qeleviyê qomê çêyi. Sanê ve uşîru ver. Vato ke, “namê ney zorbajîya dewrîmia. Ğelet mêro famkerdene, na zorbajîye serva rîndiye qomê mawa”.

- Xalê, tavi ine rînd nêkerdo. Ma ki zoneme zorbajîye rînd niya. Hama, bê nîa de ke, zovîna raê çîna. Ma ke hêni nêkerd, dewrîm kuno herêy! De, tu eve ho vase. Eke dewrîm kot herêy, kam zerar vîneno?! Helvet ke qomê ma! Coka i ki hondê şîyerê qomê ho ser! Axîri ma ki naê vine-me, nîka tenê eziyet vînenê. Hamaa, dewrîm ra têpiya seveno? Riyê kam huiyno? Helvet yê sîma!

- Ero, çîyo de gostarme! Tu sata binê vatenê, “zorbajîye rînd niya”. Nara ki qesa ho fek de cîna, ana na het, bena do het. Na qesu kuna Ma nêzonaeg, ho ki zonaeg vînenê, hêni ma!kami ra? Tu eve o aqîlê huyo mîrçîk ra nayîne ana binê gosê kami?.

- Nê, nê! Xalê qusîr de nîa mede. Mî hêni nêvake, ez vajîne hetê to ra na qeseykerdena mî ğelet amê famkerdene. Ya ki jê vatena tu, mî xelefe kerde. Ma se kerine? Halê dina beli nêveno. Beno ke mordemunê mara ki taê tek tek xelefiye kenê. Hama ez xala hora qesawa de rastê vajîne, naê ho viri ra meke! Qomê ma eke pars da, zerrewêşîye ra dano ma.

-Ero, heya, heya! Bîrae m’, tu vana hora mîlet ‘ke sîma çîtur vîneno, vanê: “Ooo.. Sîma xêr ame! Payno ro çîmunê ma ser hêni ame! Sîma hata nîka koti vi? Çîmê ma ra u welağû ra perrayi”. Desînde dotra reqeşînê verva sîma yenê. Sîma se kerê, destê sîmade niyo. Fekê thurîkunê sîma eke

inu vineno beno ra!... Miletî ki tafta dest erzeno cuzdanun u cevunê ho, çike yeno 'ra dest kenê thurîkunê sîma.

-Xalê, tu nîka ke qesa zerrê mî vake. Raşt ki qomê mara taê eke ma vinenê, esq u çef nay-ine cêno, benê çor kosey, tu hêni zonena ke, riyê nayinede gul u sosuni benê ra.

-Ero, biraê m'! Na sate de çiyê destbera mra nino ke tora sa vajinê! Teyna van, Haq 'ke riyê na dina de aqıl u izan bare kerd, tu 've na qomê hora koti vi? Hora mesanê, tenê lerze bikerê! Destunê ho na hetî ser çip bijerê, belka ki hona kosê-guçîk de tenê mendo, tu 've qomê ho ra neyi wertê hode bare kerê. Dêrdê zerrê sîma rind zonon, hama çî fayda ke na sate de perey mîde çine. Çîko, canê mî cênê? Na çepê Tırku ma werdime. Hona ke boa jü ita ra nêvejiye, nîa dame ke hao teko bin diar de vejîyo. Zıqım tu hêni zonena xevere da jüminî. Hora yê sîma Haq het rao, do ve çenîkunê sîma ro. Hata sonî mîleti ver de wanenê. Sîma serva ma sekerdo? Welat de hondê dewî amey vesnaêne! Hondê mîlet ra u welağû ra vêsâ-têsa mend! Ero, Haq kenê, sîma thowa nayine rozê anê 'ra ho virî. Qesu meçerexne, raştîye vaze. Sîma serva dine se kerd? Nîka ez 've ho can-bajîye nêkon. Nêvan ke ez na partiye dero, a partiye dero. Hora mî sata binê sîmara vake, perê mî çinê, eke bîvê, oncia ki sîma nêdan. Naê horê rind bîzone.

- Xalê, belka ki nîka ma nêdena. Hama rozê yena na dewran vurîno. Helvet ma ke dewrîmê ho vîrast, dîktatorênia proletarya sana pê, o waxt jümin vineme! Kam phoştî day vi ma, kam nêday vi?

- Ero, heya, heya! Ez qeda, tu horê çâê ho bîsîme. Hona dîktatorênia sîmarê xêyle waxt esto. Ez o waxt wesunê, nêwesune, ey Haq zoneno. Hete ra ki dîktatorêni sîmarê nasiv bena, nêbena, na sate de o ki hona areze niyo. Sîma bêrê çewt ronîşîme, rast qesey bikerime. A roze têlevîzyon de tarîxê Beznesuru ser jü proğram vîrajîay vi, ma horê tey nîa da. Mîrê zof enteresan ame. Qesa jü çênêka Beznesure aqılê mîra nêvejîna. Ae vatenê: "A tîjîa ke ra u welağunê Beznesuru ser jêde sewle u tanî nêdana, ez dae dîma nêson!" Qesa cênîke ke qedîna, êndî teseliya nayine 'ke naera kuna, horê korr-posman urzenê ra sonê, nara ki nezelinê de çêverunê binu, inu cînenê. Va, yi uza vînderê, ma ki bêrîme lewê Qaşî...

Qelfê Qaşî ki niştî ro tomofîli, şiyê jü dewe. Cao ke Qas vîndeno, na dewe nayînera 120 km dîrîa. Hona 'ke nî nêşîye, xevere nainera avêr şîya mulxetê çêyi. Eke yenê dewe, olvozê ho verva cî yeno, nayine cêno beno. Tenê ke oroşîay ra, nonê ho ke werd, olvozu ra ju vano: "Ma gereke ewru ra cerîme, çike meste gune ez şêrine kar." Mordemekê çêyi qîsaveta Qaşî rînd zoneno, çî 'ke cîrê bîrîyo ano keno dest. Qaş ke perêy gurêti ho dest, olvozunê hode nîa dano, perşîno ra, vano, ma çîturîo? Sîma eve çîmunê ho vinenê, ez 've ho coru karê thol dîma hal 've hal nêson.

Perêy ke gurêti kunê 'ra rae. A roze hewa ki zof rîndeke bena. Tîjî hona nêşîya war. Olvozu ra jü vano, na sate de kar u gurê ma endî nêmend. Bêrê, tenê wertê na game de mola bîdîme. Qesa game çîtur 'ke vêrena ra, hona ki tomofîl nêvîneto, pêro piya ho erzenê hard. Vanê, "hewa bîrî zovînawa, yawu! Suku de boa oportunîzm isonî ra yena. Îta de hewa dahî dewrîmciya. İson qayîlo ke naza de vîndero. Koy 've game, jü ki ma hao ameyme têlewe, hevîke mendo ke resîm tamam vo. Tek têyna dewuzê ma mendî. Yi ki lewê made bîyenê, nîka ma kowu ra sîfte kerdî vi, hetê suku ser adîrê dewrîmî kerdî vi we!

Hewa bîrî domonunê bîrî kena serxos, herkes hetê ser oncîno sono. Taê kîlam u marşu vanê, Qaş ki puloşîno ro têlefonê cevî, malumat dano efendîyê ho, vano: "Ya wayîr, her çî nîka jê vatena sîma sono." Qeseyê ho 'ke benê ra derg, hetê ra qesey keno, hetê ra ki raê gureta ho ver davacêr sono.

Tîjî 'ke şîye, mîlet yeno ra ho, nîsenê ro tomofîli kunê 'ra rae. Nejdiye nêm sate ra dîma gînenê pîro ke vengê Qaşî nêvejîno. Sofer vano, ala niaderê na Qaşî ra ça veng u vaz nêvejîno. Cênîke reê ho çarnena, çîtur ke ho pêy de nîa dana, boa çentê Qaşî dot ra sanena pîrnîka cênîke, zerrê ho kuno hure, hirê ho sono, senîk manena ke bolmîs vo. Pê sarê ho cêna, desînde pencere kena ra, vana, "wuy baoo! Hao uza dero. Sîma ki dêrdê Qaşî gureto. Ez vajîne koto ra".

Axiri zof sonê, senik sonê, pêyniye de resenê suka ho. Eke yenê war, sofer vano, “na Qaşi rê se bi? Ma birri ra ‘ke kotime düri, oncia hewa oportunitizmi giraniya ho dêm da ve Qaşi ser. Ney hêsar kerê, urzo ra”.

Nia danê ke, Qas çino. Eve ho biyo sır, çentê ho ki olvozu rê yadigar mendo. Werte ra jü vano: “Hele hele, no sene çiyi de tamasao amo ve ma ser. Hata nıka çentê ma zof bi vind, hama lewê made hona jü mordemê ma vind nêbi”. Kunê têwertê, talaşqa nayine cêna, serva ney jümin de nanê hure.

Çhêrê ma eke efendiye hode kar u gurê ho qedena, peyser cêreno ra yeno hurendia ho, eke çı bêro? Hurêndia olvozu de in-cin reqis gureto, hirrenê-kirrenê. Jê bıza bome reê vozeno na heti ser, reê ki vozeno do heti ser. Veng dano olvozunê ho zırçeno, na zırçais nata saneno kou, koy ki tafta zırçayisê ney pêyser sanenê cin u cinperu. Vengê Qaşi u cin u cinperu kuno têwerte, ters heywanunê geme cêno, gorra huya se serre caver danê, benê tevera, her jü pısqıno caê ser sono.

Bêrê nia derê ke, Qas honde gurino, çerexino, jê kengerê verê vay howt koy estê ho pêy, na Ewropa de, ra u welağu ra tek teyna mendo. Nia dano ke zovına raê çina, kuno raê, ververe raê ra horê sono. Xêyle ke şı, qefelino, caê niseno ro. Êndi biyo muğurve. Dormê hode nia dano, teyna dı-hirê astarey riye asmêni de bereqinê. Hohode vano, “hele hele, no sene welato de tamasao. Welatê made eke biyenê omnoni, herkes serê bonu de kotenê ra. Astareyê ma jê tiji bereqiyenê. Ma domonu wertê na astaru ra horê jü guretênê, vatenê, nu astare ye mino. Teko bin ki vatenê, nu ki ye mino. Astarê tu ‘ke jêde bereqiyenê, vatenê, tali-tezelê tu ki jê dey bereqino. Tae astarey ki wertê nayinera qurfiyenê şiyenê. Dakıla mı mara vatenê, ero bıko, oncia ju can wertê mara birriya ra şı Haqiya ho”. Çıtur ke reyna partiye u olvoji yenê ra viri, vano, “mırê se vi, yawu? Ez ke teyna mendune, metafizik herhal mı cêno binê bandıra ho. İsono dewrımci çiyi nianen gereke mearo ra ho viri”.

Êndi hên ke biyo tari u zulomete çım çımu nêvêneno. Serdu ver dıdonê Qaşi danê jümin ro, vanê raq u taq. Raê ra ho erzeno we ke, tenê tani bêro can. Na ki pere nêkena, her ke şı, taniye jê düiyê lozine cıra oncina ra sona. A deqe de dür ra sewqê jü tofili kuno ra çımu ver, mordemek nêthoreno ke horê şêro bıvındarno. Çıke zonê na welati nêzoneno. Bınê kar u gurê partiye ra sarê mordemeki coru nêdariyo we ke, vazo, rozê zonê na welati mırê lozım beno. Hem ki şerivo, faşı-stunê na welati ra terseno. Qas biyo lal, çıke welatê hora dürıo. Terseno, çıke teyna. Çıtur ke cesaret esto, verva ney ters ki esto. Hama Qas na tersê ho nêşikino ke biyaro ra zon. Eke wertê miletı de vazo, ez tersune, hem cuamerdêni dest ra vejına, hem ki hetê olvozu ra itivarê ho beno senık.

Ters u serd zor dano Qaşi, hêni sono, hêni sono ke, ho dıma nia nêdano. Xêyle ke şı, reê yeno ‘ra ho ke hao amo istasyonê trene. Ters u xofê ho ho pêy de caverdano, jê vaê usari vano guvvv, kuno zerrê trene. Horê caê de thol ‘ke di, gıneno pıro hêni pa sono. Na çetinênia ke ama Qaşi ser, hewn de oncia giranê ney nêverdano ra, kuno wertê hengamunê henênu ke, sımara sa vajinê. Hata ke jü naskerdoğê ho ame kuya de cı, na hengamu ra xelesna ra. Qas yekde ceneqino, yeno ‘ra ho.

Nia dano ke olvozê huyo. Na dina bena ye Qaşi, zof beno sa. Êndi pıloşino ro yaxê nêy, nêverdano ke phıjiye ‘ra cı kuyo. Çıke Qaşi wertê a tenge de jü naskerdoğ hardi ra wasto, hardi nêdo, asmêni ra wasto, asmêni nêdo. Sıma bêrê ke na sate ra dıma Qaşi bıvındarne. Hurdi hurdi kuno ra qesu ver, olvozê horê ho hêni goyneno, hêni goyneno ke, tu hêni zonêna mordemeko de fisonek nêviyo, şêrê a geme viyo. Des u des u phonc deqey ra tepiya yenê war. İnsone, theyr u thuri hewnê hora newe biyê hesar. Milet jê muleçıku koto ra rau, lerziye nayine gureta, wazenê ke rew biresê kar u gurê ho. Duqani ki hetê ra gıra gıra newe benê ra.

Qas u olvozê ho ki terknenê sonê duqanê ju naskerdoğê. Wayıra dukani hetê ra hazırlığıya rozê kena. Çıturi ‘ke nayine vinêna, zof bena sa, verva cı yena. (Çıke derdê cênıke ki, hondê derdê Qaşi giranê. Fıqarê mı serva qampanya parşı çı onto, neyra bêxevera. Na insonênia horê zof cênıka de rında, hama hetê sıyaseti ra, ez vaji, tenê bêxevera).

Vana: “Bira Qas tu çond rojiyo ke nêosena, biya sır, se biya?” Dima ki sona dı qewunê ho inerê ana, pia kunê qesu. Eke qesa nayine fetelina yena Qampanya parşi ser, derdê cênike benê têra, kuna wertê qesa, vana: “Na qelfê zorbaji dı roji ra avêr amey lewê mı, mira vanê, ma nerxo ke torê birno, gune ey bide. Ni verecoy ‘ke amey, mı cıra vati vi ke, axırı sımârê tene phoştariye kon. Sola fekê mı bışikiyenê, a qesa mı fek ra nêvejiyenê. Sıma ki zonenê, mı coru kerga keşi ra kış nêvato. Na het ra mı rınd naskenê. Çı ke destbera mira yena ez hora zerrewêşiya ra kon. Nika kotê ‘ra a qesa mı dime, nêvindenê, deqe de reê yenê tholavê mı. Ez ki nayine dest sas bine mendune, se kerinê, nêzonon? Wertê nayinera jü ki zof çıyo de hêrsın vi. Xafilde ame orojiya ra mı. Tersu ver mı bese nêkerd ke fekê ho rakerine, cı ra vajine, nê bira, tu mira çı vazena? Deqe de reê vano, ‘tı qesa da ma, ma ki qesa da cengi. Tı nêzonena, herçi jumini ra giredaiyo’. Mı ki vake, ero bira, tove vo, ez Ceng-Meng nasnêkon. Ez ‘ke Ceng naskon korr vine. O kamo? Qe ma jümin nêdiyo. Na zurekeri biyare riyê mı. Tekê bin ki mira vake, ‘jêde qesey meke, çımunê ho rınd ra ke, mîde nia de. Pere vinena ho xemelnena, wertê boag de verdena. Xevera to çına. Na huya burjivajiya. Nara dima torê

cezawa. Hem

nerxo ke torê birriyo ey dana, hem ki perê i boag u şüaği dana”.

Qas binê zımelu ra perpeşino ra, lewê nêzonağu de ho zonağ vine-no. Miyanê ho rınd saneno sandalya, toxtoro ke nêweşiya bêdermane rê derman diyo, xaleta Nobeli gurêta, jê dey ho ‘ve ho beno sa, dermano ke cênike re diyo ey cirê keno eskera.

Zonağê ma virende ğeletiya cênike keno rast!

- Waê, waê, na cengo ke vanê, namê inson niyo. No cengê dewrımio. Na derdê to zerrê mı vêsna. Qesa de raste torê vajine, va derdê torê melem vo. Ez torê jü yêlgênia hênêne bıkerine ke, tu naye howt serri ho viri ra nêkena. Tu bê, ê pereê ke torê birnê ma de. Hem ki tora perê boaği nêcême. Torê jü makbuze ki birnon. Eke reyna ni amey bımusne cı. Nara dıma pêskarê to nêbenê. Lınga dine ita ra bırrına.

Awa ke mırozuna xafilde na qesu ra dıma hêni huiyna, hêni huiyna ke, huyais ver lingu erzena.

-Bıra Qas, vanê, kerge şke biye vêsan, hewnê hode ho wertê ambarê cewi de vinena. Yê ma ki biya fêndia ae. Mı ki vake, fekê to ra qesa de xêre vejina, na derdê murê bena derman. Tu dermanê de hênên mıre di ke, peyniye de destê mîde tek teyna perê boaği mendi. Bê, ez torê na yêlgêni bıkeri, tu ki nae des u howt serr ho viri ra meke. İ perunê boaği ki dan to, makbuza to ki mıre lozım niya. Horê na peru ra porrê huye ronın şüna. Nika tu eve Haqi kena, serva mı çı vuriya? Ha Heseno Khırr, ha Khırr Hesên! Ez kotune derdê ho dıma, sıma ki kotê ‘ra parsê ho dıma.

Dêrsım ra hata Çin

Dina gulera,
Jüya.
Haqê sıkur ke,
Yê jü niya.
Gırsa,
Ağmewa.
Heto jü sur,
Heto bin çeqer.
Heto jü sıpe,
Heto bin şia.
Caê serd,
Caê germ.
Hardê de pêlê dengiji,
Hardê de düy u pıxerıga lozuna u
fabirka.

Dinawa!
Jüy rê dewleta,
Dewletiya.
Jüy rê tenga,
Feqirıya.

Dinawa!
Faniya,
Hama şirina.
Tı vana neqesna, rusna.

Cor astarey,
Cêr ison.
Jü poste sıpê,
Jü sur,
Jü şia.

Bereqino her astare
Qeydê hora.
Qeşi keno ison,
Her kes zonê hora.

Dina gırsa.
Wayirê xêyle welatuna.
Dersim vanê cıra,
Qızo.
Jü ko,
Jü çemo.
Nu ki wayirê dinawo.

Dina de tayê suriyê,
Tayê piriyê,
Tayê ki pirre periyê.
Welatê ma Dêrsımo,

Hem pirime,
Hem surime.
Zof vatenê: "Marks".
Zof vatenê: "Lenin".
Zof vatenê: "Mao".

Sodır çike ra ustenê ra,
Kotenê raa mektevi.
Hewn ra çımê mı nêkewtêne.
Verê cadi ra,
Cao ke Sewşe mij verdenê dês,
Vêrdênê ra her roz.
Nat resm,
Dot resm.
Biyenê ra çımê mı
Hên o roşt u sewlê resmê

Markşi ra,
Lenini ra,
Maoy ra.

Mı zof meraq kerd.
Weşiye de cı nêrestu,
Mereva nêkerd.

Şine Çin.
Pesarê ho pot,
Şine mezele.

Ma 've xêrdi,
Mao bira.
Xerve sılamet,
Bıra Ğerib.
Tu xêr ama,
Çıko, nia koti ra ama, sona koti?
Orte xêr de be, bıra Mao.
Yê mı jü derdê mı esto.
Ala çıko, waze!
Dewrimo.
Ma sa vaji.
Ma karê ho kerd, nirê ho tik kerd.
Ma, peki tu sene dewrim wazena?
İnternasiyona.
Yanê tu Troçkista?
Nê, nê.
Ez internasyonalisto.
Peki welatê to?
Dêrsım vanê cıra.
Zonê to?
Zazaki vanê cıra.
Pilê to?

Sey Rıza vanê cıra.
Hala hala!
Ma,
Ez ça nêheşıyo pê?
Hala hala!
Nu senê isono internasyonalı ke,
ez hona nêheşinê pê?
Zof aybo, bıra İnternasyonalist.
Jü tarixê welati,
Jü tarixê mileti,
Jü roman,
Jü kitavê şıiri bıde mı,
Ez desinde bıçarni Çinki!
Çıke mileto internasyonal ra ma
has keme.

Bıra Mao,
Qusurê mide nia mede!
Kitavê ma çinê.
Kitavê şıirê ma çinê.
Kitavê tarixê welatê ma çinê.
Pilê ma ser nuste çino.

Ma, bıra Ğerib,
Ez çı zon tu kama?
Tu ke şıya Highgete mezela Marxê
rameti,
Meydanê suri leê Lenine rameti,
İne tora vakê, to fam nêkerd.
Tı bê ruçuka, vay tı fıştı ho ver
arda tha,
Çayê ho bısime rast be!
Axır isono bê koka.
İsono bê kok ra her çı beno.
Ma isono nianên ra zof terseme.
So mı qada! So!
So koka ho ser!
Lesı hora gırs,
Meke kar!
Bın de manena,
Bê ser,
Bê dar.
So,
Koka ho ser birewe,
Bıce dıma namê ho!

Pejing, gucıge 1991

Hüseyin Çağlayan

KEWRA MOR

C. Çarekız

Hên asenu u hên vanê, torê kewraine torê de kano. Adetê sunetkerdene wertê miletê Arabu, Tirkû u Yahu-di' de ki esta.

Kewraine koti ra yêna?

Kewraine ser, tay namê Mehemedi u tayi ki namê İbraim pêxamberi dekernenê. Vanê, kewraine ni pexamberu ra menda.

Kewraine koti ra yêna bêru, torê kewraine wertê Arabu de çitu bena bîbu, caê kewraine Kırmançiyê nêcenu.

Wertê miletê made, adet u torê sunetkerdene rınd zani-nu. Jü çê lazê xorê kamci çê ke minasiv di, sonê yi çê de bene kewra. Fel u emelê rınd ra, eke kewraine de mani biyêne çina, tereftari iqrarine ser jübîn de bene kewra.

Heni aseno ke, miletê Kırmançiyê torê kewraine de, isanetiya (humanizma) xu, risneva hard u asmeni ki. Torê kewraine de, miletê ma têyna isanu de kewra nêbenu. Kou ra pia daru u heyanu de ki, bene kewra! Ebe Heq u taala, werte miletê made, caê kewraine gırsu, mewqıye xu berzu.

Vazen ke sima wendexu rê, hetê Zera ra, kewraine ser ita de qalê jü hêkate raste kerı.

Hêya, na hêkate rasta.

Dewa Serku (1) de, jü mormek, Kemalê Hesê Xece benu. Jü ki, lazê Kemalî estu. Lazê xu cewresde (cewres roze de) ru.

Jü roze, Kemal be cêniya xu Xece, ebe dergusa lazê xu sone hêga ke hêgayê xu biçine. Yêne hêga. Hurdemêna pia dergusa lazêkê xu sindorê hêgay de, binê siya dare de nane ru. Têpia ra, ebe çêfê ra hêgayê xu çinene. Werte ra nê m saatê verenu- nêverenu dergusa lazêk ra vengi berbis yênu. Lazêk berbenu.

Maa lazêki sona dergusa lazêki xu ser. Desinde çikayis ra veng mêriki xu dana.

Vana:

- Kemaal, herbi bivoze bi. Jü Mor nawo dergusa lazê ki made!

Kemalê Hesê Xece, a deqa de ebe di gamu herbi risenu dergusa lazê xu. Derguse ra, mori vezenu u erzenu. Beno u êyanu ke, Kemalî nêvastu mori bideznu u biçisu. Na hal ser werte na jü deqade, mori ki lesa xu hard ra kas kenu u sonu wertê berr de benu vind.

A roze, benu sond. Kemal u cêniya xu Xece, hêga ra ebe dergusa lazê xu, xorê yêne çê xu. Sonde ki çê xode xorê kone ra. Benu soçır. Sefaçe soçır de vozene ra, vozene ra

ke çı bivêne. Ayni mor hawo dergusa lazêk de! Kemal be Xece, a deqa caê xode sas bene u heni manene. Mote dergusa lazê xu bene.

Vanê:

- Hala-hala, nu çıku nia. Nu mor koti ra soya ma, ma ni mori biçisime-meçisime?

Mor, dergusa lazêk de xorê hên bêveng manenu u nêj-diye lazêki ki nêbeno! İsanî yêne. Tay vanê, ma ni Mor biçisime. Tay ki vanê, meçisime. Na hal u vaziyet ser, Kemalê Hesê Xece uza de miletî ra nia vanu:

- Mekerê hala, ma Ap Usi burısınime Dewa Deri (2), seru uza ra Dedê Moru biaru.

Gamê Ap Usêni raa Dewa Deri ser ebe lerz bene hira. A roze de, sonu risenu Dewa Deri. Têpia ra, herbi xu erzenu çê Hesên Dedi. Badu ki, hema hurdemêna pia kone ra rae. Nê m rozê de ki ebe Dedê Mori, Ap Usên pêya yênu risenu Serku. Yêne ke, u mor hona hawo dergusa lazêk de!

Qomo ke uza biyu, derguse ra zaf xof kerdu. Xorê ters ra, pêyê Dedê Mori de vinete. Dedê Mori, sonu dergusa lazêki ser. Vilê mori de pêcenu u mori ebe lese ra darênu we.

Mori ra vanu:

- Karê tu ita çıku? Tu ta çı fetelina, tu ni domani ra sa vana? Urze ra, ita ra su. Tu koti ra ke yêna, su caê xu. Daha ki mê itau. Qomo ke ita tora xof kenu.

Hesên Dede minete Heqê xora kenu, duwa xêrê vanenu. Têpia ra, mori derguse de nanu ru. Têdima ki mor derguse ra vejınu. Lesa xu hard ra kas kenu u sonu. Mor sonu, hama pirêne xu ki çê Hesê Xece de, dergusa lazêk de caverdanu!

Hadisa mor ra têpiya, Kemalê Hesê Xece lazê xu benu, pirêne yi mor ser sunet kenu. Yi mori de benu Kewra. Nika çê Kemalê Hesê Xece, moru pêrone de xu kewra say kenê. Coka, eşireta Çarekızı u Gınızı çê Kemalê Hesê Xece ra "Çê Kewra Mori" u lazê Kemalê Hesê Xece ra ki "Kewra Mor"vane.

1) Sêrku Zera de jü dewa. Sindorê na dewe, sonê risene sindorê qeza Bekpari.

2) Dewa Deri Zera de jü dewa. Na dewe bine koyê İlaliye (2600m) dera. Caê xu zaf rındeku.

DUZGIN BAVA

Dewa Khurêsu ver de duzo
Heyder vanê lazo qizo
Beno birri mal u bizu
Mal çereno dano ra khuzu

Zımıstono cemed u vore
Çüye dê bırr ro bi ve khewe
Qırvanê sırr u keramete
Gême biye ve cenete

Ez heyranê bezna kılme
Khurês lazê ho dıma şı gême
Nia da gême biya khewe
Malo çereno hewe hewe

Bıze kerdı pırke pırke
Khurês diyo bımbareke
Khurêso Khurr vejiya to çıko
Kole na pırkaisê to çıko

Cêra ra piyê ho di ke
Haqo tı keşı sas meke
Bakılê mı tı ef bıke
Dina biye hêlaneke

Qılawuji nia da perpeşıya
Heyderi sero dina rıjiya
Na qese fekê mira vejiya
Bımbarek ho hora herediya

Piyê hora sermı kerdı
Leqemê biye dez u derdı
Heyderi endi vad kerdı
Welat terk u sala kerdı

Di-re gami de şı kemeri
Çê ra kewt dıri serm veri
Roze guret nêdi teveri
Kemer homete rê bi jiarı

Qomı sono kemer yeno
Khurês cıra persu keno
Heyder çıtırio se keno
Vanê duzgıno duzgıno

Ez heyranê to Heyderi
Ez qırvanê to Duzgıni
Khurês Khurês vaji bêri
Dare vınderi sejde kerı

Namê to vanê hên şireno
To sero niaz u qırvan beno
Qom yeno mırod wazeno
Mekanê tora dest nêbeno

Şervan Barihas

DI MİRÇIKI, HİRÊ ÇIMI

Server Kalan

Memo sarequt, Hemo gosevit, Uso Çimebiloq, Alo Firnepiloz, Murto Lewedelmast...

Hesê verê kemera kuji, Seydê binê dara qirajê-re...

Lazê Manga, Çêna Bize, Tomê Gay ; Bê Dim, Bê İştiri, Bê Wayir...

Dılo dılo dılo çıxa rındek, çıxa delali.

Yamu yamu dest ro fekê ho ser nê, bê veng bihuyê, sar xuye fino ra ma.

Çına rê ?

Dewuzê de ma rozê bıza ho biya vindi. No usto ra şıyo bıza ho fetelino, fênde yêno aqıl, vano, “ez ke je bize bıqırine belka dustê vengê mıra a ki veng fina ra ho”. Caê binê dare de niseno ro, je mali qıreno. Meeee.... meeeeee... Werte ra ke tenê vêreno ra vengê hesneno, meeeee.... No ki nata vano meeeee. Nata meeeee, dota meeee, axrê ke yenê têlewe, ree nia dano ke dewa hora zovina mordemo. No qarino, vano; “bıza mı biya vindi, ez talasê bize dero, tı ama pê mı kay kena”.

Neyse mesela jêde derg nkêno, mordemek cêreno ra, yeno dewe. Niseno ro mîleti rê qesey keno, vano, “hal mezal nia... Nıka ke ap Mursa ame dewe, cıra vazê apo meeee, ala se keno?” Na qesa kuna re domonu gos, raa ap Mursay sero vîndenê. Nia danê ke hao dot ra ame, ho sanenê tholdê desu vanê, “meee..., meee...” Pêyniye de xuye fişte ra cı. Feqir nêtoreno ke caê de sarê ho vezo. Lazê huyo pil maylım vi, rozê amo dewe ke tedarekê piyê ho bivino. Cêncu ra vano, “piyê mı kokımo bese nêkeno, mîde tenê destkar vê, ma na kar bıqedênime.” Cênci vanê, “hêya, ma vatena to qevul kenime, hama tı ki reê piyê hora vace meeee...” Vano, “çınay rê?” Vanê, “piyê to, eke meee vanê, qarino.” Vano, “de hayderê pia şime, ez cıra hên vanu.” U ver, yi dime ra sonê. Piyê hora vano:

- Bao ez tora qesê vano, hama qariyais çino, hêya?

- Ala vaze, ez çêde bıqarine, bao qıda.

- Tı ça meeee... ra qarına?

- Ma, cigeram! İyê ke hên vanê, ide maa to nê ke ez nêqarin.

Apo meeee..., ya ki Mursa meeee...; Apo zirt..., ya ki Hemo zirt... Nıka gos dê!

1- Murto mozık. 2- Samali, arkası yamali. 3- Avas, kuyruğuna bas. 4- Yege, idare et. 5- Bay-sal, pu. 6- Qemer, poldimê tu biyo ra. 7- Memo zerre xerepiyae... Eve mordis nêqedinê. Naynu ra taê reştê haqiya ho. Haq rametiya ho cıkero. Weşenia na mordemeku de hêşiriya ke naynu seveta na namu, mîleti deste unte, Haq çêverê dısmeni nêkero.

Çıke ni pêro leqamiyê, nê ve pê namu ra. Zuy ke eve na namu veng dara cı, ney qêyde kotêne, mılqi kerdêne, dêne pêro.

Ez hên zoneno ke vatena mı fam bena.

Taê olvazê ma namê ho wedarê, araze mekerê, hama hên bıkerê ke mîlet xuye ra cı nêfiyo.

Weliyo Demenız, Sılêmano Areyiz, Xıdıro Usıfız, Khurêsız, Alız, Hêyderız, Karsanız... Çıxa wes, çıxa delal.

Ala gos derê!

Rozê kotime cemat, qesey kenime. Hetê newdariye ra ez tenê gewes vine. Mı hata Marks wend ke, inu Lenin qedêna. Mı hata Lenin wend ke, inu ne Stalin verda, ne Mao verda, ne ki Enver Xoce. Uyo ke tenê jêde wend, jêde qesey kerd, di-rê tenêy fişt ra ho dime, komeli ardi pêser, pê fikrê keşi qail nêbi, serva fikrê hu qebuldaene iyê binu de sare unt, tey da ve pêro, zuvini ra mordemi kışti. Neyse bêrime mesela haqe ser.

Sıra amê ve mı, ez qesey keno, wertê qesey kerdena mîde mı vake; “domonê Khurêsu ve taê domonê Usuvu ra... Mı hona qesê ho têare niardê, uza ra zu xil bi, qesê mı, mı fek de guret. Ojiya ro mı, vake; “kerdena sîma endi besa, na aşiretêni endi caverdê. Ma wazenime ke feodalistêni werte ra wedarime, sîma feodalistêni kenê, sîma hona aşiru sero qesey kenê”. Nêverda ke ez qesey bıkeri.

Nıka nia dan ke, na newdarê vireniye ke iso nêtowrêne cıra vazo “serê çımunê sımade buri estê” yi nıka eve namunê aşiru vejıyê wertu. U waxt ke vatêne namê aşiru we medarê tometa, hona je vijêri yeno ra mı viri. Movete, yaraniye bena, hama na karo ke muhimo deyde aşirtiye

nêbena.

Mînetâ mı na olvazu ra awa ke:

Eve roştia çiyê Astari (Lülikê Adiri = Ateş Böceği) mordem bese nêkeno rae ra şero, tari de maneno. Daera gorê na çılâê ke zuvini ra düra düri vêsênê, inu biarime têlewe ke her het roştî vo, ma ki raa ho tever kerime.

Boğê ma zaf qoçağ bi, manga ma kelaze biye, bıza ma iştir tike biye...

Pisinga ma rınd merey pê guretêne, kutikê ma nêlawênê, zurêne...

Çı meselê de weşiyê, çı meselê de delaliyê...

Yamu yamu eke huaisê sima yêno, dest ro fekê ho ser nê, kes nêhesno.

- La-law vanê, "kerge awe simena, ho sero heli de nia dana".

Bıra, bıra hêni nêvanê, vanê, "ho sero Haqi de nia dana".

- Hama mı hên hesno.

- To hên hesno, hama ğelet hesno.

- Ma nêvanê ke, kutik laweno, mêmman remeno?

- Nia de! To o ki ğelet hesno. Vanê ke, "kutik laweno, mêmman vêreno ra sono".

- Eke hênyo tora zu xecela (mertale) person. To ke zana, tı mordemo de hewla.

- Pers ke gosê mı to serao.

- Dı mirçik, hirê çimi, riyê Asmêni ra hewro gewr, uyo ke nêzano hero gewr.

- To uncia ğelet va, hêni nêvajina.

- Nika tı zonena, ya ki nêzonena aye vaze?

- Bıra to kerd ve têwerte ra şî. Ez cuavê çiyê nianêni nêzonen.

- Eke nêzonena, hasa tora tı biya hero gewr.

- U waxt tı 've ho vaze.

- Nika dewlete çond serrio ke birrunê ma vêsena, dü beno berz kata sono? Sono kuno wertê hewrê sıpi. U waxt hewr se beno? Beno gewr, heni ma? Na zu.

Nika çond serrio ke welatê made herv esto, mîlet qır kerd, hêywani telef kerdî, theyr u thurê Haqi caê nêmend. Oyo ke mendu o ki pêro dirvetin niyo ke?!

- Mirçuku vaze mirçuku, qese mefetelne.

- Ezo van ke theyr u thur pêro dirvetin bi, i dı mirçuku ra ki zuye kora, tek çıma; Yaa, coka ro dı mirçiki hirê çimi, nika fam kerd?

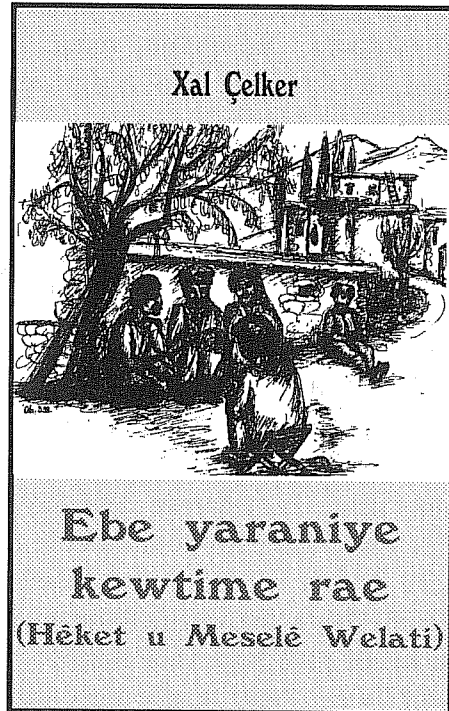
- Bıra na qesunê nianênu koti ra omis kena, ana pêser. Çıke ame ra fekê to ver vana. İsonike qese hesna, tenê kuno ra dıme, ala rasta, zura, kami vata, kêy vajiya, ora dıme ki vano, ya ki nosneno.

- To qesa heqe vana, hama ez vinon ke, zu qesa des fek de noşina. Saê ke niyê ke nosnenê sonê çıme kenê sae, kamike çı hesno, kêm-jêde çı beno bıbo (na hete ra taê olvazê ma karo pak danê are, dinurê qesa mı çına) rusnenê. Olvazê maê zerre teniki, Haq thoaê ve pê nêkero, xatırê kêşî nêsiknenê, pêseroku de vezenê. Mînetâ mı awa ke:

Olvajê ke nosnenê tenê rınd, çıyo ke itajiya mîleti pıra esta ey bınosnê.

Xêr weşıye de bimanê.

14.12.97

İsteme Adresleri:

TİJ Yayınları

Marmara Cad. Erenler 2 İş Merkezi

Kat 2, No: 24-85 Avcılar/İstanbul

Tel.: (0212) 593 74 31 Fax: (0212) 591 44 85

*

Ware

Postfach 1369, 72258 Baiersbron
Deutschland

CAY BAWKALAN

Veşnay zeriye may, pi u wayan
Welatê ma kerd adir u duman
şarê ma heme rema metropolan
Warê ma kerd xirabe u wêran

Şarê ma ca verda warê bawkalan
Mîtelê xo giroti u kewti a geman
Ca verday tîrbê qewm u eşiran
Verê xo da suk u sukandê girdan

Vengê loriniyandê way u mayan
Bi tewrdê kozdê adirdê zeriyan
Erd u azmin têtewr birna axiyan
Qandê keyne u xortandê şêran

Adir kewt zeriyaandê way u mayan
Newera abiyay dirbetê inanê seran
Zori dest ca verda warê bawkalan
Koçkerd u şî cadê xerib u duran

Koyo berz zi ninan ra jew bı
Terkê war u welatê xo kerd bı
Zeri dı adirê hesretey veşa bı
Welato xerib nayrê şahid bı.

KOÇ U REM

Koç, keko heyran fina koç u rem
Dewan ra sukı, sukı ra sukê girdi
Wija ra zi welatê dur u xeribey
Rem, koç, sırgun lo bira koç u rem

Rem, koç, sırgun, rem koç u macirey
Wêran, talan, talan wêran u reziley
Ca verdayeni, rem, koç u sırguney
Bira ma warê bawkalan ca verday

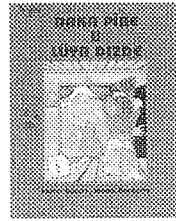
Hahoo kışteni, talan koç u sırguney
Dew u sukê ma kerdi Xirabe u veşnay
Ma rê roneya fermanê koç u sırguney
Sırguney, koç, rem, talan u wêraney

Wa bışikiyê dest u lingê ê zalıman
Wa bivijiyê çimê ê çetıl u goninan
Fina arêda u berd mal, mülk u talan
Ma kerdi teber u vısti metropolan

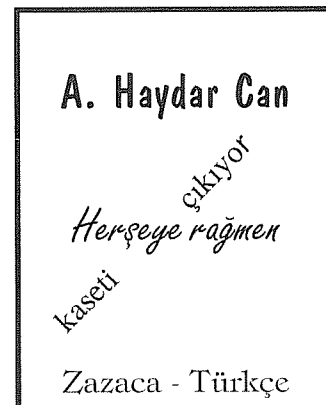
Lo bira bi vini xortê ma metropolan dı
Tay bi parseci ê sukandê girdan dı
Ma vısti nê halan ê zalım u bêbextan
Da terkkerdenı ma ya warê bawkalan

Axx, axx axx koç, koç, rem u sırguney
Sırguney, rem, xeribey u macirey
Kışteni, caverdayeney u terkerdeney
Fına bi paya ma rem, koç u sırguney.

Koyo Berz

İsteme Adresleri:
TİJ Yayınları
Marmara Cad. Erenler 2 İş Merkezi
Kat 2, No: 24-85 Avcılar/İstanbul
Tel.: (0212) 593 74 31 Fax: (0212) 591 44 85
Ware
Postfach 1369, 72258 Baiersbron, Deutschland

Ameyme hedê merdene!*

Haşo Dızd

Zımistano, ko u deştê welatê ma nika biyê sîpê. Theyri onciyê welatanê germa, tümi, mergi, kemeri, dari nika xorê hewno şirin derê. Her ca binê bêvengiya vare de mendo. Şewê dergi binê roştîya aşme de bereqînê. Axx zımistano! derd u khulê mî oncia biyê tera. Şenatiya zımistananê waxtê veri êna çımanê mî ver. Zerqê varaşani ke niştênê 're koa, biyene gure gura sobanê tezeki. Ma karê xo dêne arê u pêro piya dormê soba de erziyenê pêser. Endi hatani nê mê şewe ma tania soba ver de qesêkerdenê, leqikerdenê, kaykerdenê. Hatani pirike marê şanika bıza kole mevatenê ma nêkewtenê vertê cila. Emrê ma ebe kef u şayiyê de henene derbaz biyenê ke, veşanbun u murdbiyaene, qefeliyaene u raarsiyaene tewr ma çım de nêasenê, roj şewe ra rınd bi, şewe roji ra rınde biye. Puk biyene, gedeb biyene, va biyene, şiliye biyene, eşqê zerê ma qet kêmi nêbiyenê. Çıke ma zaf rınd zanitenê her çıra zewq bijême. Hondo ke kêfê ma niya weş bi, qe ki wa merdene bibiyene! Ğemê ma bi!

Ma ewro? Ewro ma se keme? Ewro kêfê ma senêno? Şıma mıra rınd zanê. Ewro ma bime kher u lal. Ewro ma qesêkerdene, kaykerdene, leqikerdene kerda xo vira. Ewro ma rojanê xo ebe xebati, şewanê xo ki ebe çirtık pirtıkanê "eglence programı"yanê televzona derbaz keme. Ma eşqê zerê xo ebe destanê xo xeneqnenme. Roştîya çımanê ma sebetanê karê şari bena tari. Ma hona nêbime hırıs sere, porê ma rışıyo, miyanê ma biyo khuz, her caê made nêweşiye zê vaşi biya khewe. Çı sarê şıma bıdajni, ma zê kemera qıyami vera merdene gileri beme.

Gelê wa u bıraa, endi beso! Heşarê xo bênê! Şıma xêrciya xebati ra çıye de bin nêzanê? Şıma xêrciya veyva ra çıye de bini ra zewq nêcenê? Şıma bê "taksit"a teqenê? Seba heqı! Manê insantêni hama vêre murdkerdene têynawa?

Nê vatenanê ma sero taê sare bıdajnê. Eke çıyê nêkewt sarê şıma, heq oğırê şıma raşt kero! Eke çıyê kewt sarê şıma, vera ma nata bêrê. Ma piya pıştı jübini şanime u ebe qeweta anarşi(!) na dınya boyine binê ra bırijnime. De, Ravazê! Bıwazê! Bırijnê!

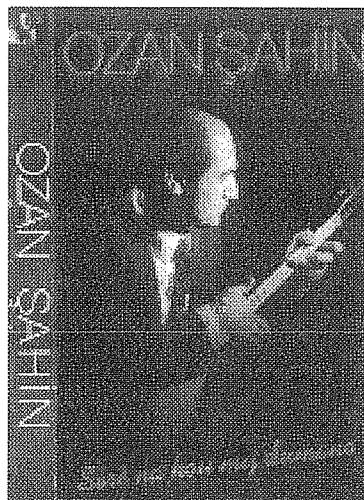
(*) No nustê "Ateş Hırsızı" amorê heştine ra cêriyo.

THOMIRE MI

Mı thomır guret xo dest
Şine pıro gira gira
Ez hirê zonu zon
Hama destê mı raa virêne
Şıro zu lauka Kırmancıye
Mı xêylê cınıt-vat
Werte de taê ki eve zovın zonu cınıt
Mı ferq kerd ke
Lauka mına pêene ki eve Kırmancı viye
Thomırê mı kut kay
Cınon nêcınon qe nê qefelino
Ne ki texelino
Çêfê xo amo mı dest de reqeşino
Ge lauka eşqi dano pıro
Ge lauka cengi dano pıro
Ge lauka şama cêno de
Ge ki şuare dano pıro
Şuare ke dê pıro cıgerê mı
Mı zerre de qırfinê, benê letey
Lauka eşqe ke dê pıro
Goyilê mı kuno ra hewa, pereno ra
Yi cengi ke dê pıro
Mı destde beno tıfong
Cem ke guret de
Mı erzeno wertê adırı
Eve zonê ma
Mı pêyser wazeno

Hesen Huyino, '93

Telefonê irtıbatı: 0172-2450113

LECÊ HECİYAN U XILIKAN

Koyo Berz

Mehmedê Heciyan dewda Hedroy dı ronıştê u ağalixeya Bıcaği kerdê. Nıfusêdê cıyo bol gırd u hera estı bı. Sêwregı ra heta Gerger hüküm kerdê u emri varmayê. Heme çi do gorey şertandê ey biyameyê ca, zey ey bıbiyayê u vatenda ey ser ra vanê miletı ray bışiyayê. Jewdê cı dı fin nêbiyê u ameyê ca. Eşirda Heciyan rê ewro vanê eşıra Bıcağijan. Labirê hewna merdimê kihanı, ê dewandê Bıcaği u ê dewandê Dımiliyan cırê vanê key Heciyan. mın-tiqada Sêwregı dı zahf eşiri hember Heciyan weriştı pay, labirê jıwerı zi nêşa heta peyni xo ver bıdo, dest bero xo u cı ver damış bo. Heme hember Heciyan pede şı, nêşa serkewê u qedê cı bê. Kışta eşir, ber u keyan ra Sêwregı zahf dewlemenda. Verê mesela miyan kewtenı ez wazena nê eşiran ra taynanê cı name bıkeru u bıda nişankerdenı.

Heciyan, Qırwarji, Kazoyiji, yan zi key Mehmed ağay, Xılıkan, Hesendê Hesi, Abıkan, Kosan (Qelenderji), Gülpınaran, İzoliji, Qeregeçi, Emoş ağayan, Milli, Ağaçxaniji, Qadırağayan, Biro-dirêjan, Fetehtliyan, Bayıkiji, Alxasiji, Dewelan, Baboyan, Qazan, Temikan, Waranan, Hemkosan, Üzêrekan, Odabaşyan, Babiji, Eceman, Elşêran, Çemıkan, Weysan, Gürüzan, Xeldukan, Koran, Ereban, Kırıkan, Mesuran, Qeman, Qerexaniji, Cahfan, Began, Qeran, Emromiyan, Heleki, Ebasan, Dawudan, Haman, Biçan, Hemidan, Xelfan, Weysan, Küçükomeran, Tulıkan, Mıstan, Temıran, Çetine-ran, Bandan, Hesenan, çukan u diha u diha.

Lejê Heciyan u Xılıkan wına dest pey keno. Heciyan Hedro dı, Xılıkan zi dewda Girgomezi dı ronıştê. Dewa Girgomezi u Hedroya embıryan u sinordaşê pêyê. Dewa Hedroy Roy ver dıra, Girgomezi zi cordê ay dı, kışta Sêwrega kewna. Miletı nê wına dewan bı serana dost, enbaz u kerwayanê pêyê. Qeçê wına dewan tım pê hetı dirê, pê dı kay kenê. Çarwanê xo benê pê hetı u pê miyan dı roşenê. Nê wına dewi zi zahf weş u şênıyê. Erdê nê wına dewan, nime ra vêşê cı awı, bostan u baxçeyê.

Girgomezi ra Hüseyinê Xılıkan qaçaxçını kerdê, titun-mıtun xorê rotê.

Rojê no barê xoyê tituni gêno ano çardağda Hedroy dı ronano. Hendê seat, seat u nim çardağ dı dost u enbazan hetı roşeno u solixê xo gêno. Bahdo barê xoyê tituni emanetê dostêdê xo keno u dano pıro, şino dewda xo Girgomezi. Her wext barê xo ardê çardağ dı ronayê, taydê cı dêyna heta serdê cıwên-

an dayê, taydê cı çend mengan rê deyna dayê u taydê cı zi destı rotê u perey xo girotê. Bı no hesaba heme rotê yan zi kerdê villa u dayê pıro, şiyê. Labirê no fin karê cı beno, qandê coy nêşeno a roji bari sero vındero u zey hergı fina bıroşo an zi villa kero u şıro. Jewbi zi çend fini barê xo teslimê dostandê xo kerdo u şıyo. Qe mesele u pıroblemê nêvıjiyayo u hendê mısqalê malê cı zayat nêbiyo u nêkemeyayo. Tım heqê cı vêşi vêşi deyayo cı, kemi nêdeyayo.

Labirê no fin zey hergı finı nêbeno, gurwe raşt ray nêşino u xerpiyêno.

Mehmedê Heciyan pey hesêno kı Hüseyinê Xılıkan bê raydayenda ey (desturı, müsade), barê xoyê tituni ardo çardağda Hedroy dı ronayo. Qandê kı niyameyo selamê nêdaya cı u halê cı pers nêkerdo diye, ecız beno u vano:

-Seni Hüseyin bê emirdê mı, bê raydayenda mı barê xoyê tituni ano çardağ dı ronano u şino. ("Qandê kı cırê çend kiloy titun niyardo u keydê cı dı nêronayo"). Ma o nêzano kı bê emirdê mı mıriçıkı nêweta-tana darandê çardağa anışo. Seni mı pey nêhesneno, mırê nêvano u xo ser ano tituni çardağ dı ronano, bahdo zi teslimê dewijandê mı keno u şino.

Ney sera dewijan rê emır dano u vano:

-Rew werzê şırê ê tituni talan kerê, wacıra mısqalê nêmano u mı çıman ra niyaso.

Dewijan ra jew vano:

-Ağa, ma wini beno, ma do seni şırê titunê Hüseyin talan kerê. Ma wextê wextan ra dost u enbıryanê pêyê. Guniya ma rıjyaya pê pêş, ma biyê kerwayê pê. Eger ey cahileyê kerdı tı bêri ey ef bıkı. Wa dosteya ma nêxerpiyo u ma nêbê dışmenê pê, qandê jew bardê tituni.

Mehmedê Heciyan vano: -Vêşi qısey lazım niyê u mırê aqıl medê. Ezo şıma rê çiçi vana ey bıkerê. Rew werzê şırê tituni talan kerê, wa bızano kı, fina çiyê do wına nêkero. Ewro ra ma verni nêgirê, bê ey diha zahf merdimi yenê çıyo wına kenê.

(Eger Hüseyin çıhar-panc kiloy titun biyardê lıngandê Mehmedê Heciyan vero ronayê u halê cı pers kerdê, ey wini nêvatê u qandê talankerdenı emır nêvetê. Akerde niyo, labirê heme zi zanê kı, sedem oyo. Jewbi miyabeyndê nê wınan ra awı nêravêrdê u çiyê çinê bi. U heta a roji zi çiyê wertedê ninan dı nêbibi u nêravêrd bi. Ağalıgea ci nêgirotibi hesab, ey ra zordê cı şıbi)

Dewijan ra taydê cı nêşînê talani ser. Labirê tay zi estê kî, geyrenê mal do belaş (bêperey) u wazenê kî golik viradê u miletı vera pêdê. Ê kî mesela fahm kenê, verni fikirênê, mızırey u lec nêwazenê u aqıl sere dı beno ê pey dı ancênê u kerey nanêa xo, labirê ê bini şînê tituni hemi talan kenê benê, qırşê erdo nêverdanê. Çendna roji tepeya Hüseyin yeno, persê titundê xo keno. Dewiji çıwalanê veng anê erzenê Hüseyini ver. Hüseyin vano:

-Maşela şıma çıwali kerdê veng, titun pêro roto. Ella bikero şıma heme bı deyna nêdabo (nêdayo)? No fek dı ez hebê deyndara u destê mı zahf tengo. Boka hebê perana roşiya bo u tay perey mı dest kewê kî, ez pa tay deynanê xoyê werdiyan bıda u xorê xeşlîğê tunikı kera. Dewijan ra jew vano:

-Hüseyin tı qısurdê ma nêwiniyê, vanê tı bızanê, titunê to nêroşiyayo. Titunê to bı emırdê Mehmedê Heciyana ameyo talankerdeni.

Hüseyin hüweno u vano:

-Lo küşat mekerê u mı mexapeynê. Qandê çıçı titunê mı do biro talankerdeni? Ma no altun-maltuno bıqımet bo. Ser u bın pêro titun niyo? Ez vaja zerarêdê mı resayo kesi, beno, beno qandê heyfıroteni, zerar açarnayeni u zerardayeni titunê mı talankero. Zerarê dê mı zi kesi nêresayo u hendê mısqalê kes mira nêtewayo. Sebeb çıçıyo, qandê çıçı titunê mı do talan bo? Ez zana heta ewro xırabeyêda mı kesi rê nêbiya u zerarê mı kesi nêresayo. Semed do çıçı bo? Jew vano:

-Willı-bıllı mayê küşat nêkenê u to nêxapeynenê. Titunê to bı vateni u emırdayenda ağay ser ra, kıştı dewijan ra heme ame talankerdeni. Heme nê, lê tay dewijan o talan kerd u xorê berd. Ma zi zanê rındeaya to ma rê biya, xırabeya to ma nêresaya. Ma zi pey qahriyay, labirê ma destı çiyê çinê bı, ma se kerê, ağay waşt u da talankerdeni. Hüseyin vano:

-Şıma zanê destê mı tengo, qandê coy şımayê mı dı küşat kenê, wazenê mı bıqahrınê u bitersnê. Semed çıçıyo dewiji titunê mı talankerê u berê? Çı wext şıma waştı mı titun nêdayo? O kî pereyê cı çıniyê, xora oyo deyna gêno u beno. Merdım esto no çend seriyo deynê mı nêdayo, fina zi mı rojê qal nêkerdo u deynê xo cıra nêwaştı. qandê çıçı titunê mı do bil-heq u bilesebeb talan bo? Miyabeynê mı u dewijan dı zi heta ewro çiyê nêravêrdo u ma pê rê xırabeyê nêkerda, ez vaja ey ra bo. Ma wextê kalık u pirikan ra dost u merdımê pêyê. Ney dı ez ray u sedemê nêvinena, qandê talankerdena titundê xo? Çiyê bıbiyayê mı vatê amena. Jewna vano:

-Hüseyin, ma ne vêşı sereyê to bitewnê ne zi ê xo. Raştıyê esta a zi naya, titunê to talan bi. Dewijan nêwaşt titunê to talan kerê, labirê ağay zor da inan u titun da talankerdeni. Taynan xorê girot berd, tay zi

mit u mat peyra winyay inan ra. taynan kêfan ver berd, tay zi mecbur mendi berê. Hal no halo, ma nêzanê se vajê. Tı pu kerê cêr erdişa, pu kerê cor zınbêliyê. Ma zi tey mendê se kerê u se vajê.

Hüseyin bı heybeta werzeno xo ser, dano pıro u şıno key Mehmedê Heciyani ver. Hewşdê teberi ra veyndano, qireno u vano:

-Mehmedê Heciyani, Mehmedê Heciyani, no yeno çı mane? Ha kesi malê kesi talan kerdo berdo, ha bı şerefêdê kesiya kay kerdo, qe ferq nêkeno. Ez nay rê amin nêvana u çım nêgêna. Na dahwa do zahf gıran bo. Hazıreya xo bıvını u texminê xo bıkı. Ma do nê gozanê xo pê miyan ra weçinê u pê ra barakerê. Ez nay to hetı nêverdana. Ez bızana cora kuçi do bıvarê mı ser u ez do bindı bımana, ez do fina nê dozi bırama u dest bı nê leci kera, se beno wa wını bo. Hazıreya xoya lejkerdeni bıvını u bıkı. Bahdo tı nêvajê Hüseyinê Xılıkan mırdê bêbextey kerdı, xebiri nêdê mı.

Mehmedê Heciyani vıjêno eywanda xo ser u vano:

-Hüseyinê Xılıkan, tı seni bêemırdê mı titunê xo anê çardağda Hedroy dı ronanê. Ma tı nêzanê Hedro mı sero yeno hesabnayeni u perskerdeni? Wa no torê dersı bo, goşare bo u to goşa bo kî, tı fina çiyê do wına nêkerê u bê mısadedê mı, titunê xo niyarê u nêronê.

Hüseyin vano:

-Heta ewro çiyê do wına çinê bı, no koti ra vıjiya? Ma tı dewlata Osmaniyê, xorê qanuni vejenê, ronanê u fêrê ray? Vanê tı nay rınd bızanê? Dersı do bahdo bıdeyo, do bahdo beli bo u zelalı bo, kam dano kê u seni deyêna? Ma ez Alayandê Hemidiyan ra ya, yan zi İbrahim paşayê Milliyana, bira dewandê Dımiliyan dı sereşırandê Dımiliyan ra müsade bıgıra, yan zi tı mı bıtersanê, na çımsurey mırdê bıkerê u nê qanunan ronê. Ma tı nêzanê ez zi Dımiliya, leyrê koy u kerana, lacê serehewadayana, seri dana mı nêronana. Eger ez nay to hetı verda ez lacê pêrdê xo niya. Ez do bıkera bılerzana, si siyerı sero nêverda. Koti bariyo wa bıvısiyo, ez do dest bı nê leji kera. Wa no lej têra bo seni beno wa wını bo.

Dewijan ra jew do bıemır vano:

-Hüseyin aqılê xo arêdı xo sere, goşa şeytani meni, şeytanê xo recim kî, bêri mekî, melunı u nê leji têra mekî. Wa guni ma miyan nêkewo u ma dışmenê pê nêbê. Şeytanê xo red kî çiyê nêbeno, ma dostê pêyê. Ma do xo miyan dı peranê to cemkerê, pêresnê u heta qırışdê cı hemını torê bırişê. Kes kotidê zerari ra ageyro karo. Bı fitneyeyda şeytaniya adıra nê simeri mefini, finê a cı kewo rew rewı hewna nêşino.

Hüseyin vano:

-Nêbeno, finê adır webiyayo, hewna nêşino u do a

cı kewo. Diha peyniya ney nina u no hewna nêşino. No do merdimdê zey murê nêbiyayê. Ez na neheqey qebul nêkena u na mesela ra fek nêviradana. Ez çita ciniyan banca xo sere u cıra fek vırada, şar do meştı murê serevde kero mı ri rodo. Ez do diha nêşa titunê xo biroşa u bewni ra miletı ri ra. Kam bıvıjiyo mı verni, do malê mı talan kero, yan zi murê serevde kero u mı sero camêrdey bıkeru. Ez poça na mesela vırada, ez nêşena şewqa xo ser na u bıvıjiya şari miyan. Seni beno wa wını bo, koti bariyo wa bıvısiyo, ez do bıluna u têrakera. Mehmedê Heciyan vano:

-Fek cıra vıradê, wa şıro, destbereya cı çıçı yena wa bıkeru, xo pey dı nêverdo. Ageyreno Hüseyni ser u cırê vano:

-Hüseynê Xılıkan, ez wardê xo dı torê çiyê nêvana u çiyê nêkena. Şori hazıreya xo bıvını, ez vızêrnayo hadreya. Vêşi qısey lazım niyê. Wexto kı mı titun da talankerdeni, mı heme çi hesab kerd u girot xo çıman ver, o wext mı hadreyeya xo di. Çıçı to dest ra yeno bıkı u xo peyni dı meverdı. Mınêtı mı ne to ra u ne zi çiyê ra esto. Vanê tı zi bızanê, ewro ra tepeya ma dışmenê pêyê u ma do bıwanê gandê pê. Hendık tı dewda mı dı bê ez torê qüzılqürt nêvana u çiyê nêkena. Tı dewda mıra vıjiyay tepeya xo bıpawı. Ma do o wext gozanê xo pê ra weçinê u bara kerê.

Hüseyn vano:

-Sere u çıman ser, çiyê nêbeno. Nezdı ra ma do bıvinê. Eger mı na to hetı verdê, cınıya mı hewt talaqi mıra verdayê bo, dınya axretı may u waya mı bo. Heta ez to nêkışa u nê heyfi to ra nêgıra, vırara cınıyerda mı murê heram bo. Ezo newe dana pıro u şına. Tı zi hadreyeya xo bıvını u texminê xo bıkı.

-II-

Hüseyn dano pıro şino Girgomezi. Merdımânê arê keno pêser u mesela cırê vano. Merdimê cı heq danê cı u hadıreya xo vinenê. (xora heq nêdê cı zi ey sond werdo, o do bıkeru. Wexto bıwazê zi nêwazê zi do mesela miyan kewê)

Miyabeyn ra roji u heftey ravêrenê. Mengı bena pırrı u ravêrena, no cadê cınıyerda xo ser nêşino u cı vırarı nêkewno.

Cınıya cı çend fini cıra pers kena u vano:

-Hüseyn, derdê dê to esto, tı do nê derdê xo yarda xoya serran rê niyakerê u nêvajê? Ez helala toya serana. Ma piya emrê kerdo u qedinayo, tı murê nêvajê tı do kê rê vajê?

Hüseyn vano:

-Qay to ra wını aseno. Qe derdê dê mı zi çınıyo. Eger bıbo ez do sifte torê vaja. Ma ez torê nêvaja ez do kê rê vaja. Çend fini no hesaba cınıya cı kewna cı bende, seni kena seni nêkena nêşena cı fek ra

qıseyê bıgiro u mesela cıra teber do. (Şıma zanê ma hetı qandê meselandê winasinan, rew rewı cını ninê peyheshayenı u nê meseley cınıyan rê nêvajênê)

Hergı fina kı cınıya cı cıra pers kena, tahzili wena u bı tahzilana mesela gêrena. Cınıya cı winêna oyo derdê xo cırê nêvano. Na mesela bıradê xoyê axretı rê akena u vana:

-Bırayê mı, ez nêzana çıçı qewımıyayo Hüseyni sere dı u çı derdê cı esto. Ez nêzana mı hember ey qısır-mısırê kerd, mıra ri tadayo. No bı mengê vêşeriyo, mı dı weş weş qısey nêkeno u ridê mıra nêwinêno. Ezo seni kena seni nêkena, murê çiyê zi nêvano u herga kı ez cıra pers kena, mı tahzil keno u mı fek dı gêno. Bewni tı nêşenê fekê cı akere u cıra bıdê teber, ka çı derdê cı esto u na çı meselaya? Ez vana qey tı fekê cı bılunê tı do bışê cıra teberdê. Tı zanê o to ra zahf hes keno u qımet dano to. Tı hebê bılunê, ez posena o do derdê xo torê akero u vajo. Xo goşan vera maçarnı, bewni boka tı bende kewê u cıra teber dê. Ez şew u roj hewn nêkena, bendê xeberda toya xeyriya.

O vano:

-Çiyê nêbeno, tı qe meraq mekı, ez fekê ey lunena u ey ra dana teber, ka çı derdê cı esto çı çınıyo u çıçı qewımıyayo cı sere dı. Ez posena o do derdê xo murê vajo. Tı bêqaxu bımanı u xo meqahrını.

No dano pıro, şino gema erdan miyan dı Hüseyni vineno, mesela cırê akeno, cıra pers keno u vano:

-Dezayê mı, ez wını texmin kena u mıra aseno kı. derdêdê to esto, tiyê pey bol qahrênê, xo pize dı pa mülxi wenê. Labırê, nê derdê xo nêdanê teber u nêvanê? No mengê vêşeriyo mı ferq kerdo u ezo vinena tiyê miletı ra remenê, sınıxın sınıxın geyrenê u fıkrênê. Ez nêzana çıçı qewımıyayo to sere dı, tiyê ma kesi rê nêvanê. Hal u rewşê toyo mıra weş aseno, qe rınd niyo. Hergı roj tiyê dışmışi benê, fıkrênê u xo pede vıradanê. Roj bı roj halê toyo hetê xırabeya şino u tiyê kewnê pêlan ver. Kes hetan derdê xo kesi rê nêvajo, kes nêşeno derman u çare zi cırê bıvino. Qandê çare u derman diyayenı, ma tı do ê derdê xo dezadê xorê nêvajê?

Hüseyn vano:

-To ra wını aseno dezayê mı, qe derdê dê mı zi çınıyo.

O vano:

-Nêê nê, dezayê mı nê, tiyê murê heqıqet u raştey nêvanê. Ez zey imandê xo zana, derdêdê to esto labırê tiyê mara nımmenê. Ez gerib niya u xo fek ra nêvejena, lazım o tı murê vajê, ez zi bızana, beno mı dest ra çiyê biro ez zi bışa yarmeteya to bıkeru. Vanê ma wırna jew bê, destan bıdê pê kı, ma bışê cırê çareyê bıvinê? Jewbi bı seredê xoya rew rewı kes nêşeno tay meselan xo miyan dı halkero u cırê ray u

çare bivino.

Hüseyn mesela sere ra hetan bin ney rê ju bi ju zikir keno, vano u wina domneno. Mın u Mehmedê Heciyan ma hewada pê, fermanê pê vet u gefi werdi pê di. Mı o wext sond werd u vanê ez ê sondê xo biyara ca. Qandê coy ezo şew u roj fikirêna, ka seni bikera, seni nêkera u bı çı hesaba nê heyfi ey ra bıgira. Ez zana bol guni do birjiyo u bol naşi (cenderey) do goni ver şırê. Labirê ez mecbura dest bı nê leji kera, nê leji têra kera u acifina. Eger do qeyamı do bıqlayneyo wa rojê ravey bıqlayo, seni beno wa wini bo.

No vano:

-Hebê sebir bıki u bıpawı, wa hebê heftey u mengi sera ravêrê, wa mesela vira şıro u serd bo. Ma do o wext tertip u pılananê xo vırazê, mesela eşırı miyan dı weş girê dê, hal kerê u eya tepeya ray kewê. Na mesela wini hend gengazı niya, ey ra vanê kes weş hesab kero u weş sero bıfıkırıyo. Nê çı rê zi wext u pılanerdenı lazıma. Vanê tı rınd hesab u kitab ro dê. Hemberê to zi gewşeg u tay niyê, Ê zi goza çetınê, dêwiyê rew rewı war ninê. Gorey ey vanê tı ling u gamanê xo berzê.

Nê qısan sera nê danê pıro şınê camêrdanê eşırı hemını cıwênenê pêser u xo miyandı müşewre kenê. Bahdê müşewri, piyakerd tepeya, eşırı miyan dı o kı destê cı silah tepşeno, inan hemını arêkenê pêser u mesela xo miyan dı girê danê. xora rojda sıfteyênı ra na kerdena Mehmedê Heciyan zordê Xılıkan şı bi. Eyra nêwazenê ay ey hetı verdê, xo şari fekan finê u destanı kerê. Vanê qala ey xo sero nêverdê u heyfê xo ey ra bıgirê. Tabi, kışta camêrdey u dest xo berdena, Xılıkan zi gewşegi nêbi, hendê xo estibi.

-III-

Nê pılananê xo vırazenê u hazıreya xoya lejkerdenı kenê, vinenê. Bızanê do cıra jew zi nêmano, fina do dest bı nê leji kerê u adır verdê sımeriyo.

Nê qılawız u şopı nanê ser kı Mehmedê Heciyan şıyo Sêwregı kı, mesela merdımandê xorê akero, paşti u rızayeya inan bıgiro kı, ê zi tedbirê xo bıgirê, hazıreya nê leji bıkerê u bıvinê. Xılıkan danê pıro şınê. Hım kışta rayda Anazoy ra, hım zi kışta rayda doldê sıyay ra heta vernida Gırgomezi kozıki vırazenê u merdımanê xo kenê miyan. Wexto kı Mehmedê Heciyan Sêwregı ra ageyro u biro şıro Hedro nê rayan sero ey bıkişê. Nê, nê rayan kışta, kozıkan miyan dı raya amyayenda ney pawenê. Kozık o en bahdoyên dı, yanê o kı mezelandê Gırgomezi verdi vıraziyayo, ey dı Hüseyn ê Xılıkan u overdê roy ra, dostê cı Osi ya piya pawenê. Qandê kı, ê merdıme kı ê kozıkanê binan dı rê, wexto kı ê nêşê an zi nêwetarê tıfıngı Mehmedê Heciyan rê bancê u ey bıkişê, qenê nê nêwerdê o ravêro u ey o kozık do

bahdoyên dı bıkişê. Qandê cay, qandê emniyet, sağlemey u emin biyayenı Hüseyn kewno nê kozıki.

Mehmedê Heciyan mesela merdımandê xorê akeno, fıkrê inan gêno, tedarıkey keno, hazıreya xo vınenê, nışeno estorda xo u ageyreno kı, biro dewda xo Hedro. No yeno heme kozıkan ra ravêreno. Labirê kes nêwetano, cesaret nêkeno kı tetıgê tıfıngerı banco u ey bıkişo. No yeno, yeno reseno kozıkdê bahdoyênı, yanê kozıko kı Hüseyn inan tey kewtê kemi, ê kozıki ver. Wexto kı no yeno reseno nê kozıki ver, nê wırna piya tıfınganê xo vera cı kenê raşt, tetıgi ancenê u derbanê xo ney sero kenê veng. Derbı yena neyro, no estorda xora din deyêno, ju linga cı zengudê zındê estori dı manena u estori dımı kaş beno. Hendê new-des metroyan estori ey xo dımı kaş kena. Bahdo linga cı zengura vıjêna u no dındeyêno erd. Din deya erd tepeya, çend lingi diha estori cı erzena u nê çend lingan tepeya vındena. Vınderdena piya hirini fêna xo ser u peyser ageyrena ney ser. Yena cı ser, leşa cı boy kena, çend fini pê sero hirena u linganê xo sawena erd. Bahdê erd sawitenı wırna linganê xoyê verênan hewa dana cor, kena berz u fina hirena. Linganê xo ronana fina bahdoyênı wınêna kozıki ra. Bahdo verê xo kena hetê dewda Hedroya u bı çıharlingana remena şına keye.

Tı nêvanê na estora ney bı cınsı bena.

Hüseyn u Osi ya kozık ra vıjênê u şınê meyiti ser. Wınênê kı Mehmedê Heciyan gan dayo u merdo. Nê meyiti erdo verdanê u danê pıro yenê Gırgomezi.

Estora Mehmedê Heciyan şına keydê xo u keydê xo ver o hewş dı çend fini pêser o hirena. Cıniya Mehmedê Heciyan, vıjiyêna teber, wınêna kı merdeyê cı estori sero çıniyo u estori teniya ameya keye. Estori zi bı sere hêl kerdena, ze kı cırê vajo o kışt o, yan kışiyayo. Seri hêl kena, bena ana u pırnıka xo sawena erd ra. Cıniya cı fahm kena kı, merdeyê cı ameyo kıştenı. Na hıma nışena estori u kewna ray. Estori nay raşt bı raşt bena meyiti ser. Meyitê mêrdedê xo bı zahmeteya ancena sıyê ser. Estora xo bena sıyerı ver, meyitê xo nana estori ser, ana keye dı kena wedeyê u çi erzena ser. Eya tepeya xeberı rışena dewıjandê xo hemını rê, dewıjan dana ardenı u arê kena pêser. Dewıji heme arêbiyay pêser u kom bı tepeya na vana:

-Vanê şına bızanê u xebera şına bıbo. Ağayê şına Mehmedê Heciyan bera Xılıkan kerdo dırbetin u oyo gan dayenı (ganan) ver di. Dırbetê cı bol u bol gıranıyê u reyayışê cı çıniyo. Newe zi oyo gani ver naleno. Labirê vatenêda cı, waştênêda cı, wesiyetêdê cı şına rê esto u vano: "Heta dewıji heyfê mı nêgênê, wa kes mı ser nıro u halê mı pers nêkero."

Vano: " Wa wini bikerê kî, si siyeri sero nêverde. Dewa Girgomezi bixilnê u inan ser panê. Wa wini bikerê kî, dewa Girgomezi hemê a cî finê, biveşnê u hewt Hüseyini jew nameya bîfinê, erd ra kerê, bîkîşê u çîla Xılıkan kok ra hewna kerê, bipeyşnê. Wa bikerê, bilerzanê, Xılıkan ra o kî destê cî silêh tepşeno jewi weş nêverde."

Heta şîma heyfê cî nêgirê, qebul nêkeno u nêverdano kes biro cî hetî. Hadîrê, şîma bîvîna. Ewro roj roja camêrdey u heyf girotena. Camêrdey ewro, roj do ewroyên dî belî bena. No lej dî do belî bo, kam camêrdo kam niyo. No çî çardağî dî ronîştênî u pêlek do bol ra eştenî nêmaneno. Ağay rê sadîqey u girêdayeya xo şîma do roj do ewroyên dî bîdê îspat kerdenî.

Qîsey xo qedînay tepeya dewîji benê villa u şînê hadîreya xo vînenê. Xeberî rîşenê Sêwregî merdîmandê Hecîyan rê. Cîniya cî tay merdîman zi rîşena overdê roy u xeberî dana pêrandê xo. Merdîm, dewîj u vîstewranê (Yanê pêranê Gergerî) Mehmedê Hecîyan heme yenê pêser. Pê ro piya cîwênê, müşewre kenê u qerarê xo danê kî hêrîş berê dewda Girgomezi ser u Xılıkan ra kesi weş nêverde hemîni bîkîşê u dewa Girgomezi talan u wêran kerê. Ninan ra taydê cî çînayê esparan (cendîrman) danê xora u hêrîş benê Xılıkan ser. Hewt roj u hewt şewî dewda Girgomezi sero beno axîrdewran. Gümîni kewna tîfîng u dabançan ser u lej dest pey keno, domneno. Dînya ra adîr pereno u dînya toz u dumani bîn dî maneno. Dewda Girgomezi sero qeyamî qîlayêna u beno axîrdewran. Hewt rojan miyan dî, Xılıkan ra hewt Hüsi jew nameya kewnê, kîşênê. Kîştê ra lej domneno, kîştê ra zi cîniya Mehmedê Hecîyan xeberî rîşena u vana: "Mehmedo vano pîrodê boka şîma Xılıkan ra jewi weş nêverde. Hendî kî camêrdê weş bo, wa kes mî hetî nîro u halê mî nêperso."

Bî no hesaba lej rameno. Wîrna hetî zi zahf zayat danê. Labîrê ê Xılıkan, ê Hecîyan ra dîha vêşî benê. Bahdê heftena boy kewna meyîtê Mehmedê Hecîyan ser u dewda Hedroy ra villa bena. Wexto kî boya meyîti kewna dewî ser, dewîji fahm kenê kî, Mehmedê Hecîyan roja kî biyo derbetun, a rojî ra yo kî merdo. Yanê cîniya cî meyît ardo kerdo zere, dewîjan rê zuri kerdê, vato weşo u no hesaba dewîji xapeynayê. Bî na xapeynayena Merdîmê Mehmedê Hecîyan, dewîjê xo u pêranê xo heme ardê kay u rîştê Xılıkan ser. (Bîleheq nêvato Ella kesi şerdê cîniyerî ra sîtar kero). Berey peyhesênê, labîrê girwe girwî ra ravêreno u qerşuni finê lulida tîfîngan ra vîjênê. Eger veri bîzanayê, belkî qîsa cîniyerî nêtepiştê u a qeyamî nêqîlaynayê. tersan u emîrdê Ağadê xo ver xo kerdê tewdê ê leji u lejkerdê.

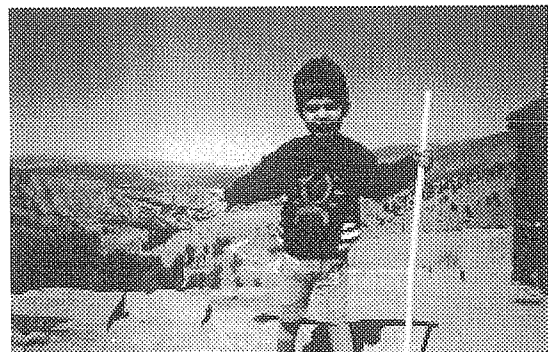
Bî no hesaba ca bî ca lejê ninan mengê vêşerî rame-

no. Qîrê pê anê u Xılıkan ra jew camêrdî weş nêverdandê. Xılıkan ra new-dess xortê qeçeki u çend camêrdî (peyey) weş manenê. Temenê qeçkan mabêndê heşt u dîwêsi dî beno. Ê camêrdan ra zi didî esker, jewdê cî zi Adîna dî qurbetey dî beno. Qandê coy weş manenê. Eşîra Hecîyan bî sayedê Hükmat u dewlemendeyda (zengîneyda) xoya qîrê Xılıkan ana u kokê cî kenena.

Na mesela sera nameyê Hecîyan rînd u rînd vîjêno u heme ca ra villa beno u nam dano. Ney sera Hecîyan benê dîname, namdar u meşurê mîntîqada Sêwregî, Rîha, Semsur u ê Diyarbekîrî. Ney sera heme cîra ancênê, tersenê u zey vergîya xo cîra pawenê. Ney sera heme dewanê Bîcağî gênê kontrolde xo bîn u hükûm ramenê. Na mesela sera benê ağayê mîntîqada Bîcağî u yê Sêwregî u împaratoreya xo kenê gîrd u villa. Kotî ra, kamcî ca ra perê bîluwo, mîrîçîkê bîpero lazîm o xebera ninan bîbo u bî emîrdê inana bo. Mîntîqa Bîcağî heme gîrotî mahiyet u kontrolde xo bîn tepeya, nameyê cî Sêwregî ra heta Rîha (Urfa), Rîha ra heta Semsur (Adîyaman), Semsur ra heta Diyarbekîr beno villa u hemeyê Bîcağî namedê cî sero yeno wendênî u hesabnayênî. Ewro, nesîlo newe na eşîrî rê vano Bîcağîjî. Labîrê merdîmê kal u kîhani hewna vanê Hecîyan. Eslê xo dî Bîcağî namey mîntîqayêno u merkezê cî zi dewa Key Kosan Feqî ya (Bucak nahiyesi).

Namey eşîrda Bîcağî bahdê sîrguneyda hezar u newsey u şeştî (1960), sîrgunê pancas u panc (55) an neyêno Hecîyana.

Ewro ê Hakîmê mîntîqada Sêwregê. Verê Hecîyan, eşîrandê Kîrdasan ra eşîra Millîyan, İzoljan u ê Fetehliyan hakîmê Sêwregî u çorşmandê Sêwregî bî. Labîrê ewro tek hakîm Hecîyanê (Bîcağîjî). No mîntîqa dî kam kewno teng xo erzeno kêberdê inan u inan ra yarmetey wazeno. Zor deyêno kê vano ez Bîcağîja. Ewro ney sinorê Sêwregî zi dîmayê u şîyo deverandê binan. Gergerj kewno teng vano ez Bîcağîja. Cîmreşîj (Hilwanîj) kewno teng vano ez Bîcağîja. Qandê kî cîra bîtersê u cîrê çîyê nêvajê, heme xo Bîcağî ser hesabnenê...

Dunika Baqî ra

Mesela Bava Ağaê Qaji

Hıdır Gül

Bava Ağaê Qaji Koê Seri ra beno. Koê Seri de Koê Xızırı esto. Bınê Koê Xızırı de ki Golê Xızırı esto. Payız 'ke bi, der u cıran, her kês biyenê top şiyenê Golê Xızırı de qırvanê ho kerdenê. Dewa Koê Seri 00 xane viye. Hora tek na dewe ra nê, dewunê dormu ra ki qul biyenê top amenê, serê Golê Xızırı de qırvanê ho kerdenê. Miletı omnonı amenê Warê Alê Moji. Ni warey leê Koê Xızırı de benê.

'38ıyo, her ca goni-goneşıra. Milet vano, "lao, na sene hêşiriya ama ma ser? Nu çiko, çıvao? Xızır, tu oncia bêre comer-diye!"

Miletê Dewa Koê Seri 've miletê Warê Alê Moji beno top, qırvanunê ho cênê sonê Golê Xızırı. Pêro pia benê top, duwa u mnetunê ho kenê, qırvanunê ho sare birnenê, niazunê ho kenê vila. Milet hona derdê qırvan, niaz u duwaunê dero, nia danê ke cor de hao hetê Derê Hiniyê Bese ra eskerê Tırki yeno. Zelemele kuna wertê quli. Domoni, cêni u cüamerdi kunê têwerte, beno hayleme, pêro tersenê.

Bava Ağaê Qaji mordemo de baqıl beno. Tırkiyê ho ki esto, hoho de vano: "Eskerê Tırki 'ke nıka ame, kokê ma ano."

Bava Ağaê Qaji miletı keno top, mesela cırê qesey keno, vano: "Lao, cıranenê, derezaenê nıka 'ke eskerê Tırki ame, ma kısıeno. Bêre ma top bime, verva eskeri şime." Milet na fıkrê Bava Ağaê Qaji rınd vineno.

Bava Ağaê Qaji miletı ra vano, "mı dıma bêre!"

Domoni, cüanık u cüamerdi hen têdıma biyê topı, Bava Ağaê Qaji dıma sonê. Bava 'ke beno nêjdiyê eskerê Tırki, qumandanê eskerê Tırki vano: "Vındê! Sıma nıa biyê top, kata sonê?"

Esker tufongu saneno verva miletı, beno zelemela quli. Bava Ağaê Qaji vano: "Qumandan ma nêrememe, ma xevere gurete ke, sıma yenê, ma ki verva sıma yeme. Ma serva sıma nao qırva kerdo. 30 malê, naê ma sare birnê." Hoho de vano: "Golê Xızırı, dewa ma dewa tuya. Hora 'ke ma kıştıme, tu saadê mawa."

Bava Qaji cırê non, gost-most ano. Eskerê Tırki non-monê ho weno, qumandan vano: "Ma sıma nêdi, sıma ki ma, hayde şerê!"

Her kês sono çê ho. Miletê dewe pêro wertê terşı de beno, ret ra nêkuno.

Des roji ra tepia qumandan dı çawuşı eve heşt eskeri rusneno Dewa Koê Seri, vano: "Şêre a veyvıka ke rındeke viye, ae mırê biarê!"

Eke yenê dewe, pilê dewe vano: "yamu-yamu, ewru tariyo, vınderê sodır şerê!" Esker qefeliae beno. Eskeri rê sami anê, esker nonê ho weno, kuno ra. Pilê dewe wertê hode qesey kenê, qarar danê cı ke, "veyvıke eskeri nêdame!" Sonde sonê çhekunê eskeri kenê top, eskeri benê, cêr Derê Esketi de kısıenê. Milet na hadise ra têpia ho dano we. Peyde ef vejino, isonê dewe na hali ra xeleşino. Na pılanê kistena eskerê Tırki ki oncia pılanê Bava Ağaê Qaji beno.

Kewraenia Domonunê Ap Mursay

*Tornê Mirzê Silê Hemi
İsmail Kılıç*

Ap Mursao Demeniz dewa Xozmerage de niştênê ro. Na tertelê diine ra tepia nika ki haniyo Alamanya de suka Herne de eve Niajni Têliye ‘ve domon u tornunê hora kuto bexte Alamanu, mülteciyo. Namê cüamerdu darino we, Lazê Xıdırê Phedijio. Çê Ap Mursay ki tertelê ‘38i de qırr kerdê, werte ra azo ke xeleşio tek Ap Mursao. Ap Mursa zewejino, oncia beno wayirê azê ho.

Rozê Ap Mursa momi rusneno, xevere dano der-cirani, wazeno domonunê ho sunet kero. Çê Ap Mursay tene qız vi. Tavi meymanê ke silaiye kerdê eke pêro pia bêrê çê Ap Mursay, têde ca nêbenê. Naera gore Khalikê mı Mirzê Silê Hemi, rameta Haqî şêro cı, Ap Mursay ra vano, “Mursa, biya kewraenia domonunê ho çê mide bıke”. Ap Mursa ki qewıl keno.

Meymani pêro pia amê, oda meymanu de biyê silxeti, horê qesey kenê. Pir u rayver ki amê. Tae meymani taxt sero niştê ro, taê ki hard de niştê ro. Kewraê Ap Mursay ki Dewa Khêla ra Lazê Aliyê Khali Ali vi. Ap Mursa hard de niştê ro, kewraê ho Ali ki peê ap Mursay de niştê ro, lınga huya jüye nahet de a bine ki dohet de kerda ra derge, hurdemena destê ho ki estê hermê Ap Mursay ser, saê ke pey ra vırare fişta pa. Hurdemena piya horê wertê jümini de dızdiya qesey kenê. Na helm de apê mı Seydali (lazê Besa Şıae ‘ve Mirzê Silê Hemi) gına pıro ke, Kewra Ali ‘ve Ap Mursa wertê ho de çiyê qesey kenê, hama thuae fam nêbeno. Se ke Kewra Ali yeno zerrê gosê Ap Mursay de çiyê fisneno. Ap Mursa ki hetê ra hohode bêveng huino, hetê ra ki mênkia vano: “Kewra Ali, ayvo haa... Tora van, cemato haa... Meymani ‘tıka estê, pırayver esto...”

Uzka ra tepia apê mı Seydali cêra ra cı ap Mursay ra vake: “Mursa, Haq kena, o çıko tu ‘ve Kewra Ali ra werte hode qesey kenê, vazê maki horê gos dime”. Ap Mursay vake: “Heew, bıra, bıra, Kewra Aliyo, ha, hore kurateni keno, hedıra ho nina, horê pê mı kaykeno. Ayvo, piyem’, piyê m’, qesê wertê na cematı niyo, laeqê na cematı niyo, nêvajino...”

Eke hen vake, Ap Seydali tenêna kot ra dime, qesê ho dekerna.

Ap Mursa oncia vake: “Heew, pi-piyê m’ ayvo haa, era dime mekuye haa...” Na qesa Ap Mursay ra dime Pırê marê ki bi merax: “Tolıv Mursa, o çıko tu ‘ve tolıv Ali ra wertê hode qesey kenê, mara ki vazê, ma ki horê tenê bihuyme”.

Ap Mursay vake: “Pıro-pıro ayvo, cemato... Kewra Ali horê yaraniye keno, hasa huzurê simara pê mı kay keno... Laeqê na cemat niyo... Qesê wertê na cemat niyo...”

Se ke ap Mursay nia vake, tavi Piri rê dayna bi merax, cêra ra cı Ap Mursay ra vake: “Tolıv Mursa, Haq kena, kılaa mına verê lıgunê tode, tu ‘ve tolıv Ali ra wertê hode çı qesey kenê, ala vaze, ma ki horê tenê bihuime”.

Ma, endi kılaa piri dime gunê Ap Mursa vazo. Vake: “Pıro Pıro, hasa huzurê simara, hasa na cemat ra, ayvo ha... Kewra Aliyo, horê kuratu keno, pê mı xezelino, ayvo ha... Qesa huzurê na cematı niya... Kewra Aliyo, mıra vano: “Kewra Mursa, bextê todero, tu bena na domonunê ho ewru sunet kena, Haq kena mı alanga de ca meverde, yê mı ki az do, ey ki bere pa çel ke...”

Aşma zerde

Kanê o rüyê tüyo çeqer
 Kanê o şewqê to,
 Tora vanê:
 “Tı roşnaiya Aliya”
 Aşmê, zuri meke
 Tı koti Ali koti?
 Tora vanê:
 “Nurê Eli Mihemedia”
 Aşmê zuri meke,
 Tı koti Eli koti?
 Ez zan qey;
 Milet to nas nêkeno,
 Urıza, Amêrkana
 serê tora çıqa cêray,
 ebe ereba, ebe jipa cêray.
 Serê tora
 avdêsxane viraşt.
 Hona ki tı ‘nurê Eli Mihemedi’a?
 Mileto feqir,
 çınay ra tersa,
 çı ke aqilê xo nêard
 dêra tersa!
 Waxto ke tı êna girêdaene
 millet qurbana sare birneno.
 vanê ke: “No zulmê Heqio
 musneno qulanê xo”!!!
 tıfanga teqnenê,
 cêrenê Heqi vero!!!
 “Ma kerdo, tı meke”
 Zar-zibatiye u şin,
 kena wertê milletê feqiri.
 Dana huiyaiş
 fina berbiş.
 Ebe roj nê,
 timi şewe.
 Ez,
 ebe no qeyde, ebe nê nama
 tora hes nêken...
 Şüaney,
 ebe şewe, verê kêriya mali de
 waxto ‘ke fitıka, dorçıyanê loda êna
 nême şewe de tı vejina,
 her ca kena roşti...
 xırmiya miyana,
 bizi pırkenê heş xo dano we.
 Mosey roştiya tode oncinê qılıja,
 tı hem zurekera
 hemı ki raştiya...

Vengê ereba u
 vengê tırene ra hes nêkena.
 Waxto ke,
 çuçikê şodiri wanenê
 şüani sarê xo kenê berz
 tode nia danê.
 Hala aşme esta ya ki,
 şıya ko ro.
 Aşma zerde
 ez tora hesken.
 Ma koti?
 tı zanena, serê koê Xamırpêti de
 tı thalda kena siye,
 rašta ki kena zalal.
 Ma kanê?
 Astarey dormê tode çinê?
 dormê to ziyan u zipik girê nêdo?
 şiliye çina?
 leylan nêniştı re hard?
 hardlerz çino?
 Aşma newiye (vaşturiye)
 Aşma khane,
 aşma teziye...
 Tı nıka onci Xamırpêti de vejiya?
 Ez zanen;
 Tı girêdaiyê
 asmêni,
 roji
 dınya,
 u astarawa.
 adır u kıla...
 Roştia tode,
 firari raye,
 zurbê ere mali
 mosê ere gola,
 şüaney ere ağwe
 waşti ebe waştiya
 vareki ere maye
 beqi ere çuneda,
 isani ere dewa
 cêrenê.
 Roştia tode nêresenê pê.
 Tı ‘ke kuna binê hewri,
 her çı caê xode vındeno
 hatani ‘ke roştia to
 binê hewri ra vejiye...
 eke tı şona
 bena dınya tariye.

To benê Ali u Eli ra girê danê
Ali u Eli,
domanê vîzêri periyê...
hona 'ke Ali u Eli çinê bi

Hona 'ke ma çinê bime
tı onci biya.
kamo şikino ma u piyê tora
qesey bikero.
Tı roştia mawa,
tı asmên de made nia dana
ma tode nia dame.
Qe rüyê kesi siya nêbeno ke,
to benê Ali u Eli ra girê danê...
Qurbananê xo,
ebe xo sare bîbrnê,
ebe xo burê...
Tı roştia xo burîşne marê.
ma şewe ki, roji ki tora
hes keme.
Aşma zerde
aşma sıpiye,
zurê to çinê,
zurekeri estê
ma babokê toyne
roştia xo mara mebirne.
aşma zerde, aşma zerde.

K. Xamirpêt

SEYIDÊ DÊRSIMÎ

-Seyid Rıza u i binu rê-

*Dismêni pêgureto,
Boji kerdê morzêlu,
Lingi girêdê.*

*Berdo diyarê Xarpêt`i
Laz verra çimu kisto,
Qom dora têpiya qırkerdo
Hao ke pêyde mendo*

*fîştora ra u olağu,
surgînê gëriwiye kerdo.*

*Seyido, Servero, haştiye wazeno.
Darestene ra vengdano:*

"Ma erzenê ra dare!

*Ewladê Kêrbelayme, bê xetayme
aybo, zulmo, qetlênia...!"*

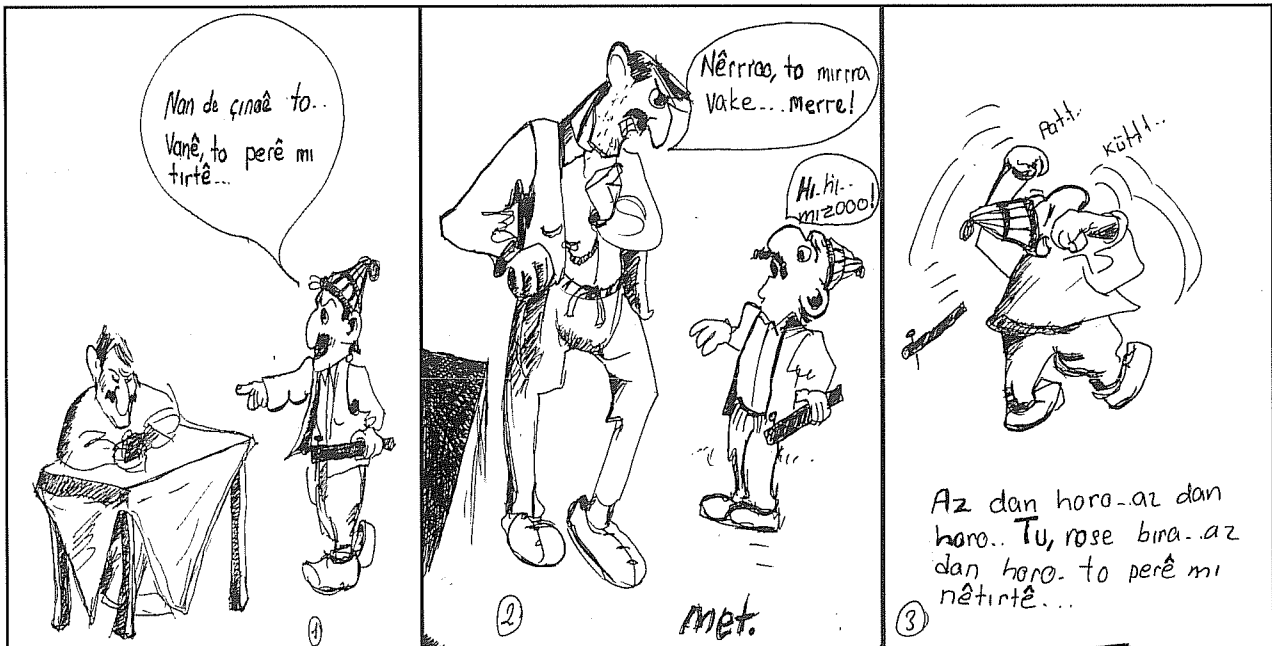
*Seyido, servero, haştiye wazeno.
Ne simara,
ne ki dareestena simara terseno.
Serva heqaniye, biraiye, haştiye
Serva welatê xo mireno.*

La vîlede, vengdano:

*"Çimê mi peyde nêmanenê,
Çike, mura têpiya xortê mi*

*Sarê xo berz, zerrê xo wes cenê,
simara dang ve dang
gonia mi pers kenê"*

Hawar Tornêcengi

PHEPUG ÇIKO, ÇUTIRI WANENO ?

M. Tornêğeyali

Rozê, mı wast ke phepugi sero çiyê binusni. Qısaweta xora, mı va eceva tırki de cıra se vanê? Ravê 'Ferheng'ê M. Çemi de mı nia da. Pelga 323 de vano »ibibik, guguk kuşu«. Dustê diksilemani de uncia 'ibibik' nusno. Hama ez zanon ke tırki de ibibik 've guguki ra zu theyr niyê, zovinaê. Nafa ki mı, 'Ferheng'ê Malmısanij de nia da. uza ki Uncia »ibibik, guguk« nusiyo. Mı ni 'Ferhengi' caverday, qaytê kitavanê binu bine. Kıtavo ke M. Düzgünü taê lawikê Dêsimi tede ardê pêser, mı yide nia da.

Sey Qaji, 'zoro derdê cigera hare' de vano:

Dêsimi sero mızo dumano
Usar nao ame, derdê marê
Phepugo sosın gılê kou ra niso, bıwano.

Silemano Qız, lawıka Çuxure de vano:
»Phepugo goyin roniso Çuxure de,
Wejiranê marê bıwano«.

Lawıka Sileman Çawışı de vano:
»Bıko, bıko, Silemano
Phepugê dês u kou
Maa tüya kora kokıme rê bıwano«.

Sey Uşên, Lawıka Bava Khali de vano :

»Ax Qeremusano, Qeremusano,
Phepugê usari roniso tede bıwano
Phepugo sosın, mı ra raşti vaze,
Xona çand Serri emrê mı mendo?«

Misalê nianêni zafê. Lawıkanê Kırmanciye de namê phepugi zaf vêreno ra. M. Düzgün, pelge 49 u 89 de vano: taê vanê no theyr Tırki de 'ibibik kuşu'yo. Hama beliyo ke mıqerem nêvano. Naera têpa mı, kıtavanê binu de nia da. P. Lerch u F. Mülleri ra gore Zazaki de phepug alamanki de 'Kuckuck'ö. Hama şifê zerrê mı uncia nêşi. Çı ke, P. Lerchi manê qılancıke ki Alamanki de 'Rabe' nusnay vi. Mı va, beno ke manê phepugi ki ğelet nusno. Mı va milêti ra perskeri, kam nas keno, kami phepug diyo? Ez

vaji 40, sima vazê 100 cênıyu, ciamordu ra mı pers kerd. Pêroine va ke: ma phepugi zaneme, ma vengê dêy zaf hesno. Mı va: sima qe phepug di ya ki bese kenê mırê tarıf kerê? Wertê ninu ra têyna hirê yisanu va, hiya mı diyo, nas konu. Zu cênıke, zu mormeki, zu çêneke, zu qêyde ra tarıf kerd. Hiremenu vakê : Phepug, donê xo gewro, gorgeçine ra tenêna qijkêko (qızo). (H.Tornêcengi Ware-1 de, M.Oruçoğlu ki kıtavê xo Dersim de rast dos kerdo).

Şifê mı uncia ki tam nêşi. Ez şıyu, kıtavxane de theyru sero, 'guguk u ibibik'i sero çı kıtavi ke estê, mı gureti, ardi çê de wendi. Cêr de nia

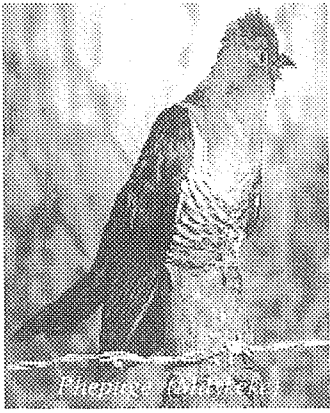

dime, nê kıtavu de çı esto?

'Kuckuck'i 130 ra nêjdi şıklê xo estê. Hama yiyê ke zu çê raê 12 teneê. Dina de en jêde caanê germu de m a n e n ê (b e n ê weiye). Koti ke estê, namê yi caa ra yenê nas

kerdene. Mesela, 'Kuckuck'ê Bengali (Koromandel Kuckuck) , Hindistani, Çini, Gina Newiye (Koel), ya ki jê 'Kuckuck'ê Afrika (Smaragd). Donê xo reng 've rengo. Welatê mara nêjdi, dormê koanê Urali de Kuckuck'ê Birri (Waldkuckuck: orman guguku) estê. Yiyê ke dormê Avrupa derê, serê sari de pulık esto, gewrikê. Alamanki de cıra 'Häherkuckuck', Tırki de ki 'tepeliguguk kuşu' vajino.

No theyr, goç kerdoğo, yanê usari sono hetê zimey, payıji pêyser sono cao vervaroz. Emrê xo, serê dar u bêri de, kemer u kuçi de ronistane ra vêrono ra. Zaf tembelo, coka cıra hazır-

verdoğ vajino. May-keke, hakanê xo bena halênê theyranê binu de kena. Zu hakê theyra bine halên ra vezena, hakê xo hurendi de ca verdana (kena), urzena ra firr dana, sona.

Heqa ni theyri de her zoni de tavatur saniki estê. Vanê, theyra maykeke dua kena ke, hakê xo şêrê re hakanê theyranê binu, yanê jê hakanê theyranê binu bê. Khaniya Hurimi de -(Yunano Khan de)- zu sanike de, seveta ni theyri de qesey beno ke, zimistan ke ama no theyr beno theyro de qijikêk (Sperber: Atmaca), eke bi usari, uncia beno 'Kuckuck'.

Çıqa girso? Dergêna xo, eve perr u purtu 60 cm, bê perru 40 cm, giraniya xo 110 giramiya. Emrê xo ki 13 Serriyo. (Çime: 1. *Das grosse Lexikon der Tierwelt*, 2. *Das grosse Bilder-Lexikon der Tiere*).

Hêya! Ez, 'Kuckuck' i sero, 'Wiedehopf' i sero, taê theyranê binu sero xêylê çi musu. Hama mi uncia dos nêkerd phepug kamiji theyro. Peyniye de rozê şiuone muzaa ke luliki, mal u theyri tede estê, ya ki cemednê (Naturhistorisches Museum de), mi uza 'guguk' 've 'ibibik' ra nêjdi ra di. Vengê ni theyru gureto bant. Uza zu gocage esta. Yisani ke bêçike nêre çı, a theyre zonê xora wanena. Mi ravê bêçike nê re ve gocaga ke 'kuckuck' nusno, aê ser. Mi gos da ke »**phepug**« o ke ma vame, hao waneno. Endi, mi yinam kerd ke namê phepugê ma alamanki de biyo 'Kuckuck', Tırki de ki biyo 'guguk'. Yira têpa mi, 'Wiedehopf' gos da. Zonê made, nira Dêsim de 'hophopik' -(taê 'diksileman')- vanê. Tırki de 'ibibik' o ke vanê, no theyro. (Vengo ke vezeno hirê parçiyoyê jê 'up-up-up' / 'pu-pu-pup' yaki 'ho po-pop' waneno).

Nika, wendoğê ke, ni nusnê mi vanenê, belka vanê, to roê ma guret, çı vana endi vase. Seve-ta zu namê phepugi mordem coru dı pelgu nusneno. Hiya belka heqa sima wendoğu ki esta. Hama ni nusni ra têpia ez hin guman kon ke, phepugi sero fikrê sima ki xêylê beno çip. Endi jü ke simara pers kerd, va phepug çiko, bê şık bese kenê ke vazê, tırki de 'guguk' o, ya ki Ala-

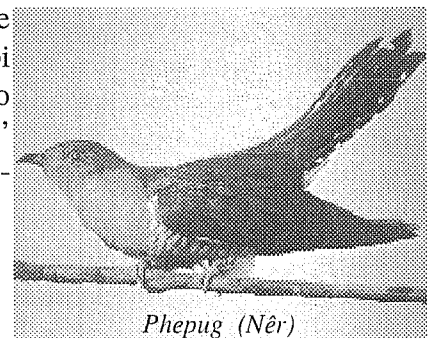
manki de 'Kuckuck' o. Hinio se, cor de cao ke 'Kuckuck' ya ki 'guguk' vêrdo ra, sima yinu phepug bıwanê, ni hengemey ra raxeleşiyê.

Phepug çutiri waneno?

Hiya! Raşti, phepug çutiri waneno ?

Kırmanciya made, yanê Dêsim de phepuganê ma, têdima »phe-po« vatêne. Marê hin amêne, hin vajiyêne, ma ki hin musayvime. Hama yiyê ke Alamanki qesey kenê, dinura gore, phepugi ke wend, vano 'kuck-kuck' yanê »phe-po« nevano. Aseno ke, Alamanki de zonê ni theyri vuriyo(!). Raşti, mordêmi ke gos da, ne tam 'kuckuck' vano, ne ki tam »phe-po« vano. Hini têdima têdima çiyê vano, hama tam areze niyo. Aseno ke no ki, zonê dêo. Wo zonê xora waneno, kami ke çutiri wasto hini vato, hini ardo ra zon. Mesela zonê made sanika phepugi de no hal zaf zalal aseno, (phe-po, khe-ko, kami kist, mi kist, kami şüt, mi şüt,...?).

Leo Novrup, eve alvazê xo Poul Erik Andersen ra pia 1975, 76, 77 de hirê serri usari ra hata payiji sonê phepugi pinê. Eve rozu, saatu. Yinu heqa ni theyri de xêyle çi dos kerdo. Peydena L. Novrupi, namê 'Kuckuck' ra zu kıtav nusno. Ni kıtavi de vano ke: Phepuge -(maykeke)- letê asma gulanê ra hata letê amnana vırene 10-20 haku kena. Hama ni haku tam zu saate de kena. Na saate, her waxt nêjdiye des u poncine (15.00) dera. Leyrnk (çêlik) tam roza des u heştine halênê xo terk kenno. Teyna phepug -(nêr)- 'kuckuck' vano, yanê wanêno. Phepuge teyna sırê qurtbiyene de, eke nejdıyê nêr de biyê, vengo de bari vezena (kichern: kıkırda-mak). Vengo ke phepug vezeno, dı parçiyoyê. Vatişi ra gore: 'kuck-kuck' (phe-po = pu-puk), hama eke veng a phepuge da, wo sırê hirê parçey veng vezeno : 'kuck-kuck-kuck' (vatisê ma ra gore!: phe-phe-pho). Phepug hewa ra ki veng dano, eke phepugê ra bi nêjdi, vengê xo beno, 'hahaha' yaki 'hach-hach-hach'!

Phepug (Nêr)

Sanika Phepugi

Phepugi sero her zon de, her sari de tava-tur saniki estê. Zonê ma Kirmanciki de ki phepugi sero xêylê çi vajiyo. Ninu ra jüyê ki sanika phepugiya. Domane ke Dêsim de biyê pili, ilam ke na sanika phepugi pilanê xora hesna. Na sanike serranê pêenu de zonê mara ki ama nusnaene. Varyantê Dêsim de, layik waa xo kisenô, yanê phe-pug nêriyo, (nia de H. Tornêcengi, Ware-1; M. Çem 'Feheng' de phepug). Hama taine ra gore, wae, biraê xo kisto, yanê theyre, maykeka. Tabi na zu sanika. Uncia ki varyantê Dêsimi mantiq ra tênena nêjdiyo. Çike, têyna phepug waneno (nêr); makêke (phepuge) nêwanena.

Cêr Dêsim ra zu varyantê na sanike vineme:

Waxtê zu dewe de zu wae 've zu biray ra benê. Vanê ke ni domani sey biyê. Jüvin ra zaf has kenê; her motajiya xo, eve xo vinenê. Bira, tenena pilo, waa xo sevekneno. Usar amo, her ca biyo khewe, viliki, kolbezini, kengeri, sung u rivêşi vejyê. Biray 've wae ra rozê, wasto ke şêrê, pia kengeru arê derê. Bira ver, wae dima, kewtê ra rae tekîtê şiyê kasu, cerdu ra kengeru feteliyê. Biray dest de zu phiz, dosa wae de ki zu thuriko de khan biyo. Bira, ravê dormê kengeru rindek kineno, peydena kardia xora binê ra bir-neno, Teliyu keno pak, dano waa xo. Wae, kengeru erzena thurik, çêfanê xora vozena kengeru mus-nena ra biraê xo. Bira, kenger vezeno, keno pak, letê weno, letê ki dano waa xo ke, a ki buro. Eve na tore xêylê ca şonê, xêylê kengeru danê arê, xêylê ki qefelinê. Rastê zu çimê ağwe benê. Bira vano :

Waê, ala bê, tenê ronışime, raaraşime, tenê ki ağwe bısımime, kengerêna burime. Nisenê ro, ağwa xo simenê, layik fekê thuriki keno ra tede nia dano ke, thurik thıp u thalo. Vano :

Waê, ma hundê kengeri day arê, ni kata şî? Wae, sas bena! Peydena yena ra xo, vana: Bira, to kengeri day mı, mı zu ve zu eşti ve zerrê thuriki, fekê thuriki ki rindek gire da.

Lazek vano:

Waê, tı jür kena, to ke thurik estêne, nika ma zerrê thuriki de kengeri diyêne.

Çêneke, jiar u diaru sero sond wena. Layik yinam nêkeno. Teseliya çêneke bırina, vana :

Bıra, ez ke se vaji tı yinam nêkena. Bê, kardi bicê, Zerrê mı raqılasne, eve çımanê xo bıvine, mı kengeri werdê ya ki nêwerdê.

Bıra zaf qarino. Hêrs ra kardi cêno, Zerrê waa xo qılasneno ra, nia dano ke letê zu kengeri ra qêyr thawa tede çino. Xo xodê vano:

No çiko? Çı hikmeta? Waa mı ke newerdê, ni kengeri kata şî? Sarê xo fino wertê linganê xuyê veri, fıkırino! Hên 've fıkırıyaene her çi verê çımu ra vêreno ra sono. Peydena aqıl keno, reyna thurik de nia dano. Vineno ke binê thuriki de zu qule esta. Vano:

Waê, to raşti vato. Qayt ke, binê thuriki diriyo, kengeri na lone ra ginê waro. Wae ra veng u vaz nêvejino. Bıra, beno çewt, dest erzeno ra waa xo saneno ra, lerznenô, uncia wae ra veng nêve-jino. Zirçeno, qireno..! Vano, mı se kerd, seve-ta dı kengeranê kermezını ça waa xo kiste? Şiare nano pa, meytê waa xo sero berbeno, jiveno. Pêydêna waa xo beno, şüno, keno meze-le, vano :

Ez çi ri ra şêri dewe wertê sarê xo, çutiri vaji ke, mı waa xo kiste? Sarê mezela waa xode niseno ro, zaf fıkırino, ez vaji eve saatu, sima vazê eve rozu uza maneno. Pêy-niye de, dua keno, vano kaşka ez theyr biyêne, ko 've ko ra bifeteliyêne, serva waa xo binalêne, bıwendêne, belka hini axa zerrê mı

bışiyêne. Dua xo vêrena ra, layik beno theyr, beno phepug. A roza, na roza, usar ke ame, phe-pug ko 've ko ra fırr dano, niseno gülê daro ra waneno, vano :

Phepo, Kheko!

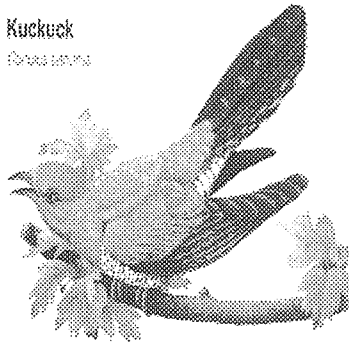
Kami kist? mı kist!

Kami şüt? mı şüt!

...

Kuckuck
Cuckoo

DAKILA MI

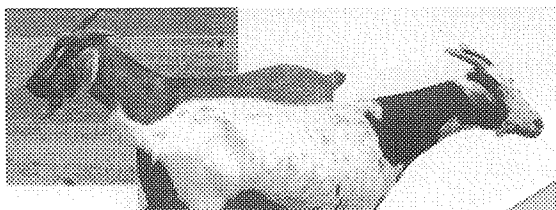
Hewri amê pêser hewre şiaê
 Buliskî amê lewe oncia sanenê caê
 Kesreta welati,
 Jê kûla na buliskî
 Her caê mi gureto xover.
 Torg u torjilê na dina ke mi sero bîworo
 Dakîla mi!
 Tek teyna jû çîlkiye ginena ro mi.

Thêyr u thurê ma jivenê
 Çike bê haskerdena qomê xuyê
 Kam çî zoneno?
 Çond jêriviyê vênê ra şiyê
 Onca pêşkare sarê ma biyê

Dakîla mi!..
 Welatê ma Dêrsim de
 Esq u çêf ke bare biyêne
 Miyu ve vergu ra
 Odet u torê xora
 Serva veyvê lûyu
 Pia govende guretênê.

Se beno! Dakîla mi se beno!...
 Mî na hevon ra mehêsne pê.
 Çıqa kî rindeko
 Va tenê leê mi de vîndo.
 Derjeni bê desteke
 Dare bê lîzge
 Raê bê rêçe
 Dakîla mi!
 Welat kî bê ma nêbeno.

Mehmet Tûlek

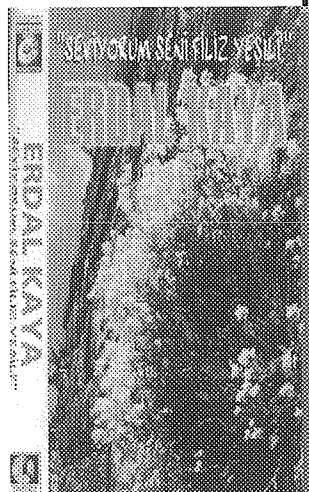
WELAT RA DÛR

Daê ez ke na welat ra şine
 Kes nêzoneno hama
 Çimê mi bi piri
 Zerrê mîde laşer şiyêne
 Welat ra dest nêbeno
 Daê ez ke na welat ra şine
 Zerriabela mi
 Je murçîka jêrive çikêne
 Daê ez ke na welat ra bine rast
 Zerrê otobûş de çok-paê mi şikîyay
 Mî her caê, her caê welati de nia dêne ke
 tenêna, tenêna bîvinine
 Sola xo viri ra mekêri
 Daê mi o waxt wastêne ke
 Kaşka çor, kaşka des çimê mi bîwiyêne
 Hala vaze dakîla mi
 Yisu çituri dîyağ dano zerrê xo
 Bê welat, welat ra dîri
 Hard u asmên
 Qom u qevilê Kîrmanciya ma
 Qe mi viri ra nêsonê
 Hala vaze daê
 Yisu çituri pêra maneno
 Yisu çituri dîyağ dano zerrê xo.

Hesen Hujino, '98

Mî maa xora a roje seba Xıziri pers kerd
 Mî va, "daê, Xızir qêy nêno lewê ma?"
 Dayîka mi mîde nia da, berbê, vake, "lao eke Xızir amêne dewa
 ma, domana hên kay kerdêne ke, to domani nas nêkerdêne.
 To vatêne nêzo Xızir domana de
 kay keno, Xızir".
 Vake piyo "mi hewnê xode Xızir
 di bi,
 Xızir mara zaf hêrs biyo.
 Vano ke, 'Kam ke raa Hesen-
 Usêni xo vira kerda, roje êna xo
 ki keno xo vira'."
 Dakîla mi mira hên va, berbê,
 lewê mira şiyê.
 Mî nêwaşt ke derd u khulanê
 dayîka xo têra bikêri,
 Mî aera tepiya maa xora seba
 Xıziri tawa pers nêkerd.

Erdal Kaya

Tharva tutini...

Haydar Beltan

Amnoni hona viarna ra, kotime paiji. Ap Yismail gaê ho kerdê ra ho ver, sono cite rameno. Gay veraê, o dime rao, nire no 'ro ho doşi, gıra gıra rae cêno. Ho 'ro vilê Dinaru gureto sono. Kot leê hope, gao de jü cêra ra rema. Rameti Ap Yismail nire 've zengeni ra est ve hard, verda gay dime. Jüyê 've gay, jüyê 've dey, axırı vireniya gay gurete-gurete. Ga çarna ra ard, tenê de ho ki mlqı kerdi, dire tene uşiri ki day ve pıro gıra gıra şı. Şı dewe ra kot tholde.

Hêgao ke rameno peyê çayıre dero, Tursmega Binene ra ki nêoseno. Hetê jü de Qonağu oseno, heto jü de ki Sorxum oseno. Nateniya vilê Dinaruno.

Dormê hêgay pırrê sincuno. Werte de ki sinci estê. Gere dormê hêgay 've wertê hêgay tenê pak vo. Ap Yismail cêketê ho vezeno leê hode nano ro. Qutiya ho vezeno, jü cığara piseno, urzeno ra. Qutiya tutunê ho ki leê cêketê hode nano ro. Zengenê ho cêno ho dest teli vezeno. Teliyo ke vezeno beno leê cêketê hode nano ro, erzeno pêser.

Nire erzeno ve gau vile, pede-pede horê cita ho rameno. "Ohaa, baê m', wertê bize ha, ters baê m', leyrê nêzu çıvao çıki, tora van, werte bijê" vano, sono dot, yeno nat.

Tiji endi ho sıkıto koy ser, şıya koy ki ho esto ve Ap Yismaili ser. Sarê Qonağu mali benê çê. Gaê cite ki jê wayirê ho qefeliyê. Ap Yismail "ohoo" vake, gay vındarnay, nire vile ra kerd, leê hode na ro, gay tene bota kerdi, cêvê yelega hora adırge vet, şı sincê ke kerdê top leê dinede vınet, adırge ho fişt ra cı cêro na ve sincu ra. Sinci kot ra ve cı, werte dı daqa de kile biye berz. Kile biye berz, biyo qize qiza sincu, tora sa vaji.

Ap Yismail gaê ho fişti ra ve ho ver, Ho 'ro dewe guret, bi ve rast. Tenê ke şı, reê ho dıma nia da, ho hode vake, „lao, ala nia dê, karo ke mı kerdo“. Tene hêgao ke kerdo we, eyde nia da, tene sincê ke vêsênê yinude nia da, ho hode bi sa, ho çarna bi rast.

Şı rest çê ke endi biyo tari. Veng da, vake, "Xatê!". Veng nêvejiya. Nafa vengê ho tenena kerd berz, vake, "Xatê!". Xate vake, "qedaê mı, çıko, sa vana?". "Erê, vêsanu, 'rê". Dest riyê ho şüiti, verê çêveri de nişt ro. Xate deqêna tepia ame, tenê nu 've do ra ard, ver de na ro, reyna kote zerre. Ap Yismail nonê ho werd pizê ho kerd mırd, ho orozna ve dês, zımelê ho eve dest kerdi pak. Canê ho cığara waste. Dest est cêvunê ho tavağa nêdiye. "Erê, Xatê" vake, "tu thowa tavağa mı nêdiye? Nêrê, nu cêketê mı kotio?" Dormê hode nia da, cêketê ho ki nêdi. Xatuna ho vake, "qedayê mı de ser viae, ma ez çı zonon tavağa tu kotia". Api tenê gıal kerd, vake, "erê, tersa mı ke mı hêga de ho vira kerdi".

Verê çêveri ra wust ra şı zerre, dormê hode nia da, destê ho taxti sero fetelnay, wertê cilu kerd saê, çêverê sandıqe kerd ra, zerre de nia da, caê tuti nêdi. Eve hêrs ra bi tever. Xate dima veng da ve cı, nêhesna. Ho 'ro çê Baqi guret, şı. Çêver thon da, kot zerre. "Ma 've xêr di, Bako" vake. "Tutinê mı qediyo, dênê Haqi tenê tuti bide mı, hata meste Haq comerdo." Awa ke ama Api sare ser, Baki ra nêvake. Bak noni sera ust ra, dolav ra tene tuti vet da Api. Bıne zımelu ra huyia, jü cığara ho ki pişte, pêt-pêt onte zerrê ho. Tı vanê çond rojio cığara nêsimta. Tene de ho ki qesey kerdi, dıma ust ra, xatırê ho wast bi tever.

A sewe hewnê Haqi çimu nêkot. Cêkêtê ho ğaal kerd, tavağa ho ğaal kerde, karo ke meste keno, u ğaal kerd, heni pa ŝi. Vengdaisê diku ra ust ra. Dest riyê ho şüt, mosto ke Xâte verdo eve dey nonê ho werd, gaê ho sanay ho ver bi ra rast. Eke rest peyê çayire, düri ra nia da, caê cêketê ho nêoseno. Wertê filondi de nia da, dorme de nia da, thowa nêdi. Ŝi cao ke sinci vêsne uza vînet, uza ki nêdi. Tenê wela adiri fişte ho re, tavağa ho diye. Vêsa, biya şia. "Weêê" vake, "çê vêsnaenê, mî karo ke kerdo. Mî yiso ke ardo sarê ho ser!" Tenê de ho huyia. "Dêma ke mî 've ho kincê ho vêsne. Lao, a mî na cêkêtê ho ita na ro, o çituri vêsna?"

Gaê ho nire kerdi, karê hode nia da. Hama vêsnaena cêkêti ho viri ra nêsona. Hem gureêno, hem gau de qesey keno, hem ki werte de huyino. Eve o hal kerd ra su, ŝi çê.

Vake, "Xatê, çê vêsae, zonena, mî se kerdo?" Xate api de nia da, vake, "oncia se kerd, nafa çî ho vira kerdo?" "Nêrê, hovirakerdene çika, mî cêketê ho vêsno, 'rê." Ters ters api de nia da, "qedaê mî, vêsnaene çika, nu biyo serevde!" "Nêrê, Xızır, yoxro ke mî cêketê ho no ro, sinci ki estê ser, eve dinu vêsne, 'rê." Tede taq-taq huyia. Xate tene mîlqiyê huyê bini kerdi, kote zerre. Ap Yîsmail nonê ho werd, cığara ame 'ra viri, ho hode reyna huyia, ho 'ro çê Baki guret ŝi...

Ali Boğaji

Ali Boğaji aŝi o gabano
Mekânê feqır-fiqarenê Qocano
Mordemo kî tengî dero cirê sîtaro
Sahîdê neçî ceng o qewğano
Ali Boğaji meterisê camerdano

Ali Boğaji fersend be zalîmi nêdano
Ordîyê Tırkî rê ayra zerre decano
Bomba o tîfang coqa sero varneno
Koê Qelxero xori xori naleno
Nalaisê Qelxero de asmên de roc gêrino

Zalîm Ali Boğaji ra hêrse xo nêgêno
Ver çarneno bi hetê Demeno
Alay o taburana dormê ma gêno
Adîr verdano be ci yazu yaban vêsneneno
Herd o asmêni ra goni pişqneneno
Koê Muzuri hurdi hurdi norneno

Derdo derdo derdo dî gırano
Meyitê merdanê ma bêkefeno
Meyitê ma yazu yaban dî mano
Uyo ke mordemo jibaisê ma ver peqeno
Kamo ke mordemo dest vijdanê xo ser sano
Paq o yabanê ma çiton sên keno

Derdo merexo efkar mî gêno
Sukanê pilo ra qeyrete nêno
Kamo kî qeyret ra pêyser mano
Bî xo kî roca de wesê nêvêneno
Uyo kî qedîr-qiyetê nan o sole nêzano
Phepugê usari warê inan dî kî waneno

Mahmut Yılmaz

MESLÊ ÇORŞME DÊ ÇERMUG

DODOK

Jew lazekê (lacek) do sêykür (sêy) beno. Maya cı çimê bena piyê cı beno. Piyê nêy zewzêno (zewjêno) u dêmari ano nêy ser. Na dêmariya nêy nêyra hes nêkena u tim dana nêyro. Tim cırê xedirêy kena u wazena kî tahda u zülmi cı serra kemi nêkero. Rozê na dêmariya nêy meşki kena pire mast, fekê cı weş nêgirêdana u nêyrê vana bıniri. Fekê cı weş nêgirê dana kî wexto kî no bıno fekê cı abiyu u no mast cıra bırijiyo kî na êy mane kero u pıro do. Wexto kî na meşki kena pırr u vana bınrê, elbê zi mast pawêy cı kena u vana qayitê nê masti bı wa pısingı nêwero u dana pıro şıma dewı miyan, gêyrayenı. No lecek dest bı nirinayenda meşki keno u nireno. Dı a nirinayendi pısingı yena fıraqdê masti ser u kena mast buro, no fek nirinayenda meşki ra vıradano u şıno kî pısingı bıqewrno. Wexto kî no şıno kewno pısingı dımı u pısingı fetılno, o nabên dı fekê meşko sıst girêdaye abiyêno u küşini kewna a meşki ser u meşki rıjyêna. Heta no vaz dano meşki ser kî fekê cı tepêşo kî heme nerıjiyo, çiyê meşki dı nêmaneno, heme bena veng, têy çilkê nêmanena. No lacek keno haho haho u vano êywax, hêywax dêmariya mı do biro mı rodo u mı bıkişo. Qandê nê semedi, tersandê dêmarida xover no lacek başqülê Ellay beno u vano; "Ella, boka tı mı zu têyır kerê, ez zi xorê tim nê dar u beri serra, nê si u kerran sera, deşt u xopanan serra bıpera, anışa u vaza (vaja) do, do, dodok küşşş, do, do dodo küşşş u gemı ra gemı, beri ra beri, gever ra gever bıpera u bigêyra". Uza dı na başqülêya Ellay biyayenı bena qebul u Ellay ra no beno têyrek. Bı têyrek, tepêya darı ra darı, si ra si, kemer ra kemer, xopan ra xopan, kerre ra kerre, taxım ra taxım perena, gêyrena u vana: "Do do küşşş, do do küşşş vanena. Qandê coy namêy na têyrekı dodo küşşşo u şarê ma cırê vano dodok.

LAZEKO ZEREZ

Wextê dı zew (jew) sêydwane lazên dê xo zêy zerezi mısreno wendemı u qeqübo kerdemı. Nê lazeki wını resneno, wını resneno, no lazek zêy zerezana waneno u keno burıburı. Wextê do wını yeno no lazek zıwandê wendenda zerezan ra zi fahm keno, wexto kî ê wanenê ka pêrê se vanê u çı nengi çinenê u çı ferman ronane.

Rozê no sêydwane nê lazê xo gêno u şıno cadê, kerredê zerezandê meşuran. Tı nêvanê zerezê mesuri heme dı o kerre dı benê. No sêydwane şıno uza dı kozikê xo vırazeno, lazê xo keno miyan u lezdê xorê vano; bıwanı. Wexto kî no lazê nêy dest bı wendemı keno, zerezê gemê kovi (zerancê yabani) zi dest bı wendemı kenê. Dı a wendemı u qeqübo kerdenda zerezan dı vengê do güro qalın vjêno. Wexto kî ê zerezê koviyê gemı u nê lazdê nê sêydwaniya ê vengê güri u a canqiya ê vengi aşnawenê, heme wendena xo birnenê. Tabi no lazê nê sêydwani zi herunda xo dı beno wişk u diha nêwetano qıq vajo u xora veng vejo. Pi nê lazeki qireno nêy ser u vano: "Lazê mı tiyê çı wını kenê, çırê vınderênê u nêwanenê?" Lazek vano: "Keko, ê zerezan miyan dı zerezê esto oyo fıraqê mı birneno u mı fineno teng. Ezo êyra tersena, qandê coy nêwetana bıwana." Piyê cı vano: "O zew zerezo, tı seni êyra tersenê u nêwetanê êy ver bıwanenê?" Lazê cı vano: "Piyê mı, tı nêzanê, ez zıwandê inanra fahm kena, wexto kî zerezi wanenê pêser, zana se vanê pêrê. Tı nêzanê ê seni gefi wenê pêdı u seni sert perê nengi çinenê, seni perê qısanê tersdayemı u ê gef werdenan kenê u pis nengi çinenê? O zerezo zi gefê gırdi weno mı ser, mı sert sert tehdit keno u nenganê pısan çineno. O zerezo mirê vano; tı zanê, mirê vanê Kawis Ağa, ez beg u ağayê nê mntiqiya, tiyê mntiqedê mıdı çı wanenê u çıçı gêyrenê, rew cahım bı tiya ra pıro dı u şo hetnaya, wa çimê mı to nêgüno. Eger ez bira xo to resna ez do to

lete lete kera u her letêyê to hetnaya berza. Ez xo resna ez do ê çımanê to veza u pa güle kay kera. Ez do ê per u perzananê to bışikna u to pur kera. Ez do lınganê to bışikna u xorê cıra çıwe vıraza. Wexto kî o wını vano ganê mınno têtewr lerzeno, ser u bınê mınno hezêno u zeriya mına kena biteqo. Oyo zeriya mı teqnenno. Qandê coy ezo bol tersena, ez wazena kî ma tiyara şım cana. Kam kî zıwandê zerezi ra fahm keno o zano senino seni niyo. Tı sêydwane, gerekî tı bızanê? Wexto kî tı kozık vırazenê, koz ronane, ê heme zanê to koz ronayo, tıfınga to destı u tiyê kenê inan bıkişê. Labırê fina zi êyê gem nêwenê. Demo kî hers (hêrs) benê se, çımanê xo gênê u bêters ramenê kozıki ser u lezê xo kenê. Zu zu fıni şati rıznenê. Yenê kıştını zi lezdê xora fek nêvıradanê". Piyê cı vano, "bêtersı, bıwanı u gan burı ser, ezo to pêydı, ezo tiya dı". No lazek waneno, labırê ê zerezê bini heme vınderênê, tenya o zerezı kî vatê ez Kawis Ağaya, o waneno. No sêydwane hend wınêno finê dı vengê lazdê cı bırya u çıt cıra nêvıjiya. Veng bırnayını sera no vaz dano, şımo lazdê xo ser kî çı şıro, tersan ver zahrê lazdê cı vısyayo, teqayo u lazê cı merdo, herımı dı biyo wışk.

MERGÊ PİRKEKİ

Rozê zu pırkekı kena xorê adır wekero u nan bıpewzo. Wexto kî na kena qırş u qal arê kero u bero adırê xo a cı fıno, destê nay güneno rêxı u ritıkı miyan ro u beno rêxa. Na qandê pakkerdenı destê xo sawena estun ra kî destê xo pa pak kero. Tı nêvanê qelaşdê estımı miyan dı demaşkıl beno u no demaşkıl (dımpıştıke) dano nay destı. Bahdê pededayında demaşkılı nayrê bol beno serd u na lerzena. Na dana pıro şına, kewna cay miyan kî xo germ kero, no fıni cay miyan dı goçını şına nayra. Wexto kî goçını şına nayra na kena of ofı, wax-waxı u cay miyan ra finê ra tıllı bena xoser. Wexto kî tıllı bena no fıni serêy cı koyeno ıstraxana (tavan). İstraxana zi zew sersoqı darda beno u no sersoqı cor dı delxıyeno

(koparak) u yeno na pırkekı sere ro, ew na pırkekı dıha ne kena u ne zi wena herunıdı mırına u şına heqêyda xoser. Wını aseno kî a rojı nay u sola a pırkekı no dınyara bena pırrı, qandê coy xo nêşena mergı ver bıreyno u mırına.

MÊŞI U DIŞÜWANÊY

Dı şıwanêy benê, rozê nê wırna çarwanê xo gênê u benê gema bıçıraynê. Resenê cadê çıraynayı. Tepêya nê çarwanê xo verdanê çere u yenê zu darı bın dı roşenê u dest bı müşewre u qısekerdenı kenê. Dı o mabên dı zu mêşı yena nê şıwanan ra jewı çare ya anışena. O şıwanêyo bıni zi vano:"Xo melunı, mêşı to çare ya anıştı, ez ay bıkişo". No xo hadre keno kî a mêşa no u ay bıkişo, a mêşı perena u yena êy çareya anışena. No fıni o şıwanêyo bıni vano:"Xo melunı, a mêşı çare dê mıra perrê amê to çare ya anıştı." No fışınga xo ramenı tıfıngda xo fek u çaredê ê enbazdê xo ya nano mêşa. Wexto kî no lınga tıfang aneno u nano çaredê enbazdê xoya mêş u ê enbazdê cıya piya dın dêyênê erd. No şımo ser u wınêno kî enbazê cı erdo bıyo ze çıla u merdo. No nê enbazdê xo sera werzeno, dest erzeno zımbêlandê xo, zımbêlanê xo tadano u vano:

"Çiyê nêbeno zew mara merd zewzi mêşan ra, ma zêy pê amêy u pata vızyay."

WERDÊ KÜTKAN

Wextê dı zew feqirê beno, bê zu nalekda cı tevay cı çınê beno. Qandê a feqirbıyay-enêyda cı kes kêydê cı nêşıno u cırê mêyman nêbeno. O dem dı sazbandê ağayan bı, ağa şiyê koti ê sazbandê xo zi xo dı berdê, qandê saz cımayını, kêf u alemkerdenı u şênkerdenêy. Rozê kêverê nê feqiri koyeno, no şımo kêveri akeno kî hirê merdımı saz cı destı êyê kêveri vero vınderdeyê. Wexto kî no kêveri akeno inanra zew vano:

"Tı mêyman qebul nêkenê u nêheweynenê? No feqir vano: "Sere u çımandê mı ser, kerem kerê bêre zerre". Wexto kî no feqir nınan kêveri vero vınenno, xo pize dı

vano: "Teqez (mihaqaq) ninanra zew aḡayo" u ninan gêno zerre. Ne giroti zere tepya no dano piro şino cenyerdaxo hetı u vano:

"Cêneki, zew aḡa amêyo kêydê ma, qe çiyê çınyo kı ma bîdê cı u pa pizêy cı murd kerê? Na vana:

"Mêrdek, ekı aḡayo se o fizuli niyamêyo kêy ma. Xora zu naleka ma esta, bê ma na naleker bîbırnım u bîpewzım, qay aḡa do zi newa tepya destê ma tepêşo. Mêrdek zi qebul keno. Labırê mêrdek ninara kamcin aḡayo se cêra nêvezeno. Qandê coy cenyerdaxorê vano:

"Hele tı şo ninandı serweşi (mucılıye) bıq, ew ğeyal kı hele kamcinê cı aḡayo, kamcini saz bendê? Na dana piro şıma, ninandı serweşi kena, hıma na zi cêra nêvezena, çıkı pêrım zew babet çına dayo xora. Gerek aḡa diha çınayo pak, newe u weş xora do. Labırê fina zi no merdek naleker bîrreno, goştê cı keno lêan miyan u nano ser qandê peyşnayemı. Goştı sero peyşeno, nê mêmmani zi dest bı sazi kenê, sazê xo cınenê u dêyranê xo kenê. Mêrdeki goşt nan ser, tepya şıno ninan hetı kı pêroyê saz cınenê u dêyri kenê. Uza dı mêrdek şife (kewno şık) keno, ew şıno cenyerdaxorê vano: "Cênêki, ez tersena nê pêro aşiqiyê, ma naleka xo kava (bilasevet) bîrnê? Cênek vana:

"Hıma aşiqi hendayê paki nêbenê, ninanra zew aḡayo." Nê goştê xo pewzenê. Wextê werdemı yeno merdek ırbıqı gêno, şıno mêmmanarê vano:

"Zew bı zew bîrê destanê xo bışüwê kı ma nan burê. Ew nê rêzeyêna yenê. No mêrdek wexto kı awı keno ninan dest, ninan zew zewi ra pers keno, vano:

"Êyb nêbo aḡay şıma kamo?" Kê ra (kami ra) pers keno, o vano, "aḡa ezo ê bini çı kütikiyê". Bı no hesaba nê hirê heme zi êyni qısi kenê. O wext mêrdek tam fahm keno kı nê hirê heme zi aşiqiyê, qe zew zi aḡa niyo. No cênêrdaxorê vano:

"wellay (willı) nê heme zi aşiqê, naleka ma xo kava şı. Bê ma nê goştê cı hemı estan ra bırıçıknumı, estan tenya bem sıfrey ser." Nê goştı estan ra ruçıknenê, benê ninan ver. Wexto kı nê estan ninan vero ronânê,

nê vanê:

"Şıma nalekı bîrnê, şıma çı marê estey tenya ardi sıfrey ser?" Uza dı mêrdek vano:

"Mı miyanıkı (dizdiya) şıma hirê hemı ra pers kerd, 'va şımara aḡa kamo?', şıma herğı zewi va: "Aḡa ezo, ê bini çı kütikiyê. Werdê kütkan zi esteyê, qandê coy zi mı estey ardi şıma ver."

Viriarde: Na mesela wexto kı zu eşir yan zi zu ezbet miyan dı o vano ez aḡaya, o bin vano ez aḡaya ew nê kewnê pê zewbini. Wexto kı kewnê pê zi benê ğıdı. Wexto kı benê ğıdı zi dışmen yan zi newaştoğê cı gan wenê cı ser u ninan kenê ğıdı. Na mesela vanê kı kes dahwa aḡayını nêkero u nêvino. Ew nê xo miyan dı zewi zanayoğ yan zi aḡa bîvinê. Gerek ma Dımlı-Zazay na meseli zi biyamı xo viri.

MÊRDEKO BÊKES

Wextê dı mêrdekê do zaf zengino bêkes beno. Mal u mülkê cı bol beno. Labırê dewizê nêy, nêy vera bol pexilêy kenê u qandê coy zi tim yenê mal u mülkê nêy tîrenê, talan u wêran kenê. Rozê no nışeno ıstorda (estorda) xo u şıno kı bewniro rêzandê xo. Şıno kı çı şıro, wınêno çend merdimiyê rêzdê cı miyan dı ingura (engur) cı çinenê. No vengê keno a ninan u qireno kı nê bitersê u bîremê. Labırê nê merdımı qe seperdê xo niyanê (nêcênê xo ser) u xo nêlunenê. Çımki no mêrdım bêkes, bêwahêr u bêpaştı beno, qandê coy zi nê cıra nêtersenê u cı ver nêremenê. No dano piro, şıno ninan hetı kı hirê merdimiyê u hirê heme zi dewizê çiyê. Nê hirê mêrdıman ra zew xoca, zew xıristiyan u zew zi ımbıryanê (embıryan, cıran) cı beno. No wınêno nêyê nêyra nêtersenê, nêşımê u hewna engura nêy çinenê. Çımê nêy nê hirê hemı ser nêbırneno kı cıdı lec bıkerıo u pêro do. No vano, "ez şıra zewi roda, ê bini do tay êy bigirê u birê miro dê." No fikirêno bı çı hesaba bı ninan bışo u ninan rodo. Dı a fıkrıyayemıdı şeytanêy yena fıkrıdê nêy u no a şeytanêy serra xorê pılanê vırazeno u ronano. No sıfte şıno ê xıristiyanı hetı u cırê vano: "Êy xıristiyanê mı, no zew xocay dewda

ma yo, no zew zi imbiryanê mîno. Malê mî xocay u nê imbiryandê mirê helalo, ha malê mî ha ê inan qe ferq nêkeno. Hîma tî xîristiyanê, karê to çîçiyoy maldê mî miyan dî? Nê wirnan xorê çend çinayo wa biçinê, hîma tî dindê mara niyê, qandê coy zi qetlê to helalo, vanê ma to bikîşê!" Wexto kî no mêrdek wîna vano, xoca u imbiryandê ciya wiyenê u vanê, "welay oyo marê teva nêvano, ma xorê ingura xo biçinê, o seni keno nê xîristiyanî wa bikero". Nê ingura xo çinenê, no merdek zi şîno kewno nê xîristiyanî ser, xîristiyanî erzeno erd, dano pîro, dano pîro u cî hêle ra fêno. Bî pîrodayena nêy erdo bêhal rafînenno u no fin şîno agêyreno xocay ser ew vano: "Xoca tî yê heta şan şêlîgirê wahzî danê u vanê kam kî heram buro o ri cenneti nêvineno ew tî yê yenê ingura mî tîrenê. Hele o bin imbiryanê mîno, o malê mî, hemî çiyê zerredê mî pêroy berozî gêmê mî niyo. Eger o bîwazo ez bî xo dana cî, çîkî o imbiryanê mîno. Imbiryanê kesi zêy kesdê kêydê kesiyq". Xocay rê nengi çinenno, gan weno ser u dano pîro. Wexto kî no kewno xocay ser u dano pîro, xoca qîreno, barbarî keno u vano hay ho (hawar) imbaz, hay ho imbaz. Labîrê imbaz qe xo nêluneno u teva nêvano. Çîkî o fikirêno, vano ez imbiryanê ciya, o mirê teva nêvano. Dî a barbarî o hay ho kerdena xocay dî no vano:

"Mirê çîçî, o mirê teva nêvano, qandê çîçî ez xo tewrdê dahwa kera u xo pêydî ancêno. Xoca fina veng keno a nêy u vano:

"La willî oyo zuri keno, to xapêyneno, nîka ez vista tepya o do no fin agêyro to ser u toro do". Hîma imbiryanî emel nêkeno o do biro êyro do u no ingura xo çinenno. Uza dî mêrdek xocay fineno erd, erdo bêhal derg keno u no fin agêyreno imbiryandê xo ser, no fin mîrdîya xo dano ê imbiryandê xoro u êy mezbut vîrazeno u erdo rafînenno. Hirê heme weş vîraştî tepya, hirê hemîni erdra kaş kenê pê hetî, pê vero derg keno u şîno hemverdê hirê hemîni dî vîndeno, dest erzeno zimbêlandê xo u zimbêlanê xo tadano.

Arêkerdoğ: Roşan Hayîg

Taê Merteley

- 1- İştîrîno ga niyo, semere serawa her niyo, qeleme dest dera mîle niyo.
- 2- Kelo khîr, niştore bîrr.
- 3- Dan kemere ra neşîkîno, dan ağwe ra şîkîno.
- 4- Ga ora, dîm pera.
- 5- Hirê bîraê mî estê, jü weno mîrd nêbeno, jü niseno ro nêurzeno ra, jü sono nîno.
- 6- Feqîr yeno paşa vera urzeno ra.
- 7- Bonê de mî esto, jü mordemi nêcêno; hama phoncsêy bîze cêno.
- 8- Çiyêde mî esto, sono dina ra fetelîno yeno, qasê gocege ca cêno.
- 9- Kon sur, kon mor, kon bînê tora!
- 10- Mizekê mîde esto, kalekhe ra mij keno.
- 11- Galê mî cêra veng dano, vano, bêrê rîya mî berê samîya piyê xo bîdê!
- 12- Çiyêde mî esto, sodîr nijîno, sonde rijîno.

Cüabi:

- 1- Guvelîk (salyangoz), 2- Taug (kîzak), 3- Kağite, 4- Tîfang,
- 5- Adîr-Wele-Dü, 6- Dîlapa, 7- Qula Mîloçîka, 8- Çü-bastone,
- 9- Cacîm-Xalî, 10- Demîlg, 11- Are (Değîrmen), 12- Aldanê cîlu

Aredayoğ: Nîlüfera Korte

Pir keramete vezeno

Waxtê de pir teknenno sono hetê Xunîsî. Nejdîyê dîsêy, hîrsêy çêy uza esto. Rae sero gomê vînenê, pir vano, "ero koçek, ez esmo cem cên de, kîrametê vezon. Tî ke bese kerê, na gomera ke jü miye biyarê cêver ra zerre kerê, na kîramete sero na dîsêy çê pêro benê talivê mî."

Koçek vano, "pîro to ke se va, ez hên ken." Teknenê sonê zerrê jü çêy. Devadev dî saati manenê, cem cêno de. Pir lewê xode kuno koçeki ra, vano, "hona ke rewo urze ra so miye biya, çêver de zerre ke!" Koçek sono gomê malî, des u phonc deqey çê ra düri beno. Ostorê xo girê dano, gome ra jü miye cêno, ano tever. Nia dano ke qera, pêyser beno, jüyê de bine ano. Qayt beno ke na kî sîpiya, aye kî pêyser beno gome, jüyê de bine ano tever. Roştîya asme de nîa dano ke na kî mora. Reê pêê xode şêr keno ke çî şêr kero, astor çîno! Dîzdu berdo, kamî berdo, astor caê xode çîno. Miye ca verdano, xeleşîno ra êno ke haylemeo pir vano, "phîr, phîr, phîr, dîr, dîr, dîr, wair ke mirê wairên keno, miya more çêver de zerre kero." Koçek sono, kuno "be pîri ra, cîra vano, "pîro, pîro, phîr-phîr u dîr-dîrî ca verde, mî-mî şî, mî-mî şî.

Qesêykerdoğ: Sîlemanê dewa Muquve,

Nustog: Wuşê C., Waxt: Nîsane 1998

Pi 'be dı lacanê xora

(Laco vindbiyae)

Îsay qesey kerd: "Dı lacê jü mordemi benê. Ninara laco qıc piyê xora vano, 'Bao, milkê mara hesa mı çıka, bide mı.' Pi ki milk wertê dı lacanê xode pare keno.

Naera dirê roci tepia laco qıc her çiyê xo ano pêser, bar keno, şono jü welatê de duri. Uca rehetiye ra hesa xo çarçur keno. Waxto ke her çiyê xo xerc keno, her caê ê welati de ki veşaniyê de girane kuna karre; o ki beno motacê her çi. Nae sera şono lewê mordemê de ê welati de vindeno ra. O, laceki keno şüanê xoza, ruşneno hêgaanê xo ser. Veşaniya xo dest êno o hal ke endi werdê xoza rê ki beno razi, hama ê ki kes dest nêdano. Aqılê xo ke êno sare, vano, 'Honde xızmekari çêverê çê piyê mîde benê mirdi, hama ez ita vêşaniye ra mîren. Raurzi, şori lewê piyê xo, vaci, "Bao, mı verva Heqî u verva to guna kerde, qusurê mı esto. Ez endi leeqê to niya ke, vaci lacê tuya, namê tora bêri wedardaene, mı xorê zê xızmekarê çêverê xode bıvıdarne ra.'"

Uşto ra, gmo be rae ro, şıyo lewê piyê xo. Lac ke duri ra aseno, pi vineno; cırê zerrê xo vêşeno. Vazeno, şono lacê xo keno vırana xo, phaçi keno. Hama lac cıra vano, 'Bao, mı verva Heqî u verva to guna kerde, qusurê mı esto. Ez endi leeqê to niya ke vaci lacê tuya, namê tora bêri wedardaene!' Hama pi xızmekaranê xora vano, 'Rew ra, qatê kıncanê rında biarê, pıra dê, iştanê bêçıke kerê, citê çarıxa lınga kerê! Nala xurte biarê, sare bıbırnê; buri-

me, kêf bıkerime; çıke, no lacê mı merde bi, reyna ame ro xo; vindbiyae bi, reyna asa.' Nae sera kunê kêf.

Lacê mordemekiyo pil hêga de beno. Eke cêreno ra verva çêi êno, vengê kay u kêfi heşneno. Xızmekara ra jü vengı cı dano, cıra pers keno, 'Çıko, çıvao?' Xızmekari ki cıra vano, 'Bıraê to peyser ame çê, se ke

weş u war ame, piyê to ki cırê nala xurte sarê bırnê.'

Laco pil hers beno; nêwazeno ke zerre kuyo. Pi vecino teber cêreno lacê xo vero. Hama lac piyê xora vano, 'Qaytê, ez honde seriyo torê xızmete u kar u gure ken. Qe waxtê ogıt u şıretê tora nêveciya. Hama mırê qe rocê bızêkê de to çinêbi ke mın u havalanê xora pê kêfê xo biardenê. Hama no lacê

tuyo ke milkê to ebe cêniyanê serevda da werdene, hona peyser ame çê, to cırê nala xurte sare bırnê.' Hama pi era vano, 'Tı, buko, her waxt lewê mıdera. Çıkê mı esto, ê tuyo. Mınasıb niyo ke ma ki reê kêf bıkerime, şa bime; çıke no bıraê to merde bi, reyna ame ro xo; vindbiyae bi, reyna asa!'"

İncil Luka 15:11-32

Çarnaogî: C.M. Jacobson

Hesen Uşên

Son lewê Heqi ke riskê mı bido!

Roce mordemê de jê mı xeğ, tembel, ne xeve-
tino, ne towa, ne hal, ne xırav, ila-bila yaxê Heq
gureto ke riskê êy bido cı.

İla, Heq riskê mı bido vano, çiyê de bin nêvano.

Vano, ez urzeñ ra şon lewê Heqi, Heqi ra per-
sen ke riskê mı çıra nêdano.

Urzeno ra sare xo cenno, şaneno cı şono, şono
kowu ra, şono kuno wertê jü game. Seve raa,
game henena ke çım çımu nêvineno, tıngo
tariyô. Rae hortê game ra şona, eke rae keno
nême xışine gınena gemero, heşê game xaftla
rameno ver. Seke rameno ver, nu tersanê xora
ne şikino nata biremo, ne şikino dota biremo,
vano:

-Selameleykim biraê m'.

Heşê game vano:

-Elekümselaaaaam bira, tı şona koti nia
çalım?

- Ez şon lewê Heqi.

- Mêvaze yao!

- Ule şon lewê Heqi.

- Tı qêy şona lewê Heqi?

- Ez şona ke riskê mı bido.

Hesê game vano:

- Madema ke tı şona lewê Heqi, Heqi mı vera
selam u niyaz u piaz ke, vaze, u heşo ke hortê
game dero vano, çan serro ke sarê mı dezeno,
ilacê sare mı çiko, tora vaco. Tı ki bê, mira
vace.

Nu vano, hêya u saneno cı uzara vêreno ra kuno
duzê, qayt beno mordemê hawo hegaê fekê rae
tırpane keno, kuno nejdi, vano:

- Selameleyküm.

Reçber vano:

- Eleyküselam. Bira tı na çalım şona koti?

- Ule şon leyê Heqi.

- Mevace!

- Ule şon leyê Heqi.

- Bira, bira, tı i Heqi kena ke, tı mı vera selam
kerê. Qaytê, hegaê mı mı dımê biyo derg. Çinen
nêçinen vaşo zelalo. Qayte sari ke towa den
tede esto ? Des u dı nıfisê mı estê, a na hega
ramen, o ki nia beno, sade vaşo zelalo. Cıra
vace, ebe namê xo keno ke den bıkero cı, zev-
zeçê mı geste mireno.

Vano, hêya cıra van. Saneno cı şono, we selam

u we kelim sere koy ra rastê Heqi beno, vano :

-Tı kama ?

Vano:

-Ez heqo.

Mordemek vano:

-Tı qêy riskê mı nêdana?

Heq vano:

-E qey ki ez riskê to dan, jê tode emaneti estê,
piawo tı temey kerda.

Mordemek vano:

-Ya ule, heşi mira nia va, wairê hegai ki mira
nia va.

Heq vano:

-Tı ke şiya leyê wairê hegai, wertê i hegai de
qurçê esta, a qurçe ya do. Deboê zerni tederê,
torê ki besê, ire ki. Tı ke şiya lewê heşi, vaze,
bom u budelaê ke rastê cı benê, boro, beno ilacê
sarê dêy.

Mordemek Haq ra perseno:

-To riskê mı da?

Heq vano :

-Hêya.

Cereno ra yeno lewê wairê hegai ke merik hona
hega tırpan keno.

Reçber vano :

-Bira to cıra va?

Mordemek vano:

-Ule mı cıra va.

-Heqi sê va?

- Hortê hegaê dêyde qurçê esta.

- Hêya esta.

- Va deboyê zerni tede rê. Torê ki besê, irê ki
besê. Zobin ki va, eke zerni qurçe ra veti, zerni
şewq danê, den kuno nonê dêy, genimê dêy.

Reçber vano, bira tı ita ronışe. Ebe xo ki reme-
no şono huy u zengeni ano, qurçe pısqneno,
dano ya, taê keno xori, i zerni vejîne, uza keno
ro. Vano :

- De bira xorê kamij cena bice.

Mordemek vano :

-Ez nêcen, ma Heq mira vato ez riskê to dan.

-Heqi vato ke torê ki bese, irê ki bese da!

-Nêêê, riskê mı Heq dano.

-Hirê rıvek torê, ju ki mire.

-Nêêê, nêcen, Heq 'be xo riskê mı dano, kuli
torê bê!

Zernu caverdanu kuno hortê birrı, birr nême
keno nêkeno xışine kuna cı uza bira heş têt
vecino, vano:

- Bira tı ama?

Mordemek vano :

-Ama.

Heş vano:

- Heqı tora se va?

Mordemek vano:

- Ule , mesela mın u reçber nia nia; a vake tore
ki besê, ire ki bese. Hama mı zerni nêgureti,
deboê zerni mı irê ca verday.

Hes vano:

-Ma mırê sê va?

Mordemek vano:

-Heqı va, heşı ra vace, vaze, bom u budelaê ke
raştê cı benê, boro, beno ilacê sarê dêy.

Hes vano :

- Ma bira tora her, tora bêaqıl qe endi kes esto!

Heş nişeno re ser, weno, o ki beno ilacê sarê
dêy.

Vatoğ : Uşenê Çebeli, ca: Xunis- dewa
Kitancı, qeydkerdoğ: Rozasmen, nustene:
Usxanê Cemali, waxt: 10.06.96.

Zonê Made Bimore Zonê Made Bıwane

jü, dı, hire
bê şimê çê pire
ron teyi berimê
roneni pozo marê

çor, ponc, ses
karê ho bıke
eve zerrewes
qe meherediyo kês

hot, heşt, new
pire ma xapıtımê
eve huaise lewu
lew u pırnikunê khewu

Ser de mendime

Ko be ko ser de ime

Dar u kemeru ser de feteliyaimê

Dewe be dewe verdime ra

Vore ser de rêça ma mende

Fecir ser de astarey mendi

Xortu ra pia lozuna çewu vesnê

Kelê goştı lşu de mendi

Çewres çewu ra pia kotime lınga Xıziri

Der u cıran loqmu ra pia amey bi

Gulbangê xo guret bi, qurbani kerd bi

Pêê made vengê lıngunê ma mend bi

Hüseyin Öztürk

bi des, tı ki vaze
diki ke veng da
tı ki endi ra urze
wes be, qesa wesê vaze

zonê made bimore
xof meke meterse
zonê ma dilalio
zonê made bıwane

zonê ma şireno, weso
ma ca meverde, meso
sari rê guriya, endi beso
bê, miletê ma bêkêso

DÊSIM RA DERZÎNRÊÇÎ*

Oda Ferber

Cerrebê peyserdaena resmanê Kırmanca

15 serri ravêr ez serba 3 aşmî şiyane Dêsim, dewa Xeceriye, mîlet uca ebe eşq u kêf verba ma ame.

Ez 'be albaza xora pia ameyme ke, çîqa ke destebere ma ame, serba gurenaişê maê diploma weşîya dewe ra zaf çî bivênime, zanîtiş u enformasyonan arê dime. Xeceriye de, dormê xode mı taê resm u pîlani ki viraşti, êyê ke hem gurenaişê maê diploma hemi ki kitabo ke cıra vecia meydan "Die Herrenlosen" (Bêwayiri) resimnay.

Xeceriye 1994i ra nat talan u xirabiya.

Weşîyê da normale, se ke ma o waxt di bi, endi hama hama mumkîne niya. Zorê siasî cîrê penge na ro.

Kitabê ma pêro roşîya. Resm u rêçîknaişê (tersimê) ke karakterê inan ravêr senedki (dokumantasyonal) bi, zerrê mı de hona cewinê (estê).

Her rae ke ez raştê Dêsimicê benane -hala her serre Veyvê Kitabu, Mannheim de- nê resm u yadigarê rindekê ke pîra bestaiyê, ênê heşar kerdene, pê naê ki zobina hêkati newe de vacinê, benê ilawe.

O taw ez hem elaqa gêncî, hemi ki gurê ilmiyê ke Zazakî u kamiya etnike sero benê zêde,

vinen.

Mı ki heni dest eşt be derzina rêçîknaişî, resmanê xora taê motifi rêçîknaiş serba Veyvê Kitabu çap kerdi.

Rêçîknaişê derzina serdine: Pê jü derzina asinêne resm sacia çapi de (paxır, çinko ya ki camo plastikên) êno rêçîknaene. Aêra tepia

boyax beno be ğaza ra (cao ke ğaz kerdo).

Serba çapkerdene kağıdê da hite gurenina. Na kağıda hite boya çapi ancia ğaza ra vecena. Qet jü çap zê ê bini nêbeno. Tirajîa xo sindorîna (mehdutîna).

Ez ke ebe derzinrêçanê xo Veyvê Kitabu de vindetêne, mîra ebe şaş u waş pers biyêne ke nê resmi mı, jü Almanê afernê (viraştê). Derzinrêça ra,

çimê mîleti en zêde ê Duzgîn Babay de mend . Qurdişan 'be perskerdena resmanê ke mı Dêsim de dê arê mîrê kerd areze ke, reyna pêşkeş kerdene, rafişte u ebe na qeyde ina şarê Dêsimio mefi (surgin) peyser daene zaf çiyoye de raşt u muimo. Sılamdaena vengânê resma ez viraştêna zobina resman rê motive kerdane.

* Orjinalê nê nusti hoya Almankî dero.

Efsaneyä Şarık ü Şivoni / Mesela Şarık u Şüani / Şarık ile Şüane'nin (Çobanın) öyküsü

Arêkerdoğ / Derleyen: Fıylıkê Qerebegan
Fekê Gımgımı çarnaene / Türkçeye çeviren: X. Çelker

Na mesela 1992 de, pêseroka 'Armanc'e de çap biya. Se ke arêkerdoğ nusneno, hetê Paloy de ama vatene. Mı na çarnê 'be fekê Gımgımı ke, wa wendoğê bini ki na mesela tenêna rehet fam bikerê. Ebe na qeyde ki ferq u nezdi biyena nê feka bivinêna. Jü ki mu waşt ke bêro zanutene ke, itqatê mao verên ra hona a het de ki tenê çi mendo.

Qomê ma jü koke rao, hama sebebê xo çı beno bibo -muhim niyo-, biyo wairê dı itqata. Heto jü Elawiyo, heto bin ki Mıslmano. Waxt ra wertê xode irtibat buriyo, coka kultur u itqat de ferqi amê werte, vuriyê, ya ki ca 'be ca werte ra darıyê we.

Hukmê Mıslmanêni u barbarênia Çê Osmani 'be dewleta Turki zerarê de bê hemd do be mara. Hama ancia ki tenê çiyê ma hona hurdim heta de payra mendê. Palo de namê Şarık u Şüani diyo be jü koy, na mesela hêyan ewro ama; no zaf çiyê de hewlo. Xora hetê Dêsimi de na mese-la hona ki rınd zanina. Ma na mesela sero Ware amor 11 de jü nuste çap kerd. Nustekarê ma Munzir Comerdi nustê xo 'Wayırê Mali' de Şarık Şüane u Memik Gavani sero xêlê çiyê hewl nusna. Jiyo ke wazeno, bese keno nine biaro têver u tê nia do.

Na mesela Armanc de ebe elifba Bedirxani ama bi nustene. Mı çarnê re elifba ma. Qarşê ferqa feki nêbiya, hama hetê raştustene ra tenê kerd serrast.

(Ebe fekê Bingoli)

Küy Şarık (Şarıkşivan¹) lewey berzê Küy Sıpiyü². Berzêya yê 2561 metreye. Lewey yê dı dı çımey ü yo xırb esti. Etay dı avk çına. Xeylik cira yo ine est. Voni Şarık ü Şivon way ü biray yemnünê. Sêkurr beni. Şüni deşti d' key yo ağay. Ağay ri şüneyi kên.

Oykü 1992 yılında Armanc dergisinde yayınlanmış ve derleyeninin de belirttiği gibi Palu yöresinden alınmıştır.

Öykünün dilimizin bir başka şivesine çevrilisinin nedeni okuyucunun Zazaca'nın iki farklı şivesini karşılaştırmasını mümkün kılmak ve bunun yanı sıra Alevi ve Müslüman kesimlerimiz arasında herşeye rağmen hala kendini koruyabilen eski inançlarına vurgu yapmaktır.

Aynı kökenden gelen halkımız, çeşitli nedenlerden dolayı farklı dinleri seçmiştir. Bu da iletişim kopukluğuna neden olup kültürel farklılıklar yaratmıştır. İslam'ın balyozuna ve Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün baskı ve kültürel jenosidlerine rağmen, kimi inanç biçimleri her iki kesimde de değişmeden süregelmiştir. Palu yöresinde 'Küy Şarık' adının bir dağa verilmesi ve Şarık Şüane söylencesinin hala yaşıyor olması ise bune en güzel örnektir.

Ware okuyucularının hatırlayacağı gibi yazarımız Munzir Comerd'in 'Dersim İnanççı'nda Hayvanlar Tanrısı' adlı çalışmasını 11. sayımızda yayınlamıştık. Bu çalışmada yazarımız hayvanların iyilik ve kötülük tanrıları olan 'Şarık Şüan' ile 'Memik Gavan'ı işlemiştir.

(Ebe fekê Vartoy)

Koê Şariki (Şarıkşüani) kaleka Koo Sıpey de, êy düşt rao. Berzêna xo 2561 metreo. Oca, dı çımey u jü xırbe esta. İta de ağwe çına. Xêlê cêr de jü ini esto.

Vanê, Şarık u Şüani wa u biraê jümini biyê. Sêy (bê mae u bê pi) benê. Şonê deşti de çê jü ağay. Ağay rê şüanetine kenê.

'Şarık Dağı' yüce Akdağ'ın yanındadır. Yüksekliği 2561 metredir. Orada iki (kurumuş) pınar ile harabe bir yapı vardır. Burada su yoktur. Epeyce aşağıda bir çeşme bulunmaktadır.

Şarık ile Şüane'nin (çoban'nın) bacı-kardeş oldukları söyleniyor. Yetimmişler. Ova da bir ağanın evine giderler. Ağaya çobanlık yaparlar.

Ağa üniyênü pësi yi ruc ra ruc (roc) benü qilew ü şiti yin benü ziyed. Bı de 'eciyb münenü. Şüni ra persenü vün:

- Tı in pes ben künca çerineni? Şüane vün:

- Ağay mı, ez ben kü ya çerinenü.

Nêvün küm kü ya çerinen.

Yo yêre pes ageyrenü, bêri wün şün pes çır kenî, üniyêni k' viliki zerd ha estî rıyün (çoçün) berünün ray. Şüni ağay ra vün.

Wext amnün ü deşt biya gewr, zergü tey çinü. Aa 'eciyb münen, xwu het vün "İni viliki ça ra ümey?" Ruc ser d' şüni, ağa tey d' yo mana nivecenü.

Rocik ağa yo püstey mêşna pıra ginü, küm min (miyün) büli pes. Ruc benü berz, dıwari (dewari) axur ra kenî teber, şüney kün ver, pes ha dıma şüni. Dew ra vecin teber, çümü ra kün dür. Ağa zi ha mini (miyüni) bül pesi d'ü.

Ağa üniyênü dıwar sey büli teyru hawa kewt, we zi pa ha fırrên. Fırrên, şüni lewey Küy Sıpiy ra nişen. Dıwar diyeni çayır ü zergün ra çereni. Ağa min püsti ra temaşe kenü kı Şıvon ha xwu r'yo wade (wede) vırazenü. Şıvon şün yo cara awk kenü sel, ginü ünü, pey yo guda çümır vırazen; yo kerri ronün, aya gudey çümır kenü ver. İn kar ha dewüm kenü, dıwar zi ha xwu ri çereni.

Şıvon şünü ver awk, vün:

- Şarık! Şıvon! Qoçi berün ü Ellahü ekber!

Ü seley xwu cenenü awk ra, sel bena pırr aw, sel nün xwu kıft ü şün. Ağa in guri ra 'eciyb münenü ü yo yo şayış ü ümey-iş yira 'acız benü, xwu aşkera kenü, vün:

Ağa nia dano ke malê xo roc 'be roc beno qelew u şitê xo beno zêde. Nae rê şaş kuno. Şüani ra pers keno, vano:

- Tı nê mali bena kamci ca de (koti) çıraynena?

Şüane vano:

- Ağae mı, ez ben ko ra çıraynen.

Hama nêvano ke kamci ko ra çırayneno.

Rocê vereşan ra mali çarneo ra ano, bêrivani şonê mali doşenê. Nia danê ke vilikê zerdî haê çoçanê (iştiriyanê) vosna (berana) raê. Şonê ağay ra vanê.

Waxt amnano, dêşti biya gewr, khewetiye têy çına. Ağa beno şaş, xoxode vano, "nê viliki koti ra amê?" Roce sera vêrena ra şona, ağa têy jü mane nêveceno.

Rocê ağa postê jü miye cêno xora, beno bul, kuno wertê mali. Roc beno berz, dawari axure ra kenê teber, şüaney kunê ver, mal dıme ra, hên şonê. Dewe ra vecinê, çıma ra kunê düri. Ağa ki hên bul wertê mali dero.

Ağa nia dano ke dawar ze they-ra hard ra bi berz, kewt re hewa; êy ki têy fırr da. Fırr da, şî, nişt re Koo Sıpe ra.

Dawar ahêni merga u kewetiye ra çereno. Ağa wertê posti ra qayt beno ke, şüane hao xorê jü oda vırazeno. Şüane şono, jü ca ra ağwe keno selike, cêno êno, ebe dae gudê çamure vırazeno; jü kemere nano ro, a guda çamure keno ver. No kar nia şono, dawar ki xorê çereno.

Şüane şono verê ağwe, vano:

- Şarık! Şüane! Qoçê vosni, ya Heq!

Hên vano, selıka xo cıneno

Ağa, hayvanlarının günden güne yağlandıklarını ve sütlerinin arttığını görür. Buna şaşar, Şüane'ye sorar:

- Sen bu hayvanları nerede otarıyorsun?

Şüane der ki:

- Ağam, ben bunları dağa götürüp, oarda otarıyorum.

Fakat hangi dağda otardığını söylemez.

Günün birinde, ikinci vakti hayvanları geri getirir; kadınlar gidip hayvanları sağarlarken, koçların boynuzlarında sarı çiğdem çiçeklerini görür ve gidip bunu ağalarına söylerler.

Mevsim yazdır, ova kurumaya yüz tutmuş, içinde yeşilik bulunmamaktadır. Ağa buna şaşar ve kendi kendine, "bu çiçekler nereden geldi?" sorusunu sorar. Gün dolandır, ağa hala buna bir cevap bulamamıştır.

Ağa, günün birinde bir koyun postunu alıp içine girer ve hayvanların arasına karışır. Güneş doğarken hayvanları ahırlardan dışarı salarlar. Çobanlar önde, hayvanlar arkası sıra köyden çıkıp, gözlerden uzaklaşırlar. Ağa da emekler vaziyette hayvanlar arasındadır. Ağa birden hayvanlarla beraber kendisini de havalanıp uçtuklarına şahit olur. Uçup Akdağ'a konarlar. Hayvanlar çayır-çimene yayılıp otlar. Ağa postun içinden bakarken, Şüane'nin kendisine oda yapışını görür. Şüane gider, bir yerden sepete su doldurarak alıp gelir ve bu su ile topraktan çamur yapar; çamuru yerleştirip üzerine taşı koyar. Ve bu iş böyle sürüp giderken, hayvanlar de otlamaktadır.

Şüane suyun bulunduğu yere gidip, şöyle der:

- Laci m', hetani kî tî ûna şîni-
yeni biya ita çûmîr vîraz. Qey
tî ûna xwu betelneni?
Şivon ûniyênü kî (ku) ağa ha
püsti min d'ü, ca dî xwî arzenü
zerrey hewqî xırba kî ha vîra-
zen. Yî dîm a Şarıkî z' xwu
arzena zerre, beni vin.
Ağa ü pesi yi münen seri küya.
Püncês-vist rueci d' peyser
ageyrenü deway xwu.
Nümeý ini cay aw ruec ra pey
beno Şarıkşivon.
Hîma ra zi inü ca d' dî çimey ü
yo ziyaret kerdîşi şün ita.

1- Nameyê Şarıkşivani tay kitabânê Tirkî
dî Şeryekşan nusiyêno (Mesela biewni:
Şevket Beysanoğlu, Bütün Cepheleriyle
Diyarbakır, İstanbul, 1963, rıpperr: 11).
2- Küy Sıpi (Koyo Sıpi): Nızdı qezay
Paluy dî (wilayetê Xarpetî dî) yew koyo.
Dewleta Tirkîye nameyê yê Kırkî ra
tadawo (tercume kerdo), kerdo Akdağ.

**Taê qeseê ke
fekê cer u fekê cori de
jümini ra düri kunê:**

Ebe fekê cêri Ebe fekê cori

Fına	Defêna, rêyna
Labrê	Hama
Inqide	Ebe na qêyde, nia
Çimhal?	Çi waxt?, kêy?
Qêy?	Qêy?, ça?, çae?
Kunca?, ça?	Kamci ca?, koti?
Gan	Can
Gêren, geyren	Cêren
Eşnawitene	Heşnaene, pêhesiyaene
Şawîten, erşawîten	Ruşnaene
Silasnaen	Nas kerdene
Şımas	Nas
Sımaen	Sımaene, cerebnaene
Dor	Dore, novete

ağwe ra, selike bena pîrê
ağwe, selike nano doşanê xo
ser u şono. Ağa nê gurey ra
çiyê famnêkeno, hên şiyaiş u
amaîşê dêra beno acız, xo
keno eşkera, vano:

- Lacê mı, hêyan ke nia şona
ağwe êna, biya ita çamure
vîraze. Tî qêy xo nia qefelne-
na?

Şüane nia dano ke ağa hao
wertê posti dero, desinde xo
erzeno zerrê xırbe, awa ke
vîrazeno, zerrê dae. Ê dîma
Şarık ki xo erzeno zerrê xırbe,
tede benê vindi.

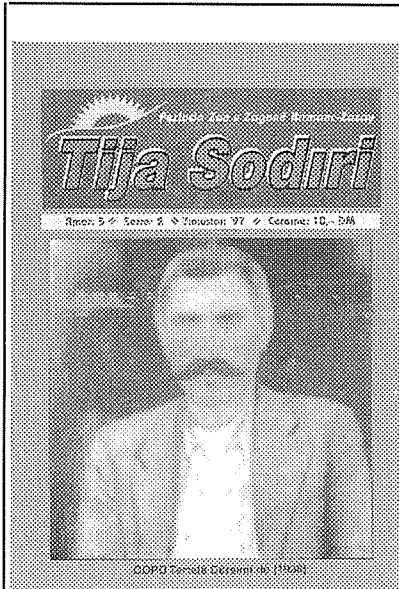
Ağa u malê xo serê koy ra
manenê. Des u phonc-vist roce
de ancax pêyser ênê dewa xo.
Namê nê cay a roce ra tepiya
beno Şarıkşüane. Hona ki na
ca de dî çimey u jü zîare easta.
Şar şono na zîare ser.

- Şarık! Şüane! Koç boynuzu,
Allahuekber!

Bunu söylerken de sepetini suya
daldırır, sepet su ile dolar. Sepeti
alır omuzlarına ve geri döner. Ağa
bu işe de şaşar, onun habire suya
gidip-gelmesine canı sıkılır,
ortaya çıkıp, şöyle der:

- Oğlum sürekli suya gidip gele-
ceğine, getir çamuru buarada yap.
Neden kendini böyle yoruyorsun?
Şüane, ağayı postun içinde görün-
ce, anında kendisini yapmış
olduğu odanın ortasına atar.
Arkası sıra Şarık'da kendisini
odanın ortasına atar ve kaybolur-
lar.

Ağa ve hayvanları dağda yalnız
kalırlar. 15-20 gün sonra ancak
köylerine dönebilirler. Ve bu
yerin adı o günden sonra
Şarıkşüan olur. Burada hala iki
(kurumuş) pınar ile bir yatac var-
dır. İnsanlar buraya ziyarete gider-
ler.

Adresa Waştene:

Postfach: 701240, 60562
Frankfurt/a.M.
Deutschland

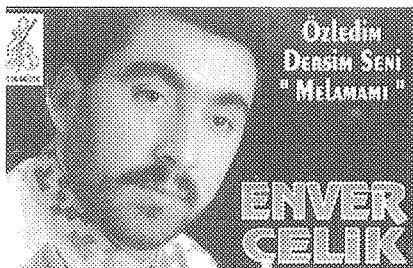

Adresa Waştene:

Tunceli Kültür ve Dayanışma Derneği
Gençtürk Cad. Defter Emîni Sok. No:2
Kat:3/8

Laleli-İstanbul / Türikeye

*
Cematê Dersimi - Almanya
Bobstr. 6-8
50676 Köln/Almanya

Güşâm be rāh tā ke xābār mīrāsād zā dūst گوشم به راه تا که خبر می‌رسد ز دوست
 Sāheb xābār beāmād o mān bīxābār şodām صاحب‌خبر بیامد و من بیخبر شدم
 Dāstām nābūd qovvāte rāftān be pişe yār دستم نبود قوت رفتن به پیش یار
 Çāndī be pāy rāftām o çāndī be sār şodām چندی به پای رفتم و چندی سر شدم

Sā'dī

سعدی

gosê mı rae rao hata ke xevere resena doste ra
 wayirê xevere amo, ez bê xevere şiyane
 mı dest de nêbiye quvete ke şêri lewê yare
 tenê peya şiyane tenê şiyane ebe sare

Sadi

Taverna Ομικρον de sewê

Mesudê Keski

Qeydê wendişi: nerm

Bicine Costas bira, sîma pêro pia bicinê! Gonia xo bêçık u vengê sîma ra kerdaey!

Pesewo. Bînê hardi de, qato binen, bonanê suka Frankfurti ra bînê jüyê derime. Semtê Bockenheimi de, nejdiyê pirdê Rödelheimi ser u Westbahnhof (istasyonê rozwarî) dero. Uza a taverna qerare esta ke cı ra **Omikron** vajino.

Muziko de heni wes yeño gosanê isanu de ke, mordem çetin xo pê cêno ke kay mekuyo. Jêdaiya mîleti Yunanistan raê. Zafina mordemanê ke itarê, masanê xo de **çêfwes u esquli xece-linê**, hedıria xo sa u zerrewes anê. **Muzik cınde** (live/canlı) cınino. Waştiye be albazê mınê zaf hewli ra ke nika çiftetelli derê, ez masa de lewê bardağê xuyê Ouzoy de ronıştiyu. **Ouzo** ke ebe Reqi ra têver sani, mı rê Ouzo daa wes yeno, hunde anason tede çino. Par ma ita ra bardağê Ouzoy tirt. Mı na rae firsend kerd xo dest, qeleme gurete, ver kerd cı, nusnon. A ni nuşti ha. Eke mekeri, tere her rae zerrê mı maneno pıra. Xora rewra nêto nianen kerdêne weiye, zerri kerdêne ke geyalanê xo kağide ra kerî.

Mı hata nika mîleto de heni çêfwes nêdi bi. Ebe serru ra bînê bandıra Osmanızu de ke mendo, uncia kişta şüaranê xo de muzikê xuyo xecelını ki wes ca verdo. Hemı ki ebe çand qeydanê taê zagonu têv do. Tenê **Makedoniye** ra, tenê **Trakiye** ra, tenê **Balkani** ra, tenê ki **Anadoliya** rozwarî (ğerbi) ra, darbukaki darbukaki, kerdo xo ser, kerdo cı. Yê Anadoliye ra vanê **Rembetiko**. Nanıko ita cınenê: Costas gitara xo de -ma ey tenê nas keme-, mordemo namê dey mı vira şî ebe buzukiyê xo, jüyo binı ki darbuka xo ra -namê xo Hemedo, Fas rao- heni pia, tepia meqemu, melodiya nıqırnenê, bao bao. Costas ke gegane qaytê xo gıneno ra ma, perpeşino ra, heni mitewaji, albazane, herdisa xuya kelecıya pıra; gegane dıma, tı vana a nika vıneno de, sarê xo verdano ro, heni sılamo sıknenno ra ma. De bicinê, wa u biraenê. Haa, a cênika ke cênıya i mordemia, hao ke buzuki cıneno, a ki ebe vengê xuyê weşi ra, pê şıma xuya şırêne cemati xemelnena (Maa xo, se ke ebe xo ma ra Tırki ra ebe şivê Yunani vat, Estamol de ama dına, uza bıya pile). Mîleti ki tewtê çêfi dero, kewto esqê muziki de. Xêlê lawıki zê yê i Anadoliyê, teyna qeydey ebe Yunakiyê.

Peyê sane de jü bağlame darde kerdiyo. Geganê o ki cêrino, cınino. Hama **o bağlame jê bağlamê** Anadoliye niyo, **qışkeko**, curre ra ki qışkeko, dı vizöy esto, çino. 'Phaglama' [] vanê cı ra. ! (*Aaax o phaglamas!*) Waxto ke dı dewletu Tırkê Yunanistani mefiyê (surginê) Anadoliye kerdêne, Yunanê Anadoliye ki mefi kerdêne be Yunani, -namê i deguretişi çık bi- **mıba-dele**, yanê ravurnais, "teqes", o taw Yunanu rê bıya **penge** ke zagonê Anadoliye ra çiyê biarê 'welatê xo'. Taê nêşikiêne bağlamê xo ra cê vışiyê, feqirê m', hama serba bar gırs bi, asêne, guretêne cı ra. Coka jüyê qız vıraşto ke pıstın ya ki zerrê çoxi (çakete) kuyo. Qe ke nê nia

dizdêni tey berê uza. Naê rao ke bağlamê dine hunde qızo, o çağ ra mendo.

Yê her homete ke rınd u xıravını estê, uncia ki mî rê henî aseno ke mîleti **alazê xuyê feodali** zerre ra **dêm dê**, eştê. Vajime jü cênike ebe ciamordo ke nas u dost thoa niyo, tey kuna kay, nêto xırav aqlê mîleti nino, çike raşti ra xo rê kay kenê. Eke nêto xırav zerre de bîfete-liyo ki, hewzê keşi de va mebo. Bıra, ma hona feodalime. Eke dore yena bol, hucrê maê piser-miani (pederşahi) perçefinê ra, ebe 'roştivirê' xo ra, tariberê xo ra na bare de têsare keme. Nêşikime esq u has be boli ra têcêra kerime. *Wiiiy, hao perreno cı ra, perreno cı ra, pê cê, pê cê!* Ma de ke cênike xo rê çêfwes kewtêne kay, mîleti dest kerdêne zemi. Ravê xo xo de, dıma ki belkia ciranê xo rê vatêne, gerrane gerrane, ebe phile-vırre, »nêzo' senê cênika nia xo rê xecelina, wertê sari de« **çirt-pirt, çıstırivist**. Lao to rê çı lazım!?! Phısa mîleti, namusê sari to ra pers beno? Nia de, yê her keşi ke ebe esq u çêf u zerrewêşiye bıbo, dina de derd nêmano. Va her kes ke jüvini bısino (has kero).

Sata bine damis nêbüne, şüne kewtune kay. Heni qolay nêvışino isan, a atmosfere ra... *Tıya kuna ra xo ver, era to nêşikina. Tım bıhuiye...* Hêfo ke dina teverê ma de henî niya (qal ra miari, zanino tevera seneno). Na atmosfera nıkaene henî mordemi kena zerrewes ke, eke berbena, kelacêri bena, sare daznena, derdê ke benê têra, na atmosfere ine dana xovirakerdene, to tey bena, uncena xo, zorê kederê to, eke bıbo, cı nêsono. Na kuncikê raştê mî de isanu sure vırašto, tey kunê kay, qa vereniya taverne pırıra. Heni kaê rındeki estê ke, pê namanê dine nêzon. **Sirtakiyo**, çıvao. Jüyê yeno çöku, o/a bin/e ki vereniye de gıran gıran reqeşino/a. No Sirtaki mî rê Zeybeki ra ki wes yeno (zaf mendo re cı). Muzik vao. Kaykerı ki velgo. Velg ke xo era vay verdo, gorê sızına vay de nata-bota sanino ra, çerexino, ebe radetê xo ra, tede bojiy kerdê ra, kuno vırana vay. Xercê her velgi ki niyo ke xo raverdo sızine (surre) ser, tey bihejiyo, têra bıçarno, tewtki rasengeliyo. Tede eşqi benê têra.

Govende de gamanê xuyê peyenu erzenê hetê peyeni ser, se ke ebe kavokê linge kuina tope ra, henî. Hama çê vêsae, esmo henî xeriqawa, henî wesa, zerria xo pıra ne, ero cı bieseşiye! Cınezeliye, derdê têra meke. "İxanet"ê ki şikina decêrê, ça mebo, na dina mına serbeste de, te ke zerria xo rê "ixanete" meke... *Bıra to çı dem rao cığara simena, mı nêzanitêne... Ezu kunu weşênia pısıkanê to ver; uncia tı zana.*

Eke tenê sımıtiyu, zê hewnu ver ğeyal kon, ya ki qesey kon; pêse ki bıbo, na rae nusnon.

Καλη Νιχτα!

Kali Nixtal Sewe sima sero wese bol (hama hao nıka lêlê sodiri şikino)

»Eşq de felsefa nêbena. İyê ke naê kenê, bomê!«

MAKSİM GORKİ

Ware İnternet dero:

Ware im Internet:

<http://members.tripod.com/DERSIM/magazines/ware.html>

<http://members.xoom.com/zazaki/index.htm>

<http://tande.com/zaza>

SEY QAJI SERO REPORTAJ-4

Daimi Cengiz

(...)

Yımam: '38 ra avê vi. Ya.

Hewa Lazê Silemanê Sadıqi [1]

Dina, dina ondêr bêtivare
 Ağaê mı ondêrone selxu^[2] meve
 Meso ondêra Xaskare
 Qemer Ağa teyna meso
 Çolmağê na Xaskare
 Lazê Hemedê Qemeri vano,
 "Sima pi kisto, laji ra nê
 Meyitunê hurdine kenê têvirare"
 Aliyê Qemerê Momidi vano:
 "Lao, a bêbextenia nianene mekerê
 Nêama vireniya dina u dare"
 Qemerê mı 've Xıdırê Yıvıs Ağay ra sare no ra
 Mazra de yeno vengê şin u şivan u şüare
 Phesê^[3] peroji kerdo têra
 Mazra de yeno vengê şüare
 Biko, urze çê piyê to ko ra mendo
 Qatıru top ke çê ho ko ra bia ware
 Bao, hozor u phoncsey çaxmağê mêrdê Areyji esto
 Kês mara nêvano alaqutare

Dina, dina, dina ağaê mı bêfaydiye
 Bao, mı tora va, çhem^[4] verê çêverê mao
 Meso Heyderu vireniye
 Sima şî hem Lazê Hemê Mıstê Xi pê guret
 Wo zamaê sima vi
 Sima zerrê dewe de da kistene
 Neq u bêbextiye biye
 Bao, sima bêbexte kerdê
 Yê ma pede nêşiyê
 Qersuna mêrdê Heyderji
 Areyji rê biya ağuyê
 Qersuna mêrdê Areyji
 Heyderi rê biya tabiye
 Qemerê mı 've Xıdırê Yıvış Ağay ra sare no ra
 Dudıka Mazra cê vışiyê
 Qemer Ağa, xevera to çına
 Qemê Alê Khali amo kistene hire rojio

Heyderu Hengırva de meyit gureto meymaniye
 Cêniya Xıdê Alê Lengi dest esto ra
 bêçika Qemê Alê Khali
 Ververê meyiti ro amê şiyê
 "Qemer, 'ra ho ver mekuye
 Tı ama meymaniye
 Qemer, ma ciranime
 Era ho ver mekuye"
 Roza ke domonê Alê Lengi
 Koê Sulavi de sima çuta qır kerdê
 A roze ki roza de nianene viye

Xaskara ondêre ver de Ağaê mı, sona dali
 Na sire de zuqımê çi feteliyo şiyê destê Heyderu
 Tajinu de gıno ro destê Xıdırê Ali^[5]
 Nıfısê mêrıkı huskıl^[6] gurino
 Jê zarê Mıstefa Kemali

Yımam: Hewa Lazê Silemanê Sadıqia.

Daimi: No Heyderu dest ra amo kistene?

Yımam: Hı...

Daimi: Xıdır Ağay yinu kışti vi, herhalde?

Yımam: (*nêhesna*)

Daimi: No qeyde Sey Qaji vati vi, herhalde?

Yımam: Sey Qaji vati vi, '38i ra avê kışia vi
(*Lazê Silemanê Sadıqi*).Qewğa Lolu 've Bolu^[7]

De way way Memedê mı
 Dağbeğ bivêso, cigera mı, de hêgay
 Memedê mı 've Lazê Gulê Boli ra sond werdo
 Cünê Dağbeği de têhet de nê ro
 Hetê Heqi de pia kerdê heq biray
 Ax de wayi de wayi, Memê de mı, cigera mı, wayi
 Memedê mı 've Lazê Gulê Boli ra pia kerdê heq birayi
 Daê meberve, zalimi meberve, biko, cênciya sımare
 Ser u sevevê ho cor cite gayi
 Daê meberve, zalimi, meste Çê Gulê
 Boli heşinê pê
 Çê Gulê Ali ra heşt tenê ho zerrê Dağ Beği de
 ronıştey vi
 Coğanê dine verver de fişti 'ra rae
 Seniki vi çımê ho tede qulê ho dıma perrayi

Yê biko, kesê çino mektuvê yazmıs kerı
 Birusni ondêre Çiko (...) de Rızaê bırayı
 Rızaê mı basê Kırmancı vi
 Cengunê giranu de kewtênê çımê qewğa,
 dênê pêro
 Heq zoneno jê cengê Bakê Pasayı
 Daê, şêrefê cüamerdu, vaze, vindi mekero
 Meterisê mira avê kewto çımê qewğa de
 dano pêro
 Sermianê mêrdê Loli qolay mordem niyo
 Rıza Bego tornê Dursun Ağayı

Woê, gına de Memedê mı, cigera mı
 deru de biya sete
 Comerd adirê ho bijêro bero Pulemu riye de
 Sevevê na qewğa berzo çê qeyme qamê dewlete
 Na wusari na bêteru Memedê mı
 Na felaketa ke marê vete
 Ax wayi wayi de wayi, Memedê mı, wayi
 Heq adirê ho berzo çê qeymaqamê dewlete wiy
 Hewr amo ra, Memedê mı, qeyet girino
 Ewro vilê Gersuniti ra veng
 Çê Weliyê Khali danê
 Safaqê sodiri sokmıs kerdo
 Zereqê tiji esto gılê kou
 Venga Çê Weliyê Khali danê
 Dağbeğ de silxet tıfong erjino, jê gêrmi girino
 Cênike ama tever vana
 Mızê kouno, dumanê çêverê piyê mınno
 Sıpiya ke^[8] cêncu rê yıcat kerda
 Tesela mı kota, vengê cêncunê nat u doti bıriyo
 Pasaê Temiri vano, çewu seveviya sarê nanê ra
 Nat u dot tıfongê na qewğa rew cê vışino
 Weliyê Khali vano, Pasaê Temiri ra vazê
 Hondê ke azê nat u doti bıvo
 Tıfongê na qewğa dina de cê nêvışino
 Tidarêkê ho bıvino, doğiso peyê çê dey de cêrino
 Ala nia dê Memedê mı tevera fırtını kerdo pıra
 Hurdi hurdi rısнено, hewa se beno
 Mursaê Yılaşı meytê Lazê Gulê Boli
 no ro qatırı
 Wertê Pandıraşı ro beno
 Cenike ama tever: “Mursa Ağa, mordem beno pil
 ho sero Heqi nas keno”
 Sarê ho asmen nêrasнено
 Lingunê ho hard nêsaneno
 Mêrdo Khal ‘ke veng bıbirriyo, jü az ‘ke bımano
 Soji viroşıya lozine keno
 Dina de naê qewıl nêkeno

Ça Mursa Ağa beno sevevê cêncunê nat u doti
 Derê Pandıraşı de vengê şêrunê hurdi hetu
 bıriyo, wiyi...

Yımam: Na hawa jüyê Loljia
 Daimi: Na hewa kami vata?
 Yımam: Apê mı Sey qaji vata.
 Daimi: Na qeyde kami ser vajiyo?
 Yımam: Wo qeyde domonunê Weliyê Khali ser
 vajiyo. Dağbeğ de viyê. Yinu ‘ve Bolu ra do
 pêro.

Hawaê hervê Wurişı^[9]

Roze ama dısemiye
 Hêfê mı yeno Seyd Wuşênê Khali u
 Lınga tıfongi u a çêriye
 Hêfê mı yeno Xıdır Ağa u ko u nun veto^[10]
 Cemati u Ali, xonça nundariye
 Şêrunê mı sare no ra, vera Pardiye kerda xıraviye
 Wuşên Ağaê Sadiqi vatênê, Çê Mistê Heşi ‘ke
 ustê ra nêustê ra
 Ko u nun veto, cemati çarnê zerre Pardiye
 Mara tepia bıcarno zerrê Meçiye
 Yê serru de ano ra ho viri mordemiye
 Roze ama dısemiye
 Mustafa Begi ağleri dê arê berdê Sondê Bonê
 Tosniye
 Vano, aşirenê, jümini de mekerê bêbextiye
 Mekerê babağiye, no zalım baro de girano
 Dewleta Ahaliyê Osmani eve na Gawuri nêşikiye
 Wurişı gureto Anadoluye
 Gawuri gureto Anadoluye
 Padısı kerda qexpêni u yıntızar u babağiye^[11]
 ...

Roze ama wayi wayi
 Pardiye bıvêso bırr u pagi
 Cendegê ağaunê mı kerdê raşti ardê
 Serê çımê Hêniyê Hacı
 Ewro sero şüare vano
 Kılamu vano, sero şüare vano
 Hesên Ağao Tornê Dursın Ağayı
 Vano, mı coru nêdiyo, veyvo nia sonıko
 Bê dowıl u bê saji
 Marava jümini gureto, roze ama dısemiye
 Cepê Sevdin u cepê Sulvişı de

Jêde sıqi marava kewta de
Boğazê binê Linga Dundile, Boğazê Pulemuriye
Damao Kırmancı, do are kerdo wertê adırı
Top u tıfong u mitroz sero qurmis kerdo
Milişi sero dina kerda tariye

Bıra Sılviso, Khêko Sılviso
Mustefa Beg vano, pêro dê, çê vêsænê
Zagonê na zalımı zagono de piso
Barê ma gırano, Heqo tora aseno, zalım Wurıso

Yımam: Mı viri de nêmento, hewaê khanê, ma
viri de nêmendê.

Daimi: Na hewa kamia, dede?

Yımam: Hewa, sero 'ke Wurıs ama Anadolıye
gureta a serria. A na mordemekê ke mı vati, yê
mordemeki kê Areizunê, Pardiye ra viyê. Apê
mı Sey Qaji vato.

Yımam: Apê mı '38 ra ravê merd. Sıro 'ke efi
amey, apê mı wo sire de merd. Avdılê Wuşên
Pasay efi day vetene.

Daimi: Milet qırkerdi vi, ya ki nêkerdi vi?

Yımam: Nêkerdi vi. Wo wust ra (*Sey Qaji*),
vake, ala jü mîde bêro şime Çê Xıdır Ağayı
(*Xıdırê Alê Yısme*). Ez fiştü 'ra ho ver, şime çê
Xıdır Ağay, qesey kerd. Apê mı şêfil vi. Vake:
"Xıdır Ağa, esmo mı hewnê diyo." Xıdır Ağay
vake: "Xêr vo, Bava Sey Qaji." Vake: "Cêr
Çemê Pêrtage ra cor Çemê Erzıngani mor-
demê vejıya, miye ra cêr kelpo, miye ra cor
beyni ademo. Wo mîlet ard pêser, butu niçike dê
pıro, hire nicikê ho ki day çarê mıro. Xıdır Ağa,
niçike sarê to re nêdê!"

Merik thawa pê nêbi. A na bıjêka mêrîki sarê ho
goni nêkerd. Wo hewn hen qesey kerd.

Daimi: Mordemek (*Xıdır Ağa*) des u phonc serri
nara avê merd. (1988-'90 ra gore)

Yımam: Miye ra cêr kelpo, miye ra cor beyni
ademo. Butu wo mîlet ard pêser, niçike dê pıro.
Ma Avdıla Wuşên Pasay hen kerd, ma Tırku hen
kerd.

Daimi: Wo sire de Hereketê '38i bi vi? Esker
ame vi Dêsım ser de, hona mîlet tam qırkerdi vi,
ya ki?

Yımam: Sıro 'ke apê mı nia qesey kerdênê?
Niyê, niyê. Apê mı wora ravê (*Sey Qaji merdo*).
Wora tepia ef vejıya.

Daimi: Ef vejıya, ya ki herv vejıya?

Yımam: Milet wora dime qırkerd.

Daimi: Esker Sey Qaji 'ke merd hona ame
Dêsım ser de?

Yımam: Hona fermanê Dêsımı vet. Apê mıra
dime hona ferman vet.

Daimi: Apê to Sey Qaji zumustu merd ya ki
payız vi, wusar vi, kamji asme de merd?

Yımam: Asma gulane de merd.^[12] Rozê Yıma-
mu de merd. Ma Heyderu de vime. Ma ard Mar-
kasor de dard we. Televunê ma heni, naê sarê
Sarı Yayla (*Cıvrak*) yine, kompirosê^[13] ho
kerd. Vake: "Meftê dey, eke rae zonena bena
mezelê ser, mefte vezeme ame naza. Naza sero
turba dame vırastene.^[14] Heni ca mend, meze-
le ca mende.

Daimi: Kami vake?

Yımam: Televu vake, domonu vake. Des rey
amey, feteliay. çıke sairê des u dı aşuru vi. Sar-
gıt nêvi, sair vi.

Daimi: Markasor de çı ca dardo we? Mezela ho
bêlüya?

Yımam: Markasor dera, bêlüya, bêlüya. Mezela
deyi peê bonu de (*leê*) mezela Wusê Zeyni dera.
Wusê Zeyni, Markasoro binen de. Mezela dey
sero (yê Sey Qaji), vanê, şilan wusto ra, ley
wustê ra. Ma dorme hews kerdo. Mı 've apê
hora, namê ho Mıro vi. Ma hurdine dorme hews
kerd. Rozê Yımamu de merd.

Daimi: Peki Sey Qaji 'ke merd, Sey Qaji ra
dime, çıxa waxt eyra dime esker ame Dêsımı
ser?

Yımam: Efi, efi vejıay, teslim bi, serre qediye
hona '38 ame werte, fermani day vetene, hona
qırkerdi.

...

Daimi: Sey Qaji 'ke merd çond serru de vi?

Yımam: 70 de vi. Sair vi. Ey yisê Heqi vi. Ey
'ke sıpedera thomır gurêtenê ho dest hata su qe
ewk nêkerdenê. Heq vergisi vi. Aşıru weşênênê
cı, berdenê. Ne têlevizon bi, ne radon bi, ne ki
çiyê bi. Sair vi. Sairê 12 Aşıru vi. Têdesta fetel-
nenê. Hen sair vi. Heq vergisi vi.

...

Hewa Wuşênê Moziki^[15]

Wuşênê mı, biraê mı, morjino şêmıno, morjino
zerrnêno

Khêkê mî nêzona Mêrdo Al wurzeno
 Mirê xaineni keno
 Melem dano virastene
 Dırvetia Wusê Seydi melem keno
 Wuşênê mî, Gêreke,^[16] bira, de Gêreke
 Khêko zalım, Kortasure tı bırose
 Pêro tı pere ke, berze kêse u pêleke, verê miya
 ho ke
 Az ‘ve azê to wurzeno, wertê Aşıra Ali tiro horê
 tove ke
 Suli Ağay rê mî vera lew desta ne
 Vaze, Kêrtê Xezeriye ra naver tivarê ho ‘ve
 Mêrdê Ali mea
 Coru horê mordem meke
 Hozor u phoncsey çaxmağê Mêrdê Ali esto
 Cıra kes nêzoneno halê lınga çheke
 Kortasure ver de hênıyo
 Wuşê, efkar meke des u jü teni Demeni ra sare
 no ra
 Qesasê to ‘ve destê to cêriyo
 Ewro dustê tora sare no ra
 Çıxaşı ke dısmeno, mordem bext de vazo
 Hesê Mirzê Sili amo kistene
 Wo ki deger u hesê tuyo

Yımam: Qeydê ho ki nao. Apê mî Sey Qaji vato.
 Daimi: Hewa Gove (Xıdê Gove), Hewa Wuşêni
 ki Sey Qaji vato?
 Yımam: Heya, têde.

.....

(*Peyniye niya, texelnaiso.*)

.....

¹ Lazê Silemanê Sadıqi suka Pilemuriye ra nejdiyê Pırdê Suri de dewa Mazra rao (Mazra Çê Sadıqi). ‘38i ra avê Heyderu dest ra amo kistene.

² Selxu: Bijêki ya ki guki, çıyo ke/heywano ke tezewo, newe mua hora amo dina, zo, cıra selx vajıno.

³ Phes: Mal. Bızu, bıjêku u mali rê vajıno. Doworu rê ez vaji nêvajıno.

Phesê peroji: Malo ke ame bari ver. Malê bari ra vajıno.

⁴ Çhemê Pulemuriye. Verê Mazra u Bergê Heyderu ra vêreno ra.

⁵ Xıdırê Alê Yısme: Dêsim de nêjdıyê Zağgê Heyderu de, Tajınu vanê, mazra esta, o mazra de nişto ro. Ağlerunê Heyderu rao. Vatene ra gore 40 jêveğê ho bıyo. Qolbaşı viyo. Eve bext viyo. 1960i ra dime merd.

⁶ huskıl: mıqerrem

⁷ Na qewğa wertê aşıra Lolu ‘ve Bolu de bıya. Na aşiri aşirê hetê Pulemuriyê. ‘38 ra avê bıya.

⁸ Sıpiye: Manê qersune ya ki çeriya şıae dera.

⁹ Na hewa wertê serunê 1914-1917 de Wurıs ‘ke esto Dêsimi ser, wo sîre de vajiya.

¹⁰ “Qom u mürvet”o.

¹¹ Pee coy ma ‘ke wertê hode qesey kerd, çekuyê na qeydi ra dime veyva mêriki vake, to nêmezet vake, kuyo „Bıxelesnê şêrefê Dêsim u Kırmancıye“? Na çeku nêmez-zet viyo qeyde de.

¹² Sey Qaji serra 1937 de asma gulane de merdo.

¹³ kompiros (komfires): Dijdiya qeraro ke gureto. Wertê hode eve müzakere çıyo ke gureto binê qerari.

¹⁴ Na fıkr nêjdıyê serunê 1970 de avê Dr. Şıvani ra (Sait Kırmızıtoprak) vejiyo. Ey bırazaunê Sey Qaji de qesey kerdo. Zovi kasete de hen vajıno.

¹⁵ Wuşêno Mozık Kortasure rao. Aşıra Alu rao. Gegane ki Vılê Gêreke ser nas bena Kortasure. Qewğa Alu u Demenu de kışıyo. Verva dewlete qe pêro nêdo. Gegane ki qeydu de eve “Wusê Seydi” name beno. Na nameker-dene rast niya. Tornê Hesê Seydio. Yiyê ke nêjdi ra nas nêkenê, kilmek ra vanê Wusê Seydi. Na sevet ra namê Wusê Seydê Kuresız ‘ve namê Wuşêno Mazık beno têwertê. Sey Qaji amo çê Wuşêni Mozıki ‘ve mordemunê dey şıyo. No qeyde ki Sey Qaji ‘ve goylê ho vato. Qeydê Xıdê Gove ki Sey Qaji Vato. Kasete de malumat esto.

¹⁶ Gêreke: Mazra Kortapura.

USAR

usar ame, şi
 helmo de kılm bi
 jü çêver bi ya
 jü çêver ame be ca
 ustuna asmêni biye dı cay, şikiye
 zerê mî wertê çêranga de mend
 nêmo jü zere de, nêmo jü tevıra
 can dest ra şıyêne, a sate biye
 mî khıl da; gıno hezoke ra
 şıkır ke melema mî ji ucara
 a mî ra ravêr gına pıra
 hemı ji mî ra zêde çetın; phiş-tê-ser
 mî va: ya Xızır tı ewro ca de hazıra
 cıla ma hit biye, sewda ma züa
 eşqê ma mendêne pêrodaişe gamêşan o medega

Ali Himmet Dağ, 23-08-1998

¹ Çelkaniya Sıpiye/Çewres Çımê Xızırı jü ziara. Mekanê xo

Varto de serê Koê Bingolio

² seyd (*Trk.* av)

Medege: Camuse, Manda

Heq kesi şaş mekêro

„Heq kesi şaş mekêro,
şaş keno kaş mekêro,
kaş keno, la u las mekêro.“

*Mordem ke vaco -lewles mekêro- belka tenêna beno raşt, çike
taê mardemi seveta aşmîya xo qebul nêkenê kamîya qomê xo.*

Qomê mao „Kurdi“
Nika şimarê qesêy ken hurdi, hurdi,
Ebe zonê maê „Kurdi“

Eke persena Kirmanckî-Zazakî çî waxtêna biyo „Kurdi“
Bizanê ke jû va iiiiiiiiiiiiiiiiiiiiii!
Taine ki va carrrrrrrrrrrrrrrrrrrrr!
Amay têlewe no bi icaaaaaaat!
Îna, apê xorê ki kerd muracat.

Ê va, qe sero mefikiriyê jû sate
Bicêrê xo dest, vecê jû „Vate“
Dêsım ra 'be botan kay kerê
Qomê xo ebe na qêyde haşt kerê

Îna va ke serok tawa niya beno
Çhepçi, Kirmanc-Zaza mara se vano
Xora heri ra ke pers kerê kam kamo
Ma u tora ki rınd zano

Ê va ke, çhepçi xora mara tersenê
Bê ma linge nêerzenê
Raşt, ya ki çewt vatena ma kenê
Namê qomi ki mara persenê.
Şimara van, vatena mı bikêrê
Kirmanc-Zazay hal kêrê
Namê Kurdi inarê mal kêrê

Coka amay têare domanê maê viay
Vete jû „Vate“, televizyon de veciay
Va ke, ne mendê pêserokê bini, ne ki Zazay
Îna, na vatena ê arde hurêndi hêdi, hêdi
Roştia zura zılamatiya şewe bile nêdi
Kulî „belengaz“ u „navgundi“
Ebe xo bi rezil endi

Ez vana ma naime ita
Xo qe ta medê nata bota
Ma di vîzêri ra ewro zulmê zalımanê Tırka
Owo ke şimara biterso çino qetya

Ma qoma xorê dost vinenime
Lauk u suaranê xo inara pia vanime
Zurekera goş nêdanime
Dost u dîşmeni rınd cêra kenime
Ra u rêça Kemalîsta xorê emsal nêcênime

Roşna

Welat welat

Dûri ra dûri mendane
Welat ame mı viri
Zerrê mı giriya
Verê çımê mı bi tari
Çokê mı şikiya
Gınane binê dêsi ra

Se vaji bao, se vaji
Welato welato
Gino têwerte ro
Adiro bêdüyo
Wertê çhika dero
Kes ki nêvineno
Dirbetino welat

Cigerê mı potê
Bêwayıro bêzono
Heqi ra negar bo
Xızır dest berzo
Jiara dirbeta bîpêşo
Welat bêro xo ser
Wertê şari de
Kirmanciya xo birewiyo

Hüseyin Öztürk

S KOMÊ SERBESTIYA MA DIMILÎ-KIRMANC-ZAZAY **E**

SERBESTIYE

Özgürlük, eşitlik ve barış
istiyoruz

Xo viri ardena

Tertelê 38i

Amor: 3

Adresa Waştene:
“Serbestiye”
Postfach 310662
D-68266 Mannheim

Ap Mursaê Areyiji ra Kılami

Vatoğê na kılama virêne Hesenê İbrahimê Qıjio. Khurêsızo. 1937 de Xarpet de Seyd Rızay ra pia darde kerdo.

Eskerê Tırki ke pêskarê ciniyunê Kırmancu biyê, Heyderu 've Demenu ra esto Qereqolê Paxi ser, qereqol vêsno, pêro eskeri kistê. Guliye ciniya qomutanê qereqoli viya. Cırê wayir vejyê, kerda ospor, dı ciniya ra pia kerda rae, rusna Mazgêrd, uza ra ki rusna Anqara.

Roa ma Guliye, dosta ma Guliye
Wertê mara sona herey mekuye
Gazi ra vaze, dina bare biya
Dêsım kewto semê Kırmanciye

Roa ma Guliye, dosta ma Guliye
Anqara ra destur gureto ama Mamekiye
Ma qedirê to zome eve torê Kırmanciye
Coru mara nêvejiya bêbextiye

Roa ma Guliye, dosta ma Guliye
Gazi ra vaze, bêro camatê Kırmanciye
Marê nêkero tereşiye u bêbextiye
Dame ve pêro hata ve şindorê Qeyseriye

Guliye guretê pıra kısıvetê huyê sosını
Roz vejıyo sewle do ra Gola Dêsımı
Ma qesê wertagiye do ra zumini
Eskerunê sıma qesey kerdê boini

Tırki amey na welat de bi ve qayimi
Werte ra dardi we nêçê qavimi
Cıvrayilê Khêji iştiriye wertê Dêsımı
Eskeri qırr keno jê Ebaê Mıslumi

Duzgın Duzgın Duzgın Duzgın
To na Kêmer de gureto mekan
Milet amo naza eve niaz u qırvan
Endi himet ke Duzgı Duzgı

Mıleti tora diyo sır u irfan
Ma do ra zumini iqrar u iman
Esmo ameyme ve na mekan
Endi himet ke Duzgı Duzgı

Esmo esket de kewtê sema
Vengê ho vejıyo ro ulu diwa
Torê sılaiya esmo bê cemê ma
Endi himet ke Duzgı Duzgı
Zargoviti ver de sono dewe

To çelê zimıstoni de bırır kerdo khêwe
Esmo dewrêşi amê ve têlewe
Endi himet ke Duzgı Duzgı

Areyiz şıyo diarê Kêmerê Beji
Veng dano to pirê ho Gulangê Reji
Hewarê made bêro Qılauzê Asm u Roji
Endi himet ke Duzgı Duzgı

Dêsım persenê wertê kouno
Cor Bağıra cêr Duzgıno
Bonê uzağı mekanê uzağuno
Xızıro Khalo tede fetelino

Sulvışi sera fetelinê çiftê gorgeçını
Amê pêser qılauzê kounê Dêsımı
Koti menda qılauwê Jiara Kıştımi
Endi na dırveti key benê serdını

Mekanê to Khurêşi caê mıroduno
Çımê Mızuri kevserê wertê Kırmancuno
Sevetunê sımara her roz naz u qırva girino
Çınarê herediyo hewarê made nino

Xevere bıdê Qılavuzê Sori Bavay
Koti menda Horiya Şırım Bavay
Çınarê sıma Kırmanci hora herednay
Sıma Koê Dêsımı ca verdayi remay

Areyiz vano Dêsım welatê ma Kırmancuno
Niaz u qırvanê ma çıra sımara nêwesıno
Dısme amo welatê ma sera fetelino
Eve gonia cêncunê mara welatê ma xemelino

Hala hala hala hala
Ya Hezreti Haq u Tala
Nurê to cihan de biyo vila
Torê sıkır bo ya Hoq u Tala

Qendilu İlahi de vêseno nurê Mihemedi
Xutbei Rexman de ma bime iqrar bendi
Elel ebed na rae nêbena vindi
İlm u irfan do ve ma yê Kıtavê Zendi

Çêverê şêri ma sero cade
Çêverê xêri ma sero rake
Qomê ma rastê qusuri meke
Şêr u mer wertê mara tever ke

Hometa horê bike wayiriye
Miletê marê bê ve comerdiye
Qılauzê xêri mara duri mefiye
Hewarê made coru herey mekuye

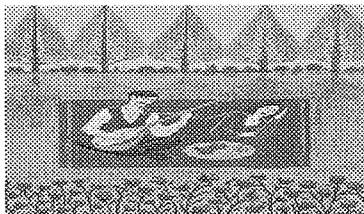
Areyiz ho viri ra nekeno namê Heqiye
Her dem Heqi ra wazeno hiraiye
Heq comerdo nêwazeno silaiye
Çı xırave ke esta qomê mara duri fiye

Esmo şikiya xêle sewe
Ezo feqir veng danu Wayirê Hewsê Dewe
Yel u qom esmo amo têlewe
Rew bê rew bê rew bê
Ez 've heyranê to Bakhılı rew bê

Rozê Xızırî roji biyê serdını
Ezo feqir veng danu to Duzgını
Tı 'ke nêbê qelvi nêbenê hegını
Rew bê rew bê rew bê
Ez 've heyranê to Bakhılı rew bê

Sodır nêjdiyo vejino Mihemedê homete
Milet cıra keno rıza u minete
Mineta ma bivêro yê Comerdi het de
Rew bê rew bê rew bê
Ez 've heyranê to Bakhılı rew bê

Areyiz torê çı ke kilise u camiye
Coru tı raa raste ser mekuye
Torê beso na Cemê Heqiye
Rew bê rew bê rew bê
Ez 've heyranê to Bakhılı rew bê

Mara duri nêkunê tim u eskeri
Dêsım gureto zerrê çemberi
Destur çino ezo şêri bêri
Qırımê otuzsekiji ardo ra ma viri

Ma ki na welat de dame qamçur
Ambarunê na dewlete cırê keme pırr
Anqara de ağayi wenê têde vanê hırr
Naine miletê marê ardo san u sur

Dewi vêsneyi çêyi kerdi tolan
Werte ra dariyo we iqrar u iman
Çê kêşi de nêpêseno niaz u qırvan
Merdunê marê çino xêr u hêsan

Ma cırê selagi kerdi poştı
Yine werde xavıka serê moştı
Çımê ma ke bi ve roştı
Nine ma kerdime teroriştı
Reê verê ho hetê mara bıçarne
Deyme adırê kêşi we mesılayne
Werdê miletı qarne meçarne
Endi beso na miletı meçarne

Areyiz vano mekerê ğeletiye
Çıtur beno sımarê esta mirdiye
Kırmancunê çınarê yena vêsaniye
Na welat de çıtur bıkeme ciraniye

Na asme de Xızır ca ve ca fetelino
Namê to Xızırî ca ve ca vajino
Tenge de ero mordemi diarino
Uwo ke veng cı dano lewê dey de hazırino

Veng danu to Xızırê Serê Deryayi
To çelê zımıstoni de ostoni fıştı kayı
Gaz u gêrişti to ver de bi vi duz u dızvayi
To neçe teni tenge ra xelasnayı

Na roze de Xızır kewto ra mı viri
Çımunê mıde hêştiri biyê pırrı
Na hoye de veng danu to Xızırî
Qılauzê ho mara mefiye duri

Areyiz sevetunê tora nêweso
Namê to Xızırî namero weso
Esqê to Xızırî marê beso
Hewarê made rew dereso

EZ AMANE LEWÊ SIMA KE SIFETU RA BIXELEŞI¹

Doxtor, sima ça kitavê verê xode ere mı fetelinê... Ez gereke jê ğeyalê sımade bibine... Çıra wazenê sifet era mı bısıknê. Ez amane ke sifetu ra, iyê ke sıkninê ra mı, bızani, inede bese kon bixeleşi ya nê, mı ğelet meberê...

Tersonik, jê domani, çimeşia (pesimist), ihtırsardar², saf, heredonik, tersonik, nêwesonik (merezi), teyna, faziletardar³... Hona çı yeno aqılê sima, ey ki vazê... Eke wazenê, sima çım de en minasiv çiko, ey bivênê, zerrê xo raarasnê. Va karê sima bireiyo. Mıde bixeleşiyê!..

Eke henio, ez sima rê bınıqırni. Vijêr sonde waştiya mı desinde mıde vat ke jüyê de bin de kewta têvirane. Helbet ke ez kewtane ra xo ver, hama wayirê sima bo ke ez be xo ki nêzon çê kewtane ra xo ver. Hemı ki zerrê mı ro nêgina, ez maf nêkerdane, nêxenekıtane... Çıyo ke yeno aqılê sima, mı qe jüyê cı rê nêkerd. Pa nêzirçane, heqaret nêkerd, qe çiyê ke a hencitêne cıde nêvat. Mı xo rê xo pişt têra, çê ra vejıyane tever, şıyane jü qewa sodıri, uza niştane ro. Zerre de, dormê sova de di-re mordemi niştêne ro. Waxtê de bin de ez inede düri niştêne ro ke pêskarê dine mebi. Hama na geym ez lewê dinede niştane ro. Jü be jü silam da têdine. Dıma mı xo rê çao de gran vat. Mı qewaci zê her timi ra daa zane (kamıl), daa zê isanê de kederını di. Mı o ğeyal kerd ke mı raşti ra o heni ferq kerdo. Pısinga qewa jü xile de amê vırana mıde nişte ro. Sopa⁴ ke mı dest kerd tıra, pısinge mişt dê, mı pırnıka xode hisê de zon daişi, ode tepia ki zerrê xode dezo de zaf şırên tey vet. Tey vetena na deji zerrê mı heni arasna ra ke, çımê mı biy hiti. Heni sıvık biyane, mı belı kerd ke caê de roê mıde cemedi bijinê ra (roê mı amêne werê)...

Saê ke jü trena ke zerrê mıde dasey serri sero vınetêne ke raê kuyo, gran gran lewiêne, dêne ra. Gemiya de limananê minê derd u kederını ra zora gıredaiye, halatanê xode xeleşıy biye ra, pede pede fışti bi raşt, xo ere dengızu gureti bi...

Mı dest kerdı bi heyati. Hêkatê weşıya mı cao ke mendı bi, uza ra dewam kerdêne.

Sıma çım de jüyo ke xapıto, terciyê jüyê de bini biyo, çıturi beno ke helma de nıanene de tey vezeno ke weşıya xo ver kerdo cı, heni zano ke hêkatê xo, cao ke mendı bi, uza ra reyna rameno, bese kenê vazê...

Sıma şıkinê naê tersê cewiaene⁵ ra bıbestnê doxtor. Ya ki eke ez dez untene ra zewq cênu, aêde...

Ne maa mına de heredonıka sıkdare biye; ne ki piyê de

¹No nuste pêseroka huıaişıye (mızah) "LeMan", more 332., 21ê 3ê 98ı, p. 10-11ıne de vecıy bi.

Mı cırê mektuve rusnay bi ke nustê dey çarno ra Zazaki. Naê sero zaf bi sa, mıre Estamoli ra telefon kerd ra.

²tutkulu

³erdemli

⁴sope / şope ; helme = an

⁵yaşamak

⁶alange = çıkmaz

mino koğmis biyaeo otoriter. Sıtê maa mıde hir-bereket bi, çıqa ke mı waşt, hunde ki lit. Keşi şındori mı ro nênay, ez voştêne, baxçu de kay kerdêne... Çê doxtor, alazê ke ma tey cewınime, sima ine anê ilam her daim ma u piyê mıde, kerdanê dinede, karakterê dinede gıre danê, qe qafıka mı nêkuno.

Mı ki na xeta kerde. Her rae ke mı xo dêne be dêsanê heyati ro, her bendo ke ez gınêne ra cı, mı suc kerdêne vilê dinede. Çıke mı rê heni qolay amêne... Doxtor, eke sima pê zanê, ma rê ni heyati bımusnê. Heyati ra çıtur ebe qolaiye bıremime, saê ke zaf mehen-cime, heni serkewte bime nê, naê mevazê...

Hama semedê alangu⁶ ra ke ez tey bi bi, şıkiaisê ğeyalanê xo vera ez rewra nêbiyaiye nêkon be çêverê dine. Endi xo xode von ke, yê dine ki ma u piyê xo estê, i ki domanê nêseveknaeê (bêmidêfaê) sas u wasê has ra mırd nêbiyaeê qızê; belkia ki her daim heni mendê. Qender be taê sewu ez hewnanê xode pê destê dine cênu, ine bon parku, caanê kay, sirku... Hewnanê xode ez serê dine mınon tê. Eke hewnu ver qesey kenê, ez ine gos don. Eke gos non re dine ser ke hewnu ver qesey kenê, ez sas u was kun cı, ni hundaê deji, hundaê ejiati, hundaê sa biyais u süprizê ke sırrê xo nêzaninê, koti ra yenê... İlam ke ero jüyê suçdar bıfeteliyo, yê her keşi suçê xo esto doxtor, yê ma pêro...

Waştiya mına ke se ke aê ez qafıka xode sıkl kerdu, pıra bena dırrıke ke mı heni bivêno, suçê daê ki esto...

A ki jê sımawa doxtor, a ki cıde bêzar nêbena sifetu era mı sıkno... Sıratever (jê her keşi niyo), nêwesonik (merezi), zerrerınd, dez untene ra terseno, çimeşia, domanki (jê domani)... Ni sifeti jê damıkanê xoriyu dorme ro mı cênê doxtor... Nêşkin hetê ser bılewi. Meser de manon. Zaf terson ke ğeyalanê binu bıskını... Çıke ez jüyê de qafakhanu doxtor. Mı azlanê (qederê) xo, heni be azlanê dina ra ebe babeta de henene veto têro ke cıde nêvişino, xo xode von, tawo ke mı ğeyalê jüyê kerd xırave, no phêl be phêl beno vıla, şıkiaisê ğeyalanê ke rivatanê mı raê, isanêni pê kuna jü bêumıdênia de xoriye, eşqi, dostêni, albazêni, ni pêro rivatanê mıde muımênia xo kenê vındi, qımetê manewi u morali naê vera cêrinê bıne lingu...

Eslê xo pers kenê, xêlê mordemi endi thoa heni fikr nêkenê, zafina de isanu azlanê xo yê dina ra rewra veto cêra. Awa ke iyê heni zanê ke, na dina rê çiyê bîbo ki, ine rê thoaê nêbeno... Ma ez ça pîra bon dîrrike ke nia bîmani, sîma se vanê?... Sîmade von, hama sîma pê inam nêbenê, ez zanon. Mektevo vîren de, sînîfo hireine de biyane. **Rozşêna Cumurêti** biye. Mî vatêne a roze pêro yemê dina de **Rozşêna Cumurêti** biyêne. Ez vejîay bi ro kurşîye ser, ebe zirçaişî birraîşî ra kîlame (şîire) wendî biye. Waxto ke mî kîlame wendêne o taw walî amo mektev. Kurşîye ra ke amane war, eke mî di, qurdîsanê⁷ mîletî era mî nê, gîno ra walî ser, ez zaf kewtane ra xo ver. Gereke maa telebu ra jüyê bigînêne naê re ke amê lewê mî; **aferin, to zaf wes wende, isanêni tode xêlê çî lom kena, mî tode zaf has kerd**, vat, dest kerd porê mîde. Sewda qesanê na cênîke mî rê zaf wes amê... Çîke na cênîke bara mîde jê her keşî nêbiye doxtor. Perrê pîrnîka daê heni rînde-ki biy ke mî serba helma de derge çîmê xo cîde nêgureti. Ya doxtor, nîka non ro xo, mordemo henenu ke verva perranê pîrnîka isanu, hala yê cênîku rê, zafê de mîno fewqelade esto. Eke sewda perranê pîrnîka a cênîke mî rê wes nêamêne; ne çînêbiyena qurdîsanê keşî be kîlama mîna ke **Rozşêna Cumurêti** de wende, ne mîde xêlê çî lom kerdena isanêni, ne ki mîde has kerdena daê hundê mîçqalê zerri hewzê mîde biyêne doxtor...

Eke zafê mî be perranê pîrnîku werte ra wedarê, ne isanêni, ne amaişîye⁸ (istîqbal), ne ki heqîqet talasê mîde beno doxtor... Nîka sîma ez areze kerdane?...⁹ Ewro ki henîo doxtor. Ez be waştîya xode coru davare nêkeme. Çîke a mî qe nas nêkena. Waxto ke ez tede piarane, a pure nêgîmena ke ez çîqa xo ver don ke xo era cî çîqa normal, sîra ra, jê her keşî bîmusnî, rivatanê naêde ez çîqa dez uncon nêzana...

Heya doxtor, se ke sîma khav (texmin) kerd, perrê pîrnîka waştîya mî, mî rê hunde zaf wes yenê, mî cênê ro cî. Ze ke naêde serrî ravêr eke mî kîlame wendî bi, cênîka ke ode dime vati bi, **isanêni tode xêlê çî lom kena, mî tode zaf has kerd**; jê perranê pîrnîka daê...

Waştîya mî nêzana ke ez perranê pîrnîka daêde zaf mîtesîr bon, ezu naêde hem cîde, hemî ki pêbeştîya¹⁰ (rabitê) made gîredaiyane.

Qe cîde von doxtor, sona pîrnîka xo rê estetik, nêzon çî-miyê dana kerdene ke pêbeştîya ma bîsînavno, ez aê nas kon...

A heni zana ke, tek pê di çîyu sewda xo ana mî ser de: **isanêni tode xêlê çî lom kena, ez tode zaf has kon...**

Î perrê pîrnîka mînê rîndeke mebe, ne dina, ne isanêni, ne ki has kerdena daê hewzê mîde biyêne, way-

irê sîma bo...

Her çî ke ebe naê bîmano, rînd beno, çiyê bîni ki estê. Vajî. Peyniye de ma qesê xo kerd jü... Asme de, serre de reê ki bîbo, diyena xo be xo rê, tenê bo, zerrê xode bîşîki şêri dîri, naê vera ma qerar da ra cî ke kaê kay kerime. A, rozê helmê de ke qe cîde lom nêkon, mîde vana ke jüyê de bin de kewta ra, ezi ki cî rê thoaê nêkon, kîncanê xo kon pay, son qewa sodîri, uza tey vezon ke cemedî zerrê mîde bîjinê ra (zerrê mî beno haşt), zerrê mîde trenî, gemîy kunê ra dîri...

Seveta helmê ki bîbo, tersê untena deji ke mîde estê, ine dêm don, tey vezon ke ez gînu pure, heqa heqaniye de ni tersu vera çîqa dez uncon, thamo ke mî dest kerd cewiaîşî, belî kon ke hêkatê weşîya mî bi wes, thamê nao ke rew qedîno, ey vezon... Teyna ez nê, waştîya mî ki na kay de xo rê dîzdêni hasu dera... Çîke, waxto ke mî dera, ez pê zanon a zaf rey geyal kena ke binu de bena. Hama rivatanê şêzîte (sîkê) suçdarêni vera, uyo ke cî rê gîrivo, xo rê naê kena nîrge (penge¹¹). Gegane geyalanê xo rê ki pengu nana ro... Zaf tersena, a ke raştî ra senena, xo heni bîvêno, pê cêro, hama naêde muim, jûri ki bîbo, kao de qîşkeki ki bîbo, pê mîde vatena xo ke jüyo bin de kewta têvirane, serbeştîye de bena ke mî zebîrnena¹²; nao ke mîde vato, uncia ki eke ez newe de cêron ra daê, qururê naêde, pê ney ki aê ke cerrevno, sewda ma jüvîni rê çîqa qewetîna, hasê naê dera...

Ya doxtor, qewaa ke ezu her rae sonu, eke mîde vana ke çîmeteverêni kerd, awa vera sodîri yena uza, tewr jê mî sîlam dana mordemu ke kîştî sova de ronîştîyê, pîsinga ke mî vîrane dera, cêna, cîde has kena, dima ki xo rê çâê de gîran wazena. Peydena ki vana; **çâê xo bîsîmime, raurjime, tî qefeliaiya, waxto ke hesar bena to rê jü ara de rîndeke vîrazon...**

Dîma ki peyser (ilawe) kena, vana: **Hem tî ki gereke meqefeliyê, tî isanêni rê lazîma, hem tode zaf has kon...**

Von, jê to bo, satêna ki kume ra rae. Tawo ke yenîme çê, pêro ververê ro rae ez a cênîka ke mektevo vîren de, sînîfo hireine de wendena kîlame ra tepia amê lewê mî, awa ke ez heyranê perranê pîrnîka daane, aê geyal kon...

Doxtor, kîtavê ke verê sîmade ronaiyê, uza ere mî mefeteliyê.

Mînetî mîna sîmade, mî rê sîfetu salage mekerê, ez amane ita ke sîfetu ra bîxeleşî, mî geyet meberê doxtor...

Tîrki ra çarnais: MESUDÊ KEŞKI

⁷qurdîsan / qurdîşan = ilgî, merak

⁸mî na qese ebe xo na pêra: amais + -iye

⁹areze kerdene = fahm kerdene = anlamak

¹⁰pêbestîye = îlişkî; mî na mane da cî: pê + beste + iye

¹¹tabu, yasak, kısıtlama

¹²zebernane = incitmek; decnaene

Memed Çapani ra jii pelge

Inu sero

Kam vano vazo
Koka ma koka
Î uşti ra bi raşt
Înu va Tırk marê saredezo!

Şêşt serre vêrda ra şiya
Î vi fekê çemi de
Înu va panê roze na roza!

Î qır bi, eşti dare
Bi wela hardê ma
Înu hay da ma ser
Îyê royenê tepiya

Vengê mi hesnena

Felek mirê zıdo
Pêrru amu na suke
Çivê kêmere çino ke
Mordem phoştia hora cı do

Derdê mi jêdino
Sonde 'ke bi sarê nazay
Benê pasay benê ağay
Hard osme yê dino

No marê heqereto
Zon zonê ma niyo
Hard hardê ma niyo
Tırku mara gureto

Setero

Setero Setero
Biko İsmailê mi Setero
Natê ma kêmero dotê ma kêmero
İsmailê m' dest berze martini
Panime hata 'ke ro madero

Bao

Ordi ama natê çemi dotê çemi
Dame pêro kîseme hêfê kami
Munzır pêl dano sade goni
Biraê m' serva Dêrsimi sero

Bao

Veng yeno vengê de bari
Vano ma Tırki de nêameyme huri
Xewere bîde Sîlê na Suri
Va ho nêvîndo bêro

Bao

Dêrsim wazon

Malê dina se keri
Dêrsim mirê beso
Ez sera 've lingu son
Tı arave nise ravêre so

Malê dina se keri
Dêrsim mi de mirê beso
Va ko vo kêmer vo
Lew nan kêmer ra
Tiji 'ke sana kou

Malê dina se keri
Hardê ho wazon nonê ho
Hini ra uwe biyari
Dayê vaji zonê ho...

Amika Kêyri ra

KEÇELEK

ÇÊNA PAŞAY DE GULAŞE CÊNO

Piyê Keçeleki, cıra vano:

„Lacê mı, şo buguriye! Ma feqirime, qe ke nê nonê ana çê.“

Keçelek qebugul nêkeno. Pi vano:

„Lacê mı urze ra! Nia de tever ra ketey varenê, şekır varenno. Şo tenê are de biya.“

Keçelek vano:

„Nê, mırê çı ke tever ra çı varenno.“

Pi se keno, lacê xode çare nêvineno, cêno Keçeleki erzeno verê çêveri. A waxt Keçelek vano:

„Bao, mı bice zerre, ez gurina.“

Pi qebugul nêkeno, vano:

„Şo, buguriye, çiyê bice hên bê! Hata ke tı nêguriyê, çiyê miarê çê, ez to zerre nêverdan.“

Keçelek şaneno cı, teknenno şono lewê fırinci. Êyrê beno çırağ. Fırinci cıra vano:

„Anê helba bice, daim ağwe biance.“

Keçelek helba cêno, dı-hirê serri ağwe onceno. Nia dano ke ebe na qêyde qe bese nêkeno çiyê bero çê, fırinci ra vano:

„Ebe nê kari handê ke pizê mı beno mırd. Tı têyna nona vêri dana mı. Hama ez wazena ke şorine çê. Coka ez gereke çiyê bıherini.“

Fırinci vano:

„Eke wazena, gurina vêrê xo kena mırd, nêwazena, bitekne ra, kamta şona şo!“

Keçelek çiyê nêvano. Vereşan ra vecino tever, çem ra vêreno ra bover, şono jü ini ser ra nişeno ro, aresino ra. Bado pêyser cêreno ra ke şoro firine, rae ra raştê mıloçıka beno. Qayt beno ke mıloçıkê de lenge hawa dot gına wara. Şono, keno zerrê lapa xo, ano qula mıloçıka sera nano ro. Mıloçıke êna re zon, persena:

„Qulo diling mıradê to çiko?“

Keçelek vano:

„Mıradê mı çık bo? Ma u piyê mı ez êştane teber. Mı ki serê xo gureto kewtane rae.“

Mıloçıke perrê dana Keçeleki, vana:

„Roca tenge de destê xo nê perri ra ke, ez hewarê tode êna.“

Kuno rae tenêna ke şono raştê mormekê beno. Nia dano ke mormeki ebe tor jü mase pêgureto.

Cıra vano:

„Mase guneko, o ki hêywanê de Heqiyo, raverde!“

Keçelek ke nia vano, mormek masi pêyser erzeno ağwe. Mase ki êno re zon, pulanê xora dı tena dano Keçeleki, cıra vano:

„Rocê ke kewta tenge, nê pula jumini ra ke. Ez hewarê tode ên.“

Keçelek pêyser êno firine. Waxtê firine de ağwe anceno. Giraniya helba u darê ağwe ra vilê xo maseno. Hên ke dejenno, nêşkino ke kar bıkêro. Fırinci nêy erzeno tever. Verê jü dêsi de xanımê de bê ewlad raştê cı bena, cıra persena ke cırê beno ewlad, nêbeno. Keçelek qebugul keno. Xanımê Keçeleki cêna, bena çê xo. Rınd qaytê cı bena, werdene u şimitene cıra kêm nêkena. Rocê ke xanımê şona tever, kilitanê oda xovira kena, çê de caverdana. Keçelek kilita cêno, oda jüye keno ya ke pırê qumaşana, oda bine keno ya ke pırê zernana. Nia dano ke dês ra resmê çênêkê de henêne darde kerdiyo ke, tı vana çêna şaê periyana. Keçelek vano:

„Axx ke na ê mı biyêne.“

Se ke hêni vano, eşqa ra gineno wara, balmış beno. Êno xanımê viri ke, kilit çê de caverdo. Desinde kuna rae, êna çê. Êna ke çı bivino, Keçelek hao hard dero. Ağwe ana erzena rüyê Keçeleki, ê kena heşar. Keçelek vano:

„Mırê ana naê biya, eke miarê ez xo telef ken.“

Xanımê vana:

„Cigera mı! A çêna zalımê de Heqiya. Piyê dae paşae na dugelo, zaf zalımo. Şertê dê estê, zaf ki çetınê. Vilê nêçe tenanê ze tode do pıro. Vanê caê jü cendeki u jü seri mendo.“

Se kena, Keçeleki de çare nêvinena. Şona huzbarê piyê çênêke, vana:

„Amane ebe emrê Heqi çêna to lacê xorê bıwazi.“

Paşa vano:

„Hay hay! Şertê mı estê. Lacê to ke şertanê mı biaro hurêndi, çêna xo dan cı. Eke miaro hurêndi vilê dêy de dan pıro. Şertê mınno ewl; ambarê sole, ambarê korek u ambarê cew kena têra. Eke lacê to sole, korek u cew jumini ra hirê roci de kerd cêra, şertê minê ewli ano hurêndi. A waxt dore êna şertê minê diyine. Na geym ki ez şêrê xo verdan be êy. O gereke şêrê mı dêm done. Şêrê mı ke dêm da, na dolıme ki çêna mıde gulaşe cêno. Miyanê çêna mı ke ard hard, a taw çêna xo dan cı.“

Xanime êna Keçeleki ra şertanê piyê çêneke vana. Keçelek şerta qebug keno, şono lewê piyê çêneke. O ki ano, sole, korek be cewi keno têmiya ra, vano:

„Hirê roci ra tepia êna diarê to!“

Paşa tekneno ra şono. Keçelek ano perrê ke mîloçike dê cı, keno jümini ra. Desinde mîloçike têt vecina, vana:

„Emrê xo vace!“

Keçelek vano:

„Zerriya mı kewta çêna paşay. Şertê paşay estê. Ez gereke wertê hirê roci de na sole, nê koreki u nê cewi jümini ra cêra kerine.“

Mîloçike şona tede mîloçikanê bina xode ana, çıxa ke sole, korek u cew esto wertê jü saate de jümini ra kena cêra. Keçeleki ra ki vana:

„Bê ita! Nia de, ma hiremina ki jümini ra kerdi cêra. Meşte ke paşa ame, cîrê desinde çêver ya meke. Cîra vace, şo wezirê xo u di-hirê kokîma xode biya, ez torê çêver ken ya.“

Keçelek vano;

„Hêya, Heq şimara razi bo!“

Mîloçiki şonê. Roca hirêine paşa êno. Keçelek cîrê çêver nêkeno ya, vano:

„Şo wezirê xo u di-hirê kokîmanê bina xode biya, ez torê çêver ken ya.“

Paşa ebe kêf pêyser cêreno ra. O hên zano ke Keçeleki şertê dê niardo hurêndi, tersa ra musleti wazeno. Paşa ke şono, Keçelek pulanê masi keno jümini ra. Mase desinde têt vecino, vano:

„Emrê xo vace!“

Keçelek vano:

„Zerriya mı kewta çêna paşay. Şertê paşay estê. Ez gereke meşte şêrê dêde pêrodi, şêri dêm dine hard.“

Mase vano:

„Nê, tı şêrê paşay de mede pêra. Cîra vace, ez hêywan niya ke tı şêrê xo verdana mı. Ê mı ki şêrê de mı esto. Şêrê xo biverde be şêrê mı. Ez a taw bena şêr, şêrê paşay dêm dana hard.“

Bado ke paşa mîslet ra pia êno, Keçelek çêveri keno ya. Qayt benê ke her çi jümini ra kerdo cêra. Paşa şaş beno. Nafa ki vano:

„Hêya, to şertê mîno ewl ardo hurêndi. Dore şertê mîne diyine dera. Meşte meclisi ana pêser. Daul u zurna cinina, nafa ki gereke tı şêrê mı dêm dê hard.“

Keçelek vano:

„Nê, qêy ez hêywana ke tı şêrê xo verdana mı.

Ê mı ki şêrê de mı esto. Şêrê xo biverde be şêrê mı.“

Paşa inam nêkeno ke şêrê Keçeleki esto, waştêna êy qebug keno, vano:

„Mêşte şêrê xo bıce bê!“

Keçelek roca bine pulanê masi rêyna keno jümini ra. Mase lewê dêde vecino, beno be şêr. Keçelek şêrê xo cêno, beno huzbarê paşay. Ebe gîme gîma daul u zurna şêra verdanê jümini. Şêrê Keçeleki şêrê paşay dêm dano hard. Paşa vano:

„Şo, meşte bê, çêna mîde gulaşe bıce!“

Keçelek hêya vano. Roca bine şodir sîpe ra urzeno ra, kincanê nêwiya dano xora, şono huzbarê çêna paşay. Çêna paşay ke vineno, ancia balmiş beno. Çêna paşay ana ağıwe erzena rüye Keçeleki, cîra vana:

„Xızır adirê piyê to wedaro, to hona jü rüyê mı têtyna di balmiş biya, ma to ke mîde gulaşe gurete, mı ke kincê xo veti tı se kena? Tı ke canê mı bîvinê xora geber bena!“

Keçelek vano:

„Ma ez se bıkerine?“

Çêneke vana:

„Se kena? Tenê diyağkar be! Tı gereke hirê rêy miyanê mı biyarê hard. Ez çıxa ke biya be tora, tı handaê ebe tede qeveta xo mîra de. Ez a waxt xo dan binê tora. A waxt piyê mı mîra vano, çêna mı tı fatasiya, kincanê xo vece! Mı ke kincê xo veti, tı çîmanê xo qapan ke, canê mîde qayt mebe. Ez to pêcên na het u a hetî ser an ben, xo dı rêy bîni dan be binê tora.“

Peroc mîlet beno top, daul u zurna cinina. Keçelek u çêna paşay ênê mêtndan, gulaşe cênê. Çêneke bena be Keçeleki ra, Keçelek ebe tede qeweta xo şono çêneke ser. Çêneke xo dana be binê Keçeleki ra. Paşa çêna xora vano:

„Çêna mı tı fatasiya, kincanê xo vece!,,

Çêneke ke kincanê xo vecena, Keçelek ki çîmanê xo keno qapan. Çêneke nê nata-bota ana-bena, xo dı rêy bîni dana binê dêra. Paşa mecbur maneno, ano çêna xo dano Keçeleki. Çewres roce u çewres şewe vêtêvê ine keno.

Vatoğ: Rîzaê Kosi

Arêkerdoğ: X. Çelker

Yitiqatê Dêsimi de
XIZIR

(ASPARÊ ASTORÊ QIRÎ)

Teyna Wayirê Çareku Niyo, Heqê Na Dinao!

Her Ca de Hazır u Nazıro!

Mordemê Sata Tengo! Xelasê Xelasano!

Piyê Feqiru, Kokumu 'be Bêkesano!

MEKANÊ XUYO BEYAN: TAÊ GOLÊ DÊSIMIYÊ!

Her Serre Asma Xıziri de Beno Meymanê Dêsimicu!

Munzir COMERD

Her kes ki zano ke sarê Dêsimi Elewiyo. Nae sero xora kes werê nênano. Ama taê yitiqatê na miletî estê ke hatan na serrunê pêyenu têmeunte mendê, coku jê sirri asê. Kami wašto ke eve **Elewiye**ni rae bero nine ser, ama zerê na mewzuati ra nêşikiyê biveciyê; kamu ki wašto ke na yitiqatu sero çêver cado, reyna qalê nine mebo ra. Ninera jü ki **Xızır**ê Dêsimio.

Yitiqatê Dêsimi ke va mordem gereke teyna **Xıziri** mêaro çımunê xo ver. Uyo ke hatan roca ewroene yi sero zaniyenê senik bi. Wo wena zaf dewletiyê. Xerca **Xıziri** wena **Duzgîn, Eskêrê Duzgîni, Khurês, wayirê çêi, wayirê mali, wayirê jiar u diaru, wayirê aşiru, wayirê bavau, Evdil Musa, Eskêrê Evdil Musay** 'be wena zafê bini **Yitiqatê Dêsimi** de estê...

Çutır ke ma va, sarê Dêsimi Elewiyo, ama taê yitiqatê sarê Dêsimi estê ke ni Elewiyunê binu de çinê, işte ma ninera "**Yitiqatê Dêsimi**"¹ vanime. Ma ninera taine sero naera raveri vînetime. Na karu de ca 'be ca, çığa ke kilm bo ki, uncia qalê **Xıziri** bime. **Xıziri** sero nuste de kilm ki nusna.² Tavi ke serba **Xıziri** ni pêro zaf kêmi bi. Dilegê ma uyo ke, eve na nuste çığa ke ma dest ra ame roştia folklorê Dêsimi de, **Yitiqatê Dêsimi** de caê **Xıziri** biarime meydan.

Tavi, **Yitiqatê Dêsimi** ke va qe bêguman en verende **Xızır** yeno ra mordemi viri. No teyna tesbitê ma niyo, mara raveri wena zafine no fikir kerdo beyan. Heni ke, peyniya na fikiri de teyna Dêsimici ki nêvîndenê. Namê sarê beynelmileli ra taine bicêrime, hatan xızmekarunê dewlete yeno qal kerdene.

Yani ma eve zererehetiye şikinme ke vacime; **Yitiqatê Dêsimi** de tesirê **Xıziri** heni grano ke, no taf sewlê xo dano ra sarê teferi serî ki. No, yine çımu ra ki nêremeno. Ama xo vira mekerime ke,

namê **Xıziri** na qıta Asya de zaf nas beno. Zobiya sarê Dêsimi, wena yitiqat u kultur ya ki mitolojiyê taê miletu de ki mordem şikino ke namê **Xıziri** xo çım ra kero.

Tavi Anadolıye de, wena lewê sarê Dêsimi de kamci zon qesey kenê bıkerê Elewiye bini ki yitiqatê xode ca danê **Xıziri**, ama no **Yitiqatê Dêsimi** ra zaf duriyo. Qender 'be yitiqat u kulturê Tırk u Kurdunê Mıslımanu de ki no esto. Vacime, Tırku ra namê kıtavê "**Dede Korkut**"³, Kurdu ra ki sanika "**Sıyabend û Xecê**"⁴ şikinme ke naca de binusnime. Ama çutır ke zanino **İslam** eve **zereweşiye qaytê Xıziri nêbeno**. **Qurane** de no mewzu ki dekeriyo, şindorê xo birriyo, coku, ninede sindorê **Xıziri** zaf tengo.

Yani vatena ma awa ke, **Xızır**, teyna **Yitiqatê sarê Dêsimi** de jê **Khurês** 'be **Duzgîni** ra ca nêcêno. Caê di wena yitiqatê taê miletu de ki esto. Ama ma naca de nine têver nêsanenime, no karê ma niyo. Ma kenime ke naca de yitiqat, kultur u mitolojiyê Dêsimi de caê **Xıziri** sae kerime. Dêsim de **Xızır** kamo, qarakter u xususetê xo çikê, sarê Dêsimi sero hetê sosyali ra tesirê xo çutiro, yitiqat u yivadet de çutır cirê xızmete kenê naca de bineqesnime. Wo taw ferqê Dêsimi xora xo 'be xo beli beno.

Heto bin ra, na qesa ki ma gereke vera veri vacime; Dêsim de ki her kes jê jüvini yitiqatê xo 've **Xıziri** nêano. Tavi serva na hali sevevo de hewlı ki esto. Çutır ke zanino Dêsim de des u dı **Ocağê Elewiye** estê.⁵ Ninera taê Tırki, taê Kırdaski, taê ki zonê Dêsimi qesey kenê. Qe bêguman ni ki rengê xo danê ra Dêsimi ser.

Sarê Dêsimi ra iye ke zonê ma qesey kenê en jêde **Ocağê Khurêsi** dest derê.⁶ **Khurêsi**ci ki yitiqat u yivadet eve zonê ma ramenê. Ma ke qalê **Yitiqatê Dêsimi** bime xora fikrê na çımı anime ra meydan.

A-XIZIR

Nika endi ma wazenime ke **Yitiqatê Dêsi-**mi de qarakter u xususetê **Xıziri** çutiro, yi bicêrime ra xo dest, naca de biarime çımunê sîma ver. Çutir ke zanino yitiqatê her mîleti de duwa u recay, zawt u zimi estê. Xora kami yivadetê xo bê nine (duwa u recay) kerdo ke... No qeyde sarê Dêsimi rê ki vêreno. Sarê Dêsimi ki yivadetê xode zaf ca dano nine. Tavi ke mineta xo teyna **Xıziri** ra nêkeno. Çığa ke wayirê Dêsimi estê namê nine duwau de vêreno.

Ma ninera iyê ke eve nam u nisanê **Xıziri** vacinê taine vanime naca de binusnime. Ni, qarakterê **Xıziri** nêqesnaene de zaf çımeo de hewlo. Ninede hem Dêsimıcı **Xıziri** eve kamci çım vênênê o yeno meydan, hemi ki yira çı minete kenê o yeno meydan. Lewê ninede qarakter u xususetê **Xıziri** ra ki zaf nişanê beli kuyne ra çımunê mordemi ver.

Taê duwaê ke ma ardê pêser niarê:

- Albazê ğeribu **Comerd Xıziro!**
- Albazê ğeribu **Cansenik Xıziro!**
- Asparê Astorê Qiri** marê bêro comerdiye!
- Asparê Astorê Qiri** soğniya ma xêr biaro!
- Asparê Astorê Qiri** eve xo desti, tern u husk têworte de nêvêno!
- Cansenika Xızir** ma bêwayır meke!
- Meymanê Khalikê** mı bakiyo!
- Meymanê Khalikê** mı ma dest u çımu ra mekeru!
- Meymanê Khalikê** mı ma heşir dosegiye mekeru!
- Meymanê Dewrês Silemani** kamciye ke xêra ae bikero!
- Meymanê Dewrês Silemani** kamciye ke xêra ae qısmet kero!
- Xızir** çhikê xo wortê az u uzê ma nêerzo!
- Xızir** sımade qusır nêvêno!
- Xızir** sımare yimdat kero!
- Xızir** sımara nêherediyo!
- Xızir** tora haşt bo!
- Xızir** hawarê mao!
- Xızir** bavokê mao!
- Xıziro Khal** bojiunê to bicêro!
- Xıziro Khal** piştigê zav u zêçê ma zalımu dest medo!
- Xızir** astarê to yinerê wes kero!
- Xızirê Gavanu** karê to biaro werê!
- Xızir** qeder, qalğan bergê çetini sano!
- Xızir** vilê to raşt kero!
- Xızirê Serê Dengız u Deryay** mıradê to bikero!
- Dawa to danu **Xızirê Khali!**
- Xızir** adirê xo wortê az u uzê ma nêerzo!
- Vengê **Xıziri** her ca de hawaro!
- Ya **Xızir** marê bike wayiriye u sitariye!

- Ya **Xızir** tı ma xatirê tırnağê **Qirê** xo sane!
- Ya **Xızir** ginane bextê toro!
- Ya **Xızir** tı toz raa xo ser medê!
- Ya **Xızir** tı bexto xêr biarê ma ser!
- Ya **Xızir** tı hawarê made bêrê!
- Ya **Xızir** tı ğeribunê mı ra u olağı ra vecerê biarê!
- Ya **Xızir** tı xêriye ser na karê ma biarê werê!
- Ya **Yimdatê Khalikê** mı tı ma resê!
- Ya **Asparê Taê Qiri!**
- Ya **Asparê Taê Qiri!** tı ma resê!
- Ya **Xızir**, ya **Asparê Astorê Qiri**, sata tenge de tı reşa yimdatê **Nux Pêxamberi!** Hawarê made ki tı biresê!
- Ya **Xızir** dendarê rısqı! Rısqê zav u zêçê ma tı bidê, tı kêmi mekerê!
- Ya **Xızir** hazar çêverê serê sodiri! duwa ma tı qevul kerê!
- Ya **Xızir** tı xelasê xelasana, tı piyê bêkesana!
- Ya **Xızir** tı esta ke esta!
- Ya **Xızirê** sata tenge!
- Ya **Xızir** bextê to dero!
- Ya **Xızir** mı ğeribê xo eştê bextê to! Tağır emanetê tuiyê!
- Ya **Xızir** dec u puç canê ma meke!
- Ya **Xızir** tı cansenika!
- Ya **Xıziro Khal** hawarê made nia dê!
- Ya **Xızir!** ma ciani do, na emegê xo buri-me, pê sa bime!
- Ya **Xızir** tı cao xêr marê nasiv kerê!

Taê zawtê ke ma ardê pêserı ki niarê:

(Hazırı ra duri bo!)

- Xızir** adirê **Feleki** wedaro!
- Xızir** adirê sıma wedaro!
- Xızir** riyê to şia kero!
- Xızir** to kêmera huske kero!
- Xızir** dewrê to deçarno!
- Xızir** be niçikê toro do!
- Xızir** adirê çê to bisayno!
- Xızir** to raştê qotiki kero!
- Xızir** vilê to binê tora kero!
- Xıziro Khal** derd to do, derman torê hesrete kero!
- Xızir** cirê girane kero!
- Xızir** be tepikê toro do!

XIZIR, YITIQATÊ DÊSIMİ DE HEQO!

Ma domanena xode tewr verende **Xıziri** sero pilunê xora vatena de nianene musayme:
 “**Xızirê Khali** dermanê vıraştı, do

qılançike (şia u sipe kena dîmê xo dergo) vato,

-Ni dermani bicê bere bıpirosne qulê mı ser ke emrê xo endi zaf derg bo, rew kokım mebo!

Qılançike no derman gureto ardo, şiya ništa dara merxe ra. Nae vatena **Xızırı** nêkerda, derman hurendia qulê dide pirosno xo sero, taê ki hetê ra çarçê dare biyo, hatê ra ki binê dare de mor beno piroşino ni mori sero.

Coku, emrê mordemi nia kılmo, ama emrê qılançike, mori 'be dara merxe ra dergo."

Yitiqatê Dêsimi de caê **Xızırı** çığa mûhimo na vatene de yêno çımunê ma ver. Naca de beliyo ke emrê mordemi, heywani 'be taviati **Xızırı** dest dero.

Jüyê Dersimici ra ke vacê "**Xızır çutır aseno?**", ciabê di qe bêguman nia beno: "**Xızır mordemo de kokımo, herdisa xuya şısika de derge esta, kincê şısiki guretê xora, çüya de xo dest dera, astoro de şis bine dero. Xızır her ca de hazıro.**"

Xızır çutır aseno ma ni zaneme endi, eke heni ro **Yitiqatê Dêsimi** de **Xızır** kamo? Ma ni xususi biarime roşti ver.

Naca de tene ki fikrê **bavau** 'be **tikmu** ra binusnime. Ala yi na meseli sero, yani kambiyena **Xızırı** sero se vanê.

Bava Hesênê Kolu⁷ ke vengê **Heqi** dano nia vano,

"Sodiro, Astoro **Qır** veciyo
Astoro **Qır** çiçego
Şiwariyê xo hewz u kesko
Jüyo ke vengê **Heqi** dano, **Xızırı** dano
cîrê dina de wayıro."

Bava Heseni çım de **Heq** 'be **Xızırı** ra jüyê. Çıxa ke "**Heq**" vano, "**Xızır**" vano ni hurdemena namê jüyê.

Wuşênê Tikmey se vano?

"Tenge bena, **Xızır**
mekuye herey
Heqê na dina wa
az u uzê ma meke sey!"⁸

Wuşênê Tikmey çım de ki **Heq** 'be **Xızırı** ra jüyê. Qaytê fikrê di bena o vano, **Xızır Heqê** na dinao.

Bava Hesênê Baskoye ki jê nine fikirino, no fikrê xo ki şıirunê xuyê Tırki de eve ni çeküyu ano ra zoni:

"Allah hem **Hızır idi**, hem nazır idi

Darda kalanlara kavuşur idi."⁹

Zonê mara nia vano,

"**Heq hem Xızır bi**, hem nazır bi
Kam ke tenge de mend reştene dine."

Kılama ke "**Sılê Feqiri**" sero vaciya **Dêsim** de zaf nam do, her ca de nas bena. Kılama de zaf khana; varyantê xo ki xêlê estê. Jü varyantê na kılama ki **Serdari** wenda kasetê de xo. Jü çeküye de nia vacino,

"Ezo kokım şıune diarê **Mose**
Hewsê Dewe mira aseno jê zerê tase
Hewsê Dewe mira aseno jê ayne u tase
Xızır tı ke Heqeni kena tenge de birese!"¹⁰

Fıkrê na kılame ki zaf zelalo.

Ma **Bava Dewrêsi**¹¹ ra ki pers kerd, va "**Bava! Xızır kamo? Tı şıkina ni marê tenê bihesenê?**"

Bava Dewrêşi ciabê persê ma taê zonê made, taê Tırki de da, va ke,

"**Qırvanê rama Xızırı bi. Xızır, yoktan var eyleyendir** (Uyo ke çinêbiyaene ra keno pêda **Xızırı**). **Arşı, kürsü la u kalemi** (lâ-kelâm, MC) **hüküm eden Xızır'dır** (Hukmê hard u asmeni qe bêguman **Xızırı** dero). **Heqo, Heqê Homete daha! Dünyayı yapan, emir veren eden odur** (Na dina yi vıraşta, na pêra, emir yide ro, kerdar uyo). **Xızır Heqo; ma "Xızır"ı ki vame, "Heq"ı ki vame. Binbir türlü ismi var** (Hazar u jü namê di estê)."

Ciabê **Bava Dewrêsi** sero nêvindenime, yi her çi zaf zela ardo meydan. Cao ke Tırki vato ma çarna zonê ma.

Xızır, Yitiqatê Dêsimi de **Heqo**, no endi meydan dero. Na xusute ciabê ke ma guretê zaf raştiê. Naera tepia eke jü qesa bo ki bilasevet vacina.

YİTİQATÊ DÊSİMİ DE 1001 NAM U NİSANÊ XIZIRI ESTÊ!

Wayırê ke **Yitiqatê Dêsimi** derê nînera yê taine jüra jêde nam u nisanê xo estê. Qe bêguman no qeyde **Xızırı** de ki nia ro. Ama nam u nisanê **Xızırı** heni zafê ke, ne mordem şıkino ki nine hesav kero, ne ki wayırê de bin de bisano têver. Nae, xora **Dêsimici** xo fek vanê.

Vacime, **Bava Rızaê Garşıye**¹², **Şah Hatay** ra Tırki jü beyite vano. Na beyite ra dı çeküyê xo nia rê:

“Binbir ismin var, biride Hızır
Her nerede çağırsam, orada hazır.”¹³

Zonê made barê ni çeküyü şikinme ke nia vacime:

“Hazar u jü namê to estê, nine ra jü ki Xızıro
Ez koti ke veng a di, uca de hazıro.”

Ma na beyite hirê bavaunê mara dêarê, teyna yê **Bava Rızay** de na çekü ca gureto. **Yitiqatê Dêsımı** de hazar u jü namê **Xızırı** estê. Coku, **Bava Rıza** naca de şiya yitiqatê ma dano ra na beyite ser.

Çutır ke ma duwa u recau de va, naca ki mordem ke qaytê nam u nisanunê **Xızırı** bi qarakter u xususetê di sero beno wayırê de fikrê. Coku ma wazenime ke nine yitka binusnime.

Nam u nisanê **Xızırıê** ke ma ardê pêser:

- Asparê¹⁴ Qırı,
- Asparê Serê Qosani,¹⁵
- Asparê Bağıra Sıpiye,¹⁶
- Asparê Taê Qırı,
- Asparê Gedıgu,
- Asparê Serê Gedıgi,
- Asparê Qırê Gerde Sisi,
- Asparê Berz u Alçaği,¹⁷
- Bozatlı¹⁸ Xızır,
- Bımbarek,
- Cenabi Heq,
- Comerd Xızır,
- Dersedarê Dewrês Sılemani,¹⁹
- Dersedarê Dewrês Mıstefay,²⁰
- Destedarê Dewrês Mıstefay,
- Hawarê Khalıki,²¹
- Heq,
- Heqê Homete,
- Hezreti Xızır,
- İqrardarê çaremıne Bırau,²²
- İqrarkariyê Pirê Xanıku,²³
- İqrarê Dewrês Sılemani,
- Khalo Sıpe,
- Khal Xızır,
- Meymanê Dewrês Qemeri,²⁴
- Meymanê Ana Yemise,²⁵
- Meymanê Khalıki,

- Meymanê Mezela Sıpiye,²⁶
- Meymanê Khal Oli,²⁷
- Meymanê Meymanu,
- Meymanê Dewrês Sılemani,
- Meymanê Qızılbeli,²⁸
- Meymanê Dewrês Usivê Tozilce,²⁹
- Meymanê Dewrês Ali,³⁰
- Meymanê Dewrês Khakılı,³¹
- Meymanê Pirê Xanıku,
- Meymanê Çê Hesenê Dewrêsi,
- Meymanê Zargoviti,³²
- Meymanê Hetê Seri,
- Meymanê Dewrês Kêkılı,³³
- Meymanê Hewsê Qızılbeli,³⁴
- Meymanê Dewrês Hesenê Deri,³⁵
- Meymanê Khal Ferati,³⁶
- Mordemê Gavanê Çetini,
- Mordemê Sata Tenge,
- Qılauzê Aliyê Sılemani,
- Qılauzê Çê Aliyê Çolaxi,³⁷
- Qılauzê Yıxır Goli,³⁸
- Qılauzê Xızırê Koê Seri,
- Qılauzê Meymanê Khal Oli,
- Qılauzê Mezela Sıpiye,
- Qılauzê Golê Xızırı,³⁹
- Qıratlı⁴⁰ Xızır,
- Xızırê Koê Seri,
- Sıpelaê,⁴¹ Serê Qosani,
- Sıpelaê Serê Bağıra Sıpiye,
- Seisê Qırı,
- Seisê Gılê Seri,
- Şiwariyê Astorê Qırı,
- Wostaê Gavanê Çetini,
- Wayır,
- Xızır,
- Xızır Aley Selam,
- Xızıro Khal,
- Xızırê Bonê Taseniye,⁴²
- Xızırê Serê Dengız u Deryay,
- Xızırê Pırdê Suri,⁴³
- Xızırê Koê Seri,
- Xızırê Çewlıge,⁴⁴
- Xızırê Tenganiye,
- Xızırê Kêlek u Gemiye,
- Xızır Nebi,
- Xızır Qazi,
- Xızıro Cansenik,

- Xeberdar,
- Xeberdarê Xeberdaru,
- Xelas,
- Xelasê Xelasu,
- Yimdatê Khaliki.

ASTORÊ XIZIRI RA DÊSIMICI "ASTORO QIR" VANÊ!

Yitiqatê Dêsimi de **Duzgîn** asparo. Namê astorê di "Kimet"o. Coku namê **Duzgîniyo** jü ki "Asparê Astorê Kimeti"yo. **Wayirê jiar u diaru** ki asparê. Tavi **Eskêrê Duzgîni** eve nine yeno meydan. Vatena ma awa ke, wayirê ke **Yitiqatê Dêsimi** de ca cênê zaferi asparê. Beno ke **Khurês** niyo, ama **Xızır** asparo. Tavi no teyna **Yitiqatê Dêsimi** de nê, kultê **Xıziri** yitiqatê kamci miletî de ke vêreno aspar aseno.

Xızır ke va, mordem gereke **Astorê Qiri** ki biaro xo viri. **Yitiqatê Dêsimi** de **Astoro Qır** jê şiya **Xıziri** dira nêvisino. **Xızır** mordemo de ciamerdo, kokimo, herdisa xuya sıpiya de derge esta, kincê xo sıpeyê, çüye ki dest dera. **Astoro Qiri** ki jê **Xıziri** sıpeo.

Naca de ma endi ameyme namunê **Astorê Xıziri**.

- Astoro Qır,
- Astoro Qıro Çiçeg,
- Astoro Qıro Dime Henein,⁴⁵
- Astorê Bimbareki,
- Astorê Xıziri,
- Bimbarek,
- Qır,
- Qırê Xıziri,
- Qıro Sis,
- Qırqız,
- Tayo Qır,

Jiar u diarê Dersimi pêy de jêde namê **Xıziri** esto. Taê jiar u diarê Dersimi estê ke nine pêy de teyna namê **Astorê Qiri** esto. Sarê Dersimi **Astoro Qır** gol de diyo gol kerdo jiare, kêmer de diyo kêmer kerdo jiare. **Astoro Qır Xızirê Khali** ra nêbirno ra, qırvani kerdê êştê lîngunê **Qiri** ver.

Coku, cem u cematunê sarê Dersimi de ke vengê **Heqi** danê, kılama heqiye eve namê **Xıziri**, **Astorê Qiri**, **Khurêsi**, **Duzgîni** kenê ra cı vanê eve nine ki xelesnenê. Bavay vengê **Heqi** daene de, hundê **Xıziri** qalê namê **Astorê Qiri** ki benê. Gege teyna vengê **Astorê Qiri** danê. Yi zanê ke, xora ke **Qır** ame **Asparê** xo ki teyro.

Bava Hesênê Kolu vano ke,

"Qırvanê to yi nami bi
Carê ma de bêro
Astorê Qırê nê Xıziri!"⁴⁶

Bava naca de veng keno ra **Astorê Qiri**, yi ano carê ma ser. **Xıziro Khal** ke mebo caru **Astoro Qır** beno? Çiyê ya ki jüyê ke şiyê mekeru caru şiyê bena? Fikrê **Bava Heseni** naca de zelalo. O, jü kılama bine de ki nia vano,

"Sodiro, **Astoro Qır** veciyo
Astoro Qır çiçego
Şiwariyê xo hewz u kesko!"

Mordem na kılame ra ki keno xo çım ra ke, çığa ke teyna qalê **Astorê Qiri** beno, uncia ki **Asparê** di yira zobina ca de niyo.

Bava Rıza ki eke vengê **Heqi** dano, kılame de qalê na mevzuati ano ra. Vano ke,

"Xatirê xo nêmano mara
Eylemiş⁴⁷ be,gonia xo kenu dırxaxê⁴⁸
Qırê tora!"
(...)

Hewsê⁴⁹ to ver de tumi
Benu qırvanê nal u mix u kêrpetini!"

TAÊ GOLÊ DÊSIMI ASTORÊ QIRI RÊ MÊKANÊ BEYANÊ!

Bava Rıza azê **Khurêsunê Qızılbeli** rao. **Astoro Qır** zaf rêy amo diarê **Hawsê nacay**. **Qızılbel** cao de jiargêo. Ama **Astorê Qiri** teyna naca lînga xo ero hardê ma nêfiya. Wena xêlê cay estê ke caê lînga **Qiri** pa aseno. Yi lînga xo na xêlê qonaxu ro, xêlê ko u geisu ro. Nika nacay têde jiar u diarê maê. Kamcine sero qılauzi asenê, kamcine sero çılı vênênê. Sarê ma sono nine ser qırvanu keno, miazu dano, çılı nano pa, raa dine de berbeno.

Ama taê goli estê ke **Astorê Qiri rê nacay mêkanê beyanê**. Yani **Astoro Qır** her daim na **golu dero**. "Yıxır Gol"ı ki cao de nianeno. No hetê **Çayırliye** de verê **Koê Ruveti** dero. **Astoro Qır** zerê na **Yıxır Goli de zaf amo diyaene**. No çığa ke amo diyaene **Asparê** xo sero nêbiyo, ama yitiqatê made **Xızır Astorê** xora duri niyo. **Guman benê cı ke na Gol de Xıziri ki esto**. Taê ki na **Gol de bonu vênênê, suke vênênê**. Geçê **Erzingani** de, sarê ma **Yıxır Goli** qe yipalla (bênsan) nêverdano. Sero boina qırvanu kenê, miradu wazenê.

Yıxır Gol 'be **Astorê Qiri** sero zaf çı yeno vatene. Mordem şikino ke her dewe de çiyê bihesno.

Ni vatenu ra jüye **Xalıka Gülüzare**⁵⁰ marê gesey kerde va ke,

“Nejdiyê **Yıxır Goli** de jü dewe esta. Namê na dewe **Ağusêno Sereno**. Na dewe de jü mordemê beno. Namê ni **Murteza** biyo. Qesey kerdena **Murtezay** tenê pelt biya. Jü mayına de ni bena. Namê cêniya xo ki **Ele** biya. Rocê ni cêniya xora vato,

-Elê! Ez xorê sonu **Yıxır Gol**.

No mayına xo cêno sono. Mayına ni ververê goli de çerena, no ki ver de niseno ro hasarê cı vındeno. Tenê ke maneno hewnê ni yeno. No meredino ra, xorê taê sono hewn ra. Hewnê xo ke cêno, beno hasar qaytê dormê xo beno. Eve mayına xo fetelino. No nia dano ke **Astoro Qır** binê goli ra veciya ser, zerê ağwe ra oncia ame verver, şî vaz da mayına ni ser. **Murteza** xıl beno hetê niro sono. No wena nêreştö cı, **Bimbarek** mayine ca verdano, sono uncia xo cineno gol ro, tiro sono bine endi cıra nêvecino.

Mayına ni **Astorê Qır** ra tavaxê xo cêna, yanê cıra yena ontene bar cêna. Rocê xo benê pirri, waxtê xo ke yeno mayına ni zêna. Nayera kurrikê beno. Kurrik zaf sono ra **Bimbareki**. Jê di qır beno. **Murteza** kurriki ra zaf hes keno, cıra mîreno. Çımê xo tederö ke **Bimbareki** ra reyna tavaxê bicêro. No rocê vano,

-Elê! Ez na mayına xo beri **Yıxır Gol**. Na sopêna **Astorê Bimbareki** ra pê bîmano, cıra jü kurriko de bin bîbo.

Cênike razi nêbena ama **Murteza** gos pa nêkuyno. Mayine ver, kurrik dima cêno sono gol. Mayine be kurriki ra ververê goli de çerenê, wo ki xorê ucau xecelino. No nia dano ke xaftıla **Bimbarek** zerê goli ra veciya, vilê kurriki de bi piro kas kerd berd zerê goli. **Badena** ne **Qır** vecino, ne ki kurriki verdano.

Murteza qayt keno ke kes gol ra nêvecino, vilê xo keno çewt, mayına xo saneno xo ver cêreno ra sono çê. Ni cênika xora vato,

-Elê! Ez jü rê razi nêbiyane, **Bimbareki** uyo ke da bi mî, o ki guret, ez destethal rusnane çê!”

Na xusus de jü vatene marê **Bava Hesenê**

Kolu qesey kerde. Va ke,

“Bavaê beno. Namê ni bavay **“Hok”** biyo. No **Khurêsu** ra pêra **Şixu** rao. Derezaê mı biyo. **Hok**, zaf amo **Yıxır Goli** sero vîneto, xızmete da. Mayına nia de rindeke bena. Rocê, gemê mayına ni ni dest de, no ver, mayine ni pêy de ververê **Yıxır Goli** ro sono. Taê ke sono, no xo çarneno ke mayine çina. Gemê mayine hawa rao, vengê lînganê mayine ki yenê ra ni gos, no heni zano ke mayine ni dima yena.

Hok eve mayına xo fetelino. Nia dano ke hawa wo cêr dera, **Astoro Qır** ki mayine sero. No vazeno hatan ke sono lewe, mayine tavaxê xo cêna. **Astoro Qır** remeno xo cineno gol ro ağwa goli de beno ra vîndi. **Hok**, wo taw hasarê cı beno ke, no **Astoro Qır** astorê **Bimbareki** bi.

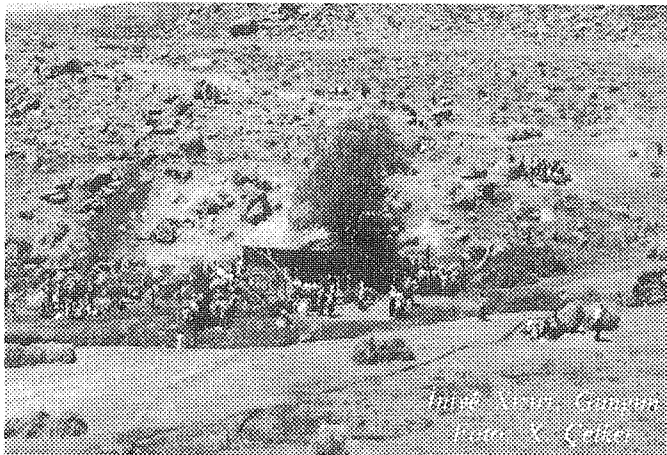
Sewt u waxtê xo ke beno tamam mayine zêna, cı ra tayo de qır beno. Çımê sari na taê qır ra maneno. **Hoki** ra taê qırî wazenê. Tayi verde ki kam zerrnu dano, kam mali dano, kam hêga dano. **Hok**, tayi nêdano keşi.

No rocê tayi 've mayine ra cêno sono verê goli. Zerrîa **Hoki** esta ke **Astoro Qır** reyna vaz do mayine ser, mayine tavaxo de bin yira bicêro. No ververê goli de niseno ro vengê **Heqi** dano. Taê ke vêreno **Astoro Qır** gol ra vecino. No qe qaytê mayine nêbeno, sono lewê taê qırî de vîndeno. **Astorê Bimbareki** beno ra taê qırî, cêno beno binê goli. **Hok** dano xoro, xo gîzneno, cêreno vero cêreno sero se keno ke tey çêverê nêvêneno. Ne **Astoro Qır** vecino goli ser, ne ki tayo qır... **Xızır** çutır ke dano **Hoki**, heni ki **Hoki** ra cêno.”

Na **Yıxır Goli** sero teyna **Hoki** nê, zafê tenu xızmete da. Nine ra jü ki **Hesen Efendi**ê **Baskoyewo**⁵¹. **Hesen Efendi**, **Yıxır Goli** sero hevê kozikê viraştö. Taê tas u tenciki, kardi u koçiki, dêvzan u lêy ardê na kozik de nê ro, vato “**Ïyê ke yenê naca qırvanu kenê, beno ke ninerê lazım bi.**”

Hesen Efendi **Tırki** taê beyiti nusnê. Nine-ra jüye de qalê **Yıxır Goli** nia vêreno:

“**Hasani** ezelden koyun çobanı
Ağır Göl'de kurar **Ulu Divanı**
Ayıracaq hayvan ile insanı

Hakikat noktasi varımız bizim.”⁵²

Eve zonê ma nia vano,

“Heseni verende ra şüanê mêsini
Yıxır Gol de nano ro Uli Diwani
Têsera keno cia heywan 'be insani
Eve na qeyde sonime nuxta raştiye.”

Bavay ke venga **Heqi** danê qalê Yıxır Goli ki kenê. Na serrunê pêyenu de eke qalê Yıxır Goli bi ra, anê namê **Hesen Efendi** ki besnenê pa. **Bava Usênê Baqi** “**Hênîyê Pil**”⁵³ sero venga **Heqi** do. Caê de nia vano,

“Koti menda Yıxır Gol?
Hesen Efendi, qılauzo de xêr zerre ke marê!
(...)
Ya qılauzê **Hesen Efendi**
Yıxır Gol koti menda?
Diwane diwane ramıt be diarê dewe
Mara neherediyo!”

Misalo de bin.

Bağıra Sıpiye sero golê esta. Naera “**Gola Bağire**” vanê. Naca mêkanê de **Xızırıyo** beyano. Nika ma qalê dae anime ra. **Serva Astorê Qiri** na gole sero şikinme ke nae vacime. Jü xususetê na Gola Bağire ki uyo ke; eke pêl dana, phêlê xo benê jê şeklê de **Astorê Qiri**, gege ki jê astori hirrena. Na mıntıqa ra **Naçika Zerifa**⁵⁴ marê nia qesey kena.

Jü misali ki **K. Xamırpêti** ra musenime.

Teyna mıntıqa made nê, Dêsımicunê hetê Vartoy de ki golê ke **Xızırı**, ya ki **Astorê Qiri** xorê kerdê mêkanê beyani estê. Na mewzuati sero **K. Xamırpêti** jü nuste de hewl perloda (mecuma) **Tija Sodiri** de nusno.⁵⁵ Qalê **Gola Xamırpêti**, **Gola Kêske** beno. Na gole da **Xızırı** vênênê, **Astorê Qiri** vênênê. Cêrenê “**Asparê Gola Kêske**” vero.

XIZIRI, TAÊ GOLÊ DÊSIMI XORÊ Kerdê MEKANÊ BEYANI!

Xızır, Hardê Dêsimi de koti nêamo diyae-ne ke? Ca esto ke reşto tenga de Dêsımicu, ca esto ke cırê biyo meyman, ca esto ke amo kerdê yimtan. Sarê Dêsimi bilasevet **Xızırı** ra “**Cansenik**” nêvano. Kami ke “**Ya Xızır!**” vato lewe de biyo hazır u nazır. **Xızır**; **Kêmerê Duzgini** de, **Zargovit** de, **Jêle** de, **Bağire** de, **Qosan** de, **Pirdo Sur** de, **Taseniye**

de, **Qızılbel** de, **Garşiye** de... aso. Yanê mordem şikino ke hardê made her ca de raştê di bo.

Tavi golê ma ki estê. Mordem nine ki gereke xo vira mekero. Hetê yitiqati ra caê nine zaf mühimo. **Xızır hetê Erzingan u Pilemuriye de Yıxır Gol, Golê Xızırı, Acı Gol, Gola Bağire de mekan gureto, ninede ayan u beyano, her daim sero hazır u nazıro. Heto bin de Gola Buyere de ki heniro. Tavi Xızırı ni goli xorê kerdê mêkanê beyani. Wo her daim zerê na golu dero.**

Ma wazenime ke ninera dı misalu biderime. Misalo jü marê **Bava Dewrêşi** qesey kerd. Va ke,

“**Gola Bağire ginena hetê Balabanu ser. Pê xo koo, kalekê xo koê, hetê xuyo binen raşto. Gola de gırsa. Ağwa vare yena kuyna cı.**

Çê Ağê Çolaxi Çuliye de vîndenê. Ni Balabanicê. Hesen Ağ khalikê dinano. Ni şiyê Gola Bağire qırvani sare birnê, loqmey kerdê vila, çiley nê pa.

Khalikê Balabanu ra Çolaxê Aliyê Heseni aspar biyo. Se kerdo se astorê ni şiyê zerê gole, ni wortê gole de biyê vindi.

Mıleti feryad, zibais, berbais kerdo têworte. Ni ke nêveciyê nine qırvani sare birnê, duwa u reca kerda worte ra taê vêreno.

Hunde nia danê ke cêro vilqe vilqa, ağwe girina **Çolaxê Aliyê Heseni aspar veciya ser. Korcıkê xo fek dero tutın simeno, qe jü dilapa ağwe pa nênista, no zip u jüao.**

No, gole ra rameno yeno, cıra pers kenê vanê,

-Tı kata şiya? To çı di? Ma hundê feryat kerd, hundê qırvani kerdi!

Ni vato,

-**Ez şiyu caê de verê bonê de sıpi. Çêver bi ra şiyu zere. Khalo de herdise sipeo derg, sarê xo pêşgira de khewiye pırosna pıra uca ronışteo. Ni emir kerd mirê qewa dê potene. Qewa arde. Mı korcıkê xo kerd pırrê tutını, qewa xo simite. Çımê xo kerdi ra ke lewê sima derane.**

Çolaxê Aliyê Heseni Gola Bağire de biyo meymanê Xızırı.”

Mewzuatê de goli ki marê **Bava Hesênê Kolu** qesey kerd. No, **Golê Buyere** de vêreno. Va ke,

“**Raa jüye taê esker amo Golê Buyere ser de veciyo. Xora ko u geisanê made zaf esker fetelino. Ninera jü eskeri vato,**

-**Ez xorê na gol de tenê azney kenu!**

Albazê ni razi nêbiyê. Nine vato,

-Cı mekuye! Yitka golo, mebo ke tı tey bixenekiye!

Ni vato,

-Mı dengizu de azney kerdo, no hevîkê gol çiko ke!

Eskeri kincê xo vetê koto gol. **Tenê ke azney keno xaftıla gol ro sono bine.** Veng u vac ro ni birrino. Albazê ni veng ni danê, qirenê, çhikenê, danê xo ro, se kenê ke no serê goli nêvecino.

Worte ra tenê ke vêrena, endî teselia alba-zanê ni birrina. Ni vanê,

-No xenekiya! Xorê şime xevere eskeri dime!

Ni kenê ke raşt bê şêrê, ağwe “sılp” kena no vecino serê ağwe.

Vanê,

-Tı çutır binê goli de hunde menda? Ma va endî tı xenekiya!

No vano,

-**Mordemê ez ontane binê goli. Kokimo de herdisipe mîde veciya. Mîra va ke ‘Tı çıra kota na gol? Caê azney zobina bi hesrete? To qe nêhesno ke yitka jiara?’ Ez cêrane kokımı vero. Mı va ÔXatır de memane! Mı nêzanıt ke yitka jiara. Rêna tove bo ke nêkuyın cı!’ Kokımı mîra va ÔLinga xuya raşte berz ke!’ Mı kerde berz, mîra va ÔEz reyna to yitkau mevênî!’ Kokımı, eve çüya destê xo jüyê dê binê linga mîro, ez firr biyane veciyane goli ser.**

Ni eskeri şıyo hirê mêsini ardê, Gola Buyere sero kerdê qırvane.”

Ma yitka de sevevê na mevzuati ra dı misali day. Tavi ma çutır ke cor nusna, teyna Golê Buyere ’be Gola Bağire de nê, wena Golê Xızırı ’be Aci Gol de ki Xızırê Dêsîmi mêkan gureto. Binê ni golu de wena zobiya Xızırı çılı vênênê, suku ki vênênê.

XIZIR (KHALO SIPE), JÜ Kİ WAYİRÊ AŞİRA ÇAREKUNO!

Yitiqatê Dêsîmi de teyna wayirê çêi, wayirê malî, wayirê jiar u diaru ya ki wayirê bavau çino; wena wayirê aşiru, eve qesa bine wayirê qevilu ki esto. Çareku ki qevila de Dêsîmia. Yi ki bêwayır niyê. Namê wayirê qevila Çareku “Khalo Sipe”wo. **Khalo Sipe** nam u nisanê de Xızırıyo. Yanê ni Xızırı hetê ra ki kenê wayirê qevila xo. Çıra nia kenê, ma waşt ke sevevê ni bîmusime.

Xanîma Bava Dewrêşi Çarekîca, na vana ke,

“**Khalikê Çareku** gaê xo bar keno, endî raştîa geleta nêzanu, hetê **Qereqoçani** ra yeno. No vano ‘**Gaê mı ke xo koti êşt hard, bi meğel uca**

danu pîro çê xo virazenu.’ No gaê xo rameno yeno. Eke yeno **Şênîyê ağû** ga vindeno beno meğel. Kunê ra cı naca bonê virazênê. Çêrangî ki erzenê ser; teyna ustina boni manena. **Rocê qayt benê ke Khalê Sipi** ustine arde sanite çêrangî ver, **bi vindi.** Endî qırvani, miaz benê deryay. Tavi na ustrine **jiara** daha. Coku Çareku nae kenê **jiara** xo, ama her kesî ki yeno ser.”

Na vatene zafine het ra zanina. Pêro ki hama hama nia qesey kenê. Tavi **Yitiqatê Dêsîmi** de tesirê **Xızırı** eve sindorê jü qevila nêoncino. Zaf umimiyo. Hetê veri de ma no taê kerd ra. No ke nia mebiyêne caru sarê Dêsîmi pêro pia eve jü fek ra “**Xızır**” vatênê.

Bava Usên Baki jüyo de Khurêsîco, ama **Xızırı** ra nia vano wayıro:

“Cansenika, **Xızır** koti menda?

Ma bêwayır meke Xızır!

(...)

Xızıro Cansenik mara nêherediyo

De bê, de bê, de bê!

Ma bêwayır meke wayıro

Tahv u yelê marê

wayıreni bike wayıro!”

Wuşênê Tikmeyi ki ne Khurêsîco, ne ki Çarekîco; ama wo ki nia cêreno wayıri vero:

“**He wayıro wayıro, wayıro wayıro**

Nêzon kamciye ra rajıyo kamciye rê qayılo

Vanê marê mevênê, **Heqi** ra nailo

Çıqa ke kokımo, casenik **Kal Xızıro**

Koti veng dê hem hazıro hem nazıro!”⁵⁶

Yani vatena ma awa ke, **Xızır** çığa ke **Wayırê Çarekuno**, wunde ki eve umumi **Wayırê** de sarê Dêsîmiyo ki.

XIZIRI, XÊLÊ DÊSİMİCİ ÊŞTÊ TERKİYÊ QİRÊ XO!

(XIZIRI DE ŞİYENE, YA Kİ SIRRBİYENE)

Mordemi ke **Yitiqatê Dêsîmi** de eve caê **Xızırı** cı feteliya, gereke na qalê **Xızırı de şiyene**, ya ki **sırrbiyene** biaro ra. Kam nêwaştı ke **Xızır** bojiyê dide pê cêro berzo terkiyê **Qırê** xo. Zafê teni eve na hesrete vêsê. Ama taê ki biyê wayirê miradê xo.

Çıra biyê sırr? Çıra terkiyê **Qırı** de **Xızırı** de sonê? Qe bêguman mordemê nianeni hetê yitiqa-

ti ra zaf bariyê. Ni, yitiqatê xo heni eve **Xıziri** anê ke yi qe ğem u ğeyalê xora san u sodır nêzerenê, çımê xo mal u mîlkê na dina de nêbeno, raa **Xıziri** de hiştirê çımê dine nêbirrinê, piştigê dide pê cênê nêverdanê ra, aqıl u fikirê xora yi nêvecenê. Morde-mi ke nia zere u can ra vengê **Xıziri** da, beno ke wo ki rocê yeno comerdiye nine erzeno terkiyê xo cêno sono.

Na mevzuati sero taê misalu biderime.

Tornê Dewrês Dili Bava Hesên⁵⁷, na mevzuatê khalikê xo marê nia qesey keno:

“Nejdiyê Qızılbeli de hêgay estê. **Dewrês Sileman**, destê çênekanê xo cêno sono hêga. Hêga de gurino. Eke qefelino tenê cê birneno, xorê nise-no ro ke araşiyê. **Wayır** yeno ni viri, no kuyno pıra vengê **wayırı** dano. **Xızır** mormeki de haşt biyo, reseno cı, nira vano,

-**Dewrês Sileman! Tı mîde yena nina?**

No xo erzeno linganê **Astorê Qiri** vano,

-Ez tode yenu!

Xızır, boziyê **Dewrês Silemani** de pêcêno, erzeno terkiyê **Qiri** beno raşt. Sono, bovera **Hêgaê Tuziki** de kuyno ra şüye. Çênekê **Dewrês Silemani** wena qiçek benê, ni piyê xo dima berbenê.

Dewrês Sileman ke vengê çêneku hesneno, xo çarneno qaytê çênekanê xo beno. **Xızır** hasarê ni beno vano,

-**Hêy wax hêy! Dewrês Sileman, destê to wena na dina ra nêbeno!**

Qirê xo dano vîndernaene, ni ano war. Çüya destê xo uca kuyno hard ra, saneno cı sono.”

Khurêsê Qızılbeli ke vengê **Heqi** danê, kılama heqiye de qalê na mevzuatê khalikê xo ki benê.

Ninera **Bava Hesên** nia vano,

“**Hewsê**⁵⁸ to verde ley

Tı nêbiya ke ramit pê boni

eve dawul u zurney

To destê Khaliki guret

berd terkiyê Qiri⁵⁹ pêy

Şüya **Hêgaê Tuziki** ro berdenê tey

To nêvake, mîra têpia manenê vîleçewt u sey!”

Dewrês Silemani dîme ra ki **Dewrês Khêkhl** keno ke **Xıziri** de şêro. Na mevzuatê di ki **Bava Rizaê Garşiyê** mara va:

“**Dewrês Silemani** ra dîme ki tornanê dira **Kêkê Dewrês Usıvi**, yani **Dewrês Khêkhl** Pelegoze de vengê **Heqi** dano. Cemat kenê sewe bena lete, cem zaf beno ğerm. **Dewrês Khêkhl** sairo de pil

beno, kılame yi fek ra jê moreka tezba oncia ama. Bon pırr beno, cematogî zımenê. Xaftıla girpiye ginena pıro, **Asparê Astorê Qiri** saneno kaleka boni. Çêrangê boni darino we, asmen de astari asenê.

Dewrês Khêkhl dosega xo sero roniste beno. Thamur vırane dero, hem cıneno, hem vano. No, dosega xo sero çutır ke ronisteo heni beno ra berz ke **Xıziri** de şêro. Destê cematogî nira nêbeno, ni pêcêno nêverdanê.”

Naca de ki uncia **Yitiqatê Dêsimi** ra jü xususo de bin yeno verê roşti. Made vanê “**Bavao ke vengê Heqi da, vist u çar sati hasarê xo nêbi beno sırr.**”

Dewrês Khêkhl bavao de nianen beno.

Jü misalo de bin biderime.

“**Xızır Khal Oli** ki erzeno terkiyê **Qirê** xo. **Khal Oli**, jüyo de Kılauşiaıco. Ni, hezbeta de Kar-sanıcunê. Yitiqatê **Khal Oli** zaf bari biyo. Ni, san u sodır vengê **Xıziri** do. Rocê nia dano ke asparê tırro yeno. Mêse 'be mênena xo zor o tırta vindena ama na tırro asparê yeno. Guna ni 've na aspari yena, no cêreno **Xıziri** vero vano,

-**Ya Xızır, ya Xızır!** Nıka no aspar tırta ğız beno yeno war mîreno! Sala dı dest ro ver sanê!

Khal Oli duwa u reca keno, aspar tırta wes u war yeno cêr, astorê xo rameno lewê ni.

Yeno ke çı bêro eke **Bimbarek** 'be xuyo. **Xızır, Khal Oli** erzeno terkiyê **Qirê** xo, beno ğılê koy ser vano,

-**Tı ke merda mezela to yitka bo!**

Ca beli keno, ni ca verdano sono.

Khal Oli, waxtê rençberiyê de mîreno. Ni, hardo de xam nêvênenê ke ni bicêrê tiro şêrê, cao ke **Xıziri** vato uca meyitê ni wedarê. Qayt benê ke nêbeno, wortê hêgaê reşti ra vêrenê sonê. Hêga lıngunê nine ver sono, meredino hard ra beno xırave. **Khal Oli** ke danê we cêrenê ra yenê, qayt benê ke hêga uncia biyo ra berz, tıvanê ke kes tiro nêşiyê.”

Cao ke no do we nacay ra “**Mezela Sipiye**” vanê. Na mezele ki Qırđım dera, na ki jiarunê Dêrsimi rawa. **Mezela Sipiye** ki **Xıziri** xorê mekan gureta, naca **Bimbarek** zaf amo diyaene. Namunê **Xıziri** ra “**Meymanê Mezela Sipiye**” 'be “**Meymanê Khal Oli**” nira mendo.

Tornunê **Khal Oli** ra **Piyê Bıra Dergi** ke vengê **Heqi** dano, na mevzuatê khalikê xo kılame de nia ano ra zoni:

“Ez 'be to qırvanê yı linganu!

Emso hewnê mı nino
 Meyilê mı Meymanê Khalikê⁶⁰ mı sero
 De bê, de bê qırvanê yi linganu!
 Na halê mı tora thalde nêbeno, verê çımano...
 (...)
 Ez 'be qırvanê yi linganu!
Khalikê mı veng dênê na perda⁶¹
Xızirê Khali ramitênê
binê xeyma wari
 Ez 'be to qırvanê qelbê paki!
 Na sate a sate kero,
 na çêver ma sero rakero!
 Ma bavokê kesi meverdo."

XIZIR BENO MEYMANÊ DÊSIMICU!

Meymanenia Xıziri, Yitiqatê Dêsimi de zaf cao de hewl dera. Kam nêwazeno ke Xıziri xorê meyman kero. Eve na sewda emrê zafine vêro ra. Wo ki, kam ke minasiv diyo şiya cırê biyo meyman. Namê pêruno, mevzuatê pêruno mordem nêşikino ke naca de binusno. Mordem ke qaytê nam u nisanunê Xıziri beno, namê taine şikino ke xo çım ra kero.

Namê taine ma cor dekerna. **Dewrês Sileman, Dewrês Khêkhul, Khal Oli, Ana Yemise, Aliyê Silemani, Aliyê Çholaxi, Pirê Xaniku, Khal Ferat...** Jê nine wena zafine şikinme ke bimarime. Ama na nuste de xora eve xo yenê worte, çıra reyna binusnime ke...

Tavi heto bin ra eve na namu ki nam u nisanê Xıziri benê sıxleti. Vacime, beno "**Meymanê Khal Feratî**", ya ki beno "**Meymanê Ana Yemise**". İyê ke koti ra ma desti, ma ni "**1001 Nam u Nisanê Xıziri**" de vati.

Ma wazenime ke naca de na xususê "**meymaniye**" ze tenê ser radime.

Meymaniye ka va, naede Wayır 've İسانی ra, ya ki eve qesa bine Heq 'be Quli ra resenê jüvini, jüvini vênênê. Barê meymaniye no dilego. Qul çıra wazeno ke **Heqê** xo bivêno? Tavi ke sevevê de xo esto... **Ana Pelguzare** jü duwa xode mara nia va: "**Phoştia xo dês mesane, rıjino! phoştia xo mordemê pili mesane, mirenno! phoştia xo Mihemedê Homete⁶² sane, teyna wo baqiyo, wo maneno!**" Ciavê yi dilegi na duwa de wedariyo...

Yitiqatê Dêsimi de meymaniya Xıziria beyane Asma Xıziri dera. Çar heşti oncena. Coku Dêsim de **Rocê Xıziri** ki çar heşi onceno. Tavi ma xusus çımê "**Rocê Xıziri**" de hira nusnenime. İtka teyna nae vacim ke, **Yitiqatê Dêsimi de Xızır**, sarê Dêsimi rê pêro pia jü raê de meyman nêbiyo. Çê 'be

çê, ucağê 'be ucağê, aşire 've aşire no vurino. Ama pêruno ki na çar heşitu ra hêştu jü de xorê kerdo meyman. Guman benê cı ke **Xızır** uncia o waxt yinerê beno meyman⁶³ **Zobiya Asma Xıziri** ra halo de xususi de mevzuatê nianeni benê. Vacime, tenga quli bena **Xızır** reseno cı, ya ki **Xızır** yeno dılxê kokım u feqiru de qulê yimtan keno, ya ki mewziyo de bin beno...

Na xusus de ki wazenime ke dı misalu biderime.

"Mordemê sono rençbereni keno. No zaf qefelino tenê karê xo cê bürneno, yeno binê şiya viale de merredino ra ke araşıyo. No ke şiya viale de merredino ra xo vero vano,

-Ya **Xızır**, ya **Xızır!** Tı koti menda?

Xızır, Qırê xo rameno lewê ni vano,

-Çı wazena?

Mormek çingê serê xo beno, xo erzeno lıngunê **Qiri** vano,

-Ez zaf qefeliane coku mı veng da.

Vano,

-Ma tı qefelina, ezo kokım nêqefelinu? **Rêna** tenga to ke çinê biye 'Koti menda?' mevace!"

Na misalı ki marê **Bava Sayderi⁶⁴** qesey kerd. Va ke,

"Dewrêso de zaf yitiqatın beno. **Wayır** cıra haşt biyo, iqrar do cı. Eke veng do lewe de hazır biyo.

Ciranê de na Dewrêşi beno. No piştigê ni de cêno vano,

-Tı san u sodır **Xıziri** vênena. Se beno, yira vace reê ki mıra biaso, ezı ki wazenu ke yide qesey kerı!

Dewrês vano,

-Her mordem heqberê di nêvecino. Bilasevet xo meqefelne. Çıra xo kena guna?

Dewrês se keno ke ciranê xo piştigê xoro nêano war. No, na sevda ra nêvêreno. Rocê nia, dı nia...

Dewrês, qayt keno ke no ciranê xo dest ra nêxeleşino ra, isê ni **wayiri** ra gire dano. Rocê vengı ni dano vano,

-Tı, meştê sipela ra so na pırdi ser, **Xızır** uca raştê to beno!

No, sodır sipela ra sono pırdi ser. Nia dano ke qılatiyê de mordemi veciya. Ni yenê pırdi sero resenê pê ke **Tırkê de Têrcaniyo**. No, qe guman nêbeno cı ke **Xıziro**, vêreno nira sono.

Dewrês düri ra ninede nia dano, qayt beno ke ciranê xo vêrd pıra, no zirçeno vano,

-Ero! Wo **Xıziro** vêreno tora!

No xo çarneno ke ne **Xıziro**, ne ki **Tırkê**

Tercaniyo.

Cêreno ra yeno çê. Dewrêns vano,
-Wo **Xızır** bi! Tı çıra nêşiya ling u destanê di?

No vano,

-**Xızır**o ke kuno dîlxê Tırkê Têrcani mirê
lazım niyo!”

XIZIRI ÇİM DE CÊNI U CIAMERD JÜYO, COKU WO BİYO MEYNANÊ ANA YEMİSE!

Yitiqatê Dêsimi de caê cêniyu xo 'be xo jü mevzuato. Ma naca de tenê qalê cêniyu sero vîndenime, yirtibatê xo **Xızır**i de ki esto, ama heni hira ki ra nêbenime. Newazenime ke vatena na nusti bivuriyo.

Dêsim de wayıro jü ki **Khurêso**. **Khurêsi** ki eve **Weriya Khurêsi** 'be **Xortê/ Masumê Khurêsi** ra yeno meydan. **Weriya Khurêsi** dîlxê cêniye dera.

Jü ki **Yitiqatê Dêsimi** de her çê jü wayırê xo esto. **Wayırê çêi en jêde dîlxê cêniye derê**.

Yivadet de ki no heni ro. Pia yivadet kenê, pia nisenê ro, pia vazenê ra. Bavay ke estê, Ana'yi ki estê. Tavi ke ciamerdu 'be cêniyu ra têdust de niyê, ama caê cêniyu hundê cêra ki niyo.

Teyna azê **Khurêsunê Qızılbeli** ra **Ana Sultane**, **Ana Fidane**, **Ana Cewaire** her kes zano. **Ana Fidane** maa **Bava Rızâê Garşiyewa**. **Bava Rızay** mara va ke “**Ez na duwau pêro maa xora musane.**”

Ma 'be xo ki san u sodır lewê **Ana Pelguzare** de bime. **Thamurê** dae karolê dae sero dês ra dardekae bi. Her daim guretênê xo vırane şelpê dênê pıro xorê vengê **Heqi** dênê. Ma no eve çımu ra diyo, eve gosu ra hesno. Qe keşi lomey nêkerdenê, çutır cêniye tamur cınena, vengê **Heqi** dana nêvatenê. No fikir **Yitiqatê Dêsimi** rê zaf ters yeno.

Ma, namê **Ana Pê Pirdi** heşıame pê, **Bava Dewrêsi** ra na pers kerde.

Bava Dewrêsi mara va ke,

“**Ana Pê Pirdi** **Khurêsu** ra hezbeta **Usênu** rawa. Namê merdi '**Kêk**' bi cıra '**Beg**' vatêne. Milet naera vısıyenê pê. Nae vengê **Heqi** dênê, kuyenê, cemi gire dênê, qırvani kerdenê. Nia bavay ke çutır vengê **Heqi** danê, a ki heni biye. Cêniye biye ama namê **Heqi** sero bi, tavi mordem nêthawreno ke tawa vaco. Her ca de namê xo veciya bi. Çikê adrı biye, sarê ma zaf qimetê dae zanıtenê.”

Ma va,

“**Bava!** Tı vanê '**Ana Pê Pirdi** jê bavau vengê **Heqi** dana.' Eceba made ke vengê **Heqi**

danê, ferqê cêni u ciamerdi jüvini ra esto ya ki çino?”

Va,

“Vengê **Heqi** daene de ferqê nine jüvini ra çino. **Kês nêzano ke Heq kami dero? Cêniyi dero, ciamerdi dero kam zano? Coku mordem nêşikino ke vaco 'Cêniye kama ke vengê Heqi do?' Na, Heqi rê wes nina.**”

Jê **Ana Pê Pirdi** wena made zaf cêni estê ke namê xo welatu de veciyo. Nine eve xo desti zafeteni ki lewê xode musnê. **Biyê dersedarê lacunê xo**, çênunê xo; ninera bava u anaê hewli ki vetê.

Ma nıka endi qal anime **Ana Yemise** ser. **Ana Yemise** **Taseniye** rawa. Jüya de **Bamasurıca**. Namê mêrdê xo **Bava Seydaliyo**. **Piyê Seydali** ki **Sey Kilo**.

Bava Hesenê Kolu vano ke,

“**Ana Yemise Rocê Xızır**i de vengê **Heqi** dana. **Bonê Taseniye** zimeno. Çelê zimustaniyo. Vara, puko serdo henen esto ke qe mevace. Na vengê **Heqi** daena **Ana Yemise** de, **verê dêsi de zela hengure roena vecina şivingê boni ser. Gırpiye gınena bon ro, cematogî vecinê tefer, nia danê ke Asparê Astorê Qırı ramito verê çeveri.** Her kesi eve xo çım no diyo. Cênike wortê xuyo **Heqi** vıraşto. Coku biyo **Meymanê** dae.”

Xızıri jü namê xo **Ana Yemise** ra, jü ki **Bonê Taseniye** ra gureto. Coku vanê “**Meymanê Ana Yemise**” ya ki “**Xızırê Bonê Taseniye.**”

Bamasurıcê Taseniye pirê taê **Khurêsicunê**. **Yitiqatê Dêsimi** de qe kes bêpir niyo. Tavi pirê **Bamasurunê Taseniye** ki estê; yê dine ki **Sey Sabunicê**.

XIZIR KUYNO DILXÊ FEQİRÜ 'BE KOKIMU, NİA DÊSİMICU YİMTAN KENO!

Yitiqatê Dêsimi de **Xızır** kuyno dîlxê kokımu, feqıru, yeno **Dêsimıcu** bêxebere keno yimtan. Mordemi ke qarekerê **Xızır**i nêqesna, no xusus zaf rengo de mühimo. Eke mordem qalê ni mebo wo taw no zaf kêmi yeno meydan. Ama nae ki vacime ke, ma na xusus de jü nuste ki nusnay bi.⁶⁵ Naca de tenê kilm cênime ra xo dest.

Na **Yitiqatê Dêsimi** de **Xızır** xo vurneno, kuno dîlxê de feqiri, kokimi ke kes yi nas mekero. Yani qul ke qurnazo, qul ke baqılo; **Xızır** quli ra hazar reê jêde qurnazo, jêde baqılo. Xo heni vurneno ke kes yi dest ra mexeleşiyıo ra. Zaferi peyao.

Rocê caê de xaftila mordemi de vecino. Xora mordemi ke dilegê di berd hurendi yimtanê dira eve kare vecino; eke riyê xo cıra çarna, cırê wayır nêveciya ki endi weşıya xora xêr nêvênena...

Na sevet ra ke Dêsımıcı de ke xaftila feqirê vecino, ya ki kokimê vecino vişinê pê. **Xızır** yeno yine viri.

Çıra **Xızır** kuno dılxê feqiru 'be kokımu, jüyê de bini nêkuno? Tavi ke feqir 'be kokımu ra jü cemiyet de en jêde motacê destdaene coku. **Xızır** eve dılxê feqiru 'be kokımu ra yine temsil keno.

Peki, eke mordem feqiru 'be kokımu ra wayır nêveciya wo taw **Xızır** se keno? Naca tenê misalu biderime.

Ma, misali nusteo ke name dekerna uça hira nusnay.

Misalo jü de, bırao dewleti pariyê nun kokimê feqiri nêdano. No **Xızır** beno. **Xızır** adırê ni sayneno. Bırao bin şüane beno, feqir beno. No ano nunê xuyê huski kokımı de keno bare. **Xızır** ki nırê varneno. No beno dewleti.

Misalo bin de ki, mormek wayırê mal u muliyo, dewletiyo. Ni, malê xo perezno, pırç verê xode jê koy êştö pêsêr. Kokım amo, ni hevê pırç cı nêdo ke bero xorê puçıku kero. **Xızır** no kerdo hes verdo kou.

Misalu jü, Derê Balabanu ra misalê **Zeynelê Xırti** bi. Waxtê cüynu biyo. **Xızır**, kuyno dılxê kokimê de feqiri, yeno cuyin de lewê ni. Cıra xırmaçokê xo wazeno. No, **Xızır** nas nêkeno. Cıra riyê çarneno. Nia dano ke **Kokım** biyo vindi. Wo taw ferqındê qusırê xo beno. Na mevzuat ra têpia **Zeynelê Xırti** aqlê xo keno vindi, pêycö xo darde keno.

Misalo jü ki misalê des u dı Dêsımıcı bi. **Bava Bedri H. Tornêcengi** rê jü lawuke vata. Namê na lawuke "**Koê Jiwani**"o. Mevzuatê xo niaro: Des u dı sileciyê Dêsımıcı Estamol ra yenê. Eke resenê Trabzon, sonê xorê xanê de manenê. **Xızır**, dılxê feqirê kokımı de yeno na xan. Perê feqiri çinê, wayırê xani ni nêcêno zerre. Ni des u dı sileciyê Dêsımıcı kokımı vênênê, ama kes na feqiri vera nêveceno peru nêdano. Kês na **Khali** nas nêkeno. **Xızır Khal**, na xani binê çığı de verdano, têde naca de mirenê.⁶⁶

Yanê wo, fel u emelê Dêsımıcı eve kokımu 'be feqiru ra pêmêno. **Xızırê** Dêsımı ke nia feqiru 'be kokımu ser de şı, sarê Dêsımı vazeno ra çım keno ra di. Beliyo ke temelê xo na kulturê Dêsımıyo...

XIZIR, YITIQATE DESIMI DE MORDEMÊ SATA TENGO!

Namunê **Xızır** ra jü ki "**Mordemê Sata Teng**"o. **Yitiqatê Dêsımı** de qarakterê **Xızır** ra jü ki nao. Yani mordem ke gına tenge ro **Xızır** reseno cı. Wo her ca de hazır u nazıro. Mordemi ke zerre u can ra yitiqatê xo 've di ardo, tenga xode ke "**Ya Xızır!**" vaco no yirê beso. Düri u nejdi yirê çiyê niyo. A sata de reseno cı.

Barê na xususi ki nao ke, Xızır naca de xêlaso. Yani qulê xo tenge ra, çetıne ra xelasneno ra. Coku namê diyo jü ki "**Xêlasê Xêlasu**"no.

Na hetê **Xızır** sero nêwazenime ke zaf vınderime. Xora no rınd zanino. Ama dı misalu ke biderime hetê folklori ra beno dewleti.

Misalo jü niaro:

Lawuka "**Sılê Feqiri**", hetê Erzıngani de eve namê "**Hewaê Sılê Qesabi**" ki nas bena. **Bava Sayderi** marê na hem vate, hem qesey kerde. Variantê xo ki zafê.

Mevzuatê xo niaro:

Silemani rê huske kenê. **Eskerê Osmanli** yeno ni dime ke pê cêrê berê. Kenê ke berê darde kerê. **Sileman** nine vera remeno. Esker ni dima nêvisino. Nanê ra ni dime, ni dormê hêgaê khewi de dasê suri fetelnenê. Wo haylemê xode ki, **Sileman** pay na khewê hêgay nêdano. Peyniye de no kuyno ra eskeri dest cênê benê.

No, vengä jiaru, diaru dano; vengä **Xızır** dano vano "**Mı na nehequ dest ra bicêrê.**" Variantto ke **Bava Sayder** vano, **Xızır** na variantte **Pirdê Kotire** de reseno **Silemani**.

Bava Sayder nia vano,

"**Pirdê Kotire** persena eve birro

Asparê Qırı ramıt lewê mıro

Delibaşıyan⁶⁷ pers kerd

va 'Sılo! Bu kimdir?'⁶⁸

Mı va 'Niyetten, bahttan çağırdım;

Qıratlı Xızır!"⁶⁹

Kami ke zerrê **Xızırê** xo vıraştö, letê rae de nêmendo. **Sileman** mordemo de nianen biyo. **Eke ni finê dare, eve destê Xızır** binê lıngunê nide nun roeno, nun neverdano ke wo bixenekiyo. Esker ke nae vêneno, ni dare ra nanê ro rusnenê çê.

Misalo bini ki niaro:

Dêsım de rocê çığ yêno, taê tey manenê. **Khurêsu** ra kokıme ki lac u zamaê xo na çığ de

biyo. Kokim nêşikino ke vare nine sera berzo, tawa 'be destebra ni nina. **No thamurê xo cêno yeno çığı ser, hire sew u hire roci veng Heqi dano, "Xızır"** vano vêseno. No, vecino tenganiya Khurê-su de yeno.

No mewzuat koto kılamu. Variyantê xo zafê. Marê, **Rayber Bava Qız** vano:

"**Asparê Gedıgan** veciya

Sewlê xo da çar kosê dina

Mino derdê xo cıra va

Duzgını 'be **Qırı** çarna

Zılfiqar sana ra çığ ser da

(...)

Buko! Hire rocu, hire sewi mı veng da

Xızır canseniko carê mude resa

Qelv u zati biyê tamam

Urze bivêne xızmeta qırvanan!"

YITIQTATÊ DÊRSİMİ DE XIZIR

HEWN DE KÎ MORDEMİ DE KUNO YİRTİBAT!

Yitiqatê Dêsimi de caê hewnu zaf mûhimo. Sarê Dêsimi hewnu de wayırûnê Dêsimi de kuno yirtibat, yinera mesaju cêno coku. Vacime, wayirê çê xo vêneno, wayirê de jiare vêneno, wayirê aşira xo vêneno, **Khurêşi, Xıziri, Duzgını** vêneno. Tavi wo taw qırvanê ki keno hazır.

Taê ki eke şî jiaru sero kuynê ra ke ala wayirê a jiare cıra se vano.

Mevzuato de nianen marê **Pirdo Sur ra Bava Ali** qesey kerd:

"**Sausên Beg** telva çewres mordemê xo sono **Kêmerê Duzgını**. **Duzgın** de ki goştê qırvanu sero danê pêro. No, mordemanê xora vano,

-Sima ke qırvani qedenay nine têsıra kerê, qırvanu heni cıra bare kerê!

Ni des u dî qırvanu kenê, **miletî sanenê qamçi ver**, eke kerdî têsıra anê cıra qırvanu kenê vıla.

Sausên Beg ke kuno ra hewnê xo vêneno. Hewn de **Duzgın** cıra vano ke,

-Tı biya kam ke verganê mı sanena qamçi ver?

Sausên Beg beno hasar. Venga mordemanê xo dano. Rêna des u dî qırvanu dano kerdene, vano,

-Henî caverdê! xorê kami ke çî berd biberu! Henî cêreno ra yeno."

Tavi ke mewzuatê ma **Xızıro**. Coku ma no misalo coren da ke, mesele tenê zela bo. Ma xora wazenime ke **Xıziri** ra jû misal biderime.

"Tertelê Dêsimi ra dime, zerrê jû dewrêse ma biyo serdın qe namê **Xıziri** xo viri nêano. Kuyo hiris u hêşt de ke Dêsim qır kerdo, **Xızır** Dêsimucu rê wayır nêveciyo, tenge de nêrêsto. Fıkrê dewrêşi ra no vêneno.

Sewê, no dewrêse ma xorê hewnê vêneno. Hewn de, **Xızıro Khal Qırê** xo verê çêverê nide dano vîndernaene. Nira vano,

-Tı çıra mı qe nêana xo viri?

Dewrêse vano,

-Eskerê Dewlete ke ma heni qırkerdime ke kerdime pak! Ma **Xızır** va vêsayme, ama tı tenganiya ma nêreşt!

Bimbarek, hurdemena harmanê xo semer-neno we ke pırê dirvetiê. Vano,

-Tı nêvana, mı na dirvetiê harmanê xo koti ra gureti? Yine da sımara mı harmê xo êşti ver, da sımara mı harmê xo êşti ver na dirvetiê harmê mı yinera mendi! Ez xorê hundê pê şikiyane!

Dewrêse, se ke sodır beno hasar sono qırvana xo keno."

B-ROCÊ XIZIRI

Dêsim de hetê yitiqati ra asma zimustania wortene ra (*Tr.* Ocak), "**Asma Xıziri**" vanê. Na asme de **Rocê Xıziri** cênê, **Qırvana Xıziri** kenê, eve **Xıziri** pinê, miazu pocenê kenê vıla, sonê jiar u diaru ser coku namê **Xıziri** gureto.⁷⁰

Hesavê qeleme ra ke (Miladi) 13 va, hesavê made (Rumi) 1 vano. Eve na hesav 13'ê hesavê qeleme de **Asma Xıziri** kuna ra cı.

Na dina de çanda u çand miletî ke estê, her jû wayirê de yitiqatêo. Her kes hundê xo yitiqatê xode veng **Heqê** xo dano. Ama her yitiqat de ki taê roci estê ke zaf qimet danê cı, na rocu de jêde veng **Heqi** danê. **İsewiyu de Gağand, Mıslımanu de Remezhan hetê yitiqati ra rocê qimetinê.**

Yitiqatê Dêsimi de ki rocê ke nia qimet danê cı estê. Asma Xıziri made ni rocu rawa. Na asme made asmunê binu ra raveria. Asma de jiar-giya. Dêsimıcı vanê "**Na asme de Xızır, Astorê Qırı fino kay coku puk zaf beno, va zaf yeno.**"

Na asme de **Xızıro Khal çar heşti vecino meymaniye. Yani qul 've Heqi ra jüvini vênênê.** Niseno **Qırê** xo, kami de ke iqrar gire do, sono iqrarê xo sero yeno diyaene. Na asme de sarê ma tedarikê **Meymanê** xo vêneno, çimê xo raa dira perrenê. Her kes wazeno ke **Xıziri** xorê meyman kero, lınga **Qırê** di verê çêverê dinera kuyo. Na asme de eve **Xıziri** pienê. Heni kenê ke hatani ke **Xıziri** lınga **Qırê** xo verê çêverê dinera nêfiya, mevêro

meşêro. **Xızır** ke kami rê biyo meyman rızqê dine biyo zaf, çê dine biyo **Xanê Xıziri** bereketê xo nêbirriyo, sarê çêi xıraviye ra, xafîle ra sevekno.

Na asme de sarê çêi bo, der u ciran bo kes zerrê kesi xora nêverdano. Îyê ke jüvini ra here-daiyê, zerrê xo jüvini ra mendo yenê werê. Taê benê zerrewesi, benê rinerm. Ramaniya **Heqi** yena taine, dest danê feqir u fiqaru.

Îyê ke dîsmenê na asme de dîsmeneni xo vira kenê. Her kes qomê xorê, weretê xorê, sarê xorê, yelê xorê cêrenê "**Kokım**"i vero, cıra mıradu wazenê.

ROCÊ XIZIRI KEY CÊNÊ?

Tavi ke **Rocê Xıziri Asma Xıziri** dero, teyna hirê roci ki yeno guretene. Kam rocê xo kamci hêşt de cêno, nae xora çê xora bav u khalê xora zano. Ama mordem bese keno ke zobina ki bikero. Yani rocê xo, **Asma Xıziri** de kamci hêşte de ke wazenê şikinê ke bicêrê. Roce, gereke çar hêştunê **Asma Xıziri** ra jü de bêro hurendi.

Serba **Rocê Xıziri** kamci hêşt de ke kerd xo çım ra sêseme, çarseme, phoncseme roce cênê, yene ki qırvanu sare birnenê, miazu kenê vıla.

Serba **Rocê Xıziri** ki çar hêştî, çar yenê na hêştu kenê xo çım ra. Yanê xora ke **Asma Xıziri** yene ra hirê roci raveri sano cı, wo taw kunê ra cı rocê xo cênê. Eke yene ra ravêri hire roci **Rocê Xıziri** nêsono cı, wo taw na hêşt de roce nêcênê verdanê hêştê yira teptay.

Çutır ke ma va, sarê **Dêsimi** na xızmeta xo têde jü hêştê de nêkenê; ca 'be ca, geç 'be geç, aşire 'be aşire, uçağê 'be uçağê no vurino. Her kes, na çar hêştu ra jü keno ra xo çım ra, yide **Xızirê** xo viar-neno ra.

Asma Xıziri de na çar hêştu nia name kenê:

- Xıziro** Veren (Hêştu veren),
- Xıziro** Worteno Dıyen (Hêştu dıyen),
- Xıziro** Worteno Hirêen (Hêştu hirêen),
- Xıziro** Pêyen (Hêştu çaren).

Vacime, **Derê Balabanu** de **Rocê Xıziri** nia kenê bare, ama no cao de bin de vurino tavi:

- Xıziro** Veren; Demenu,
- Xıziro** Worteno Dıyen; Heyderu,
- Xıziro** Worteno Hirêen; Balabanu,
- Xıziro** Pêyen; sarê Tercani.

Naca vanê "**Rocê Xıziri, İnga jüye reseno Gucige, Gucige ra jü-dı rocu cêno.**"

Taseniye hetê **Pırdê Suri** dera. Her aşire ra naca çê esto. Naca mekanê **Bamasuruno**. Yitka **Rocê Xıziri** nia kenê bare:

- Xıziro** Veren; Demenu,
- Xıziro** Dıyen;?
- Xıziro** Worteno Hirêen; sarê **Taseniye** 'be **Balabanu**,
- Xıziro** Pêyen; çem ra bover hetê **Sansa** de taê **Xızirê** xo na pêyen de viarnenê ra.

Qızılbel mekanê **Khurêsuno**. Na dewe geçê **Qırdimi** de nejdiyê **Fême** dera. Naca, **Rocê Xıziri** **Worteno Dıyen** de cênê.

Hetê **Çayrliye** de, hetê **Erzingani** de ki taê **Asma Xıziri** de; hêştu veren de rocê, dıyen de rocê, hirêen de ki rocê roce cênê hêştu pêyen de ki qırvana xo kenê, miazê xo pocenê. **Bava Dewrês, Rocê Xıziri** nia cêno.

Taê nas u dosê maê hetê **Ovacığe** vanê "**Ma Xızirê** xo hêştu hirêen de anime hurendi."

DÊSIM DE ÇIRA ROCÊ XIZIRI PIYA NECENÊ, HER KES XORÊ HÊŞTE DE CÊNÊ?

Beno ke nıka taê wendoğê ma xora perskenê, vanê "**Çıra Rocê Xıziri** pia nêcênê, her kes xorê hêştê de cia cênê?"

Ciabê na persi mordem şikino ki nia bıdero: **Kami** ke **Xızır** xorê kamci yene de kerdo meyman, na hêşt de ki rocê xo cênê, qırvana xo kenê. **Hardê Dersimi** de ki **Xızır** her çê rê, aşire rê, uçağê rê, dewe rê, cay rê zobina zobina hêştu de biyo meyman, coku qom u yelê ma pêro pia jü hêşt de **Rocê Xıziri** nêcênê.

Naca jü misalê bıderime:

Khurêsê Qızılbeli çıra **Rocê Xıziri** Hêştu Pêyen ra vurnenê Hêştu Dıyen?

Khurêsunê dewa **Qızılbeli Xızirê** xo boina hêştu pêyen de gureto. **Xızirê Khali**, iqraro ke do khalıkunê **Khurêsunê Qızılbeli** na hêşt de ardo hurendi. Wo, yenê hêştê çareni de amo **Qızılbel**, iqraro ke do yi sero vineto. Yine ki tedarikê **Meymanê** xo, no hêştu pêyen de diyo.

Sarê **Qızılbeli** ber be ber rêçe ramıta, no qeyde ardo, resno **Dewrês Hesênê Deri**. **Dewrês Hesênê Deri** ki **Asma Xıziri** de thamur gureto xo dest, hiştiri çım de, piştigê **Xıziri** de gureto vato,

-De bê wayıro!.. De bê wayıro!..
yê xora nêkoto.

Eke beno yenê Hêştê Diyeni, Xızıro Khal Astorê Qiri rameno verê page, miradê Dewrês Heseni keno.

Naera tepia endi Qızılbel de Rocê Xıziri Hêšto Çharen de nêcênê, çarnenê Hêšto Diyen. Xızır, Dewrês Heseni ra tepia Hêšto Diyen de amo coku. Awa nawa hatan roca ewroene ki naca Xızirê xo na hêşt de viarnenê ra.

Misalo de bin Bamasurnê Taseniye ra bídime:

Bamasurê Taseniye Rocê Xıziri Hêšto Hirêen de cênê. Xıziri iqraro ke do dine, hêšto hirêen de yeno na iqrarê xo ser. Coku hem Bamasurê Taseniye hemi ki sarê dormê dine, yine de pia na hêşt de tedarikê Meymanê xo vênênê.

SEWA YENİ EVE XIZIRI PINÊ!

Asma Xıziri ke biye nejdi, Xıziri rê kamci male ke kenê qırvane, ae birnenê ra erzenê mereke, ya ki anê caê de ver kenê pırrê vasi. Heni kenê ke hatan ke waxtê qırvanu ame, mirdi buro ke qelew bo.

Wena ke roce nêgureto kunê ra cı çêu kenê pak, robar kenê kinc u kolunê xo şünê, ağwe kenê xoro, der u bertengu finê ta (rünê de, geji kenê). Her ca ke bi pak, karê xo ke da arê neketinê cı roca sêsemiye rocê xo cênê.

Hirê rocu cênê. phoncseme ke rocê xo kerd ra, nafa peleşinê cı tedarikê Meymanê xo vênênê. Asma Xıziri de Meyman sewa yeniye yeno, na sewe made zaf jiargewa. Sewa yeniye made, mavênê roca phoncsemi 'be roca yeni ye dera.

Sewa yeniye nia kenê:

-Verende ra sonê bırr. Torzên ya ki eve birrek dara de mazêne birnenê anê çê. Dare, çê de mıqerrem eve torzên tasenê. Na dare ra "Qila Xıziri" vanê. Locine kenê hazır. Anê locine de Qila Xıziri nanê pa, wena sonê cile. Na hatan sodır vêsena ke sala locine rınd sur bo. Sipelaê sodiri de ke vaşti ra sala germe hazıra, herbi miazê xo erzenê binê saci.

-Sande ke Qila Xıziri nê pa na vêsê, adirê naera "Tırramia Xıziri" vanê. Anê lapê ardu erzenê Tırramia Xıziri ser.

-Daniyu pocenê benê erzenê gomê mali, vanê "Mal u mul bizeriyo!"

-Ağwe pızıknenê zerrê çêi ra, vanê "Sarê çêi bizeriyo!"

-Çênêkê azebi 'be xortu ra na sewe bızêreku ancılı wenê. Yanê ni, a sewe qe ağwe nêsimenê,

zaf benê têsan ke ala hewnê xode destê kami ra ağwe simenê. Kami ke hewn de ağwe dê, henî zanê ke ni jüvini de zewecinê.⁷¹

Sewa yeniye eve na çi ki Xıziri pinê:

-Sande ardu nê xo rındek vicenê ro. Eve ni ardu sodır Miazê Xıziri pocenê. Elegaxo danê we, ardu xonça sero kenê ağme. Taê ki ardu kenê zerrê şiniye, uca kenê ağme. Nafa tira xo cênê ni ardu sero oncenê (kenê sera). Serê ardu beno duz u phan. Kês endi destê xo, ya ki çiyu de bin na ardu ra nênano. Anê dormê ninede çılı (mumi) nanê pa. Çand çılı benê bîbê ni qe çımu ver nêcênê, des çılı ki benê, vist çılı ki benê. Taê nine meydanê zerrî de, taê ki benê verê teberiku de nanê ro. Çılê nine vêsênê, na sewe hatan sodır uca manenê. Vanê "Xora ke Xızır marê bi meyman ya lapa destê xo nano ni ardu ra, ya ki linga Qırê xo nano pa!"

-Saci nanê adiri ser, den kenê zerrê saci. Ni zerrê saci de têv danê, hatan ke no xaşıya bi sur. Eke pêsa nira "Bızêreki" vanê. Nine ki kenê qabê, seri ki jê ardu kenê duz kenê binê aldani ra. Jê ardu bızêreku ra ki vanê "Xızır ke ame ya lapa destê xo nano pa, ya ki linga Qırê xo pa!"

-Taê ki bızêreku anê dıstari de rênê ra. Eke rêrd ra naera "Qawute" vanê. Qawute ki jê ardu 'be bızêreku ra kenê qabê, dorme de çılı nanê pa verê teberiku de danê virdernaene. Qawute de ki guman kenê ke Xızır lapa xo, ya ki linga Qırê xo nano pa.

-Boa qawute zaf wes vecina. Vanê "Bowa qawute hem sona merdu, hem sona meleku!" Taê ki vanê "Xızır boa dae onceno, vecino yeno!"

Ca be ca bavay, na sewe de çê xode qawute nêpocenê, eve qawute Xıziri nêpinê, vanê "Gunawa!" Çıra gunawa? Ma rınd raê sebebê ni ser nêberde.

-Teniya locine (qurım) benê çarçê rayê kenê, çarçê dormê çêi kenê, vanê "Xızır ke ame, linga Qırê xo naca de vecina!"

Çımê qom u yelê ma na sewe rae ra perrenê. Hiştir çım de, meyilê xo Meymani dero. Berbenê cêrenê Xıziri vero, duwa u reca kenê, vengax Heqî danê, kenê sodır.

Vacime Bava Sayder kılama heqıye de nia cêreno Xıziri vero:

"Ela dest u selpê na thamuri
Şıyo ro 'be ewro vengê na Xıziri!
Xızır, tı mordemo de comerda
Mêkan de ma bia ra xo viri!"

ROCA YENIYE MIAZU POCENÊ, QIRVANU KENÊ.

Roca yeniye, sîpelaê sodîri de, wena ke zerreqê tiji nêêştô hewn ra benê hasar. Kami ke eve ardu **Xızır** piyo sonê qaytê ardu benê, kami ke eve qawute 'be bîzêreku ra piyo yi ki sonê nînede nia danê, kami ke teniya locine êştâ dormê çêi 'be rau ser sonê qaytê nae ki benê ke ala thawa linga **Astorê Qiri** ya ki lapa **Xızır** nînede asena nêasena. Xora ke resmê linga **Qiri** 'be lapa **Xızır** ke nînede veciyo zaf benê sa, yenê ke bîperrê. Hayleme kuno wortê der u ciranu, qîrvani benê zafi. Uyo ke jû qîrvane vad kerda dî sarebîrneno, uyo ke vasn vad kerdo vîstera sare bîrneno.

Xora ke raştê resmê lape 'be linga astori nêbi, wo taw kami ke rew ra nêtê xode ke çî qîrvanê rê gureto yi sare bîrnênê. Ardê ke san ra dorme de çîli nê pa, nine anê pê **Miazê Xızır** pocenê. Qawute ki ya sekîr ya ki hemgên sanenê pê, xorê wenê.

Miaz ke pêsa, qîrvane ke kerde hurdi, benê qedê der u ciranunê xo cira kenê vîla.

Çênekê azebi 'be xortu ra, **Miazê Xızır** benê serê sivingê boni de nanê ro. Qîlançike ke miaz guret kamci çêi sero fîr da şîye, vanê "**Qederê xo uca ra beno ra, wo çê ra zewecinê!**"

Qîrvane xo ke sare bîrnê, destê xo cînenê gonîa qîrvane ra, lapa xo benê hetê teferi de nanê çêverê boni ra, ya ki dêsê boni ra. Vanê "**Dina de ke tîfan bi, ya ki tenge ke biye, Xızır nia dano çêver u dêsê kami ra ke gonîa qîrvane (gonîa qîrvane ra resmê lape) ke diye verende reseno tenga dine.**"

Taê qîrvana xo benê jiar u diaru sero kenê. Tasekiye de qîrvanu benê **Çê Ana Yemise** de kenê, sande ki naca vengê **Heqî** danê.

Eve na hal **Dêsim** de **Rocê Xızır** vêreno ra sono.

¹Na qesa ma xora yemîs nêkenime. Sarê Dêsimi yitiqatê xora ya "**Yitiqatê Dêsimi**" ya ki "**Yitiqatê Kîrmancîye**" xo 'be xo vanu.

²**PİR**, Sayı 3, **XIZIRO KHAL** (Za.),/ **BOZATLI HIZIR** (Tl.), Munzir COMERD.

³Prof. D. Muharem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Boğaziçi Yayınları, s.30-31-32.

⁴M. Zahir Kayan, **Siyabend û Xecê**, Özgür Ülke, 14 Temmuz 1994 perşembe.

⁵Namê ni ocağu 'be zonê xo nia ro: **Khurêsu** (Za.), **Dewrêş Cemalu** (Za.), **Dewrêş Gewru** (Za.), **Sey Sabunu** (Za.), **Bamasuru** (Z.a), **Şêx Hemedu** (Za.), **Ali Abbasu** (Za.), **Yimam Zeynelu** (Za.), **Axuçanu** (Kı.), **Sarı Saltıku** (Tı.), **Ûryan Xızır** (Tı.), **Pir Sultanu** (Tı.). Beno ke zon de mintıqa 'be mintıqa, çê 'be çê ferq kenê. Vacime jû mintıqa de kamci zon jede qesey bi, jû ke gma wortê ninero ki tesirê nînede maneno.

⁶Çîra en jêde **Khurêsu** dest derê? Tavi ke sevevê xo zafê. Ama jû esto ke **Khurêsu** 'be xo sixletê, coku yimkano de nîanen koto ra yine dest.

Desudî hezbetê nine estê ke nînera taê tek tek Ocağunê binu ra bile zaf yenê. Hezbetê **Khurêsu** nayê: **Qajiyu**, **Hesenu**, **Gulu**, **Mewaliyu**, **Usênu**, **Çîtu**, **Şixu**, **Hemu**, **Silemanu**, **Aliyu**, **Khalîyu** 'be **Kudu**.

⁷**Bava Hesênê Kolu** (**Hasan Eroğlu**), **Khurêsu** ra hezbeta **Şixu** rao. Tornê **İsmailê Dewrêşiyê**. Nînera "**Çê Dewrêşê Murîzîmî**" vanê. **Khalîkê Bava Hesênî** hetê **Mamekiye** de "**Paga Budi**" raê. **Bava Hesên** **Almanya** de guriya, **Almanya** de birriya ra taqaut. Nejdîyê **Cimine** de dewa **Kani Efendi Çiftlîği** de mandenê. Serrê xo nejdîyê 75 bi. Gege amenê **Almanya** şiyenê. Qelvê xora pêrsan bi. **Rocê Xızır** de roca phonsemiye, 18.01.1996'de **Avusturya**- **Viyana** de krîzi guret, şî heqîya xo ser. Mezela xo dewa dîde **Kani Efendi Çiftlîği** dera.

⁸H. Tornêcengi, **Wuşênê Tikmeyî**, **Berhem**, **Haziran** 1989/ 5, **İsveç**, s. 45.

⁹**Başköylü Hasan Efendi, Varlıgın Doğuşu**, Yazan: **Pir Sultan Özcan**, **Anadolu Matbaası**, s. 239.

¹⁰**Serdar**, Kasetê vengi eve name "**Welat**", **Temur Muzik**, **Köln**.

¹¹**Bava Dewrêş** (70) **Çê Rayberê Çolaxu** rao; **Tornê Dewrêş Hemediyê**; **Lacê Sey Mistefayo**. **Khurêsu** ra hezbeta **Usênu** rao. **Khalîkê Bava Dewrêşî Zerrê Dersim** ra amê **Goncuku**; nîka ki nejdîyê **Cimine** de dewa **Sülaymaniye** de maneno.

¹²**Bava Rıza** (65) (1995), **Garşîye** ra **Tornê Dewrêş Hesênê Deriyo**. **Khurêsu** ra hezbeta **Qajiyu** rao. Jû dewa de **Erzingani** de maneno.

¹³Ma na beyite hirê bavaunê **Qızılbelî** ra dê arê, tek jû **Bava Rızay** de mîsra diine esta.

¹⁴**Yitiqatê Dêsimi** de "**Aspar**" teyna **Xızır** ra nêvacino. Wena **Duzgîni** ra ki vanê, **Wayîrê Jiar u Diaru** ra ki vanê. Ni pêro yitiqatê made **asparê** coku.

¹⁵**Qosan**: Koê de mao jiargeo. **Mekanê Xızırîyo**. **Mavenê Pilemuriye** 'be **Tercani** de maneno.

¹⁶**Bağîre**: No ki koê de mao jiargeo. **Namê xuyo jû ki "Bağîra Sipîye"** wa. **Mekanê Xızırîyo**.

¹⁷"**Alçak**" qesa de **Tırkiya**. **Barê** na qesa made "**cêr**" o.

¹⁸"**Bozatlî**" qesa de **Tırkiya**, made yena barê "**Asparê Astorê Qiri**".

¹⁹**Dewrêş Sileman**: **Khurêşico**. **Lacê Dewrêş Dawutî**, **tornê Dewrêş Eylasiyo**. **Khalîkê Khurêşicunê Qızılbelîyo**. **Dewa Khurêşu** ra amo **Qızılbel** de ca **gureto**. **Xızır** cîrê zaf biyo meyman. **Dewrêş Silemani**, **Yitiqatê Dêsimi** zaf raveri berdo; kerdo hira, kerdo dewleti. **Tornê di**, wena ki rêça na **Khalîkê xora** nêvecinê. **Mordem** ke qaytê vatena **tornunê di** beno, **Dewrêş Sileman** hama hama **phonc sey sere naêra** raveri emrê xo vîarno ra. **Hewsê xo Qızılbel** dero.

²⁰**Dewrêş Mistefa**: **Khalîkê de Khurêşicunê Qızılbelîyo**. **Xızır** cîrê zaf biyo meyman.

²¹**Naca** de kam 'ke vengê **Heqî** dano tavi 'ke "**khalîk**"ê xo dekemenê.

²²**Çhar Biray**: Ni **Kuresicê**. **Çhar biraê** ke en verên de amê **Qızılbel** yiyê. **Namê nine**: **Dewrêş Sileman**, **Dewrêş Usiv**, **Dewrêş Qemer**, **Dewrêş Mamudxano**. **Nine Eskerê Evdîl Musay** de zaf dopêro. **Xızır** ni çaremîne rê zaf biyo meyman.

²³**Pîrê Xanîku**: **Khurêşico**. **Lacê Dewrêş Eylasiyo**. **Dedê(apê) Dewrêş Silemanê Qızılbelîyo**. **Zaf kîrametî vetê**. **Hewsê xo nêjdîyê Tîzvazî** dero. **Sarê** na dormî zaf sono ser.

²⁴**Dewrêş Qemer**: **Khurêşicunê Qızılbelî** rao. **Kîramete** de kes **Dewrêş Qemerî** nêreştô. **Yemen** de êştô **fîrîne**. Ni **Tîrkê** de **Axpasorî** xode wonto berdo **zerrê fîrîne**. **Adîr** 'ke sera sono **fîrîne** ra **vecino** ke **zimela** xo **cemed gureto**. **Coku namê xuyo jû ki "Dewrêş Qemerê Yemenî"** yo. "**Vergê Kuresî**" qe cira **nêvîsiyê boina yide feteliyê**. **Xızır** cîrê zaf biyo meyman.

²⁵**Ana Yemise**: **Bamasurîca**. **Dewa Tasekiye** rawa. **Vengê Heqî** do **Xızır** cîrê biyo meyman. **Ma caê Xızırî** 'be **Ana Yemise** de no mesele hira **guret** ra qo dest. **Eke wazenê uca** de nia dê.

²⁶**Mezela Sipîye**: **Qırdîm** de jû jiara de mawa. **Mezela Khal Oliya**. **Naca mekanê de Xızırîyo**.

²⁷**Khal Oli**: **Kılauşaiçico**. Ni hezbeta de **Karsancunê**. **Yitiqatê Khal Oli** zaf bari biyo. **Xızır** **Khal** cîrê biyo meyman. **Mezela Khal Oli** rê "**Mezela Sipîye**" vanê. **Mekanê Xızırîyo**.

²⁸**Qızılbel**: **Nejdîyê Fême** de jû dewa **Khurêşicuna**. **Naca Qırdîmî** sero yeno **yardene**. **Khurêsu** ra en verên de, **Dewrêş Silemani** 'be **biraunê xora** amo **naca** de ca **gureto**. **Hardo** de **jiargwo**. **Mekanê Xızırîyo**.

29 **Dewrês Usivê Tozilce:** Khurêsico. Dewa Tozilce rao. Khurêsê Tozilce, Qızılbeli 'be Tızvazi jü adır sera biyê cia. Ni khalıku de resenê jüvini. **Dewrês Usiv** zaf nas beno. **Xızır** cırê biyo meyman.

30 **Dewrês Ali:** Qızılbel ra lacê **Dewrês Silemaniyo**. **Xızır** cırê zaf beno meyman.

31 **Dewrês Khakıl:** Qızılbel ra lacê **Dewrês Aliyo**.

32 **Zargovıt:** No, lewê **Kêmerê Duzgını** de cao de jiargeo. Mekanê **Xızırıyo**, **Khurêsıyo**, **Duzgınıyo**. **Yitiqatê Dersimi** de, caê Zargovıti hundê **Kêmerê Duzgını** cao de hewl dero. **Duzgını** naca çelê zimistanı de mal çereno. Saboka xo ke na kamci dare ro velg biyo kêwe mali werdo.

33 **Dewrês Khêkhıl:** No ki khalıkê de Qızılbelcıkuno. Şairo de pil biyo. Vist u çar sati qe cê nêbımo vengê **Heqı** do. Perdi ardê werê, kılâmê heqıye ardê werê. Kılama Qızılbelia ke jê şıiria, pê vengê **Heqı** danê **Dewrês Khêkhılı** ra menda. Tavi kamci bavaê Qızılbeli ke vengê **Heqı** da, ravetê xora çıye ki wo besteno pa.

Dewrês Khêkhıl, **Eskerê Evdil Musay** de zaf dopêro. Yına zaf kerdo ke **Dewrês Khêkhılı** bikisê, ama **Xızır** cırê wayır vecıyo, **Duzgın** cırê wayır vecıyo. **Xızır**, **Dewrês Khêkhılı** re ki biyo meyman.

34 **Hewsê Qızılbeli:** Qızılbel de **Hewsê Dewrês Silemaniyo**. **Hews**, binê jü vıale dero. **Xızır** ke amo meymaniya **Dewrês Silemani**, **Qırê** xo ardo na vıale ra gıre do. **Dewrês Silemani** weşiyê xo kerdê, vato "**Mı binê na vıale de wedarê.**" **Hewsê Qızılbeli** cao de jiargeo. **Gonia** qırvanu naca qe jüya nêbena. Jü yeno jü sono. Kam nêamo ke naca? **Xelil Begê Fême** nêvana, **Hesen Efendiyê Baskoye** nêvana, **Davut Sulari** nêvana...

35 **Dewrês Hesenê Deri:** Khalıkê de Qızılbelcıkuno. **Khurêsico**. **Bava Rıza** tornê di beno. **Xızırı** iqrar do **Dewrês Hesenı**, her sere iqrarê xo sero amo diyaene.

36 **Khal Ferat:** Areyıco. Emrê xo tawê **Khurêsi** de vıarno ra. **Raybere**ni diya cı. **Kıramete** veta, pê moru mertegi wontê.

37 **Aliyê Çolaxı:** "**Çolaxê Aliyê Hesenı**" ki vanê. Çulıye de vındenê. **Hesen Ağa** ya piyo ya khalıko. Ni ki khalıkê **Balabanu** raê. **Gola Bağı**re de **Xızırı** rê beno meyman.

38 **Yıxır Gol:** **Mavenê Derê Balabanu** 'be hetê **Çayırliye** de jü golo. **Naca** jıara. **Astorê Xızırı** na gol de vênênê. Qe thal nêmaneno. **Zaf** yenê nacay ser.

39 **Golê Xızırı:** **Derê Balabanu** de jü golo. **Binê** na goli de suke vênênê, **Xızırı** vênênê. **Cao** de jiargeo.

40 "**Qıratlı**" letê **Tırkiya**. **Made** barê xo "**Asparê Astorê Qırı**"yo.

41 **Sıpela:** **Jüyo** ke kincê sıpi kerdı pay yıra vanê. **Made**, cênika ke fıstano sur, qazaxa sure, miltana sure, puçê surı kerdı pay wortê suru de biye vındi nağaêra "**cênika surellê**" vanê. **Xızırı** ki tede sıpe keno pay, coku "**sıpela**" vanê. **Tavi** no teyna serva **Xızırı** nêvacino. **Her** wayırı ra ki "**sıpela**" vanê.

42 **Bonê Taseniye:** "**Taseniye**" hetê **Pırdê Suri** de jü dewa. **Dewlete** namê nacay kerdo "**Gökçekonak**". **Khalıkê** **Bamasurunê Taseniye** ke **Muxındiye** ra amê naca no bon vıraşto. **Paga** xo wena **paurawa**. **Xızır** na bon de zaf biyo meyman. **No** ki jıarunê marao.

43 **Pırdı Sur:** **Hetê Pilemuriye** de namê caêwo. **Dewlete** naca ra "**Kırızıköprü**" vana.

44 **Çewlıge:** **Cao** ke vas u velg beno kêwe, mal tede çereno ucay ra vanê.

45 **Astoro Qıro Dıme Heneyın:** **No** namê **Astorê Xızırı** sarê hetê **Ovacıxe** ra ma doarê.

46 **Munzır Comerd,** **Bava Hesenê Kolu Vengê Heqı Dano**, **Berhem**, 6-7, **Ankara**, s. 91.

47 "**Eylemiş**" (**Eylen**), qesa de **Tırkiya**. **Made** barê xo "**vınde**"wa.

48 "**Dırnax**"(tırmak) qesa de **Tırkiya**. **Made** barê xo "**nenig**"o.

49 **Hewso** ke qalê cı beno **Hewsê Dewrês Silemaniyo**.

50 **Xalıka Güllüzare**(60)(1995). **Derê Balabanu** rawa. **Nıka** **Almanya** de birriya ra taqaut, naca ki manenê.

51 **Hesen Efendiyê Baskoye:** **Khurêsico**. **Hezbeta Kudu** rao. 1973 de şı heqıya xo ser. **Kêmerê Duzgını**, **Yıxır Gol**, **Heniyo Pil** sero eve seru vıneto, xızmete da. **Zaf** zanıtog biyo. **Emrê** xo do raa heqıye. **Sarê** hetê **Erzıngan** u **Pilemuriye** çım de peygamberê na zamani biyo. "**Hesen Efendi**" ke va naca kam nas nêkeno ke?

52 **Başköylü Hasan Efendi**, (a.g.e.) s. 277.

53 "**Heniyo Pil**" hetê **Derê Balabanu** de nejdıyê **Şeneke** dero. **Naca** de **hard** ra ağwa de hewle zêna. **Nejdıyê** na çımê ağwe de hewsê de jü zati esto. **Kamo**, ewro endi kes nêzano. **Ama** sero qılauzu vênênê. **Na** serunê pâyenu sarê ma salatê cı biyo, **zaf** yenê ser. **Naca** ki jıarunê marao.

54 **Naçıka Zerifa** (50)(1995), **Sansa** rawa, **nıka** **Almanya** de manena.

55 **Tıja Sodrı**, **Amor:3**, **Gola Xamırpêti**, **K.Xamırpêti**, p.8.

56 **Qayt bê:** **Berhem**, **Haziran** 1989/ 5, **İşveç**, s. 45.

57 **Bava Hesen**(65)(1995), **Qızılbel** ra **Tornê Dewrês Dılıyo**. **Khurêsu** ra **hezbeta Qajıyu** rao. **Ebe** xo nejdıyê **Erzınganı** de jü dewe de maneno

58 **Naca** de qalê **Hewsê Dewrês Silemani** beno.

59 **Naca** de **bava "Kımet"** vano. **Kımet** astorê **Duzgınıyo**. **Qızılbel** de **Duzgın** 'be **Xızırı** ra gege têsera cia nêbenê, **kuyne** têworte. **Coku** ma **naca** de **hurendia "Kımet"** de "**Qır**" nusna. **Xora** mevzuatı ki **naca** de **Xızırı** sero qesey kerdênê.

60 **Xızırı** ra vano. **Namê** de **Xızırıyo**.

61 **Perda:** **Eke** vengê **Heqı** danê eve qeydeyê **thamur cınênê**, **pê** na **melodiya thamuri kulama heqıye vanê**. **Na** **perdewa**. **Naca** de qalê **perda** khalıkê xo beno.

62 **Mihemedê Homete;** **Heqı** ra vanê, jü ki **Tıji** ra vanê. **Tıji** ki donu jüde **Heqa**. **Made** nia vênênê.

63 **Hındukuş** de yitiqatê sarê **Qalaşı** de ki **Wayırê** esto ke asparo. **Namê** ni "**Balumain**". **No** ki her sere **Asma Gağandı** de beno meymanê na mletı. **Yi** ki cêrenê ni vero, **astorê** ni vero cırê qırvanu kenê. **Çutır** ke **Xızırê Dêsimi** xorê golu mêkan cêno, **temasê Balumainı** ki ağwe de esto. **Tenê** sono ra **Yitiqatê Dêsimi** coku naca de nusnenime. **Qayt bê:** **Karl Jettmar**, **Die Religionen des Hindukusch**, Verlag W. Kohlhammer.

64 **Bava Sayder** (75)(1995), **Mazra Dewrêsi** ra lacê **Bava Eylası**, **Tornê Dewrês Murtezayo**. **Khurêsu** ra **hezbeta Qajıyu** rao. **Nıka** zerrê **Erzınganı** de maneno.

65 **PIR**, **Sayı 5**, **Yitiqatê Dêsimi** de **CENET u CENEME ÇİNO**, **Munzır COMERD**.

66 **Mustafa Düzgün**, **Dersim Türküleri**, **Taê Lawukê Dersimi**, **Berhem** **Yayınları**, **Ankara**, **Koê Jıwani**, **Vatox: Bava Bedri**, **Areker: H.Tornecengi**, s. 293.

67 **Delibaşıyan:** **Tırkiya**. **Raşa** xo "**Delibaşı**"yo. **Naca** de qomutanê **eskeru** ra vano.

68 **Sılo** bu kimdir?: **Tırki** pers kerdo. **Zonê** made "**Sılo, no kamo?**"

69 **Niyetten**, **bahttan çağırdım;** **Qıratlı(Kıratlı) Xızırı(Hızırdrı):** **Tırkiyo**. **Zonê** made "**Mı zerre u bexte ra veng da; Asparê Astorê Qırıyo, Xızır!**"

70 **Made**, taê asmi jê "**Asma Xızırı**" namê xo karo ke a asme de kenê na kari ra cênê. **Taê** asmi ki, **rustım** u **yitiqato** ke a asme de beno **nıne**ra cênê.

Vacime ke:

Asma amnania verene ra (Tr. **Haziran**), "**Asma Vaşturiya Cewi**" vanê. **Na** asme de sanenê cı **cewu çınênê** coku.

Asma paızia wortene ra (Tr. **Ekim**), "**Asma Kêlverdani**" vanê. **Na** asme de ki **kêlu verdanê** mali, **mal** berê xo cêno coku.

Asma zimustania verene ra (Tr. **Aralık**), "**Asma Gağandı**" vanê. **Na** asme de ki **rustımê Gağandı** anê **huredi** coku.

71 **Sarê Asuru** de ki yitiqato de nıanen esto. **Naca** de **teyna wazenu** ke zaf kılın qalê yitiqatê **Asuru** bine. **Yinede** ki **hirê roci roce** ra **tapıa**, **azevê** xo ağwe nêsimenê ke **hewn** de **kam ağwe dano** cı, **adetê** **dinede** ki **iye** ke **jüvini** **dest** ra **her** kes **simenê inam** kenê ke **jüvini** cênê. **Qayt bê:** **Surma Hanım**, **NİNOVA'NIN YAKARIŞI**, **Avesta Yayınları**, s.29-30 (**Oruç** zamanı **halkın** **uyduğu** **gelenekler**).

İnternet de Pelga Memê Koêkorta:

Pela Çê Mı

<http://www.geocities.com/Athens/Acropolis/8944>

Ware'den

1937-38 Dersim soykırımının üzerinden 60 yıl geçti. Ama bu yara halen kanamaya devam ediyor. Halkının iradesine rağmen bugün de baştan başa savaş alanına çevrilen tarihi Dersim yokolmanın eşğine getirildi. Yaşlılarımızın deyimiyle "38'den de beter..."

Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri artık soykırımı kabullenmeli ve Dersim'in, Zaza halkının etnik kimliğini kabul etmelidir. Bu kimseyi incitmez, aksine onur verir.

Ayrıca tarafların kuvvetlerini Dersim'den çekmelerini, böylece Dersimliler'in topraklarına geri dönüş olanağının sağlanmasını talep ediyoruz.

Kimseyle kavgaya niyetli değiliz, barış, eşitlik ve komşularımızla dostluk içinde yaşamak istiyoruz.

Merhaba sevgili okurlarımız,

Uzun bir aradan sonra sizinle beraber olmanın güzelliğini, hasretliğini paylaşmanın sevincini yaşıyoruz. Ware'nin bu sayısının kalınlığından da anlaşılacağı gibi bu zaman zarfında çok şey oldu, çok şey yazıldı.

Dergimizin daha kısa aralıklarla ve daha kaldırılır sayfa sayısı ile çıkmasını biz de elbette canı gönülden istiyoruz. Ne var ki uzun zamandan -aslında başından- beri çektiğimiz ekonomik sıkıntılar buna el vermiyor. Daha önceki sayılarda da dile getirdiğimiz gibi bunun ana nedeni dağıtımın iyi yapılmaması, abone bedellerinin ve Ware dağıtımını üstlenmiş bazı arkadaşların sattıkları dergi paralarının zamanında (veya bazan hemen hiç) ödenmemelerindedir. Dergi ve okur-dağıtıcı arasındaki bu maddi trafik düzenli bir şekilde işler hale geldiğinde dergi periyodik aralıklarla çıkabilecek, giderlerimiz karşılanabilecek ve dergide yer alan pek çok yazı ve haberler de güncelliğini yitirmemiş olacaktır. Bu konuda herkesin üzerine düşen sorumluluğu yerine getireceğine yürekten inanıyoruz.

Yazı konusunda eksiklik çekmememize rağmen özellikle genç, barışçı, evrensel, anti ırkçı düşünen, ülke ve dünya sorunlarına ve dilin yaşatılabilmesine duyarlı okurlarımızın, Zaza edebiyatı ve dilini geliştiren yazılarıyla katkıda bulunması bizi ayrıca çok sevindirecektir. 6 yıldır Zazaca'nın geliştirilmesi konusunda çaba sarfeden Ware'ye gurbeti vatan edinmiş dostların burada yaşadıkları sorunlarını Zazaca yazarak dilin gelişmesine bu yönde de bir katkıda bulunmalarını arzu ediyoruz. Zira asimilasyon prosedürü burada da başka boyutta uygulanmaktadır.

Sıkıntılarımızı dile getirdikten sonra size güzel bir haberlerimiz var: Ware internette! Dersim dergisinden sonra Ware de dünyanın bir çok yerinden ulaşılır duruma geldi. Avustralya'nın Melbourne kentinde bir kaç senedir radyo ve dernek çalışmalarında bulunan Bertal, Hasan ve arkadaşlarının geçen yıldan beri açmış oldukları Dımılı-Kırmanc-Zaza Page (<http://tande.com/zaza>) ve Dersim-Net'te Ware de artık yer alıyor. Ayrıca Zaza-Dili sayfasında da (Zazaki Language Page) Ware sayfası bulunuyor. Avustralya'daki arkadaşlarımızın amacı Zazaca verilen eserleri, dilsel ve toplumsal araştırmaları, dergileri, internet sayfalarında daha kolay ulaşılır hale getirmektir. Kaybolma tehlikesiyle yüz yüze olan bir dil ve kültür için bir anlam taşıyan ve yarar sağlayacak olan bu çalışmalarından ötürü Ware olarak Bertal, Hasan, Eyüp ve emeği geçen diğer arkadaşlara içten teşekkürlerimizi iletmek istiyoruz. En azından bir şeylerin benimsenebilmesi ve oturması için insanlarımızın yüzde birine de olsa ulaşım ilişkide bulunmamız gerektiğini düşünüyoruz.

İnternet adreslerimiz: <http://members.xoom.com/zazaki/index.htm>
<http://members.tripod.com/DERSIM/magazines/ware.htm>

Ware'nin bu sayısında da ilginizi çekecek güzel yazılar yer alıyor. Zazaca başlıklı bölümde dilin yazımı üzerine makalelerin yanısıra öykü denemesi, çeviriler, mizah, fıkralar, eleştiri ve tarihe ilişkin yazılar sunuyoruz. Almanca kısmında ise Krisztina Kehl-Bodrogi'nin sosyolojik araştırmasını («Avrupa'daki Zazalar arasındaki gelişmeler») bulabilirsiniz. Sayın Dr. Zilfi Selcan'ın "Zaza dilinin gelişimi" adlı araştırması ve Dr. Hüseyin Çağlayan'ın Dersim hakkındaki makalesini de burada anmak gerekir. İngilizce bölümünde ise Ludwig Paul ve Dr. Garnik Asatryan'dan iki araştırma yazısını memnuniyetle yayınlıyoruz. Gerek Ludwig Paul'un "Zazaca'nın İrani diller arasındaki yeri" adlı araştırması, gerek Dr. Asatryan'ın çalışması olsun, diğer İrani dillerin yanısıra Hazar denizi kıyısında konuşulan Semanca, Talişçe, Gilekçe gibi dillerin Zazaca ile olan ilginç yakınlığı konusunda bizi aydınlatırken, aynı zamanda da dil konusunda kafamızda aşamadığımız coğrafi sınırların ötesinde düşünmemizi sağlayacağı kanaatindeyiz.

Bizi eleştiri ve önerisiz, hepsinden önemlisi desteksiz bırakmamanız dileğiyle, aydınlık ve güzel günlere birlikte girmek umuduyla, bir dahaki sayıya dek hoşça kalın.

KASABADA AÇIK GÖRÜŞ

Şükri Aslan

1998'in sıcak bir yaz günü. Temmuz sıcaklığında Kırmızıköprü'ü yeniden görmenin heyecanını yaşıyoruz. 1991 yılındaki kısacık konaklamamızı saymazsak, uzun yıllar sonra ilk defa ve biraz daha uzun erimli olacağı düşüncesiyle Kırmızıköprü'ye gidiyoruz. İnsanın doğduğu yere duygusal bağlılığı, bütün bağlılıkların içerisinde en kuvvetli olanlarından biri olsa gerek. Bu düşünce birçok eleştiri alacak ama, yine de bizim toplumsal kültürümüzde bunun çok önemli bir yer oluşturduğu kesin. Bizde ise bu duygu, olması gerekenden belki de daha fazla. Yolumuzun üzerinde bulunan her çeşmeden mutlaka bir miktar su içme ve çevrenin her kilometresini dikitleme kararıyla yola çıkıyoruz.

Ercincan'ı Elazığ'a bağlayan karayolunda yolculuk yapanlar bilirler, burası insanı dinlendiren, ürkün, heyecanlandıran, umutlandıran, hüznülendiren ve zaman zaman da şaşkına uğratan ölçüde ilginç bir fiziksel coğrafyadan oluşur. Erzinan'dan çıktığımızda yaklaşık 40 kilometre ovada yolculuk yaparsınız. Özellikle ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde canlı, hareketli bir toplumsal çalışma ortamı vardır. Tarımsal faaliyetler, meyvecilik ve hayvancılıkla ilgili uğraşlar içerisinde koşuşturan insanlar ve dağlarla çevrili ovada Fırat'ın ağır ağır ilerleyişi gerçekten de insana umut vedinginlik verir.

Sonra Mutu Köprüsü gelir. Tunceli-Erzincan sınırır, bu köprü. Artık eskimeye yüz tutmuş ve iki arabanın yanına geçişinde zorlandığı bir köprü. Sanki yenilemeye gerek de yok! Zira askeri araçları saymazsak, bu köprü'nün üzerinden bütün bir gün geçen araba sayısını parmakla saymak mümkün. Oysa çok değil, yirmi yıl önce bu yol Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümünü Güneydoğu ve Akdeniz bölgesine bağlayan çok önemli bir geçiş yolu. Sözkonusu bölgeleri birbirine bağlayan bu yolda onlarca otobüs firmasına ait araçlar çalışır, konaklama ve dinlenme molaları verirlerdi. Artık bu firmalara ait bir tek otobüs bile geçmiyor bu köprüden.

Mutu Köprüsünden geçtiğiniz zaman fiziki coğrafya adeta keskin bir değişikliğe uğruyor. Ovaların yerini sarp dağlar, asfalt geniş yolun yerini kimi zaman karşı taraftan gelen aracın geçmesi için beklemek zorunda kaldığımız dar ve toprak çakıl karışımı olan tozlu yollar alıyor. Artık sadece yolun iki tarafından yukarıya doğru yükselen dağları ve gökyüzünü görebiliyorsunuz.

Bu sınırdan itibaren toplumsal coğrafya da değişiyor. Önce, sanki başka bir ülkenin sınırlarından içeri giriyor-

muşsunuz gibi, olağanüstü bir askeri kuvvet dikkatinizi çekiyor. Pasaportlarınızı değil ama, kimliklerinizi veriyorsunuz ve bunlar kaydediliyor. Nereye, kime ve niçin gittiğinizi açıklamak ve eğer yanınızda eşyanız varsa bunun "makul" bir açıklamasını yapmak durumundasınız. Biliyorsunuz ki burası başka bir "ülke" değil, ama ülke içerisinde ayrı bir bölge, diğer bir deyişle "Olağanüstü Hal Bölgesi"dir. "Olağanüstü Hal Bölgesi" kavramını fiilen tanımayanlar için Mutu Köprüsü'nden Tunceli yönüne giriş yapmak, kuşkusuz yeterli bir deneyim sağlayacaktır.

Toplumsal coğrafyadaki değişikliğin bir başka görüntüsü ise, birkaç kilometre ötede Erzincan ovasındaki hareketliliğin artık göze çarpmamasıdır. Zira "olağanüstü hal" olağan yaşamayı olanaksız kılmış ve bölge adeta insansızlaşmış. Yol boyunca gördüğümüz evlerin hemen tamamı boş ve bir kısmı kullanılmamaktan artık yıkılmak üzere. Bir dönem uğruna belki de insanların öldüğü tarlaların sınır taşları toprak içinde kaybolmuş. İlk yapıldıklarında kimbilir ne büyük sevinçlere neden olmuş olan köy çeşmelerinden akan soğuk sular ise artık sahipsiz. Buranın doğası, artık nadirenuğrayan insana sansuz bir sessizlik içerisinde ürkünü verecek derecede yabancılaşmış.

Mutu Köprüsünden itibaren fiziksel coğrafya ve dağların haybetli görüntüsü ve en önemlisi bu tuhaf sessizlik, insana derin bir ürkünü verir; toplumsal coğrafyada ki değişim özellikle bu topraklarda doğup büyüyenler, yaşamını burada kuran ve sonradan gitmek durumunda kalanlar için tanımlanması güç bir hüznü veriyor.

Kırmızıköprü, bu yol üzerinde bulunan bir yerleşim birimi. Pülümür ilçesine 14 km, Tunceli'ye ise 50 km. uzaklıkta. Bundan yirmi yıl önce Kırmızıköprü'ü tanımlamak kolaydı. Zira Kırmızıköprü, Pülümür ilçesine bağlı nahiyelerden biriydi. Dahası, idari olarak kendisine bağlı 24 köy vardı. Bu nedenle bilmeyenler için, rahatlıkla "Kırmızıköprü Nahiyesi" tanımını kullanırdık. Yetmişli yıllarda "nahiye" mizin bir müdürünün olduğunu da çeşitli konuşmalardan anımsıyorum. Şimdi artık nahiye veya sonraki adıyla "bucak" kavramı kalktı. Bu yüzden Kırmızıköprü'ü nasıl tanımlayacağımız bir sorun. Ama asıl sorun, idari kavramlardaki değişiklikten kaynaklanmıyor. Daha çok fiili görüntünün tanımlanması noktasında bir zorluk var. Köy değil, mezra değil, mahalle değil, şehir değil! Zaten bir muhtarlık da yok Kırmızıköprü'de. Bu durumda en uygun tanım "kasaba". Evet, Kırmızıköprü'nün durumunu tam olmasa bile, bu kavram tanımlıyor.

Kırmızıköprü'ü sadece idari yönden değil, ama özellikle "toplumsallık" yönünden ve bugünkü konumu açısından değerlendirdiğimizde, iktidar kavramının 18. yüzyıldaki görüntülerini çağrıştıran bir toplumsal ilişkiler manzarasıyla karşılaşırız. Son yirmi yıllık tarih içerisinde bu toplumsal manzaranın nasıl keskin dönüşümlere uğradığı ise bambaşka bir tartışma konusu. Tarih içinde

bu topraklarda konaklayanlardan artakalan yıkıntıları ve onlara dair öyküleri anımsadığımızda, bunların aslında başka biçim ve ilişkiler içerisinde devam eden ve belki de daha uzun yıllar bitmeyecek olan öyküler dizisi olduğunu görüyoruz.

1980 li yılların başında, bağlı köylerden gelen insanların yarattığı canlılık içerisinde Kırmızıköprü çok önemli bir konaklama işlevi görüyordu. Ulaşım olanaklarındaki güçlüklerle karşı, insanlarsaatlerce yürüyerek sabahları Kırmızıköprü'ye gelir, alışveriş yapar, kahvelerde oturur, aktüel gündem üzerine sohbetlerde bulunur, lokantaya giderek karnını doyurur ve akşam saatlerinde yine köylerinin yollarını tutarlardı. Bu küçük kasabada gerçekten ikamet edenlerin sayısı iki elin parmaklarını geçmezdi, ama yine de üç lokantası, otelleri, yaklaşık on tane bakkalı ve kahvehanelerivardı ve bunların tümü de ortalama düzeyde iş yapıyordu. Kahvehaneler, aktüel tartışmaları izlemek isteyen ve çoğunluğu gençlerden oluşan insanlarla dolardı. Kırmızıköprü'ü olup Almanya veya Avusturya'da işçi olarak çalışan yüzlerce işçi vardı. Yaz dönemlerinde bunların izine gelişleriyle birlikte ticaret ve canlılık artardı. Herkes, "Almancıların" birleşerek Kırmızıköprü'ye istihdam olanağı sağlayacak yatırımlar yapmasını beklerdi ve bu hiç de uzak bir olasılık değildi.

Belki en çok üzerinde durulması gereken özelliklerinden birisi, coğrafi bir mekan olarak Kırmızıköprü'nün konumuydu. Kırmızıköprü'nün doğal güzelliklerini kartpostallara taşıyan Yusuf Ziya Ademhan'ın çalışmalarını görenler mutlaka hak vereceklerdir. Dağların arasında bir vadiye, iki nehrin birleştiği kavşakta kurulmuştu bu küçük yerleşim birimi. Sürekli akan ve insana muazzam bir ferahlık veren suların sesini, arada bir geçen arabaların güürültüsü kesiyordu. Kırmızıköprü, Elazığ-Erzincan karayolunun tam üzerindediydi. Bu yolun özellikle Elazığ yönünden çarşıya giriş kısmı, iki taraflı akasya ağaçlarıyla çevriliydi. Bu yoldan geçen yolcular için kısa bir mola vermek, dağların heybetli görüntüsünü seyretmek, akan suyun sesini dinlemek ve soğuk sularından içmek kimbilir ne kadar dinlendiriciydi. Bu yüzden her zaman "yabancı" plakalı araçlar bulunurdu Kırmızıköprü'de.

Sözü edilen nehirlerin her iki yakasında düzenli yerleşmeye imkan veren geniş düzlükler vardı. Futbol sahası, voleybol sahası, bir ilkokul, sağlık ocağı, kamu lojmanları vb. vardı bu düzlüklerde. Sonraları bunlara bir ilköğretim okulu, yeni lojmanlar, askeri binalar ve bir türlü işlevini yerine getiremeyen bir de cami eklendi. Kırmızıköprü, "bina" sayısının çoğalması nedeniyle giderek daha çok "kasaba" görünümünü kazanıyordu. Normal koşullarda bina sayısındaki bu artışın, sözkonusu yerde ticareti, nüfus hareketini ve günlük yaşamdaki canlılığı olumlu yönde etkilemesi beklenir. Ama Kırmızıköprü'nün mekansal değişimindeki bu gelişme tam tersi sonuçlar verdi. Kamusalamaçlı olma savıyla yeni yerleşmeler arttıkça, Kırmızıköprü ve bağlı köylerinin

yerel nüfusu tükenmeye ve mekansal yerleşmeler hızla terkedilmeye başlandı.

Kırmızıköprü'de aslında çok ciddi toplumsal ve hatta fiziksel değişiklikler yaşandığını, duyularımızdan ve gözlemlerimizden biliyoruz. Ama yine de bildiklerimizi değil, görmek istediklerimizidüşünerek "kasaba"ya giriyoruz. Hemen girişte askeri bir kontrol noktası var. Kimliklerimiz alınıyor, kaydediliyor ve özlemle Kırmızıköprü'nün çarşısında ilerlemeye başlıyoruz. "Çarşı" kavramını, aslında durumu tanımlayan bir kavram bulma zorluğundan kullanıyorum. Çünkü gerçekte boş ve çürümeye, yıkılmaya yüz tutmuş boş binalardan oluşan bir "çarşı" var. Öyle ki bir dönemin bu hareketli mekanında sadece bir tek kişiyi görebiliyoruz. Onunda yaşlı ve kimsesiz ve başka çaresi olmadığı için burda kalmak durumunda olan biri olduğunu öğreniyoruz.

Belki bir çelişki ama, bu boş "çarşı"da herşeye karşın beş esnaf var. Bunlarda biri kahvehane işletiyor, biri de kahvehaneyle birlikte küçük bir bakkal. Diğer üç esnaf ise aynı şekilde küçük bakkaliye işiyle uğraşıyorlar. Uzun süredir satılmayan mallar eski fiyatlarıyla raflarda duruyorlar. Belli ki hızlı zam furiasının etkileri bu raflara uzun süre sonra ulaşabiliyor. Bütün bu sessizlik içerisinde, esnafların müşterileri kaçınılmaz olarak güvenlik personelinde oluşuyor. Bu yüzden askerler, sözkonusu esnafların "velinimetleri". Müşteri-esnaf ilişkisinin ötesinde tanışıklıklar kurulmuş; ismen hitap ediliyor, kahvehanelerde birlikte oyun oynuyor vb.

Kırmızıköprü'de ilk dikkati çeken özellik ise, çevreden "çarşı"ya yönelik olarak oluşturulan "mevzii" gözetleme noktalarıdır. Adeta ne tarafa baksanız, sizi gözetleyen bir mevzii görüyorsunuz. Bu durum insanda garip bir psikolojik baskı oluşturuyor. Hareket alanınızın çok daraldığını hissediyorsunuz. Nöbetçi kulelerinin gözetlediği cezaevi havalandırmalarının, daha büyük bir mekandaki uygulanması gibi. Bizim gibi dışarıdan gelen birileri, kendisini bir cezaevi ziyaretçisi gibi hissediyor. Nitekim, yanımıza gelen bir asker, "saat 16.30 itibarıyla süreniz doldu, artık buradan ayrılmalısınız" diye verilen emri iletiyor. O zaman öğreniyoruz ki, burada kalmak süreli, eğer o gece konaklayacaksanız, kimde veya nerede kalacağınızı bildirmek zorundasınız. Çevre köylere gitmek,gezmek zaten mümkün değil, çünkü çevrenin büyük ölçüde mayınladığını ve bunun res men orada yaşayanlara "tebliğ" edildiğini öğreniyoruz. Yani bir anlamda buradan dönüş zorunlu.

Herkesle vedalaşarak ayrılıyorz Kırmızıköprü'den. "Kasaba"da bir açık görüş yapmanın ardından ayrılan ziyaretçilerin yaşayabileceği buruk bir ruh haliyle. Üzgün, kaygılı ve umutlarımızı bir başka ziyaret dönemine bırakarak....

10 Ağustos 1998

// Son yıllarda Alevilik ve Alevi örgütlenmesi hakkında çok şey söylendi, yazıldı. Bu süreç devam ediyor. Önceleri folklor, inanç ve tarihsel boyutun ağırlıkta olduğu tartışma, giderek siyasi ve ulusal boyutu da kapsamaya başladı. Ki, Türk milliyetçileri İttihat-Terakki döneminden beri konuyla ilgili yayın yapıyor-

lar. Gecikmiş olmakla birlikte tartışmaya Zaza ve Kürt Alevileri de katıldılar. Zaman zaman tartışma ve eleştirilerde tarafların görüşleri ve davranışları esas alınmıyor. Suçlamanın, gerçeğe dayanmayan propagandanın olduğu yerde, tartışma ve eleştiri, tarafları birbirine yabancılaştıran, uzaklaştıran bir sürece dönüşür. Bunun

Mustafa Düzgün ile bir Röportaj

ALEVİLİKTE ESAS OLAN İNSANDIR

örgütlü yalan biçimine dönüşmesi sorunu daha da karmaşıklaştırmaktadır. Avrupa Alevi Akademisi Başkanı sayın Mustafa Düzgün tartışılan konularda kendi görüşlerini açıklıyor. Biz Dersim/Zaza Alevileri kendi özgünlüğümüzü korurken, öteki Alevilerle de bağlarımızı, dayanışmamızı

sürdürmeliyiz. Kırmanc/Zaza basını bundan sonra da sayfalarını bu konudaki farklı görüşlere açmalı, tartışmayı olumlu bir zemine oturtmalıdır. Dersim/Zaza Aleviliği tarihten devr aldığı mirası korumalı, onu günümüz siyasal, kültürel ve ulusal gerçekliğiyle birleştirmelidir. // Sayıt ÇİYA

S. ÇİYA - Sayın Düzgün, öncelikle Alevi Akademisi'nin kuruluşunu ve Başkanlığına getirilişinizi kutlarım. Kamuoyu sizin uzun yıllardır Alevilik'le ilgili çalışmalarınızı biliyor. Berhem Dergisi'nde Zaza, Kürt, Türk Aleviliği ile ilgili yaklaşımınız önemli tartışmalara yol açmıştı. Zamana göre tabu sayılan konuları Berhem'de kırmaya çalıştınız. Aynı çizgi Alevi Akademisi'nde devam edecek mi? Akademi'nin genel amacı nedir?

M.DÜZGÜN - Her şeyden önce gösterdiğiniz incelik için teşekkür ederim!

Doğrusu, söyleyecek yeni bir şeyimin olmadığı dönem ve koşullarda gereksiz konuşmaktan hep kaçındım, kaçınıyorum. Toplumun karşı karşıya bulunduğu sorunlar nedeniyle içine girdiği arayışlara ışık tutacak, önünü açacak nitelikte sözüm ve düşüncem yoksa, ne diye konuşayım! Dahası bireyin ve toplumun önünü tıkayan, gözünü perdeleyen kimi katı, dogmatik, şabloncu yaklaşımları, gelişim ve ilerleyişi durduran tutum ve tabuların silinmesinde de yarar gördüm, görmekteyim.

Berhem Dergisi de kısaca belirttiğim bu anlayışın ürünü olarak ortaya çıktı. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonucu pek çok insan Avrupa ülkelerine geçmiş, özellikle Avrupa'da yaşamaktaydılar. Niçin, nasıl, neden, nerelerden geçilerek bu noktaya geldiği ve bundan sonra ne yapmak gerektiği soruları, birçoklarını düşündürür olmuştu. Tam da bu noktada işe yaradığını sandığım düşüncelere sahip olduğumu farkettim ve onları başkalarıyla paylaşmak istedim.

Berhem tercihini bilimden, çokrenklilikten, demokrasi ve hoşgörüden yana koydu. Katı milliyetçi anlayışlar kısılamadıysa da esnetildi. Hiç kuşkusuz, ailemin ve çevremın sahibolduğu ve bana kazandırdığı çeşitli değerler de yeni çalışmamda etkili olmuş, Berhem'in çizgisini derinden etkilemiştir.

Berhem toplumun, sadece Türk ve Kürt biçiminde kaba bir sınıflamaya tabi tutulmasını doğru bulmadı. Üzerinde yaşanan mekâna ve bu mekânın tanık olduğu kültürlere, bunlar arasındaki çok yönlü etkileşime öncelik tanıdı. Yani bir toplumun sahibolduğu değerleri, yalnız ve yalnız ulus kavramının kapsamında düşünmek, insanlık tarihinin oluşum ve gelişim süreçlerini ve bunun girdi-çıkıtlarını gözönünde bulundurmamak doğru olmazdı. İşe bir de Stalin'in "ulus kuramı" açısından bakılınca işler iyiden iyiye sarpı sarıyordu... Bu ve daha pek çok noktada yeni ve daha tutarlı yaklaşımların sergilenmesi gerekiyordu. Zaza/Kırmanc, Alevi vb. konularda benimsenen tutumun gerçekçi ve doğru olduğu geçen her gün biraz daha açıklık

kazanıyor. Bizim savımız ise gerçeklerin önyargısız bir biçimde değerlendirilip, çağdaş, demokratik ve insani bir yaklaşımı ölçü almaktaydı. Böyle olunca insanların sadece etnik kökenleri belirleyici sayılarak, onların ulus kalıbına dökülmesi, tüm diğer değerlerin buna tabi kılınarak yoksayılması, hatta yoksayılacak derecede gözardı edilmesini doğru bulmam olanaksızdı.

Yine bizce yanlış sayılan bir diğer nokta da, bireyin istek, beyan ve tercihi yeterli görülmeyip, babasının Kürt veya Türk oluşuna bakılarak insanların etnik kökenleri konusunda karar verilmesidir. Oysa günümüzde birey kendi etnik ve inançsal kimliği konusunda bizzat karar verme hakkına sahiptir. Bu uygar olmanın da bir ölçütüdür. Bu yüzden, Dersim'li bazı insanların kendilerini Kürt saymayıp, Kırmanc olarak görmelerini hiç bir zaman bir felaket gibi değerlendirmedik. Aynı şekilde Kürt veya Türk olduklarını söyleyenleri de yadırgamaya hakkımız olmadığı kanısındayım. Bununla birlikte, dil birliğinin, ulus tanımının olmazsa olmaz koşulu olarak görülmesini de doğru bulmamaktayız. Bu nedenle biz, Kürdistan'da varolan Kurmanc, Soran, Kırmanc/Zaza, Türk ve diğerlerinin Federal bir yapı içinde ve birlikte yaşmalarının akılcı ve insani bir çözüm olduğunu önermiştik. Bunu Türkiye koşulları bakımından düşünecek olursak, Almanya veya İsviçre tipi siyasal ve yönetsel bir yapılanma olarak tanımlamak mümkündür. Böyle olunca tarihi Dersim çemberinde yaşayan halk da (ister kendisine Kırmanc, ister "halismuhlis Türk", isterse Kürt desin) tarihsel, kültürel, inançsal, toplumsal bakımdan sahip olduğu belirleyici farklılıklarından ötürü federal devletin bir eyaleti veya bir kantonu olarak yaşama ve serbest gelişme hakkını elde edebilirdi ve bu görüşün en akılcı yol olup, bundan sonra da en sağlıklı alternatif olarak kendisini dayatmaya devam edeceği kanısındayız.

Alevi sorununun önemi ve konumu konusundaki görüşlerimiz de birçoklarına çok ters geliyordu. Aleviliğin ve Aleviler'in görmezlikten gelinmesi, hatta sahip çıkanların gerici ve düşman görülmesi anlaşılır gibi değildi. 20-25 milyon insanın inanç, kültür, yaşam tarzı, felsefi düşünce ve dünya görüşlerinden ötürü horlanmaları, ağır iftira, baskı ve katliamlara maruz bırakılmaları karşısında susmak, susmayanları da gerici ve devlet işbirlikçisi olarak suçlamak akıl alır şey değildi. Demokratik Alevi hareketinin gerek programatik bakımdan gerekse istemlerini savunmadaki güç ve kararlılığı bakımından bu denli geliştiği günümüz koşullarında bile hala sözkonusu olumsuz tutumu sürdürenler yok değil.

Bizim Berhem'i yayımladığımız dönemde, özellikle Kürt politi-

kaçılar ve sol kesim, Berhem'in öncülük ettiği yeni ve gerçekçi anlayışa alışık değildi. Hoşgörüsüz ve tepkiciydi. Değişen dünyanın almakta olduğu doğrultuyu görmekte zorluk çekiyor, kimileri de gözlerini kapama inadına tutulmuşlardı. Ama şimdilerde durumun hepten değilse bile, biraz olsun değiştiğini görmek umudumuzu artırıyor.

Avrupa Alevi Akademisi (AAA) Berhem'den, bir yayın organından farklı bir şey. Avrupa, Türkiye ve dünyadaki diğer Alevi örgüt, vakıf, dergâh, kişi ve kuruluşları, Alevi dostu şahsiyetlerle birlikte inisiyatif koyarak Akademiyi kurdular. Doğal olarak benim de katkım olmakla birlikte, Alevi toplumunun gereksinimleri, onun örgütlü gücünün belirleyici iradesi bunda etkili oldu. Bununla birlikte Akademimizin de yeni ve ileri birçok atılıma öncülük edeceğine inanmaktayım.

1400 yıl gibi uzun bir zaman diliminin büyük ağırlıklı bölümünü ağır baskı, yasaklama, kanlı saldırı ve çeşitli zorbalıklarla yüzyüze geçiren Alevi toplumu, Akademi gibi bir bilim ve eğitim kurumunun oluşumuna derin bir özlem duyuyordu. Son 60-70 yılda çeşitli kitaplar yasaklanırken, 600 yıllık Osmanlı iktidarında, yasaklar listesinin başında ve sonunda yalnızca Alevi kitapları yerliyordu. Buldukları yerde elkonuluyor, yakılıp yokediliyordu... Aleviler'e reva görülen katliamlar, kırımlar, "siyaset edilmeler" (idam edilmeler), "çaresine bakılmalar" (yani şu ya da bu şekilde yokedilme) ve daha binbir hile ve dolaplarla saymakla bitmez. Cumhuriyet döneminde de durum aşağı yukarı aynı münval üzere seyretti... Aleviler'in **Cumhuriyet'i Sünni Hilafet'e**, yani **Şeriat'a dayalı Osmanlı teokratik yönetimine** tercih etmeleri kadar doğal bir şey olamaz. Ne ki, istenen en azından **Aleviliğin** ve **Aleviler'in** özgür yaşayabilecekleri bir **Cumhuriyet'ti**, baskı değil demokratik bir **Cumhuriyet'ti**. Daha baştan bu sağlanamadı ve hala onun için mücadele ediliyor. Kısacası **AAA**, bir yandan Alevi inanç ve kültürünü ileri bir noktaya taşımaya, onu araştırıp inceleyerek günyüzüne çıkarmaya çalışırken, diğer yandan da insanlarımızın ve isteyen kimselerin **Aleviliği** öğrenme gereksinimini karşılamak için kurulmuştur. Amacı ise Tüzüğü'nün II. maddesinde şöyle belirlenmiş bulunuyor:

"Alevi-Bektaşî inanç ve kültürünü, felsefesini ve yaşam tarzını bütün boyutlarıyla araştırıp incelemek; koruyup geliştirmek; dergi, gazete, bülten, kitap vb. yayınlar çıkararak toplumumuzu ve konuya ilgi duyan çevreleri bilgilendirmek; bilimsel ve kültürel nitelikte çeşitli toplantılar yoluyla kültürümüzün tanıtımını için çaba göstermek; kurslar, kısa ve uzun vadeli okullar, enstitü, yüksek okul, akademi vb. eğitim ve öğretim kurumları kurarak halkımızın kendi inanç ve kültürü doğrultusunda eğitim ve öğretimini gerçekleştirmek; buldukları ülkelerin eşit haklara sahip bireyleri olarak, özgür ve demokratik bir ortamda uyumlu ve verimli yaşamalarını sağlamak amacıyla faaliyette bulunmak.

Ana hatlarıyla belirlenen bu amaca uygun olarak kurulan **Avrupa Alevi Akademisi**, ilk etapta; Alevi Yol ve Erkân Enstitüsü, Alevi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Alevi Halkkültürü Enstitüsü, Alevi Eğitim Enstitüsü, Halklar ve İnançlararası İlişkiler Enstitüsü gibi beş Enstitü'yü bünyesinde barındıran, bir yüksek eğitim kurumu olarak kuruluşunu gerçekleştirmiştir."

(...)

S. ÇİYA - *Alevilik uzun yılların, hatta yüzyılların getirdiği baskı ve yasak ortamından gün yüzüne çıkıyor. Bir bakıma kendini yeniden tanımlıyor. Bu sürecin bazı olumsuz yanları da göze çarpıyor. Alevilik-İslam ilişkisini buna örnek gösterebiliriz. Konu çok ayrıntılı olmasına rağmen kısaca şöyle özetlenebilir: Bir görüş Aleviliği İslamın içinde, onun bir mezhebi, yorumu olarak görüyor. Böyle diyenlerin bir kısmı bir adım daha ileri gidip, bir Alevi Diyaneti oluşturmak, ya*

da mevcut Diyanet'in bir parçası olmak istiyorlar. Oteki görüş ise; Aleviliği kendi gerçekliği içinde değerlendiriyor. Alevilik İslam'ın bir kolu olarak görülüyor. Daha eski dinlerin, kültürlerin kendini koruyup, Arap İslamı yayılmadığına karşı, İslam muhalefetinden de etkilenerek yeni bir yorumla ortaya çıkması olarak açıklıyor. Burada Alevilik, öteki din ve kültürlerden etkilenmesine rağmen bağımsız bir inanç, kültür ve din olarak tanımlanıyor. Bu konuda sizin görüşünüz nedir?

M. DÜZGÜN - Baskı ve yasak ortamı olmasaydı, Alevi kültürü hiç kuşkusuz daha bir boyutlanacaktı. Bununla birlikte bazı özelliklerin, öncelikle de insanın değeri, sevgi ve dayanışma, haksızlığa uğrayandan ve haktan yana olma, eşit paylaşım ve daha pek çok öğenin oluşup gelişmesinde o uğursuz baskı ve yasak ortamının da etkide bulunduğu söylenebilir. Bununla birlikte ağır ve olumsuz koşullar, Alevi toplumunun gelişimini büyük oranda sekteye uğratmış, onu gizlilik koşullarına itmiş, ileri kurum ve kuruluşların oluşmasını, belki bazı sorunların zamanında tartışılıp bir sonuca bağlanmasını da oldukça geciktirmiştir. Ayrıca halihazırda koşullardan, çeşitli etken ve hesaplardan kaynaklanan yaklaşımlar da yok değil. Ancak her ne sebeple olursa olsun Aleviliğin niteliği, yeri ve konumu konusunda çeşitli tartışmaların olması doğaldır.

Aleviliği İslam içinde bir "mezhep", "yol" veya "tarikat" olarak görme, hatta onu "hakiki İslam" olarak adlandırma tarzındaki değerlendirmeler yeni değil. Alevi düşünür, şair ve dedelerinin yazdıklarına ve dediklerine bakılırsa sözkonusu nitelemelerin herbirine kolaylıkla bir çok örnek gösterilebilir. Aleviler'in kendilerine sorduğunuz zaman alacağınız cevap, "halis muhlis Müslüman" oldukları yönündedir.

Hal böyleyken kimilerinin Aleviliği, İslam dininin ortaya çıkışı ile başlatmaları, daha önceki din, inanç, töre ve kültürlerden hiç pay almadığını, etkilenmediğini, İslam öncesi herhangi bir öge ve motif içinde barındırmadığını ileri sürmeleri, akli ve gerçekçi bir tutum değil ve olamaz. Aslında sadece Alevilik değil, hemen bütün din ve inançlar, geçmişten pek çok şey almış, tarihsel ve toplumsal gelişim seyrinin belirli bir evresinde, dönemin verili koşullarında ve tarihsel sürekliliğin belirli bir halkasının ürünü olarak ortaya çıkmışlardır. Bu nedenle her şeyi İslam'ın ortaya çıkışına bağlamak, öncesini görmezlikten gelmek, Aleviliği yerli yerine oturtmayı zorlaştırmaktan başka bir işe yaramaz. Sözkonusu görüşün taraftarlarının, Alevilik'te ne varsa, götürüp Kuran'daki bir ayete veya Peygamber hadisine bağlamaları, çoğu kez anlamsız zorlamalarla kendilerini yorarak, işte "en iyi Müslüman biziz" demeye getirmeleri, gereksiz olduğu gibi, değil Sünni ulemanın onları "halis muhlis Müslüman" olarak görmesine, Müslüman saymalarına dahi yetmemektedir. Doğrusu bu tutuma yolaçan kaygı ve hesaplar çok eskilerde kaldı. Halkımızın dediği gibi "marifet devrinde yaşıyoruz" ve herkes kendi kimliğini bizzat kendisi belirlemek durumunda. Başkalarının bize nasıl baktıkları, artık okadar önem taşımıyor. Kim bizi nasıl ve nerede görüyor ya da nasıl görmek istiyorsa istesin, demokratik ve laik bir sistem içinde ve birlikte yaşamamızı kabul etsin, yeter. Kaldı ki, Aleviler'in ta "Kal ü belî"den beri Müslüman olduklarını söylemeleri de, onların "geçmiş", İslam öncesine, insanlık tarihinin bünyesinde barındırdığı iyi ve güzel şeylere sahip çıkmaya verdikleri önemi belirtmekten başka bir şey değil.

Buna karşılık Alevi literatürüne, inanan insanın kendisini nasıl adlandırdı tanımladığına bakmadan, İslam'dan alınan öğeleri gözardı ederek, İslam öncesini abartmanın da ötesinde tek belirleyici sayarak Aleviliğin yerini, konumunu ve içeriğini, tek başına bir din biçiminde, "Anadolu Aleviliği" adı altında -başka yer-

lerde Alevilik ve Aleviler yokmuş gibi tanımlamak, bunun sonucunda Alevi tarihini sadece "1000 yıl" a indirgemek de ne gerçekçi ne bilimsel bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir...

Bu görüş sahipleri de -tıpkı önceler gibi- kendilerini fazlasıyla yorarak, bazı ilke, kural ve törelerin üstünü çizmekte gecikmiyorlar. Bir kez hiç sakinmeden Hz. Ali sevgisini, ona bağlılığı, Ehlibeyt ve 12 İmam ilkesini bir çırpıda bir kenara atıp, Aleviliği, Tuz Gölü ile Eskişehir arasındaki alandan ibaret olan ve Romalılar zamanında Ege'ye doğru biraz daha genişletilen Anadolu'ya sıkıştırarak, kendine özgü bir din yaratmaya çalışmaktadırlar. "Anadolu'daki Ali, Arab'ın Ali'si değil, Ehlibeyt ve 12 İmam ilkesi de Safeviler'in sokuşturmasıdır" deyip, Anadolu'ya, bazan Türk ve Türkmenler'e, bazen de Türkler'e ve Kürtler'e özgü yeni bir din ortaya koyma çabasına düşenler var. Tabii Aleviler'in ağızlarından düşürmedikleri "Horasan" faktörünü de dillerine almaktan sürekli kaçınırlar. Böylece bir yandan İran şüliği'ni dışarıda bıraktıklarını, diğer taraftan da "Alisiz Alevilik" savlarını öne sürerek, Ehlibeyt'e bağlılık ilkesini bir tarafa itip Arap'tan ve onun Şeriat tehlikesinden kurtulmayı düşlerler...

Bu ve benzeri görüşlerin politik bakımdan da ciddi bir değer taşıdığını sanmıyoruz. Soruna bilimsel kural ve yöntemler yerine, iradi ve gönülün istediği gibi ya da sübjektif niyetlerle bakmayı yeğleyen bir anlayışın ortaya koyacağı verilerle sağlıklı ve sonuçlu bir politika yapılamayacağı açıktır. Halihazırdaki Aleviliğin, oluşum ve gelişim süreçlerini, bilimsel yöntemlerle araştırıp ortaya koymadan adım atmak güç. Ayrıca bu anlayışla ne Şeriat tehlikesinden ne Arap milliyetçiliği ve kültürünün etkisinden kurtulabilir ne de halihazırdaki İran şüliği'nin öni tikanabilir.

İnanan insanın dinsel ve inançsal olguları değerlendirışı bir yana, dinlerin ve inançların öyle aniden ve geçmişten kopuk olarak ortaya çıkmadıkları, eski inanç ve kültürlerden bir çok şey aldıkları ya da geçmişin etkisinde kaldıkları hemen herkesçe kabul gören bir görüştür. Bu anlamda Alevilik de, -ister İslam içinde ister ayrı bir din olarak görülsün- hiç kuşkusuz Hint, İran, Mezopotamya, Ege-Yunan, Urartu vs. uygarlık ve kültürlerin etki ve katkılarının yanısıra, İslamiyetle buluşup kucaklaşarak bugünkü haline gelebilmiştir. Kiminden fazla kiminden az olmuş olması doğal. Kimi alıntuların kaynağına uzanmak olası, kimilerinin değil. Aleviliğin ciddi bir sentez oluşturduğu hemen herkesçe paylaşılan bir görüş durumunda. On dört asır önce de İslam'la kucaklaşmış ve aralarında son derece yoğun ve karmaşık bir etkileşim olmuştur. Öyle ki, İslam Peygamberi'nin en yakını, vasisi, İmam Ali'nin düşünce ve yaklaşımını, yaşam tarzı ve dünya görüşünü kendine en yakın bulmuş, onunla kaynaşıp bütünleşmiş, eski bir deyişle mezcolmuş, ona ve soyuna bağlılığı başlıca ilke edinip, Sünni İslam'ın karşısına "en hakiki İslam"ın savunucusu olarak çıkıp, yeni etkileşimlerle yoluna devam etmiştir.

Gerçek böyle iken, birileri kalkıp, bu son derece karmaşık ve ustaca yapılmış olan sentez'i oluşumuna katılan tarihsel, sosyal, kültürel, inançsal unsurlarına ayırıp, bunlardan birini ya da birkaçını alıp diğerlerini yoksayabilir mi? Böyle bir yaklaşım bilimsel olabilir mi? Bir diğeri, Aleviliğin sembolü ve olmazsa olmaz ilkesi haline gelmiş olan kimi temel değerleri, sözgelimi Hz. Ali ve Ehlibeyt'i bir kenara iterek, siyasi niyetine göre bir Alevilik yaratabilir mi? Yalnız Alevilik'te değil, tüm diğer inanç sistemlerinde, daha doğrusu halk umut ve beklentilerine uygun olarak onları her keresinde kendisine göre şekillendirmiş, örneğin Hz. Ali artuk ve doğal olarak "Ebu Taliboğlu Ali" olmaktan bir hayli uzaklaşmıştır. Şimdi bu durumdan hareketle, halihazırdaki sonucu, bugünkü Ali'yi kendimizin sayıp, hatta onu tarihi Anadolu'da da değil Anadolu'da doğurarak kendimizi "Arabın İslamı"ndan,

onun Ali'sinden" uzağa koyabilir miyiz? Oysa Alevilik'te, nede ni ne olursa olsun, herhangi bir kavim ve millete düşmanlık yapmak olmaz! Esas olan insan ve onun kemaleti'dir, çünkü.

S. ÇİYA - Aleviliği belli ulusların kültür ve din tarihi içine hapsetme anlayışı da dikkat çekiyor. Bu alanda ilk sırayı Türk milliyetçileri uzun yıllardır kimseye bırakmıyor. Alevilik Ortaasya steplerinde Şamanizm'in içinde başlatılıyor, Türk göçü ile birlikte Anadolu'ya getirilip, "Türk Halk İslamı" olarak adlandırılıyor. Buradan hareketle, Anadolu ve Balkanlar'da Alevi inancını benimseyen halklar "Türk" olarak gösterilmek isteniliyor. Biraz da bu milliyetçiliğe tepki olarak, bazı yönleriyle de ondan etkilenecek, kimi Kürt milliyetçileri de Aleviliği Zerdüştlik'te başlatıp, onun günümüzdeki devamı olarak göstermek istiyorlar. Bu kadar geniş coğrafyaya yayılmış, farklı dil ve kültürleri barındıran, standart bir yazılı kurallar bütünlüğü, Kutsal Kitabı olmayan bir inancı, bir halkın hanesine yazmak doğru mudur? Size göre tek bir Alevilik mi vardır? Ya da birbirine yakın, ama kendi içinde kollara ayrılan, özellikler gösteren bir yelpaze mi söz konusudur?

M.DÜZGÜN - Alevilik, insan merkezli ve birçok evrensel norm ve değerlere sahip bir öğreti. Onu milliyetçi, ırkçı-şoven yönelimlerle aynı potaya koymak son derece yanlış olur. Bu Aleviliğin hiç mi hiç uyuşamayacağı iki illetten biridir. Bir diğeri de Alevilik ile Şeriat düzeni arasındaki uzlaşmazlığı, keskin çelişkiyi görememe olayıdır. Milliyetçi ve ırkçı yaklaşımlar, Aleviliğin ne ruhu ne de lafzıyla bağdaşır. Öğretisinin merkezine insanı koyan ve tüm diğer şeyleri insan'ın yürümesine yerleştirip değerlendiren bir inanç ve dünya görüşü milliyetçilikle nasıl bağdaştırılabilir? Bu anlamda Türk milliyetçiliği ve Kürt milliyetçiliği, tüm diğer milliyetçi yaklaşımlar, Aleviliği derinden rahatsız eden iki önemli olgudur. Söz konusu taraflar, Aleviler'in gücünden yararlanmak, onu diğerinin karşısına çıkarmak amacıyla, saygı ve dostluk ölçülerini aşan, gerçeklerle hiç mi hiç bağdaşmayan bir yönelimle, Alevileri bir piyon gibi yerinden söküüp bir diğerinin karşısına koyarak yanlarına almaya çalışmaktadırlar. Her iki taraf da Alevi kökenli yazar ve aydınlar arasında az çok taraftar bulmuş, görüşlerini yansıtacak kalemlere sahip olmuştur. Tabii bunlar halk arasında da bir miktar taban bulmuş, zihinleri bulandırmış, Aleviliği olumsuz yönde etkilemişler. Ne ki, Alevilik çeşitli yön ve özellikleriyle berraklaştıkça, belirtilen uğursuz girişimler de gündün güne etkisizleşmeye yüz tutmuştur.

Alevilik ortaya çıktığı ilk gündün beri "Yetmiş iki millete bir gözle bakmayı" benimsemiş; din, dil, ırk, milliyet, deri rengi gibi farklılıkları, insanı değer bakımından derecelendirip bölen öğeler olarak kabul etmemiştir. Yani öğreti olarak sadece ve sadece insanı odağına yerleştirmiş, iğreti şeylerle vakit geçirmemiş. Gerçek böyleyken birilerinin kalkıp "Alevilik Türklük dinidir" buyurması, buradan da "Bütün Aleviler Türk'tür" sonucuna sıçraması doğru olur mu? Uzağa gitmeye gerek yok! Türkiye'de Türkmen, Kürt, Kırmanc, Laz, Çerkez, Arap vb. etnik kökenlerden gelen bunca renkli bir tabloyu görmemezlikten gelmek, hangi dünya görmüşü aldatabilir?

Şunu da belirtmeliyim ki, bazı Alevi dede, dede-baba ve aydınları, belirtilen gerçekliklerin farkında oldukları halde, sırf Aleviler üzerindeki baskı ve yasaklamaları hafifletmek hesabıyla, TC'nin ulus-devlet damarına basarak vaziyeti kurtarmayı düşünmüşler. Bir diğer grup da, Alevi gücünü Kürt ulusal mücadelesine tabi kılıp onun yararına kullanmayı kafalarına koymuştur. Bununla birlikte, Alevilikten iyice uzaklaşıp, tümüyle milliyetçi duygu ve düşüncelerin etkisine girmiş, bu nedenle her şey sade-

ce ve sadece milliyet açısından bakan fanatikler de yok değil. Her iki yaklaşımın altındaki hesap ve tuzaklar aynıdır. Varacağı sonuçlar da birbirinden farklı olmaz! Bir inanç ve kültür sistemi, bir yaşam tarzı olarak Aleviliği Türk ya da Kürt belirli bir ulusun malı saymak, sadece öğretimimize ters düşmekle kalmıyor, yaşamın gerçekleriyle de bağdaşmıyor. Dahası yanlışlar üzerine kurulu hesapların tuttuğu da görülmüş şey değil.

Bir inançsal, kültürel, felsefi bir sentez olarak Alevilik; sadece Zerdüştlük'ten ya da Şamanizm'den kaynaklanmıyor. Pek çok etken ve katkı var bu oluşumda. Zerdüştlük ve Şamanizm de sözkonusu çokça etken ve olgulardan sadece iki tanesi. Kaldı ki ne Zerdüştlük Kürtler'in tekelinde ne de Şamanizm Türkler'in tekelinde. İster Türk, ister Kürt, ister başkaları olsun, kim soruna böyle bakıyorsa yanılıyor. Zerdüştlük; Uzakdoğu'dan Afrika ve Avrupa'ya birçok halkı, kendisinden sonra gelen inanç ve dinleri, örneğin Hıristiyanlığı ve İslamiyeti etkilemiş. Ve kendisinden önceki pekçok gözeden de etkilendiği doğallıktır. Şamanizm'se bir din değil, çok-tanrıçılık ve tek-tanrıçılık gibi bir dinsel evrenin, bir sürecin adıdır. İslamiyet, tek-tanrılı bir din olarak, nasıl tüm tek-tanrılı süreci kapsamıyorsa, Şamanizm de herhangi bir dinin yerine konamaz. Yalnız Orta-Asya halkları değil, hemen hemen tüm insanlık -adı ne olursa olsun- Şamanist bir süreci yaşamıştır. Sözelimi Kızıldenizler yer yer hala Şamanizm'i yaşamaktadırlar. Daha birçok başkaları da var. Buna karşın, sırf Türkler'i başkalarından ayırıp kendi kendine yeten, yetkin bir ulus haline getirmek amacıyla bunca yanlışın vebalini yüklenmek kimseye yarar getirmedir, getirmez.

Özcesi Alevilik de, diğer birçok inanç ve kültür sistemleri gibi çok dilli, çok milliyetlidir. Aynı zamanda oluşumunda birçok etken yer almıştır. Ne yalnız Zerdüştlüğe ne de yalnız Şamanizm'e bağlamak, doğrudur. Orta Asya, Hint, İran, Mezopotamya, Urartu, Ege-Yunan, İslamiyet vb. çok sayıda candamarları var Aleviliğin.

Tek düze bir Alevilik de yok. Alevilik kapsamında değerlendirilen çokça kollar ve tarikatlar var. **Alevilik** ve **Şia-i Ali** kapsamında görülen çok sayıda kol ve tarikat var. Coğrafi bakımdan oldukça dağınıklar. Tarihinin belirli süreçlerinde merkezi yönetimlere sahip olan Alevilik, uzun zaman dağınık yaşamış. Aleviler buldukları ülkelerde, çoğunlukla merkezi yönetimlerle başı dertte yaşamışlar. Coğrafi dağınıklık, birbirlerinden uzak yörelerde yaşama, onlar arasında ciddi bir kopukluğa neden olmuş ve herkes kendi başının derdine düşmüş. Temel bazı kavramlar, ilke ve normlar korunmakla birlikte, bir bakıma her yöre kendine göre bir Alevilik yapılandırılmış, önüne bir yol koymuştur. Başlangıçta birbirine çok yakın olan Batınlık bugünkü İsmaililiğe dönüşmüş. Fatimiler'in torunları olan Duruzlar (Dürzüler) bir hayli farklı özellikler kazanmışlar. Bektaşilik, Ali İlahilik, Nusayrilik (Hasi-bilik) vs. arasında büyük farklar var... Buna benzer fark ve ayrıntılara Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta da rastlanılır. Bilindiği gibi sözkonusu farklılıkların boyutları ne olursa olsun, kollar, mezhepler ve inanç grupları ayrı ayrı dinler olarak tanımlanmamışlar. Evet Alevilik geniş kapsamlı bir kavram ve bu çatının altında önemli farklarla birbirinden ayrılan kollar, tarikat ve uygulamalar var. Bektaşilik'de "**Yol bir, sürekin binbir**" denilerek, bu durum son dere veciz bir biçimde ifade edilmiştir.

Kimileri farklı varyantlardan, bölge bölge karşılaşılan çeşitlilikten rahatsızlık duyarak, her şeyi teklaştırmak, her biri kendi bölgesindeki uygulamayı egemen kılmak gibi bir yanlışlığa saparlar. Oysa bu çeşitliliğin temelinde çokça neden ve etken var, onu her isteyenine keyfine göre değiştirmek mümkün değil. Ayrıca doğru da olmaz. Bu çeşitlilik hem bir gerçeklik, hem de bir zenginliktir. Görev öncelikle gerçeğimizi tüm çıplaklığıyla ortaya koymayı

gerektirmekte.

S.ÇİYA - *Alevilik yüzyıllar boyu baskı ve yasak koşullarında yaşadığı için hep muhalefetle birlikte değerlendirildi. Çoğu kere muhalefetin önderliği oldu. Osmanlı, Arap sultanlarına karşı yoksul kitlelerin umudu, sesi haline geldi. Ancak, benim gördüğüm kadarıyla, bu olgu son yıllarda bir başka yanlış yaklaşıma zemin sundu. Muhalefet akımları; Sosyalistler, Kürtler ve ihtiyaç duydukça Kemalistler Aleviliği "yedek güç" olarak değerlendirip kendi istemlerinin ardçısı, kitle temeli olarak görmek istediler. Hala bu konuda güçlü bir eğilim var. Öte yandan konunun kendisi çok karmaşık. Çünkü Aleviler, Alevi olmanın getirdiği görece ortak kültürü ve problemleri yaşarken, farklı sorunları da yaşıyorlar. Zengin Alevi ile yoksul arasındaki farklılık, Zaza, Kürt, Arap ve Türk ulusal kimliklerindeki farklılık ve bunun getirdiği problemleri örnek gösterebilirim. Kimileri "Yetmiş iki millete aynı gözle bakıyoruz" diyerek ulusal problemleri görmezlikten geliyorlar. Bazıları da Alevilik bir inanç sorunudur, sınıfsal sorunlar bizi ilgilendirmez diyor. Bu ve benzeri sorunlar nasıl aşılabilir? Zaza, Arap ve Kürt Alevisinin ulusal taleplerini inkâr etmeden, bağımsız Alevi örgütlenmesi gerçekleştirilebilir mi?*

M.DÜZGÜN - Alevilik, hemen hemen başından beri, egemen anlayışa ya da siyasal iktidarlara muhalefet konumunda oldu. Tabii bu Aleviler'in iktidar olmak istemedikleri, muhalefette kalmayı meslek haline getirdikleri anlamına gelmez. Hz.Ali'nin olaylı geçen kısa Halifelik dönemi, Mısır Fatımi Devleti, İran'da Safevi iktidarı ile kısa vadeli bazı başarılar dışında, tarihinin büyük bölümü muhalefet koşullarında ve son derece acılı geçti. Aleviler'in en çok rahatsızlık duydukları Şeriat, Aleviler'e hükmeden siyasal iktidarların resmi dini konumunda bulundu. Bu yüzden Aleviler, sıradan bir muhalefet konumunda değil, "katli vacip" görülen, katledene Cennet vaadedilen bir düşman konumunda bulundular. Bunun yüzyıllarca süren uzunca bir tarihi kapsadığı dikkate alınır, ne denli güç ve zorlu bir yaşam serüveninin yaşandığı daha iyi anlaşılır.

Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı devletleri, Aleviler'i kendilerinin candüşmanı gördüler ve bu yüzden gördükleri her yerde ezilmelerini buyurdular. Bu, muhalefet olmaktan öte bir şey; bir düşmanlık durumu. Kimileri Alevilik ile Sünnilik arasındaki ilişkinin, Hz. Ali'nin Peygamber'in vasisi ve imamlık hakkının gasbedilmesi olarak gösterip sorunu basite indirgemektedirler. Aslında işin en önemli yanı, her iki kesim arasında, hayatın her alanında uzlaştırılması olanaksız ciddi bir anlayış, kavrayış ve dünya görüşü farkının olmasıdır. O kadar ki, tıpkı Bektaşî ile İmam arasında geçen fıkralarda görüldüğü gibi... Taraflardan biri, örneğin İmam (Hoca), katı kurallara bağlı, dogmalarla düşünen ve aklını kullanmayı denemeden davranıp duran biri rolünde. Bektaşî ise hayatı ve olayları çabucak kavrayacak derecede kıvrak zekâlı, her şeyi kendi özgünlüğü içinde değerlendirip yorumlayan, yol gösteren biri durumunda. Bu birbirine ters iki ayrı yaklaşım, karşıt iki ayrı bakış açısı, aykırı iki yoldur. Bunu uzlaştırmak, bilimsel anlayışla dogmatizmi barıştırmak gibi bir şey. Demek ki sorun hepten bir siyasal iktidar sorunu değil, iki ayrı dünya görüşünün savaşı, biri diğerini dışlayarak yaşamını sürdürebilen iki düşman olarak da ele alınıp değerlendirilmeli.

Yukarıda belirtilen devletler döneminde, siyasal iktidarın baş düşman ilan ettiği Aleviler'in yanısıra, ezip döktüğü başka kişi ve kesimler de olmuştur. Bunlar da sözkonusu devletlere karşı mücadele etmek durumunda kalmışlar ve çok defa Aleviler'le saftanmış, birlikte davranmışlar. Daha doğrusu Aleviler arasına

kanışp, kendilerini ezenlere karşı savaşmışlar. Örneğin Celali direnişlerine Aleviler'in yanısıra, Osmanlı'nın zulmüne hedef olan başkaları da katılmışlar. Bazıları öyle sanıyor ki Aleviler, oldum olası muhalif yaşamak istiyor ve her türlü otoriteye karşılar. Oysa Aleviler, baskı, zulüm ve haksızlığa kafa tutmuşlar. Rahman ve adil yönetimlere de omuz vermişler. Yani her türlü devlet ve otoriteye karşı olmak gibi anarşistçe bir geleneğe sahip değiller, olmamışlar. Hak ve hakça olan için, kendilerinin hakkı olan şeyleri gaspedenlere karşı mücadele etmişler. Ancak Aleviler bu olaylarda "yedek güç" değil, temel ve belirleyici güç durumunda olmuşlar.

Kemalistler, Kürt hareketi, Sosyalistler ise daha değişik bir tutum izlemektedirler. Aleviliğin ve Aleviler'in hak ve hukukuna sahip çıkmadan, onların kendi hukuklarına sahip çıkışlarını da "gericilik" sayıp, Aleviler'i Şeriat düzeni ikâmecileri ile aynı kefiye koyarak, sağır, dilsiz, istemsiz ve de Aleviliğinden vazgeçmiş insanlar olarak yanlarında görüp kullanmak istiyorlar. Doğrusu bu tutum onur kırıcı ve ayıp bir şey! Kemalistler, her dara düştüklerinde, Şeriat korkusunu anımsatıp abartarak Aleviler'i kurban olmaya çağırırken, bu işin sevabını ise kendi hanelerine yazmaya, sonra bir dahaki girdaba kadar onları unutup yoksalmaya devam ediyorlar. Kürt hareketi, her şeyi ulusal sorunun çözümüne tabi imiş gibi göstererek, Aleviliğin ve Aleviler'in gücünü kendi yararına kullanmayı hesaplıyor. Yani ilkesiz ve faydacı bir yaklaşım içinde. Sosyalistlerin tutumu da daha garip. Soruna "Dinin afyon olduğu" penceresinden bakıyor, her şeyi birbirine karıştırarak, nasıl olsa kendi iktidarlarında dünyanın güllük güllüstanlık olacağını kendilerini inandırarak, "Şeriat ne ise Alevilik de odur" diyecek kadar yüzeysel bir anlayışla soruna yaklaşıyorlar. Aleviler söz konusu olduğunda, "baskının her türüne karşı olmak" gibi bir sorumluluklarının bulunduğunu bilerek unutup, kaç tane Alevi'nin kendi kimliğini inkâr edip toplumundan koparak kapılarını çalacağını beklentisi içinde yaşıyorlar. Yeri gelmişken şunu da belirtmeliyim ki, her üç kesim de bu tutumlarına rağmen, Aleviler'den şu ya da bu oranda yararlandılar. Ancak bu saatten sonra izleyebilecekleri Alevileri kişisizleştirme politikasından artık hayır görebileceklerini sanmıyoruz. Aleviler de artık diğer dünyalılar gibi kendi toplumsal çıkarlarını, inanç ve kültür temeline dayalı kimliklerini önde tutarak hareket etmeyi öğrenmiş bulunmaktadırlar.

Kemalistler kendi kontrolleri altında olduğu sürece Şeriat'a hayır-hah davrandıkları, hatta zaman zaman onu kendi kirli işlerine alet edip kullanmaktan sakınmadıkları biliniyor. Laikliğe bağlılıkları ise kuşkulu. Devletin Şeriat kurallarına göre yönetilmesini kabul etmiyorlar. Ancak devletin, tüm din ve mezheplere karşı tarafsız ve eşit mesafede durmasına, din ve diyanetten elini çekmesine de rıza göstermiyorlar. Onlara göre bu "Türkiye tipi laiklik". İşin içyüzünü kavramada zorluk çeken bazı Aleviler'e, kimi yerlere "Türkiye laiktir, laik kalacaktır!" gibi hala boş sloganlar atırsalar bile, inandırıcılıklarını hızla kaybetmektedirler. Laiklik kavramını 1937'de Anayasa'ya koymuş olmaları iyi bir şey tabii. Lakin koydukları yerde ve hayat yüzü görmemiş bir söz olarak bırakmaları ise elbette son derece üzücü. Hiç olmazsa 75 yıl sonra, bugün, **gerçekten demokratik ve laik bir siyasal yapılanmayı** savunsunlar.

Bir diğer çarpıklık da Kemalistler'in halihazırdaki bu durumu, Şeriat düzeni yönündeki isteklere biricik alternatif olarak göstermeleridir. Bu konuda o kadar komik bir duruma düşüyorlar ki, çoğu kez Refah ve Fazilet Partisi'nin de gerilerinde seyrediyorlar. Bu partiler, Kemalistler'in zaafalarını hesaplayarak, göstermelik de olsa, "Avrupa ve Amerika'daki laikliği istiyoruz" diyorlar. Bereket ki bu isteklerinde samimi olmadıkları herkesçe biliniyor,

yoksa onları kendimize müttefik görmekten başka yol kalmazdı önümüzde! Yine bu söyledikleri inandırıcı olsaydı, Kemalistler anti-laik bir konuma sürüklenirlerdi.

Özcesi, Kemalistler, **Şeriat** düzeninden ciddi rahatsızlık duyuyorlarsa, inananların inanma haklarını devlet güvencesi altına alacak gerekli yasal düzenlemeleri yapıp **Şeriat** tehlikesini bertaraf ettikten sonra, giderek devletin din ve diyanetten eletek çekmesini savunmalıdırlar. Bununla birlikte Aleviler'in, diğer inanç gruplarının, inanç ve yaşam tarzları üzerindeki her türlü baskı ve yasağa sonverecek yönde yasal ve toplumsal ortamın oluşmasına çalışmalıdırlar. İşte tam da o zaman gerçek ve inandırıcı bir müttefik olarak görülebilirler.

Aleviler de bu dünyalı ve yaşadıkları ülkelerdeki ekonomik, sosyal, kültürel bütün sorunlarla ilgilenirler. Üstelik bir dünyagörüğü ve yaşam tarzı olarak Aleviliğin tüm bu sorunlar hakkında görüş ve perspektifleri var. Alevilik insanı evrenin ve yaşamın belirleyici ögesi olarak gördüğü için, tüm sorunların çözümünde, insana ve topluma yaramayan her yaklaşıma karşıdır. Alevilik'te barış, sevgi, eşitlik, eşit paylaşım her şeyden önde gelen ilkelere. Bunların hepsi ayin-i cemde uygulama olarak var. İnsanın bu dünyada varolan ve üretilen her şeyden yararlanma hakkı var. Kendisi de çalışarak uygarlığın gelişmesine ve refahın artmasına katkıda bulunmakla yükümlüdür. Ancak bu geçici dünyada hiç bir şeyin sahibi değil; ne doğarken bir şey getirebiliyor, ne ötürken birşeyler götürebiliyor. O halde barışı bozmak, eşitsiz paylaşım için çaba göstermek, kadın erkek eşitliğini bozucu davranışlar içine girmek, ister padişah, ister çoban olsun her insanı "can" olarak gören ilkeyi bozmak vb. şeyler Aleviliğin özüne aykırıdır. Yüzyılları içinden süzülüp gelen, insanlık tarihinin en insani ve yararlı norm ve kurallarını içinde barındıran Alevilik, sosyal ve felsefi yanları oldukça güçlü bir inanç ve kültür sistemidir. Bunun sonucu, onun çeşitli konulara ilişkin çözümleyici ve yol gösterici perspektiflerinin olması doğaldır. Bir diğer özelliği de, Aleviliğin, tarihsel ve toplumsal gelişmeye, yeni ve ileri değerlere kolaylıkla uyarlabilmesi ve kendisini yenilemeye açık olmasıdır. Örneğin Ortodoks İslam, yani Şeriat "demokrasi"yi hepten reddederken, Alevilik onu gerçekleştirilmesi gereken bir hedef olarak sunuyor. Başka deyişle tüm yapıcı özelliklerine rağmen Alevilik, herhangi bir ülkenin sosyal ve siyasal düzenine damgasını vurmak ve onu kendisine göre şekillendirmek amacına yönelmiyor. Aleviliğin toplumsal ve siyasal görüşleri, demokrasi ile tam bir uyum halinde. Bu nedenle bireyin ve toplumun, demokratik yapılanma ile kazandığı hak ve özgürlükler, ekonomik fırsatlarla da takviye edilerek gerçekleştirilebilecek bulabilirse, ne ala! Aleviliğin sosyal ve siyasal planda hedeflediği bundan başka birşey değil.

Aleviliğin, öğretisi olarak, etnik kökene önem vermediği, "insan"ı yegâne ölçü olarak benimsediği doğrudur. Ancak bu, insanların, ulusal veya etnik özellikleri bakımından horlanıp ezilmelerine seyirci kalmak anlamına gelmez, gelemaz. İnsana yönelen her kötüllüğe, kötü ve haksız uygulamaya karşı olmak öncelikle Aleviler'in görevidir. Hangi özelliğinden ötürü olursa olsun insanın aşağılanması, ezilmesi, şu ya da bu biçimde haksızlığa uğraması kabul edilecek şey değildir. Alevilik baskının ve haksızlığın her türüne karşıdır ve ulusal sorunlara da seyirci kalmaz. Ancak "karşı olmayı" hangi yöntemlerle ve nasıl yerine getireceği, yine öğretinin ışığında kararlaştırılır. Kimileri, kendi yöntemlerini Aleviler'e dayatıp, onları arzu etmedikleri şeyler yapmaya zorluyorlar. Bunu hoş karşılamak elbette mümkün değil.

Alevi toplumu da çeşitli sınıf ve tabakalardan oluşuyor. Ancak insanlarımız hangi konum ve kategoride bulunurlarsa bulunsunlar "Alevi olmak" noktasında buluşuyor ve aynı değerleri pay-

laşıyorlar. Bu olgu ister zengin ister yoksul olsun bütün Aleviler'in kendi kimliklerine ayırmsız sahip çıkmalarında açıkça kendisini gösteriyor. Bu yüzden sınıfsal farklılıklar ciddi bir zorluğa yolaçmıyor.

Biz ulusların varlığından ve ulusal-demokratik haklar için mücadeleden rahatsızlık duymuyoruz. Tarihsel ve toplumsal evrimin doğal sonucu olarak ortaya çıkan bu durumun, insanlığın yararı yönünde çözülüp yoluna devam etmesi beklentisi içindeyiz. İnsanın özgür ve rahat olmadığı, onurlu ve başı dik dolaşmadığı bir devlet, sıfatı ne olursa olsun fazla birşey ifade etmez. Alevilikte esas olan insan'dır ve tüm diğer şeyler onun özgürlüğü ve yüceliği açısından değerlendirilerek izlenecek yol ve tutum saptanır. Bir bakıma "ulus" kavramını fetişleştirmiyor, red etmiyoruz. Ancak onu da insan açısından görüp ele alıyoruz.

Bir diğer nokta da, Alevi hareketinin etnik çeşitliliğe göre örgütlenmesinin çokça zararını görmüş olmamızdır. Bizim örgütlenmemizin dayandığı temel **Alevilik**'tir. Ve tüm diğer olay ve olgulara bu açıdan bakılması doğaldır. Bununla bizim başka sorunları görmezlikten geldiğimiz ya da onları küçümsediğimiz sonucuna varılmasın. Yani örgütlenmemizin gereği olarak, bizim için Alevi sorununun çözümü tüm diğerlerinden önce gelir. Bununla birlikte Alevi örgütlenmesi, tüm diğer sorun ve olaylara Alevilik öğretisi açısından bakar ve buna göre bir yaklaşım sap-tar.

S. ÇİYA - Sizin Berhem'de başlattığımız her türlü resmi düşünce karşıtı çizgi, bazı sol Kürt milliyetçileri tarafından tepkiyle karşılandı. Alevi Akademisi'ne karşı da aynı yol izlendi. Size ve Akademi'ye karşı açık saldırılar yapıldı. Etkisi kırılmasına rağmen bu anlayış devam ediyor. Aynı saldırıyı biz Kırmanc-Zaza örgütlenmesinde de görüyoruz. Bize karşı bu saldırı zaman zaman tehdit ve şiddete varıyor. Bu neyin ürünüdür? Alevilerin, Zazaların bağımsız örgütlenmesinden neden korkuluyor? Kürtler ve Zazalar arasındaki tartışma da sağlıklı bir zeminde gelişmiyor. Kürt milliyetçileri bir yandan her türlü psikolojik propaganda yöntemiyle hareketin önünü almak istiyorlar. Öte yandan bunu yapamadıkları yerlerde zora başvuruyorlar. Kanaatimce bu saldırılar, iki halkın aydınları ve örgütlü kesimleri arasındaki bu kopukluk, her iki halkın da ulusal-demokratik mücadelesine zarar veriyor. Siz bir Dersimli olarak bu konuya nasıl yaklaşıyorsunuz?

M. DÜZGÜN - Öyle görünse bile, ilke olarak, "her türlü resmi düşünce karşıtı" olmak gibi bir saplantı içinde değilim. Benim için, ister resmi ister gayri resmi olsun, ölçü "düşünce"nin kendisidir. Türkiye ve kimi ülkelerde resmi görüş çoğunlukla kabul edilmesi güç bir niteliğe sahip. Türkiye'deki durum benim için benimsenmesi olanaksız bir doğrultuda seyrediyor. Berhem'deki tutumumun bu denli katı bir tarzda yorumlanmış olması, sözkonusu ülkenin resmi politika ve çizgisinin tersliğinden kaynaklanıyor olmalı. Yoksa iyi, gerçekçi, yararlı politikayı kim yaparsa yapsın, mutlaka taktir eder ve ondan yana olurum.

Benzer çarpıklıklar, Sol'un, Kürt Solu'nun çeşitli kesimlerinde de gözlemleniyor. Her şeyi sadece ak ve kara açısından görüyor, diğer renklerin ya da sözkonusu iki rengin çeşitli tonlarını görmezlikten, inkârdan geliyorlar. Bunu hiç bir zaman doğru bulmadım, bulmuyorum da. Her şeye oturdukları yerden, buldukları noktadan bakıyorlar. Başka konum ve noktaların varlığını, olabileceğini, oralardan ve o açılardan da soruna bakılabileceğini hemen hiç kabul etmiyor ve kendileri gibi düşünmeyenleri afaroz edip geçiyorlar. Sözüünü ettiğiniz olgu ve etkinlikler karşısında hoşgörüsüz ve saldırgan bir tutum izlemeleri de, sanıyorum yine

aynı nedenlerden kaynaklanıyor.

Kimi çevreler Avrupa Alevi Akademisi'nin kuruluşundan büyük bir rahatsızlık duyduklarını saklama gereğini bile duymadan, onun kurucusu olma onurunu taşıyan kurum ve kişilere fütursuzca hakaretler yağdırmaya devam etmektedirler. Bu odakların, demokratik Alevi hareketine karşı izleyegeldikleri karaçalma politikasını yakından bilenler için, sözkonusu bu durum yeni bir şey olmasa gerek. Ne var ki biz kendilerini muhatap almayı sessiz kaldıkça, işi daha da azıttıkları ve bir yerde durmak gerektiğini bir türlü idrak etme becerisini göstermediklerini de üzülerek izlemekteyiz.

Bu çevrelerin oldum olası demokratik Alevi hareketinden, onun örgütlü nüvelerinden, Alevi toplumunun derlenip toparlanmasından korku ve endişeye kapıldıkları herkesin malumudur. Kuruluş ayımız olan 1997 Kasım ayının ilk günlerinden beri bu zata muhterem özellikle Avrupa Alevi Akademisi'ne, yöneticilerine, Aleviliğe, Alevi örgüt ve yöneticilerine küfürler yağdırmakla maaruf biriydi ve onun içeri alınmasına Aleviler rıza göstermiyorlardı. İçeri alınsaydı, içerdekilerin dışarı çıkacakları belli ve biliniyordu. Biz de gereğini yapıp içeri almadık. O ve sırtsıvazlayıcıları çıkıp gittiler, Televizyonlarında ve Gazetelerinde günlerce hakaretler yağdırıp, binbir iftirada bulundular. Dahası hemen hemen bütün Alevi örgütlerinin ortak irade ve inisiyatifile kurulmuş bulunan Avrupa Alevi Akademisi'ni bir çırpıda "Genelkurmay Akademisi" ilan ettiler. Sırf bu karayı çalmak için, davetsiz ve Alevilerin kendi aralarına asla sokmayacakları herkeşe bilinen o kişiyi Kongre'nin kapısına getirdiler!

Kendilerinden başkasına yaşam hakkı tanımayan, yalnız kendi çıkarları sözkonusu olduğunda yaman demokrat kesilen bu baylar, Alevilik ve Aleviler üzerindeki ağır baskı ve iftiralar gündeme geldiğinde ise ya bu konuda herhangi bir görevleri yokmuşçasına susmakta ya da yüzlerini buruşturup "Onu TC örgütüyor" gibi son derece haksız ve basit suçlamalarla onu bir kenara itmeye çalışmaktadırlar. Hem de en küçük bir vicdani rahatsızlık duymadan!

Geçmişte kolaylıkla yararlanıp kullandıkları Alevi insanı, Alevi hareketi, kimlik ve kişilik kazandıkça, artık daha saygın bir tavır takınmakta, kurbanlık koyun gibi kendisini yadellere teslim etmeme noktasına gelmiş bulunmaktadır. Yani dün dilsiz, talepsiz ve karşılıksız ölüme koşanlar, demokratik Alevi hareketi gelişip güçlendikçe artık dillenmeye, insani ve demokratik taleplerini ileri sürmeye, Şeriat tehlikesinin kendileri için her şeyden önde geldiğini ve en büyük tehlike olduğunu herkese anlatmaya, gerçekten demokratik ve laik bir siyasal yapılanmanın Aleviler bakımından canalıcı önemde olduğunu haykırmaya başlamış bulunmaktadır.

Bir kısım Kürt milliyetçilerini, kimi marjinal sol grup ve kişileri düşmanca bir tavıra iten asıl neden budur!

Aleviler tarihsel ve köklü geleneklerine sahip çıktıkça, inanç ve kültürlerinden kaynaklanan kimliklerinin bilincine vardıkça, yalnız Sünni Diyanet ve hamileri değil, insan kaynakları kurmaya başlayan sözkonusu çevreler, çareyi hırçınlaşıp saldırmakta görüyorlar. Avrupa Alevi Akademisi'ne, Akademi yöneticilerine, onun özverili kurucusu AABF ve değerli Başkanı'na, saldırmayı ve bizzat hedef göstermeyi görev edinmiş olmanın hiç kimseye yararı yoktur.

S. ÇİYA - Bize zaman ayırdığınız için teşekkür ederiz.

M. DÜZGÜN - Asıl ben teşekkür ederim!

EVRENSEL ASKER

Metin Ataç

Oze dönüş olmadan yeniden dirilişi sağlamak oldukça zor, hatta imkansız olduğu kanısındayım. En son '38 Dersim soykırımın ardından sürgün, asimilasyon, korku sonucu kendini gizleyerek yeni nesline değerlerini aktarmama ve bazı gönüllü kimlik değiştirmeler toplumumuzu darmadağın etmiştir.

Türkiye'nin batı şehirleri başta olmak üzere, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşamını sürdüren ilticacıların sayısı gittikçe artmaktadır. Nerdeyse dünyanın bütün ülkelerinde Dersimli'ye rastlanmak mümkün hale gelmiştir. Buda yetmiyor gibi Dersim'de geri kalanların üzerinde zalimce baskı sürdürülüyor. Dersim'in bütünü, özellikle kırsal doğasıyla yakılıp tahrip ediliyor. Böylece Dersim'in insanları topraklarından, bağlaşıklarından, kökleştikleri yerlerden, bütünleştikleri değerlerden kopartılarak biçare bireyler haline getiriliyor, sonra da biat eden tayfalara dönüştürülüyor. Böylece Dersim'in tarihi düşmanları atalarının ruhlarını şad edecek ve vasiyetlerini yerine getireceklerdir.

Hal böyleyken biz ne yapacağız? Ya işin yüzeysel yanı ile uğraşarak yanlış, kötü yöndeki eğilimi baz alıp -kimindeğirmenine taşınacak belli değil- taşaronluk yapacağız ya da kendimiz başta olmak üzere (çoğumuz on yıllardır, aydın, örgütçü, bilimci vs. vs. olduğumuzu söylediğimizden ötürü) her şeyi bir gözden geçirip sorgulayacağız. Bu bir günah keçisi bulmak için, bir başkasına hakaret etmek için değil, zalime karşı duruşu belirlemek, kendimizin olanı sahiplenmek, birileri ile birlikte olacaksak ayrılıklarımızı kabullenmeleri için de olacaktır. Son 10 yıldır ülkeye sahip çıkmak ve değerlere bir dönüş söz konusudur. Bu bir yandan öze dönüş, bir yandan da sorgulama süreci olarak algılanabilir. Ancak tabular ne kadar kırılırsa, gizler ne kadar çözümlerse, özellikle sorgulama ne kadar objektif olursa o kadar çok mesafe alınır. Görülüyor ki epeyce kıpırdama var. Bunu işin başlangıcı saymak gerekiyor; çünkü daha bir yere varılmış değil, daha ortaya çıkarılması gereken çok şey var. Daha içine alındığımız kısılcı kırmak bir yana, gevşetme uğraşındayız. Bir de bunun cephe gerisi var ki bunun için çok uğraş verileceği benziyor. Cephe gerisi dediğim, nedeni ne olursa olsun, sonuçta görüntümüzün bütün hali içindeki kendine yabancılaşmışlıktır; bu yabancılaşmışlık öyle karmaşık bir hal almış ki, insan bazı örnekleriyle karşılaştığında apışıp kalıyor. Karşılaştığım şeyleri dönüp yorumlaya kalkıştığım zaman, olayın korkunç boyuta ulaştığını görüyor, düzeçikmanın zorluğunu illiklerinde hissediyorsun. Tabi bunun vebali sorumlularının boynundadır, ve bu saatten sonra bu olumsuz gidişata katkı sunanları ne tarihin ne de halkın afedebileceğini sanmıyorum. Yine bu saatten sonrakaprisin, adam sendeciliğin, kariyeristliğin ve adam kayırmanın, gerçekliği tersyüz edip ya da işine gelen şeyleri öne çıkarmanın da tepemizdeki efendilere hizmet olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Farklı zaman ve alanlarda bazen tesadüf de olsa sohbet etmeye çalıştığım bazı şahıslar kendimizi ifade etmemize (Dersim kimliği ve itikati) ya köpürüyor, ya aptallaşıyorlar, ya da çeşitli ithamlarda bulunuyorlar. Tabi ki kendisini bulanlar azımsanacak gibideğil. Ama hala şaşkınlık

inde kendisini bir yere yamandıramayanlara rastlamak mümkün. Büründükleri başkaimliklerden bir türlü sıyrılmayan, ayak direten, işin berbat yanı bu "yıldızlı" kimlikleriyle kendi özüne, kendigerçekliğine saldıranları görmek de mümkün. Enternasyonalizm adına bir halkın tarihini, kültürünü, dilini yadsıyan, her zaman olayların gerisinde kalan, her bulanımda yenilgiyle çıkar ve her defasında en iyisi benim diyenlerde rastlamak mümkün. Bu mümkünlük zincirini uzatmanın sonu gelmez. Uzun süre kendinden kaçış, özellikle 60 kuşağından bu yana, siyasal bağlamda elit tabakayı farklı yerlere getirdi. Bunlarda geldikleri yerlere uygun 'başkası'nı oynadılar. Öyle ki en uç noktada "kıraldan daha kıralcı", kendi tarihlerini, kültürlerini, dillerini, üzerinde yaşadıkları toprakları hiç dikkate almadılar. Halkı, özellikle yaşlı kesimi, cahil, inancını gericilikle itham ederek kendi ana dilini konuşmayı ayıp saydılar. Etrafımızda mantar türer gibi cami vb. türerken kendi halkının inancına dil ve el uzattılar. Nerede bir pir veya rayber görseler cin çarpmışa döndüler. Sözlü tarihimize boş laflar, zırvahikayeler diyerek elinin tersiyle ittiler. Bu sayede ucurumun eşiğine gelmemizde epeyce rol aldılar. Dikkat edin sol adına ne kadar örgüt, demek, sendika vs. kurulmuşsa, kurucularının, kadrolarının çoğunluğu Dersimli'dir. Nekadar angarya iş varsa Dersimli yüklenmiştir. Doğal olarak kayıpların çoğunluğu bunlardan oluşacaktır. Karşılıklı olarak ne görmekte? Dili, kültürü, tarihi yok sayılarak başkasına mal elilmekte. Bu güne kadar hangi örgüt Kırmancı-Dımlıki-Zazaki- bir paragraf yazı yazdı? Üstüne üsluk böyle bir dil, böyle bir halk yok denilerek son izleri nasıl silinir hesapları yapılmaktadır. İşin ilginç yanı Dersimli'nin özgün düşüncesi ve muhalefeti olmaması şartıyla her kesim tarafından poh-pohlanmakta, sırtı sıvazlanmaktadır. Hala "kitle temeli" iki yerde varsa bir yer "Dersim"dir, yiğittir, çalışkandır, gözünü kırpmadan kendini ateşe atar, bir söyleneni iki etmez. Çünkü omisafirperverdir, başkasının kurtuluşu için kendini feda eder, paylaşımcıdır vs. vs... Ne yazık ki Dersimli şu vecizeleri anlamamaktır: "senincebin benim cebim, benim cebim yine benim cebim", "sağ yanağına vuruldu mu, sol yanağına çevir", "seni inciteni incitme". Dersimliler dışında kimse kendisine bunları reva görmemektedir. Kısacası, deyim yerindeyse, "şamar oğlan"na dönüldüğünü görmek gerekir. Her türden basın izlendiği zaman göreceksiniz ki Dersim ile ilgili yazı başta ve vurgulanarak yer alır. Çünkü Dersim üzerine hesap çoktur ve buhasapların altyapısını oluşturmak için çok kalem oynar, döktürdüğüce döktürülür. Bu baştan aşağı yoğun bir demogojik propoganda bombardamandır. Hepsinin ortak yanı inkar ve aba altandan sopa göstermektir.

Bu gidişe dur demenin zamanı geldi, hatta geçiyor. İçinde hala biraz Dersim sevgisi olan her birey hemen harekete geçmelidir. Eğer kendi kurumlarını oluşturmaz, kültürüne, tarihine ve diline sahip çıkmazsa ne menem şey olduğunu belli olmaz, kurda-kuşa yem olur. Üstüneüstlük cesedinin üzerinde tefçalar, oynarlar.

DERVİŞ BEYAZ ŞECERESİ

Biz Ware'nin 11. sayısında yazarımız M. Hayaloğlu'nun "Dersim Aşiretlerinden Tarihsel Kesitler ve Bazı Tarihi Belgeler" adlı bir makalesini yayınladık. Aradan bir süre geçtikten sonra, Pir Metin Küçük bizi telefonla aradı ve bizimle makale ile şecere hakkında konuşmak istediğini bildirdi. Ben de gidip kendisini ziyaret ettim. Aramızda yapılan sohbet bir tür reportaja dönüştü. Pir Metin Küçük'ün istemi ile şecere hakkında aktardığı bilgilerin oldukça farklı ve ilgi olmasından ötürü bunu yayınlama gereğini duyduk. Umarım bu yazı yanlış anlaşılmalardan ziyade, şecere konusunun açıklığa kavuşması açısından sağlıklı bir tartışma ortamı yaratır.

X. Çelker

(...)

Pir Metin Küçük: Şimdi ben, Ware dergisinin 11. sayısında M. Hayaloğlu'nun "Dersim Aşiretlerinden Tarihsel Kesitler ve Bazı Tarihi Belgeler" üzerine yazdığı yazıyı yorumlayacağım. Ve burada arkadaşın kafasına takılan bazı çelişkileri dile getireceğim. Bu çelişkileri açıklamaya çalışacağım. Kendi açımdan gördüğüm eksiklikleri, elimdeki belgelerle gidermeye çalışacağım.

Arkadaş, Ware dergisinin 113. sayfasında yazısına M. Serif Fırat'ın kitabından alıntı yaparak başlıyor ve şöyle diyor: "M.Ş. Fırat, Alaeddin Keykubat tarafından bir 'secere'nin 'Derviş Beyaz' adlı bir Alevi babasına (-dede, seyit, vs...) verildiğini (s. 28); ve 'Şeyh Mansur'a (Baba Mansur: Bamasur)'da 'ayrı bir secere'nin verildiğini yazmaktadır, (s. 78). Bu durumda ortada iki tane 'secere' nin olduğu anlaşılıyor. Bunlardan, kendisine secere verilen ya da yazılmış olan seceresi tasdik edilen Baba Mansur noktasında bir çelişki yoktur. M.Ş. Fırat yazdığı tarihlerde, bu secerenin, Şöbek köyünde olduğunu belirtiyor.

Fakat, ikinci secerenin kimde ve nerede olduğu noktasında bir karışıklık olduğu görülüyor. M.Ş. Fırat'tan bir secerenin Derviş Beyaz'a verildiğini yukarıda aktarmıştım. Ancak bu secerenin, Kureys'e verilen secere ile aynı mı yoksa ayrı mı olduğu belli değildir. Ayrıca, bu secerenin doğal olarak Kureysanlarda bulunması gerekirken, Varto'nun Şorık köyünde benzer bir secerenin bulunmuş olması da tuhaf!"

Ben konuya şöyle girmek istiyorum; Alaeddin Keykubat tarafından Derviş Beyaz'a şecere verilmemiştir. Bir Türk padişahın bizim Alevi erenlerine şecere vermesi sözkonusu değildir. Yani bir Türk padişahı gelecek, seni seyyid tayin edecek, sana dervişlik, pirlük veya rehberlik kolu verecek! Bu bir yanılgıdır. Böyle bir olay olmamıştır. Ayrıca Aleviliğe de ters düşen bir olaydır. Yani padişah kimseyi pir, dede veya müşit olarak atayamaz. Bir kişinin pir, rehber veya müşit olması, ona ikrar veren talipler tarafından belirlenir; yani belgesi talipleridir. Bu olayın belgesi ona bağlı olan aşiretlerdir. Yoksa şu veya bu padişahın Ahmed'i, Mehmed'i, Hasan'ı böyle adlandırması ile onlar ne pir, ne seyyid, ne de rehber olurlar. Bu birinci nokta.

Xal Çelker: Her ne kadar sizin söylediklerinizi pekiştirse de burada bir söylenceyi hatırlatmak istiyorum. Deniliyor ki, Osmanlı döneminde kendisinin pir, seyyid veya rehberliğini ispatlayanlara Osmanlı tarafından aylık bağlandığı dönemler söz konusu olmuş. Bu da şecerelerin pir, seyyid veya rehberler tarafından Osmanlı paşalarına götürülmüş olabileceğini akla getirir. Böyle olsa da, şecerelerin yine bu şahsiyetler tarafından padişahlara götürülmüş olduğu ortaya çıkıyor.

P.M.K.: Bakınız! Seyyidler ve pirlere Osmanlı padişahlarından önce de vardı, onların yaşadığı dönemde de vardı. Şimdi seyyidler ve pirlere kabul etmeyenler zaten Osmanlı padişahlardır. Bunların kendilerinin seyyid veya pir olduklarını ispatlamasını isteyenler de yine onlardır. Osmanlı padişahları bunları buna zorluyor. Gel, seyyid olduğunu ispatla, yoksa ben seni idam edeceğim diyorlar. Bu evliya, eren ve ermiş kişi Allah'ın hikmeti ile

sırr-ı hakikate erdiği için, o inancı ve temiz kalbi ile bir takım doğa üstü olaylar gösterebiliyor. Ve Osmanlı padişahları da bunu onaylıyorlar. Diyorlar ki Derviş Beyaz geldi, bizim yanımızda ateşe girdi, sağ-salim çıktı. Yani şecereyi vermiyoruz; var olan şecereye o olayı ekliyorlar. Ben bunu ispatlayacağım. Burada yine arkadaşın yazısına dönelim. Arkadaş diyor ki, "Baba Mansur noktasında bir çelişki yoktur". Bu da şurdan kaynaklanıyor. Arkadaş, Baba Mansur'u bildiğinden burada bir sorun görmüyor. Fakat Derviş Beyaz Ocağı'nı bilmediğinden bu ona tuhaf geliyor. Diyor ki: "M.Ş. Fırat'tan bir secerenin Derviş Beyaz'a verildiğini yukarıda aktarmıştım. Ancak bu secerenin, Kureys'e verilen secere ile aynı mı yoksa ayrı mı olduğu belli değildir. Arkadaşın mantık yürütme şekli yanlış. Yani, Kureysanlılar şecere sahibidir, ya da şeceresi olması gereken bir Ocak'tır ve diğerlerinin olmamalıdır, yahut yoktur. Bu yanlış. Çünkü bir Kureys'in şeceresi olabiliyorsa, bir Derviş Beyaz'ın da şeceresinin olması mümkündür. Bu bir tuhaflık değildir. Şecere denilen şey sahsın seyyidliğini ispatlayan bir soynamedir. Nasıl ki Kureysanlı bir seyyid ise, bir soynamesi varsa, bir Derviş Beyaz'ın da seyyid olduğu ve dolayısıyla bir soynamesinin olması gayet doğaldır. Burada şaşılacak bir şey yoktur.

Bunun dışında arkadaş diyor ki bu şecerenin doğal olarak Kureysanlılar'da bulunması gerekirken, neden Varto'nun Şorık köyündedir. Halbuki şecerenin Kureysanlılar'da olmaması, orjinalinin Varto'nun Şorık köyünde olması da gayet doğaldır. Çünkü orada Derviş Beyaz-Derviş Gevrliler yaşıyor. Ve bu şecerenin orjinali bizdedir; bunu kendi evinde barındıran da benim dayımın babasıdır. Bir kardeşi yine Tunceli'den gelmiştir. Şecere onlardadır. Orjinali bizdedir ve Derviş Beyaz Ocağı'na aittir. Kureysanlıların sonradan vali Kenan Güven'in baskısıyla ortaya çıkardıkları ve Musa Ateş'in yardımıyla Ankara noterliğinde tercüme ve tasdik ettikleri şecere bizim şecerenin bir ekidir. Bunu şimdi belgeleyeceğim. Şöyle ki; Derviş Beyaz keramet gösterdiği zaman, ateşe girdiği zaman, o olaya şahitlik eden 7 şahısa olayın hatırası olarak birer tane belge, şecere, veriliyor¹. Bunlardan bir tanesi Kureysanlılar'dadır, bir tanesi Mehmed Ağa'dadır, bir tanesi Trakya'dan gelen Aleviler'e verilmiştir, bir tanesi Adıyaman Tekkesi'ndedir ve bir tanesinin de Bağdat'ta olduğu söylenmektedir. M. Hayaloğlu yazısında, şecerelerin neden benzer, ya da aynı olduklarını soruyor. Bunların hepsi aynı şeceredir de ondan.

Hatta, bu şahitlere şecerenin o güne kadar olan bölümü veriliyor ve ondan sonrası yok. Bizdeki orjinal şecerede ise benim babama kadar, yani cumhuriyete kadar olan bütün isimler yazılıdır. Menderes döneminde bu şecere yine tasdik edilmiştir. Bu da şecerenin bizim olduğunu gösteriyor.

X.Ç.: Bu sizin de daha önce belirtmiş olduğunuz gibi Kureysanlılar'ın şeceresinin olmadığı anlamına gelmiyor, değil mi?

P.M.K.: Hayır, o anlama gelmiyor. Ben arkadaşın yapmış olduğu yorumun yanlış olduğunu belirtmek istiyorum. Yani, Kureysanlılar şeceresi yoksa diğerlerinininki de olmaz anlamında bir yorum yanlış. İlle de bütün şecereler Kureysanlılar'ındır demek de yanlış. Her Ocağın kendi şeceresi vardır. Fakat

Kureyşanlılar'ın "Çê Saê Gulabi" gilde sakladıkları, Kenan Güven'in ordan alıp getirdiği ve Süleyman Ateş'in yardımı ile Ankara noterliğinde tercüme ettirdikleri şecere, bizim şecerenin bir ekidir, bir kopyasıdır. Ve o şecerenin hiç bir yerinde ne Kureyş'e ait olduğu, ne de Seyyid Mahmud-i Hayrani'ye ait olduğu geçmemektedir. Zaten bütün yazarların ve M. Hayaloğlu arkadaşın da anlamayıp çelişkiye düştüğü konu budur.

X. Ç.: Siz ortada bulunan şecerenin Derviş Beyaz'a ait olduğunu ve Kureyşanlılar'a aitmiş gibi bir muameleye tabi tutulduğunu belirtiyorsunuz!

P.M.K.: Evet, bu şecere öyle bir muameleye tabi tutulmuş, dolayısıyla günümüze kadar süregelen bir haksızlık söz konusudur.

X. Ç.: Peki bunu daha somut bir şekilde ispatlayabilir misiniz?

P.M.K.: Şimdi şecerenin bize ait olduğunu nasıl ispatlıyoruz? Şecereyi okuduğunuz zaman, 46. sayfasında şunu göreceksiniz: "Bu Silsile-i şerefenin aslı Hısn-ı Mansur'den gelmez." Bu günkü anlamıyla Adıyaman'dan gelmiyor deniliyor. Yani, birileri aslımı oradan alıp İstanbul'a getirip padişaha göstermiştir. "Sultan, DERVİŞ BEYAZ'ı huzuruna kabul etmiş, O'ndan sahih bir keramet isteyince, Dağ gibi odunlar toplandı. Derviş Beyaz, içine girdi. Odunlar ateşlendi. Ateş yedi gün devam etti. Sonda DERVİŞ BEYAZ, salimen bu sahih silsilenin isnaıyla Ateş'ten çıktı.

Devamında ise tercümanın bir yorumu var: "Tıpkı Hz. İBRAHİM'in ateşten kurtulduğu gibi. Bu kerametinden dolayı BEYAZ lakabı ile lakablanmış. Kerameti çoktur. ALLAH O'NU AFFETSİN." Bu tercüme edenin kendi yorumu, buna dikkat etmek lazım. Devam edelim, şurada da ateş olayına geliyoruz: "Vaktaki -bakın yine bir Farsca kelime- DERVİŞ BEYAZ, Ateşe gittiği vakit, bir çuhadar kişi himmet edüp ateşe götürdü. Bile Ateşe girdiler." Bakın burada dikkat edilmesi gereken husus şu; Dersim'de yıllardan beri yanlış anlatılan bir yorum var. Bu şecere o yoruma açıklık getiriyor. Yorum şudur; Kureyş fırına girmiştir, Derviş Gewr'i beraberinde götürmüştür. Derviş Gewr'e kül sürülmüştür ve bundan dolayı kendisine Gewr denilmiştir. Bu çok yanlıştır. New (dokuz) ile newe'nin (yeni) bir sözcük olmadıkları gibi, gewr ile geur de ayrı kelimelerdir. Gewr Farsça bir kelimedir ve beyaz anlamına gelmektedir. Ben Farsça bilen post dedeleri Şeyh Hasanlı Dede Mahmut Doğanoglu -kendisi bizim Dersimlidir-, Ağuçanlı Dede Niyazi Bozdoğan, Hıdır Abdal Ocağı'dan Dede Mehmet Yaman ve Dede İsmail Aslandoğan'na sordum. Her dördüde 'gewr'in Türkçe anlamının beyaz olduğunu söylediler. Bakın, şecerede de hem Derviş Beyaz deniliyor, hem de Derviş Gewr deniliyor. Şecerede diyor ki, "Vaktaki DERVİŞ BEYAZ, Ateşe gittiği vakit, bir çuhadar kişi himmet edüp ateşe götürdü." Yani burada Kureyş ateşe gidip de Derviş Gewr'i beraberinde ateşe götürmemiş. Kısacası şecerede yazılan ile Dersim'de anlatılan olay birbirini tutmuyor. Tersine, ateşe giren Derviş Beyaz'dır, padişahın çuhadarını -terzisini- beraberinde götürüyor. Belge bu anlamda bu güne kadar anlatılanlara bir açıklık getiriyor. Şimdi yine şecereye devam edelim: "Ateşten çıktıktan sonra MURAD Han sual eyledi ki: EY ÇUHADAR. SEN NE GÖRDÜN. Çuhadar (BENİM SULTANIM. BENİM GÖRDÜĞÜM SEN DAHİ GÖREYDİN; VÜCUDUN ERİYİP MAHV OLURDU: EMMA DERVİŞ GEVR -bakın burada Derviş Gevr'in Derviş Beyaz olduğunu ispatlıyor; Türkçe yazılmış olduğu için Gevr tek 'v' ile yazılmış. Eğer bunu Farsça veya Zazaca yazarsak 'w' ile yazılır.- HİMMETİYLE BANA BİR ŞEY OLMA DI. BEN DAHİ OL KADAR BİR OD İÇİNDE BİR YEŞİL ÇİMENLİ YERDİR, GÖL-YOSUN-REYHAN VE AKARSULAR VE BİR YANDA KAR İLE BUZ ÇOKTU. VE KENDÜSÜ BİR A'LÂ BEYAZ KÖŞKÜN ÜSTÜNDE BİR KUŞ GİBİ OTURURDU. ASLA ATEŞ NAMINA BİR ŞEY GÖRMEDİM.) deyü Sultandan rica edüp, DERVİŞ BEYAZ'dan ayrıldı.

Vesselam. İsmi MEHMED AĞA idi."

Mehmed Ağa bugün Dersim'de yaşayan Hıranların (Xıran) büyüğü olduğunu, bizim şecerenin bir nüshasının da -yeni anlamıyla bir fotokopisinin de- olayın hatırası olarak kendisine verildiğini belirtmek isterim.

X. Ç.: O zaman Mehmed Ağa padişahın Hıranlı terzisi olmalı!

P.M.K.: Evet, terzisi imiş. Bu günkü Hıranların bir kolunun oraya dayandığı söyleniyor. Artık dedemizle beraber mi gelip Hıranların içine giriyor, yoksa kendisi daha önceden mi Hıranlıydı bilinmiyor. Fakat Hıranların içinde yaşadığı kesin. Ve bu kerametın bir belgesi olarak kendisine şeceremizin bir nüshası veriliyor. Böylece şeceremiz Hıranlıların elinde de bulunuyor.

X. Ç.: Peki, bu şecerenin bir tanesi neden veya nereden Kureyşanlılara geliyor?

P.M.K.: Şimdi bu soruya gelelim. Ben, Kenan Güven'in bas-kısıyla "Çê Saê Gulabi"den alınan ve Ankara'da Kureyşanlı milletvekili Süleyman Ateş'in yardımıyla tasdik edilen şecerenin türkçesini sana okuyacağım. Sayfa altı'da şöyle denmektedir: "Hamd Allah'a, salat ve selam Resulullah'a olsun. Alimlerden, araplardan, acemlerden, köylerden, şehirlerden herkesin ma'lumu olsun ki bu tescil edilen şecereden geçen bütün ebeveynin haseb ve nesebleri aşağıda gelecek kişilerin şehâdeti ile sâbit olmuştur. Haremeyni's-şerifiyen hacısı, Hacı Mustafa oğlu İskenderli hacı Ali, Hacı Hasani's-şeybanı oğlu Hacı Yusuf'dan o, Semdinü'l-mısrî'nin oğlu zeynü'l-arab'dan, o, şeyh üveyüsü'l-Bâkivi'nin oğlu şeyh Süleyman'dan, o, ziyâeddin oğlu Seyyid Ali'den, o, Şeyh Abdulga-fur oğlu Şeyh Veliden, Hz.Ali (r.a) nın oğlu Hz. Hüseyin'e kadar baba ve annelerinin isimlerini zirkederek rivâyet edip. şahitlik etmişlerdir-Şeyh Veli, Şeyh Aliyyü'l Medeni'nin oğlu Şeyh Hamza'nın, o da Şeyh Ahmedü'l-Bağdadî'nin, o da âdil şahitler huzurunda Şeyh Süleyman'l Bağdadiyyü'l-Kureyşî'nin oğlu Şeyh Faris'in, o da Ahmedü'l-Mekki'nin oğlu Şeyh Muhammed'in şehâdetiyle bu şecereyi kesin ve doğru delillerle isbat etmişlerdir." Burada tek bir yerde Kureyş kelimesi geçmektedir ve Kureyş'in Bağdat'tan geldiği söylenmektedir.

...

Eskiden, gerek Kureyşanlıların büyüklerinden Dersimli Ali Efendi, gerek diğerleri Farsçayı iyi bilmediklerinden dolayı, şecereleri okurken, bir çok isim arasında Kureyş ismine rastladıklarında, tamam bu şecere bana aittir deyip kapatıveriyorlardı. Ama olayı anlayamıyorlardı, aradaki bağlantıları kuramıyorlardı. Yani Kureyş'in burada keramet gösteren kişi mi, yoksa şahitlik yapan biri mi olduğunu anlayamıyorlardı. Hatta şecerede geçen Hısn-ı Mansur, yani Adıyaman, sözcüğünden hareketle şecerenin Baba Mansur'a ait olduğunu ileri sürenler bile var. Ayrıca Baba Mansur'u Hallac-ı Mansur ile karıştıranlar da var. Halbuki Hallac-ı Mansur, Baba Mansur'dan çok önce yaşamıştır. Neyse, bu başka bir olay.

Şimdi şecerede Seyyid Mahmud-i Hayrani adının geçmemesi ve şecerede belirtilen kerameti gösterenin Kureyş olmayıpta Derviş Beyaz olması üçüncü bir belgedir.

Kureyşanlılar, şecerede adı geçen Seyyid Mahmud'ül Kebir'in Seyyid Mahmud-i Hayrani olduğunu söylüyorlar. Oysa değildir, çünkü bunun yazılı bir kanıtı yoktur. Seyyid, Hayrani ve Ülkebir birer lakaptırlar. Bu drumda Mahmud adı elde kalmaktadır. Seyyid Mahmud adında ise şeceresi olan bir başka zat daha var. Bunun diğer bir adı da Kara Donlu Can Baba'dır; Trakya bölgesinde deniz üzerinde yürüyen, Balkanlar'da Alevilik felsefesini ve kültürünü geliştiren, Tahtacılar yöresinde çok tanınan biridir. Kara Donlu Can Baba'nın gerçek adı da Seyyid Mahmud'tur. Kısacası Seyyid Mahmud denilince ille de Seyyid Mahmud-i Hayrani'nin anlaşılması çok yanlıştır. Şimdi, Seyyid Mahmud'ül Kebir'in neden Derviş Beyaz olduğuna bakalım.

Kimi Kureyşanlılar Seyyid Mahmud'ül Kebir'in, Seyyid

Mahmud-i Hayrani olduğunu söyleyip, oğullarının Kureyş ve Baba Mansur olduklarını belirtiyorlar. Kimileri ise Baba Mansur'un kendilerinin kardeşi olmadığını söylüyorlar. Eğer Kureyşanlıların söylediği gibi Seyyid Mahmud'ül Kebir, Seyyid Mahmud-i Hayrani olsaydı oğlunun adı da Kureyş olması gerekteydi. Oysaki şecerenin 21. sayfasında şöyle yazmaktadır: "Büyük nesebe mensup, şerefli, kıymetli, A'bid, Müdekkik, Fâzıl, Kâmil, zaman ve asrın bir tanesi Es-Seyyid Şeyh MAHMUD'ÜL KEBİR, -bakın, burada Seyyid Mahmud-i Hayrani yazmıyor- Gazi Sultan Murad han zamanında yaşayan sahil ve meşhur haberlere göre Kerameti zâhir olan bir zattır. Sultan MURAD, bazen bizzat, bazen başkasının vasıtası ile O'nun kerametlerini görmüştür. Künyesi DERVİŞ BEYAZ'ıdır. -Bakın burada çok açık bir şekilde künyesinin Derviş Beyaz olduğu belirtilmektedir. O halde bu nasıl oluyor da Seyyid Mahmud-i Hayrani oluveriyor? Bu belgeyi çarpıtmak demektir. Lâkabı KERAMETTİR. Dünya malına meyletmezdi. Kutubdan Seyyid Şeyh MAHMUD'ÜL KEBİR'e sofra gelmiştir. O'nun Seyyid ABDULLAH ve Seyyid HÂNİ adlarının iki oğlu vardır. Bu ana kadar mübarek şecere Seyyid ABDULLAH'a ulaştırılıyordu."

Bakın, bu zat Seyyid Mahmud-i Hayrani olsaydı, şecerenin Seyyid ABDULLAH'a değil de Kureyş'e ulaştığını yazardı. Ayrıca ateşe giren kimdir? Şecerede yazılı; Derviş Beyaz, yani Derviş Gevr'dir. Peki Derviş Beyaz, ya da Derviş Gevr kimin lakabı? Bu da Seyyid Şeyh MAHMUD'ÜL KEBİR'in lakabıdır. Durum şecerede bu kadar açık ve nettir. Bu ayrı bir zat, ayrı bir ocakzadedir.

...
Bir dede adayı olarak -post dedesi değilim, henüz o kıvama gelmedim-, bizim dışımızdaki diğer hiç bir seyidi inkar etmiyorum. Biz, ne Baba Mansur'ların ocakzade olmadıklarını söylüyoruz, ne Kureyşanlılar'ın, ne de bir başkasının. Aksine hepsinin birer ocakzade olduklarını, Seyyid-i Sadet Evlad-i Resull olduklarını biliyoruz. Fakat, bu belgelerden sonra artık bize yapılan haksızlıklara son verilmesini istiyoruz.

...
Burada ayrıca M. Şerif Fırat'ın, Doğu İlleri ve Varto Tarihi adlı kitabında Derviş Beyaz Şeceresi hakkında yazdıklarına kısaca değinmek istiyorum. Şecereyi Şorık köyünde M. Şerif Fırat'a gösteren Baba, Seyyid Cafer, benim dedemin kardeşidir. M. Şerif Fırat, Feran aşiretinin öndegelenlerinden biridir, ben kitap yazacağım deyip Seyyid Cafer'den şecereyi getirip kendisine okumasını istiyor. Seyyid Cafer, M. Şerif Fırat'ı yemine vurduruyor ve "sen gerçekleri yazarsan, ben sana şecereyi getirip okurum" diyor. Sonra şecereyi getirip kendisine belli yerlerini okuyor. Bakıyor ki M. Şerif Fırat'ın niyeti kötü, kendisine bedua edip şecereyi kapatıp, götürüyor. Bu da buna kızarak şecereyi tümüyle okumamasına rağmen, kendi yorumlarını şeceredeymiş gibi kitabına yazıyor. İşin ilginç yanı, şecerede çok açık ve net bir şekilde şecerenin Derviş Beyaz'a ait olduğu yazılı olmasına rağmen, M. Şerif Fırat kendi kafasından getirip Kureyş ve Baba Mansur'u eklemiştir.

M. Şerif Fırat kitabının 76. sayfasında "Bu aşiretlerin başında Alevilik halifeleri olarak gelen Horasanlı Seyyit Mahmud-i Hayrani ve 'Şahmensur baba' Hüsnü Mensur kasabasına gelirken, Şahmensurla Seyit Mahmud'un oğlu Hacı Kureyşi ve Seyit Ali adıyla anılan Derviş Beyazi, bu on iki aşiretin ağalarını Bağın'da toplayarak bu seyitlerden mucizât istemiş, bunlardan Şah Mensur duvar yürütmüş, Hacı Kureyş ile Derviş Beyaz da fırındaki ateşe girmişlerdir. Sultan Alâettin bunları bu mucizelerini şecerede tespit edip silsilelerini tasdik etmiş ve bu on iki Türk aşiretini pîrlük ve mürşitlik bakımından Şah Mansurla Hacı Kureyş'e rehberlik makamında Derviş Beyaz'a mürit edip lokma hakkına bağlamıştır."

Bakın bunlar şecerede yazılı değil. Şecerede, ne Baba Mansur, ne Kureyş, ne de on iki aşiretin bunlara verildiği geçmektedir. Şecerede, bu on iki aşiretin Derviş Beyaz ile Horasan'a geldiği yazılıdır. Daha önce de belirttiğim gibi, Alaeddin Keykubat tarafından ne Baba Mansur'a pîrlük, ne Kureyş'e mürşitlik, ne de Derviş Beyaz'a rehberlik verilmemiştir. Zaten Alaeddin Keykubat'ın birilerini seyid, pîr, mürşit veya rehber tayin etmesi yanlıştır; Alevilik'le de bağdaşmaz. M. Şerif Fırat'ın söylediklerinin yalan olduğu burdan da ortaya çıkmaktadır. Şecereye bakıldığında bu aşiretlerin Seyyid Mahmud-ül Kebir'e (Derviş Beyaz'a ya da diğer adıyla Derviş Gevr'e) ikrar veren aşiretler olduğu anlaşılacaktır.

...
Devamla M. Şerif Fırat kitabının 77. sayfasında "Sultan Murad Han, Bağın kasabasına gelirken burada tarikat rehberi olan Derviş Beyaz oğullarından Ali Uyyun adlı bir zatı gösterdiği liyakatten dolayı kendisine Çapakcur ovasını vakf ederek bu ovanın Abı-tahhur köyünde namına bir tekke açmıştır." demektedir. Böyle bir olay dedelerimiz tarafından bize anlatılıyordu. Hatta Mazgirt tarafında da bir çok köyün vakif adına tapulandığını söylüyorlardı. Fakat bu vakıfların belgeleri yok elimizde. M. Şerif Fırat burada da bir duyumu yazmaktadır. O'nun hatası, duyumları da şecerede varmış gibi aktarmasıdır.

...

Sohbetimiz, Alevilik'te pîr-talip ilişkileri ile Aleviliğin izlediği tarihsel süreç üzerine devam etti. Sayfa darlığı nedeni ile bu sayımızda bunlara yer veremeyip, sohbeti burada kesmek zorunda kaldık. İleriki sayılarda sohbetimize devam etmeye çalışacağız.

X.Ç.

1- Benim şecereden anladığım kadarıyla keramete şahitlik edenler 5 kişidir. Yukarı da şecerenin şahitlikle ilgili paragrafımı burada bir daha dikkatle okuyalım. Daha rahat saptanabilmesi için ben rakamlar ekliyorum.

"Hamd Allah'a, salat ve selam Resulullah'a olsun. Alimlerden, araplardan, acemlerden, köylerden, şehirlerden herkesin ma'umu olsun ki bu tescil edilen şecereden geçen bütün ebeveynin haseb ve nesepleri aşağıda gelecek kişilerin şehâdeti ile sâbit olmuştur. Haremeyni's-şerifyen hacısı, Hacı Mustafa oğlu İskenderli hacı Ali, Hacı Hasani's-şeybanî oğlu Hacı Yusuf'dan o, Semdini'l-musri'nin oğlu zeynü'l-arab'dan, o, şeyh üveyüsü'l-Bâkivi'nin oğlu şeyh Süleyman'dan, o, zıyaeddin oğlu Seyyid Ali'den, o, Şeyh Abdulfur oğlu Şeyh Veliden, Hz.Ali (r.a) nun oğlu Hz. Hüseyin'e kadar baba ve annelerinin isimlerini zirkederek rivâyet edip. şahitlik etmişlerdir-(1)Şeyh Veli, (2)Şeyh Aliyyü'l Medeni'nin oğlu Şeyh Hamza'nın, o da (3)Şeyh Ahmedü'l-Bağdadi'nin, o da âdil şahitler huzurunda (4)Şeyh Süleyman'l Bağdadiyyü'l-Kureyşi'nin oğlu Şeyh Faris'in, o da (5)Ahmedü'l-Mekki'nin oğlu Şeyh Muhammed'in şehâdetiyle bu şecereyi kesin ve doğru delillerle isbat etmişlerdir."

Burada adı geçen şahıs Kureyş değil de, Kureyş'in oğlu Şeyh Faris'tir; (Şeyh Süleyman'l Bağdadiyyü'l-Kureyşi'nin oğlu Şeyh Faris'in...).

Ayrıca Pir Metin Küçük de şecereyi elinde bulunduranları sayarken yine 5 isim vermektedir;

"Bunlardan bir tanesi Kureyşanlılar'dadır, bir tanesi Mehmed Ağa'dadır, bir tanesi Trakya'dan gelen Aleviler'e verilmiştir, bir tanesi Adıyaman Tekkesi'ndedir ve bir tanesinin de Bağdat'ta olduğu söylenmektedir." X.Ç.

Dersim İnancı'nda HIZIR

(ASPARÊ ASTORÊ QIRI/ BOZAT'IN SÜVARİSİ)

Yalnız Çarekli Aşiret Tanrısı Değil, Bütün Dünyanıdır!

Her Yerde Hazır ve Nazırdır!

Dara Düşenin Dostu ve Kurtarıcılar Kurtarıcısıdır!

Yoksulların, Yaşlıların ve Kimsesizlerin Babasıdır!

ONUN RESMÎ MEKÂNI: BAZI DERSİM GÖLLERİDİR!

Her Yıl "Hızır Ayı" Geldiğinde Dersimlileri Ziyaret Etmektedir!

Munzir COMERD

Dersimlilerin Alevi olduğu aşikârdır. Zaten bunu tartışma konusu yapan da yok. Ama bu halkın bazı inançları var ki, üstü örtülü olduğundan şu son yıllara dek gizemini korumuşlardır. Bunları Alevilikle açıklamaya kalkışanlar bu işin içinden çıkamadılar. Kimisi de, bir daha bahsi geçmesin diye bunların üstünü örtmeye çalıştı. İşte söz konusu bu inançlardan biri de Hızır'dır.

Bu insanların inancını incelediğimizde, görüyoruz ki ininç dünyaları yalnız Hızır'la sınırlı değil. Kapsamı bugüne değin bilinenden daha da zengin. Hızır'ın yanında Duzgın¹, Duzgın'ın Askerleri² (Eskêrê Duzgini), Khures³, ev ve aile tanrısı⁴ (wayirê çêi), hayvanlar tanrısı⁵ (wayirê mali), kutsal yer ve yatır tanrıları (wayirê jiar u diaru), aşiret tanrıları (wayirê aşiru), ocak ve bava tanrıları (wayirê bavau), Evdıl Musa⁶, Evdıl Musa'nın Askerleri⁷ (Eskêrê Evdıl Musai)... gibi daha birçok motif sayabiliriz.

Dersimlilerin Alevi olmalarına rağmen, diğer Alevilerde olmayan yukarıda bazılarını saydığımız türden inançlarının tümüne birden "Dersim İnancı"⁸ diyoruz. Bunlardan bir kısmına bundan önceki yazılarımızda eğilmişik. Söz konusu bu yazılarda yer yer, az da olsa Hızır'dan söz edildi. Hatta, sadece Hızır'ı kapsayan kısa bir yazı da kaleme aldık.⁹ Ama hiç kuşkusuz bunların hepsi de Hızır'ı açıklamak için çok yetersizdi. Bu eksikliği gidermek için Dersim folklorunun ışığında, Hızır'ın Dersim İnancı'ndaki konumunu bütün boyutlarıyla ayrıntılı olarak burada irdelemek istiyoruz.

Dersim İnancı'ndan söz edildiğinde, ilkin Hızır'ın adı gelir akla tabii. Bunu ilk saptayan yalnız biz değiliz, bizden önce de bu yönde görüşlerini açıklayanlar var. Üstelik bunlar yalnız Dersimli de değil. Yabancıardan tutun da devlet görevlilerine kadar daha birçok kişinin adı var bu fikrin ardında.

Bunun nedeni, Hızır'ın Dersim İnancı'ndaki etkisi ve ağırlığıdır. Ve hiç çekinmeden büyük bir gönül rahatlığıyla söyleyelim ki, bu gerçek yabancılarla da yansıyor elbette. Yani bu onların gözünden de kaçmıyor. Ama bu arada Hızır'ın Asya kıtasındaki ünü de unutulmamalı. Dersim halkından başka, daha birçok halkın inanç, kültür ve mitolojilerinde Hızır'ın adını saptamak mümkün.

Anadolu'da Dersimlilerin dışında, konuştukları dil ne olursa olsun diğer Aleviler de inançlarında Hızır'a yer vermekteler. Ama bu Dersim İnancı'ndan bir hayli uzaktır. Hatta Müslüman Türk ve Kürt'lerin inanç ve kültürlerinde de buna rastlıyoruz. Örneğin; Türk'lerde "Dede Korkut"¹⁰ kitabını ve Kürt'lerde de "Sıyabend û Xecê"¹¹ masalını burada anabiliriz. Fakat bilindiği üzere, İslam'ın Hızır'a pek öyle memnuniyet verici bir yaklaşımı yok ve olamaz da. Kuran'da bu konu da ele alınıp çerçevesi çiziliyor. Bu

nedenle de Hızır'ın hareket alanı çok sınırlı.

Şunu söylemek istiyoruz; Hızır'ın Dersim İnancı'ndaki yeri Khures ve Duzgın'ın bu inançtaki yerine tıpa tıp benzemiyor. Yani o, daha birçok halkın inancında yer almaktadır. Fakat biz burada bunları kıyaslamaya kalkmıyacağız, zaten bu bizim işimiz de değil. Yapmak istediğimiz, Dersim inanç, kültür ve mitolojisinde Hızır'ın yerini araştırmaktır. Dersim'de Hızır kimdir? Karakteri ve özellikleri nelerdir? Dersim halkını sosyal açıdan nasıl etkiliyor? İnanç ve ibadette kendisine nasıl hizmet ediliyor? Ortaya çıkacak resimle Dersim'in ayrıcalığı kendiliğinden belirecektir.

İlk elden hemen şunu da belirtmek istiyoruz; Dersim'de herkes Hızır'a yönelik olarak aynı ortak inancı paylaşmıyor. Bu durumun önemli bir nedeni de var tabii. Bilindiği gibi Dersim'de on iki Alevi Ocağı bulunmaktadır.¹² Bunlardan kimisi Türkçe, kimisi Kürtçe ve kimisi de Dersim dilini yani Zazaca'yı konuşmaktadır. Şüphesiz, bunların renkleri de Dersim'in inanç ve ibadetine yansımaktadır.

Dersim halkının Zazaca konuşan kesimi çoğunlukla Khuresli¹³ Ocağı'na bağlıdır. Khuresliler inanç ve ibadetlerini Dersim diliyle yürütmekteler. Ve biz Dersim İnancı'yla bu kesimin görüşlerini yansıtmaktayız.

A-HIZIR

Hızır'ın Dersim İnancı'ndaki karakterini ele almanın zamanı geldi artık. Her halkın inancında dua, dilek ve bedduaların olduğu biliniyor. Zaten dua ve dilekler olmaksızın ibadet edilemeyeceği ortada... Dersimliler de ibadette bunlara çok yer verirler. Tabii ki bu dua ve dileklerini yalnız Hızır'a yöneltmiyorlar. Dersim'in bütün tanrılarını hem de ad ve ünvanlarıyla bu dualarda dile getirir.

Hızır'ın değişik ad ve ünvanlarla anıldığı bu dua ve beddualardan birkaçını burada vermeyi düşünüyoruz. Bunlar, Hızır'ın karakterini belirlemede önemli bir kaynaktır. Dersimlilerin Hızır'a bakış açısı bunlara yansıdığı gibi, ondan ne tür dileklerde buldukları da gözler önüne seriliyor. Daha da önemlisi, Hızır'ın özelliklerini içeren bazı önemli ipuçlarını da beraberinde taşıyor.

Derlediğimiz dualardan bazılarını sıralıyoruz¹⁴:

- Hızır (Comerd Xızır/ Cömert Hızır) gariplerin yoldaşdır!
- Hızır (Cansenik Xızır/ Tezcanlı Hızır) gariplerin yoldaşdır!
- Hızır (Asparê Astorê Qiri/ Bozat'ın Süvarisi) bize merhamet eyesin!

- Hızır (Asparê Astorê Qırı/ Bozat'ın Süvarisi) akıbetimizi hayırlı etsin!
 - Hızır (Asparê Astorê Qırı/ Bozat'ın Süvarisi) kendi elleriyle kuru ile yaşı birlikte yakmasın!
 - Tezcanlısın Hızır bizi sahipsiz koma!
 - Hızır (Meymanê Khalıki/ Ceddimin Konuğu) bakidir!
 - Hızır (Meymanê Khalıki/ Ceddimin Konuğu) bizi elden ayaktan etmesin!
 - Hızır (Meymanê Khalıki/ Ceddimin Konuğu) bizi yatağa mahkûm etmesin!
 - Hızır (Meymanê Dewres Silemani/ Dewres Sileman'ın Konuğu) hayırlı olanı yapısın!
 - Hızır (Meymanê Dewres Silemani/ Dewres Sileman'ın Konuğu) hayırlısı neyse onu nasip etsin!
 - Hızır, çoluk çocuğumuzun içine kıvılcımını atmasın!
 - Hızır sizde hata görmesin!
 - Hızır imdatınıza yetişsin!
 - Hızır sizden darılmasın!
 - Hızır seninle barışık olsun!
 - Hızır imdatımızda yetişendir!
 - Hızır'ın emanetindeyiz!
 - Hızır (Xızıro Khal/ Aksakallı Hızır) senin elinden tutsun!
 - Hızır (Xızıro Khal/ Aksakallı Hızır) çoluk çocuğumuzun yakasını zalimlerin eline vermesin!
 - Hızır, senin yıldızını onlara sevdürsün!
 - Hızır (Xızırê Gavanu/ Güçlüklüleri Aşan Hızır) işini yola koysun!
 - Hızır çetin engelleri yıksın!
 - Hızır bükük boynunu doğrultsun!
 - Hızır (Xızırê Serê Dengiz u Deryai/ Deniz ile Deryaların Üstündeki Hızır) seni muradına erdiresin!
 - Senin davanı Hızır'a (Xızıro Khal/ Aksakallı Hızır) veriyorum!
 - Hızır, ateşini tutup çoluk çocuğumuzun içine atmasın!
 - Hızır'ın sesi her yere yetişir!
 - Ya Hızır! sen bize sahip çık ve kuru!
 - Ya Hızır! sen bizi Kırat'ın (Qır) tırnağına bağışla!
 - Ya Hızır! kendimi senin bahtına atıyorum!
 - Ya Hızır! sen toz serpip izini yok etmeyesin!
 - Ya Hızır! sen bahtımızı hayırlı eylesen!
 - Ya Hızır! sen imdatımıza gelesin!
 - Ya Hızır! sen gariplerimi yolda yolakda komayasın!
 - Ya Hızır! sen hayırlısıyla bu işimizi yoluna koyasın!
 - Ya Hızır! (Yimdatê Khalıki/ Ceddimin İmdadı) sen bize yetiş!
 - Ya Hızır! (Asparê Tayê Qırı/ Boztay'ın Süvarisi)
 - Ya Hızır! (Asparê Tayê Qırı/ Boztay'ın Süvarisi) sen bize yetiş!
 - Ya Hızır! (Ya Asparê Astorê Qırı/ Ya Bozat'ın Süvarisi!) Nuh Peygamberin darına nasıl yetiştinse, bizim darımıza da öyle yetişsin!
 - Ya Hızır! rızık dağıtıcı! çoluk çocuğumuzun rızıkını sen veresin, sen azaltmayasın!
 - Ya Hızır! sabahın aydınlığına binlerce kapı açan! duamızı sen kabul eyle!
 - Ya Hızır! sen kurtancılar kurtancısın! kimsesizlerin babası!
 - Ya Hızır! sen varsın ki varsın!
 - Ya Hızır! dar günün dostu!
 - Ya Hızır! senin vicdanına kaldım!
 - Ya Hızır! gariplerimi senin vicdanına bıraktım ve sana emanat ediyorum!
 - Ya Hızır! sen dert ve keder canımıza koma!
 - Ya Hızır! sen tezcanlısın!
 - Ya Hızır! (Xızıro Khal/ Aksakallı Hızır) imdadımıza yetiş!
 - Ya Hızır! biz çalışıp kazandık, emeğimizi yiyebilmenin mutluluğunu yaşayalım!
 - Ya Hızır! bize hayırlı bir yer nasip eylesen!

Derlediğimiz beddualardan bazılarını sıralıyoruz:
 (Huzurdakileri sakınsın!)

- Hızır Feleğin ocağını batırsın!
 - Hızır sizin ocağınızı batırsın!
 - Hızır seni yüzükara etsin!
 - Hızır seni taş etsin!
 - Hızır senin devrini bitirsin!
 - Hızır senin tepene vursun!
 - Hızır evinin ocağını söndürsün!
 - Hızır seni zehir zıkkıma bulaştırsın!
 - Hızır senin boynunu devirsin!
 - Hızır (Xızıro Khal/ Aksakallı Hızır) sana dermansız dert versin!
 - Hızır onu hastalığa boğsun!
 - Hızır başına bindirsin!

DERSİM İNANCI'NDA HIZIR HAK OLARAK BİLİNİR!

Çocukluğumuzda, Hızır'a dair büyüklüğümüzden dinlediğimiz ilk söylencelerden biri şudur:

"Hızır (Xızıro Khal/ Aksakallı Hızır), bir ilaç yapar ve bunu bir saksığana verir der ki,
 - Bu ilacı götürüp insanların üstüne serpiştir ki, artık uzun ömürlü olsunlar, çok erken yaşlanmasınlar!

Saksığan gelip bir çam ağacına konar. Ve Hızır'ın sözünde durmayarak ilacı onun kulları yerine kendi başına serper. Bu arada ilaç ortalığa saçıldığından, bundan hem çam ağacı ve hem de ağacın altında bulunan bir yılan nasibini alır.

Bu nedenle insanların ömrü kısadır. Ama saksığanın, çamağacının ve yılanın ömrü bir hayli uzun."

Hızır'ın Dersim İnanç'ındaki yeri ve önemini bu söylence çok etkileyici bir biçimde gözler önüne seriyor. Öyle anlaşılıyor ki insanla hayvanın ve hatta bütün doğanın ömrü Hızır'a bağlıdır.

Bir Dersimliye "Hızır hangi donda görünür?" diye sorulacak olsa, alınacak yanıt hiç kuşkusuz şu olur: "Hızır; hayli kocamış, uzun ak sakallı, beyaz giyisilere bürünük, elinde asası ve altında beyaz bir atı olan bir kişi görünümündedir. O, her yerde hazır ve nazırdır."

Bu söylenenler Hızır'ın hangi donda görüldüğünü açıklamaktadır, ama kimdir bu Hızır? Şimdi bu konuyu biraz irdeliyerek aydınlatmaya çalışalım.

Burada öncelikle bava¹⁵ ve tikme'lerin¹⁶ görüşlerine başvuralım. Hızır'ın kimliği hakkında bakalım onlar ne düşünüyor.

Bava Hesenê Kolu¹⁷ Hak'ka yakarıken şöyle diyor:

"Gün doğuyor,
 Bozat gözükmekte
 Bozat bir çiçekdir
 Süvarisi de tanrılara özgü gizemli renkte!
 Her kim ki Hak'ka, Hızır'a yakarırsa
 O, daima böylesinin yanındadır!"

Bava Hesen'in bakış açısı Hak ile Hızır'ın bir olduğu yönünde. Yani her ne kadar Hak veya Hızır diyorsa da, bunların ikisi de bir kimliği temsil etmekte.

Wuşenê Tikmey yaklaşımı nasıl?

"Darımız olanda,
 Hızır, sakın gecikme
 Bu dünyanın Hak'kı sensin,
 çoluk çocuğumuza öksüz koma!"¹⁸

Wuşenê Tikmey de Hızır'a Hak olarak bakıyor. Ona kalırsa Hızır, bu dünyanın Hak'kıdır diye fikrini belirtiyor.

Bava Hesenê Baskoye¹⁹ (Başköylü Hasan Efendi) de aynı düşünceleri paylaşıyor. Bu anlayışını Türkçe olarak yazdığı şiirlerinden birine şu dizelerle yanıtıyor :

"Allah hem Hızır idi hem nazır idi
Darda kalanlara kavuşur idi!"²⁰

"Sılo Feqir" adlı ezgi Dersim'de çok ünlüdür, her yörede tanınır. Dersim'in en eski türkülerinden olup varyantları çoktur. Bunun bir varyantını da Serdar kasete okuyor. Bu varyantta şu dizeler de geçiyor:

"Şu yaşlı halimle, vardım Mose'nin²¹ yanına
Köyün yatırı bana bir tasın içi gibi görünüyor
Köyün yatırı bana bir aynayla tasın içi gibi görünüyor
Hızır, eğer tanrılık (heqeni) yapacaksan dar günde
yetişmelisin!"

Bu türküdeki görüş de oldukça net.

Biz, bu soruyu Bava Dewres'e²² de yönelttik, dedik
"Bava! Hızır kimdir? Bize bunu biraz açıklayabilir misin?"

Bava Dewres, bu sorumuzu şöyle yanıtladı:

"Hızır'ın rahmetine kurban olayım! Hızır, yoktan var eyleyendir. Arşı (gök,uzay), kürsü (yer,dünya) laukalemi (lâ-kelâm, gayet kesin,MC) hükmeden Hızır'dır. O, Hak'dır. Şu bilinen evrenin Hak'kı var ya, odur. Dünyayı yapan, emir veren, eden odur. Hızır Hak'tır. Biz O'na Hızır da diyoruz, Hak da diyoruz. Binbir türlü ismi var."

Bava Dewres'in verdiği yanıt gayet açık. Üzerinde durmadan geçiyoruz.

Hızır'ın Dersim İnancı'nda Hak olduğu, yani tanrı olduğu orta yerde durmakta. Bu konuda verilen yanıtlar öyle net ki, bundan sonra söylenecek bir tek sözcük bile fazladır bizce.

DERSİM İNANCI'NDA HIZIR'IN 1001 AD VE ÜNVANI BULUNMAKTA!

Dersim İnancı'ndaki tanrıların birçoğu birden fazla ad ve ünvanla anılırlar. Bu kural Hızır için de geçerli elbet. Üstelik Hızır'ın ad ve ünvanları sayısız olduğundan bunları bir başka tanrının kilerle kıyaslamak mümkün değil. Dersimliler bunu zaten kendi ağızlarıyla ifade etmekte.

Örneğin, Bava Rızaê Garşiye²³ Şah Hatai'den Türkçe bir deyiş söylüyor. Bu deyişin iki dizesini buraya alıyoruz:

"Binbir ismin var, biri de Hızır
Her nerede çağırırsam orada hazır!"

Biz bu deyişi üç ayrı bava'dan derledik, yalnızca Bava Rıza'da bu dizelere rastlıyoruz. Dersim İnancı'nda Hızır'ın binbir adı olduğundan Bava Rıza da bu anlayışı kendi dizeleriyle okuduğu parçaya yansıtıyor.

Tıpkı dua ve beddualarda olduğu gibi Hızır'ın ad ve ünvanlarına bakarak da onun karakteristik özellikleri hakkında insan bir fikir sahibi olabilir. Türkçe anlamlarını yine parantez içinde bulacaksınız.

Hızır'ın ad ve ünvanlarından bazıları şöyle:

- Asparê²⁴ Qırı, (Boz(at'ın) Süvarisi)
- Asparê Serê Qosani²⁵, (Koşan Dağının Atlısı)
- Asparê Bağıra Sıpiye²⁶, (Bağır Dağının Atlısı)
- Asparê Tayê Qırı, (Boztay'ın Süvarisi)
- Asparê Gedıgu, (Engellerin Atlısı)
- Asparê Serê Gedıgi, (Engelleri Aşan Atlı)
- Asparê Qurê Gerde Sisi, (Cerdanı Beyaz Bozat'ın Süvarisi)
- Asparê Berz u Alçağı, (Yücelerle Alçakların Atlısı)
- Bozatlı Xızır, (Bozatlı Hızır)
- Bımbarek²⁷, (Mübarek)
- Cenabi Heq, (Cenabi Hak)
- Comerd Xızır (Cömert Hızır)
- Dersedarê Dewres Silemani²⁸, (Dewres Sileman'ın Öğretmeni)
- Dersedarê Dewres Mıstefay²⁹, (Dewres Mıstefa'nın Öğretmeni)
- Destedarê Dewres Mıstefay, (Dewres Mıstefa'nın Yardımcısı)
- Hawarê Khalıki, (Ceddimin İmdadı)
- Heq, (Hak)
- Heqê Homete, (Dünya Alemin Hak'kı)
- Hezreti Xızır, (Hazreti Hızır)
- İqrardarê Çaremine Bırau³⁰, (Dörtkardeşin İkrarı)
- İqrarkariyê Pirê Xanıku³¹, (Pirê Xanıku'nun İkrarı)
- İqrarê Dewres Silemani, (Dewres Sileman'ın İkrarı)
- Khalo Sıpe, (Aksakallı Koca)
- Khal Xızır, (Koca Hızır)
- Meymanê Dewres Qemeri³², (Dewres Qemer'in Konuğu)
- Meymanê Ana Yemise³³, (Ana Yemise'nin Konuğu)
- Meymanê Khalıki, (Ceddimin Konuğu)
- Meymanê Mezela Sıpiye³⁴, (Mezela Sıpiye'nin Konuğu)
- Meymanê Khal Oli³⁵, (Khal Oli'nin Konuğu)
- Meymanê Meymanu, (Konuklar Konuğu)
- Meymanê Dewres Silemani, (Dewres Sileman'ın Konuğu)
- Meymanê Qızılbeli³⁶, (Kızılbel'in Konuğu)
- Meymanê Dewres Usivê Tozilce³⁷, (Tozilceli Dewres Usiv'un Konuğu)
- Meymanê Dewres Ali³⁸, (Dewres Ali'nin Konuğu)
- Meymanê Dewres Khaklı³⁹, (Dewres Khaklı'nın Konuğu)
- Meymanê Pirê Xanıku, (Pirê Xanıku'nun Konuğu)
- Meymanê Çê Hesenê Dewresi, (Hesenê Dewresi gilin Konuğu)
- Meymanê Zargoviti⁴⁰, (Zargovit'in Konuğu)
- Meymanê Hetê Seri, (Başköşenin Konuğu)
- Meymanê Dewres Kêkili⁴¹, (Dewres Kêkil'in Konuğu)
- Meymanê Hewsê Qızılbeli⁴², (Kızılbel Yatırının Konuğu)
- Meymanê Dewres Hesenê Deri⁴³, (Dereli Dewres Hesen'in Konuğu)
- Meymanê Khal Ferati⁴⁴, (Khal Ferat'ın Konuğu)
- Mordemê Gavanê Çetini, (Çetin Engellerde Yetişen)
- Mordemê Saata Tenge, (Dar Günlerde Yetişen)
- Qılauzê Aliyê Silemani, (Aliyê Silemani'n Kılavuzu)
- Qılauzê Çê Aliyê Çolaxı⁴⁵, (Aliyê Çolaxı gilin Kılavuzu)
- Qılauzê Yıxır Goli⁴⁶, (Yıxır Gol'un Kılavuzu)
- Qılauzê Xızırê Koê Seri, (Koê Seri Hızır'ının Kılavuzu)
- Qılauzê Meymanê Khal Oli, (Khal Oli Konuğunun Kılavuzu)
- Qılauzê Mezela Sıpiye, (Mezela Sıpiye'nin Kılavuzu)
- Qılauzê Golê Xızırı⁴⁷, (Golê Xızırı'nin Kılavuzu)
- Qıratlı Xızır, (Kıratlı Hızır)

- Xızırê Koê Seri, (Koê Seri'n Hızır'ı)
- Sipellaê Serê Qosani, (Koşan Dağının Beyazlısı)
- Sipellaê Serê Bağıra Sipiye, (Bağır Dağının Beyazlısı)
- Seisê Qırı, (Bozat'ın Seyisi)
- Seisê Gilê Seri, (Doruğun Seyisi)
- Şiwariyê Astorê Qırı, (Bozat'ın Süvarisi)
- Wostaê Gavanê Çetini, (Çetin Engellerin Ustası)
- Wayır⁴⁸, (Tanrı)
- Xızır, (Hızır)
- Xızır Aley Selam, (Hızır Aley Selam)
- Xızıro Khal, (Koca Hızır)
- Xızırê Bonê Taseniye⁴⁹, (Bonê Taseniye'nin Hızır'ı)
- Xızırê Serê Dengiz u Deryay, (Denizle Deryaların

Üstündeki Hızır)

- Xızırê Pırdê Suri, (Pırdê Suri'n Hızır)
- Xızırê Koê Seri, (Koê Seri'n Hızır)
- Xızırê Çewlige, (Çewlige'nin Hızır)
- Xızırê Tenganiye, (Dar Günün Hızır'ı)
- Xızırê Kêlek u Gemiye, (Kelekle Gemilerin Hızır'ı)
- Xızır Nebi, (Hızır Nebi)
- Xızır Qazi, (Gazi Hızır)
- Xızıro Cansenik, (Tezcanlı Hızır)
- Xeberdar, (Haberci)
- Xeberdarê Xeberdaru, (Haberciler Habercisi)
- Xelas, (Kurtarıcı)
- Xelasê Xelasu, (Kurtarıcılar Kurtarıcısı)
- Yimdatê Khaliki. (Ceddimin İmdatı)

HIZIR'IN ATINA DERSİM'DE "ASTORO QIR" (BOZAT) DENİYOR!

Dersim İnanç'ında Duzgın'ın atlı olduğu bilinmektedir. Onun atını "Kimet"⁵⁰ (Doruat) diye adlandırır. Bu nedenle de Duzgın'ın ad ve ünvanlarından biri "Asparê Astorê Kimeti"⁵¹dir (Doruat'ın Süvarisi). Ayrıca, kutsal yer ve yatr tanrıları da atlıdır. Tabii "Duzgın'ın Askerleri" (Eskêrê Duzgini), söz konusu bu yer ve yatr tanrılarından oluşmakta. Verdiğimiz bu örneklerle Dersim İnanç'daki birçok tanrının atlı olduğunu vurgulamak istiyoruz. Khures olmasa da Hızır atlıdır. Hızır, yalnız bu halkın inancında değil, onu sapiplenen daha birçok halkın inancında da atlı olduğunu belirtmeden geçemeyeceğiz.

Hızır'dan söz edildi mi Bozat'ı da (Astorê Qırı) anımsamak gerekir. İnançımızda, Bozat (Astorê Qırı) Hızır'dan onun gölgesiymiş gibi kopmuyor. Hızır yaşlı, uzun aksakallı, beyazlara bürünük, elinde asası olan bir tanrı. Bozat, adından da anlaşılacağı gibi Hızır'a benzer biçimde beyaz.

Hızır'ın bindiği bu beyaz atın adları da şunlar:

- Astoro Qır, (Bozat)
- Astoro Qıro Çiçeg, (Çiçek Bozat)
- Astoro Qıro Dıme Henein⁵², (Kuyruğu Kınalı Bozat)
- Astorê Bimbareki, (Mübarek'in At'ı)
- Astorê Xızırı, (Hızır'ın At'ı)
- Bimbarek, (Mübarek)
- Qır, (Boz)
- Qırê Xızırı, (Hızır'ın Boz'u)
- Qıro Sis, (Beyaz Boz)
- Tayo Qır, (Boz Tay)

Dersim'deki kutsal yer ve yatrın ardında özellikle Hızır'ın adı bulunuyor. Ama, bazılarının ardında da yalnız Bozat'ın adını bulmak mümkün. Halkımız, Bozat'ı gölde görmüşse gölü, kayada görmüşse kayayı inancındaki kutsal yerler arasına

almış, onu Hızır'dan ayırmayarak ayaklarının dibine kurbanlar sunmuştur.

Bu çarpıcı gerçek Dersim'deki cemlere de yansıyor. Hak'ka yakarıken söylenen ilahiye Hızır, Bozat, Khures ve Duzgın adlarını anarak başlıyor ve bunlarla da bitiriyorlar. Bavalara Hak'ka yakarı esnasında Hızır'ın adını andıkları oranda Bozat'ı da anmaktalar. Zaman zaman yalnız Bozat'a yakardıkları da olur. Onlar, Bozat'ın gelmesiyle Süvarisinin (Hızır) de gelmiş olacağını biliyorlar.

Bava Hesenê Kolu diyor ki:

"Senin adına kurban olayım!
Carımıza,
Hızır'ın Bozat'ı yetişsin!"⁵³

Bava, burada Bozat'a yakarak imdada çağırıyor. Fakat, Hızır olmadan Bozat olabilir mi? Bava Hesen'in düşünceleri burada oldukça duru. O, ilahinin bir diğer yerinde şöyle diyor:

"Gün doğuyor,
Bozat gözükmekte
Bozat bir çiçekdir
Süvarisi de tanrılara özgü gizemli renkte!"

Bu dizelerden de saptayabileceğimiz gibi, o, her ne kadar Bozat'a yakarıyorsa da "Süvarisi"nin ondan uzaklarda olmadığını hesaplıyor tabii.

Bava Rıza da Hak'ka yakarıken ilahide bundan söz ediyor:

"Gücenme bizden,
eylen bir yol, Bozat'ının tırnağına kurban olduğum!
(...)
Yatrın⁵⁴ önünde tepeler var senin
Nalına, mihına ve kerpetine canımı veririm!"

DERSİM'İN BAZI GÖLLERİ BOZAT'IN RESMİ MEKÂNLARIDIR!

Bava Rıza Kızılbel (Qızılbel) kökenli Khureslilerden. Bozat onun dizelerinde andığı yatra sayısız ziyaretlerde bulunur. Kızılbel'in (Qızılbel) kutsallığından kimse şüphe etmiyor. Ama, Bozat yalnızca burada görülüyor, daha birçok yerde onun ayak izini görmek olası. Daha nice mekân, dağ ve bayırlarda izleri var onun. Şimdi bunların hepsi de Dersim'in kutsal yerlerinden sayılmakta. Görenler, bazılarının üstünde melakeler, bazılarının üstünde de mumların yandığını anlatmaktalar. Dersim halkı, bu yerlere ziyarette bulunurken kurbanlar adıyor, lokmalar dağıtıyor, mumlar yakıyor ve göz yaş dökerek yakarıyor.

Dersim'in bazı göl ve göletleri var ki bunlar Bozat'ın resmi mekânlarıdır. Yani Bozat'ın her zaman bu göllerde olduğuna inanılır.

"Yıxır Gol" işte bu göllerden yalnızca biri. Çayırly yöresinde Ruvet dağına yakındır. Bozat, bu gölde çok görülüyor. Her görüldüğünde "Süvarisi" (Hızır) yokmuş, ama Dersim İnanç'ında Hızır Bozat'tan uzak değil ki. Tabii Hızır'ın da bu gölde olduğuna inanılır. Bu gölün dibinde bina görenler olduğu gibi, kimileri de kent görmekteler. Bu yöredeki Dersimliler Yıxır Gol'u sürekli ziyaret ederek ıssız bırakmıyor, kurbanlar sunuyor ve diliklerde bulunuyorlar.

Yıxır Gol'la Bozat'ı konu alan birçok sözlü ürün anlatılıyor. Her köyde ayrı bir söylenceyi dinlemek olası.

Bu söylencelerden birini Xalika Gülizare⁵⁵ bize aktardı:

"Yıxır Gol'un yakınında adı Ağuseno Seren olan bir köy var. Burada, Murteza adında kekeme konuşan biri yaşamış. Bunun bir kısırağı varmış. Karısının adıyla Elê(Elif). Bir gün bu

karısına,

- El! Ben Yıxır Gol'e gidiyorum!

der ve kırsağını alarak gider.

Murteza, kırsağı gölün kıyısında otlarken onu kollamaya çalışır. Biraz vakit geçince bunu bir uyku tutar. Bu da yere uzanarak uykuya dalar. Bir zaman sonra uyanır. Çevresine bakıp kırsağını arar. Bir de bakar ki, Bozat gölün içinden çıkıp kıyıda bunun kırsağıyla çiftleşti. Murteza, yerinden sıçrayarak oraya doğru koşaradım gider. Onun yetişmesine kalmadan, Bozat kırsağı bırakıp göle yönelir ve suya dalarak gölün derinliklerinde kaybolur.

Murteza'nın kırsağı Bozat'dan döl alır. Günü gelince bir yavru doğurur. Kırsağın tayı "Mübarek"e (Bozat) çok benziyor, tıpkı onun gibi beyaz. Murteza, tayı canından çok sevmiş. Yüreğinde, "Mübarek"den (Bozat) yine bir döl daha almayı geçi-riyor. Bir gün yine karısına,

- El! Ben bu kırsağı yine Yıxır Gol'e götürüyorum!

"Mübarek'in Atı"ndan (Hızır'ın Atı) bir döl daha alsun ki yine bir tayımız olsun! der.

Karısı uygun bulmuyor, ama Murteza onu önemsemiyor. Kırsak önde, tayı onun ardısına göle doğru gider.

Göle vardıklarında, kırsakla tay kıyıda otlamaya başlarlar. O da, kendi kendine oyalanır. Bir bakar ki, "Mübarek" (Bozat) ansızın suyun yüzüne çıktı ve gelip tayın boynundan kaptığı gibi gölün derinliklerine götürdü. Ardından, ne Bozat çıkar gelir, ne de tayı.

Murteza bir süre bekler, bakar ki kimsecikler su yüzüne çıkmıyor, çaresiz boynunu bükerek kırsağını alır eve döner. Evde karısına,

- El! Ben biriyle yetinmediğimden, "Mübarek" (Bozat) bana verdiğini de geri aldı ve beni eli boş eve gönderdi! diyor."

Yıxır Gol ile ilgili bir diğer söyleneceyi de Bava Hesenê Kolu'dan dinledik:

"Khureslilerin "Şixu" kolundan adı "Hok" olan bir bava varmış. Kendisi bana akraba olur. Hok, Yıxır Gol'de çok kalır, buraya hizmet eder. Bunun, çok güzel bir kırsağı olur. Günlerden bir gün, kırsağının dizgilerini tutarak, bu önde, kırsağı bunun peşinde Yıxır Gol'in kıyısında yürüyormuş. Biraz yürüyünce dönüp arkasına bakıyor ki kırsak yok. Kırsağın gemi havada, dizginler bunun elindeymiş. Üstelik kulaklarına da ayak sesleri geldiğinden aldanmış. Meğrsem atı bunun peşisıra gelmiyormuş.

Hok, ortalığa göz gezdirerek kırsağını arar. Kırsağı aşağılarda bir yerde, Bozat'ı da onun üstüne çıkmış haliyle bulur. Bu, koşarak yanlarına gidinceye dek kırsak dölünü alır. Bozat da kaçıp gölün sularına dalarak gözden kaybolur. Hok, bu durumu görünce işin farkına varır ki, göle dalan at Hızır'ın Bozat'ıydı.

Vakti süresi dolunca kırsak beyaz bir tay doğurur. Kapı komşu bu taya bayılır. Gelen geçen Hok'tan bu tayı ister. Hem de karşılığında altın, mal mülk ve hatta tarla teklif edenler çıkar. Buna rağmen o, tayı kimseye vermez.

Birgün tayla kırsağı alarak gölün kıyısına gider. Hok'ın gönlünden aslında Bozat'tan yine bir döl almak geçiyor. Bu, gölün kenarında oturup Hak'ka yakarır. Biraz geçince Bozat gölden su yüzüne çıkar ve kırsağa bir bakış bile atmadan gidip tayın yanıda durur. Sonra tayı kaptığı gibi gölün sularında kaybolur. Hok kendi kendine döğünür, el kol sallar, yalvarır yakarır her ne yaparsa bir şey elde edemez. Gölden ne Bozat çıkar, ne de tayı. Hızır, Hok'a ver-diği gibi geri de alır."

Yıxır Gol'un üstünde yalnız Hok değil, daha birçok önemli kişi kalır ve hizmet eder. Bunlardan biri de Hesen Efendiye Baskoye'dir. Hesen Efendi, Yıxır Gol'un kıyısına bir kulübe yap-tırır. Birkaç tabak tencere, bıçak kaşık ve kazan ile saçayağı gibi mut-fak malzemesini getirip bu kulübede bırakarak "Burayı ziyaret

edenlere, kurban adayanlara gerekli olabilir." der.

Hesen Efendi'nin Türkçe yazdığı şiirlerinden birinde Yıxır Gol'in bahsi şu dizelerle geçiyor:

"Hasani ezelden koyun çobanı
Ağır Göl'de kurar Ulu Divan'ı
Ayracak hayvan ile insanı
Hakikat noktası varımız bizim!"⁵⁶

Bavalar, Hak'ka yakarırken ilahide Yıxır Gol'un adını da anmaktalar. Son yıllarda Yıxır Gol'den söz açıldı mı, Hesen Efendi'nin adı da onunla bütünleştiğinden, peşine hemen onun adını da eklerler.

Bava Usen Baqi, Heniyo Pil'de⁵⁷ Hak'ka yakarıyor. Okuduğu ilahinin bir kesitinde şöyle diyor:

"Nerede kaldın Yıxır Gol?
Hesen Efendi, hayırlı bir kılavuz gönder bize!
(...)
Ya Hesen Efendi'nin kılavuzu,
Yıxır Gol nerede kaldın?
Divane divane köyün yanına sürdü
Bize gücünmesin!"

Bir örnek daha verelim.

Bağır dağında adı "Gola Bağire" olarak bilinen bir gölet bulunuyor. Burası da Hızır'ın resmi mekânıdır. Birazdan bu konuya değineceğiz. Bozat'a ilişkin olarak bu gölet hakkında şimdi-lik şunu söyleyebiliriz: Hızır'ın resmi mekânı olması yanında, bu gölün bir diğer özelliği de, suları dalgalanınca dalgalarının Bozat'a benzemesi ve hatta bir at gibi kişnesidir. Bu yöreden Naçka Zerifa⁵⁸ bunları bize aktarıyor.

Hızır ile Bozat'ın mekân tuttuğu bir diğer gölü de X. Xamirpêti'den öğreniyoruz.

Yalnız burada değil, Varto yöresindeki bazı göller de yine Varto yöresinde yaşayan Dersimliler tarafından Hızır ya da Bozat'ın resmi mekânı olarak görülüyor, kutsal yerlerden sayılıyorlar. K. Xamirpêti'n bu konuya ilişkin önemli bir yazısı Tija Sodırı adlı dergide yayımlandı.⁵⁹ Burada "Gola Xamirpêti" diğer adıyla da "Gola Keske" diye bilinen bir gölün bahsi geçiyor. Bu gölde Hızır ve Bozat görülmekteymiş. Ayrıca belirttiğine göre yöredekiler bu göl-den esinlenerek Hızır'a "Asparê Gola Keske" (Gola Keske'nin Atlısı) ünvanıyla da yakarıyorlar.

DERSİM'İN BAZI GÖLLERİ DE HIZIR'IN RESMİ MEKÂNLARIDIR!

Hızır, Dersim ilinde nerelerde görülmemiş ki? Yer var ki Dersimlilerin carına yetişmiş, yer var ki kendilerine konuk olmuş ve kimi yerler de var ki onları imtihan etmiştir. Dersim halkı durup dururken sebepsiz yere Hızır'a "Cansenik" (Tezcanlı) demiyor. O, "Ya Hızır!" diye yakaranın yanıda hazır ve nazır olmuştur. Hızır; Kêmerê Duzgini'de⁶⁰, Zargovî'te, Jele'de⁶¹, Bağire'de, Qosan'da, Pırdo Sur'de⁶², Taseniye'de⁶³, Qızılbel'de, Garşiye'de⁶⁴...ve daha sayısız yerlerde görülmüştür. Yani ilimizin her yanın-da ona rastlayabiliriz.

Tabii bir de göl ve göletlerimizi anımsamakta yarar var. Üstelik inançsal açıdan bunların yeri çok önemli. Hızır, Erzincan ve Pülümür yöresinde Yıxır Gol, Golê Xızırı, Acı Gol, Gola Bağire adıyla bilinen göl ve göletleri mekân tutmuş, bunlarda ayan beyan görülmüş ve buralarda hazır ve nazır olmuştur. Diğer taraftan Golê Buyere adındaki göl de aynı özelliktedir. Hiç şüphesiz Hızır, bu gölleri kendisine resmi mekân olarak seç-

miştir. O, devamlı bu göllerin içinde hazır bulunmaktadır.
Şimdi bu konuya ilişkin iki örnek vermek istiyoruz.
İlk örneği bize Bava Dewres anlatıyor.

“Gola Bağire diye bilinen gölet Balabanlılara taraf
düşüyor. Gölün arkası dağ, her iki kenarı dağ, önü ise düzdür.
Büyük bir gölet. İçine kar suyu birikiyor.

Ağaye Çholaxi giller Çuliye köyünde kalıyorlardı. Bunlar Balabanlıdır. Hesên Ağa bunların cediti olur. Bunlar Gola Bağire'ye gidip kurbanlar kesmiş, lokmalar dağıtmış ve mumlar yakmışlar.

Balabanlıların cedlerinden Çholaxê Aliyê Heseni adlıymış. Nasıl olmuşsa, bunun atı göletin içine doğru yürümüş, suların içine gömülüp birlikte kaybolmuşlar.

Millette bir feryat bir figan, bir ağlama bir sızlama ki ortalığı velvele almış yürümüş. Bakmışlar ki göletten kimsenin çıkacağı yok, başlamışlar bunlar yine kurbanlar kesip dua ve dileklerde bulunmaya.

Birden göletin suları fokur fokur kabarıyor, ardından da Çholaxê Aliyê Heseni atlı olarak su yüzüne çıkıyor. Bunun piposu ağzında dumanı tütüyor ve hiç bir yerine bir damla da olsa su ilişmemiş, kup kuru duruyormuş.

Göletten çıkınca meraktan buna sormuşlar,

- Sen nereye gittin? ne gördün? Biz senin için o kadar feryat ettik, kurbanlar adadık!

Demiş ki:

- Ben bir yerde beyaz bir binanın önüne gittim. Bunun kapısı açıldı içeriye girdim. Uzun aksakallı bir ihtiyar, başına yeşil bir peşgir dolamış orada oturmakta. Emir verip bana kahve yaptırdı. Kahveyi getirdiler. Ben pipoma tütün doldurdum, kahvemî yudumladım. Gözlerimi açtım ki sizin yanımızdayım.

Çholaxê Aliyê Heseni bu Gola Bağire göletinde Hızır'a konuk olmuş.”

Bava Hesênê Kolu da bize böyle bir olay anlattı. Yalnız bu Golê Buyere gölünde geçiyor:

“Bir keresinde birkaç asker gelip ta Golê Buyere gölünde çıkarlar. Zaten bizim o dağ taşa çok asker geziyor. Askerlerden biri demiş ki,

- Ben kendime bu gölde biraz yüzeceğim!

Arkadaşı buna razı olmamış.

- Girme! burası göl, olmaya ki içinde boğulasın!

diye uyarır.

Yüzmek isteyen de,

- Ben denizlerde yüzmüş biriyim, şu küçücük göl de ne ki!

diye diretti.

Asker, giyisilerini çıkarıp göle girer. Biraz yüzdükten sonra birden gölün dibine batır. Sesi sedası kesilir. Arkadaşı buna seslenir, bağırır, çağırır, döğünür her ne ederse bu su yüzüne çıkmaz.

Aradan biraz geçince bunun umudu kesilir. Arkadaşlarına,

- Mutlaka boğuldu! gidip orduya haber verelim!

Bunlar artık toparlanıp gitmek üzereyken, gölden culp diye bir ses çıkar ve asker su yüzünde görülür.

Kendisine,

- Gölün dibinde nasıl bu kadar kalabildin?

diye sorarlar.

O da der ki:

- Adamın biri beni gölün dibine doğru çekti. Aksakallı bir ihtiyar karşıma çıktı. Bana “Neden bu göle girdin? Yüzecek başka bir yere bulamadın mı? Buranın ziyaret olduğunu bilmiyor muydun?” diye sordu. İhtiyara yalvardım. Dedim ki “Kusuruma bakma! Ben buranın ziyaret olduğunu bilmiyordum. Tövbe diyor bir daha asla girmiyorum!” İhtiyar bana “Sağ

ayağını kaldır!” dedi. Ayağımı kaldırdım, bana “Seni bir daha burularda görmiyeyim!” dedi ve elindeki asayla sağ ayağımın tabanına bir tane vurunca fırlayıp gölün yüzüne çıktım.

Bu asker üç koyun getirerek Golê Buyere'de kurban eder.”

Biz burada konumuza ilişkin olarak iki örnek aktardık. Ama yukarıda değindiğimiz gibi, Dersim'in Hızır'ı yalnız Golê Buyere ile Gola Bağire'yi değil daha Golê Xızırı ile Acı Gol'u da mekân olarak tutmuştur. Ayrıca bu göllerin dibinde ışık görenler, kent görenler de var.

HIZIR (KHALO SIPE), BİR DE ÇHAREKLİ AŞİRET TANRISIDIR!

Dersim İnanç'ında yalnız ev ve aile tanrısı (wayirê çêi), hayvanlar tanrısı (wayirê mali), kutsal yer ve yatır tanrıları (wayirê jiar u diaru) ya da ocak ve bava tanrıları (wayirê bavau) değil, ayrıca bir de aşiret/ kabile tanrıları (wayirê aşiru/ qevilu) var. Çharekliler⁶⁵ de bir Dersim kabilesidir. Onların da elbette bir kabile tanrısı var. Adı “Khalo Sipe”dir (Aksakallı Koca/ İhtiyar). Khalo Sipe, Hızır'ın ad ve ünvanlarından biridir. Yani Hızır'ı kendi kabilelerinin koruyucu tanrısı olarak da benimserler. Bunun nedenini öğrenmek istedik.

Bava Dewres'in Hanımı Çhareklidir. Kendisi, Khalo Sipe'yle ilgili bize şunları aktardı:

“Çhareklilerin cediti öküzünü yükleyip, artık doğru mu yanlış mı bilemeyeceğim, Karakoçan yönünden gelir. Bu der ki,
- Öküzüm nerede durup yere yatarsa, bende orada evimin temelini atacağım.

Ve öküzünü süre süre gelir. Şeniyeağı denen yere geldiklerinde, öküz dinlenmek amacıyla yere yatar. Girişip burada bir ev yaparlar. Evin çatısını bitirirler, yalnızca sütun kalır. Bir gün bakarlar ki, Khalo Sipe sütunu getirip tavana dayar ve ortalktan kaybolur. Bunun görünce kurbanlar bir derya olur. Tabii, bu sütun bir ziyaretir. Bu sebeple Çharekliler bunu Ziyaret olarak benimserler ama yalnızca Çhareklilerin değil, herkesin ziyaret akınına uğrar.”

Birçokları bu söyleneceyi bilirler. Hepsinin de anlattığı hemen hemen birbirini tutar. Fakat Hızır'ın Dersim İnanç'ındaki etkisi yalnız bir aşiretin çerçevesiyle sınırlı değildir. Dersim'in genelini kapsar. Biz bunu ön taraflarda birazcık açmıştık. Eğer bu anlayış Dersim'in genelini kapsamasaydı bu halk hep bir ağızdan “Hızır” der miydi.

Bava Usenê Baqi bir Khuresli, ama Hızır'a tanrı olarak şöyle diyor:

“Tezcanlının Hızır, nerede kaldın?

Bizi sahipsiz koma Hızır!

(...)

Tezcanlı Hızır bize gücünmesin!

De gel, de gel, de gel!

Bizi sahipsiz koma tanrım!

Talip ile taraftarlarımıza

sahip çık tanrım!”

Wuşenê Tikmey de ne Khureslidir, ne de Çharekli; ama o da tanrıya şöyle yakarıyor:

“Hey be tanrı, tanrı, tanrı!

Bilmem neyi beğeniyor, neye de razı?

Diyorlar bunu bizden beklemeyin, Hak'ka ermekde biliniz!

Ne kadar yaşlıysa da Hızır (Khal Xızır/ Aksakallı Hızır) tezcanlıdır

Çağırıldığı yerde hazır ve nazırdır!”⁶⁶

Kısaca şunu belirtelim ki; **Hızır**, her ne kadar Çarrekilerin koruyucu aşiret tanrısıysa da, aslında Dersimlilerin genel tanrılarında biridir.

**HIZIR, BİRÇOK DERSİMLİ'Yİ
TUTUP BOZAT'IN TERKİSİNE ATAR!
(HIZIR'LA GİTMEK, YA DA SİROLMAK)**

Hızır'ın Dersim İnanıcı'ndaki konumu araştırıldığında, Dersimlilerin "**Hızır**'la gitmek" (Xızırı de şiyene) veya diğer adıyla onunla "**sırolmak**" (sırrbiyene) diye tanımladıkları konu da incelenmelidir. Sonra, **Hızır** tarafından kollarından kavranarak **Bozat**'ın terkisine konmayı kimler istememiş ki... Birçokları bunun özlemiyle yanıp kül olmuş... Ama bazıları da bu muratlarına ererek özlemlerini gidermişlerdir.

Neden sıroluyorlar? Neden **Bozat**'ın sırtında **Hızır**'ın terkisinde onunla gidiyorlar? Böylelerinin inançlarına çok düşkün oldukları şüphesizdir. Bunlar, **Hızır**'a öyle bir inanç duyarlar ki sabah akşam onun adını dillerinden düşüremez hayallerinden atamazlar... Gözleri bu dünyanın malına da mülküne de doymuştur... **Hızır** aşkına döktükleri gözyaşları asla kesilmez... Onun eteğinden tutarak bırakmaz ve akıllarından, fikirlerinden onu çıkarıp atamazlar. İşte insan böyle can-u gönülünden **Hızır**'a yakarınca, belki o da bir gün merhamete gelir, terkisine atıp birlikte götürülebilir.

Konumuza ilişkin bazı örnekler verelim.

Tornê Dewres Dılı⁶⁷ **Bava Hesên**⁶⁸, bize ceddinin yaşadığı olayı aktarıyor:

"**Kızılbel'e** (Qızılbel) yakın tarlalar var. **Dewres Sileman** kızlarının elinden tutarak tarlaya gider. Biraz çalışır. Yorulunca mola verip dinlenmek ister. Oturunca bunun fikrinden tanrı geçer, bu da başlar tanrıya yakarmaya. **Hızır** adamla barışıkmiş, buna yetişir der ki,

- **Dewres Sileman!** benimle gelir misin?
Bu, **Bozat**'ın ayaklarına atılır,
- Ben seninle geliyorum!

der.

Hızır, **Dewres Sileman**'ın kolundan kavrayarak **Bozat**'ın terkisine kor, yola koyulur. "**Hêgaê Tuziki**" adındaki tarlanın karşısında bir patika yol var, oradan gitmekte. **Dewres Sileman**'ın kızları da henüz küçük olduklarından babalarının ardisıra başlarlar ağlamaya.

Dewres Sileman ağlama sesini duyunca dönüp kızlara bakar. **Hızır** bunu farkedince şöyle der:

- Hay vah hay!!! senin elin daha bu dünyadan olmuyor
Dewres Sileman!

Bozat'ı durdurup bunu indirir. Elindeki asayı orada yere saplayarak çekip gider."

Kızılbelli (Qızılbel) Khuresiler **Hak**'ka yakardıklarında okudukları ilahiye, cedlerinin başından geçen bu olayı da yansıtmaktalar.

Bava Hesên ilahiden, bu olayın anıldığı dizeleri bize aktarıyor:

"Yatırın⁶⁹ önü fidanlar
Sen değil miydin evin arkasına süren,
çalarken davul zurnalar!
Ceddinin elinden tutup,
Bozat'ın⁷⁰ terkisine attın!
Birlikte götürüyordun,
Hêgayê Tuziki tarlasındaki patikada!
Demedin mi ki,
boynubükük ve öksüzler kalır arımda!"

Dewres Sileman'dan sonra da **Dewres Kêkıl Hızır**'la

gitmeye kalkışır. Bu olayı da bize **Bava Rızayê Garşiyê** anlatıyor:

"**Dewres Sileman**'ın ardından onun torunlarından **Kêkê Dewres Usrî**⁷¹, yani **Dewres Kêkıl Pelegoze** köyünde **Hak**'ka yakarır. Cem bağlarlar, gecenin yarısı olur katımlıların gözyaşları dinmez, yakarışların dozu artar hızı kesilmez. **Dewres Kêkıl** büyük bir şairmiş, okuduğu ilahi onun ağzından bir tesbihin boncukları gibi tek tek dökülüp geliyormuş. Evin içi tıklım tıklım, haykırışlar hesapsız... Aniden bir gürültü kopar, **Bozat**'ın **Süvarisi** (**Asparê Astorê Qırî/ Hızır**) evin bögürüne dayanır. Evin tavanı uçar ve gökyüzünde yıldızlar görünür.

Dewres Kêkıl döşeginin üstünde bağdaş halde oturmaktaymış. Curasını kucağına oturtmuş hem çalıyor, hem söylüyor. Bu, döşegin üstünden bağdaş haliyle havalanıyor ki **Hızır**'la gitsin. Katımlıların gönlü razı olmadığından, bunu tutar bırakmazlar."

Burada, **Dersim İnanıcı**'nın gün ışığına çıkan özelliklerinden birine daha işaret etmek istiyoruz. Dersimliler "**Hak**'ka yakaran bir bava şayet yirmidört saat içinde yakarışını kesmez, kendine gelmezse sırolur!" demektedir.

İşte **Dewres Kêkıl** bu tip bavalardanmış.

Bir örnek daha verelim:

"**Hızır**, **Khal Oli**'yi de **Bozat**'ın terkisine atar. **Khal Oli** bir Kılauşalıdır⁷². Bunlar Karsanlı aşiretinin bir ezbetidir. Bu, inancına yoluna çok düşkünmüş. Sabah akşam demeden **Hızır**'a yakarır dururmuş. Bir gün bakar ki dik yamaçtan bir atlı geliyor. Sinek bile o haliyle bu dik yamaçta zor durabilmiş, nasıl oluyor da buradan atlı gelebiliyor. O da bu atlıya acıyarak **Hızır**'a yakarır,
- Ya **Hızır!!** Ya **Hızır!!** şimdi bu atlı bu dik yamaçtan yuvarlanıp ölecek! Sen bunu imdadına yetişip kurtarasın!

Khal Oli bir taraftan dua ve dileklerde bulunurken, atlı da yamaçtan aşağıya sağ salım iner ve atını bunun yanına sürer.

Gelir ki **Hızır**'ın (**Bimbarek**) kendisiymiş. **Hızır** bunu **Bozat**'ın terkisine atıp oradaki dağın zirvesine çıkarır. Buna,
- **Öldüğünde mezarını buraya kazsınlar Khal Oli!**

der, yeri belirleyerek çekip gider.

Khal Oli öldüğünde rençberlik zamanıymış. **Hızır**'ın belirlediği yerde bunu defnetmek için cenazeyi götürürken, her taraf ekili olduğundan ekine basmadan geçebilecekleri bir yol bulamazlar. Bakarlar ki olmuyor, çaresiz yetişmiş ekin tarlasından geçerler. Ekin, ayaklar altında kalarak yerde telef olur. **Khal Oli**'yi defnedip döndüklerinde bakarlar ki, ekin, sanki içinden kimse geçmemişcesine dikili duruyor."

Khal Oli'nin mezarına "**Mezela Sıpiye**" deniyor. Kırdım (Qırdım) yöresindedir. Dersim'in kutsal yerleri arasında görülüyor. **Hızır** burada çok görüldüğünden, burasını da **Hızır**'ın mekânlarından sayarlar. **Hızır**'ın "**Meymanê Mezela Sıpiye**" (**Mezela Sıpiye**'nin Konuğu) ve "**Meymanê Khal Oli**" (**Khal Oli**'nin Konuğu) diye bilinen ünvanları da bundan esinlenmedir.

Khal Oli'nin torunlarından **Piyê Bıra Dergi**⁷³ **Hak**'ka yakarırken, ceddinin başından geçen bu olaya okuduğu ilahide şu dizelerle değiniyor:

"Ayaklarına kurban olduğum!
Bu gece bana uyku yok
Gönlümden hep **Hızır** (**Meymanê Khaliki**) geçiyor
Haydi gel, haydi gel ayaklarına kurban olduğum!
Durumum ortada, zaten senden gizlenemez!
(...)
Ayaklarına kurban olduğum!
Ceddin bu perde'yi⁷⁴ söylerdi
Hızır (**Xızırê Khali/ Aksakallı Hızır**) da sürerdi
yayladaki çadırın yanına!
Temiz yüreğine kurban olduğum!

Şimdi bu anı da o an yapsın,
şu kapıyı üstümüze açsın!

Bizi kimselere emanet etmesin!"⁷⁵

HIZIR, DERSİMLİLERE KONUK OLUR!

Hızır'ın konukluğu da, Dersimlinin inancında önmeli bir yere sahip. Birçoklarının ömrü bu sevdıyla geçiyor, ama Hızır da kimi münasip görmüşse, varıp onu muradına erdirmiş. Hepsinin adını ve başından geçenleri burada yazmak mümkün değil tabii. Hızır'ın ad ve ünvanlarına bir göz atarsak, bunlardan bir kısmının adını belleyebiliriz.

Bu kişilerden bazılarını biz yukarıda anmıştık. Dewres Süleman, Dewres Kêkıl, Khal Oli, Ana Yemise, Aliyê Sülemani, Aliyê Çolaxi, Pirê Xaniku, Khal Ferat...ve daha nicelerini sayabiliriz. Ama bu çalışmanın akışı içinde daha birçokları anılacaktır, burada tekrara ne hacet.

Tabii iş yalnız konuklukla kalmıyor, bunlarla Hızır'ın ad ve ünvanları da artıyor. Örneğin "Meymanê Khal Feratı" (Khal Ferat'ın Konuğu), ya da "Meymanê Ana Yemise" (Ana Yemise'nin Konuğu) gibi. Bunlardan bazılarını Hızır'ın ad ve ünvanlarıyla ilgili bölümde verdik.

Biz burada şu "konukluk" olayını ele alıp açıklamak istiyoruz.

Konukluk ile kastedilen, bir Tanrıyla İnsan, ya da bir diğer tanımla bir Hak ile Kul buluşmasıdır. Konukluğun yüklediği anlam budur. Kul neden Hak'kı görmeyi diler? Bir sebebi vardır elbette... Ana Pelguzare bize bir duasında şunları söyledi: "Sırtını duvara dayama, yıkılır! sırtını bir ihtiyara dayama, ölür! sırtını Tanrıya (Mihemedê Homete⁷⁶) dayay, çünkü yalnız baki olan da odur, yıkılmayan da o!" İşte o dileğin yanıtı bu duada gizlidir...

Dersim İnanıcı'nda Hızır'ın resmi konukluğu Hızır Ayı'nda (Ocağın 13'den itibaren dört hafta) gerçekleşip dört hafta sürüyor. Dolayısıyla Dersim'de Hızır Orucu da dört haftaya yayılmıştır. Bu konuyu Hızır Orucu bölümünde bütün ayrıntılarıyla işleyeceğiz. Burada yalnız şunu söyleyebiliriz ki, Dersim İnanıcı'nda Hızır, Dersim halkının tümüne birden bir kerede konuk olmuyor. Bu ev ev, ocak ocak, aşiret aşiret değişiyor. Ama hepsi de bu dört haftadan birinde Hızır'ı kendilerine konuk ettiklerinden, her yıl yine aynı zamanda kendilerine konuk olacaklarına inanırlar.⁷⁷

Hızır Ayı'nın haricinde bazı özel durumlarda da Hızır'ın konukluğundan söz edilebilir. Diyelim, Hızır bir kulunun carına yetişir, ya da bir yoksul ve yaşlının donuna bürünerek onları imtihandan geçirmek için gelir veya bir başka olay olabilir...

Bu özel durumları yansıtan iki kısa söylenceyi burada örnek olarak vermek istiyoruz:

"Adamın biri reñçberlik yapmaya gider. Çok yorulur. İşine ara verir. Bir kavağın gölgesinde uzanır ki biraz dinlensin. Ağacın gölgesine uzanırken kendi kendine,

- Ya Hızır! Ya Hızır! nerede kaldın? der.

Hızır Bozat'ını bunun yanına sürer der ki,

- Ne diliyorsun?

Adam uzandığı yerden sıçrayıp Bozat'ın ayaklarına kapanır.

- Çok yorulmuşum, ondan seslendim! der.

Hızır buna der ki,

- Sen yoruluyorsun da, peki benim gibi bir ihtiyar yorulmaz mı? Bir daha darın olmadan "Nerde kaldın?" deme!"

Diğer örneği bize Bava Sayder⁷⁸ aktarıyor.

"İnancına çok düşkün bir derviş varmış. Tanrısı kendisiyle barışık ve ıkrarlı olduğundan seslendiğinde yanında hazırılmış.

Bir de komşusu olur bunun. Bu, dervişin iki yakasına

yapışıp kendisine yalvarır,

- Sen sabah akşam Hızır'la görüşüyorsun! Ne olur ona söyle ki bir kez de bana görünsün, ben de onunla konuşmak istiyorum!

Derviş bunu uyarır,

- Her insan onun hakkında gelemez.. Boş yere kendini yorma.. Neden durup dururken günaha giriyorsun?

Bu, her ne yaparsa yakalarını bunun elinden kendini kurtaramaz. Bir sevdadır tutulmuş, her ne yaparsa vazgeçemiyor komşu.

Derviş bakar ki bunun elinden kurtuluş yok, komşunun işini tanrıyla bağlar. Bir gün buna seslenip şöyle der:

- Yarın sabah erkenden şu köprüye git, Hızır o köprüde sana rastlayacak!

Bu, şafak vakti köprüye doğru gider. Aşağıdan da ona karşı biri geliyor. Köprüye gelip karşılaşıklarında bakar ki Teranlı bir Türk. Bunun Hızır olabileceğine hiç ihtimal vermez, geçip gider.

Derviş aşağıdan kendisine haykırır,

- Ulan o geçip giden Hızır!!!

Komşu, arkasına bir döner ki ne Hızır var orta yerde, ne de Teranlı Türk!

Dönüp gelince derviş buna,

- Hızır'dı senin o karşılaşığın! neden eline ayağına gitmedin? diye sorar.

Komşu der ki,

- Bana, Teranlı bir Türk'ün donuna bürünen Hızır lazım değil!"

HIZIR'IN NAZARINDA KADIN İLE ERKEK BİRDİR, ANA YEMİŞE'YE KONUK OLMASI DA BUNU GÖSTERİYOR!

Kadınların Dersim İnanıcı'ndaki konumu başlı başına bir yazı konusu. Hızır'la olan bağlatıdan dolayı biz bu konuyu burada biraz irdeliyeceğiz, ama öyle geniş ve ayrıntılarıyla değil tabii. Bu çalışmanın içeriğini değiştirmek niyetinde değiliz.

Dersim tanrılarından biri Khures. Khures de "Khures'in Hurisi/ Meleği" (Weriya Khuresi) ve "Khures'in Masumu" (Xortê Khuresi/ Masumê Khuresi) ile somutlaşıyor. "Khures'in Hurisi/ Meleği" (Weriya Khuresi) genç kadın donundadır.

Yine bu halkın inancında, yukarılarda da değindiğimiz gibi, her evin bir "ev ve aile tanrısı/ tanrıçası" (wayirê çêi) var. Bunlar ekseriyetle kadın donludurlar.

İbadette de bu öyledir. Yani birlikte ibadet eder, birlikte oturur, birlikte kalkarlar. Bava'lar varsa Ana'lar da var. Elbette kadın ile erkeğin Dersim İnanıcı'nda eşit olduğunu söyleyemeyiz, ama kadınların da konumu pek öyle aşağılarda bir yerlerde değil tabii.

Sadecene Kızılbelli (Qızılbel) Khureslilerden Ana Sultane, Ana Fidane ve Ana Cewayire'yi herkes bilir. Ana Fidane, Bava Rızaye Garşiyê'nin annesidir. Bava Rıza bize "Ben bu duaların hepsini de annemden öğrendim" dedi.

Biz de sabah akşam Ana Pelguzare'nin yanında bulduk. Onun curası yatağının yanında duvara asılıydı. Her zaman eline alır şelpe vurarak Hak'ka yakarırdı. Biz bunu kendi gözlerimiz ve kulaklarımızla tanık olduk. Hiç kimse, nasıl olur da bir kadın cura çalar, Hak'ka yakarır diye yadırgamazdı. Zaten bu fikir Dersim İnanıcı'na çok terstir.

Son yıllarda bir de "Ana Pê Pirdi"nin namını duyduğumuzdan bunu Bava Dewres'e sorduk.

Bava Dewres bize şunları aktardı:

"Ana Pê Pirdi Khureslilerin Usenu kolundandır. Kocasının adı "Kêk"di ama kendisine "Beg" derlerdi. Milletin bu kadından ödü kopardı. Bu kadın Hak'ka yakarır, kendinden geçip gaipen konuşuyordu, cem bağlayıp kurban kesiyordu. Hani bava'lar nasıl Hak'ka yakarıyorsa, o da öyle yapardı. Kadın olmasına kadın-

di, ama yaptığı işi Hak adına yapıyordu, dolayısıyla insan bir söz söylemeye cesaret edemezdi. Adı her yerde almış yürümüştü... Bir kıvılcım gibiydi, halkımız kendisine çok değer verirdi."

Bava Dewres'e tekrar sorduk,

"Bava! Sen Ana Pê Pırdi'nin bir bava gibi Hak'ka yakarığını söylüyorsun. Acaba bizde Hak'ka yakardıklarında kadın ile erkek arasında bir ayırım gözetiyorlar mı?"

Cevabı şu oldu:

"Hak'ka yakarıştta bunların birbirinden farkı yoktur. Hak'kın kimle olduğunu kim bilebilir? Kadınlı mıdır, erkekler midir kim bilebilir? Bundan dolayı da insan kalkıp "Kadın da kim oluyor ki Hak'ka yakarıyor?" diyemez. Hak, böylesi fikirlerden asla hoşnut olamaz!"

Daha Ana Pê Pırdi gibi nice ana'larımız var ki namı dört bucakta duyulmuştur. Bunların, yanlarında birçok kişiyi de yetiştirdikleri aşikârdır. Erkek veya kız demeden çocuklarını eğitmiş, bunlardan değerli bava ve ana'lar çıkarmışlardır.

Burada sözü artık Ana Yemise'ye getirmek istiyoruz. Ana Yemise Taseniye'li bir Bamasur. Kocasının adı Bava Seydali, Seydali'nin babası da Sey Kilo'dur.

Bava Hesenê Kolu bize diyor ki,

"Ana Yemise Hızır Orucu'nda Hak'ka yakarıyor. Bonê Taseniye denen kutsal ev tıklım tıklım. Karakışın ortası. Kar, tipi, ayaz sorma gitsin... Ana Yemise'nin Hak'ka yakarışı esnasında, duvarın dibinde bir üzüm dalı yeşerip evin saçağına ulaşır. Ev titreyince ceme katılanlar dışarı fırlarlar, bakarlar ki Hızır (Asparê Astorê Qırı/ Bozat'ın Süvarisi) evin önüne sürmüş. Herkes bunu gözleriyle şahit oluyor. Kadın Hak'la barışıkmiş. Onun, kendisine konuk olması da bundandır."

Hızır'ın bir ünvanı Ana Yemise'den, birisi de Bonê Taseniye'den kaynaklanır. "Meymanê Ana Yemise" (Ana Yemise'nin Konuğu) ya da "Xızırê Bonê Taseniye" (Bonê Taseniye'nin Hızır'ı) denmesi bu esinden olmalı.

Taseniye'li Bamasurlar bazı Khureslilerin pirlidirler. Dersim İnanç'ında pirsiz kimse yoktur. Taseniye'li Bamasurların da pirleri var elbet. Onlarınkisi de Sey Sabunlulardır.

HIZIR BİR YOKSUL VE YAŞLININ DONUNA GİREREK DERSİMLİ'LERİ İMTİHAN EDİYOR!

Dersim İnanç'ında Hızır bir yoksul ve yaşlının donuna bürünerek gelip Dersimlileri imtihan ediyor. İnsan Hızır'ın karakterini belirlediği zaman onun bu özelliği çok önemli bir renk olarak karşımıza çıkıyor. Buna değinmeden geçerse büyük bir eksiklikle onu tanımlamaya kalksınız. Ama şunu da söyleyelim ki bundan önce bu konuyu kapsayan ayrıntılı bir çalışmamız yayımlandı.⁷⁹ Bu nedenle burada üzerinde çok kısa duracağız.

Dersimlilerin bu inancında Hızır kendisini değiştirip bir yoksul ve yaşlının donuna giriyor ki kimse onu tanıyamasın. Yani eğer insan kurnaz ve akıllıysa, Hızır insandan bin kez daha kurnaz ve akıllıdır. Bu nedenle öyle bir dona bürünüyor ki onun elinden kurtulan olmasın. Ekseriyetle yayadır. Bir gün aniden herhangi bir yerde insanın karşısına çıkıyor. Şayet insan onun dileğini karşılarsa imtihandan başarıyla çıkmış sayılıyor; yok eğer yüzünü çevirir de kendisine sahip çıkmazsa artık ömründe mutlu olamaz...

Dersimlilerin aniden karşısına çıkan bir yoksul, ya da yaşlıdan korkmalarının nedeni işte bu inançlarıdır. Hemencecik Hızır'ı anımsarlar da ondan.

Neden Hızır bir yoksulla yaşlının donuna bürünüyor da başka birinin değil? Tabii yoksul ile yaşlılar bir toplumun yardım en muhtaç kesimidirler de ondan. Hızır yoksul ile yaşlıların donuna girerek bir ölçüde onları temsil ediyor.

Peki, eğer insan yoksul ile yaşlılara sahip çıkmazsa bu

durumda Hızır ne yapıyor? Bunu örnekleyelim.

Biz, bu örnekleri sözkonusu ayrıntılı çalışmamızda geniş olarak verdik.

İlk örneğimiz iki kardeşle ilgiliydi. Bunlardan zengin olanı, yaşlı bir yoksul donuna giren Hızır'a bir parça ekme vermiyor. Hızır da bu tutumundan dolayı zengin olan bu kardeşin ocağını söndürüyor. Diğer kardeşe yoksul bir çobanmış, ama bir parça kuru ekmeğini getirip ihtiyarla paylaşıyor. Hızır da bunu zenginliğe boğar.

Bir diğer örneğimizde, adamın biri mal mülk sahibiymiş, hayli zenginmiş. Bu malını kırıp, yünü ortalıkta bir dağ gibi yığıp. Hızır yoksul bir ihtiyar çıkıp gelmiş, bundan kendisine bir çift çorap ördürmek için birazcık yün istemiş. Vermemiş tabii. Hızır da bunu ayı yapıp dağlara, ormanlara salmış.

Bir örnek de Bababan Deresi'nden Zeynelê Xirti idi. Harman zamanıymış. Hızır yaşlı bir yoksulun donunda harmanda bunun yanına gelir. Kendisinden lokma niyetine birazcık buğday ister. Bu, Hızır'ı tanıyamaz. Yüzünü çevirir. Bir de dönüp bakar ki ihtiyar yok olmuş. O an yaptığı hatanın farkına varır. Ama nafle... Bu olayın ardından Zeynelê Xirti aklını yitirir ve sonra kendisini asar.

Örneklerimizden birisi de oniki Dersimli'nin başından geçenlerdi. Bava Bedri H. Tornêcengi'ye bir türkü okuyor.⁸⁰ Bunun adı "Koê Jiwani"dir. Konusu şu: Oniki gurbetçi Dersimli İstanbul'dan eve dönerler. Trabzon'a vardıklarında gidip bir handa kalırlar. Hızır, yoksul bir yaşlının donunda bu hana gelir. Yoksulun parası olmadığından han sahibi kendisini içeriye almaz. Bu oniki Dersimli de bu olayı görmelerine rağmen, içlerinden biri kalkıp bu yoksula yardım etmeyi aklından geçiremez. Biri bile Hızır'ı tanıyamaz. Hızır da bu hanı çığ altında bırakır, tümü ölürler.

Yani Hızır, Dersimlilerin fiilini amelini yaşlı ve yoksullara karşı olan tutumlarıyla ölçüyor. Tabii Dersim'in Hızır'ı böyle kararlı bir biçimde yoksul ve yaşlıları korursa, kuşkusuz Dersim halkı da kalkıp onu kendisine örnek alacaktır. Belli ki bu işin kökü Dersim'in bu kültürüne dek uzuyor...

HIZIR, DERSİM İNANCI'NDA DAR GÜNÜN DOSTUDUR!

Hızır'ın ad ve ünvanlarından biri de "Mordemê Sata Tenge"dir (Dar Günün Dostu). Dersim İnanç'ında Hızır'ın karakterlerinden biri de budur. Yani dara düşenin imdadına Hızır yetişmektedir. O, her yerde hazır ve nazırdır. İnsan can-ı gönülden ona inanırsa, darında "Ya Hızır!" demesi yeter de artar bile... Yakın ile irak onun nazarında bir mana ifade etmiyor, anında darına yetişir.

Bu halkın inancında onun bu özelliğinin anlamı şudur: Hızır bir kurtarıcıdır. Yani kullarının carına yetişip onları güçlüklerden kurtarmaktadır. "Xelaşê Xelasu" (Kurtarıcılar Kurtarıcı), onun, bu özelliğinden dolayı aldığı ünvanıdır.

Hızır'ın bu yönünü daha fazla irdelemeye gerek duymuyoruz. Zaten onun bu yönü çok iyi biliniyor. Biz bunu folklorik açıdan destekleyip zenginleştirmek için örnekleme istiyoruz.

İlk örneğimiz şöyle:

"Lawuka Silê Feqiri" olarak bilinen Dersim halk türkü, Erzincan yöresinde "Hewaye Silê Qesabi" adıyla da tanınır. Bava Sayder bunu bize hem sazıyla çaldı- söyledi ve hem de konusunu anlattı. Bunun birçok varyantı bulunuyor.

Konusu şu:

Sileman'a bir iftirada bulunurlar: Osmanlı Askeri gelir ki bunu tutuklayıp götürsün. Tutarlarsa asacaklar. Sileman bunlardan kaçır. Ama asker peşini bırakmaz. Bunu, ekili bir tarlanın etrafında kovalıyarak üç kez dolanırlar. Bu kargaşada dahi, Sile-

man ekine basmaz. Ama yakalanır, alıp götürürler.

Bu, Dersim'in kutsal yer ve yatırlarına yakınır, **Hızır'a** yakınır der ki "**Beni bu haksızların elinden kurtarın!**" **Bava Sayder'in** söylediği varyantta, **Hızır**, **Pırdê Kotire** denen yerde **Sileman'a** yetişir.

Bava Sayder bu kesiti şu dizelere yansıtıyor:

"Pırdê Kotire'yi sorarsan ormanlık bir alan
Bozat'ın Süvarisi (Asparê Qiri)
sürdü geçti yanımdan!
Delibaşyan⁸¹ sordu bana,
ÔSilo! bu kimdir?
Dedim ki ÔNiyetten bahttan çağırırım,
Kıratlı Hızır'dır o! (Qıratlı Xızır)

Hızır'ın gönlünde bir yer edinen asla yarı yolda kalmaz. İşte **Sileman** böyle biriymiş. **Bunu** astıklarında, **Hızır'ın** eliyle ayaklarının dibinde buğday yeşerip boy atar ve bunu yukarıya doğru kaldırarak boğulmasını önler. Asker bu olayı görünce, bunu darağacından indirip evine yollarlar.

İkinci bir örnek sunalım:

Bir gün **Dersim'in** bir yerinde çığ düşer, tabii altında kalınlar olur. **Khuresli** bir ihtiyarın da bu çığın altında bir oğlu ve damadı kalmış. İhtiyarın gücü bunların üstündeki kar'ı atmaya elvermediğinden çaresiz kalmış. Bu, curasını alıp çığın üstüne gelir ve tam üç gün üç gece **Hak'ka** yakarır "**Hızır**" deyip yanarmış. **Hızır** da bunların darına yetişmiş.

Yaşandığı söylenen bu olay da **Dersim** türkülerine konu olmuştur. Birçok varyantı var. Bize, **Rayber Bava Qız** okuyor:

"**Hızır** (Asparê Gedıgan/ Engellerin Atlısı) göründü,
dünyanın dört bucağını nurlara bürdü!
Ona derdimi arzettim
Bozat'ın (Qır/ Boz) dizginlerini çevirdi,
Zülfükar'ı sallayarak çığı sildi süpürdü!
(...)
Evlât! ben tam üç gün üç gece yakardım!
Hızır tezcanlıdır, carına yetişti!
Göntüller artık murada erdi!
Kalk haydi kurbanları hazırla!"

DERSİM İNANCI'NDA HIZIR, RÜYALARDA DA İNSANLA BULUŞUYOR!

Rüyaların bu halkın inancındaki yeri de yadsınamaz. En önemli nedeni de, rüyalarında **Dersim** tanrılarıyla görüşür, onlardan mesajlar alırlar da ondan. Örneklersek, kendi ev ve aile tanrısını (wayirê çêi) görebiliyor, kutsal bir yer tanrısını (wayirê jiaru) görebiliyor, kendi aşiretinin koruyucu tanrısını (wayirê aşiru) görebiliyor; ya da **Khures**, **Hızır** veya **Duzgın'ı** görebilirler. Böyle bir rüyanın ardından kurban ya da lokma kaçınılmaz olarak geliyor tabii.

Kimileri de kutsal yerleri ziyaret ettiklerinde, oralarda yatarak kutsal yer tanrılarıyla rüyada buluşmaya çalışırlar.

Pırdê Sur'dan Bava Ali, işte bize böyle bir olay aktarıyor:

"**Sausen Beg** (Şah Hüseyin Bey) kırk adamıyla **Kêmerê Duzgın'ı** ziyaret eder. Burada da bazıları, yalnız kurban eti için gelip birbiriyle kapışırlar. Bu, adamlarına der ki,
- Siz kurbanları kesip bitirirseniz, önce bunları bir sıraya koyun, sonra kendilerine lokmaları dağıtın!

Bunlar oniki kurban keser, sonra birbiriyle kapışanları kamçılarken bir sıraya dizer, ardından da etleri bunlara dağıtırlar.

Sausen Beg uyur ve kendisine bir rüya görür. Rüyada **Duzgın** buna demiş ki,

- Sen kim oluyorsun ki benim kurtlarını kamçlatıyorsun?!
Bu uyanır. Adamların çağırıp tekrar oniki kurban kestirir, der,
- Olduğu gibi bırakın! kim kendine ne kadar alırsa varsın alsın!
Böylelikle dönüp eve gelir."

Şüphesiz konumuz **Hızır**. Zaten buna açıklık kazandırmak için verdiğimiz örneğin ardından, şimdi bir örnek de **Hızır'dan** veriyoruz:

"Otuzsekiz **Dersim** kırtımından sonra bir derviş'imizin gönlü soğumuş, **Hızır'ın** adını hiç aklından geçirmiyormuş. Hani, Otuzsekiz'de **Dersim'i** kırarlarken **Hızır** kendilerine sahip çıkmamış, darlarına yetişmemiş... Dervişin fikrinden bunlar geçiyor.

Bir gece bu bir rüya görür. Rüyada **Hızır** (**Xızro Khal/ Aksakallı Hızır**), **Bozat'ı** (**Qır/ Boz**) bunun kapısının önünde durdurmuş. Buna,

- Neden benim adımı hiç fikrinden geçirmiyorsun? der.
Derviş şu cevabı verir:

- Devletin askeri bizi kırdı geçirdi! Biz **Hızır** dedik tutuş-tuk, ama sen darımıza yetişmedin!

Hızır (**Bimbarek/ Mübarek**), her iki kolunu da sıvar ki yaralarla dopdolular. Der,

- **Peki**, kollarımdaki bu yaraları nereden aldı? mı sanıyorsun?.. Onlar size vurduca ben kollarımla savuşturmak istedim, işte bunlar o darbelerin izleri!.. Hakkında ancak bu kadar gelebildim!..

Derviş, sabah söker sökmez kalkıp kurbanını keser."

B- HIZIR ORUCU

Dersim'de, **Rumi** takvime göre ocak ayına inançsal açıdan "**Hızır Ay'ı**" (**Asma Xızırı**) demekteler. Bu ayda **Hızır Orucu'nu** tutar, **Hızır Kurbanı'nı** adar, **Hızır'ı** gözler, onun adına niyazlar pişirip dağıtır ve kutsal yer ve yatırlara giderler. Bu aydaki dini etkinlikler yoğun bir biçimde onun adına yapıldığı için bu adı almış olmalı.

Miladi takvimde ayın 13'ü olduğunda, **Rumi** takvimde ayın 1'i başlamaktadır. Bu hesaba göre Ocak'ın 13'de **Hızır Ay'ı** başlamış oluyor.

Dünyadaki her milletin kendine göre bir inancı ve ibadeti var elbet. Ama bilinen her inançta bazı günler vardır ki çok önemsenir, bu günlerde daha fazla **Hak'ka** yakarılır, ibadet edilir. **Hiristiyanklıkta** Noel, **Müslümanlıkta** Ramazan bu inançlarda önemli günlerdir.

Dersim İnanci'nda da böyle önemsenen günler var. **Hızır Ay'ı**, **Dersimlilerde** işte böyle bir ay. Bu ay inancımızda diğerlerinden üstündür. Kutsal bir aydır. **Dersimliler** "**Bu ayda Hızır Bozat'ı** (**Astoro Qır**) oynattığından çok tipi olur, rüzgar çok eser!" demekteler.

Bu ayda **Hızır** (**Xızro Khal/ Aksakallı Hızır**) dört hafta boyunca konukluğa çıkmaktadır. Yani kul ile tanrı birbiriyle buluşurlar. **Bozat'a** (**Qır/ Boz**) binip kime ikrar vermişse, gidip ikrarına sahip çıkar. Bu ayda halkımız Konuğu (**Hızır**) için hazırlanır, onun yollarını gözler. Herkesin dileği de **Hızır'ı** kendine konuk etmek, yani **Bozat'ın** (**Qır/ Boz**) onların fakirhanesinden geçmesini sağlamaktır. Bu ayda **Hızır'ı** gözlerler. Onun, kendilerine uğramadan, **Bozat'ın** ayağını evlerinin önüne deydirmeden geçip gitmesini istemezler. **Hızır** kime konuk olmuşa rızıkları artmış, evleri "**Hızır Hanesi**"ne dönerek bereketi kesilmemiş ve ev halkını her tür kötülük ve kazalardan sakınmıştır.

Bu ayda ister ev halkı olsun ve isterse kapı komşu olsun birbirlerni incitmemeye çalışırlar. Birbirleriyle dargın olanlar, kırgın olanlar barışırlar. Bazılar iyiliksever ve yumuşak yüzlü olurlar. Kimilerine de merhamet gelir fakir fukaraya yardım ederler.

Düşmanlıklar bu ayda unutulur, dostça davranışlar sergilenir. Herkes toplumu, akrabaları, halkı ve taraftarları için Hızır'ı yakarır, dileklerde bulunurlar.

HIZIR ORUCU'NU NE ZAMAN TUTMAKTALAR?

Hızır Orucu'nu yukarıda da andığımız gibi Hızır Ayı'nda tutmaktalar. Ve bu, yalnız üç gündür. Kimin hangi haftada oruç tutacağı zaten babadan dededen bellidir. Bu aile geleneği özellikle sürdürülür. Ama buna rağmen oruçlarını Hızır Ayı'nın hangi haftasında isterlerse onda da tutabilirler. Orucun, bu dört haftadan birinde tutulması gerekir.

Hızır Orucu'nun tutulacağı hafta tespit edildikten sonra salı, çarşamba ve perşembe günleri oruç tutar, cuma günü de kurban keser ve lokma dağıtırlar.

Hızır Orucu için dört hafta ve bu dört haftanın dört cuma gününü dikkate alırlar. Yani şayet Hızır Ay'ı, bu aydaki ilk cuma gününden üç gün önce başlıyorsa, bu durumda oruç tutmaya başlıyorlar. Yok eğer Hızır Ay'ı cuma gününden en az üç gün önce (salı günü) başlamıyorsa, yani cuma gününden önce üç günlük Hızır Orucu sığmıyorsa; bu durumda Hızır Orucu'nu erteliyerek ondan sonra gelen haftada tutmaya başlıyorlar.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Dersimliler bu hizmeti toplu olarak bir haftada yerine getirmiyorlar; yer yer, yöre yöre, aşiret aşiret ve ocak ocak değişmektedir. Ama herkes bu dört haftadan birisini benimseyip, o haftada Hızır Orucu'nu geçiriyor.

Hızır Ayı'ndaki bu dört haftanın adlarını burada sunuyoruz:

- Xızıro Veren (Hızır'ın ilk haftası)
- Xızıro Worteno Diyen (Hızır'ın ikinci haftası)
- Xızıro Worteno Hirêen (Hızır'ın üçüncü haftası)
- Xızıro Pêyen (Hızır'ın dördüncü/ son haftası)

Öreğin, Balaban Deresi (Derê Balabanu) denen yerde Hızır Orucu'nu şöyle paylaşırlar, ama bu bir başka yarda değişebiliyor tabii:

- Hızır'ın ilk haftası; Demenliler,
- Hızır'ın ikinci haftası; Heyderular,
- Hızır'ın üçüncü haftası; Balabanlılar,
- Hızır'ın son haftası; Tercanlılar.

Burada, "Hızır Orucu'nun bir ayağı şubat ayına değmekte, şubattan birkaç gün almaktadır" diyorlar.

Taseniye köyü Pırdo Sur'a (Kırmızıköprü) tarafıdır. Her aşiretten bir hane bulunabilir. Bamasurların (Babamansur Ocağı) mekânıdır. Burada Hızır Orucu'nu şöyle paylaşırlar:

- Hızır'ın ilk haftası; Demenliler,
- Hızır'ın ikinci haftası; ?
- Hızır'ın üçüncü haftası; Taseniye halkı ve Balabanlılar,
- Hızır'ın son haftası; ırmağın öte yakası, Sansa'da bazıları bu haftayı seçmekte.

Kızılbel (Qızılbel) köyü bir Khuresli (Khuresli Ocağı) mekânı. Kırdım (Qırdım) yöresinde Fêm köyüne yakın bir yer. Burada Hızır Orucu'nu ikinci haftada tutmaktalar.

Çayırılı ve Erzincan'ın diğer bazı yörelerinde kimileri de Hızır Ay'ı geldiğinde ilk haftada bir, ikincide bir ve üçüncüde de bir olmak üzere toplam üç haftada üç gün oruç tutar ve son dördüncü haftanın cuma gününde de kurban kesip, niyaz pişirirler. Bava Dewres Hızır Orucu'nu böyle tutanlardan.

Ovacık yöresinden tanıdığımız bazı dostlar bize "Biz Hızır Orucu'muzu üçüncü haftada tutmaktayız" diye belirttiler.

DERSİM'DE NEDEN HIZIR ORUCU'NU BİRLİKTE TUTMUYORLAR DA, HERKES KENDİNE GÖRE AYRI BİR HAFTADA TUTMAKTA?

Şimdi bazı okuyucularımız kendi kendilerine "Neden Hızır Orucu'nu birlikte değil de, herkes kendine göre ayrı bir haftada tutmakta?" diye sorabilirler.

İnsan bu sorunun yanıtını şöyle verebilir:

Kimler Hızır'ı kendilerine hangi haftanın cuma gününde konuk etmişlerse, o haftada da oruçlarını tutmakta, kurbanlarını kesmektedirler. Dersim ilinde de Hızır her eve, aşirete, ocağa, köye ve yere başka başka haftalarda konuk olmuştur. Bu nedenle de halkımız hep birlikte bir haftada Hızır Orucu'nu tutmamaktadır.

Bununla ilgili bir örnek verelim:

Kızılbelli (Qızılbel) Khuresliler neden Hızır Orucu'nu son haftada tutmaktan ikinci haftaya değiştiriyorlar?

Kızılbel (Qızılbel) köylü ve kökenli Khuresliler Hızır Orucu'nu devamlı son haftada tutarlarmış. Hızır (Xızıro Khal/Aksakallı Hızır) bunların cedlerine verdiği ikrarı bu son haftada yerine getiriyormuş. Yani O, ikrarında durarak son haftanın cuma gününde Kızılbel'e (Qızılbel) konuk oluyormuş. Onlar da Konuklarını (Hızır) ağırlamak için hazırlıklarını hep bu son haftada görüyorlarmış.

Kızılbel (Qızılbel) halkı bunu kuşak kuşak sürdürerek getirip Dewres Hesenê Deri'ye ulaştırırlar. Dewres Hesenê Deri de bir Hızır Ayı'nda curasını eline alarak gözünde yaşlarla Hızır'ın eteğinden tutup,

- Gel tanrım!.. Gel be tanrım!..

diye yakarıp durmuş.

İkinci haftanın cuma gününde Hızır (Xızıro Khal/Aksakallı Hızır), Bozat'ı (Astorê Qırı) bugün halâ yıkıntıları olan evin önüne sürüp Dewres Hesen'i muradına erdirmiş.

Bunun ardından Kızılbel'de (Qızılbel), artık Hızır Orucu'nu son haftada tutmayıp ikinci haftaya değiştirirler. Hızır, Dewres Hesen'den itibaren ikinci haftada konuk olmaya başlamış da ondan. Odur budur burada, bugüne dek Hızır Orucu'nu bu ikinci haftada tutmaktalar.

İkinci bir örneği de Taseniye Bamasurlardan verelim:

Taseniye Bamasurlar Hızır Orucu'nu üçüncü haftada tutmaktalar. Hızır'ın bunlara verdiği ikrar bu haftada gerçekleşiyor. Bu nedenle hem Taseniye Bamasurlar ve hem de çevresindeki halk onlarla birlikte bu haftada Konuklarını ağırlamak için hazırlanırlar.

CUMA GECESİ HIZIR'I GÖZLERLER!

Hızır Ay'ı yaklaşmaya başlayınca, Hızır'a kesmek için gönüllerinden geçen hayvanı ayırıp ya bir samanlığa korlar, ya da başka bir yerde yemesi için önüne bolca yem ve ot doldururlar ki, kurban vakti gelmeden tavlansın.

Oruç tutmaya başlamadan önce evleri temizler, çamaşırları yıkar, banyo yapar ve her tarafı süpürürler. Her yanı temizleyip işleri bitince, artık salı günü oruçlarını tutmaya başlıyorlar.

Üç gün oruç tutuyorlar. Perşembe akşamı oruçlarını açtıktan sonra, bu kez de Konukları (Hızır) için hazırlıklara girişiyorlar. Hızır Ayı'nda Konuk (Hızır) cuma gecesi geliyor ve bundan dolayı da bizde çok kutsal bir gecedir. Dersimlilerin "cuma gecesi" dedikleri bu gece, perşembeyi cumaya bağlayan gecedir.

Cuma gecesi şu etkinliklerde bulunuyorlar:

- Önce bir ormana giderler. Balta ya da bıçkıyla bir meşe ağacını kesip eve getirirler. Bunu evde baltayla budar ve kabuğunu

soyarlar. Adına **Hızır'ın Kütüğü** (Qıla Xızırı) derler. Ocağı hazırlar ve bu kütüğü tutuşturup öyle yatağa gidirler. Sabaha dek bu böyle yanyor ki ocağın taşları iyicene ısınsın. Şafak vakti kalkıklarında ocak ısınıp hazır olacağından, hemen niyazlarını pişirebilirler.

- Akşam yaktıkları kütüğün ateşine de **Hızır'ın Közü** (Tıramiya Xızırı) demekteler. Bir avuç unu getirip bu közün üstüne serpiştirirler.

- Edik pişirir ve bunu götürüp hayvanların ağılına saçarlar. Derler ki **"Malımız, davamız artsın!"**

- Evin içine su serpiştirip, **"Ailemiz çoğalsın!"** derler.

- Genç kızlar ve delikanlılar bu gece ateş üstünde sacda kavrulmuş dövülmüş buğdayı yavan yerler. **Yani bu gece hiç su içmemeye çalışırlar ki, uyurken rüyalarında kimin elinden su içecekler.** Rüyada biri kendilerine su ikram ederse, bunu onunla evleneceklerine dair bir işaret olarak görür ve inanırlar. ⁸²

Cuma gecesi şu etkinliklerle de **Hızır'ı** gözlerler:

- Akşam bir miktar unu bir güzel elerler. Bununla sabah **Hızır Niyazı'nı** pişirecekler. Eleği kaldırıp eledikleri unu bir sini veya küçük bir sofrada yayarlar. Üzerinden oklavayla geçerek düzeltirler. Bundan sonra kimse eliyle una dokunmaz. Unun etrafına mumlar dikerek yakarlar. Kaç mum olduğuna bakmazlar, on da olabilir, yirmi de olabilir. Etrafında mumlar yanan bu unu kimi evin orta yerine, kimisi de **"teberik"** adıyla bilinen, kutsal yer ve yatarlardan getirilen özdelerin bir torbacıkta asılı olduğu duvar ya da sütunun önüne götürüp indirirler. Sabaha dek mumlar burada yanar. Sebebini şöyle açıklıyorlar: **"Şayet Hızır bize konuk olursa ya elini bu una basar, ya da Bozat'ın (Qır/ Boz) ayağını!"**

- Sacı ateşe koyup içine dövülmüş buğdayı döküyor ve bunu karıştırarak iyicene kavuruyorlar. Adı, **"Bızereki"** olarak bilinir. Bunları da yine geniş ve düz bir kaba koyup üstünden geçerek düzeltirler. Götürüp bir yüküğün altına indiriyorlar. Bunun için de yine aynı açıklamada bulunurlar: **"Hızır geldiğinde ya avcunu, ya da Bozat'ın ayağını buraya basar!"**

- Bazıları da kavurdıkları bu dövülmüş buğdayı bir eldeğirmeniyle öğütürler. Buna da **"Qavute"** (kavut) denmektedir. Diğerlerinde olduğu gibi kavutu da düzeltiyor, etrafında mumlar yakarak kutsal özdelerin önünde indiriyorlar. **Hızır'ın avuç, ya da Bozat'ın ayak izini burda da görecekerini umuyorlar.**

- Kavutun çok hoş bir kokusu var. Bu nedenle de **"Kavutun kokusunu hem ölüler, hem melekler alır!"** diyenlerin yanında, bazıları da **"Hızır kavutun kokusunu alarak çıkıp bize gelir!"** demekteler.

Ama şunu da belirtelim ki, yer yer bava'lar evlerinde kavut pişirtmezler, onunla **Hızır'ı** gözlemezler, **"Günühtür!"** derler. Neden günah olduğunu henüz çözemedik.

- Bazıları da bacadan aldıkları kurumu götürüp yollara, evin etrafına saçarlar, **"Hızır gelirse Bozat'ın ayak izleri burada çıkar!"** diye açıklarlar.

Dersimlilerin gözleri o gece yolları gözlemekten yorulur. Gönüllerinde Konuklarının (**Hızır**) aşkı, gözleri yaşlı dua ve dileklerle **Hak'ka** yakarak sabahlarlar.

Örneğin **Bava Sayder** okuduğu bir ilahide şu dizelerle **Hızır'a** yakarıyor:

"Hele şu curanın sedasına şelpesine
Benziyor bugün **Hızır'ın** sesine!
Hızır! sen cömert birisin!
Bizi mekânında hatırlamalısın!"

CUMA GÜNÜ NİYAZ PIŞİRİR, KURBANLAR ADARLAR!

Cuma günü olunca, şafak vakti daha gün doğmadan uyanırlar. **Hızır'ı** gözlerken un hazırlayanlar una, kavut hazırlayan-

lar kavuta, dövülmüş buğday kavurup bekletenler ona, kurum saçanlar da gidip ona bakarak bunlarda **Hızır** ve **Bozat'ın** izlerini ararlar. Eğer bunlarda **Hızır'ın** el izi veya **Bozat'ın** ayak izine rastlarsa mutluluktan kanatlanırlar. Kapı komşu arasında sesler yükselir, kurbanlar artar. Gönünden bir kurban geçiren iki, koç geçiren boğa keser.

Yok şayet bir el ya da at ayağı izine rastlamazlarsa, bu durumda her şey tasarladıkları şekliyle yürür, hangi hayvanı niyet etmişlerse onu keserler. Akşam eleyip etrafını mumlarla donattıkları unla **Hızır Niyazı'nı** pişirirler. Kavutu da şeker ve bal katarak yerler.

Niyaz pişer ve kurban işi biterse götürüp kapı komşunun lokmasını dağıtırlar.

Bekar genç kız ve delikanlılar, pişirilen **Hızır Niyazı'nı** dan bir parça götürüp evlerinin saçaklarına korlar. Kargalar bunu kapıp hangi eve doğru uçarlarsa, **"Kaderi oradan açılacak, oradan evlenecek!"** diye inanırlar.

Kurbanı kestiklerinde bir ellerini kurban kanına batırır, sonra da evin dış yüzünde kapı ya da duvara avuçlarını açarak basarlar. Nedenini şöyle açıklıyorlar: **"Dünyada tufan ya da bir başka felaket olursa, Hızır hangi evin kapı ya da duvarında kurban kanından bu el resmini görürse, ilk önce onların darına yetişiyor!"**

Bazıları kutsal yer ve yatarları ziyaret eder kurbanlarını orada yaparlar. Taseniye köyünde kurbanları **Ana Yemise'nin** evinde yapar ve burada akşam da cem bağlar **Hak'ka** yakarırlar.

Dersim'de **Hızır Orucu** böyle kutlanır, böyle geçer.

Çeviren: **M. COMERD**

¹Duzgün; Hızır gibi atlı, insanların darında yetişen ve ayrıca kötücül cin ve perilere karşı Dersim'in kutsal yer ve yatar tanrıları'ndan oluşturduğu "Eskêrê Duzgini" (Duzgün'in Askerleri) adlı suvari ordusunun komutanlığına da yapan bir Dersim tanrısıdır. Daha geniş bilgi için bkz. Ware, Sayı 11, Yitiqatê Dêrsimi de DUZGIN (Za.), Dersim İnanca'nda DUZGIN (Tü), Munzir COMERD.
PIR, Sayı 6, Yitiqatê Dêrsimi de DUZGN (Za.), Munzir COMERD.

²Eskêrê Duzgini (Duzgün'in Askerleri), Dersim'deki kutsal yer ve yatarların atlı tanrılarından oluşmakta, karanlığa karşı, özellikle de Eskêrê Evdl Musaî (Evdl Musa'nın Askerleri) olarak bilinen kötücül cin ve periler ordusuna karşı savaşan aydınlığın ordusudur. Duzgün, "Eskêrê Duzgini'nin (Duzgün'in Askerleri) komutanıdır. Daha geniş bilgi için bkz. PIR, Sayı 6, (a.g.y.), Ware, Sayı 11 (a.g.y.).

³Khures; "Weriya Khuresi"(Khures'in Hurisi/ Meleği) ve "Masumê/ Xortê Khuresi" (Khures'in Masumu) adındaki iki melekle temsil edilen bir Dersim tanrısıdır. Daha geniş bilgi için bkz. PIR, Sayı 5, Yitiqatê Dêrsimi de KHURES, Munzir COMERD.

⁴Ev ve aile tanrısı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ware, Sayı 9, Dersim İnanca'nda Ev ve Aile Tanrısı(Tr.), Munzir COMERD ve yine aynı sayıda "Yitiqatê Dêrsimi de WAYİRÊ ÇÊL"(Za) adlı yazı.

⁵Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ware, Sayı 10, Yitiqatê Dêrsimi de WAYİRÊ MALİ, Munzir COMERD (Za.) ve yine Ware'nin aynı sayısında Dersim İnanca'nda HAYVANLAR TANRISI, Munzir COMERD (Tü).

⁶Evdl Musa, aşığı yukarı bından 600 yıl önce yaşamış olan Abdal Musa Sultan olduğunu tahmin ediyoruz, türbesi Antalya-Elmalı'dadır. Evdl Musa; Dersim İnanca'nda cin, peri ve hastalık yayıcı kötücül meleklerin "komutanı" olarak bilinir. Kendisinden çok çekinilen biridir, ama aynı zamanda tapılır. Daha geniş bilgi, PIR, Sayı 6, (a.g.y.), Ware, Sayı 11, (a.g.y.).

⁷Eskêrê Evdl Musaî (Evdl Musa'nın Askerleri), Dersim İnanca'nda Evdl Musa'nın "komutanı"ndaki kötücül cin ve periler ordusudur. Özellikle de Duzgün'in başında olduğu Dersim'in kutsal yer ve yatar tanrılarından kurulmuş Eskêrê Duzgini (Duzgün'in Askerleri) olarak tanınan aydınlığın ordusuna karşı durmaktadır. Daha geniş bilgi, PIR, Sayı 6, (a.g.y.), Ware, Sayı 11, (a.g.y.).

⁸Dersimlilerin Alevilik öncesi inançları için kullanılan bu "Dersim İnanca" tanımını biz kendimizden üremedik. Dersimliler kendi inançlarını dilleriyle (Zazaca) "Yitiqatê Dêrsimi" ya da "Yitiqatê Kırmancıye" diye adlandırmaktalar. Biz, burada yalnız bu tanımın Türkçesini kemalye çalışıyoruz.

⁹PIR, Sayı 3, BOZATLI HIZIR, Munzir COMERD, Türkçesi(Tr.) / XIZIRO KHAL, Zazaca(Za.).

¹⁰Prof. D. Muharem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yayınları, s.30-31-32.

¹¹M. Zahir Kayan, Siyabend ü Xecê, Özgür Ülke, 14 Temmuz 1994 perşembe.

¹²Söz konusu bu oniki ocak ve konuşulan dil saptadığımızı göre şunlardır: Khuresli (Za.), Dewres Cemalli (Za.), Dewres Gewrlî (Za.), Sey Sabunlu (Za.), Bamasurlu (Za.), Şex Hemedli (Za.), Ali Abbastî (Za.), Yimam Zeyneli (Za.), Axuğanlı (Kü.), Sarı Saltuklu (Tü.), Üryan Xazırlı (Tü.), Pir Sultanlı (Tü.).

¹³Bu kesim neden çoğunlukla Khureslilere bağlıdır? Bunun birçok nedeni var elbette. Ama en önemlisi bir nedeni de şudur ki; Khuresliler Khures'li kendilerine ced olarak kabul eden, oniki kolu olan, Dersimli Alevi ocaklarından en büyüğüdür. Bunların bazı ezbetleri bile diğer birçok Ocak'tan fazladır. Ezbetleri şunlardır: Qaşi, Hesen, Gul, Mewali, Usen, Çit, Şix, Hem, Sileman, Ali, Khali ve Kud. Daha geniş bilgi için bkz. PIR, Sayı 5, (a.g.y.).

¹⁴Verilen bu dua ve bedduhları daha anlaşılır kılabilmek için Hızır'ın Türkçede bilmeyen ad ve ünvanlarını Türkçe açıklamasıyla parantez içinde yazıldı.

¹⁵"Bava", Dersimlilerin Alevi din adamlarına, yani "dede"lere verdikleri addır. "Dede" sözcüğü son yıllarda Türkçenin yaygınlaşmasıyla bu dille öğrenen Dersimliler tarafından kullanılmaya başlandı. Dersimli her bava, mutlaka bir Alevi ocağı'ndan gelir, yani ocağı olmayan bava yoktur.

- ¹⁶Tikme;Dersim Alevilerinde dedekekli de denilebilecek bir tür rehberlik kurumı. Bava tarafından görevlendirilir ve onun adına bir havanın yapığı bütün dini görevleri yürütürler.
- ¹⁷Bava Hesenê Kolu, Kureslilerin Şıxu ezbetinden, İsmailî Dewresi'nin tornu, kendilerine Dewre-şê Murtzini giller denir, dedeleri Mameki'ye yakın Paga Budî denilen yerdenler, dedesi buradan kalıp Şah Hüseyin Bey'e gelir ve o'da köylerinden Seneke denilen yere yerleşmesini sağlar. Bava Hesen, Almanya'da çalışıp emekliye ayrılır. Cimîn'e(Özümlü) yakın Kani Efendi Çiftliği denilen yerde kalmaktadır, arada bir de Almanya'ya gelip giderdi. 75 yaşına yakın, ama kalbinden şikayeti-ydi. Hızır Orucu'nda perşembe günü 18.01.1996 tarihinde Avusturya- Viyana'da kriz geçirip Hak'ka yürüdü. Mezarı kendi köyü Kani Efendi Çiftliği'ndedir.
- ¹⁸H. Tornecengi, Wuşenê Tikmeyî, Berhem, Haziran 1989/ 5, İşveç, s. 45.
- ¹⁹Hesen Efendiye Baskoye, 1973 yılında Hak'ka yürümüş Khuresli Ocağı'ndan ünlü bir Dersim-li din adamıdır.
- ²⁰Başköylü Hasan Efendi, Varlığın Doğuşu, Yazan: Pir Sultan Özcan, Anadolu Matbaası, s. 239.
- ²¹Mose; Dersim'de bir köy adı.
- ²²Bava Dewres(71)(1995), Rayberê Çolaxu gilden olup Dewres Hemed'in tornu, Seyd Miste-fa'nın oğludur, Kureslilerin Üsentü ezbetinden. Bava Dewres'in babası Dersim'in merkezinden Gon-cukı köyüne gelip yerleşmiş, şimdise Cimîn'e yakın Süleymaniye köyünde kalmaktadır.
- ²³Bava Rıza(65), Garşıye'den Dewres Hesenê Derî'nin tornudur, Kureslilerin Qajıyu ezbetinden olup Erzincan yakın bir köyde kalmaktadır.
- ²⁴"Aspar", Dersim İnanca'nda tanırların büyük bir çoğunluğu adı olarak gündeme geldiklerinden, yine "atlı" anlamında tanırlara verilen bir ünvanıdır.
- ²⁵Qosan dağ (Koşan) Dersim'in kutsal dağlarından, çünkü Hızır'ın mekân seçtiği ve sık sık görüldüğü bir yerdir. Bağire dağına yakındır. Dersim İnanca'nda "Aspar" (Atlı) olan tek tanrı yalnız Hızır değildir. Duzgın da Atlı'dır, kutsal yer ve yatac tanrıları da Atlı'dırlar.
- ²⁶"Bağire", Dersim dilinde dişil bir adıdır. Ayrıca bu dağ Dersim mitolojisinde bir kadındır. Buna rağmen adı Türkçe "Bağırpaşa" olarak değiştirilmiştir.
- ²⁷Zazaca "bimbarek" sözcüğünün Türkçede bilinen karşılığı "mübarek" veya "kutlu" sözcükleridir. Kürtçede deki karşılığı ise "piroz"dır. Dersim İnanca'nda, açıklamaya çalıştığımız bu anlamın dışında ayrıca Duzgın, Hızır ve Bozat'a verilen ad ve ünvanlardan biri olarak da kullanılıyor.
- ²⁸Dewres Sileman; Qızılbel köyündeki Kureslilerin buraya ilk gelen ve yerleşen atasıdır. Hızır'ın ıkrar verdiği, kolundan kavrayıp Bozat'ın terkisine atıp ulu bir kişidir. Dewres Sileman, Duzgın'ı imdadına yetiştirmeyi başaran, Eskerê Eyvîl Musay'a karşı savaşın ve çıkardığı sayısız kerametleriyle anılan Bir Khureslidir. Yatac Qızılbel köyündedir.
- ²⁹Dewres Mıstefa; Hızır'ın kendisine konuk olduğu Qızılbelli Khureslilerin cedlerinden biri.
- ³⁰Burada dört kardeşle kastedilen, bundan tahminen 400 yıl önce Qızılbel'e gelip yerleşen ilk Khureslilerdir Bunlar dört kardeşdir. Adları; Dewres Sileman, Dewres Usiv, Dewres Qemer ve Dewres Mamudxan'dır. Bu ulu insanlar tanrısalıyla ulaşarak Kemerê Duzgını'de yerini almışlardır.
- ³¹Pirê Xanuku; bundan tahminen 400 yıl önce yaşamış, kerameteri çok bir Khuresli olup, yatac Kigiye bağlı Tievaz köyüne (Türke "Tekbaş" köyü olarak bilinir) yakındır. Sonradan bu yöreye gelenlerden, halk O'nun sayısız kerametini anlata gelmektedir. O'nun yatac bu yörede hem çok tanınır hem de çok ziyaret edilir.
- ³²Dewres Qemer; Qızılbelli Khureslilerden. Keramete ondan üstün kimse yokmuş. Yemen'de fırın açarak, ama yanmadan buıklarından buzar sarkarak çıkarak. Bu nedenle onun isimlerinden biri de "Dewres Qemerê Yemeni"dir (Yemenli Dewres Qemer'i). Khures'in kurt donundaki melekleri "Vergê Khuresî" (Khures'in Kurtları) ondan hiç ayrılmazlarmış. Ve Hızır kendisine çok konuk olmuş.
- ³³Ana Yemise; Bamasurlu bir Alevî din kadını, yani ana. Bu yazının ilgili bölümünde onun hak- kında daha çok bilgi edinebilirsiniz.
- ³⁴"Mezela Sıpiye" Qırdım'da (Kırdım) bir yatac. Burada yatacın "Khal Oli" olduğu söylenir. "Khal Oli"ne Hızır ıkrar vermiş, konuk olmuştur. Hatta O öldüğünde "Mezela Sıpiye" denen bu kutsal yere gömülmesini de yine Hızır belirlemiştir. "Khal Oli" Khuresli değil, Kilauşia kabilesinden halktan biridir.
- ³⁵Khal Oli hakkında yukarıda "Mezela Sıpiye" notuna bakın.
- ³⁶Qızılbel; Türkçe adı "Kızılbel"dir, devlet tarafından Pülümür'e bağlı Qırdım (Kırdım) köyünün bir mezarı olarak görülür, Khuresli ocağının Erzincan yöresindeki önemli mekânlardan bir köy-dür.
- ³⁷Dewres Usivê Tozlike; Tozlike köylü Khureslilerden. Çok tanınan ve Hızır'ın kendisine konuk olduğu bir zatac.
- ³⁸Dewres Ali; Qızılbelliden Dewres Sileman'ın oğlu olduğu söylenir.
- ³⁹Dewres Khalı; Qızılbelli Khureslilerden.
- ⁴⁰"Zargovit", Duzgın'ın resmi mekânı "Kemerê Duzgını"ye yakın "Jelê" gibi Dersim'in en kutsal mekânlardan sayılabilecek Nazimîye'ye yakın bir ziyaretir. Duzgın'ın karaktışın tam ortasında ağaç ve bitki yetiştirdiği söylenecektir anlatılır. Dersim'in tanrılarından Duzgın, Hızır ve Khures'i temsil eden Weriya Khuresi ve Masumê Khuresi'nin çok sık görüldükleri bir tanırlar durduğudur burası.
- ⁴¹Dewres Kêkal; bir diğer adı da "Kêkê Dewres Usiv'i"dir. Dewres Kêkal'ın kerameteri çoktur, ama şırtlığı de vardır. Qızılbelli Khuresliler O'nun için "Dewres Kêkal büyük şairdir. Qızılbel'de söylen-en ilahî ondan kalmadır." derler. Buna Khureslilerin cemlerde Hak'ka yakanca Dersim dilinde (Za.)söylediği ilahiyi kastedmektedirler.
- ⁴²Heweş Qızılbeli; Qızılbel'de ünlü Dewres Sileman'ın yatacındır.
- ⁴³Dewres Hesenê Deri; Bava Rıza'nın büyük babası, Qızılbelli Khureslilerle aynı kökenden, Hızır'ın ıkrar verdiği ve her yıl Hızır Orucu'nda kendisine konuk olduğu bilinir bir gerçek.
- ⁴⁴Khal Ferat, kerameter çıkararak, Hızır'ı ağırlayan Dersimli eviyalardandır. Birçok yaşlı Dersimli sözkonusu olduğunda bir "Khureso Pîl" (Büyük Khures), bir de "Khureso Qe" (Küçük Khures) olduğunu söylerler. Ve hatta "Khal Ferat" adındaki zatın "Khureso Qe" yani "Küçük Khures" döneminde yaşadığını aktaran Areyli kabilesinden yaşlılarla tanışık. Bu da gösteriyor ki "Kures" adı altında birçok kişi bulunmaktadır. Aynı kural "Duzgın" adı için de geçerlidir.
- ⁴⁵Aliyê Çolaxı; Balabanlımlan cedlerinden ve "Gola Bağire" olarak bilinen gölette Hızır'a konuk olur.
- ⁴⁶Yixır Gol; Balaban Deresi ve Çayırlı arasında düşen, Bozat'ın ve Hızır'ın resmi mekânlarından bir göl.
- ⁴⁷Golê Xızırı; Balaban Deresi'nde Hızır'ın resmi mekânlarından bir göldür. Bu gölün dibinde kent görenler de var.
- ⁴⁸"Wayr"ın Dersim dilinde iki anlamı var. Bir, "sahip" demektir. İkinci anlamı ise, insancaş açıdan Türkçedeki "Tanrı" sözcüğüne karşılık kullanılır. "Tanrı'nın Dersim dilindeki karşılığı "Heq" ve "Wayr"dır. Dersimliler bu iki sözcüğü Hızır, Khures, Duzgın, ev ve aile tanrısı, hayvanlar tan-rısı ve daha nice kutsal yer ve yatac tanrıları için kullanılır. "Heq" ve "Wayr" dışında Dersim dilin-de (Zazaca) "Tanrı" anlamına gelebilecek başka bir sözcük yoktur. "Allah", "Tanrı", "Hüda", "Hode", "Xode", "Homa" gibi sözcüklerin Dersim İnanca ve diline hiç bir ilgisi yoktur.
- ⁴⁹Bonê Taseniye; Taseniye Bamasurluların cedleri Musindiye'den (Darkent) buraya geçerken ilk

- yaptıkları evdir. Halâ yıkılmayan duran bu eve Hızır çok konuk olmuştur. Dersim'in ünlü kutsal yerlerinden biri sayılır.
- ⁵⁰"Kimer", Türkçe atlar için kullanılan "doru" renginin Zazaca karşılığıdır. Zazacada da bu "kimer" rengi Türkçe "doru" da olduğu gibi yalnızca atlar için kullanılır. Tabii Dersim İnanca'nda "Kimer" Duzgın'ın adına verilen en ünlü addır.
- ⁵¹"Asparê Astorê Kimerî", Duzgın'a verilen sayısız ad ve ünvanların en tanınanlarından biri. Türkçe'de "Doruat'ın Süvarisi" anlamına gelir.
- ⁵²Astoro Qıro Dime Henein; Ocakçı yöresinden gelen kaynak kişilerden derlediğimiziz, Bozat'a verilen ünvanlardan biri.
- ⁵³BERHEM, Ankara, Sayı 6-7, Bava Hesenê Kolu Venga Heqı Dano, Münzir COMERD, s.91(Za).
- ⁵⁴Burada söz konusu olan yine Dewres Sileman'ın yatacındır.
- ⁵⁵Xalka Gülizare(60)(1995), Derê Balabanu'dan(Balaban Deresi), emeldi, Almanya'da kalmaktadır.
- ⁵⁶Başköylü Hasan Efendi, (a.g.e.), s.277.
- ⁵⁷Heniyo Pîl, Balaban Deresi'nde "Seneke" köyüne yakın Dersim'in kutsal yer ve yataclarından biridir, burada bir yatac bulunmakta, fakat bu yatacın kim olduğu tam bilinmemektedir, ayrıca burada bir de pinar bulunmaktadır. Ve zaten burası da adı bu pinardan almaktadır, "Heniyo Pîl'in Türkçedeki karşılığı "Büyük Pınar"dır.
- ⁵⁸Naçka Zerifa(50)(1995), Sansalî olup Almanya'da kalmakta.
- ⁵⁹Tija Sodiri, Amor:3, Gola Xamırpêti, K.Xamırpêti, p.8.
- ⁶⁰"Kemer" Zazaca bir sözcüktür. Bele takılan "kemer"le ilişkisi yoktur. "Kemer'in Türkçedeki anlamı "kaya"dır. Kürtçede ise "kaya"ya "zinar" denmektedir. Fakat burada kutsal bir yer adı olarak kullanılıyor. Yer adlarının ne anlama geldiği açıklanabilir, ama bir başka dile çevirisi olmaz. Burası Dersim'deki kutsal yer ve yatacın başı ve başkandır. Dersim'in tanrılarından Duzgın'ın bilinen resmi mekânları. Nazimîye ilçesine yakındır. Bu kutsal yer "Kemer" denmesinin yanında en yaygın olarak "Kemerê Duzgını" denmektedir, fakat "Kemerê Sultan Duzgını" ve "Kemerê Bimbarekî" olarak da ünlüdür. Daha geniş bilgi için bkz.PIR, Sayı 6(a.g.y.), Ware, Sayı 11 (a.g.y.).
- ⁶¹"Jelê", Duzgın'la şimdiki adı "Kırmızı Köprü"dür. Taseniye köyünün bulunduğu yöredir.
- ⁶²"Pardo Sur'un şimdiki adı "Kırmızı Köprü"dür. Taseniye köyünün bulunduğu yöredir.
- ⁶³Pülümür'e bağlı bir köylü Taseniye. Türkçede adı "Gökçekonak"dır.
- ⁶⁴Garşıye "Qırdım"a (Kırdım) bir mezarı. "Qırdım" (Kırdım) da birçok mezarın oluşun Pülümür'e bağlı bir köylüdür.
- ⁶⁵Çharekî (Çhareku), Dersimli aşiretlerdendir. Sevilir ve sayılırlar. "Çharek" adına gelince: Dersim-lilerin Zazaca konuştuğu biliniyor. Dersim dilindeki "Çhare" sözcüğünün Türkçe karşılığı "Alın"dır. "Çharek" sözcüğünün Türkçe karşılığı da "Alın benekli" olabilir. Dersimliler "Çharek" sözcüğünü çoğunlukla alın benekli inek, öküz, dana gibi hayvanlar için kullanırlar. Örneğin, "manga çharek" (alın benekli inek), "gavo çharek" (alın benekli öküz) gibi. Çharekî aşiretinin adı da işte böyle alın benekli bir öküzden kaynaklanıyor. Bava Dewres'in harımı da bir Çharekî'dir. Onun aktardığına göre, Çharekî aşiretinin atası alın benekli bir öküzün sahibiy-miş ve bundan dolayı da onun çocukları "Çhareku" (Çharekî) adıyla anılmışlar.
- ⁶⁶Berhem, Haziran 1989/ 5, İşveç, s. 45, (a.g.y.)
- ⁶⁷Dewres Dil'in yatacını ve inancını uğruna cabası hakkında daha geniş bilgi için bkz. BERHEM, Ankara, Sayı 3, Perda Dewres Dili, Münzir COMERD (Za.).
- ⁶⁸Bava Hesen(65)(1995), Qızılbel'den Dewres Dil'in tornudur, Kuresli'lerin Qajıyu ezbetinden olup Erzincan'a yakın bir köyde kalmaktadır.
- ⁶⁹Burada sözü edilen yatacı celdi Dewres Sileman'ın yatacındır, Femi'e (Kabayel) yakın Kırdım köyüne bağlı olan Kızılbel'dedir ve Hızır'ın mekânlarından biridir. Erzincan yöresinde çok ziyaret edilir.
- ⁷⁰Burada Bozat yerine Türkçe anlamı Doruat olan "Kimer"i kullanıyoruz. Hızır'la ilgili bir söylence-de bu doğru olmazdı. Bir dil süzmesi olabilir. Kaldı ki Bava Hesenê Kolu da böyle bir dil süzme-sini anıda farkederk ilahide kendisi düzeltmişti. Ama Kızılbel kökenli Khureslilerle bunu yazı bir dil süzmesi olarak açıklamak geçerli tam yansıkmaz. Zira burada Duzgıne ile Hızır'ın kimsilileri de bazen birbirinden seçilmez. Bundan dolayı da bu bunu düzeltmek zorunda kendimizi hissettik.
- ⁷¹Dewres Kêkal burada değişik bir adla anılıyor. Babasının adı Dewres Usiv olduğundan "Kêkê Dewres Usiv'i" (Dewres Usiv'in Kêkal'ı) diye de tanınıyor.
- ⁷²Kilauşia; Dersimli aşiretlerdendir, daha doğrusu "Karsanan" aşiretinin bir koludur. "Kıla'nın Türkçesi "kep"; "şa'nımksi de "siyah"dır. "Kilauşia", Türkçede "siyahkepli" anlamına gelir. Rivayete göre, atalarının siyah bir kep giymesinden bu adı almışlar.
- ⁷³Piyê Bıra Dergî(65)(1996), Almanya'da çalışıp emekli olmuş bir Dersimli.
- ⁷⁴"Perde", Dersimli bava'ların Dersim diliyle Hak'ka yakardıklarında üç telli curayla çaldıkları ezgiye, melodiy verdikleri addır. Curayı kendileri seşpeyle çalar ve bizzat kendileri ilahiy okurlar. Dersim'de birçok bava'nın yine kendi adıyla anılan birçok "perde"si biliniyor. Biz, yalnız Qızılbel köyünde yirmimin üstünde "perde" saptadık. Dersim'de cemler bu "perde"lerle yürütülürdü ve bugün çok sık olmasa da daha yürütülüyor. Dersim cemlerinin en önemli ayrıncılığı yalnız Dersim dilinde ilahilerin okunması değildir. Aynı zamanda bu ilahilerin melodileri, yani curayla çalınan ezgileri de Dersim dam-galı olmaktadır.
- ⁷⁵BERHEM, Ankara, Sayı 1, Yitiqatê Kırmancu de Venga Heqı Dayene, Münzir COMERD, Der-leyen: Bıra DERG(Za.).
- ⁷⁶Mehemedê Homete; "evreni aydınlatan tanrı" anlamında Dersimli'lerin güneş verdikleri allardan biridir.
- ⁷⁷Hindukuş dağılarında yaşayan Kalaş halkının inancında da adı bir tanrı bulunuyor. Adı "Bal-uman"dır. Bu da her yıl aralık ayında bu halka konuk olmaktadır. Onlar da bu tanrı ve adına yaka-rank kurbanlar kesiyorlar. Nasıl ki Dersim'in Hızır'ı kendisine gölleri mekân tutuyorsa, Baluamin'in de suyla bağlanması var. Dersim İnanca'yla olan bu benzerliklerinden dolayı burada anıyoruz. Karl Jettmar, Die Religionen des Hindukusch, Verlag W. Kohlhammer.
- ⁷⁸Bava Sayder(75)(1995), Mazra Dewresi'den(Deriyş Mezrası) Bava Eyles'in oğlu, Dewres Murte-za'nın tornudur, Khureslilerin Qajıyu ezbetinden olup şimdiki Erzincan'da kalmaktadır.
- ⁷⁹PIR, Sayı 6, Dersim İnanca'nda CENNET'LE CEHENNEM YOKTUR, Münzir COMERD (Ta.) / PIR, Sayı 5, Yitiqatê Dersim de CENET'BE CENEME ÇİNO, Münzir COMERD (Za.).
- ⁸⁰Mustafa Düzgün, Dersim Türküleri, Tayê Lawukê Dersimî, Berhem Yayınları, Ankara, Koê Jiwanî, Vatoxi: Bava Bedrî, Areker: H.Tornecengi, s. 293.
- ⁸¹"Delibaşlan" sözcüğünü Bava Sayder özgün metinde de kullanıyor. Biz bunu değiştirmedik. Askerlerin başındaki görevli olduğu belli.
- ⁸²Elimizdeki bu kaynaktan, Asurlıların da böyle bir inanca okluğunu öğreneyoruz: Surma Hanem, NİNOVA'NIN YAKARIŞI, Avesta Yayınları, s.29-30 (Oruç zamanı halkın uyduğu genelerdir).

1937 tarihinde bizzat Mustafa Kemal Atatürk ve o dönemin Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın katılımıyla alınan soykırım kararını, özellikle Atatürk'ün alevi olduğunu ve alevilere zulm etmediğini bilingsizliklerinden dolayı da olsa illeri sürenlerin anlaması açısından, bugünün Türkçesiyle yayınlıyoruz. Ware

**1937 YILINDA YAPILAN TUNCELİ TENKİL (ibret verici şekilde cezalandırma ve ortadan kaldırma)
HAREKATINA DAİR BAKANLAR KURULU KARARI**

GAYET GİZLİDİR

KARAR

4 Mayıs 1937

Başbakanlık
Kararlar Müdürlüğü
Sayı:

Son günlerde Tunceli'de meydana gelen olaylara dair raporlar 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşal'ın¹ bizzat katılımlarıyla incelenip değerlendirilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır:

1. Toplanan kuvvetlerle Nazimiye, Keçizeken (Aşağı Bor), Sin, Karaoğlan hattına kadar, şiddetli ve çok etkili bir saldırı hareketi ile varılacaktır.

2. Bu defa isyan etmiş olan bölgedeki halk toplanıp başka yere nakledilecektir. Ve bu toplanma hareketinde köylere baskın yapılarak hem silah toplanacak, hem de bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik 2000² kişinin nakli için gerekli tedbirler hükümet tarafından ele alınmıştır.

DİKKAT:

Sadece saldırı hareketiyle ilerlemekle yetinildikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek³, köyleri tamamen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak gerekli görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye ulaşmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak tefek talimleri ve dinlenmeleri ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun görevlendirilmesi, bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra yani 12 mayısta ileri harekete başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır.

Aslı gibidir
İmza

No: 55- TUNCELİ İLİNİN İDARESİ HAKKINDA KANUN
KABUL TARİHİ: 25 ARALIK 1935

Resmi Gazete ile yayın ve ilanı: 2 Ocak 1936 - Sayı: 3195
Kanun No: 2884

İDARİ KISIM

Madde 1- Tunceli iline ordu ile ilişkisi devam etmek ve rütbesinin yetkilerine sahip olmak üzere korgeneral rütbesinde bir kişi Vali ve Kumandan seçilir.

Vali ve kumandan usulü gereği Milli Savunma Bakanlığının onayı alınmak şartıyla İçişleri Bakanının ve Bakanlar Kurulunun kararıyla tayin olunur.

Bu vali ve kumandan oluşturulan Dördüncü Genel Müfettişliğinin de Genel Müfettişidir.

Madde 2- Vali ve kumandan ilin iş ve işlemlerinde ve ilin memurları hakkında, Bakanların kanunen sahip olduğu bütün yetkilere sahiptir.

Vali ve kumandan gerekli gördüğü taktirde ili oluşturan ilçe ve nahiyelerin sınır ve merkezlerini değiştirir ve durumu İçişleri Bakanlığı'na bildirir.

Madde 3- Bu ilin ilçe kaymakamları ve nahiyeye müdürleri usulü gereğince Milli Savunma Bakanlığının onayı

alındıktan sonra Vali ve kumandanın teklifi ve İçişleri Bakanlığının oluruyla kararname ile ve orduyla ilişkileri devam etmek şartı ile orduda görevli subaylardan da atanabilir.

Bunların ve il kadrosunda iş gören subayların hak ve kıdemleri saklıdır (korunur). Burada ki hizmetleri askeri hizmetten sayılır ve maaşları rütbelere göre Milli Savunma Bakanlığı bütçesinden verilir.

Madde 4- Atanması Vali ve kumandana ait olan memurların ve müstahdemlerin geldikleri yerden memur oldukları yere kadarki yol masrafları ödenir.

Madde 5- Vali ve kumandan ilde kullanılan asker memurlar hakkında sıkı düzeni sağlamak için askeri kanunların kendisen verdiği disiplin yetkisini kullanır.

Diğer memurlar hakkında da uyarı ve azar cezalarında başka kanunların disiplin (sıkı düzen) komisyonlarına verdiği maaş kesme, kıdem indirme yetkilerini de doğrudan kullanır ve cezaları sicile geçer. Sınıf indirme ve memuriyetten atılma cezaları Disiplin (sıkı düzen) Komisyonu kararıyla uygulanır.

Yargıçlar Kanunu hükümleri saklıdır. Ancak Vali ve kumandan adliye memur ve katipleri hakkında Yargıçlar Kanunun hükümlerine göre bunların müdürleri tarafından verilebilecek cezaları da vermeye yetkilidir.

Madde 6- Bu İlde genel meclis görevini Valinin veya tayin edeceği kişinin başkanlığı altında il idare kurulu üyeleriyle ilçe kaymakamlarından oluşturulmuş bir heyet görür. Daimi encümen işini valinin veya tayin edeceği kişinin başkanlığında maliye, eğitim müdürü, bayındırlık ve kara yolu baş mühendisi veya bunların görevlerini yapanlardan oluşmuş bir heyet görür. İl Özel İdare Kanununun hükümleri geçerlidir.

Madde 7- Vali ve kumandan gerekli gördüğü belediyelerde reislik (belediye) görevini kaymakamlara ve nahiye müdürlerine verebilir.

ADLİ KISIM BİRİNCİ BÖLÜM HAZIRLIK SORUŞTURMASI

Madde 8- (...)

Madde 9- Cumhuriyet Savcıları hazırlık soruşturmasında hakimlerin sahip oldukları yetkileri kullanırlar.

Madde 10- Hazırlık soruşturmasında Cumhuriyet Savcıları sanıkları ve şahitleri ayrı veya toplu olarak birbirleriyle yüzleştirebilirler.

İKİNCİ BÖLÜM KAMU HUKUKU DAVASI

Madde 11- Cumhuriyet Savcıları ilk soruşturmaya tabi tutmaya gerek görmedikleri işleri iddianame ile doğrudan doğruya mahkemeye verebilirler. İlk soruşturmanın yapılmasının kanunen zorunlu olduğu durumlarda bile savcılar bu yetkiyi kullanabilirler.

Madde 12- Dava açılması izine bağlı olan işlerde izin verme yetkisi vali ve kumandanındır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İLK SORUŞTURMA

Madde 13- Hakim reddine dair dileklerin kabul edilmemesine dair kararlar kesindir.

Madde 14- Hazırlık soruşturmasında Cumhuriyet Savcıları tarafından katibin huzurda bulunması ile yapılan soruşturma işleri ilk soruşturmada tekrarlanmaz.

Madde 15- İlk soruşturmanın açılması kararına itiraz edilemez.

Madde 16- Onuncu maddedeki yetkiye sorgu hakimi de sahiptir.

Madde 17- Cumhuriyet Savcıları ilk soruşturmadan sonra iddianamelerini iki gün için de yazmaya mecburdurlar.

Madde 18- İddianame saniğe tebliğ edilmez (verilmez).

Madde 19- Ağır cezayı gerektiren suçların soruşturması tutuklanarak yapılır ve bu tutukluların duruşmadan evvel tahliye edilmesi kararları ancak valinin onayıyla uygulanır.

Madde 20- Eski hale getirme talebinin reddine dair olan kararlar kesindir.

Madde 21- İlk soruşturma sırasında verilen tutuklama kararlarına sanık tarafında itiraz edilemez.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM DURUŞMA

Madde 22- (...)

Madde 23- 13., 19. ve 21 maddelerin hükümleri duruşmada da uygulanır.

Madde 24- Gecikmesinde zorunluluk bulunan haller dışında mahkeme gerekli tebliğleri yaptırarak iddianamenin verilmesinden itibaren en fazla beş gün içerisinde duruşma yapar.

Sanık sabit delillerle mahkemeye verilirse hemen duruşma yapılarak hüküm verilir. Engel sebepler olmadıkça duruşma bir celsede bitirilir. Cumhuriyet Savcısı da iddiasını aynı celsede beyan etmeye mecburdur.

Madde 25- Askıya alma ve erteleme süreleri zorunluluk olmadıkça beş günü geçmez.

Madde 26- (Duruşmada) Cumhuriyet Savcısının hemfikir olmasıyla şahitlerin Cumhuriyet Savcıları ve sorgu hakimi tarafından (ilk soruşturmada) tespit edilmiş ifadelerinin okunması ile yetinilebilir.

Madde 27- Delillerin toplanmasından sonra Cumhuriyet Savcısı iddiasını hemen bildirir. Duruşmanın bir çok celsede sürmüş olması ve evrakın incelenmeye muhtaç bulunması gibi sebeplerle iddiasını hazırlamak için Cumhuriyet Savcısına beş gün mücadele edilebilir.

Madde 28- Sanık ve avukatına savunmalarını hazırlamaları için iki gün zaman tanınabilir. Hüküm duruşmanın bitiminden itibaren üç gün içinde bildirilir.

Madde 29- Valilik (sınırları) içindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tabi olmayıp kesindir.

Madde 30- (...)

BEŞİNCİ BÖLÜM ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

Madde 31- Vali ve kumandan emniyet ve güvenlik bakımından gerekli görürse il halkından olan kişileri ve aileleri il içinde bir yerden diğer yere nakletmeye ve bu gibilerin il içinde oturmalarını yasaklamaya yetkilidir.

Madde 32- Vali ve kumandan herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın ertelenmesine ve cezaların teciline yetkilidir.

Bu erteleme ve tecil zaman aşımı işlemine mani olmaz.

Madde 33- İdam hükümlülerinin vali ve kumandan tarafından teciline gerek görülmediği takdirde infazı emrolunur.

Madde 34- Tunceli ili içinde oturanlar Elazığ, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl illeri-ne geçerek Türk Ceza Kanunu'nun bu kanunla tespit edilen suçları işledikleri takdirde, işledikleri suç Tunceli ili içinde işlenen suçlarla ilişkiyse, bunlar ve bunlara yataklık edenler Tunceli'deki makam ve mahkemelerce bu kanunda ki usule göre takip olunurlar (yargılanırlar).

Madde 35- Bu kanunun hükümleri makabline şamildir (geriye dönüktür, yani geçmiş de kapsar).

Madde 36- (...)

Madde 37- Bu kanun yayın tarihinden 1 Ocak 1940 tarihine kadar geçerli olacaktır.

Madde 38- Bu kanunun hükümlerini Bakanlar Kurulu yerine getirir.

31.12.1935⁴

¹ Dönemin Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak

² Bu sayı sadece yokedilmesi planlanan toplumun ileri gelenlerini kapsıyor.

³ Yani yok etmek.

⁴ Bu kanunun hükümleri sonradan çıkarılan çeşitli kanunlarla 1946 yılı sonuna kadar uzatıldı.

yaşadığına dair bir alamet göster n'olur!	Gitme	Dersim
<p>sılasızlık bir sarı sudur "bulantı"sına doyum olmaz sılasızlık sonsuz bir gurbettir ki sonbahar sarılığundan geçilmez</p> <p>"benden sonrası tufan" halet-i ruhiyesi ve "bensiz yaşanmamalı tek bir an!" sevdası</p> <p>işte sılasızın tüm hikayesi</p> <p>(...)</p> <p>velhasıl sılasızlık renksizlikle regarenklilik arasında sapsarılıktır harbisinden ...</p>	<p>Gitme Kopma kurduğum şehirden ! Sevmiştim ülkeni... Sarı gölgesini güneşin dudaklarında tuz tadında öpüşlerin yumuşak, yapışkan ve ürperten dokunuşların...</p> <p>Nasıl untulur kısa gelmiş evimin perdesi birlikte taşıdığımız onca şey, nasıl gidersin böyle habersiz bensiz beni sevgilere doğru yelken açmaya ..</p>	<p><i>Daglara çıkıp dolasa dolasa gezsem diyorum Düzgün Baba'da ates ates yaksam diyorum Toprağı yaprak yaprak kurutsam diyorum Dersim kanayan bir güldür Yazgısı yazılmaz Dersim'in</i></p> <p><i>Munzur'dan kana kana içsem diyorum Suları ırmak ırmak bıraksam diyorum Dersim'i karıs karıs gezsem diyorum Dersim kanayan bir diyardır Yazgısı yazılmaz Dersim'in</i></p>
B. Bilmez Can	Nehir Gökçe	Zeki İstik

"DERSİM" VE M. ORUÇOĞLU

X. Sefkan

(...)

Yargıların kötüsü, olumsuz ise bireylerin zorunluluk yargılarıdır. Elbet ki güneş doğarsa gündüz, batarsa gece olur; bu bir zorunlu doğa olayıdır. Fakat kimi zaman bireylerde insan doğasına aykırı olarak zorunluluk yargıları oluşur; doğruyu yanlış olarak görme olayı. Bu, bireylere göre görünen ev sarıya boyanmış, sarıya ısrarla mavidir, mavi diye idda eder. Ev üç odalıysa hayır iki odalıdır, ne fark eder ki! Görünen elma ağacında ki kocaman elmayı da küçük kiraz olarak görür.

Düşüncesini zorlayarak insan doğasına aykırı olarak zorunluluk yargısını harekete geçirir. Oysa aklı başında hiç bir canlı, yanlış doğru olarak yapmaz. Bu yanlış insan doğasına, insan mantığına ters düşer. Çelişkiler de bu noktada başlar. 70. yılların başında silahlı mücadeleyi hedef alan düşüncelerinden dolayı M. Oruçoğlu bir kaç arkadaşıyla beraber TİİKP'nden ayrılarak Dersim'de faaliyet yürütür.

Yabancıysa oldukları bu topraklarda yaşayan halk ile birkaç Dersimli öğrenci dışında iletişimi nasıl kurdukları düşündürücüdür. Merkezi yerleşim yerleri hariç, kendi lisanları dışında hiç bir dili konuşmayan, anlamayan ayrı bir kültür yapısı olan bu halkın varlığı, halkın konuştuğu dili de anlamamakla beraber, önder kadro için hiç bir şey ifade etmemektedir. Zorunluluk yargısıyla bu halkı Türk olarak da geçiştirmişler, Kürt olarak da.

Oysa yeryüzünde yaşayan tüm halkların sözcüklerle ifade ettikleri birer dilleri, lisanları vardır. Dersim halkının da Zazaca olarak adlandırdıkları bir dili var. M. Oruçoğlu birkaç kez Zazaca bazı sözcüklerden bahsettiyse da Dersim'deki halkın kimliğinden ısrarla kaçınmaktadır. Bu düşüncenin altında da siyasi bir çıkarın yattığı tahmin edilebilir.

Doğanın yasaları gibi insanların da belirli yasaları vardır. İnsanlar doğruyu, yanlış, haklıyı, haksızı bu yasalara göre değerlendirerek bir sonuca varırlar. Görünen ev sarıya boyanmışsa sarıdır. Eğer üç odası varsa üç odalıdır. Elma ağacı meyve tutmuş ise tuttuğu meyve de elmadır. Ters düşünülemez.

70'li yıllarda Türkiye'de devrim rüzgarları esiyordu. Devrim kaçınılmaz görünüyordu. Devrimin itici gücü kaybedecek hiç bir şeyi olmayan işçi, köylü hazır bir ordu olarak görülüyordu. Devrim ordusuna gerekli olan ihtiyacı da Türk ordusunun elindeki askeri malzeme gösterilerek bu ordu biziz, bizden birileridirler deniliyordu. Oyasa bu gerçeği somut olarak Türkiye halkları gördü ve yaşadı. Ne öyle hazır bir işçi-köylü ordusu, ne de öyle bir zemin oluştu.

Düşünülen ideolojiyi hayata geçirmek için hayali bir zorunluluk yargısıyla öyle olmasın, böyle olsun, böyle olmasaydı, şöyle olsaydı gibi olsayım ve varsayımlarla gerçek dışı sunni düşünceler de ergeç süreç içerisinde insan doğasına aykırı ve yanlış olarak ortaya çıktılar.

70'li yıllarda, siyasi faaliyetlerin yoğun olduğu dönemleri Dersimli gençlerle beraber Dersim dışında, Dersim'e gelen siyasiler de çok iyi anımsarlar. Ufacık Dersim meydanında akşamları okul bitişlerinde arı gibi kaynaşmalar olurdu. Gruplar halinde tartışmalarda koltuk altlarındaki kitaplar çıkarılır, anında paragraflar okunurdu. Bu hararetili tartışmalar hergün tekrarlanırdı. Lise ve dengi okullarda da öylen saatlerinde okul bahçelerinde duvar diplerinde bazen de tenefüslerde sınıfta tekrarlanırdı. Konu devrim, araç, Moskova, Pekin, Tiran, üç dünya teorisi, sosyalemperyalizm ve kırsal kesimler-

den başlayarak devrim kıvılcımını ateşlemek... Bu tartışmalar sonrası kavgalar olur, daha illeri gidilerek birbirlerinden adam vururlardı. Böylece zorunluluk teorisinin getirdiği eylemler de gerçekleşirdi. Türkiye'de özel bir yeri olan Dersim'de faaliyet yürüten siyasiler Dersim'den dünya tahlilini yaparken Dersim gerçeğini gözardı ederek tarihi bir hataya düştüler.

Buna paralel Dersimli'lerin kültürel yaşamıyla içiçe geçen inançları gözönüne alınmazdı. Nedensiz olarak rededilirdi. Türkçe bilmeyen Dersimlilere, ya Türkçe öğretilir, ya da nadiren Zazacaya tercüme edilirdi. Yaşlı ve orta yaşlı Dersimli'ler bu tür olaylara üzülür, "na cencê ma çaê nia kenê? Haq kesi şaş nêkero! 38 de dewlete kotere ma ma qır kerdime, nıka ki nê kotêra jüvini, jüvini qır kenê, jüvini ra çı wazenê!" Tüm konuşulanları dinler, verilen nutuklara karşı başlarını sallardururlardı. Çünkü onlar bu acı gerçeği o ölüm-kalım, top-tüfek, ateş ve sürgün ile canlı olarak yaşamışlardı.

Kim bilebilirdi ki yıllar sonra Dersim'in dağları, ormanları ateşe verilecek, köyleri boşaltılacak, Dersim insansızlaştırılacak, 21. yüzyıla girerken, medeni dünyanın hiç bir yerinde uygulanmayan, ambargo uygulanarak karne sistemi ile bir lokma ekmeğe muhtaç bırakılacaklarını.

Buna paralel Dersimli'lerin yürekte inandıkları kültürel yaşamlarıyla içiçe geçen inançları gözönüne alınmaz, o zamanın siyasileri tarafından rededilirdi. Dersim İncancına karşı çıkarak cemleri engellenir, pir ve rayberleri gerici görülerek afaroz edilirdi. Oysa Dersim'de duyarlı ve inançlı bir gençlik vardıysa, bunda Dersim kültürünün, Dersim yaşayış biçiminin, bölüşüm ve hoşgörüsünün ayrıcalığının etkisi vardı.

Alevilik ve Dersim İncancına tüm bunlar yapılırken buna karşın sunni inanca, şeriatta karşı hiç bir engelleme yapılmaz, müftü ve hocalar neredeyse illerici görülürdü. Geçmişteki yanlış tutum yüzünden afaroz edilen Alevilik felsefesinin ise bugün nedenli haklı bir zeminde olduğunu hep beraber görmekteyiz. 1972'lerden itibaren TİKKO Dersim'deki eylemleriyle sesini duyurur. M. Oruçoğlunun da belirttiği gibi TİKKO bir Dersim örgütüdür. Örgütü Dersimliler dağa kaldırdı. Baskıya, zulüme, dayatmaya karşı tarihin her döneminde isyancı ve eylemci ruhu ile bilinen Dersimli'ler 70'li yıllarda haklı sınıfsal davaya inanarak en ön saflarda yer alır, çeşitli örgütlerin en üst kademelerinde sorumluluk üstlenirler. Peşpeşe gelen askeri darbelerle M. Oruçoğlu gibi Dersim'in asimilasyonunda rol alan bazı önder kadrolar yurtdışına kaçarak yaşamlarını yurtdışında sürdürürler. İsyancı ve eylemci ruhuyla bilinen Dersimli'lerin ise bir kısmı yaşamını yitirir, çoğuda tutuklanarak hapislerde çürütülür.

Devletin Dersim üzerindeki yoketme, eritme ve asimilasyon politikasını baskı ve zulümle dayatması sonucu Dersimli'ler 1990'dan itibaren evini barkını bırakarak, güzelim Dersim'i terketmek zorunda kalarak, çeşitli yerlere sürgüne giderek, zorunlu gurbet hayatını yaşadılar. O güzelim Dersim'i insansızlaştırma politikası da hayata geçmiş oldu. Yalnız arkadaş bir zamanlar devlet tarafından 1938'de katliam görmüş, zorunlu sürgüne gönderilmiş, sürgünün ne olduğunu, vatan hasretinin ne olduğunu bilen, 1970'li yıllarda da çocukları tarafından yabancı oldukları, anlamadıkları bir lugat ile azarlanmış olan, "qederê mao, se vacime!" diyerek karne ile bir lokma ekmeğe muhtaç bırakılan, köyleri, ormanları, tarlaları yakılmış, duvar diplerindeki 80'lik gözü yaşlı, baynu büyük yaşlılar kaldı. Dağlarda ot bitmiyor artık, yaylalara çıkmıyorlar, insana hasret, kurda kuşa hasret bırakılmışlar. Tam bu aşamada insan doğasına aykırı olan yasaların geçmişteki yanlış uygulamalarının da nelere mal olduğunu ve nelerin kaybedildiğini bir kez daha somut olarak gözler önüne serdi.

Bu konuda ne gerçektir ki Dersim dışında yaşayan Dersimli'lerin Dersim'e bakış açısı gerçeklik kazanır. Özellikle Avru-

pa'da yaşayan Zaza aydınları yaşadıkları kapitalist ülkelerde insan haklarının ve özgürlüğünün olduğunu görürler. Her kişinin kendi dilinde konuşma ve okuma hakkına sahip olduğunun görülmesiyle Zaza (Dimil, Kırmanc) halkının dili ve kültürü ile ilgili araştırmalar neticesinde Zazaca yayın organları çıkartarak tarihe damgasını vurdular.

Aradıkları sorulara yanıt bulamayan, biz kimiz, neyiz, hangi dili konuşuyoruz, kendilerini ifade edemeyen çoğu insanların çelişkilerine yanıt veren Zazaca yayın organları tarihi bir gerçeği, tarihi belgelerle ispatlaması Türkiye'de ve Avrupa'da büyük bir sevinçle yankı yaptı.

Böylece gerçekliğinden koparılmak istenilen halk ve tarihin her döneminde kanlarla sulanan Dersim kendi gerçeklerine kavuşmuş oldu.

Bir zamanlar sınıfsal davaya inanan M. Oruçoğlu yurtdışına çıktıktan sonra yaşam gereği kapitalist sistemin etkisinde kalarak düşüncesini seks ve cinsellikte yoğunlaştırır. Bu yapıya kişinin ruhi yapısı ve her kişinin doğasında olan bir özlemi bir sırrı vardır. Bu sırrı insanlar yıllar boyunca içlerinde saklı tutar, ortamı oluştuğunda ise hayata geçirir. M. Oruçoğlu Dersim'e gittiği ilk siyasi yıllarda dahi içindeki bu gizli cinsellik fantazisini düşler (Tohum da).

(...)

Avrupa'daki rahat yaşam çoğu insanların iç dünyasını net bir şekilde olumlu veya olumsuz olarak ortaya koyar. İçki, kumar, gece hayatı, özellikle M. Oruçoğlu gibi cinselliğe ve seksi ön alanlar için bulunmaz deha bir yerdir. İsteyen bir kişi yüzlerceyle beraber olabilir. Kişinin bu fantazisine Dersim adlı romanıyla '38 Dersim katliamı döneminde ölüm ve kalımın yanyana yaşandığı bir ortamda, kan gölüne dönen Dersim topraklarında, Dersim'in yaşam ve felsefesine aykırı, insan doğasına ters düşen bir yaklaşımla Dersimli'leri alet etmeye kalkışması insanlık adına yüz kızartıcıdır.

M. Oruçoğlu eleştirilere yanıt verirken zorunlu olarak Zazaca aşk türkülerinden örnek verir. Kendisinin bahsettiği aşk türküleri aceba hangi dönemlerde söylenmiştir? Zamanlama doğru mu? 1938 Dersim katliamı döneminde erkeklerin cephelerde mücadele verdiği, kadın ve çocukların da mağaralar da mahruz kaldığı top ve ateş ortasında Ximê dereye inmiş, gençler ardına mı düşmüştü?

Avrupa'daki yaşam standartlarının Türkiye'de ki yaşam şartlarından daha elverişli olması nedeniyle iradesine sahip olmayanlar, özentiyeye dayalı ufak bir eğilimle özünden koparak Avrupa kültürüyle hiçleşebilirken, doğanın ve insanın kendine özgü yasaları çerçevesinde düşünme yargısıyla yaşadıkları bu rahat ortamda kendilerini ifade edememe zorunluluğunu yaşayan, vatan hasretiyle kavruan, kendi öz dilini konuşamamanın nedenini düşünerek "ma kamime, zonê ma çiko?", şimdiye kadar kendi gerçeğimize ne yaptık? sorularıyla hareket eden Avrupa'daki Zaza aydınları siyasi çalışmalarını başarıyla sürdürmeleri neticesinde, insanlık tarihinin evrim süreciyle çelişmeyeceği, nasıl ki bulutlar oluştuğunda yağmur yağar, güzün buğday ektiğinde baharda filizlenirse, doğadaki sel ve deprem felaketlerinin önüne geçilemiyorsa, aynı şekilde süreç ne olursa olsun tarihte yaşamış, var olan bir halkın ve Dersim gerçeğinin önüne de geçilmeyeceğini ortaya koymuştur.

Bu doğanın değişmez bir kuralıdır. İnsanlar buldukları herhangi bir yerde kendi gerçeklerini doğanın değişmez bir parçası olan düşünme yargısıyla ifade etmek zorunda.

Tanrıya inanıp, inanmamak kişinin kendi yargısına bağlıdır. Konu Dersim olduğu için Dersim kültürünü ve sosyolojik yapısını araştırmak gerekir. Dersim tarihinde hiç bir zaman kadına özel mülkiyet gibi sahip çıkılmamıştır. Aksine kadın baş tacı olark görülmüş, sevgiye bağlı duyguyla kimse ile bölüşülmemiştir. Dersim'de yaşanan aşiret arası sorunların çözümsüzlüğünde kadın araya girdiğinde taraflar kadına olan

saygı ve değerinden dolayı barışmışlardır. Dersim'de kadınlar aşiret reisliği yaparak, aşiretin eli silah tutan erkeklerine rağmen aşireti yönetmişlerdir.

Dersim inancın'da da kadın, erkek ile eş değerdedir. Eğer bir ziyarete gidiliyorsa erkek kadınıyla beraberdir. Eğer ceme gidiliyorsa kadına beraber gidilir, pir ve rayber huzurunda erkek ile kadın bir bütündür. Ne yazık ki M. Oruçoğlu bu konuda yeterli bilgiye sahip olmamakla beraber araştırma zahmetine katlanma gereği de duymamıştır. Dine ve tanrıya inanan kişilerin aşk ve sevimlerini başkalarıyla bölüşmek zorunda olduklarını sanmıyorum. Sevişmek seven iki kişinin duygularının en son aşaması olup fizyolojik bir olaydır. Bu fizyolojik beraberliği başkalarının gözü önünde yapmanın düşünün bir varlık olan insanın doğasına yanlış gelen eylemleri genel bir yargıyla süzdükten sonra yanlış doğru yapacakları mümkün değildir. Akli dengesi yerinde olan hiç bir kişinin eşiyile beraber başkalarının gözü önünde evde, sokakta hiç utanmadan, sıkılmadan hayvanlar gibi ar duymadan sevişeceğini ve eşini başkalarıyla paylaşacağı düşünülemez. Evrim geçiren insanın özgün bilinciyle kendi doğasında kendine özgü duyguları çerçevesinde başkalarıyla asla bölüşmeyeceği değerleri vardır.

Sevme duygusu çerçevesinde insanlar eşini, kızını, bacısını, dilini, memleketini farklı duygularla sever. Bu sevgi türleri farklı olarak algılanır. İnsanın ruhunda olan ve doğasına ait olan insan yasasıyla ölçülüdür.

Her ne kadar insanlar sevme duygularını ispata kalksalar da fiziki olarak bir cisim gibi veya karşısına geçtikleri bir aynada kendilerini gördükleri gibi görerek, tutarak, dokunarak ruhundaki bu duygularını başkalarına göstererek ispatlayamazlar. Benim çocuğumu sevdiğim gibi başka biri benim cocuğumu benim gibi sevmesin. Benim annemi ve kardeşimi sevdiğim gibi başka biri bunları benim gibi sevmesin.

Eğer bugün Zazaca konuşulup yazılıyorsa Kırmanc halkının diline, kültürüne, tarihine ve memleketine olan sevgisindedir. Yoksa bir Alman, bir İngiliz veya bir Arap kendi memleketini sevdiği gibi ve kendi dilini konuştuğu gibi ne Zaza halkının vatanını (Dersimi) sevebilir, nede Zaza halkının konuştuğu Zazaca'nın özgürlüğü için çalışarak Zazaca'yı konuşur. Her vaş koka xo ser roeno (her ot kendi kökü üzerinden biter).

'38 cumhuriyet dönemi ve '38 öncesi Osmanlı döneminde defalarca istilalara ve taruzlara karşı koyan Dersimli'lerin sırtlarını dayadığı gücünü ve kuvvetini onlardan aldığı Anadolu ve Mezopotamya'nın en sarp dağlarının düğümlendiği Dersim'de kışın kuşun bile uçmaya cesaret etmediği o dağlarda M. Oruçoğlu akıl almaz zorunlu hayal gücüyle sevişmeyi bir an bile aklından çıkarmayan Yavan'a masallar misali yüksekliği 4-5 metreyi bulan karda katırıyla üç kadını taşıtabiliyor.

Yerli bir Dersimli olarak çocukluğum Dersim'de geçti. Doğaya olan tutkuyla çıktığımız dağların geçit vermemesinden ötürü arkadaşlarımızla defalarca yaz ortasında maruz kaldık. M. Oruçoğlu kendi çıkarı için gündemdeki Dersim'i malzeme olarak kullanma hakkını kendisinde nasıl bulabiliyor? Bu hakkı kendisine kim tanımıştır?

M. Oruçoğlu insanlığa yakışan bir onurla insan yasaları çerçevesinde insan doğasına uygun olarak Dersim'den ve Dersim halkından özür dilemelidir. Unutulmamalıdır ki hatasını gören ve yanlışını kabul eden kişi onurlu kişidir.

Bu dörtlüğü hatırlatmadan edemeyeceğim.

Zülüm sığmaz iken ovadan dağa
Hasret bırakıldık baba ocağa
Bilinmeyen bir mezarlığa
gömülerek unutulmaya çalışıldık.

Dersim adıyla değil özülle Dersim kalacaktır.

DERSİM İNSAN, DOĞA ve KÜLTÜR VARLIĞINI SAVUNALIM.*

Sevgili hemşehriler,
Dersim'in ilerici, insancıl, demokrat dostları;

Şu anda Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde, özellikle Dersim'de tahammülü zor haksızlıklar yaşanmaktadır. Yurdun bu köşesi adeta yıkılıyor..

"Adeta" değil, gerçekten yıkılıyor! İnsan unsuruyla, doğasıyla ve daha da önemlisi kültür varlığıyla birlikte yıkılıyor.

Bu bölgenin, Orta Anadolu (Kapadokya) ile birleştiği, Yukarı Mezopotamya'nın Fırat ve Murat arasında yer alan Dersim, bu yıkımın en önemli hedefidir. Çünkü Dersim, etnik, dinsel ve kültürel yapısıyla çok özel bir yerdir. Orası özgürlüğün kartal yuvası, tarihin canlı arşivi, modern dünya çağdaş insanların yurdu. Burayı yıkanlar, daha farklı bir "Dersim" yaratmak istiyorlar.

Şu anda Dersim bütünüyle göçürülmüş durumdadır.

Evet, "bütünüyle" diyoruz, çünkü üretim faaliyeti yasaklanan bir yerde dayatılan, anlamsal olarak budur. Hemen hemen tamamı "köylü" olarak bırakılmış bu ilde, artık köyler yoktur. Köyler, askeri gerekçelerle tamamen boşaltılmıştır. Köyler, özgün yapı ustalığı, oyma-kabartma kapıları, süslü rafları, duvardaki sazi, tarımı, Hitit ve Urartu kilimi ile, sofı, cacımı, kilimi, desenli heybesi, çapraz ayaklı kürsüsü, cevzili çeyiz sandığı, bölgeye özgü tahta un ambarı, meski, niresi ve hengajı ile birlikte yıkılmış-yıkılmıştır. Dersimliler'in gözü gibi koruduğu yüzbinlerce dekar orman alanı yakıldı. İnsanın bölgeye adaptasyonunu sağlayan tarım ve hayvancılık yok edildi. Artık bir daha oranın doğası içinde biçimlenmiş "Dersim keçisi"ni, bakımsızlıktan kuruyup yok olan meyve bahçelerini yeniden üretemesiniz. Şu anda bölgede yaşadığı söylenen 80 bin kişi, adeta toplama kampı ve mülteci sığınağına, ya da Amerika'daki "Kızılderili rezervleri"ne çevrilen askeri bölgelerde (il merkezinde ve bir kaç kasabada) yoksul, perişan bir halde askeri ve polisiye denetim altında yaşamaktadır. Daha doğrusu bölgeyi tamamen terk etmeye zorlanmaktadır. Çünkü geçinebilmek için yapabilecekleri hiç bir şey yoktur. Terk etmiş olanların kendi vatani ve kültürü ile bağlarını tamamen kesmek için de, bölgeyi gezmek, kutsal yerleri ziyaret etmek imkansız hale getirilmiş, seyahat özgürlüğü yok edilmiştir. Yurt özlemiyle Dersim'e gidenler, Dersimli bir aydının belirttiği gibi, asker-Özel Tim denetiminde akrabalarıyla "kasabada açık görüş" yapıyorlar.

Bunları uzun uzun hatırlatmanın anlamı yok, olan-bitenler ortadadır.

Bu duruma karşı çıkmak, etnik-kültürel otantik bir bölgenin yok edilmesini önlemek bütün demokrat, ilerici insanların görevidir. Ama herşeyden önce Dersimlilerin görevidir. Dersim'in dışında, ülkede ve Avrupa'da yüzbinlerce Dersimli yaşamaktadır. Dersimliler Dersimsiz yaşayabilir mi? 1938'den sonra, bütün cazip istihdam olanaklarına rağmen, Türkiye'nin verimli ve zengin bölgelerini terk ederek yeniden Dersim'in yoksul ana kucağına geri dönen onbinlerce insan, Dersimlilerin Dersimsiz, en azından mutlu yaşayamayacağını gösteriyor.

Ata yurdunun bu şekilde tahrip ve yok edilmesine seyirci durmak, Dersimliler'in büyük yurtseverliğine yakışmıyor.

Bizler, bu inançla, "Dersim'in insan, doğa ve kültür varlığını savunmak" amacıyla bir "girişim" başlattık ve bir "savunma" inisiyatifi geliştirmek için geçici bir "Girişim Komitesi" oluşturduk.

Bu çalışmayı başlatırken, daha önce Dersim'i savunmak amacıyla kurulan pek çok komitenin ve bir dizi derneğin olduğunu

biliyoruz. Bunların hepsi bizim için saygın bir yere sahiptir ve ortak savunma inisiyatifi geliştirmede avantajlarımız sayıyoruz. Ne var ki, daha geniş yelpazede, daha güçlü ve sürekli bir çalışmanın gerekli olduğu da açıktır. "Dede"sinden politikacısına, bilim insanı ve entelektüelinden emekcisine kadar Dersimi savunmak isteyen herkesi bu çalışmaya katmak istiyoruz.. Aynı kapsamda bir çalışmanın Türkiye'de de geliştirilmesi için Dersimli kuruluşlarla ve kişilerle temasa geçiyor ve onlara da öneriyoruz.

Avrupa'daki bu girişimimizin ilk kitleye açık toplantısını 19 Eylül '98, saat 14.00'de gerçekleştiriyoruz.

Konu: "Dersim'in insan, doğa ve kültür varlığını savunmak için neler yapabiliriz?"

Yer: Ludwigsburg Alevi Kültür Merkezi salonu:
Daimlerstr. 16, 71696 Möglingen.

Telefon: 07141/490860, Fax: 07141/490846, Cep telefonu: 0172-7275140

Girişim komitemizin inisiyatifinde gerçekleştirilecek bu toplantıya, amacımızı paylaşan bütün Dersimlileri ve Dersim'in dostlarını katılmaya davet ediyoruz..

Bu toplantı aşağıdaki gündem çerçevesinde gerçekleştirilecektir:
I- Dersim'in insan, doğa ve kültür varlığını savunmak için neler yapabiliriz?

a) Girişimimiz hakkında katılımcıların, görüş, öneri ve eleştirilerini belirlemek;

b) Bu çalışmalara katılmak isteyenler ile ayrıca "Girişim Komitesi"nde yer almak isteyenleri tesbit etmek istiyoruz.

II- Üç ay içinde Güney Almanya'da yapılacak "Dersimliler Gece-si" hakkında tartışmak, çağrılacak kişi ve sanatçılar konusunda öneriler almak, bu gecede görev almak isteyenleri belirlemek istiyoruz.

5 Aralık 1998'de yapılacak gecenin ön çalışmaları başlatılmış durumdadır. Şu anda Stuttgart/Böblingen'de 3500 kişilik *Stadthalle* kiralanmıştır.

Türkiye'den yapılacak katkılar ve katılacak kimseler için temaslara yürütülüyor. Hazırlanacak "Dersim Tanıtma Broşürü" için hazırlık yapılıyor.

Bu geceyi, otantik görsel malzemelerle donatılmış, esas olarak Dersimli ozan, sanatçı, şair ve konuşmacıların yer aldığı; Dersim'in dününü ve bugünü etkili biçimde karşılaştıran, tamamen "Dersim rüzgarı"nın estiği bir gece yapmayı düşünüyoruz. Daha şimdiden bütün dostlarımızdan bolca görsel obje temin etmelerini ve komiteye ulaşturmalarını rica ediyoruz.

Bu gecede, "Dersim'in insan, doğa ve kültür varlığını savunma" konusunu bilince çıkarmayı, örgütlenmesini kolaylaştırmayı, bazı somut çalışmaları başlatmayı ve ülkedeki Dersimli kuruluşlarla birlikte belirlenecek kimi acil yardımları gerçekleştirilmeyi amaçlıyoruz.

19 EYLÜL'de buluşmak dileğiyle saygılar sunarız.

Geçici irtibat merkezi: yukarıda adresi yazılan LAKM'dir.

Dersim'in İnsan, Doğa ve Kültür Varlığını Savunma GİRİŞİM KOMİTESİ

* 19 Eylül '98, Ludwigsburg Alevi Kültür Merkezi salonunda 33 temsilcinin katılımıyla yapılan toplantı sonucunda, toplantıya katılanların Genel Kurul'u oluşturduğu kabul edilerek Dersim'in İnsan, Doğa ve Kültür Varlığını Savunma Girişim Komitesi de Dersim'in İnsan, Doğa ve Kültür Varlığını Savunma İnisiyatifi'ne dönüştürüldü. Ayrıca 13 kişilik bir İnisiyatif Koordinasyonu ve iki alt çalışma grubu oluşturularak toplantı sona erdirildi.

BERLİN'DE YAŞAYAN ZAZA ASILLILAR DERNEK KURDU

Adem Dursun

Berlin'de sayıları 15 bini bulan Zazalar, Yeşiller Milletvekili İsmail Hakkı Koşan'ın girişimleriyle biraraya gelerek dernek kurdu.

Birlik 90/Yeşiller Berlin Eyalet Milletvekili İsmail Hakkı Koşan, Berlin'de yaşayan Zazalar'ı biraraya topladı. Dernek kurucuları, amaçlarının Zaza kültürünü korumak ve çocuklarına bu dili öğretmek olduğunu söylediler.

BERLİN- Almanya'nın Multi-kültür şehri Berlin'de yaşayan 15 bin civarındaki Zaza,

Yeşiller Milletvekili İsmail Hakkı Koşan'ın girişimleriyle dernek kurdu. Yine Koşan'ın girişimleriyle milletvekilleri binasının konferans salonunda Zazalar kendilerini kamuoyuna tanıttılar. İsmail Hakkı Koşan'ın açılış konuşmasını yaptığı toplantıya, araştırmacı Hakkı Çimen, Berlin Dersim Kültür Cemaati Başkanı Kemal Karabulut ve Zazaca üzerine araştırmalarıyla tanınan Dr. Zülfü Selcan da konuşmacı olarak katıldı. Malatya, Sivas, Erzincan, Muş, Diyarbakır gibi şehirlerde 5 milyon kadar Zaza yaşadığını söyleyen Hakkı Çimen, 94'lü yıllarda Alevi Zazalar'ın koruculuğu reddetkileri için dağıldığını ve sürgün yaşadığını iddia etti.

Dr. Zülfü Selcan, yaptığı açıklama-da, Zazaca dilinin Kürtçe olmadığını, hele bir şive hiç olmadığını bildirerek, „Zazaca başlı başına gramer ve kural-ları olan bağımsız bir dildir” dedi.

Dersim Kültür Cemaati Bakanı Kemal Karabulut, Zazalar'ın kültürünü yok etmeye çalışan bazı çevrelerden korunmak için bu derneği kurduklarını ve amaçlarının çocuklarına Zazaca dilini öğretmek olduğunu vurguladı.

Sabah-Avrupa, 26 Mart 1998, Perşembe

ZAZALAR DERNEK KURDU

Almanya'nın bir "Multikültür" şehri olarak bilinen, yaklaşık 200 bin Türkiye vatandaşının yaşadığı Berlin'de sayıları 10-15 bini bulan Türkiyeden göçme Zazalar (Kırmançlar), Birlik 90/Yeşiller Partisi Milletvekili İsmail Hakkı Koşan'ın organize ettiği bir toplantıda milletvekilleri binasının konferans salonunda kendilerini kamuoyuna tanıttılar.

“Ben de Zazayım, aynı kültürden geliyorum” diyen İsmail Hakkı Koşan'ın açılış konuşmasını yaptığı toplantı daha sonra araştırmacı Hakkı Çimen, Berlin Dersim Kültür Cemaati Başkanı Kemal Karabulut ve Zazaca üzerine araştırmalarıyla tanınan Dr. Zülfü Selcan konuşmacı olarak katıldı. Bu tür toplantıları organize ettiği için çeşitli çevrelerce eleştirildiğini söyleyen İ.H. Koşan, bundan önce de Çeyenistan'dan ve Meksika'dan gelen bazı gruplar için de aynı türde toplantılar düzenlediğini, baskı gören gruplar olduğu müdetçe bu çeşit toplantılara devam edeceğini söyledi.

'sürgün olarak yaşıyorlar'

İsmail Hakkı Koşan'dan sonra sözü alan araştırmacı Hakkı Çimen, Zazaların tarihini anlatıp; Doğu Anadolu'nun çeşitli

şehirlerinde; Malatya, Sivas, Erzincan, Muş, Diyarbakır gibi.. yaklaşık 5 milyon kadar Zaza yaşadığını, 1984'lü yıllarda Alevi Zazaların PKK'ye karşı köy koruculuğunu reddetkileri için; son yıllarda yapılan baskılardan dolayı dağınık şekilde sürgün olarak yaşadıklarını belirtti.

Zazaca üzerine araştırma yapmış olan Dr. Zülfü Selcan ise; Zazaca dilinin Kürtçe olmadığını, bazılarının idda ettiği gibi Kürtçe'nin bir şivesi olmayıp, başlı başına grameri olan bir dil olduğunu söyledi. Dersim Kültür Cemaati Başkanı Kemal Karabulut ise derneğin en önemli kuruluş sebeplerinden birisi olarak, Zazaların kültürünü yok etmeye çalışan bazı çevrelerden korumak ve yaşatmak olduğunu belirtip şunları söyledi:

“Derneğimizin en önemli görevlerinden başlıcası da anadilimiz olan Zazacayı çocuklarımıza öğretmek ve bunun paralelinde de Zaza kültürünü vermektir. Ve biz Zazalar, yaşadığımız toplumda Zaza halkı olarak kabul edilmek istiyoruz. Bizler ne Türküz, ne Kürt, ne de Arabız. Biz Kırmanç-Zazayız. Bizler bütün dinlere ve kültürlere saygılıyız. Dolayısıyla da aynı saygıyı kendi kültürümüze istiyoruz. Ve bizlerin de Alman okullarında çocuklarımızın anadillerini öğrenmelerini istemek de hakkımız.”

Cumhuriyet Hafta, 10 Nisan 1998

Dersim Aleviten Kultur Verein e.V.
Dersim Alevi Kültür Derneği
Cematê Kulturê Elewiyunê Dersimi

Neumühleweg 9/11, 72270 Baiersbronn

Tel.: 0049/7442/122422, Fax: 0049/7442/3057

Bê qursê zoni, qursê sazi, folklor u koro

C K E D emserni kerdê:

- 1- 18.01.1998 de deguretena kongrea cematî.
- 2- 07.02.1998 de rozê Xızırı sero qesêykerdene.
Vengdayoği: Bava Mahmut Yıldız, Sabit Yıldız, Musao Areyiz, Ali Yasun.
- 3- 08.03.1998 de cüanikanê emegdaranê dina sero qesêykerdene.
Vengdayoği: Dr. Gülsün Fırat.
- 4- 04.04.1998 de “Wir stellen uns vor” zon, kultur u itîqatî sero seminer ebe Almankî.
Vengdayoği: Dr. Hüseyin Çağlayan.
- 5- 18.04.1998 de rabiye cematî.
Vengdayoği: Dr. Hüseyin Çağlayan, Rençber.
- 6- 1ê Gulane de ebe jü beyannama cemat ra pia Stuttgart de raşiyaiş kewtene.
- 7- 09.05.1998 de Germiya İmamı vıakerdene
Vengdayoği: Bava Mahmut Yıldız.
- 8- 12.05.1998 de ebe jü beyannama dirvetikerdena Akın Birdali kerde naletme.
- 9- 02.07.1998 de qetlê Sewazi ebe jü beyannama kerd naletme.
- 10- 10.10.1998 de mesela “Tarih ve Kimlik Boyutunda Dersim” sero seminer (beno).
Vengdayoği: Nustoğ Sait Çiya

**Referat über die Dersim-Gemeinde e.V. Berlin
im Abgeordnetenhaus von Seflin
am 13.03.1998**

Sehr geehrte Damen und Herren, liebe Freunde,

ich darf Sie im Namen der Dersim Kulturgemeinde begrüßen

Ich freue mich, daß Sie sich die Zeit genommen haben, uns kennenzulernen. Herzlichen Dank an Herrn Kosan, daß er zu dieser Veranstaltung eingeladen hat.

Ich versuche, Ihnen die Situation des Kirmanc-Zaza-Volkes in Berlin aufzuzeigen. Weiterhin möchte ich über die aktuelle Lage in unserer Heimat sprechen.

Zu unserer Situation in Berlin:

Die Vorbereitungen zur Gründung der Gemeinde begannen 1983 und fanden ihren Abschluß im Jahre 1994 mit dem Eintrag ins Vereinsregister als Dersim-Gemeinde e.V. Damals hatten wir 200 Mitglieder, deren Anzahl steigt. Nach großen Problemen haben wir uns mit Unterstützung des Senates ein Gemeindezentrum in der Mantoufelstraße 67 in Kreuzberg geschaffen. Wir sind noch am renovieren, aber hoffen, am 1.4. einziehen zu können. Wir hoffen, daß wir auch Gäste aus anderen Kulturen begrüßen dürfen.

Von meinem Vorredner sind Sie informiert worden, daß wir ein fast ausgelöschtes Volk sind. Um uns als Kulturvolk vor dem Untergang zu bewahren, haben wir diese Gemeinde gegründet.

Die zentrale Aufgabe unserer Gemeinde wird die Wiederaneignung unserer Kultur und Traditionen sein. Wir müssen unseren Kindern und auch den Erwachsenen die Möglichkeit geben, unsere Muttersprache zu erlernen. Wir müssen uns als Volk in unserer eigenen Geschichte erkennen, um von der Welt anerkannt zu werden. Wir haben in unserem Herzen eine Tendenz, die Geschichte der erlittenen Grausamkeiten nur noch wahrzunehmen. Weil die Grausamkeiten unsere reiche Kultur fast erschlagen haben. Deshalb ist es so wichtig, in unserem Denken die heiligen Orte unseres Volkes wieder zu finden.

Unsere Musik, unsere Kunst, unsere Literatur wird uns dabei helfen. Wir möchten als Müller- und Vätergeneration den kulturellen Reichtum unseren Kindern in der Gemeinde übergeben.

Die Gemeinde ist dankbar, daß sie in Berlin Zuflucht gefunden hat. Wir kommen nicht mit leeren Händen, unsere Gemeinde bringt Ihnen eine sehr alte Kultur. Wir freuen uns schon auf die Diskussionen mit anderen Kulturen. Vielleicht kann die Wertediskussion, die in Berlin dringend geführt werden muß, durch unsere alewitische Philosophie bereichert werden.

Wir verfügen über einen großen sozialen Reichtum, wo kein Mensch einsam ist. Wir sehen die Probleme dieser Stadt und werden unseren Teil zu ihrer Lösung beitragen.

In unserer Gemeinde hat sich inzwischen eine Mittelschicht etabliert, die Ausbildungsplätze für Jugendliche bereitstellen kann. Wir sind bereit, Jugendliche anzunehmen bis sie eine reguläre Lehrstelle finden. In der Gemeinde bekommen Kinder und Jugendliche Nachhilfeunterricht und die Betreuung bei Schularbeiten. Wir werden den verschiedenen Gruppen in der Gemeinde Aktivitäten und Treffs anbieten.

Unsere Jugendlichen, die hier geboren sind, fühlen sich einerseits als Berliner und schön wäre es, wenn die Berliner es auch so sehen würden. Andererseits sind sie in ihrer Kirmanc-Zaza-Kultur innerseelisch verankert. Sie wollen in Berlin leben, denn der Rückweg nach Dersim ist zerstört. Unsere Kinder und Jugendlichen brauchen die Anerkennung ihrer Identität als Kirmanc-Zaza, damit der seelische Druck von ihnen genommen wird. Es muß Schluß sein mit der Fremdbestimmung unserer Identität. Wir sind nicht Türken, nicht Kurden, nicht Araber, wir sind Kirmanc Zaza, und das soll seine Richtigkeit in dieser Gesellschaft bekommen. Wie unser Volk allen Religionen und Kulturen Respekt und Hochachtung entgegenbringt, so ist es auch unser Recht, dies von unserer Umwelt zu erwarten.

Die Gemeinde wird sich in Berlin vernetzen und ihre Interessen in den dafür vorgesehenen bestehenden Institutionen vertreten. Wir sind mit Unterbrechungen durch die Außengewalt seit Jahrhunderten Demokraten.

Unsere demokratische Weltanschauung findet in der Türkei immer noch keinen Platz in der national motivierten Organisation des Staates. Alle Bestrebungen nach Gleichberechtigung und Anerkennung unseres Volkes werden im Keim mit Gewalt erstickt. Auf Einladung der verbotenen Grünen Partei in der Türkei und verschiedenen zivilen Organisationen, fuhr eine Delegation am 24.9.1997 nach Dersim, an der auch der Referent teilnahm. Wir sollten die ökologische Vernichtung unseres Landes besichtigen und darüber Zeugenschaft ablegen. Nicht einmal das wurde geduldet. Unsere Gastgeber wurden in Istanbul auf die Polizei geladen, wo man ihnen mitteilte, daß das Dersim-Gebiet sich im Ausnahmezustand befindet. Aus Sicherheitsgründen wurde uns die Fahrt verweigert. Trotzdem versuchten wir nach Dersim zu fahren. Unser Bus wurde 900 km lang von der Polizei verfolgt. An der Landesgrenze wurden wir von der Armee empfangen. Mit Panzern und Gewehren im Anschlag. 5 Stunden brauchten wir, bis es uns gelang, den Baum zu pflanzen, den wir mitgenommen hatten, um ihn im abgebrannten heiligen Ort zu pflanzen. Unsere Delegation fuhr nach

Elazig. Die ganze Stadt war mit Panzern und Soldaten abgesperrt. ob-wohl dies kein Kriegsgebiet war. Wir wurden ins Hotel gebracht und durften ohne Genehmigung das Hotel nicht verlassen. Wir gingen trotzdem zu dem Verein der Menschenrechtorganisation, der eine Veranstaltung der Dersim-Flüchtlinge abhielt.

Sie erzählten uns, was ihnen geschehen war. Dazu möchte ich drei der Flüchtlinge zitieren:

- a) "Ich erzähle Euch, auch wenn sie mich nachher erschießen. Ein Soldat kam ins Dorf, sagte: Ihr habt bis Mittag Zeit, könnt Eure Sachen packen und das Dorf verlassen. Das Dorf wird angezündet."
- b) "Unsere Wälder in Kutuderesi, in Zage und in Munzur Tal brennen immer noch, vom Militär angezündet."
- c) "Wir sind jetzt hier, wir und unsere Kinder haben kein Brot. Wir haben nieman-den, an den wir uns wenden können. Ich überlege mir, ob ich mich nicht selbst erschießen soll."

Wir bekamen noch viel mehr zu hören, aber ich möchte das Auditorium nicht zu sehr belasten.

Wir fordern vom türkischen Staat

- den Aufbau zerstörter Dörfer, die Entschädigung der Vertriebenen und die Rückkehrgenehmigung,
- eine friedliche Lösung durch Anerkennung ethnischer und kultureller Identität des Kir-manc-Zaza Volkes
- mehr Demokratie und Einhaltung der Menschenrechte in der Türkei
- die Einstellung jeglicher militärischer Aktionen und politische Lösung ethnischer Konflikte
- die Anerkennung demokratischer Rechte des kurdischen Volkes und anderer Völker in der Türkei

An dieser Stelle bittet unsere Gemeinde die Berliner, sich mit den Forderungen des Kirmanc Za-za Volkes zu solidarieren und bedankt sich für Ihre Aufmerksamkeit.

Kemal Karabulut

Name Of the Organization:

The Australian Zaza language and Culture Group

Aim of the organization:

The aim of group is to continue enhancing and developing the centuries old Zaza language , culture and costumes, and introduce it to other communities in Australia. Three million Zaza people have been living in eastern Turkey, in and around the area known Dersim. The Zaza people have been denied the right to practice their culture, costume and speak the Zaza language by the Turkish state.

For this reason it has been almost impossible to establish written materials. In a Multicultural Australia our aim is to enhance, further develop and introduce our language, culture and costumes to the general Australian community via the form of print media and radio broadcasting.

To achieve this our aims are to:

Produce written material in Zaza Language

Produce Zaza Language radio programs

Provide Zaza Language classes for those who need it

Provide Zaza folklore dancing, music, theater and to develop similar cultural groups to undertake these activities.

Undertake research in relation to matters concerning the Zaza community and to also support and encourage those who plan to do this.

Assist in organizing Zaza celebrations and festivities

Australian Zaza Language and Cultural Group

E-mail to:Zazaprodi@usa.net

Kleine Anfrage Nr. 13/2883 des Abgeordneten Ismail H. Koşan (Bündnis 90/Die Grünen) über ausdrucksformen einer eigenständigen zazischen Kultur in Berlin

Ich frage den Senat:

- 1- Ist dem Senat bekannt, daß es unter den Immigrant(inn)en aus der Türkei eine Volksgruppe der Zazinnen und Zazen in Berlin gibt?
- 2- Erkennt der Senat die Zazinnen und Zazen als ethnische Minderheit mit einer eigenständigen kulturellen und sprachlichen Identität an?
- 3- Wird für zazischsprechende Kinder in den Schulen ihre Muttersprache (Zazisch) als Fach angeboten? Wenn nicht, beabsichtigt der Senat, dies einzurichten?
- 4- Ist dem Senat bekannt, ob es Lehrerinnen und Lehrer gibt, die dieses Fach unterrichten könnten? Wenn nicht, beabsichtigt der Senat, entsprechende Qualifizierungsmaßnahmen zu ergreifen?
- 5- Wie hoch ist die Anzahl zazischsprechender Erzieherinnen und Erzieher in den Kindertagesstätten, um eine zweisprachige Erziehung zu ermöglichen? Wenn es keine gibt, beabsichtigt der Senat, entsprechende Fortbildungsmaßnahmen durchzuführen?
- 6- Welche Möglichkeiten der Beratung und Betreuung in zazischer Sprache existieren in Berlin?
- 7- In welchem Umfang sendet der SFB (Hörfunk/Fernsehen) in zazischer Sprache?
- 8- In welcher Höhe hat der Senat zazische Kulturarbeit/Kulturangebote finanziell unterstützt? Für welche Aktivitäten hat der Senat diese Unterstützung gewährt? In welchem Verhältnis steht dies zu der Anerkennung und Finanzierung der Kulturarbeit anderer kultureller Minderheiten?
- 9- Inwieweit wird der in Berlin gegründete zazische Verein "Dersim Verein e. V." vom Senat als Ansprechpartner zur Regelung von Fragen des eigenständigen sprachlichen und kulturellen Selbstausdrucks anerkannt?

Berlin, den 15. Oktober 1997

**Hollanda Dersim Kültür Vakfı
(Vaqifê Zagonê Dêrsimi Hollanda-Deventer)**

Daha önce adı Hollanda Dersim Kültür Cemaati olan kuruluş vakfa dönüştürerek Hollanda Dersim Kültür Vakfı (Vaqifê Zagonê Dêrsimi Hollanda) adını aldı. Vakfi tanıtmak için yapılan toplantıya yediden yetmişe çok sayıda kadın-erkek katıldı. Vakfın kurucuları arasında Çetin Yıldırım, Hasan Küçük, Metin Ataç, Ahmet Arıkan, Ekrem yüzer, Şengül Ataç gibi tanınmış Dersimli simaların yer alması dikkateşayandır.

Antwort (Schlußbericht) auf die kleine Anfrage Nr. 2883

Im Namen des Senats von Berlin beantworten wir Ihre Kleine Anfrage wie folgt:

Zu 1.: Dem Senat ist bekannt, daß zu den Berliner Türken Personen gehören, die zazasprachig (oder dimilischsprachig) sind. Zaza ist eine eng mit dem Kurmanci-Kurdischen verwandte nordwestiranische Sprache (bzw. ein Dialekt), die in Teilen der Südosttürkei gesprochen wird. Die Mehrheit der Zaza-Sprecher fühlt sich ethnisch den Kurden zugehörig. Einige von ihnen verstehen sich seit Beginn der neunziger Jahre als eigenständige ethnische Gruppe.

Zu 2.: Der Senat setzt sich gemäß Artikel 10 Abs. 2 der Berliner Verfassung dafür ein, daß keine ethnische, religiöse oder sprachliche Minderheit diskriminiert wird. Für ein förmliches Anerkennungsverfahren von ethnischen Minderheiten besteht kein Anlaß.

Zu 3.: Nein, der Senat beabsichtigt nicht, für zazasprechende Kinder in den Schulen ihre Muttersprache als Fach anzubieten.

Zu 4.: Dem Senat liegen keine Erkenntnisse darüber vor, ob es Lehrer gibt, die diese Sprache unterrichten könnten; der Senat beabsichtigt auch nicht, entsprechende Qualifizierungsmaßnahmen zu ergreifen.

Zu 5.: Dem Senat ist nicht bekannt, wie hoch die Anzahl zazasprachiger Erzieher in Kindertagesstätten ist. Ein Bedarf für Fortbildungsmaßnahmen besteht nicht, da eine zweisprachige Erziehung in deutsch und in zaza nicht vorgesehen ist.

Zu 6.: Soziale Beratungs- und Betreuungsangebote stehen allen Berlinern unabhängig ihrer Staatsangehörigkeit offen. Einige Beratungsangebote werden darüber hinaus auch in türkisch und in kurdisch angeboten. Ein Bedarf an zazasprachigen Angeboten wird nicht gesehen.

Zu 7.: Radio MultiKulti (SBF 4) sendet im Rahmen seines Musikprogramms immer wieder auch zazasprachige Lieder; im Rahmen des kurdischen Programms werden Interviews auf zaza geführt, wenn die Gesprächspartner dies wünschen.

Zu 8.: Dem Senat liegt ein Antrag der Dersim Kultur Gemeinde e. V. auf Förderung von Selbsthilfeaktivitäten vor. Eine Förderung wurde vom Landesselbsthilfebeirat empfohlen und den Fachverwaltung befürwortet, konnte jedoch aus haushaltswirtschaftlichen Gründen bislang nicht erfolgen.

Zu 9.: Die Ausländerbeauftragte des Senats hat Kontakt zum "Dersim Verein". Sie begrüßt selbstverständlich die Tätigkeit aller Vereine, die sich für die Förderung der Sprache und Kultur ihrer Mitglieder einsetzen.

Berlin, den 17. Dezember 1997

Beate Hübner
Senatorin für Gesundheit und Soziales

DER ZAZEN-SKANDAL

von Werner van Bebber

Es gibt Skandale, die nur durch mutig vorgehen e Politiker aufgedeckt werden. Journalistischer Ehrgeiz hilft nicht weiter, wenn die Herrschenden einen skandalösen Vorgang geschickt unter den alltäglichen Papiermassen vergraben. Doch zum Glück gibt es noch ein paar systemkritische Abgeordnete mit Blick für das Wesentliche. So hat der bündnisgrüne Abgeordnete Ismail Kosan den Zazinnen-und-Zazen-Skandal entdeckt. Berlin - das wird alte Welt wissen. wenn dieser Skandal überstanden ist - Berlin mag einmal um Multikulturalität bemüht gewesen sein. Doch damit war es am 4. Januar 1988 vorbei, als der Landespres-sedienst mit der Kleinen Anfrage Nr. 13/2883 erschien.

Kosan hatte nach "Ausdrucksformen ei-ner eigenständigen zazischen Kultur" ge-fragt. Beate Hübner, Senatorin für Gesund-heit und Soziales, teilte dem investigativen Abgeordneten mit es sei dem Senat "be-kannt, daß zu den Berliner Türken Personen gehören, die zazasprachig die zazasprachig (oder dimilisch-sprachig) sind. Weiter hat die Senatorin herausgefunden. daß „Zaza“ eine nordwest-iranische Sprache ist und daß die, die Zaza sprechen, sich ethnisch den Kurden zugehö-rig fühlten. Aber: „Einige von ihnen fühlen sich seit Beginn der neunziger Jahre als eigenständige ethnische Gruppe.“ Interessant - doch das kann nicht alles sein, Frau Sena-torin! Jetzt kommt der Skandal: Kosan hat gefragt, ob der Senat den Zazen-Kin- dem Unterricht in ihrer zazischen Muttersprache anbieten will. Die Senatorin: „Nein, der Se-nat beabsichtigt nicht, für zazasprechende Kinder in den Schulen ihre Mutter-sprache ~ Fach anzubieten. Diese Kälte, dieses berlinzen-tristische Denken strafen die unter Politiker beliebten Metropolen- Vergleiche mit New York Lügen. Gerade New York, wo Straßenschilder längst nicht nur in ameri-kanisch und spanisch beschriftet sind, son- dern auch auf zazisch, russisch und nach einer Initiative von Regine Hildebrandt, auf sorbisch und wendisch.

Der Tages Spiegel Berlin, 15 Jan. 1998, Nr. 16220

MJB Verlag**Manfred Johannes Backhausen**

Büro: Dürkheimer Weg 78

D-40227 Düsseldorf

Telefon & Fax: 0049 / 211 / 785860

Der Verlag MJB steht allen offen, die zu den Themen Judaistik, Alevismus-Bektaschismus sowie islamische Sondergruppen (u.a. antike Gemeinschaften in Kurdi- stan und Mesopotamien, welche noch existent sind), ohne Rücksichten auf Ideologien, Parteien, Vereine, Verbände usw. publizieren möchte. Der MJB ist aussch- ließlich der Wahrheit und der Wissenschaft verpflichtet.

(...)

In den 1990er Jahren schein darüberhinaus der Dominoef- fekt auch innerhalb der "Kurden" weiterzuwirken. Inzwi- schen nämlich treten erste Angehörige der "Zaza" für ihre kulturellen Eigenständigkeit ein: Noch zehn Jahre zuvor waren sie für ihre "kurdischen" Rechte eingetreten. Ähnli- che Nationalisierungstendenzen zeigen sich aus bei Lasen oder Tscherkessen.

(...)

47 ethnische Gruppen innerhalb der Türkei beschrieb der Ethnologe Peter Andrews, andere Definitionen würden zu einer noch größeren Zahl führen. Bereits vor der Besied- lung Anatolien durch türkische Stämme aus Zentralasie- nim 10. Jahrhundert war das Land von den verschieden- sten Völkern geprägt, die einst hier gelebt hatten - teils nacheinander, teils gleichzeitig -, und doch zum Teil noch heute dort siedeln: Assyrer, Hethiter, Urartäer, Lydier, Perser, Meder, Mazedonier, Galater, Parther, Goten, Römer, Griechen, Kurden, Araber, Armenier, Georgier, Albaner, Bulgaren, Levantiner, Tscherkessen, Roma und andere. Oft läßt sich zwischen einer ethnischen Minder- heit und einer religiösen kaum unterscheiden (etwa bei den Armeniern), in anderen Fällen überlappen sich beide Kriterien (etwa bei kurdische, zazaitischen oder türksi- chen Aleviten) Auch die Stadt Istanbul war bis zum Ersten Weltkrieg ein beispielloses Gemisch von Menschen aller Länder, Sprachen und Religionen. (...)

ZAZA

Auch die Sprache der Zaza, mit ihren zwei nördlichen und südlichen Hauptdialekten. gehört zur iranischen Sprach- gruppe, an- ders als Kurdisch allerdings zu den west-irani- schen Sprachen. Die meisten Zaza--Sprecher leben in der zentralanatolischen Region Dersim (Tunceli, Erzincan, Bingöl) und bezeichnen sich selbst auch als Kir-manj (nicht zu verwechseln mit dem kurdi- schen Kurmanci) oder Dimli. Möglicherwei- se handelt es sich bei den Zaza um Nach- kommen der sogenannten Deylam, die vor über 1000 Jahren an Kaspischen Meer sie- delten. In ihren Überlieferungen führen die Zaza ihre Herkunft auf Chorassan (Nordost-Persien) zurück. In Tunceli lebende Zaza sind überwiegend Aleviten, die übrigen mehrheitlich Sunniten. Während Zaza von offizieller türkischer Seite als aufrührerisch angesehen und türkisiert wurden - seit 1971 gilt in Dersim der Ausnahmezustand-, gleichzeitig von kurdischen Nationalisten als Kurden betrachtet wur- den, hat sich in den letzten zehn Jahren bei einigen Zaza das Gefühl einer kulturellen Eigenständigkeit entwickelt. Seither erscheinen immer häufi- ger zaza-sprachige Zeit- schriften und Bü- cher. In der Türkei leben über drei Mil- lionen Zaza. Etwa 250 000 sind mittlerweile nach Deutschland emigriert. in Berlin wird ihre Zahl auf min- destens 10 000 geschätzt.

(..)

aus: Das Türkische Berlin. Martin Greve und Tülay Çınar. Berlin, Oktober 1997.

Herausgeberin: Die Ausländerbeauftragte de Senats,Potsdamer Str. 65, 19785 Berlin

TUNCELİ DAYANIŞMA KURULUNUN BASIN AÇIKLAMASI

Günümüzde bireyin Devlet için varolduğu düşüncesi gerilemekte, tam tersine devletin birey için var olduğu düşüncesi ağırlık kazanırken, özellikle uluslararası hukukun ulusal hukuka üstünlük sağladığı bir süreçte, sistemin yurttaşlarına hala Ortacağ mantığı ile baktığı, genelde bölgemiz, özde ilimiz Tunceli’de uygulanan antidemokratik uygulamaların bütün hızıyla devam ettiği herkesce bilinen bir gerçektir.

Köylerin yakılıp yıkıldığı, insanların öz topraklarından zorla göçettirildiği, doğasının tahrip edildiği, her an en temel ve kutsal hakkı olan yaşamının tehdit altında olduğu, insanların görevlilerce “gıda kontrolü” olarak adlandırdığı gıda ambargosu altında “terbiye” edilmeye çalışıldığı, eğitim, sağlık, ulaşım, haberleşme ve altyapı hizmetlerinin yapılmadığı, her türlü insani talibin ve demokratik örgütlenmelerin engellendiği, düşünce ve inanç özgürlüğünün hipotek altında olduğu, yarıaçık cezaevi konumundaki Tunceli’nin mağdur insanları olarak sorunlarımıza çözüm arayışı için buradayız.

Kökleri yetmiş küsur yıla dayanan, kaynağı ise bölge insanının kimlik sorunu olan bu acıların muhatapları biz Tunceli’de ve Tunceli dışında yaşama zorunda bırakıldık. Demokrasiye, özgürlükçü laikliğe, barışa, insan haklarına yürekten bağlı dünyadaki değişim ve gelişmeleri yakından izlemeye çalışan farklı Siyasi Parti, Sendika, Yerel Yönetici, Tunceli Dernekleri, Aydınları, Sanatçıları, Yazarları ve Vakıfları olarak “Tunceli Dayanışma Kurulu” adıyla bundan böyle sorunlarımızın çözümü ve takibi için bir araya geldik.

İlimizde sistemden kaynaklanan bu sorunların çözümü ve haksızlığın giderilmesi için başta Cunnurbaşıkanı SSn. Süleyman Demirel olmak üzere, Başbakan Yardımcıları Sn. Bülent Ecevit, Sn. İsmet Sezgin, Devlet Bakanı Sn. Hüsamettin Özkan, Hükümet ortağı DTP Genel Başkanı Sn. Hüsamettin Cindoruk ile görüşüldü. TBMM Başkanı Sn. Hikmet Çetin ve Başbakan Sn. Mesut Yılmaz ile görüşmelerimiz devam edecektir. Bu görüşmelerde sorunlarımızın çözümü için devletten adım atılması ısrarla talep edildi.

Arzulanan çözüme ulaşılması, demokrasinin yerleşmesi, özgürlüklerin yeşermesi için; bölgede akan kanın durması ve onurlu bir barışın sağlanmasına bağlı olduğunun bilincindeyiz.

Ancak; kısa vadede çözümü mümkün olan sorunlara, eğilip inandırıcı hamlenin başlatılması, köklü çözüm için kapı aralar inancındayız.

Ayrıca bu son süreçte barış, demokrasi ve insan hakları savunucularına, bu amaçlarını dile getiren öğrenci gençliğe, kontra güçlerin saldırıları da yoğunlaşmaya başladı. Akın Birdal, Kenan Mak, Bilal Vural, Hakim Hatik’e yapılan saldırıların sahipleri aynı zamanda bölgemizdeki acıları yaratanlardır. İnsanlığa ve insanlığın aydınlık geleceğine yapılan bu saldırıları lanetliyor, kamuoyunu duyarlı olmaya çağırıyor ve destek bekliyoruz. Unutulmamalıdır ki, aydınlık yarınlarla ulaşmak ancak duyarlı bir dayanışmayla mümkün olacaktır.

TUNCELİ’DE ÇÖZÜMÜ İSTENEN ACİL SORUNLARIMIZ

- Öncelikle OHAL kaldırılmalıdır.
- Gıda Ambargosu uygulamasından vazgeçilmelidir.
- Yakılıp yıkılarak boşaltılan köylerin yeniden yerleşim koşulları yaratılarak ve zararları tanzim edilerek köye dönüşleri sağlanmalıdır.
- Orman yangınlarına ve doğa tahriplerine son verilmelidir.
- Seheyat özgürlüğü önündeki engeller kaldırılmalıdır.
- Koruculuk dayatılmasından vazgeçilmelidir.
- Siyaset yapma ve örgütlenme önündeki engeller kaldırılmalıdır.
- Bölgedeki güvenlik güçlerinin keyfi uygulamalarının önüne geçilmelidir.
- Yayla ve meralar üzerindeki yasaklar kaldırılmalıdır.
- Köylerinden zorla göçertilmiş, il ve ilçe merkezlerinde çok kötü ve dayanılmaz koşullarda baraka, garaj vb. yerlerde yaşamaya mecbur edilmiş ailelere acil ve pratik çözümler bulunmalıdır.

Tunceli Dayanışma Kurulu olarak bu taleplerimizin ısrarlı takipçisi olacağımızı yetkililere ve kamuoyuna bir kez daha duyuruyoruz. 22.05.1998

Tunceli Dayanışma Kurulu

Tunceli Heyetinin Listesi:

- 1) Yusuf Göynek-Bulgurtepe Köyü Muhtarı, 2) İsmail İştmeç-Molaaliler Köyü Muhtarı, 3) Mustafa Dönmez-Karşılar Köyü Muhtarı, 4) Müslüm Aydın-Karayonca Köyü Muhtarı, 5) Emir ALİ Çılgın-Cevizdere Köyü Muhtarı, 6) Polat Ferhat-Bilekli Köyü Muhtarı, 7) Lillo Ateş-Okullar Köyü Muhtarı, 8) Mehmet Yılmaz-Elgazi Köyü Muhtarı, 9) Rıza Çubuk-Yarımkaya Köyü Muhtarı, 10) Hıdır Yıldız-Yaztören Köyü Muhtarı, 11) İsmail Hakkı Güler-Karaçavuş Köyü Muhtarı, 12) Teslim Dalkıran-Kurukaymak Köyü Muhtarı, 13) Hıdır Güneş-Kavuktepe Köyü Muhtarı, 14) Sayıcan Kahraman-Saraltık Köyü Muhtarı, 15) Mehmet Batık-Çayüstü Köyü Muhtarı, 16) Hasan Doğan-Boyaş Köyü Muhtarı, 17) Mehmet Yılmaz-Akyayık Köyü Muhtarı, 18) Alaattin Yılmaz-Karataş Köyü Muhtarı, 19) Süleyman Toprak-Haliltınar Köyü Muhtarı, 20) Hüseyin Özgün-İsmail Köyü Muhtarı, 21) Mehmet Özen-Uzungöl Köyü Muhtarı, 22) İsmail Arslan-Köylü, 23) Ali Zengin-Köylü, 24) Ali Yıldırım-Köylü, 25) Emir Ali Karakaya-Köylü, 26) Celal Turna-Eğitimci, 27) Hıdır Bakır-Sanatçı, 28) Haydar Bayar-Sanatçı, 29) Mehmet Durma-Sanatçı-Elk. Müh., 30) Ferhat Tunç-Sanatçı, 31) Mehmet Ali Eren-Avukat, 32) Hasan San-Mali Müşavir, 33) Salıman Yeşilgöz-İst.Tunceli Dernek Başkanı, 34) Cemal Taş-İst.Tunceli Der. Yön.Kur. Üyesi, 35) Hüseyin Ayrıılmaz-İst. Tunceli Der.Yön.Kur. Üyesi, 36) İbrahim Karakaya-Ank.Tunceli Der.Başkanı, 37) Necati Kırmızıgül-Ank.Tunceli Der.Yön.Kur. Üyesi, 38) Yılmaz Zoroğlu-Adana Tunceli Der.Başkanı, 39) Kemal Mutlu-İzmir Tunceli Der.Başkanı, 40) Kemal Doğan-İzmitTunceli Der.Başkanı, 41) Hüseyin Kayar-İzmit Tunceli Kültür Derneği, 42) Zeynel Bektaş-Ank.Tunceli Kültür Derneği, 43) Suna Karakaya-Ank.Tunceli Kültür Derneği, 44) Kemal Yılmaz-Ank.Tunceli Kültür Derneği, 45) Ali Polat-Ank.Tunceli Kültür Derneği, 46) Mehmet Ali Eren-Avukat, 47) Ercan Sezgin-Avukat, 48) Salih Gündoğan-Sendikacı, 49) M.Zeki Bulut-Sendikacı, 50) Doğan Taşdelen-Çankaya Belediye Başkanı, 51) Vijdan Baykara-Tüm-Bel Sen Genel Başkanı, 52) Nimet Tanrıku-İnsan Hakları Derneği Yönetim Kur.Üyesi, 53-Yeter Koçaslan-Dersim Dergisi Yazı İşleri Müdürü, 54) Orhan Veli Yıldırım-CHP Tunceli Milletvekili, 55-Sinan Yerlikaya-CHP Merkez Yürütme Kur.Üyesi/CHP Gnl.Sekreter Yrd., 56) Şerafettin Halis-HADEP Tunceli İl Başkanı, 57) Necati Tütmeç-EMEP Tunceli İlçe Başkanı, 58) Hasan Soylu-DTP Ovacık İlçe Başkanı, 59) Ali Kandil-Tunceli Eski İl Gnl. Meclis Üye., 60) Zeynel Öztürk-Ank.Tunceliler Vakfı Başkanı, 61) Hayri Gül-Ank.Tunceliler Vakfı Bşk.Yrd., 62) İbrahim Ateş-Ank.Tunceliler Vakfı Yön.Kur.Üye., 63) Erdal Çiftçi-Ank.Tunceliler Vakfı Yön.Kur.Üye., 64)Celal Doğan-Hozat Belediye Başkanı, 65) Ahmet Yaman-Püllümür Belediye Bşk., 66) Şengül Şenol-Alman Yeşiller Par.Mec.Üye., 67) Ali Kaya-Yazar-İst.Tunceli Vakfı.

Aufruf des Dersim Solidaritätsforum gegen das Nahrungsmittlembargo in Dersim

Mitte Mai dieses Jahres hat das "Dersim Solidaritätsforum" / Türkei eine Kampagne gegen das Nahrungsmittlembargo gestartet. Die Kampagne richtet sich auch gegen die Zerstörungs- und Vertreibungspolitik durch den türkischen Staat.

In diesem Zusammenhang wurden Gespräche in Ankara mit Staatspräsident Süleyman Demirel, mit den Stellvertretenden Ministerpräsident Ismet Sezgin und Bülent Ecevit, mit Parlamentspräsident Hikmet Çetin und mit dem Vorsitzenden der "Demokratischen Partei Türkei" Hüsamettin Cindoruk geführt. In diesen Gesprächen nahmen aus der betroffenen Region Dersim die Dorfvorsteher, Bürgermeister, Vertreter von Parteien und Gewerkschaften teil. Die Delegation wurde begleitet von Vertretern und Vertreterinnen der Dersim Solidaritäts- und Kulturvereine und Dersim-Stiftungen sowie MenschenrechtlerInnen und KünstlerInnen aus der Türkei. Aus Europa nahmen Vertreter der Alevitischen Föderation in Europa sowie die Vertreterin der Ratsfraktion von Bündnis 90/Die Grünen, Köln teil.

Seit 1994 wurden in Dersim von 420 Dörfern 287 zerstört, zum Teil verbrannt und die Einwohnerzahl ist um 53% gesunken. Von 314 Schulen wurden 284, von 98 Gesundheitszentern 92 geschlossen.

60% der Jugendlichen sind arbeitslos. Bei der Steuererklärungen liegt Dersim im Vergleich zu den übrigen Städten in der Türkei mit 92% an dritter Stelle. Es hat 92% seiner Steuern bezahlt, die noch offenen 8% stehen staatlichen Stellen zu. Bei angenommenen staatlichen Krediten wurden bislang kein Konkurs gemeldet.

In den letzten Jahren setzt sich die Forderung nach Frieden und Freiheit in der Welt mehr durch.

Menschenrechte, Gleichberechtigung, Freiheit, Demokratisierung und bessere Lebensbedingungen sind Ziele.

Frauen, Umwelt, Entmilitarisierung und Kernenergie sind international gemeinsame Themen geworden, und man versucht, sich sowohl national als auch international mit demokratischen Mitteln darüber auseinanderzusetzen.

In dieser Zeit hat der Staat eine Verpflichtung gegenüber dem Individuum.

In den letzten 15 Jahren haben sich in unserer Stadt die politischen, sozialen, wirtschaftlichen und kulturellen Probleme durch erlebte Gewaltstuationen drastisch vervielfacht.

In Frieden und Freiheit zuleben, ist unsere elementares Grundrecht. Um dieses Recht zu erlangen, brauchen wir Demokratie und innerstaatlichen Frieden in der Türkei.

Dialoge und Plattformen sind nötig, um unsere Probleme zur Sprache bringen zu können.

All diese Probleme basieren auf der Nichtanerkennung der Identität in unsere Region. Eine Anerkennung unserer Identität ist ein wichtiger Schritt für die Lösung der bestehenden Probleme.

Wir fordern:

- Aufhebung des seit 124 Monaten existierenden Ausnahmezustandes
- Aufhebung des Nahrungsmittlembargos
- Anerkennung der Identität
- Bebauung der eigenen Dörfer und ausgleich durch Entschädigung /
Bebauung für Flüchtlinge in Ovacık und Hozat
- Keine Verbrennung der Täler und Wälder durch das Militär /
Schutz des Munzur Tals, das als "Nationalpark 1968" anerkannt ist.
- Aufhebung der der Antidemokratischen Maßnahmen gegen Reisefreiheit, Versammlung- und Vereinigungsfreiheit in Dersim
- Ausgrabung aller gelegten Minen#- Eröffnung der Schulen und Krankenanstalten
- Aufhebung des wiederverbots
- Staatliche Unterstützung gegen Arbeitslosigkeit /
Investitionen vor Ort.

Unterzeichnende Organisationen:

Dersim Gemeinde in Deutschland,

Dersim Stiftung in den Niederlanden,

Alevitische Föderation in Europa,

Alevitische Akademie in Europa,

Landesarbeitsgemeinschaft-EinwanderInnen von Bündnis 90 / Die Grünen in NRW,

Bundesarbeitsgemeinschaft-EinwanderInnen von Bündnis 90 / Die Grünen in der Bundesrepublik Deutschland.

Zaza-Kulturhaus e.V.
Bonê Kurlturê Ma

Wenn Sprache Wurzeln schlägt....

Liebe Freunde,

es freut mich sehr, Euch in dieser Ausgabe von WARE, die für uns Zazas neben vielen anderen Aktivitäten mittlerweile im Mittelpunkt unseres kulturellen und sprachlichen Engagements um die Zaza-Sprache und Kultur geworden ist, im Namen unseres Vereins des Zaza Kulturhauses Bon Kultur Ma, begrüßen zu dürfen.

Die Zazas, die in Ihrer Heimat weder frei in ihrer Sprache schreiben noch kulturelle Arbeit im weitesten Sinne betreiben können, versuchen in der Diaspora, die für viele bereits zur zweiten Heimat geworden ist, mit ihren Büchern, ihren Liedern und Abenden die Verantwortung für das kulturelle und sprachliche Erbe ihrer Väter und Großväter zu übernehmen.

Zahlreich sind die Versuche, der kulturellen und sprachlichen Identität Ausdruck zu verleihen, durch Verschriftlichung der Sprache, ihre mündliche Weitergabe und der wissenschaftlichen Erfassung ihrer Charaktermerkmale, dieses Bekenntnis zu illustrieren, um den Vergessenwerden wirksam entgegenzuwirken. Um so vielfältiger, reicher, starker und hoffnungsvoller ist jeder kleinste Erfolg, den wir für diese Arbeit verzeichnen können.

Die Verschriftlichung dieser fast ausschließlich mündlich überlieferten Sprache erfordert angesichts ihrer vielseitigen Prägung die Jahrhunderte hinweg eine systematische langatmige und tiefgründige Vorgehensweise um der Authentizität dieser Sprache gerecht zu werden und dabei die regionenweise variierenden Wesensmerkmale in Wort und Schrift trotzdem beizubehalten.

Wir Zazas können und insofern glücklich schätzen, daß viele wertvolle Wissenschaftler und Autoren, Künstler und sonst im Bereich der Sprachpflege und Fortbildung sowie der Kulturforschung Aktive aus verschiedenen Nationen der Zaza-Sprache seit Jahren große Dienste erweisen. Bei Ihnen möchte ich mich hier für dieses bewundernswerte Engagement bedanken.

Mit ihrer Hilfe und ihren Beistand ist es uns nun gelungen, in unseren Bemühungen im Bereich Sprache und Kultur mit der Gründung eines neuen Vereins, einen weiteren Meilenstein zurückzulegen. Unser Verein trägt den Namen „Zaza-Kulturhaus e.V.“ / "Bonê Kurlturê Ma" Und hat seinen Sitz in Mannheim.

Unser Zweck besteht in der Forderung von Kultur, Kunst, Sprache und Geschichte, insbesondere die Förderung von Projekten und Vorhaben, welche die Geschichte der Einwanderung, der Immigration und das sozio-kulturelle Leben der zazasprachigen Bevölkerung betreffen.

Zusätzlich soll die Integration in der BRD und die freundschaftliche Annäherung zur deutschen Bevölkerung unterstützt und gefördert werden. Der kulturelle und menschliche Dialog, die Begegnung von Menschen unterschiedlicher kultureller Herkunft ist ein großes Anliegen unseres Vereins, begreifen wir doch das Kennenlernen und Achten des Anderen als Chance und Lebenselixier für das Eigene und für dessen offene, teilhabende Weiterentwicklung.

Zur Erreichung dieser Ziele, entwickelt der Verein kulturelle, folkloristische und musikalische Aktivitäten. Im Zentrum unserer Arbeit steht auch der Versuch, das mündliche Kulturgut (Märchen, Mythen, Legen den) in der Zaza-Sprache zur Niederschrift zu bringen.

Sprache ist Dasein und als Brücke zwischen den Menschen und Generationen Garant für die Existenz einer Kultur. Dieses (Selbst-) Verständnis gilt auch für unsere Sprache als vollwertige und gleichberechtigte Sprache neben anderen Sprachen dieser Welt.

Laßt uns diese Chance wahrnehmen, und hier appelliere ich vor allen an die Zazasprachigen, die Interesse an ihrer Sprache und Kultur haben: wer nicht will, daß seine Muttersprache der Geschichte angehört, wer im Mosaik der Kulturen die eigene nicht missen will, der ist bei uns herzlich willkommen!

Die Vorsitzende des Zaza-Kulturhauses Bonê Kurlturê Ma

Fidan Ust

**Darmstadt'ta 14 Mart 1998'de Pülümürlüler'le Dayanışma Gecesi'nde
Darmstadt Yeşiller (Bündnis 90/Die Grünen) şehir meclis üyesi
Erol Polat'ın konuşması**

Ma be xêr di !
Sevgili konuklar merhaba !

Öncelikle sizi kendi dilinizle selamlamak istedim ve beni gecenize davet ettiğiniz için de teşekkür ederim.

Küçük bir coğrafik bölge üzerinde bunca rengi bir arada bulunduran Anadolu, belki de bu özelliğiyle dünyanın en ilginç bölgelerinde biri sayılmalıdır. Binlerce yıldır pekçok uygarlığa beşiklik etmiş Anadolu'da bugün bile 10'un (!) üzerinde halk yaşamaktadır. Bunlardan pek azı günümüz koşullarına direnebilecek çoğunluğa sahiptir. Ermeniler, Süryaniler, Rumlar, Yezidiler'den artık anılarda söz edebiliriz.

Üzülerek söylüyorum ki, Anadolu'nun bu çeşitli yapısı tek renkliliğe dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Herkesin aynı dili konuştuğu, aynı kültür değerlerine sahip olduğu her köşesinde aynı masalların dinlendiği, aynı geleneklerin yaşandığı bir dünyayı hayal bile etmek istemiyorum.. Düşünsenize artık Hawtemal'ların, Newê Marti'lerin (21 Mart), Düzgünlerin, Demirci Kawa'ların, Ferhat ile Şirinlerin, Sari Gyalin'lerin olmadığı bir yaşam... Ne kadar renksiz olur değilmi? Bu nedenle böyle geceler düzenleyerek çeşitli nedenlerle yurdundan uzaklaşmış veyauzaklaştırılmış sizlerin kendi değerleriniz esahip çıkmaya, yaşatmaya, sorunlarınızı gündeme getirmeye çalışmamızı tebrik ederim.

Çeşitli nedenlerle yurdundan ayrıldınız veya uzaklaştırıldınız dedim. Biliyorsunuz Türkiye'de devlet kendi sınırları içinde özellikle azınlık diyemeyeceği halklara karşı daima bir savaş halindeydi ve halinde.

Dersim bölgesi Cumhuriyet öncesinde "Alevilik" adı altındaki baskılara maruz kaldı. Pek çok kere Aleviler'e veya Ermeniler'e yönelik katliamlar yaşandı Anadolu tarihinde. Bu katliamlar ve beraberinde asimilasyon politikaları Cumhuriyet Türkiye'sinde de dönem dönem kendini belli etti. 1936-38 Dersim katliamı bunun en bariz örneklerinden biridir. Türkiye Cumhuriyeti Zazalar'ın ve Kürtler'in yaşadığı bölgelerde inisiyatif elden bırakmanak için Olağanüstü Hal durumunu olması gerekmediği zamanlarda dahi resmi olmayan biçimde o hali daima uygulamıştır.

Bugün Türkiye'nin hangi iline giderseniz, Dersim sürgünü en az 1 aileye veya aşireterastlamamanız mümkün değildir. Türkiye'nin hemen hemen her bölgesine sürgün edilen Dersimliler burada asimile programına sorun çıkarmadan gelenek ve göreneklerini-özellikle dillerini- kültürlerini unutmaya başlamışlardır.

İnsanların konuştuğu dili yok etmeye çalışmak kadar faşizansa bir başka tutum söz konusu bile değildir. Kitleleri topluca yok ederseniz, öldürürsünüz. Birşeylere inat, kalanlar varlıklarına sahip çıkar, tekrar çoğalırlar ve yaşamaya devam ederler. Ama dillerini yasaklarsanız, onu engellerseniz, işte o zaman en büyük katliamı yaşamaya başlamışsınız demektir. Birkaç yüzyıl içinde bir halkı yeryüzünden silmiş olursunuz.

Bugün Türkiye'de yaşanan gerçek maalesef budur! Kaçınız burada veya İstanbul'da, Ankara'da ne bileyim Dersim'in dışında bir bölgede Mart Dokuzu'nda (Newê Marti) kendi bölgenizde yaşadığınız şeyleri yaşıyorsunuz? Veya kaçınızın çocuğu sizin büyüdüğünüz masallarla büyüyor? İki elin parmaklarını bile geçmez şu anda burada bulunan topluluk içinde bunları yapabilenler.

Ekonomik ambargo uygulanıyor Dersim'e. İnsansızlaştırıldı, doğası yok edildi. Kalan 3-5 yaşlıya da ulaşacak ekmeğe, şekere, yağa, ilaca da ambargo koydular. Kendi dilinizi konuşamıyorsunuz, yazamıyorsunuz, gazetinizi, derginizi çıkarıyorsunuz, sizlere yaşadığımız topraklarda okullarında 36-38 Dersim kesitini, o katliamda direnen kişilerin torunları olarak sizlere dedelerinizin, amca ve ninelerinizin vatan haini olduğu öğretiliyor. Bunlar yetmiyormuş gibi sürgün ediliyorsunuz ve ertesi gün televizyon haberlerinde duyuyorsunuz, İstanbul'un nüfusu her ay bilmem hangi ilin nüfusu kadar artıyor. Vergi alalım, vize koyalım, bu insanlara İstanbul'a gelmesinler deniliyor. İstanbul'da iş olanakları var da, ekonomik olarak nüfusun ihtiyaçlarına cevap verecek iş alanlarına sahip de, bu yüzden mi insanlar büyük şehirlere akın ediyorlar? Kardeşi, bacısı, çocuğu öldürülen nereye gitsin? Sürgün mahkumlar ne yaparlar?

Son olarak söyleyeceklerim kültür değerlerinize sahip çıkın! Özellikle yok olmaya yüz tutmuş dilinizi unutmayın! Yoğun bir çaba görülüyor dili toparlamada, ve devamında kültür değerlerini yaşatmada... Bu konuda pek çok değerli arkadaşlarımız çalışma yapmakta. Bunlardan biri de sayın Dr. Kahraman Gündüzkanat. Dikkatlerinizi saygıdeğer arkadaşım Dr. Kahraman Gündüzkanat'ın kitabına çekmek istiyorum. Ümit ediyorum ki pek çoğunuz sayın Dr. Gündüzkanat'ın Türk Eğitim Sistemi'ni eleştiren doktora tezini içeren bu kitabını okumuşsunuzdur. Sözü sayın Dr. Gündüzkanat'a bırakıyorum. Sözümlü burada noktalarak kendisini bilhassa sahneye davet ediyorum.

Sizlere Teşekkür ederim!

Tunceli Milletvekili Sinan Yerlikaya'nın Pülümürlülerle Dayanışma Gecesi'ndeki konuşması (Özet) Darmstadt, 13.03.1998

»Çok değerli Pülümürlü hemşehrilerim ve çok değerli Pülümür dışından gelen misafir arkadaşlarım ve hemşehrilerim, değerli basın mensup mensupları, az evvel bizi coşturan sevgili sanatçı arkadaşlarım ve çok değerli Dersim halkı. Bugün ben de burada herhalde yaşamımın en güzel ve en rahat bir söyleşisini ve sizinle beraber olmanın neşesini yaşayacağım. Bu nedenle bu güzel günde, bu güzel olayı gerçekleştiren Pülümür Dayanışma Gecesi'ni yaşatan, bu geceyi hazırlayan değerli Pülümürlü arkadaşlarıma huzurlarınızda şükranlarımı arz ediyorum, sağolsunlar.

Tabii bugün gecemizin adı belli, »Pülümür ve Pülümürlüler'le dayanışma gecesi«. İnşallah bunu diğer kazalarımızın geceleri takip eder, ve inşallah çok büyük şekilde Tunceli, yani Dersim gecesini yapmanız lazım Almanya'da, Avrupa'da. Ve size burada söz veriyorum, beni çeşitli dernekler, çeşitli, siyasal olsun, sosyal olsun, demekler beni Avrupa'ya çok çağırdılar, fakat hiçbirisine gelmedim, açık söylüyorum. Çünkü benim Türkiye'de kalıp, orada daha bir mücadele vermem gerekiyor. Ben söyleyeceklerimi böyle burada rahat yerlerde değil, orada bu faşizmi bize uygulayan insanların gözünün dibinde yapmak istiyorum.

Az evvel de sayın belediye başkanının dediği gibi, 'neden Pülümür Gecesi', bu Pülümür gecesi tabii ki iyi olmuştur, bir adımdır. Söylediğim gibi bunu diğer kazalarımız ve nitekim Dersim yaşayacaktır, bunu da yapacağımıza inanıyorum, yapacağız, ben de şimdiden size söz veriyorum: o gecelerimizin hepsine geleceğim. Pülümür'ün benim için çok büyük bir önemi var. Biliyor-sunuz ben kendim Ovacıklyım. Ovacık'ta 1951 yılında doğan bir kardeşinizim. Benim annem babam sürgün çocukları, sürgünde tanışıp evlenmişler, Eskişehir'de. Annem Hozat Kozluca köyünden, babam Ovacık Pulur köyünden sürgün edilmiş, bir deresi merekte (samanlıkta) yakılmış, akrabaları öldürülmüş, böyle iki aile sürülmüş. 1973 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdim. 1968 kuşağı, Deniz gezmiş, İbrahim Kaypakaya'yı çok yakından tanıyorum, arkadaşım idiler. Deniz'le İstanbul Hukuk Fakültesini beraber okuduk, o benden bir yıl önce girmişti, ama devrimci mücadele çizgisinde olan insanlar okullarını biraz geç bitiriyorlardı veya derslere giremiyorlardı, ve ben o vesileyle bir sene sonra yetiştim, onunla öyle beraber olduk. İbrahim Kaypakaya'yı da yiğit bir Anadolu çocuğu olarak öğretmenli fakültesinde okurken

orada yine yurtta tanışmıştık, çok da büyük beraberliklerimiz olmuştu. Ama o, devrimci mücadelenin gereği olarak Anadolu'ya geçti, orada mücadelesini verdi, ve bugün benim için ölmüdü, yaşıyor.

Değerli arkadaşlarım, devrimciler ölmez. Deniz Gezmiş de yaşıyor, Kaypakaya da yaşıyor, diğerleri yaşıyor, yaşayacaklar. Yaşatacaklar bizleriz, sizlersiniz, ve şu ortada, şu günde güzel güzel oynayan bu çocuklar olacak.

1991 yılında milletvekili olmaya karar verdim, daha doğrusu »İlla ki milletvekili ol!« dediler, milletvekilliğine adaylığımı koymadım, delegeler oy vermediler. Üçüncü sıraya düştüm, ama o zaman bir temyiz sistemi vardı, hal-kıma gittim, itiraz ettim. Dedim, »Ey halkım, ey Dersimliler! Bu delegeler beni üçüncü yaptılar, siz ne yapıyor-sunuz?« dedim. Onlar da dedi ki »Biz seni birinci yapıyoruz.«, Kamer Genç'e iki günde üç oy fark attım. Aşağı yukarı partimiz 27.000 oy almıştı, ben de 4 aday arasında 10.000'e yakın bir tercih oyu almıştım, bu oylar Ovacık'tan tutun Pülümür'e, oradan Nazmiye'den tutun Mazgirt'e, Mazgirt'ten tutun Pertek, Hozat Çemişgezek ve merkeze Dersim oyalardı; halis muhlis, ne polisi, ne as-keri. Milletvekili oldum ama burdumdan getirdiler. Bumumdan getiren kimdi? Devletti.

Değerli arkadaşlarım! 1991 yılından 1994 yılına kadar Sosyaldemokrat Halkçı Parti'nin Tunceli milletvekili olarak hakikaten hep hizmete yönelik, parlamentoda da demokrasiye yönelik çalışmalarda bulundum. Bakanlık falan teklif ettiler, böyle uydurma bir bakanlık, kabul etmedim. İlan bütçe komisyonuna üyeliği daha sağlam buldum. Orada, işte bugün Mazgirt-Uzunçayır Barajı'nın ihalesi programa alınması olmuştu, şu anda 600-700 tane vatandaşımız çalışıyor. Bir önerge vererek Ovacık-Tunceli arasındaki konaktepe Barajı'nı programa aldım, o da bugün yarın ihalesi yapılacak, bunda da 700-800 işçimiz çalışacak. Bir önerge daha verdim: Çemişgezek-Akçapınar sulama projesi vardı, bu projeler trilyonluk projeler, onu da programa aldım, ihalelerini bekliyorlar. İhaleler yapılacak da, »güvenlik yok, güvenlik falan« diye bahsederek erteliyorlar, ama bunlar bir defa programa geçtiler, yani bunların olmaması mümkün değil. Bir önerge verdim, tabii Tunceli'nden Erzincan'a geçişi bir delhiz (?) gibi o yolu daha güzel bir hale getirmek için, fakat önerge kabul edilmedi. Ama yolu karayolları adında daha güzel, daha sivrisifer ... ? gelmesi için, o kabul edildi, kısmen yapıldı ama,

kısmen başkanın dediği gibi, o yollar ulaşma kapanınca öyle kaldı, ama o Tunceli-Pülümür-Erzincan yolu programdadır, karayolları ağı içindedir, daha güzel bir biçimde ilerle normal hayat başladığında yapılacaktır bunu da şimdiden size söylüyorum, programın çıkarmasından pılan bütçen yapılan çalışmadır. Şimdi biz 1994 yılına kadar güzel çalışmışım, allahu var, Kamer Genç'in de hakkını yemiyelim, beraber hizmete dönüp herkesle çalışmalar yaptık ...?

Değerli arkadaşlarım, dostlarım! Eylül ayında Tunceli'de bir tipik durum. Eylül ayının 21'i, hiç unutmuyorum. Masamda, parlamentodaki odamda oturuyorum. Acil bir bayan telefonu geldi. »Alo« dedi, »ben Ovacık'tan arıyorum, köyümüzü yaktılar!« »Kim yaktı« dedim, dedi »askeler yaktı«, orda operasyon yapan askerler. Değerli arkadaşlarım, hemen kalkarak, yani 2-3 gün için toplanıp Tunceli'ne gittim, Ovacık'a gittim. Müthiş bir köy yakılma olayıyla karşılaştım! Onları hepsini görüntüledim, bende. Henüz resimleri buralara gelmedi. Gelecek. Yani Tunceli gecesini yaşatarsanız, onların negatifler bende, getirecem, size verecem, -anında çekilmiş: henüz dumanlar çıkıyor, belli oluyor- böyle büyütürük kamuoyunun dikkatine sunarsınız. Orlar da hakikaten değerli belgelerdir ve onları yalnız Avrupa mahkemeleri-ne gönderdim. Avrupa mahkemelerine niye gönderdim? Bu köy yakılmaların dolaylı zarar ziyanı gelen vatandaşlarımız şu anda Türkiye'yi tazminata mahkum ediyorlar. Değerli arkadaşlar! Avrupa mahkemelerine herhalde kolaylık olmuş; Sinan Yerlikaya'nın çektiği resimlerle, Sinan Yerlikaya'nın beyanatlarını veren kazanıyor, veren kazanıyor, birsürü bu tür davalar Güneydoğu'da kazanıldı, hala birsürü davalar var. Yani o günki çalışmalarımızın olmasaydı, bugün zarar ziyan gören arkadaşlarımız tazminatlarını alamıyacaklardı, bu da benim için güzel bir anıdır. Ben ülkemi seviyorum arkadaşlar! Ben ülkemini mahkum edilmesini istemiyorum! Ama o ülke ki kendi vatandaşını mahkum ediyorsa, o ülke ki kendi vatandaşının evini yıkıyorsa, yakıyorsa, benim itirazım ordadır; ben oraya itiraz ediyorum. Bakın anayasanın başlangıç maddesi: »Türkiye Cumhuriyeti sosyal hukuk devletidir.« Sosyal hukuk devletinin gereği nedir? Orada yaşayan insanların hepsinin vatandaş kabul edilmesidir, hepsinin kanunlar karşısında eşit olmasıdır.

Yani Tunceli'nde PKK yok mu? Var. Eh,

bu PKK yalnız Tunceli'de yok ki, Diyarbakır'da var, Siirt'te var, hemen yanıbaşımız Bingöl'de var, Van'da var, Hakkari'de var, Şirnak'ta var, Mardin'de var. Peki bu zulüm nedir? Bakınız, bugün Tunceli'nin 417 veya 427 köyünün 310'u tamamen yakılmıştır, veya yakılmayanlar da boşaltılmıştır, yağın karlar neticesinde, bakımsızlık yüzünden tamamen çökmüştür. Yani bu 310 köyün içinde, tabii mezraları katarsak bu 400'ü geçiyor. Tamamen insansızdır, tamamen boştur, evlerin hepsi çökmüştür. Bir örnek vereyim: Pülümür'de şu anda ayakta kalan köy sayısı 19. Düşünebiliyor musunuz?! Yani o mezralarıyla, köyleriyle ünlü olan Pülümür'ün şu 19 köyü kalmış, bu 19 köyün 9-10'u da tamamen öyle insanlarla dolu değil. Üç-beş tane yaşlı amcalarımız, teyzelerimiz, nenelerimiz var. Etrafta gördüğünüz birkaç köy ayakta, yol üzerinde aşağıda, onun haricinde düşünün, yani eğer Pülümür'de o 60 küsur köyün içinde 19 köy kalmışsa, siz Tunceli'ni düşünün... Bir ülkenin kendi vatandaşına reva görmeyeceği zulümdür.

Değerli arkadaşlar, bu köyler yakıldığı zaman siz belki basında da takip etmişsinizdir, o zaman bana Pülümür muhtarları çok yardımcı olmuştur. Dolayısıyla Ovacık, Hozat muhtarları, kısmen Kırmızıköprü'nün aşağısında Mirik Mezrası'ndaki muhtarlar; 27 muhtar geldi bana. 1995 yılında, veya 94 yılın sonlarında, bunlar Başbakan Tansu Çiller'le bir görüşmek istediler. Bakınız, burayı çok iyi dinleyin! Bu bir anıdır, ama bu utanılacak bir anıdır, ibret alınacak bir anıdır. 27 muhtar geldi bana, dedi ki »Bizi Tansu Çiller'le görüştü!» Zar zor bir randevu aldım, onları grup odasına götürdüm. Muhtarlarımızı böyle sırayla oturtular, ikişer ikişer, arkaya doğru. Sayın o zaman başbakan olan Tansu Hanım, yanında İçişleri Bakanı, Aydın Milletvekili Nahit Menteşe, yine o zaman Grup Başkan Vekili Murat Kaya, bazı bakanlar, milletvekilleri, ben de yalnızdım, Kamer Bey'i aradım bulamadım, bizim insan haklarından sorumlu olan Azimet Bey'i elime geçti, onu götürdüm. Benlen Azimet, onunla bir süre bakan, milletvekili, nitelikim gittik, bizi kabul etti, 27 muhtarımızı çift sıra halinde oturttu. Bakınız, çok dikkat edin. »Buyrun!« dedi »Sayın Yerlikaya, ne istiyorsunuz?« »Sayın başbakanım«, dedim »ben bir şey istemiyorum, muhtarlarımız gelmiş, sizden konuşacaklar. Ne istiyorlar, ne diyorlar, buyrun, onlarla konuşursanız daha iyi olur. Biz konuştuğumuz zaman kızılıyorsunuz, üzülüyorsunuz, sitem ediyorsunuz, beni parti genel başkanına şikayet ediyorsunuz, şuraya şikayet ediyorsunuz; ben konuşmaya çağım, muhtarlarla konuşsun. Bizim muhtarlar ne diyorsa, bir dinleyin.« Bizim muhtarlarımız sıradan başladı, kalkarak, gayet medeni bir biçimde, gayet saygılı bir

biçimde, hepsi önce saygılarını, sevgilerini dile getirerek, bu 27 muhtarların tamamı da köyleri yakılan muhtarlar, yani öyle dışardan götürülmüş muhtarlar değil. En sonunda tabii »köyümüz yandı, yakıldı.« dediler, »sizden bir yardım istirham etmeye geldik, bize sahip çıkın, dışarda kaldık, çoluk çocuğumuz şu anda aç, sefil dışardadır, kar içinde, soğukta hastalıkları zuhur etmiş, bize bir mekan, bir yer.« söyledi hepsi. »Peki kim yaktı?« dedi. Tabii muhtarlar böyle boyunlarını bükerek, »efendim işte orda operasyon yapan askerler yaktı.« deyince tabii, kızdı. »Hayır efendim!« dedi, »askerler köy yakar mı? Onlar PKK'lılar!« dedi. »O PKK'lılar asker kılığına girmiş, gelmiş, yakmışlar, siz de zannediyorsunuz ki asker yakmış!« Neyse her muhtardan soruyor, tek tek, en sonunda »kim yakıyor?« deyince muhtarlar aynı cevabı veriyor, kızıyor. »Efendim, olur mu ya! Hiç asker köy yakar mı? Onlar PKK'lı, asker kılığına girip gelip yaktılar!« diyor. Nitekim öyle gidince, en arkada da bir muhtar oturmuş, uzun boylu, yaşlı bir amcamız, sanıyorum 70 yaşında var. O kalktı, dedi ki »Sayın başbakanım, ben birşey konuşmayacağım, yalnız benim dikkatimi çeken bir konu var, onu söylüyecğim, oturacağım. Arkadaşlar herşeyi anlatılabilir.« dedi. »Buyrun!« dedi. Heri »Bu PKK'lıların asker kılığına girip köy yakmalarına kafam erer. Doğru olabilir. Fakat o inen kalkan helikopterler kimin?« dedi. Değerli hemşehrilerim, o kadar pişkin, o kadar sorumsuz bir yanıt verdi ki hayret ettim: »Onlar,« dedi »PKK'nın helikopterleridir!« Aynen böyle. »Onlar Afganistan'dan Ermenistan'dan, Rusya'dan gelip gidiyorlar!« dedi, »Bak gördünüz mü! Siz onlara da mı inandınız?« dedi, deyince o zaman İçişleri Bakanı olan Menteşe şöyle dirseğine vurdu kafasını, hiç unutmuyorum, aynı bu günü yaşıyor gibiyim. Tabii işimiz bitti çıkacağız. Kapının köşesinde sayın Menteşe, İçişleri Bakanı koluma girdi. »Sinan Bey, bir ricam olacak.« dedi, »Buyrun sayın bakanım«, »Az evvelki olayı basına vermezseniz iyi olur.« »Hangi olayı?« dedim, »Bu »PKK'nın helikopterlerik olayı.« »Sayın Bakanım,« dedim, »kamuoyu duysun ki Türkiye'de PKK'nın helikopterleri var. Niye vermeyelim, vereceğim!« dedim ve çıktım, basın mensuplarına »Beyler, size bir müjdem var!« dedim »Türkiye'de PKK'nın helikopterleri var da haberimiz yokmuş!« Görüyorsunuz bizi böyle açık açık, uyutarak, yanılarak, sanki kendilerine göre bir takım gerekçeler getirerek yaktılar. Yaktılar, ne yaptılar? Cebine ne geçti? Bana göre hiç birşey geçmedi! Bana göre devlet burda zararlı çıktı. Bana göre devlet burda çok şey yitirdi. Neden yitirdi? Çünkü Tunceli'de demokrasinin kalesiydi. Tunceli, hem laikliğin kalesiydi, hem demokrasi-

nin kalesiydi, hem insan hakların kalesiydi. Kim zararlı çıktı? Devlet çıktı. Niye çıktı? Şimdi Tunceliler, böyle sizin gibi böyle canlı kanlı durarak bu olayları protesto ediyorlar, bu olayları dile getiriyorlar ve bu devletin ayıbını teşhir ediyorlar.

Evvelki gün Tunceli'ndeydik, ondan önce de sayın başkanım kendi kazasındaydı, ben de kendi yöremdeydim, çalışıyorduk, geziyoruz. Tunceli'de durum vahim. Tunceli'nden ben artık konuşmaktan bile usandım, yani her gün size gıda ambargosunu söylemem, basını takip ediyorsunuz, yol yolaktaki aramalar, taramalar, yani bu köylerin durumu, inanın ki artık burama geldi. Gerçek olan şeyler, fakat anlatmaktan da ben yoruldu, devlet bunları anlamamaktan yorulmadı. Ama bir gün devlet bunları anlayacak.

Ben yılbaşından önce Bursa'ya gitmişim. Bursa'da bir çok Pülümürlüler var. Kesdeli (?) ilçe başkanımız bana dedi ki »Sinan Bey, şimdi seni öğleden sonra akşama doğru bir yere götüreceğim.« Ben Bursa'yı zaten tanımıyorum. Kesdeli ? ilçe başkanımızla akşama doğru bir kahveye gittik, karşıda da bu halmal var ya, oraları bileneriniz vardır belki, o hal var, domates. Şu-bu, sebze satılan pazar yeri. Tam o karşıda bir kahveye gittik, tabii her kes orda mal satıyor, sebze satıyor, bir kalabalık, esnaf, şu bu. Dedim, »Sinan Bey birazdan sonra dikkat et!« Şimdi akşam olunca o sebzeçiler, o malı satanlar falan, çekilmeye başladılar orada ortada çürük domatesler, çürük patatesler şunlar bunlar, bir nevi o atıla maddeler ortadaydı. Değerli arkadaşlarım, az sonra şalvarlı kadınlar doldurdu orayı, genç ve yaşlı. İnanır mısınız, o bir saat içinde süpürgeçilerin yapamadıklarını, belediye işçilerin yapamadıklarını onlar yaptılar, ortaklık şöyle temiz oldu, gördüğünüz meydan gibi, Hepsi o çürük domatesi, patesi alan evine gitti. İşte devlet bu insanları bu hale mahkum etti arkadaşlar. Biz sorduk, »Başkanım, bunların çoğu Tuncelililer, bir kısmı Bingöllüler, Siirtliler, karışık, hep doğunun, güneydoğunun insanları!« dedi. İşte devletin bize reva gördüğü olaydır. İşte bu gerçekleri biz konuşmazsak, yani kim konuşacak? Bu gerçekler karşısında susmak, bana göre onaylamak demektir. Bana gerçekler karşısında susmak, Türkiye Cumhuriyeti'nin yaptığı bu aybı kabul etmek demektir. Benim vicdanım bunalı el vermedi değerli arkadaşlarım, konuştum ve konuşmaya devam edeceğim!

Tabii çok konuştum, ben bun genel kurmay başkanıyla da tartıştım. Onu da size anlattım. Basında, medyada bu konuşmalarından rahatsız olmuş sayın genel kurmay başkanımız. Sayın Murat Karayalçın'a haber göndererek -o zaman Genel Başkanımız- »Sinan Bey'le bir görüşelim!« demiş. »Ya siz buraya gelin, ya biz

gelelim.« Ben dedim »kendileri gelsinler!« Başbakan Yardımcısı'na ait olan odada, yani Karayalçın'ın odasında sayı genel kurmay başkanıyla görüştük. 4 saat. Basın hepsi var, bunları belki unuttunuz diye anlatıyorum. »Sinan Bey, biz köy yakmayız! Siz niye böyle iftira ediyorsunuz? Askermizi, orda operasyon yapan insanların morallerini bozuyorsunuz, iftira ediyorsunuz, şöyle yapıyorsunuz, böyle yapıyor-sunuz?!« Dedim, »Sayın genel kurmay başkanı, benim amacım askermizi, güvenlik güçlerimizi, bize iftira atmak demek değil, biz de askerlik yaptık. Biz de bu devletin bir vatandaşıyız, ama orada yapılan uygulamalar o kadar insanlık dışı ki, bunları söylememek mümkün değil; ben bir milletvekiliyim! Bu insanlar bana vekalet vermiş! O insanlar beni iş takip edeyim diye göndermiş, kendi derlerini, kendi davalarını yürütmem için göndermiş. Şimdi bu köyleri açık seçik sizin operasyon yapan askerleriniz yaktı! Olay da bu, Sayın Çiller de bunu söylüyor, »helikopter var« diyor. Hiç aklınız bunu şey yapar mı?« »Ol-maması lazım!« dedi. Dedim »Efendim getirin Kuran-ı Kerim'i, yemin ediyorum!« Hakikaten değerli arkadaşlarım, ben bizzat gittiğim için gördüm, yani şahit oldum. Açık ve net bir şekilde, »Kuran-ı Kerim'i getirin, siz de yemin edin, ben de edeyim!« dedim. »Ben rahat yemin ederim, benim iftirayla falan alakam yok! Doğrusunu söylüyorum« Birsürü tartışmadan sonra paşa bana şunu dedi, »Ne yapalım kardeşim! Kurunun içinde yaş da yanyor.« Olacak iş mi bu yahu! Kurunun içinde yaş yakarsan, sapla samanı karıştırırsak, peki orda m tas-avvur etmeniz mümkün mü? İşte gelinen nokta ne arkadaşlar? 160.000 nüfusumuz 83.000'e düştü. Geçenki sayımlarda 83.000'in 20'sini-25'ini asker memur yabancı polis kabul ederseniz, orada kalan nüfus 55-60.000 Yani Tuceli şu anda, Pülümür'üyle, Ovacık'ıyla, kalan diğer kazalarla hepsi kalan insan 60.000. Bu insanlar boşuna kaçmadı! Kim kendi yurdunu bırakır gider, Kesde'nin çürük domateslerini, patateslerini yer? Kim kendi yurdunu, köyünü bırakır gider Elazığ'ın Yıldızbağ'ın ahırlarında, samanlıklarında kalır? Ve kim yurdunu bırakır gider de İstanbul'un o köhne sokaklarında hırsızlık yapar, ve af erdersin başka bir şey yapar? Soruyorum size. Ama yaptırıldılar bize. Biz bunlara itiraz ediyoruz. Ve işte sayın genel kurmay başkanımızın cevabı da, »Ne yapalım kardeşim! Kurunun içinde yaş da yanyor.« oldu. Olmamalı, devlet kurunun içinde yaş yakmamalı. Devlet terörle mücadele edecek, terör iyi bir olay değildir arkadaşlar! Teröre karşıyız. Teröre hepimiz karşıyız. Terör hiç bir zaman, hiç bir kesimde amaçlanılabilecek bir şey değildir. Dünyada görülmemiştir. Ama terörle

mücadele edilirken, esas terör de yaratmak devletin görevi olmamalı. Terör, yani orada 300-55 kişi PKK'nın mevcudiyetiyle bir sürü insanın sürülmesi demek değildir. 300-400 kişinin üzerine 100.000 askeri sevkettiler. Geçen sene. 100.000 asker operasyon yaptı. Yani 350-400 kişi üzerine güya 100.000 asker sürdüler, 100.000 asker orda operasyon yaptı. Ve ne yaptı? Tunceli'nin anası ağladı, beli kırıldı. Yani terörün beli bir defa kırıldıysa, doğuda, güneydoğuda vatandaşın beli 10 defa yerinden kırıldı arkadaşlar. Ben güney-doğu'ya, doğu'ya sık sık giden bir arkadaşımızım, orada, yani Siirt'te de durum aynı, Hakkarî'de de aynı, Bingöl'de de aynı ama, Tunceli'de bir başka, anlatılacak gini değil. İşte başkanımızda demişse, bahsetti. Siz Tunceli'yle Pülümür'ü hiç 6 saatte aldınız mı? Ovacık-Tunceli arası 60 kilometre. 6 saate alınıyor. Nasıl alınıyor? Düşünün, bakın bir misal vereyim: ben kışın, bu yılbaşından önce Ovacık'a gittim. Dönüşte, Ovacık'ın çıkışında bir benzinlik var, orada o gün Elazığ'a, Erzincan'a, Tunceli'ne, daha doğrusu Ovacık dışına giden insanları biriktiriyorlar. Saat 10'da hareket emri veriyorlar. Gidecek olan vasıtalar ve insanlar saat 10'da orada mutlaka bulunuyor. İnsanların hepsi adı, sanı, adresi, telefonu varsa telefonu alınıyor, liste halinde. Eşyaları tek tek aranıyor, bütün o muamele yapıldıktan sonra o konvoy halinde de asker araçları konuluyor, önüne de, arkasına da. O konvoylarla, askerlerle beraber Tormova'ya kadar gidiyorsunuz. Tormova'da durduruyorlar -Tunceli'nden oraya 20 km. Aynı arama, aynı tarama, aynı yazışma orda yapılıyor. Ya kardeşim önde asker, arkada asker, yani şimdi bu 20 km içinde ne değişti ki aynı muamele yapıyorsunuz? Neyse orda da bir-iki saatlik muamele aynı yapılırca tekrar yürüyorsunuz, önde asker, arkada asker. Bu sefer de Karşılar karakolu va, Halvoriye, aynı muamele orda başlıyor. Allah allah! Hayret ediyorsunuz, önde asker, arkada asker, aynı muamele. Karşılar da iş bitmiyor. Bir de Tunceli'nin girişinde Adliye'nin orda bir yer, polis ve askeri bir karakol var aynı muamele de orda yapılıyor, böylelikle 60 km'lik bazen 6 saatte, bazen 7 saatte tamamlanmış oluyorsunuz. Dünyanın nersinde görülmuş değerli arkadaşlar?! Devlet kendi askerine bile güven vermiyor. Bunu da hep söyledim. Şimdi tabii bir vali değişikliği oldu, düşüncelerinde samimiyet duyduğum bir vali bana geldi. Şimdi gıda ambargosunu hafifletmiş biraz. Ama yeterli değil. Öyle bir hava var. Gidiş-gelişler biraz hafiflemiş doğru da, gıda ambargosu hafifletme konusunda bir iyimserlik havası esiyor. Tabii bunu yaparsa kendisine şükranlarımızı arz edeceğiz, yani bunu yapmak da güzel bir olay.

Gıda ambargosuna size bir misal vereyim, yaşadım: Bir gün Mazgirt'in köylerine gittik. Ağustos sıcağı -evvelki seneydi sanıyorum- evin sahibi bize bir ayran getirdi. Damın başında oturuyoruz. Biraz ilerimizde böyle siyah bir maddenin gazete sererek üstünde çarşaflandığını gördüm, ama ne olduğunu görmedim. Sordum, dedim »Amca, bu ne?« Dedi »Çay otu.« Dedim »Çay suya muya mı düştü, islandı, kurutuyor mu? Düşürdün mü?« Dedi »Hayır, onu demledik, kurutuyoruz, tekrar demleyeceğiz. Biz bunu dört defa yapıyoruz.«

Bakınız, ben bunları söyleye söyleye kanıtladım değerli arkadaşlarım; öyle sloganlaşmış laflarla mesele rotaya gelmez (?). Yaşananlarla, yaşadıklarımızla olayları dile getirdim, onun için beni DGM'ye verdiler, milletvekilliğimi kaybettirdiler, açık kaybettirdiler. Bir davada beni PKK'lı yaptılar, bir davada beni TİKKO'cu yaptılar. Hakim beye dedim ki »bir insan aynı zamanda ne PKK'lı olur ne TİKKO'cu olur. Şimdi benim resmimi çiziniz, ben PKK'lı mıyım, TİKKO'cu muyum? Ona göre kendimi savunmam lazım.« Neyse bu iki davayı birleştirdiler, kendimi savundum, beraat ettim. Şimdi geçen gün Tunceli'ne gittiğimde büyük dava daha açmışlar hakkımda. Misali de vereyim, o da çok önemli: Bu Çemişgezek'te biliyorsunuz Alevi ve Sünni vatandaşlarımız yaşıyor. Şimdi bu güne kadar insanlar birbirine karşı çok iyilerdi, yani Alevi-Sünni davası da yok. 1995 yılında oraya koruculuk koyuyorlar. Sünni köylere korucu verdiler ve bir kısım köyleri korucularla silahlı hale getirdi, Alevi köyleri de korumasız bıraktılar, ve adam öldürmeler başladı. 12 tane vatandaş öldürüldü. Hiç olmamış bir şey. Önce bizim bir gelen meclis üyemiz öldürüldü, Cemşi Hanoğlu derlerdi, önce o çocuk öldürüldü, ölenlerin hepsi de Alevi idi. Otobüsler, minibüsler kurşunlanmaya başlandı, yaralanmalar oldu. Bu olayı da açığa çıkarmam gerekiyordu, büyük uğraşlar verdim. En son orada bir koruyucu amca, Sünni vatandaş, 60 yaşında, »Sinan Bey gelirse ben Sinan Bey'e herşeyi anlatacağım« demişti. Çıkıp geldim, adamı aldım Elazığ'a gittik. Orda o adam herşeyi anlattı. Orada (Çemişgezek'te) 2 tane as subay korucularla her iki günde bir toplantı yapıyorlar, her toplantıdan sonra da muhakkak bir olay oluyor. Benim DGM anlatmalarında bu olayları tezgahlayan, programlayan, planlayan bu iki as subayın olduğu ortaya çıktı. Bu iki as subayı şikayet ettim, şu anda yarılanıyorlar, aldılar ordan. 6 aydır hiç bir hadise çıkmadı. Ve olaydan sonra bir süri adam silahı bıraktı, hayat orda normale döndü.

7. Zaza-Kitap Şenliği Mannheim'de yapıldı.

Her yıl olduğu gibi şenlik büyük ilgiyle karşılandı. İki bölümden oluşan programın birinci bölümünde Bremen Üniversitesi'nden K. Kehl-Bodrogi ile Göttingen Üniversitesi'nden Ludwig Paul referatlarını sundular. İkinci bölümü ise Metin-Kemal Kahraman, Memed Çapan, Nilüfer Akbal ve diğerleri türküleriyle şenlendirdiler. Kitap şenliğini Almanlar'ın ilgisinin yanı sıra ZDF kanalı şenliği görüntüledi ve yayınladı.

KİTAP FUARI

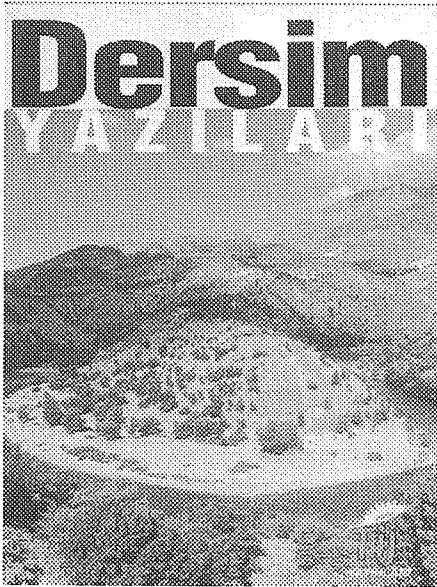
Mannheim Belediyesi Gençlik Kolu'nun düzenlediği 7. Zaza Kitap Fuarı bu gün saat 17.00'de başlıyor. Fuar çerçevesinde kitapların yanı sıra müzik kasetleri ve çeşitli dergiler Zazaca, Türkçe ve Almanca olmak üzere Zaza konusunu ele alıyorlar. Ayrıntılı bilgi için tel: 0621-2937661

Sabah Gazetesi, 25 Nisan 1998

EIN ZAZA-BÜCHERFEST

Bücher, Musikkassetten und Zeitschriften, die in der Zaza-Sprache (am oberen Euphart gesprochen) sowie zu dieser Thematik in deutscher, türkischer und in anderen Sprachen erschienen, sind beim 7.Zaza-Bücherfest in Mannheimer Frum der Jugend (Neckarpromenade 46) erhältlich. Das Fest am Samstag, 25. April, bietet Vorträge über die Sprache und kulturelle Identität der Zazas (17-19 Uhr) sowie einen kulturellen Abend mit klassischen und modernen Volksliedern (ab 21 Uhr).

Mannheimer Morgen, 23.04.1998

Çıktı!

İsteme Adresi:

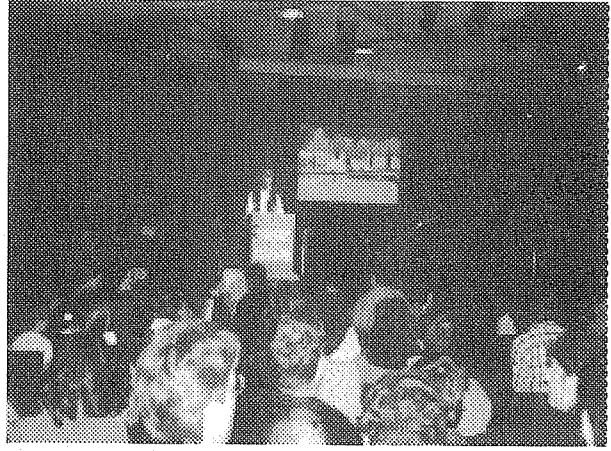
Tij Yayınları

Marmara Cad. Erenler 2 İş Merkezi
Kat. 2 No: 24/85 Avcılar-İstanbul/TR

Tija Sodri

Postfach: 701240

D-60562 Frankfurt/a.M

Von A wie Amharisch bis Z wie Zazaki

Leitfaden: Fremdsprachige psychosoziale Beratung in Frankfurt
Von A wie Amharisch bis Z wie Zazaki reicht die Liste, die der Leitfaden "Fremdsprachige psychosoziale Beratung in Frankfurt am Main" aufführt. Herausgegeben von Stadt, Caritasverband, Internationalem Familienzentrum und dem Arbeitskreis für Migration und psychische Gesundheit soll er helfen, Ausländern die erforderlichen Beratungsmöglichkeiten in der jeweiligen Muttersprache anzubieten.

Die Herausgeber sehen die Broschüre als hilfreiches Arbeitswerkzeug für Mitarbeiter des psychosozialen und des Bildungsbereichs. Sie "leistet einen Beitrag zur optimalen Nutzung der vorhandenen knappen Ressourcen im Interesse der Betroffenen".

Auch dezentral und kleinräumig organisierte psychosoziale Versorgung müsse im Bereich fremdsprachiger Beratung auf zentral organisierte, stadtweite Angebote zurückgreifen. Wie nötig dies ist, verdeutlichen die Herausgeber an einem Beispiel: So einen in der städtischen Erziehungsberatung weniger als zehn Prozent aller Stellen mit Beratern besetzt, die in anderen Sprachen arbeiten. Dagegen liege der Anteil ausländischer Kinder und junger Menschen (bis 27 Jahre) bei 40 Prozent.

Im Leitfaden sind die Berater unter den Sprachen, in denen sie arbeiten, aufgelistet. Neben Namen und Adressen sind auch die Art der angebotenen Beratung, Zielgruppe, Ausbildung und Spezialgebiet der Berater sowie die Finanzierung des Angebotes aufgeführt.

Bestellt werden kann die Broschüre beim Fachhochschulverlag, Limescorso 5, 60439 Frankfurt, Telefon 069/1533-2880, Fax 1533-2840. Im Preis von 10 Mark sind die Versandkosten enthalten.

aus: Treffpunkt, Nr. 1/1998, herausgegeben durch Landesbeauftragte für Ausländerfragen bei der Staatskanzlei Rheinland-Pfalz

Jübina Wendoğanê Dêsimi

Jübina Wendoğanê Dêsimi

Dersim Öğrenciler Birliği - Verband der StudentInnen aus Dersim
Adresa E-Mail: asmen973@stud.fh-frankfurt.de
21ê Martê 1998i

Newê Martê sîma xêr bo !
Kormişkanê şîma bîmbarek bo !
Mart Dokuzu'nuz kutlu olsun !
Newroza we pîroz be !

Bu, kaybolmaya yüz tutmuş Dersim-Zaza kültürünün çılgını tutmaya davet eden bir çağırıdır.

21. Mart günü Kürtler'de, Farslar'da ve diğer İrani veya gayri İrani halklarda »Newroz zwrwn« diye adlandırılırken, Alevi Zazalar'da ise bu gün »Newê Marti« diye adlandırılır. Newê Marti, yani Mart Dokuzu bayramının Mart'ın 21. değil de 9. günü diye hesaplanması Rumi hesabın (hesabê ma) Miladi hesabından gün farklılığı taşımasından kaynaklanıyor. Sünni Zazalar'da »Kormişkan« diye anılan bayram, Mart ayının son haftasında çarşamba günü başlar ve bir hafta sürer.

Newê Marti'nin, Hawtemal'ın ve Kormişkan'ın Newroz gibi halklararası ve kamuoyunda tanınmış olmaması, hatta unutulmuş olması, bir yandan Dersim-Zaza halkına yüzyıllardır soykırımın yanısıra kültürel kırım ve baskı uygulanarak, bunun insanlarda korku ve gizlenme gereği duygusu uyandırmasından, diğer yandan ise Dımililer'in (Dersimliler'in-Zazalar'ın) bayramlarına sahip çıkmamasından, hem de insanların kurumlaşmış, yasallaşmış veya meşhur bayramları halk bayramlarına yeğlemesinden kaynaklanıyor.

Gittikçe unutulmakta olan, ve hatta genç kuşakta hemen hemen hiç bilinmeyen Newê Marti'de (21. Mart) ve Hawtemal'da (29. Mart) uygulanan kutlamalardan bazıları şunlardır: Alaca karanlıkta kalkıp "niaz" (lokma) pişirilir; kurban kesilir; adaklar ile kutsal yer ve yatırlar ziyaret edilir; cem törenleri düzenlenir; derelerden veya ırmaklardan su getirilip davara serpilir veya o ırmakların suyuyla yıkanılır; kuşburnu (şilan) ağacından bir dal kesilip, uçları birleştirilir, sonra çapından çocuklar geçer; gençler ve çocuklar bir çok oyun sergiler; toplanılır, eğlenilir, yemek pişirilip yiyilir vs.

Alevi Zazalar'da asıl bahar ve yeni yıl bayramı Hawtemal'da (29. Mart'ta) kutlanır.

Anadolu'da Newroz bayramı özellikle Kürtler tarafından kutlanılıyor. Devletin ise bunu inkar etmesini, Pantürkist zihniyetle eski Türk bayramı diye lanse etmesini kınıyoruz. Newê Marti ve Kormişkan bayramlarının Dımililer tarafından artık kamuoyunda gün ışığına kavuşturulmasının önemli olduğunu belirtiyoruz. 2000'e 2 kala hâlâ inkar edilmekte olan Dımili (Zaza) halkına yapılan bu çağrı, bir insanlık çağrısıdır. Gelenek ve göreneklerde, feodal, babaerkil ve gerici değerlerin yerine, insanlığın yabancılaşma çağında insanları bir araya getirmeyi, paylaşmayı, sıcak ortamı ve en önemlisi, sevgiyi içeren değerlere sahip çıkılmasının çılgınlığıdır. Bu anlamda geceler ve etkinliklerin düzenlenmesi, dosta, tanıdığı ve kamuoyuna tanıtılması; Newê Marti'nin, Kormişkan'ın, ve diğer kültürel değerlerinin kaybolmalarına karşı durabilmenin yoludur.

Wes bo Newê Marti!
Bicewîyo Kormişkan!

Almanya Dersim Cemaati-Köln (Cematê Dêrsimi Alamanya-Köln)

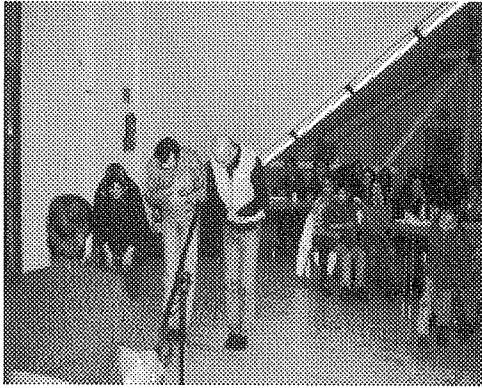
Almanya Dersim Cemaati her yıl olduğu gibi Dersimlilerin geleneksel günlerindeki kutlama veya anmalara devam ediyor.

Gağan -'98"

Dersimlilerin geleneksel bayramlarından "Gağan", yeni yılın başlangıcı, 1998'de de kutlandı. Ama bu yılki Gağan orjinal haline yakın oldu. "Khal Gağan"ı ya da "Khalkhek"ı Ro Dersim, "Alık ve Fatık"ı ise daktör Wusiv ve bir arkadaşı temsil etti. Dersimliler nerdeyse unutulmaya yüz tutmuş bu güzel geleneği yıllar sonra Almanya'da orjinal haliyle karşılarında görünce çok mutlu oldular.

"Xeylaşi- Rozê Xızırı-'98 "

Dersimlilerin en önemli geleneği olan "Xeylaşi" (Xızır Orucu) bu yıl 6 Şubat 1998'de kutlandı. Bu yılki kutlamayı Avrupa Alevi Birlikleri Federasyon'u yöneticileri de onurlandırdılar. Federasyon başkanı Ali Kılıç kısa bir konuşmayla misafirleri selamladı.

"Veyvê Kıtavû/Zazabücherfest-7"

Mannheim'deki geleneksel kitap festivalinin 7.'sinin organize edilmesine bu yıl Köln cemaati de katıldı.

"Germia Yimamu-'98"

10 Mayıs 1998 tarihinde aşure günü yapıldı. Bu yıl aşureyi "Çê Aliye Seydê Kudîji ra Tornê Phıtaliyê Heyderîji" Ali Aydınoğlu ile eşi hazırlayıp dağıttılar.

"İnterkültür Haftası"

Köln Belediyesi tarafında 26.09-02.10.1998 tarihleri arasında düzenlenen "İnterkültür Haftası"na cemaat bir panel ve Dersim'den şarkılarla katıldı. 26 Eylülde yapılan "İntegrasyon ve Almanya ve Avrupa'da Dersimliler" konulu panele Dr. Hüseyin Çağlayan, Dr. Kazım Aktaş, Dr. Hıdır Çelik ve Köln Belediye Meclis üyesi Şengül Şenol'un katıldı. Dersimliler için nerde olursa olsun uyumun pek problem olmadığını belirten konuşmacılar, ancak Dersimlilerin Almanya ve Avrupa'da kendi ayrı öz kurumlarını yaratmalarının zorunluluğu konusunda fikir birliğine vardılar.

"Gruba Kamılı"-Kamiller Grubu

Cemaat elli yaşının üzerindeki Dersimliler için de bir grup kurdu. Grupta Zazaca konuşuluyor. Diğer şeylerin yanısıra kaplıcalara ve sağlık havuzlarına gidiliyor, gezintiler yapılıyor.

Zazaca Dil Kursu

Cemaatin düzenlediği dil kursları kesintisiz devam ediyor. Alfabe ve gramerin öğretildiği kurslara katılanların çoğunluğunun üniversite mezunu ya da üniversiteli öğrenci olması dikkat çekiyor.

"Kozikê Domonu"-Çocuk Grubu

Cemaat 3 ila 9 yaşındaki çocuklar için bir grup kurdu. Bununla oyun eşliğinde çocuklara Zazaca öğretiliyor. Grupda sadece Zazaca ve Almanca konuşuluyor.

1915 Asur soykırımı nedeniyle Türk Devleti (TC) mahküm edilmelidir!

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında "hasta adam" olan Osmanlı rejimi, çeşitli milliyetlerden ve dinlerden halklar üzerinde hakimiyetini sürdüren despot bir imparatorluktu. Ulusal mücadelelerbaşlar ve Balkanlar'daki hıristiyan halkların bir çoğu kendi ulusal devletlerini kurarlar. Kafkaslar'da da aynı durum sözkonusu olur. Her taraftan yenilgi darbeleri alan Osmanlı, "vatan elden gidiyor" telaşı içine girer.

Dönemin Türkçüleri olan Jön Türkler de, hıristiyan halklara kötü gözle bakıyorlardı. Jön Türkler için hıristiyan halklar, vatani bölmeye çalışan bir tehlikeydiler. Lider kadrosunda yer alan bir çok Jön Türk, ülkede bulunan hıristiyan halkların "temizlenmesi" görüşündedir. Bu fikir, bir örgüt olarak aslen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temel felsefesidir. Kaldı ki bu perspektif, TC'nin kuruluşu sonrasında Kemalistlerin de temel felsefesi haline gelir.

Osmanlı İmparatorluğu Almanya ile birlikte savaşa girer. Bu yüzden Osmanlı-Almanya işbirliği her alanda bir dayanışma ve alış-verişe dönüşür. Bu işbirliği, soykırımı da etkide bulunur. Özellikle Berlin-Bağdat demiryolu hattı projesi iştahları kabartmıştır. Hıristiyan halklar (Asurlar, Ermeniler, Rumlar)'ın Anadolu ve Asuristan'daki varlığı, dağılmaya yüz tutmuş Osmanlı rejimi tarafından, projeyi gerçekleştirmenin önünde bir engel olarak görülür. Bu yüzden tek çare "temizlik"tir.

Osmanlı Sultanı Abdulhamit, sınır boylarında güvenliği korumak ve hıristiyan halklardan gelecek herhangi bir ulusal isyanı sindirmek amacıyla "Hamidiye Alayları" adında hafif süvari birlikler kurdurur. Bunların tamamı Kürtlerden oluşturulmuştur.

Soykırım, 24 NİSAN 1915 tarihinde başlatılır. Ermeni, Rum ve Asur halkını büyük bir vahşetle katlederler. Caami minarelerinden müslüman halklara hitaben, komşuları olan "gavur"ları öldürmeleri halinde Osmanlı Sultanı'nın onları koruyacakları ve cennete gidecekleri söylenir. Böylece müslüman Türk ve Kürt halkları da bu soykırımı ortak edilir. Bu kitleler, ev ve eşyalı talan ediliyor, hıristiyan kız ve kadınlara tecavüz ediyor, hamile kadınların çocuklarını kasaturayla çıkarıp, başını kestikten sonra ağaca çiviliyordu. Erkekler kılıçtan geçirilerek nehirlere atılıyordu. Yüzbinlerce Asur böyle bir vahşetle katledildi. Bu yüzden 1915 soykırımı "Seyfo" olarak bilinmektedir.

Bu vahşetin mirasçısı ve devamacısı olan Türk Devleti (TC) de, bu soykırımını inkar temelinde bir siyaset gütmektedir. Aynı anlayış sahibi olan hakim iktidarlar, TC sınırları içinde yaşayan hıristiyan halklara hayatı zından etmiştir. En ufak hak talebi kan ve zulümle bastırılmıştır. Ve bu zulüm hala da devam etmektedir.

PKK Asur halkından özür dilemelidir!

1984 senesinden beri PKK ülkede silahlı mücadele sürdürmektedir. Faşizme ve diktatörlüğe karşı sürdürülen bu savaş, TC'nin bölgedeki halklar üzerinde kirli oyunlarını yavaş yavaş su yüzüne çıkarmıştır. Bu savaş halkımız üzerinde de etkisini göstermiştir.

İşte bu savaş süresince Kürt kesiminde oluşan bir "aydın" tabakası ortaya çıkmaya başladı. Kendine aydın (!) diyen bu kesimin bir konuda ortak paydaları vardır. O da şudur: Ortadoğu'da ve dünyada olumlu ne varsa Kürtlerin icat ettiği ya da Kürtlere dayandığı şeklindedir. Bu sebeple de Asur kökenli ne varsa kürtleştirilmekte, Kürtlere mal edilmektedir. Tarih böylece tahrip edilmekte, TC'nin uyduruk "resmi ideolojisi"ne karşılık bir tür "Kürt resmi ideolojisi" adeta hortlamaya çalışılmaktadır. Bu kesimin yazdığı kitaplarda, dergilerde yayınladığı makalelerde Asur halkına "Hıristiyan Kürtler", "Süryani Kürtler" diyerek daha şimdiden gerçek niyetlerini ortaya koymaktadırlar.

Asur halkının tarihinde Kürtler bir çok katliamın ya ortağı, yönlendiricisi ya da uygulayıcısıdır. Bedirhan'ın düzenlediği katliamlar, Kürt Simko Ağa'nın Mar Şamun'u katlederek Asur ulusal mücadelesine indirdiği hain darbe ve 1915 soykırımında tamamı Kürtler'den oluşan Hamidiye Alayları'nın sergilemiş oldukları vahşet halen hatıralardadır. Bu soykırımı bazı Kürt kitleleri de talan ve yağma yaparak, Asur kız ve kadınlarına tecavüz ederek soykırım-daki vahşete ortak olmuşlardır.

Bu yüzden ki, bu katliam ve soykırımlar halkımızın yüreğinde ve beyninde silinmezcesine bir iz bırakmıştır. Kürt halkından bazı kesimlerin bu katliamlar döneminde, öncesinde veya sonrasında, Asurlara dostane yaklaştığı, kardeşane ilişkilerini sürdürdüklerini, koruduklarını belirtmekte fayda var. Fakat bu güzelim istisnalar mevcut gerçekliği malesef değiştirmemektedir.

Ayrıca ve herşeyden daha önemlisi, özellikle Newroz günü yaklaştığında neredeyse bütün Kürt medyasında Asur ulusunun tümüne bir hakaret ve küfür yağmuru başlamaktadır. Kendi icat ettikleri sözde bir Asur (!) kralı Dehak'a dayandırılan Nevroz hikayesi sözkonusu edilerek halkımıza küfredilmekte ve halklar arasında düşmanlık tohumları ekilmektedir.

Son olarak PKK'nın cephesi ERNK adına Newroz müna-sebetiyle çıkan bildiride aynen şöyle ibareler yer almaktadır: "...Günümüzün Asur İmparatorluğu TC'ye...", "Asur zülmü" vb. Yani milletimizin adı Asur, faşist, barbar, zorba, diktatör kelimeleriyle özdeş tutulmakta ve bu anlamlarda kullanılmaktadır.

Bir halkı ve bir ulusun tümünü aşağılamaktan başka bir anlama gelmeyen bu sözler, Asur ve Kürt halkları arasına ancak düşmanlık ve nefret tohumları eker. Ona hizmet eder. Hiç bir gerçekle ve tarihle alakası olmayan uyduruk bir Asur kralına(!) dayandırılan Newroz, adeta Asur halkına hakaret etmenin günü haline dönüştürüldü.

Türk Devleti, 1915 soykırımı nedeniyle uluslararası hukuk esasları gereğince ve kanunları önünde hesap vermeli ve mahkûm edilmelidir! Bu mahkûmiyet, hem bu halklardan özür, hem tazminat ve hem de gaspedilen Asuristan topraklarından çekilmeyi içermektedir.

Soykırım karşısında sessiz kalmak ve ona göz yummak, insanoğlunun vicdanında onarılması güç, korkunç yaralar açmıştır. Bu mahkûmiyet aynı zamanda, gelecek kuşaklara olan sorumluluk ve temiz bir miras bırakma eyleminin de gereğidir.

Asuristan Kurtuluş Partisi

GFA

17.04.1998

Ve son bildirisiyle PKK, böyle bir üslup kullanarak bu hareketlere ortak oldu. Niyeti ne olursa olsun, tarihte ilk defa bir siyasal parti bir ulusun tümünü böylesine aşağılamaktadır. Bu yüzden PKK Asur ulusunun tümünden resmen özür dilemelidir.

Eğer halklar arasında dostluk ve kardeşlik köprüsü kurarsak, bölgede kardeşlik rüzgarları estireceksek bunun üslubu ve mantığı kesinlikle bu olmamalıdır ve olamaz. Halklar arasında dostluk karşılıklı saygı, sevgi, anlayış, eşitlik ve özgürlük fikirleri temelinde kurulabilir. Ve bugün buna dünden daha yakınız. Bunun için gerekli olan tek şey sağduyu ve gerçeklerdir.

Asuristan Kurtuluş Partisi

GFA

21.03.1998

dano nas kerdene

İlmê Zoni Ra

Zülfü Selcan

**Grammatik der Zaza-Sprache
Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt)**

stellt vor

**Aktuelles aus der
Sprachwissenschaft**

Zülfü Selcan

**Grammatik der Zaza-Sprache
Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt)**

Zonê Zazaki (Dimilki, Kirmancki), eve vetena xêlê kıtav u mecmuau, heve ve heve bi zonê nostene.

Nıka gramerê Zazaki, eve karê ilmi, xêlê serru ra tepia ame meyda, caê ho guret. Na kıtav, iyê ke na zon qesey kenê, hem inerê, hem ki iyê ke wazenê ke zonê Zazaki bımısê inerê ki, mısae-na qanunê grameri u fam kerdena de imkan dano cı.

Qesê veriyo de derg ra tepia, diyalektoloji u fonoloji ve morfoloji u süntaks eve usılo zelal tarıf benê. Parçê cümley çıturi zuvini ra gredaê, eve xêlê misalu hurdi hurdi qesey benê, benê arêze.

Na kıtav teyna seweta mısnaêna zoni nê, serva jêdenaena malumatê ilmê zoniê iranistiki u eve mukaqese u xususi de ki karo de muhimo.

Die in Ost-Anatolien beheimatete Zaza-Sprache hat sich mittlerweile durch die Veröffentlichung zahlreicher Bücher und Zeitschriften zu einer Schriftsprache weiterentwickelt.

Das Bedürfnis einer umfangreichen Grammatik wird nun durch die Publikation der Zaza-Grammatik, die das Resultat jahrelanger Forschung ist, befriedigt. Eine große Lücke wird somit geschlossen.

Dieses Werk gibt sowohl den Muttersprachlern als auch denjenigen, die die Zaza-Sprache lernen möchten, die Möglichkeit, ihre Struktur und ihre grammatischen Regeln zu lernen und ein entsprechendes Sprachverhältnis zu entwickeln. Nach einer ausführlichen Einleitung werden Dialektologie, Phinologie, Morphologie und Syntax in übersichtlicher Darstellung behandelt. Die Zusammenhänge zwischen den einzelnen Satzteilern werden anhand zahlreicher Beispiele dargestellt und erläutert.

Die umfassende Zaza-Grammatik ist nicht nur für den Spracherwerb wichtig, sondern stellt zugleich einen bedeutenden Beitrag zur Kenntniserweiterung in der iranistischen, sprachvergleichenden und allgemeinen Sprachwissenschaft dar.

730 + XV pelgi/2 gertê rengini/cilt kerde/kapağ/ fiyat 74.- DM

ISBN 3-928943-96-0

W&T Verlag, Sebastianstr. 84, 10969 Berlin. Fax: 030/6145117

Unser Bücher können sowohl über den Buchhandel als auch direkt beim Verlag - bei Eilbestellungen auch per Fax - bezogen werden.

Kitap Dünyasından...

Harun Turgut

Türkçe açıklamalı ZAZACA DİLBİLGİSİ

Zazaca'ya olan ilgi her geçen gün artarken, bu alanda her gün yeni bir çalışmayla karşılaşyoruz. Bu çalışmalar çoğunlukla konusunda uzman olmayan kişilerce büyük bir özveriyle sürdürülüyor. Ama umuyoruz ki, Zazaca da diğer bütün diller gibi dilbilim alanında uzman kişiler tarafından bilimsel bir titizlikle yazılı gramerine kavuşturulsun, akademik bir gelişme kaydedilsin. Ancak Zazaca'da verilen bu ilk eserlere haksızlık etmemek gerekir, zira bu çalışmalar Zazaca'nın gelişmesine ilk adım olarak hizmet edecektir.

Bu alanda son çalışmalardan biri ise Harun Turgut'un Türkçe açıklamalı ZAZACA DİLBİLGİSİ adlı eseri. On yılı aşkın uğraştan sonra kitap haline getirilmiş bu çalışmada Zazaca'nın Palu ve Bingöl şivesi esas alınmış. Okurlar, Zazaca'nın şimdiye kadar pek az yazılı kaynağı olan Palu şivesi hakkında yeni bilgiler elde edebilirler. Özellikle dil araştırmacıları için iyi bir başvuru kitabı olarak tavsiye edilir. Öte yandan bu şiveyi konuşanları kendi dillerinde yazmaya özendirirse çok sevindirici olur.

Kitapta konular bir sistem takip edilerek işlenmiş. Belli ki herhangi bir Türkçe dilbilgisi kitabı örnek olarak kullanılmış. Zira Zazaca'daki ismin halleri Türkçe'deki ismin halleriyle açıklanmaya çalışılmış. Ancak ne yazık ki, Altay dil ailesinden olan Türkçe gramer Batı-İrani bir dil olan Zazaca'yı açıklamakta yetersiz kılmakta. *İsmin Halleri* bölümünde Zazaca'yı 8 halle açıklamaya çalışmış. Oysa Zazaca 3 halden oluşur: yalın, oblik/bükümlü ve çağrı hali. H. Turgut tarafından ilgeçler Türkçe'deki gibi sondan ekli dillerde ismin hallerini oluşturan ekler gibi algılanarak sözcükle bitişik yazılmış. Oysa bunlar ek değil başlıbaşına ilgeç/edat dediğimiz kelimelerdir (ra, ro, rê, de)¹ ve ayrı yazılması gerekir (»dyesun ra«). Yine Kafkas ve bütün Eski İrani dillerinde olan, yeni İrani dillerinde ise Kürtçe, Zazaca, Goranca gibi dillerde mevcut olan *Ergatif Hal* dolaylı anlatılmış. Ergatif halde geçmiş zamanda geçişli fiillerde, özne oblik, yani bükümlü, nesne ise yalın hale dönüşür. Yüklemin şahıs soneki ise nesneninkini alır. (Örn.: *Mı vaşi çinti 'otları biçtim'*).

Kitapta zengin bir sözcük dağarcığı mevcut. Çoğu o şiveye has sözcüklerden birkaçı şöyle: **ki**² (insanlar, millet), **vawıtış** (çorap örmek), **patış** (soymak), **eşka-wıtış** (sökmek), **esterıtış** (silme), **çew** (kimse, kes), **ça** (nere ['koti']) ve bir çok sıfat ve isimler...

Bu eserde H. Turgut herhangi bir popülist siyaset gütmemekte. En azından Berlin'de yayınlanmış olan çeko'nun "razarê dımilki-türkçe açıklamalı zazaca gramer" çalışması gibi Kurmanci'ye benzetmek, yanıtma-

ca ve (aslında zengin bir kelime hazinesiniyle birlikte) akademik olmayan kurallar yerleştirmek (»2 mangêyên min estê«) Varto veya herhangi bir yöre'nin diyalektine maletmek kaygısından uzak durmuş. Turgut, Palu şivesini mümkün olduğunca yalın bir şekilde kağıda dökmeye çalışmış. Özellikle "kaynaştırma harfi 'y'" sıkıntısı gütmekten.

Çeko ise çalışmasında aslında Kurmanci (Kuzey-Kürtçesi)'ne göre geliştirilmiş 'Bedirxan-Alfabetesini' baz aldığı (veya alma zorunluluğu hissettiği) için, x [χ] ve ğ [ɣ] seslerini ayırt edememiş. Örneğin *ağwi* ('zehir, ağu') kelimesini, *xwezıla* (kaşkia, werikna=keşke) ile birlikte Kurmançça'ya özgün olan xw- diftongu ile göstermeye çalışmış ("axwi"). Halbuki *ağwi* ui dönüşmesinin bir varyantı, *xwezıla* ise Varto Zazacası'na özgün Kurmanci'den alınmış sözcüktür. Zaten Kürtçe'deki »xw-« (Farsça'da x- [-خو]) ile başlayan kelimelerin Zazaca'daki karşılığı »w-«'dir ki, bu Zazaca'yı ve Goranca'yı Kürtçe gibi daha bir kaç İrani dilden ayıran bir özelliktir (Z./K.: weş/xweş, werd-/xwar(d), waşt-/xwest-, wae/xweh, wend-/xwend-, wele/xweli).

Turgut bu eserde Palu-Bingöl ağzına özgü ses dönüşümleri iyi kavranmış. Örneğin:

-an -un »meyman meymun«; **-am -om/-um** »kam kom/kum«; **-o-ue/-ua/-ui** »koke«; »xoxu«; **-ê-ye; -ew -o.**

-an -un veya **-am -om/-um** seslerinin dönüşmesine Farsça'da da rastlıyoruz (nân/nûn tāmām/tāmûm). Sayın Turgut, ayrıca dönüşlü zamir "xur", *xwı* değil de *xo'* dan *xur'* ye dönüşmüş olmasına dikkat çekmiş.

Ağırlığı olan iyi yönleriyle birlikte kitabın eleştirilecek taraflarına da bir çift söz olacak.

Bütün bunlarla birlikte Sayın Turgut dil bilimci veya İnanoloji ile uğraşan biri olmadığından kitabın önsözünde Zazaca'nın tasnifi konusunda hataya düşmüş. Turgut önsözde, »*Sadece yapı bakımından Zazacanın bükümlü diller durubundanm dil ailesi bakımından da Hint-İran dil ailesinin Kürtçe kolundan olduğunu belirtmekle yetineceğim*« demiş. Zazaca'nın bükümlü bir dil olduğu doğru, ancak dil ailesine gelince "Hint-İran" diye bir dil ailesi yoktur. Hindi ve İrani dil grupları vardır ve bu gruplar Hint-Avrupa dil ailesine aittirler. Zazaca, Kuzey-Batı-İrani bir dildir. Zazaca tarihsel olarak Part diliyle artı halen Kuzey-İran'da, Hazar Denizi kıyısında konuşulmakta olan Talişçe, Semnanice, Mazenderanca, Sengserice, bir de güneydeki Goranca gibi dillerle bağdaşır. Kürtçe ise Kurmançça, Soranice ve Güney-Kürtçesi (Feyli, Sinei, Kermaşahi)'den oluşan bir çok Kuzey-Batı unsuru içeren Güney-Batı-

İrani dilidir.

Ayrıca önsözde “Kırd/Kırdki” sözcüğünün geniş anlamda “Kürt/Kürtçe” anlamında geldiği iddia edilmiş. Bunun gerçekten böyle olup olmadığı politik art-niyet gütmeksizin ortaya konması gerekiyor. Kaldı ki (olayı bugünkü ulusal boyutlarda değil de, aslında Anadolu’da daha da geçerli olan dini boyutlarda düşüsek), o yöredeki Şafii Zazalar’ın kendilerini çoğunlukta ve kamuoyunca tanınmış olan Şafii Kürtler’e dini bağdan ötürü yakın hissetmesi bu gerçekliği zedelemez.

Kitapta bir çok yerde ifade güçlüğü çekilmiş. Kitabın yazım hataları nedeniyle tekrar gözden geçirilmesi gerek. Zazaca’nın yazımında da ‘kopula’nın (-dır) beraber yazılması söyleme daha yakın ve okunması daha rahat olur (“ez rınd o” değil de, “ez rındo”) Kimi türetme eklerinde kavram hatası var. Örneğin Zazaca’ya Rusça’dan geçmiş, ve bir çok Slav dillerinde “nikahlı, eş” anlamını taşıyan, fakat Zazaca’da “gizli dost” diye anlam değişikliğine uğramış olan *birak* sözcüğünün ‘k’si ek olarak algılanmış. Veya *selxune* (haylaz) sözcüğünün sel-xune diye iki kelimededen oluştuğu söylenmiş. Bu, Dersim Zazacası’nda *salaxane* sözcüğünün aynıdır ve *salax* sözcüğünden ve *-ane* ekinden oluşan, yani “salağa yakıştır, salakça” gibi bir anlam veren sözcüktür³.

Kitapta Türkçe’de “korkmuş idim/korkmuştum” geçmiş zaman kipinin halk ağzındaki söyleniş haliyle ‘*korktuydum*’ (*ez tersêbya*)’ya dönüşmüş. Oysa yüksek Türkçe’de böyle bir ifade kullanılmaktadır. Palu-Bingöl şivesinde *ya tersêb* (korktuydu) ile *ya tersêbi* (korkmuştum) arasında farklılık olabilir. Fakat bu fark Türkçe’de sözkonusu değildir.

Son olarak seçilen alfabedeki harf çokluğuna değinmek istiyorum. Bilindiği gibi Zazaca alfabe konusunda bilimadamlarıyla birlikte senelerdir bir çalışma sürdürülmektedir. Bu çalışmalarda Palu-Bingöl ve Mutki şiveleri şimdiye kadar maalesef ihmal edilmiştir. Buna rağmen elde bulunan alfabeden yararlanılabilir. Harun Turgut’un öngördüğü *â, ô, û* harfleri *ai, oi, ui* şeklinde ifade edilebilir, örn.: *soil* (ayakkabılar), *kaird* (bıçak).

Son söz olarak *Zazaca Dilbilgisi* kitabının ilgililer için bir kazanım olduğu söylenilebilir.

ASMENO BÊWAYİR

¹ Palu-Bingöl şivesinde olduğu gibi Çermik-Siverek veya Hozat-Ovacık şivelerinde bazan ilgeç ve fiil takılarında *r* düşüp *-a, -e* şekline dönüştüğünden dolayı ek olarak alınabilir.

² “ki vuni” = *derler ki*, Almanca’daki *man* kelimesiyle eş anlamlı.

³ *Jüane, sodrane, sondane (şandanae), niştane (engıştane)* gibi kelimeler *-ane* ekiyle türemiştir. Ayrıca *tenganiye, kêmaniye* veya *kovkhanki* sözcüklerinde de *-ane* eki bulunmaktadır.

Harun Turgut: *Zazaca Dilbilgisi*.

Yazışma adresi:

Harun Turgut

Robert-Koch-Str. 43

D-28277 Bremen (Almanya).

Ederi: 10 DM.

Warey

* *biwane!*

* *wendene de!*

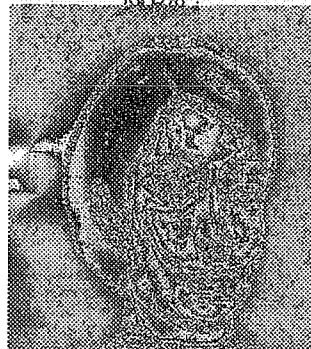
* *Phoştdaria xo cıra kê m meke!*

Şıma bese kenê Warey cematânê
mara tedarık kerê.

HARUN TURGUT

TÜRKÇE AÇIKLAMALI
ZAZACA DİLBİLGİSİ

NİLÜFER REVİNGİ
AKBAI

Von Ware

Liebe Leserinnen, liebe Leser,

nach einer langen Pause, bedingt insbesondere durch finanzielle Probleme, die es unmöglich machen, WARE in kurzen regelmäßigen Abständen herauszugeben, freuen wir uns erneut, unsere Themen mit Ihnen zu teilen.

Diese Ausgabe ist in erster Linie dem 60. Jahrestag des Völkermordes in Dersim 1936-38 gewidmet, bei dem wie man vorgibt ca. 70.000 Menschen ihr Leben verloren und um die ca. 100.000 der Deportation zum Opfer fielen. Aber die Geschichte von Unterdrückung und Mord in Dersim - so belegen osmanische Quellen - geht weit über vier Jahrhunderte zurück. Unter Erscheinungsformen wie autoritärem, religiösem und insbesondere militärischem Druck hat dieser Teufelskreis bis in die heutige Zeit Eingang gefunden. Im Gedenken an die Jahre 36-38 kann auch der enge Bezug, der Zusammenhang zur heutigen Lage in und von Dersim nicht außer Acht stehen. Dersim befindet sich heute in einem fast völlig entvölkertem Zustand. Betroffen ist jedoch nicht nur Dersim, sondern auch andere Zaza-Gebiete wie Varto, Ost-Sivas und Nord-Diyarbakir. Die Vernichtung eines von vielen anatolischen Kulturvölkern erfolgt systematisch, indem man ihnen die Lebensgrundlage wegnimmt. Besonders verheerende Ausmaße hat die Repression seit 1994 angenommen, als durch die Eskalation der Auseinandersetzungen linker und kurdischer Gruppen mit dem repressiven türkischen Militär auch in diesem Gebiet der Ausnahmezustand verschärft wurde. Zu den Niederbrennungen der Dörfer kam noch die Verhängung eines Lebensmittel- und Medikamentenembargos, Ausgangssperren, Verfolgung, Diffamierung, Folter, das Verschwindenlassen von Menschen, die der Zivilbevölkerung ein sicheres und friedliches Leben unmöglich machten. Einen derben Schlag erlitt auch der Naturschutz, so wurden zahlreiche Waldgebiete in Brand gesetzt, und das in einem Gebiet, wo die Bevölkerung fast ausschließlich von der Vegetation lebt. Folge dieser Maßnahmen ist die erzwungene Auswanderung in die Großstädte, wo die Menschen zumeist in menschenunwürdigen Zuständen leben, immer mit der Hoffnung, bald in ihre Dörfer zurückkehren zu können, und nach Europa. Die Herrscher sind sich des Faktums bewußt, daß in der Diaspora die Sprache und Kultur so gut wie keine Überlebenschancen hat.

Neben dem historischen Thema des 60. Jahrestages Dersim-Widerstandes 1938 haben wir in dieser Ausgabe von *Ware*, in Zazaki verfaßt, einen Beitrag von C.M. Jacobson für die Rechtschreibung, wo der Halbvokal "y" angewandt werden sollte; weiterhin eine Untersuchung im Bereich der Grammatik die Passivarten im Zazaki von M. Dogan und eine Untersuchung H. Öztürks über die Verbstämme.

Verschiedene Übersetzungen, Humoristisches und "Erzählungsversuche" in Zazaki lassen die Leserschaft auf eine leichte Art und Weise den Blick über verschiedene Gebiete schweifen.

In türkischer Sprache sind Beiträge zu den Essentials des Pülümür Festivals in Darmstadt sowie eine Buchrezension verfaßt worden.

In deutscher Sprache folgt ein Artikel von Dr. phil. Zilfi Selcan über die Entwicklung der Zaza-Sprache, die Rede von Frau Kristina Kehl-Bodrogi anlässlich des Bücherfestes in Mannheim, dann ein Beitrag von Herrn Dr. H. Çaglayan mit dem Thema "Dersim, ein alevitische Oase im İslam".

In englischer Sprache hat Ludwig Paul einen wertvollen wissenschaftliche Artikel über die Position des Zazaki innerhalb der westiranischen Sprachen verfaßt.

Aus der Universität Jerevan kommt diesmal auch ein besonderer Beitrag ebenfalls in Englisch von Dr. Garnik Asatrian über Dimili (Zaza) - Religion und Sprache, entnommen aus der Encyclopedia Iranica.

Zuletzt möchten wir mitteilen, daß nach der in Istanbul erscheinenden Zeitschrift DERSIM auch WARE nun an das Internet angeschlossen ist, was vor allem unseren Freunden in Australien zu verdanken ist, die besonderes Engagement in Form von Initiativen wie einem Zaza-Radio und Zaza-Vereinen an den Tag legen. Unsere Webadresse lautet wie folgt:

<http://members.tripod.com/DERSIM/magazines/ware.htm>

<http://members.xoom.com/zazaki/index.htm>

Erfreuliches ist auch hinsichtlich der Formierung von Kulturvereinen in Mannheim, Freudenstadt und Berlin zu verzeichnen, die im einzelnen näher vorgestellt werden sollen.

Wir hoffen auf ein baldiges Wiedersehen und wünschen Ihnen viel Lesevergnügen.

DIE ENTWICKLUNG DER ZAZA-SPRACHE

von
Dr. phil. Zilfi Selcan

1. Sprachraum¹

Der (traditionelle) Sprachraum des Zaza befindet sich in Ostanatolien, im oberen Euphratgebiet und bildet ein geschlossenes Territorium zwischen den Breitengraden 37,8°-42° und den Parallelen 37,8°-40°. Das Verbreitungsgebiet umfaßt im Nordwesten den Kreis *Zara* (Sivas), im Westen *Çemişgezege* (Dersim/Tunceli), im Süden *Siverege* (Urfa), im Südosten *Mutki* und *Tatvan* (Bitlis), im Osten *Varto/Gimgim* (Muş) und *Xıms* (Erzurum) und im Norden *Tercan* und *Çayrılıye* (Erzincan). In den Kerngebieten *Dersim* und *Bingöl* (*Çewlig*), sowie in manchen Kreisen des Randgebiets, z. B. *Zara*, *Siverege* und *Varto* ist Zaza die dominierende Sprache. Im Sprachraum des Zaza wird auch Kurmandji und Türkisch gesprochen. Sprechern des einst hier gesprochenen Armenischen begegnet man heutzutage kaum.

Auch in Kasachstan wird Zaza gesprochen. Unter den während der Stalinherrschaft nach Zentralasien verbannten Volksgruppen befanden sich auch zahlreiche Zaza-Familien aus *Batum* (Georgien), die 1944 in *Džambul* (Kasachstan) angesiedelt wurden. Berichten zufolge haben sie (ca. 10 000) ihre Sprache und Kultur bewahrt.²

Eine genaue Statistik über die Sprecherzahl des Zaza existiert nicht. Die Angaben zur Muttersprache in den türkischen Volkszählungen sind realitätsfern und unzuverlässig. Nach meiner Abschätzung aufgrund des Zensus 1981 unter Berücksichtigung des Sprachraums und der Metropole dürfte die Zahl der Zaza-Sprecher bis zu 3 Millionen betragen.

Durch Arbeitsemigration (1964-1974) und politisches Exil (nach dem Militärputsch 1981) kamen viele Zaza in die westeuropäischen Staaten: Deutschland, Österreich, Schweiz, Niederlande, Belgien, Frankreich und Schweden. Der größte Teil der Zaza in Europa lebt in Deutschland (ca. 250 000). In Berlin dürfte ihre Zahl etwa 10 000 betragen, und ähnlich ist es

auch in manchen anderen Großstädten Deutschlands und in der schweizerischen Grenzstadt Basel.³

2. Volks- und Sprachnamen

Wie die Deutschen sich mit verschiedenen lokalen Namen wie *Preuße*, *Sachse*, *Bayer*, *Westfale* usw. bezeichnen, so verwenden auch die Zaza für die ethnische Selbstbezeichnung mehrere regionale Volksnamen: *Zaza*, *Kırmanc*, *Dımlı*, *Gını*.

Das am meisten, d. h. überregional und international verbreitete Ethnonym ist *Zaza*.

Der Sprachname wird mit dem Suffix *-ki* aus dem Volksnamen gebildet; z. B. *Zaza* > *Zaza-ki* 'Zaza, die Zaza-Sprache', usw.

Das Ethnonym *Zaza* ist in Raum Bingöl (Bingöl), Hêni, Piran (Dicle), Xarpêt (Elazığ) und Sarız verbreitet. Im türkischen Sprachgebrauch wird es für alle Zaza-Sprecher gebraucht.

Auf dem ledernen Dokument, dem sogenannten *Secerê Kurêşi* 'Ahnentafel des Kurês', das aus dem Jahre 1329/30 (730 h.) stammt, trägt den Siegel eines türkischen Sultans. Sie führt u. a. auch die Namen einiger Zaza-Stämme auf. Darunter befindet sich ein Unterzeichner, der sich als *İalib* '(alevitischer) Laie' und Angehöriger des Stammes *Zāzā* nennt.

Eine Variante dieser historischen Urkunde enthält dieselbe Eintragung. In dem arabischen Text darin heißt es:

Ṭālib Mrllā Banī min qabila Zāzā

طالب ملا بنی من قبلة زازا

Der *İaie Mrllā Banī* vom Stamme *Zāzā*

Von einem *Zaza-Stamm*, der seine Herde auf der Bingöler Hochebene und auf dem Süphan-Berg weidete, berichtet auch der berühmte türkische Reisende *Evliya Çelebi*, der diese Region im Jahre 1650 auf seiner Reise von Sivas nach Muş über Dersim durchquerte, mehrfach.⁴

Die Ansiedlung des Zaza-Stammes im Raum *Divriği* (Sivas), belegen die von N. Sakaoglu veröffentlichten osmanisch-türkischen Urkunden aus dem Jahre 1744, worin es heißt:

¹Dieser Vortrag wurde am 17.9.1997 während der Dersim-Woche in Köln, welche von der Dersim-Gemeinde mit Unterstützung der Volkshochschule, des Oberbürgermeisters u. a. veranstaltet wurde, gehalten. Die Fußnoten und einige notwendige Bemerkungen trug ich für die Publikation nachträglich ein.

²Das berichtete Nûra Cewarî, die dort nach eigenen Angaben 17 Zaza-Tanzlieder aufnahm, in der in Erivan erscheinenden Kurmandji-Zeitung *Rya Teze*, Nr. 3 (4465), 9 Yanvar (Kanûna Paşin) 1991; vgl. die Zaza-Übersetzung aus dem Kurmandji in *Armanç* (Stockholm), Gulan 1991, S. 10.

³Bei einem persönlichen Gespräch nannte mir der in Basel lebende Lehrer Uşen S. die Zahl der Zazastämmigen dort mit ca. 10 000.

⁴E. Çelebi, *Seyâhatnâme*, I. Druck: İstanbul 1896, in osman.-tür., in lat.-tür. ediert von Danişman, C. 1-17, 1969-1970: Für den Sprachnamen زازا *Zāzā* vgl. C. IV, S. 74-75 (im Neudruck C. 6, 164 f. fehlt die ursprüngliche Bemerkung über die Zaza-Sprache u. a.). C. III (Neudr. C. 5, 112, 119). Für den Stammnamen mit der Schreibung زازا *Zāzā* vgl. C. IV, 145 (Neudr.: C. 6, 231).

„... *Kara Yusuf Zaza oymağundan getirttiği işsizleri burada çalıştırarak zenginleşmiştir.*“⁵

‘Kara Yusuf wurde durch die Arbeitslosen, die er vom Zaza-Stamm holte und hier arbeiten ließ, reich.’

Präzisere Angaben über den Zaza-Stamm erfährt man von J. G. Taylor, dem damals in Erzurum tätigen britischen Konsul, der das nördliche Zaza-Land im Jahre 1866 bereiste und darüber ausführlich berichtete.⁶ Wie Taylor schreibt, war der Zaza-Stamm in ‘Shushar’ (Suşehri) angesiedelt.

Weitere Einzelheiten darüber sind aus Nuri Dersimis Werk *Dersim Tarihi* (1952), S. 61, zu entnehmen. Der mit dieser Gegend bestens vertraute N. Dersimi teilt mit, daß der Stamm Zaza einer der zwölf Stämme umfassenden Stammesgruppe *Koçkiri*⁷ ist, die ihren Namen von der früheren ‘Sandschak’ *Koçkiri* (1858-1867) mit dem Zentrum Zaza⁸ bekam.

Die Zaza-Sprecher von Siverege, Çêrmuge und Gerger nennen sich in erster Linie *Dımlı* [dîmî'li] oder *Dımlı*.⁹ Der deutsche Iranist Friedrich Carl Andreas leitet *Dımlı* aus dem Volksnamen *Dêlemî* (*Deylemî*) ديلمى (arab. *Daylamî*) ab. Bekanntlich lebten die Dêlemer um die südliche Küste des Kaspischen Meeres und des westlichen *Chorāsān* oder *Gürgān*.

Nach der Hypothese von Andreas, die von dem russischen Orientalisten Vladimir Minorsky, dem armenischen Historiker Antranig und Karl Hadank verteidigt wird, sind die *Dımlı* (bzw. Zaza oder *Kırmanc*), die Nachkommen der *Dêlemer* bzw. *Deylemiten*, welche um das südliche Küstengebiet des Kaspischen Meeres lebten und zwischen dem 5. und 11. Jahrhundert fünf Staaten gründeten, und damit eine große Rolle in der Geschichte Irans und des Nahen Ostens spielten. Unter den *deylemitischen* Fürsten waren insbesondere die

⁵N. Sakaoglu, *Anadolu Derebeyleri Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Ankara 1984; für Zaza vgl. S. 31-32, 47-48, 50; S. 61. Sakaoglus Quellenangabe lautet: Başbakanlık Arşivi, Sivas Ahkâm Defteri, No.1, S. 232 (1. hüküm), Tarih: Şubat 1744 m. (Evail muharrem 1157 h.); ebenda, No. 3, S. 43, Tarih: 1747 m. (1160 h.).

⁶G. Taylor, *Journal of a tour in Armenia*, ...', in: JRGS, London, 38.1868, S. 304, Anmerkung: Nach Taylor lebte der Zaza-Stamm in Suşehri und dessen Oberhaupt hieß İbrahim Ağa.

⁷Sowohl aus eigenen Befragungen als aus auch Erkundigungen anderer Forscher geht hervor, daß die im östlichen Sivas wohnenden und Kurmandji sprechenden *Koçkiri*-Stämme, welche nach eigener Überlieferung vor einigen Jahrhunderten aus Dersim auswanderten und sich als Nachfahren der West-Dersimer Stammesgruppe *Şix Hesenan* betrachten (Dersimi, 61). Die zehn Stämme der Stammesgruppe *Şix Hesenan* sind jedoch ihrer Sprache nach alle Zaza (Dersimi, 46); demnach nahmen die *Koçkiri*-Stämme das Kurmandji erst später an, d. h. hier muß ein Sprachwechsel stattgefunden haben.

⁸A. Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden 1976, S. 144: ‘Der Sandschak *Koçkiri* wurde 1858 gebildet (*Sahnâme* 1275) und bestand bis 1867 (*Sahnâme* 1284, 92). Die Hauptstadt hieß Zaza (vgl. Y. Cuiet, *Asie I*, Karte S. 612).’

⁹Z. Selcan, *Zaza Millî Meselesi Hakkında*, (Selbstverlag), S.16-17; Mann/Hadank, *Mundarten der Zazâ*, S. 177 (Satz-Nr. 124) und S. 179 (Satz-Nr. 214, 215).

Buwaihidien, die das Kalifat inne hatten und in Bagdad herrschten, am bekanntesten.¹⁰ Historischen Berichten aus dem 9.-10. Jh. n. Chr. zufolge, war die Sprache der Dêlemer weder Persisch noch Arabisch.

Die Kurmandji (‘Kurden’) verwenden für die Zaza-Sprecher die Ethnonyme *Dımlı* und *Zaza*. Im Gebiet von Sarız (Kayseri), Sivas (Zaza, Divriği) und Malatya wird die Zaza-Sprache von den Kurden (Kurmandji) als *Ginî* (tür. *Ginice*) ‘Giniisch’ bezeichnet. *Ginî* ist der Name des in Beypınar (Zaza/Sivas) und im südlichen Gebiet des Karabel-Gebirges (Sivas) lebenden Stammes (Dersimi, 62).

Ein Teil der alevitischen Zaza-Sprecher nennt sich *Kırmanc*; sie bezeichnen die Kurmandji-Sprecher *Kırdas* oder *Kur* [kur-].

Von den genannten vier regionalen Ethnonymen bevorzuge ich hier das am meisten verbreitete *Zaza*.

3. Die Erforschung der Zaza-Sprache

Während der lebhaften sprachwissenschaftlichen Unternehmen im 19. Jh. wurde das Zaza zum ersten Mal im Jahre 1856 von Peter Lerch im Auftrag der russischen Akademie der Wissenschaften in Roslawl', einer Ortschaft im Gouvernement Smolensk, aufgenommen und ohne grammatische Analyse 1857-58 publiziert (russisch und deutsch).

Friedrich Müller führte 1864 sprachvergleichende Untersuchungen mit den Texten Lerchs durch, und stellte dabei die ausgeprägte Altertümlichkeit des Zaza fest.

Weiterer Sprachstoff des Zaza sammelte der Archäologe und Linguist Albert von Le Coq von einem Zaza-Sprecher in Damaskus, und veröffentlichte es 1901 (im Privatdruck), jedoch ohne eine grammatische Untersuchung.

Als Oskar Mann im Jahre 1906 im Auftrag der Preußischen Akademie der Wissenschaften für die Dokumentation und grammatische Analyse westlicher iranischer Sprachen in den Nahen Osten reiste, nahm er während seines fünfjährigen Aufenthalts u. a. auch Sprachproben des Zaza auf, und befaßte sich mit deren grammatischen Aufbau.

Nachdem er das vom Neupersischen abweichende Zaza und Gurani kennenlernte, sind ihm die sprachhistorischen Zusammenhänge deutlicher geworden, was er in seinem Brief vom 4. Juli 1906 an die Preußische Akademie der Wissenschaften zum Ausdruck bringt:

„Es bestätigt sich die schon vorher von mir verteidigte Ansicht, daß das Zazâ überhaupt gar nicht kurdisch ist, ... All die

¹⁰V. Minorsky, *La domination des Dailamites*, Paris 1931, S. 17; ders., *Daylam* in: *Enzyklopädie des Islam*; A. Ateş, *Deylem* in: *Islam Ansiklopedisi*.

*merkwürdigen Konjugationsformen aus dem Norddialekt der mittelpersischen Turfantexte finde ich hier in Zaza wieder.*¹¹

Erst nach dieser Erkenntnis gelang es Mann, die wissenschaftliche Grundlage für die historische Klassifizierung westiranischer Sprachen in Nord- und Südgruppe zu schaffen.

Die Bestimmung der sprachhistorischen Stellung des Zaza ist den deutschen Iranisten Oskar Mann und Karl Hadank zu verdanken. Als Mann 1917 starb, wurde Hadank damit beauftragt, das Mannsche Werk zu vollenden. So publizierte Hadank 1932 durch seine verdienstvolle Arbeit das bisher immer noch einzigartige Werk *Mundarten der Zāzā*, die erste Zaza-Grammatik (398 S.). Dazu schreibt er in *Berichte über die Unternehmungen der Akademie* vom 12. April 1932:

*„Damit ist das vielleicht schwierigste Thema der ganzen Sammlung, an der ich mich im Laufe der letzten zehn Jahren immer wieder versucht habe, zu einem gewissen Grade abgeschlossen. Es ist mir gelungen, eine grammatische Darstellung dieser nordwestiranischen Sprache zu liefern, deren grammatischen Bau bisher noch niemand untersucht hat. Man darf jedenfalls den Zāzā-Band als den wichtigsten der III. Abteilung bezeichnen.“*¹²

Hadank reiste 1932 nach Syrien und Bagdad, um hier u. a. auch Zaza-Texte aufzunehmen. Sein Wunsch für die Zaza-Forschung konnte leider nicht in Erfüllung gehen, und scheiterte an der Intoleranz seines kurdischen Begleiters, Celadet Bedir Khan. Er hat ihn erst nach einiger Zeit durchschaut, und seine wahre Absicht erkannt, die er in sein Notizbuch schrieb:

*„... der Emir rechnet die Zāzā zu den Kurden und möchte sie alle kurdisiert sehen ... er sieht es wohl nicht gern, daß ich ein so lebhaftes Interesse für das Zāzā zeige.“*¹³

Nachdem der Versuch Hadanks, das Zaza weiter zu erforschen, erfolglos blieb, folgte darauf eine lange Stille, so daß bis in die 80er Jahre keine nennenswerte Forschung betrieben wurde. Erst 1985 ist eine Dissertation über die Zaza-Sprache von Terry Lynn Todd an der Universität Michigan in Ann Arbor (USA) veröffentlicht worden. Die darin bearbeiteten Texte stammen jedoch von einem einzigen Sprecher aus der

Ortschaft Siverege, welche bereits von Mann erschlossen worden ist.

Die bisher veröffentlichten Texte stammen nur aus dem südlichen Zaza-Land. Das Zaza der nördlichen Region jedoch wurde überhaupt nicht aufgenommen, und ist bisher der Forschung verborgen geblieben. Aus diesem Grunde wurde am Institut für Linguistik an der Technischen Universität Berlin eine Forschungsarbeit aufgenommen, mit dem Ziel, eine ausführliche Grammatik des nördlichen Zaza-Dialekts zu erarbeiten, was das Thema meiner im Juli 1995 angenommenen Dissertation, *Grammatik der Zaza-Sprache, Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt)*, war.

4. Die Sprachpolitik und die Politisierung der Sprachen in der Türkei

Bei den zahlreichen ungelösten ethnischen Problemen im Nahen Osten und insbesondere in der Türkei spielen die Sprachen dabei eine zentrale Rolle. Wie die iranischen Regierungen das Kurdische und andere Sprachen zu einem Dialekt des Persischen erklärten, so bezeichneten türkische staatliche Institutionen bis 1992 das Zaza und das Kurmandji (Kirmandji) als Dialekte des Türkischen. Kurdische Autoren, Politiker und Parteien dagegen behaupten aus politischen Gründen, daß das Zaza u. a. Sprachen Dialekte des Kurdischen seien.

In sprachhistorischer Hinsicht wird die Unterscheidung von Zaza und 'Kurdisch' (Kurmandji, Sorani) von allen Iranisten einstimmig anerkannt. Hier sollten die Linguisten ihrer besonderen Verantwortung für das politische Schicksal bedrohter Völker bewußt werden, und politische Dialekttümeleien von fundierten linguistischen Untersuchungen gut unterscheiden.

Viele Politiker, Autoren, Propagandisten und vor allem das Militär in der Türkei, lehnen die ethnisch-kulturelle Identität der nicht-türkischen Völker hartnäckig ab und weigern sich, sie anzuerkennen und zu tolerieren. Statt die Sprache und Kultur dieser Völker als eine Vielfalt und Bereicherung Anatoliens zu betrachten, sind sie mit großem Eifer dabei, diese mit allen subtilen Mitteln zu zerstören und zu türkisieren. Dabei betreiben sie die Propaganda, sie hätten dieselbe Herkunft und Kultur, um sie damit von ihrer Bestrebung nach Freiheit und Gleichstellung abzuhalten. So haben die Machthaber, sowohl des osmanisch-türkischen Reiches als auch der jetzigen Türkei, die nicht-türkischen Völker in ihrer *eigenen* Heimat ständig verfolgt und unterdrückt. Der öffentliche Gebrauch der Zaza-Sprache (und des Kurmandji) wurde nach der Machtergreifung Mustafa Kemals (1921) verboten. Statt dessen wurde durch pseudowissenschaftliche Publikationen immer wieder

¹¹O. Mann, Nachlaß in der Staatsbibliothek Berlin (W), Brief aus Siverege vom 4. Juli 1906.

¹²BBAW (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften), Akademiearchiv, Histor. Abt. II-VIII-200: Berichte über die wissenschaftlichen Unternehmungen der Akademie, 12. April 1932.

¹³K. Hadank, Nachlaß, Staatsbibliothek Berlin (W), H 4,1, Seite i.

'nachgewiesen', daß deren Sprache vom Türkischen abstammen, und sie angeblich von Türken entstammen würde. Die Zaza sind nicht nur dem türkischen, sondern auch dem kurdischen Identitätsaufzwang ausgesetzt. So fordern kurdische Lehrer auf ihrer Tagung in München öffentlich:

„Man müßte so die Zaza zur Übernahme von Kurmanci motivieren.“¹⁴

Obwohl die türkische Regierung ihre Haltung 1992, auch wenn nur durch ein bloßes Lippenbekenntnis, aufgab, setzen kurdische Agitatoren, Politiker und Autoren ihre Vereinnahmung mit massiver Propaganda nach wie vor unermüdlich fort, indem sie die Zaza zu 'Kurden', deren Sprache zum 'kurdischen Dialekt', und ihre Heimat zu 'Kurdistan' erklären. Solche, die sich zu ihrer eigenständigen ethnischen und kulturellen Zaza-Identität bekennen, werden verleumdet, bedroht und mißhandelt, wie wir oft erleben.

Auch gewisse westliche Autoren, die sich mit den Kurden befassen, wiederholen die kurdischen Behauptungen in verschiedenen Varianten, ignorieren die ethnische und kulturelle Eigenständigkeit der Zaza und vergessen dabei deren Recht auf Freiheit und Demokratie. In ihren Publikationen erkennen sie einerseits die sprachhistorischen Unterschiede zwischen dem Zaza und dem Kurmandji ('Kurdisch') in Randbemerkungen und Fußnoten zwar an, andererseits aber, stellen sie es wiederum in Frage, indem sie durch irreführende Scheinargumente spekulieren und versuchen, es zu rechtfertigen; dabei wird auch der von kurdischen Politikern und Organisationen erhobene territoriale Anspruch auf die Heimat der Zaza-Bevölkerung, das *Zaza-Land*, zu unrecht unterstützt und fälschlich als sogenanntes 'Kurdistan' propagiert.

Statt die elementaren politischen und kulturellen Menschenrechte der Zaza zu respektieren und zu unterstützen, werden diese ignoriert und permanent den Kurden untergeordnet. Damit machen sie sich bei ihrer beabsichtigten langfristigen Kurdisierung mitverantwortlich, was eine Entrechtung des (ebenfalls wie die Kurden leidenden) Zaza-Volkes und Begehung eines *neuen* Unrechts bedeutet.

Dennoch ist es ermutigend, daß sowohl durch die Öffentlichkeitsarbeit als auch durch die wissenschaftliche Forschung im letzten Jahrzehnt die Sensibilität und Bereitschaft dafür wächst, ohne sich von propagandistischen Täuschungen beeindrucken zu lassen, die ethnische Eigenständigkeit der Zaza sowie deren Sprache und Kultur

gebührend anzuerkennen. Dies gilt auch für die Würdigung des Beitrags der Zaza in der Demokratiebewegung der Türkei, in der sie sich zunehmend souverän repräsentieren.

5. Stellung des Zaza innerhalb der iranischen Sprachfamilie

Das Zaza gehört zur iranischen Sprachfamilie, die rund 40 Sprachen umfaßt und einen Zweig der indoeuropäischen (indogermanischen) Sprachgemeinschaft bildet. Die Eigenständigkeit und die Stellung des Zaza innerhalb der iranischen Sprachen im Hinblick auf die historische Entwicklung ist von O. Mann (1906), K. Hadank (1926-32), P. Tedesco (1921), G. Morgenstierne (1958), I. M. Oranskij (1963), G. L. Windfuhr (1989), V. S. Rastorgueva (1990), J. Gippert (1996) und anderen Forschern bereits untersucht und übereinstimmend festgelegt worden.¹⁵

Die iranischen Sprachen sind bekanntlich nach der historischen Klassifizierung in Ost- und Westgruppe eingeteilt, welche wiederum in Nord- und Südgruppe gegliedert werden. Danach wird das Zaza der nordwestiranischen Sprachengruppe zugeordnet. Die Grundlage für diese Klassifikation bilden die Texte aus alter, mittlerer und neuer Sprachstufen. Während die altiranische Sprachstufe durch das Avestische, der Sprache Zarathustras (1000-500 v. Chr.), das Altpersische und das Medische repräsentiert wird, ist das westliche Mitteliranische (4./3. Jh.v.Chr. - 8./9. Jh.n.Chr.) durch Parthisch und Mittelpersisch vertreten.

Nach der historischen Entwicklung zählt das Persische bekanntlich zur südwestlichen Sprachengruppe. Das Zaza hat wie viele andere neuiranische Sprachen keine Zeugnisse aus mittlerer und alter Sprachstufe, und ist durch zahlreiche gemeinsamen Merkmale mit dem Parthischen und dem Avestischen gekennzeichnet als mit dem Mittel- und dem Altpersischen.

6. Einige Vergleiche von Zaza, Persisch und Kurmandji

¹⁴O. Mann/K. Hadank, *Mundarten der Zāzā*, Berlin 1932, 19-31; P. Tedesco, *Dialektologie der westiranischen Turfantexte*, in: *Le Monde Oriental*, Uppsala, 15.1921, 185-258, u.a.; G. Morgenstierne, *Neuiranische Sprachen*, in: *Hanbuch der Orientalistik, Iranistik*, 4.1958, 160, 162, 165-166, 175-176; I. M. Oranskij, *Iranskije jazyki*, Moskva 1963, franz. Üb. *Les Langues Iraniennes*, Paris 1977; V. S. Rastorgueva, *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika zapadnoiranskich jazykov*, Fonologija, Moskva 1990; G. L. Windfuhr, *Western Iranian Dialects*, in: *Corpus Linguarum Iranicarum*, Hg.: R. Schmitt, Wiesbaden 1989, 294-295; s. auch *New Iranian Languages: Overview*, ebenda, 246-250 und *New West Iranian*, ebenda, 251-262; J. Gippert, *Die historische Entwicklung der Zaza-Sprache*, in: Ware, Nr. 10, Nov. 1996, Frankfurt a. M., 148-154.

¹⁵Dokumentation der Tagung kurdischer Lehrer und Erzieher in der Bundesrepublik am 13./14.7.1985, München 1985, 40 S., S. 3.

Um die Beziehung des Zaza zu den indogermanischen (indoeuropäischen) Sprachen aufzuzeigen, sind einige ausgewählte Zaza-Wörter, die mit den germanischen und romanischen Sprachen eine Ähnlichkeit aufweisen, in Tab. 1 zusammengefaßt, wobei auch deren türkische Entsprechungen gegenübergestellt sind.

Betrachtet man sich z.B. das Wort 'Name', welches Zaza *name*, engl. *name*, franz. *nom*, ital. *cognome* (lateinisch *nomen*, avestisch *nāman-*) heißt, so ist die Ähnlichkeit offensichtlich, wobei es tür. *ad* lautet, was einen Gegensatz bildet. Nehmen wir das Wort 'Salz', was Zaza *sole* f., engl. *salt*, franz. *sel*, ital. *sale* (lat. *sal* m.) heißt und sehr ähnlich erscheint, aber tür. *tuz* lautet. Setzt man diesen Vergleich in Tab. 1 auch mit den anderen Wörtern fort, so wird deutlich, daß die Wörter des Zaza und der germanischen (Deutsch, Englisch) und der romanischen (Französisch, Italienisch) Sprachen sich ähnlich erscheinen, was kein Zufall, sondern ein Hinweis auf den gemeinsamen sprachgeschichtlichen Ursprung bedeutet. Aus den Wortvergleichen mit dem Türkischen in Tab. 1 wird erkennbar, daß die türkischen Entsprechungen von Zaza und den anderen Sprachen ganz abweichen, so daß ein totaler Gegensatz besteht. Während das Zaza zu den germanischen und den romanischen Sprachen in einem bestimmten historischen Zusammenhang steht, gehört das Türkische der Familie der Turksprachen an, die bekanntlich keine verwandtschaftliche Beziehung mit den indogermanischen Sprachen hat.

Sprachen, die sich ähnlich sind und einen gemeinsamen historischen Ursprung haben, bilden eine Sprachfamilie oder -gruppe. Ob zwei sich ähnliche Sprachen eigenständig sind oder Dialekte einer gemeinsamen Sprache bilden, werden in der Linguistik nach zwei Kriterien beurteilt:

1. Wenn die Sprecher zweier Sprachen sich gegenseitig nicht verständigen können, dann hat man mit zwei eigenständigen Sprachen zu tun.
2. Wenn die grammatische Struktur zweier Sprachen phonologisch, morphologisch und lexikalisch sehr unterschiedlich ist und auf verschiedenen historischen Entwicklungen beruht, so sind sie selbständige Sprachen.

Um das Verhältnis des Zaza zu den benachbarten Sprachen Kurmandji ('Kurdisch') und Persisch zu verdeutlichen, kann man sagen, daß die Zaza- und Kurmandji-Sprecher sich gegenseitig nicht verständigen können, wie aus Beobachtungen zahlreicher ausländischer Forscher und Reisenden in Ostanatolien und eigener Erfahrung bekannt ist.

Folglich sind Zaza und Kurmandji nach dem erwähnten ersten Kriterium als zwei eigenständige Sprachen einzustufen.

In Tab. 2 sind die häufig gebrauchten und damit wichtigen Verben *sagen*, *kommen*, *gehen*, *essen*, *trinken*, *wollen*, *machen* und *sterben* von einigen Sprachen der iranischen (Zaza, Persisch, Kurmandji), germanischen (Deutsch, Englisch) und romanischen (Französisch, Italienisch) Sprachfamilie in Vergleich mit dem Türkischen dargestellt.

Nehmen wir das Verb 'sagen', so heißt es Zaza *vatene*, persisch *goftan* und Kurmandji *gotn*. Hierbei sind sich die persische und Kurmandji-Formen ähnlich und weichen von der Zaza-Form stark ab. Beim Verb 'kommen' dagegen, mit Zaza *amaene*, pers. *āmadan*, Kurm. *hatn*, stimmen die Zaza- und persische Formen teilweise überein, aber weichen von der Kurmandji-Form völlig ab.

Bei 'essen' unterscheidet sich die Zaza-Form *werdene* von den fast übereinstimmenden persischen und Kurmandji-Formen *xordan*, *xwarn* partiell. In derselben Weise läßt sich der Vergleich bei den Verben 'trinken' und 'wollen' fortsetzen.

Betrachtet man sich Tab. 2 weiter, so kann man diesen Zusammenhang zwischen den germanischen und den romanischen Sprachen ebenfalls beobachten. Ferner ist aus Tab. 2 zu sehen, daß die Verben 'machen' und 'sterben' innerhalb der jeweiligen Sprachfamilien durch (fast) gemeinsame Formen auftreten:

Zaza/Persisch/Kurmandji: *kerdene* : *kardan* : *kurm*

Deutsch/Englisch: *machen* : *make*

Französisch/Italienisch: *faire* : *fare* usw.

Vergleicht man in Tab. 2 die Zaza- und Kurm.-Formen der Verben, so wird erkennbar, daß die Distanz zwischen diesen beiden Sprachen, d.h. zwischen Zaza und Kurmandji, größer ist als zwischen Deutsch und Englisch.

Gehen wir noch einen Schritt weiter und vergleichen einige morphologische Merkmale des Zaza mit verwandten Sprachen derselben Familie. Aus der Tab. 3 ist zu entnehmen, daß die Demonstrativpronomen (*nah*) des Zaza im Hinblick auf das grammatische Geschlecht und die Kasus ein eigenes und vollständiges System bilden, während Kurmandji und Persisch nicht dieselben Merkmale aufweisen. Die auf die in der Nähe befindlichen Objekte hinweisenden Demonstrativpronomen 'dieser, diese, diese *pl.*' lauten im Zaza *nu*, *na*, *ni*, und für oblique, d.h. nicht-nominative Fälle heißen sie *ney*, *nae*, *nine* (s. Tab. 3).

Im Kurmandji existiert im Nominativ keine Genus- und Numerusunterscheidung, wohl aber im Obliquus, was jedoch ein anderes System bildet: im Nominativ für Mask., Fem., Plur. *ev*, im Obliquus dagegen der Reihe nach *vi*, *vê*, *van*.

Das Persische ist dadurch gekennzeichnet, daß es überhaupt keine

Geschlechtsunterscheidung und keine oblique Formen hat. Hier wird die Verschiedenheit dieser Sprachen besonders deutlich.

Erhebliche Abweichungen bestehen auch bei Personalpronomen, wie Tab. 4 und Tab. 5 zeigen. So unterscheidet das Zaza bei der 3. Person Singular nach männlich und weiblich, d. h. *u* 'er', *a* 'sie', was weder im Kurmandji noch im Persischen vorkommt, wo 'er/sie' Kurm. *ew*, Pers. *u* lauten (vgl. Tab. 4). Sieht man sich die obliquen Personalpronomen in Tab. 5 näher an, so geht daraus hervor, daß Zaza und Kurmandji, abgesehen von der 1. und 2. Person, ein eigenes und völlig verschiedenes Pronomensystem besitzen. So heißt die 3. Person Sg. m/f 'ihn, sie, ...' Zaza *ey*, *ae*, Kurm. *wí*, *wé*. Bei den pluralischen Personen besteht ebenso ein totaler Unterschied: 'uns, euch, sie, ...' lautet Zaza *ma*, *sima*, *ine*, Kurm. *em*, *we*, *wan*. Das Persische unterscheidet nicht nach nominativen und obliquen Pronomen und verwendet

für sie nur die eine Form (vgl. Tab. 4). Solche vergleichende Beispiele können sicherlich fortgesetzt, und auf das Kasus- und Konjugationssystem sowie andere Bereiche der Morphologie ausgedehnt werden, wo man ähnlich klare Unterschiede beobachten kann. Hier geht es aber darum, den Interessenten einen Eindruck über das Verhältnis dieser Sprachen zueinander zu vermitteln. Die genannten einfachen Beispiele haben verdeutlicht, wie weit Zaza, Kurmandji und Persisch auseinandergehen. Zusammenfassend kann man sagen, daß das Verhältnis von Zaza und Kurmandji etwa wie Deutsch und Englisch, und die Beziehung von Zaza und Türkisch wie Deutsch und Ungarisch ist. Demnach gehören die eigenständigen Sprachen Zaza und Kurmandji zwar derselben Sprachfamilie an, aber ihre Unterschiede sind sogar größer als bei Deutsch und Englisch. Zaza und Türkisch haben wie bei Deutsch und Ungarisch keine gemeinsame sprachgeschichtliche Verwandtschaft.

Zaza	germanisch		Romanisch		Türkisch
	Deutsch	Englische	Französisch	Italienisch	
<i>name</i>	Name	<i>name</i>	<i>nom</i>	<i>cognome</i>	<i>ad</i>
<i>sole</i>	Salz	<i>salt</i>	<i>sel</i>	<i>sale</i>	<i>tuz</i>
<i>bra</i>	Bruder	<i>brother</i>	<i>frere</i>	<i>fratello</i>	<i>kardeş</i>
<i>astare</i>	Stern	<i>star</i>	<i>(etoile)</i>	<i>stella</i>	<i>yıldız</i>
<i>verg</i> ¹	Wolf	<i>wolf</i>	<i>(loup)</i>	<i>(lupo)</i> ²	<i>kurt</i>
<i>newe</i>	neu	<i>newe</i>	<i>nouveau</i>	<i>nuovo</i>	<i>yeni</i>
<i>hirê</i>	drei	<i>tree</i>	<i>trois</i>	<i>tre</i>	<i>üç</i>
<i>ses</i>	sechs	<i>six</i>	<i>six</i>	<i>sei</i>	<i>altı</i>
<i>new</i>	neun	<i>nine</i>	<i>neuf</i>	<i>nove</i>	<i>dokuz</i>

¹ vgl. schwedisch *varg* 'Wolf' ² vgl. italienisch *volpe* f 'Fuchs'

Tabelle 1: Einige gemeinsame Wörter des Zaza, der germanischen und romanischen Sprachen (in Vergleich mit Türkisch)

iranisch			germanisch		romanisch		
Zaza	Persisch	Kurmandji	Deutsch	Englisch	Französisch	Italienisch	Türkisch
<i>vatene</i>	<i>Goftan</i>	<i>gotn</i>	sagen	<i>say</i>	<i>dire</i>	<i>dire</i>	<i>demek</i>
<i>amaene</i>	<i>îamadan</i>	<i>hatn</i>	kommen	<i>come</i>	<i>venir</i>	<i>venire</i>	<i>gelmek</i>
<i>şiyaene</i>	<i>Raftan</i>	<i>çuyın</i>	gehen	<i>go</i>	<i>aller</i>	<i>andare</i>	<i>gitmek</i>
<i>werdene</i>	<i>Xordan</i>	<i>xwarın</i>	essen	<i>eat</i>	<i>manger</i>	<i>mangiare</i>	<i>yemek</i>
<i>sımtene</i>	<i>îaşâmidan</i>	<i>vexwarın</i>	trinken	<i>drink</i>	<i>boire</i>	<i>bere</i>	<i>içmek</i>
<i>wastene</i>	<i>Xastan</i>	<i>xwastın</i>	wollen	<i>want</i>	<i>vouloir</i>	<i>volere</i>	<i>istemek</i>
<i>kerdene</i>	<i>Kardan</i>	<i>kırın</i>	machen	<i>make</i>	<i>faire</i>	<i>fare</i>	<i>yapmak</i>
<i>merdene</i>	<i>Mordan</i>	<i>mırın</i>	sterben	<i>(die)</i>	<i>mourir de</i>	<i>morire di</i>	<i>ölmek</i>

Tabelle 2: Häufig gebrauchte Verben

	Zaza	Kurmandji	Persisch		
Nominativ	Maskulin	<i>nu</i>	<i>ev</i>	<i>in -</i>	dieser
	Feminin	<i>na</i>	"	"	diese
	Plural	<i>ni</i>	"	<i>işân, inhâ</i>	diese
Obliquus	Maskulin	<i>ney</i>	<i>vi</i>	-	diesen, diesem, ...
	Feminin	<i>nae</i>	<i>vê</i>	-	diese, dieser, ...
	Plural	<i>nine</i>	<i>van</i>	-	diese, diesen, ...

Tabelle 3: Demonstrativpronomen (nah)

	Zaza	Kurmandji	Persisch		
Singular	1.	<i>ez</i>	<i>ez</i>	<i>man</i>	ich
	2.	<i>ti</i>	<i>tu</i>	<i>tu</i>	du
	3. m	<i>u</i>	<i>ew</i>	<i>u</i>	er
		<i>a</i>	"	"	sie
Plural	1.	<i>ma</i>	<i>em</i>	<i>mâ</i>	wir
	2.	<i>sma</i>	<i>hun</i>	<i>şomâ</i>	ihr
	3.	<i>i</i>	<i>ew</i>	<i>işân, inhâ</i>	sie

Tabelle 4: Nominative Personalpronomen

	Zaza	Kurmandji	Persisch		
Singular	1.	<i>mi(n)</i>	<i>mi</i>	<i>(man)</i>	mich, mir, ...
	2.	<i>tu</i>	<i>te</i>	<i>(tu)</i>	dich, dir, ...
	3. m	<i>ey</i>	<i>wi</i>	<i>(u)</i>	ihn, ihm, ...
	f	<i>ae</i>	<i>wê</i>	"	sie, ihr, ...
Plural	1.	<i>ma</i>	<i>me</i>	<i>(mā)</i>	uns, uns, ...
	2.	<i>sima</i>	<i>we</i>	<i>(şomā)</i>	euch, euch, ...
	3.	<i>ine</i>	<i>wan</i>	<i>(işān, inhā)</i>	sie, ihnen, ...

Tabelle 5: Oblique Personalpronomen

7. Die Entwicklung des Zaza als Schriftsprache

7.1 Erste Werke

Nach den bisherigen Erkenntnissen wurde das erste schriftliche Werk in der Zaza-Sprache, das *Mewhd* مرد (tür. *Mevlut*), das von dem Zaza-Geistlichen *Ahmedê Xāsê* (1867/8-18.12.1951) aus *Hezan* (jetzt Lice/Diyarbakır) verfaßt und im Jahre 1899 in Diyarbakır publiziert. Das Werk *Mewhd* ist religiösen Charakters und stellt eine Lobpreisung der Geburt des Propheten Mohammed dar. Das *Mewhd* ist besonders unter den sunnitischen Moslems sehr verbreitet. Bei manchen religiösen und traditionellen Zeremonien wird das *Mewhd* von Predigern vorgesungen.

Gleichzeitig war sich *Ahmedê Xasê* der Bedeutung, Zaza-Sprache zu erhalten und zu pflegen, bewußt und erkannte die Notwendigkeit für deren schriftlichen Gebrauch nach dem Vorbild Martin Luthers, der das Lateinische in der Kirche durch das Deutsche ersetzte.

Die volkstümliche Verbreitung der Lobpreisung *Mewhd* unter der sunnitischen Zaza-Bevölkerung veranlaßte auch einen weiteren Zaza-Geistlichen, Usman Efendi (†1932), den Mufti von Siverege, 1906 ein eigenes *Mewhd* in der Zaza-Sprache (Süddialekt) zu verfassen.¹⁶

Diese schriftliche Fixierung bestärkte die Pflege der Zaza-Sprache trotz des Verbots ihres Gebrauchs. Das *Mewhd* wurde bei den sunnitischen Zaza auswendig gelernt und sogar

heutzutage finden sich Menschen aus der älteren Generation, die den Text noch beherrschen.

Das *Mewhd* von Usman Efendi wurde erst 1933 in Damaskus veröffentlicht.

Ebenfalls im Jahre 1906 nahm Oskar Mann in Siverege und Xarpêt (Elazığ) zahlreiche Sprachproben des Zaza auf, welche wertvolle literarische Überlieferung enthalten. Dafür, daß Oskar Mann dieses, auch wenn nur einen Bruchteil, vor Verlust gerettet hat, sind die Zaza ihm zu Dank verpflichtet.

7.2 Die Schweigeperiode von 1906-1963

Dem zuletzt geschriebenen Zaza-Werk von Usman Efendi (1906) folgt eine relativ lange Schweigeperiode von 57 Jahren. Während dieser Zeit war die Zaza-Bevölkerung in der Türkei einer massiven Unterdrückung ausgesetzt.

Nach dem Abkommen von Sevré (1920) verpflichtete sich zwar die osmanisch-türkische Regierung gegenüber den Siegermächten, die Rechte der nicht-türkischen Völker hinsichtlich ihrer Sprache, Kultur und Religion zu respektieren, nach der Machtübernahme durch Mustafa Kemal (1921) wurde dies jedoch nicht eingehalten. Die neue und extrem nationalistische Türkisierungspolitik hatte eine brutale Unterdrückung nicht-türkischer Völker (Zaza, Armenier, Kurden, Tscherkessen, Lazen, Griechen u. a.) zur Folge; kurz darauf fand im Zaza-Land ein großer Volksaufstand statt (1925), an dem sich die sunnitische Zaza-Bevölkerung unter der Führung von Scheich Said beteiligte.¹⁷

Das nächste große Ereignis fand in der Region Dersim, der Hochburg der alevitischen Zaza, statt; Dersim gehörte zwar formell dem türkischen Staat an, praktisch jedoch waren die Dersimer Zaza souverän, und es herrschte dort traditionelle

¹⁶Usman Efendi, *Mewhd*, Şam 1933, Hg.: C. Bedirxan; vgl. Hévi (Paris), Nr. 4, 1985, 98-110.

¹⁷N. Dersimi, Dersim, Halep 1952; M. Şerif Firat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, İstanbul 1949.

Autonomie. Hier konnten seinerzeit weder die Mongolen und Araber noch später, im 12. Jahrhundert die Türken, eindringen und Fuß fassen.

Aus diesem Anlaß wurde unter der Führung von Mustafa Kemal in Dersim ein Völkermord an der Zaza-Bevölkerung 1936 staatlich geheim geplant¹⁸ und 1937-38 militärisch grausam durchgeführt.

Diesen beiden großen Ereignissen im Zazaland folgte eine brutale Deportation. Die Überlebenden wurden nach Westanatolien verbannt und durften erst nach zehn Jahren (1948) in ihre Heimat zurückkehren. Unter diesen tragischen Umständen war eine schriftliche Entwicklung der Zaza-Sprache nicht möglich.

Nach der Ära der kemalistischen Diktatur (1921-50) fand zwar ein Übergang von der Einparteiherrschaft zum Mehrparteiensystem statt, aber eine Liberalisierung war immer noch nicht in Sicht. Erst am 27. Mai 1960 fand in der Türkei ein politischer Machtwechsel statt, durch den eine relativ liberalere Verfassung als bis dahin eingeführt und u. a. auch das Presserecht sowie die Meinungsfreiheit in begrenztem Ausmaß zugelassen wurden. Die Liberalisierung nach 1960 ermutigte viele gesellschaftliche Gruppen, sich politisch und kulturell zu artikulieren. Es fanden politisch-kulturelle Aktivitäten statt, wobei zahlreiche neue Zeitschriften und Zeitungen gegründet wurden. Unter ihnen war auch *Roja Newe*, eine dreisprachige Zeitung, die in Zaza, Türkisch und Kurmandji erschien. Gleich nach dem Druck ihrer ersten Ausgabe (İstanbul, 15.5.1963) wurde sie jedoch verboten und ihr Dersimer Herausgeber *Doğan Kılıç Şixhesenanlı* verhaftet und verfolgt. Diesem Rückschlag folgte eine weitere Schweigeperiode und das Militär ergriff die Macht.

7.3 Die Periode 1974-1980

Im Verlauf dieser neuen Phase nahmen die politisch-kulturellen Aktivitäten in steigendem Maße zu, so daß die Zaza und die Kurden sich politisch formieren und unter schweren Bedingungen und großen Risiken¹⁹ mehrere Zeitungen sowie Zeitschriften veröffentlichen konnten. Diese dreisprachigen (Türkisch, Kurmandji, Zaza) Periodika sind *Özgürlük Yolu* (İstanbul), *Roja Welat* (Ankara), *Tirêj* (İzmir), *Devrimci*

Demokrat Gençlik (İstanbul), welche zwischen 1976-80 erschienen waren.

Nach der erneuten Machtübernahme durch die Militärs am 12. September 1980 endete die Publikationstätigkeit dieser Zeitschriften. Deren Herausgeber und Autoren wurden verfolgt. Ein Teil wurde verhaftet, der andere Teil mußte das Land verlassen und in westeuropäischen Ländern Exil suchen.

7.4 Entwicklung der Zaza-Sprache im Ausland

Durch die Arbeitsemigration aus der Türkei in den Jahren 1964-74 sowie durch die politische Verfolgung (insbesondere nach 1980) kamen viele Zaza in die westeuropäischen Länder. Die freiheitlichen und demokratischen Bedingungen in diesen Ländern begünstigte die kulturelle Tätigkeit der Zaza sowie der Kurden. Unter dem Einfluß der politischen Entwicklung in der Türkei einerseits und andererseits durch das starke kulturelle Bedürfnis im Exil entwickelten sich entsprechende Aktivitäten im Ausland. So entstanden neben zahlreichen Arbeiter-, Studenten- und sogenannten Kulturvereinen auch mehrere Zeitungen und Zeitschriften, in denen neben dem Kurmandji in der Zaza-Sprache veröffentlicht wurde. Auch hier konnte mit Ausnahme von zwei Zeitschriften leider nicht regelmäßig in Zaza geschrieben werden, weil die dominierenden kurdischen Verantwortlichen dies unter verschiedenen Vorwänden ständig blockierten.

7.4.1 Zaza in Zeitschriften

Zeitschriften, in denen seit 1976 u. a. auch in der Zaza-Sprache geschrieben wurde bzw. noch geschrieben wird, sind folgende:

1.	<i>Ronahi</i>	Zürich	1976-78
2.	<i>Roja Nu</i>	Stockholm	1979, 1990
3.	<i>Dengê Komkar</i>	Frankfurt/M.	1980-83
4.	<i>Mızgin</i>	Bonn	1986
5.	<i>Armanç</i>	Stockholm, Sundbyberg	1979 f.
6.	<i>Gaziya Welat</i>	Frankfurt/M.	1980
7.	<i>Kurtuluş Yolu</i>	Köln	1985
8.	<i>Die Brücke</i>	Saarbrücken	1985-86
9.	<i>Hêlin</i>	Stockholm	1983-84
10.	<i>Berbang</i>	Stockholm	1983
11.	<i>Hêvi</i>	Paris	1983-86
12.	<i>Berhem</i>	Stockholm	1988-90
13.	<i>Kızıl Yol</i>	Bobigny/Frankreich	1983-85
14.	<i>Ayre</i>	Stockholm/Skärholmen	1985-87
15.	<i>Piya</i>	Skärholmen/Schweden	1988-92
16.	<i>Waxt</i>	Darmstadt	1990-91
17.	<i>Raştiye</i>	Frankreich/Lübeck	1991-92
18.	<i>Desmala Sure</i>	London	1991-94

¹⁸Vgl. die Verabschiedung der *Tunceli Kanunları* 'Dersim-Gesetze', Resmi Gazete, 1936; N. Dersimi, ebenda; R. Halli, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Ankara 1972.

¹⁹In Zaza und Kurmandji zu schreiben galt nach dem damaligen türkischen Recht als Strafdelikt. Dies wurde mit 'Abschwächung der türkischen Identität' begründet. Äußerungen über die Existenz und die demokratischen Rechte von Zaza und Kurden wurden als 'Separatismus' unter Strafe gestellt.

19.	<i>Şewq</i>	Hannover	1995
20.	<i>Dersim</i>	Istanbul	1995-97 f.
21.	<i>Pir</i>	Istanbul	1995-96 f.
22.	<i>Kormişkan</i>	Stockholm	1995-97 f.
23.	<i>Ware</i>	Frankfurt/M. Baiersbronn	1992-97 f.
24.	<i>Tija Sodri</i>	Frankfurt/M.	1995-97 f.

Von diesen Zeitschriften setzen die letzten fünf ihre Publikationstätigkeit immer noch fort.

7.4.2 In der Zaza-Sprache erschienene Bücher

Seit 1986 sind bis jetzt rund 30 Bücher in der Zaza-Sprache erschienen. In der Türkei konnten seit 1992, wenn auch sehr eingeschränkt, mehrere Bücher in Zaza veröffentlicht werden. Dennoch wurde das Buch *Taê Lawkê Dersimi/Dersim Türküleri*, Ankara 1992 ('Dersimer Lieder'), welches von Hawarê Tornê Cengi und Mustafa Düzgün zusammengetragene traditionelle Volkslieder enthält, beschlagnahmt und die Verleger strafrechtlich verfolgt.

Die in Büchern und Zeitschriften veröffentlichten Texte bestehen überwiegend aus volkstümlicher Literatur wie Märchen, Fabeln, Rätsel, Anekdoten und Witze, Sprüche und Sprichwörter, Lieder unterschiedlicher Art, Erzählungen, Geschichten, sowie politischen und religiösen Themen.

8. Von der Bevormundung zur Selbständigkeit

Es wurde bereits erwähnt wie die Zaza-Sprache zu einem politischen Spielball gemacht wurde und auf welche Weise verschiedene nationalistische Kräfte versuchten bzw. immer noch versuchen, sie für sich zu beanspruchen. In diesem Zusammenhang weist die Entwicklungsgeschichte des Zaza als Schriftsprache auch eine vielseitige sprachpolitische Dimension auf, nämlich einerseits die politisch-gesellschaftlichen Umstände in der Türkei und andererseits das politisch-kulturelle Verhältnis der Zaza zu den Kurden bzw. zu den kurdischen politischen Organisationen.

Dabei ist zu betonen, daß die oben aufgeführten Periodika überwiegend von bestimmten kurdischen politischen Organisationen, an denen sich auch Zaza teilweise beteiligten oder noch beteiligen, herausgegeben wurden oder werden. Innerhalb dieser Gruppierungen stellen die Zaza eine Minderheit dar. Durch die Auffassung der Kurmandj (d. i. die Selbstbezeichnung der Kurden) wird das Zaza zu einem Dialekt des 'Kurdischen' degradiert; folglich, so wird argumentiert, hätten die Zaza das Kurmandji zu lernen, weil sie eine Minderheit seien.

Dies zeigt ganz deutlich, daß die politische, kulturelle und sprachliche Bevormundung der Zaza-Sprache durch kurdische Nationalisten eindeutig auf ihre Verdrängung und Ersetzung durch das Kurmandji hinausläuft. Das ist auch der Grund dafür gewesen, warum in den oben genannten Periodika trotz aller Bestrebungen nur unregelmäßig, und im Vergleich zu Kurmandji nur in sehr geringerem Maße in Zaza publiziert werden konnte.

Hier stellt sich die berechtigte Frage, wieso die Zaza-Sprache sich nicht schon früher zu einer Schriftsprache entwickeln konnte. Die Antwort darauf findet man in der politischen und sozialen Geschichte der Zaza. Die Kolonialisierung des Zaza-Landes durch die jahrhundertelange türkische Fremdherrschaft, welche nur aus massiver Unterdrückung bestand, ist sicherlich einer der Hauptgründe dafür, warum sich eine Schrifttradition des Zaza-Volkes nicht herausbilden konnte.

Unter diesen Umständen hatten sie auch keinen oder wenn überhaupt, dann nur seltenen Zugang zu den damaligen Bildungseinrichtungen wie der *Medrese* u. a., so daß die Voraussetzung für das Heranwachsen einer schriftkundigen Intelligenz nicht gegeben, zumindest nicht günstig war. Wichtig sind hier auch die negativen Auswirkungen von fremdsprachigen geistig-religiösen Strömungen, welche sich sowohl unter den alevitischen als auch unter den sunnitischen Zaza verbreiteten und somit eine mögliche schriftliche Entwicklung der Zaza-Sprache erschwerten. Nach wie vor sind die religiösen Zeremonien und Gebete der alevitischen Zaza in Türkisch und die der sunnitischen Zaza mit einigen Ausnahmen in Arabisch. Die schriftliche Kommunikation fand bis zum Jahre 1928 in Osmanisch-Türkisch, Persisch und Arabisch mit Hilfe des arabischen Schriftsystems statt.

Während die alevitischen Zaza, abgesehen von der ökonomischen Benachteiligung, sowohl ethnisch als auch religiös unterdrückt wurden, war der sunnitische Teil der Zaza-Bevölkerung nur ethnischer Unterdrückung ausgesetzt; sie hatten im Gegensatz zu den alevitischen Zaza leichteren Zugang zu den staatlichen Bildungseinrichtungen, die, wie es damals üblich war, unter religiösem Vorzeichen standen. Da die Bildung die schriftliche Kommunikation und aktive Teilnahme an geistigen und gesellschaftlichen Prozessen fördert, waren es meistens die religiösen Intellektuellen, die u. a. auch die ethnische und kulturelle Identität ihres Volkes durch Gebrauch ihrer Sprache stärkten.

9. Die Wende nach 1980

In der Periode 1970-80, welche durch heftige politisch-kulturelle Bewegungen gekennzeichnet war, machten die Zaza sowohl innerhalb kurdischer als auch türkischer politischer Gruppierungen die Erfahrung, von diesen ständig vereinnahmt, bevormundet und benachteiligt zu werden.

Einerseits durch diese bittere Erfahrung und andererseits durch die Kenntniserweiterung über die Eigenständigkeit ihrer Sprache, Kultur und Geschichte in internationalen wissenschaftlichen Werken gelangten die Zaza zunehmend zu der Einsicht, sich von der erdrückenden kurdischen Vereinnahmung befreien zu müssen. Nach etwa zehnjähriger Erfahrung bis 1980 wuchs das Bewußtsein für die selbständige ethnische und kulturelle Identität der Zaza, so daß die kulturelle, ethnische und politische Eigenständigkeit zunehmend artikuliert wurde. So gründeten die Zaza zum ersten Mal politische und kulturelle Zeitschriften, in denen die Bewahrung und Selbständigkeit ihrer ethnischen und kulturellen Identität auch politisch diskutiert wurde.

Diese Ansicht wurde zuerst in der Zeitschrift *Kızıl Yol*, dann in *Ayre, Piya, Zazaistan, Raştiye, Desmala Sure, Pîr, Ware, Kormuşkan* und *Tija Sodri* öffentlich vertreten.

Die genannten zehn Zeitschriften traten bzw. treten für freie und selbständige Entfaltung der kulturellen und ethnischen Identität der Zaza ein. Sie lehnen die politische und kulturelle Vereinnahmung durch kurdische Organisationen ab, die das Zaza immer noch als einen Dialekt des Kurdischen bezeichnen und die Zaza zur Übernahme von Kurdisch oder besser Kurmandji drängen. In den genannten Zeitschriften wird auf der Grundlage der Selbständigkeit der Zaza-Sprache mündliche Volksliteratur gesammelt, durch Publikation dokumentiert und gleichzeitig vielen jungen Autoren die Möglichkeit gegeben, sich literarisch zu entwickeln.

Auf der Suche nach einer eigenen Identität ergibt sich die Notwendigkeit, auch die politische Geschichte der Zaza neu oder *überhaupt* zu bewerten.^{20,21} Mit wachsendem Bewußtsein für die Bewahrung und Selbständigkeit der Identität des Zaza-Volkes gewinnt auch die Entwicklung des Zaza als Schriftsprache eine Beschleunigung; denn das Bedürfnis nach der Pflege und Entfaltung der Sprache und Kultur ist sehr groß, wenn man die zunehmenden kulturellen Aktivitäten in den

alten Bundesländern und in Berlin, die hier unter freiheitlichen Bedingungen stattfinden, verfolgt.

Wie jede andere Nationalität oder Ethnie hat auch das Zaza-Volk ein starkes Bedürfnis nach der Pflege und Förderung seiner Sprache und Kultur. So wurde in Berlin zum ersten Mal eine europaweite große Musikveranstaltung unter dem Titel *Dersim Kültür Şenliği 2.* organisiert, welche zwischen Dez. 1992 - Jan. 1993 stattfinden sollte. Dies wurde jedoch von der kurdischen Organisation PKK unter massiver Bedrohung und Terrorisierung der Veranstalter sowie der teilnehmenden Künstler verhindert.²² Mit systematischen Dorfverbrennungen²³ durch das Militär im Sept.-Nov. 1994 sowie durch den Terror der bewaffneten Opposition, insbesondere der kurdischen PKK, was die Pläne der türkischen Militärs extrem begünstigte, gelang dem Staat die seit Gründung der Republik angestrebte Entvölkerung des Zaza-Landes in großem Ausmaß, was er noch nicht Mal durch die Genozide von 1921, 1925 und 1937-38, die er am Zaza-Volk verübte, erreichen konnte.

Die Trauer und Ohnmacht über dieses Verbrechen löste eine Solidaritätsbewegung unter den Zaza aus, und führte zur Gründung von politischen und kulturellen Selbsthilfeeinrichtungen.²⁴ Ein Hauptziel dieser Institutionen ist vor allem die Erhaltung und Förderung der massiv bedrohten Zaza-Sprache. Zu diesem Zweck wurden in den letzten fünf Jahren dreitägige Seminare veranstaltet, die zweimal jährlich in Deutschland stattfanden und an denen C. M. Jacobson, M. Sandonato und der Autor²⁵ Vorträge über die Zaza-Sprache

²⁰Diese zaza-feindliche Aktion der kurdischen PKK löste unter den Zaza eine große Empörung und Protestwelle aus; vgl. die Flugblätter von *Desmala Sure, Ware, Zaza Gençliği* u. a.

²¹Vgl. die niederländische Tageszeitung *Trouw* (Amsterdam), 8. Dez. 1994; für die ausführliche Dokumentation vgl.: Zwangsräumung und Zerstörung von Dörfern im Zazaland, d. h. in Dersim (Tunceli), im westlichen Teil von Bingöl und in Türkisch Kurdistan, im September-November 1994, veröffentlicht von: Stichting Nederland-Koerdistan, Amsterdam 1995.

²²*Tunceli Dayanışma Dernekleri* (Solidaritätsvereine Tunceli, in Großstädten der Türkei), *Vakıfê Dêrsimî Köln* (Dersim-Stiftung), *Vakıfê Dêrsimî Holland* (Dersim-Stiftung), *Cematê Dêrsimî Berlin* (Dersim-Gemeinde).

²³17-19. März 1995: *Seminar für Zaza-Terminologien*, organisiert von Ş. Büyükkaya mit Unterstützung der Dolmetscherschule Stockholm, s. Kormuşkan, 1/1995, 26; Vortrag über die Zaza-Sprache am Institut für Iranistik, Universität Uppsala, unterstützt von Prof. Dr. Bo Utas und Dr. Carina Jahani; 6-8. Okt. 1995, von der Dersim-Stiftung Köln organisiert, s. Ware, 9/1996, 83-84; 3-5. Nov. 1995: *Seminar über die Zaza-Sprache*, Putten/Niederlande, veranstaltet von der Dersim-Stiftung Holland; 26. Nov. 1995: *Die sprach-historische Stellung der Zaza-Sprache*, Basel; 24. Febr. 1996: *Kok u tarxê zonê na*, Presiekhaaf-Arnhem/Niederlande, veranstaltet von der Initiative Cematê Zon u Zagonê Dêrsimî; 18. Mai 1996: *Zonê Zazakî de xetê nostene*, veranstaltet von der Ware-Redaktion, Mainerzhagen; 25. Mai 1996: *Seminar über die Dmli-Identität: Sprache und Geschichte*, unterstützt von der Martin-Luther-Univ. Halle-Wittenberg, Seminar für Sprachwissenschaft und Indogermanistik; 29.9.1996: *Stellung der Zaza-Sprache innerhalb der iranischen Sprachfamilie*, veranstaltet

²⁰Z. Selcan, *Zaza Milli Meselesi Hakkında*, in: *Desmala Sure*, (Dez. 1993-Jan. 1994), Mame, Nr. 9: S. 25-33, Nr.10: S. 17-25; Nachdruck: Ankara 1994 (*Zaza Kültürü Y.*) und Selbstverlag, Berlin 1994; vgl. auch derselbe, *Lezê Serbestiya Miletê Zazay/Kirmanci de Qymetê Zonî*, in: *Tija Sodri*, 1996, Nr. 3, 20-37.

²¹H. Çağlayan, *Die Schwäche der türkischen Arbeiterbewegung im Kontext der nationalen Bewegung (1908-1945)*, Diss., Frankfurt a. M. u. a., 1995; vgl. Kap. IV.4 a - IV.4 f., 220-264.

hielten. Sowohl die kulturellen Institutionen als auch andere humanitäre Hilfseinrichtungen²⁶ streben gegenwärtig an, zum Zwecke des Spracherhalts die Voraussetzungen für die Unterrichtung der Zaza-Sprache bei Kindern, Jugendlichen und Erwachsenen zu schaffen, und zu unterstützen. Ein erster Schritt dazu wäre die Ausbildung der Unterrichtspersonen und die Vorbereitung der Lehrmaterialien usw.

Auch in der Zielsetzung der am 24. November 1996 erstmals gegründeten demokratischen politischen Organisation der Zaza, SERBESTIYE 'Freiheit', nimmt die Bedeutung der Sprache eine zentrale Rolle ein. In der Gründungserklärung heißt es:²⁷

„Unser Land, unser Volk und unsere Sprache und Kultur muß von der Unterdrückung befreit werden.“

Ferner wird darin betont, daß die Gründungskonferenz die territoriale Beanspruchung des Zaza-Landes und die Ablehnung der Existenz des Zaza-Volkes durch kurdische Nationalisten ablehnt, und hebt folgendes hervor:

„Die Konferenz diskutierte in diesem Zusammenhang die Thesen der kurdischen Nationalisten, und verurteilte ihre Behauptungen 'kurdischer Dialekt' bezüglich unserer Sprache und 'Zaza-Kurde' bezüglich unseres Volkes.“

Auch im Parlament der Türkei wird das Verschweigen der Existenz der Zaza und ihrer Rechte zunehmend durchbrochen, so daß dieses Tabuthema in der türkischen Presse unter dem Titel *Der Minister forderte Freiheit für das Zaza* erschien.

Für die Anerkennung der kulturellen Rechte der mindestens 3 Millionen Zaza in der Ost-Anatolien plädierte der für diese Region zuständige Staatsminister *Salim Ensarioğlu* im Januar 1997 in seinem Bericht, den er an die Vize-Ministerpräsidentin *Tansu Çiller* und den Staatspräsidenten *Süleyman Demirel* überreichte. Darin empfahl er, auf einem Kanal des staatlichen Fernsehens TRT in *Zaza* und *Kurdisch* zu senden, und

bemerkte: *„Wenn man dies täte, würde die Welt nicht untergehen.“*²⁸

Angesichts der vielseitigen Problematik des Zaza ist es eine Pflicht der verantwortungsbewußten Zaza-Intelligenz, sich für den Erhalt ihres kulturellen Erbes einzusetzen, und das Zaza vor allem an Kinder und junge Generationen weiter zu vermitteln, zu pflegen und zu fördern.

10. Die besondere Bedrohung der Zaza-Sprache und die Rettung und Dokumentation der kulturellen Überlieferung

Auch Karl Hadank hat bereits 1932 die Bedrohung der Zaza-Sprache erkannt und unternahm u. a. auch deswegen eine Forschungsreise nach Syrien und Irak, um hier unter den Zaza-Flüchtlingen die Sprache zu dokumentieren. Dazu schrieb er in seinem Antrag an die Preußische Akademie der Wissenschaften folgendes:

*„Spätere Generationen werden uns danken, wenn wir Sprache und Überlieferungen versinkender Völker zu retten versucht haben.“*²⁹

Am Ende meiner Schilderung über das Zaza möchte ich im Sinne Hadanks noch betonen, daß es eine besondere Herausforderung an die Forscher ist, das kulturelle Erbe der Zaza, bevor es zu spät ist, zu retten, und eine Sammlung und Dokumentation der mündlichen Literatur unter der sprachkompetenten und allmählich weniger werdenden älteren Generation durchzuführen. Für die Realisierung eines solchen Vorhabens wäre die Unterstützung der Forschungseinrichtungen von großer Bedeutung.

Ferner sollte das Recht der Zaza-Kinder auf muttersprachlichen Unterricht durch die Kultusminister in der Türkei und in den europäischen Ländern anerkannt werden. Die Herausforderung an die Linguisten wäre neben der Zaza-Forschung dringend benötigte Sprach- und Lehrmaterialien zu erarbeiten.

22.10.97

vom Verein der Lehrerinnen und Erzieherinnen aus Kurdistan in Niedersachsen, an dem auch Zaza-Lehrer beteiligt sind.

²⁶Das Hilfswerk der Evangelischen Kirchen der Schweiz (HEKS) unternahm schon einen Schritt in dieser Richtung und veranstaltete in Basel, wo etwa bis 10 000 Zaza leben, zwischen dem 22. und 29.11.1995 einen Kursus für die Ausbildung von Zaza-Lehrern, bei dem ich dozierte.

²⁷Gründungserklärung von SERBESTIYE (*Komê Serbestiya Ma Dimli-Kirmanç-Zaza* 'Liga für die Freiheit der Dimli-Kirmanç-Zaza'), Nr. 1, Dez. 1996, S. 1; vgl. auch Programm Serbestiye - Das Programm von SERBESTIYE, Mannheim 1997, 56-52.

²⁸N. Durukan, *Bakan Zazaca'ya özgürlük istedi*, in: Tageszeitung Milliyet vom 20.1.1997, S. 8.

²⁹BBAW, ebenda., (Handschriftlicher) Antrag vom 7. Januar 1932, S. 2.

Neuere Entwicklungen unter Zaza in Europa*

Krisztina Kehl-Bodrogi

Wer sind die Zaza?

Als Zaza werden Sprecher eines als Zazaki (regional unterschiedlich auch als Dimili und Kirmançki) genannten Idioms in der östlichen Türkei bezeichnet. Zazaki wird von der modernen Linguistik als eine eigenständige iranische und als solche mit dem Kurdischen eng verwandte Sprache definiert. Während die Sprache der Zaza relativ gut erforscht ist, liegt ihre Geschichte noch weitgehend im Dunkeln. Aussagen über ihren historischen Ursprung, der in der Folge des russischen Iranisten Minorsky in Daylam am Kaspischen Meer vermutet wird, können lediglich als vorläufige Hypothesen betrachtet werden.

Das Verbreitungsgebiet der Zaza ist auf Ost-anatolien beschränkt. Hier konzentrieren sich ihre Siedlungen vor allem am Oberlauf des Euphrat (in und um Palu, Bingöl, Muş und Varto) sowie im Bergland von Tunceli (ehemals Dersim). Nördlich der Provinz Tunceli leben Zaza in größerer Zahl entlang der Linie Sivas und Erzurum, südlich davon um Siverek und Diyarbakır. Eine geschlossene Zaza-Besiedlung weist mit ca. 90 Prozent lediglich die Provinz Tunceli auf; in den anderen Gebieten leben die Zaza inmitten einer mehrheitlich kurdischsprachigen Bevölkerung. Ihre zahlenmäßige Stärke wird auf ca. zwei Millionen geschätzt. Bezüglich ihrer religiösen Zugehörigkeit teilen sich die Zaza auf Sunniten und Aleviten auf.

Die Zaza im Diskurs des türkischen und kurdischen Nationalismus

Die heute noch weitgehend übliche Zurechnung der Zaza zu den Kurden hat eine lange historische Tradition. So wurden in osmanischen Urkunden die kurmanci- und zazakisprachigen Sunniten im Osten des Reiches als Kurden bezeichnet. Die heterodeoxen Stämme der Region faßte man dagegen unter der Bezeichnung "Kızılbaz" zusammen, unabhängig davon, ob deren Sprache kurmanci, zazaki oder auch türkisch war. Diese Unterscheidung entsprach dem Organisationsprinzip des Reiches, das auf der religiösen, nicht aber der ethnisch-sprachlichen Zugehörigkeit der Untertanen beruhte.

Die Zusammenfassung der Kurmanci- und Zazaki-Sprecher als Kurden setzte sich in der Republik fort. In ihrem Bestreben, die Türkei zu einem modernen Staat westlicher Prägung zu machen, verfolgten die Republikaner das Ziel, Religion als kollektive Identifikationsgrundlage zurückzudrängen. Der Nationalismus sollte als Staatsideologie den Islam ablösen. Der türkische Nationalismus übernahm dabei aus Europa die im 19. Jahrhundert dominante Vorstellung, wonach eine Nation sich aus Menschen der selben Sprache, Abstammung und Kultur zusammensetzte. Im Sinne der Schaffung einer so verstandenen nationalen Einheit wurde in der Republik versucht, die multiethnische Wirklichkeit an das Ideal der monoethnischen (türkischen) Nation anzupassen. Folglich wurden die Kurden - und die als deren Untergruppe betrachteten Zaza - mit Hilfe pseudo-wissenschaftlicher Erklärungen zu Türken und die von ihnen gesprochenen Sprachen zu türkischen Dialekten erklärt.

Der mit einer gewissen zeitlichen Verzögerung als Reaktion auf den türkischen entstandene kurdische Nationalismus machte sich die Auffassung "ein Volk, eine Sprache" ebenfalls eigen. Für beide Nationalismen ist daher eine multiethnische und -sprachliche Nation per definitionem undenkbar. Konnten die Kurden unter dieser Voraussetzung nur dann als Teil der türkischen Nation gelten, wenn man sie zu Türken umdefinierte, war für den kurdischen Nationalismus die Einbeziehung der Zaza in die kurdische Nation ebenfalls nur möglich, wenn man ihnen bescheinigte, daß sie mit den übrigen Kurden Sprache und Abstammung teilten. Hierauf gründet die im kurdischen Nationalismus bis heute gültige Einstufung des Zazaki als ein kurdischer Dialekt. Solcherart ideologisch begründete Mitgliedschaften von Minderheiten in einer Nation sind naturgemäß immun gegen "objektive" Anfechtungen etwa seitens der Linguistik oder der Geschichtswissenschaft. Solange im türkischen und kurdischen Nationalismus Nation durch Sprache und Abstammung definiert wird, kann die Anerkennung von Minderheitensprachen und -geschichten nur um den Preis erfolgen, daß diese aus der jeweiligen Nation ausgeklammert werden.

Traditionelle Kategorien kollektiver Identität unter den Zaza

Im Gegensatz zu den skizzierten Nationalismen spielen im traditionellen Kontext Sprache und Abstammung für die Formulierung kollektiver Identitäten keine ausschlaggebende Rolle. Vielmehr bildete - und bildet teilweise heute

noch - die jeweilige religiöse Zugehörigkeit die wichtigste Grundlage von Wir-Gruppen-Identitäten in der Region. Dabei verläuft die entscheidende Grenze zwischen "Wir" und "Sie" nicht zwischen Sprachgruppen, sondern zwischen Orthodoxie (sunnitische Muslime) und Heterodoxie (Aleviten und Yeziden) .

Dabei ist eine starke Tendenz zu beobachten, ethnische und religiöse Kategorien gleichzusetzen. So gelten in der Ost-Türkei, wo sunnitische Kurden die Mehrheit bilden, "Kurde" und "Sunnit" weitgehend als Synonyme. Das bedeutet aber auch, daß sunnitische Zaza aufgrund ihrer Konfession sowohl in ihrer Selbst- wie in der Fremdsicht in die Kategorie "Kurde" gezählt werden. Allerdings gelten sie aufgrund ihrer Sprache und gewisser sozio-kultureller Eigenarten als eine besondere Untergruppe. Demgegenüber bilden die als Kızıldaş bezeichneten Aleviten - ungeachtet ihrer Sprache - eine eigene, quasi-ethnische Gruppe, die sich von ihrem sunnitischen Umfeld deutlich absetzt.

Die türkisch-, kurdisch- und zazaki- sprachigen Aleviten teilen mehr soziale und kulturelle Charakteristika untereinander, als mit ihren jeweiligen Sprachverwandten sunnitischer Konfession. Diese aus dem spezifischen alevitischen Glaubenssystem resultierenden Gemeinsamkeiten bedingen ein starkes Wir-Gefühl der Aleviten, das Sprachgrenzen überschreitet. Bekräftigt wird dies durch das Prinzip der Erblichkeit der Mitgliedschaft und das Gebot, Eheschließungen nur innerhalb der eigenen Glaubensgemeinschaft einzugehen. Während beispielweise türkische Aleviten eine Heirat ihrer Töchter mit kurdischen Aleviten unbedenklich finden, zieht die Ehe einer türkischen Alevitin mit einem türkischen oder kurdischen Sunniten deren Ausschluß aus der Gemeinschaft nach sich.

Aleviten definieren ihre kollektive Identität traditionell durch die Zugehörigkeit zur Glaubensgemeinschaft. Und da ethnische Termini wie "Kurde" und "Türke" noch vor nicht allzulanger Zeit durch deren Gleichsetzung mit "Sunnit" eine religiöse Konnotation besaßen, verschlossen sich Aleviten einer Identifikation mit Kurden oder Türken. Dies erklärt, daß z.B. kurdischsprachige Aleviten keine Kurden, oder türkischsprachige keine Türken sein wollen. In diesem Sinne ist es also auch zu verstehen, wenn sich alevitische Zaza traditionell gegen eine Identifizierung als Kurde währen, während sich sunnitische Zaza problemlos als Kurden begreifen.

Die unterschiedliche Glaubenszugehörigkeit der Zaza, die sich zu ungefähr gleichen Teilen auf Sunniten und Aleviten aufteilen, bedingt es, daß unter ihnen historisch kein Wir-Bewußtsein entstanden ist. Das Gefühl des Einander-Fremd-Seins zeigt sich im u.a. im Fehlen einer gemeinsamen Gruppen- und Sprachbezeichnung. So ist Zaza (bzw. mancherorts Dımili) eine nur bei den Sunniten gebrauchte Selbstbezeichnung. Aleviten gebrauchen sie nur zur Benennung ihrer sunnitischer Sprachverwandten. Sie selbst bezeichnen sie mit dem Ausdruck Alevi, den sie im Sinne eines Ethnonyms gebrauchen. Unter den Aleviten in Tunceli (Dersim) ist darüberhinaus noch Kirmanç als Gruppenbezeichnung verbreitet.

Als Häretiker (râfizi) durch die Mehrheitsgesellschaft ausgegrenzt, fanden sich die Aleviten immer schon mit den Sunniten als Gegner konfrontiert, seien es die Nachbarstämme in der Region oder die Truppen der (osmanischen wie republikanischen) Zentralmacht. Somit haben sie eine eigene Geschichte, die sich von der ihrer andersgläubigen Sprachverwandten unterscheidet und mit der sie sich nur in Konfliktsituationen kreuzt.

Wandel in den traditionellen Zuschreibungskategorien

Die alten kollektiven Identitätsdefinitionen gerieten in dem Maße ins Wanken, wie sich in Folge von Modernisierung und Migration traditionelle Strukturen veränderten und neue Ideologien überlieferte Deutungsmuster in den Hintergrund drängten. Die Mitte der 50er Jahre begonnene Herauslösung der Aleviten aus der Marginalität führte zum Zerfall ihrer spezifischen sozial-religiösen Organisationsformen und zu ihrer weitgehenden Säkularisierung. In der Phase des großen politischen Aufbruchs der 60er Jahre löste bei den Aleviten, die sich linksrevolutionären Ideologien verschrieben, das politische Bekenntnis die Religion als identitätsspendende Größe allmählich ab: Alevi und Kommunist wurden im Bewußtsein einer ganzen Generation zu Synonymen. Aber auch der zu dieser Zeit erstarkte kurdische Nationalismus hat starken Einfluß auf die Aleviten ausgeübt. Ihre Parteinahme für die "kurdische Sache" war allerdings weniger Ausdruck nationaler Gesinnung als vielmehr einer generellen Solidarität mit Unterdrückten und Benachteiligten, zu denen sie sich selbst zählten. Sie sahen sich in der Republik einer doppelten Diskriminierung ausgesetzt: Als Kurden (bzw. Zaza) wegen ihrer Sprache und als Aleviten wegen ihrer Glaubenszugehörigkeit.

Der Einfluß säkularer Ideologien führte bei der Jugend - zumindest vorläufig - zur Einebnung der überkommenen religiösen Dichotomie: alevitische wie sunnitische Kurden, Türken und Zaza kämpften Seite an Seite für die als gemeinsam empfundene Sache. Gleichsam bekannte sich die junge Generation alevitischer Zaza zum Kurdisch-Sein. Demgegenüber hielt die ältere Generation an ihrer religiös formulierten Identität fest, die eine Identifikation

mit den Kurden ausschloß. Die Folge war ein zwischen den Generationen verlaufender Bruch in der kollektiven Identitätsdefinition. Diese Situation spiegelte sich in endlosen Diskussionen innerhalb der einzelnen Familien und in den Kaffeehäusern Tuncelis, der Provinz, die die Mehrheit zazaki-sprachigen Aleviten beherbergt. Junge, aus den Städten zurückgekehrte "Revolutionäre" versuchten, die Elterngeneration von ihrem Kurdisch-Sein zu überzeugen. Diese verweigerte sich jedoch einem "modernen" Verständnis von Nation, indem sie den Jüngeren entgegenhielt: "Wir sind keine Kurden, sondern Aleviten."

Bezeichnenderweise wurde hier nicht mit dem Sprachunterschied argumentiert. Dieser scheint nur für die Linguisten von Wichtigkeit. Für Laien dürfte die Unterscheidung zwischen Sprache und Dialekt ohnehin nicht möglich sein. Zazaki- und Kurmanci-Sprecher können sich zwar in ihren jeweiligen Idiomen untereinander nicht verständigen; aber auch Sprecher unterschiedlicher Zazaki-Dialekte haben erhebliche Kommunikationsprobleme. Um die Schwierigkeiten, die sich aus den Sprach- und Dialektabweichungen im Alltag ergeben, zu meistern, bediente man sich in der Vergangenheit im allgemeinen des Kurmanci-Kurdischen, das viele Zaza als Zweitsprache beherrschten. In der Republik wurde dagegen das staatlich geförderte Türkisch zur gemeinsam beutzten Sprache in der Region.

Die Benutzung des Türkischen als Verkehrssprache ist auch für die kurdische Nationalbewegung in der Türkei charakteristisch, trotz der Bedeutung, die in der nationalen Ideologie der Sprache zugeschrieben wird. Damit wird der Tatsache Rechnung getragen, daß ein großer Teil der Mitstreiter die Sprache ihrer Vorfahren kaum mehr beherrscht. Dadurch konnten aber auch Probleme, die sich aus den Sprach- bzw. Dialektunterschieden hätten ergeben können, erfolgreich zurückgedrängt werden: diese tauchten erst unter den spezifischen Bedingungen der europäischen Diaspora auf.

Die Diaspora-Situation und die Zaza in Europa

Der Militärputsch 1980 beendete ein Jahrzehnt extremer politischer Polarisierung zwischen rechts- und linksorientierter Gruppierungen in der Türkei, bewirkte aber eine Lähmung des politischen Lebens überhaupt. Die staatlichen Repressalien gegen die Linke führten zudem zu einer andauernden Schwächung der sozialistischen Bewegung im Land, die durch den Kollaps des Kommunismus in Ost-Europa noch verstärkt wurde. Zur gleichen Zeit konnte der Islam - mit erheblicher staatlicher Unterstützung - verlorenes Terrain in Politik und Gesellschaft zurückgewinnen. Vom Mitte der 80er Jahre an verzeichnete auch der kurdische Nationalbewegung einen starken und zunehmend militanten Aufschwung. Mit kurzer zeitlicher Verzögerung begann schließlich eine religiöse und politische Erneuerungsbewegung innerhalb des Alevitums, die besonders nach den Ereignissen von Sivas 1993 einen starken Auftrieb bekam.

Für die Mehrzahl seiner Mitglieder erlangte das Alevitum seine ehemalige Bedeutung als Quelle der primären Identitätsdefinition zurück. Im Zuge der neuen, konfessionsbezogenen Identitätspolitik rückten frühere, politische und ethnische Solidaritäten zunehmend in den Hintergrund. Ein großer Teil der jüngeren alevitischen Generation fand auf diese Weise ihren Weg aus der sozialistischen oder kurdischen Bewegung in die alevitische. Folgerichtig sah sich die neue alevitische Bewegung massiven Anfeindungen seitens des sozialistischen Lagers und des kurdisch Nationalismus ausgesetzt, die sie beschuldigten, durch ihre konfessionalistische Politik (mezhepçilik) dem türkischen Staat in die Hände zu spielen.

Die Situation in der europäischen Diaspora spiegelt in vieler Hinsicht jene im Heimatland wieder. Islamismus, Alevismus¹ und kurdischer Nationalismus polarisieren auch die Migrantengemeinden Europas. Im Spannungsfeld zwischen Sozialismus, kurdischem Nationalismus und Alevismus fingen auch immer mehr - alevitische wie sunnitische - Zaza an, im Labyrinth politischer, ethnischer und religiöser Zuschreibungen ihre Identität zu problematisieren. Am stärksten war dieser Prozeß unter Zaza in der kurdisch-nationalen Bewegung zu beobachten. Im Heimatland, wo Kurden und Zaza gleichermaßen von der staatlichen Assimilierungspolitik betroffen sind, stellt die Zusammenarbeit mit den zahlenmäßig bedeutend stärkeren Kurden für die Zaza die einzig erfolgsversprechende Form passiven und aktiven Widerstandes gegen die staatliche Diskriminierungspolitik dar. In der Diaspora jedoch begünstigte das Wegfallen des äußeren Drucks das Aufkommen interner Differenzen.

Die Thematisierung einer exklusiven Zaza-Identität entzündete sich nicht zufällig am Sprachproblem, das im Exil eine grundsätzlich neue Dimension erhielt. Der Sprachdifferenz wurde im Exil in dem Maße zum Problem, wie sich innerhalb der kurdischen Bewegung das (Kurmanci-) Kurdische als Umgangs- und Literatursprache gegenüber dem Türkischen durchsetzte. Zazaki-Sprecher innerhalb der Bewegung sahen sich zunehmend mit der Forderung konfrontiert, das "echte" Kurdische, d.h. das Kurmanci zu erlernen.

Die Einstufung des Zazaki als Dialekt erlebte eine wachsende Minderheit von Zaza als Diskriminierung. Sie warf

den kurdischen Nationalisten vor, die selbe Assimilationspolitik wie die Türkei bezüglich ethnisch-sprachlicher Minoritäten zu betreiben. In Nachahmung der kurdischen Sprachpolitik wandten sich daher immer mehr Zaza der bewußten Pflege der eigenen Sprache zu. Damit wurde eine separate Zaza-Identitätspolitik eingeleitet, die besonders unter zazaki-sprachigen Aleviten Echo gefunden hat.

Der neue Zaza-Nationalismus scheint vor allem für jene Aleviten eine Alternative zu bieten, die vormalig in der kurdischen Bewegung die Berufung auf die Nation als Legitimation politischen Handelns und als primäre Identifikationsgrundlage verinnerlicht haben. Die Wiederentdeckung ihrer alevitischen Identität aktivierte in ihnen jedoch die negativen kollektiven Erinnerungen ihrer angestammten Gemeinschaft bezüglich sunnitisch geprägter politischer Dominanz. Bestärkt wurde dies durch die verstärkte Berufung der PKK auf den sunnitischen Islam wie durch deren äußerst negative Reaktion auf alevitische - vor allem zaza-alevitische - Aktivitäten. Vielen erscheint dabei die Alternative einer Identitätspolitik auf rein konfessioneller, d.h. alevitischer Grundlage als antiquiert und mit ihren politischen Idealen nicht vereinbar. Sie sind es, für die die Idee einer konfessions-übergreifenden Zaza-Nation zunehmend attraktiv erscheint. In ihr hoffen sie, ihre religiöse und ethnische Identität gleichermaßen einbringen zu können.

Die These, daß die Zaza eine Nation (*millet, ulus*) sind, ist m.W. das erste Mal Ende der 80er Jahre in Schweden von Abubekir Pamukçu, einem sunnitischen Zaza öffentlich artikuliert worden. Eine entscheidende Rolle spielte hierbei die Entscheidung zugunsten der Definition von Zazaki als eine eigene Sprache. Indem Pamukçu und seine Mitstreiter aus dem türkischen und kurdischen Nationalismus die Definition der Nation als die Gesamtheit derer, die die selbe Sprache sprechen, übernahmen, war damit der Weg frei für die Erklärung der Zaza als ein eigenes Volk bzw. eine eigene Nation.

Gemäß der zentralen Rolle, die der Sprache im kurdischen und zaza-nationalen Diskurs zukommt, steht die Frage "Sprache oder Dialekt?" im Mittelpunkt der Auseinandersetzung pro und contra eines eigenständigen Zaza-Volkes. Der kurdisch-nationalen Polemik über die "Lüge der Zaza-Sprache" halten die Zazaisten die Ergebnisse der Linguistik entgegen. Die Hinwendung zum eigenen Idiom und dessen Pflege gilt aber auch als eine der wichtigsten Voraussetzungen für die Bewußtwerdung des eigenen Volk-Seins.

Die Idee eines unabhängigen Zaza-Volkes kann sich aber angesichts des Fehlens eines historisch gewachsenen Gefühls der Zusammengehörigkeit nur schwer durchsetzen. Daß dem Volk der Zaza am nationalen Bewußtsein mangelt, beklagte schon Pamukçu, der seine Zeitschrift deshalb unter das suggestive Motto stellte: "Wir, ob Aleviten oder Sunniten, sind von Gümüşhane bis Adıyaman, von Sivas bis nach Bitlis ein drei Millionen zählendes Volk". Die religiöse Trennung gilt nach wie vor als das größte Hindernis für die Entstehung eines Wir-Gruppen-Bewußtseins unter den Zaza. Ihre Überwindung wird daher als vorrangige Aufgabe betrachtet. In zazaistischen Publikationen wird nachdrücklich auf das Beispiel moderner Nationen hingewiesen, deren Angehörige durchaus verschiedenen Konfessionen angehören können. Das Beispiel des türkischen und kurdischen Nationalismus, dessen Ideologen es innerhalb einer relativ kurzen Zeitspanne vermochten, bei ihren jeweiligen Völkern Nationalbewußtsein zu verankern, ermutigt die Zazaisten. Zıfı Selcan, mit Pamukçu Vordenker der ethnischen Eigenständigkeit der Zaza, betont ausdrücklich die Bedeutung der national gesinnten Elite in diesem Prozeß:

"So wie das Volk der Zaza eine sprachliche Einheit darstellt, verfügt es auch über eine gemeinsame Geschichte. Wir fangen aber erst an, unsere Identität zu finden. Wenn alle patriotischen Zaza-Intellektuellen sich der eigenen nationalen und historischen Identität bewußt werden, wird die nationale Identität die religiöse verdrängen. Als Ergebnis politischer Arbeit kann die nationale Einheit Schritt für Schritt geschaffen werden." (Desmela Sure 9/1993)

Die Mehrheit der Zaza scheint gegenwärtig noch an einer über das Kurdentum ethnischen Identität festzuhalten. Verglichen mit der Situation noch vor zehn Jahren jedoch ist das Bewußtsein, als Zaza eine von den Kurden unabhängige ethnische Gruppe oder Nation zu bilden, gewachsen. Vor allem die Sprachpolitik, ein zentrales Anliegen der neuen Zaza-Publikationen, kann Erfolge aufweisen, die sich an der verstärkten Anwendung von Zazaki im Alltagsleben ablesen lassen. Und eines haben die Protagonisten des Zaza-Volkes mit Sicherheit jetzt schon erreicht: die Bekanntmachung der Existenz der Zaza weit über ihren begrenzten Siedlungsraum im Osten der Türkei hinaus. Ob es allerdings gelingen wird, die konkurrierenden religiösen und ethnischen Identitätsdefinitionen in ein Zaza-Nationsbewußtsein zusammenzuführen und so eine Nation der Zaza langfristig zu etablieren, wird indes die Zeit entscheiden.

* Vortrag auf dem "7.Zaza-Bücherfest" -Mannheim, 25.04.1998.

¹ Den Ausdruck Alevismus beutze ich analog zum Islamismus, d.h. im Sinne einer Ideologisierung und Politisierung der Religion.

DERSIM-GENOZID IN DEN JAHREN 1937/38

„Der Beschluss des Ministerrats der türkischen republik“ über DEN VÖLKERMORD und „tunceli-gesetz“

von Mehmet Doğan & İsmail Kılıç

Art. I. Die Vertragschließenden Parteien bestätigen, daß Völkermord, ob im Frieden oder im Krieg begangen, ein Verbrechen gemäß internationalem Recht ist, zu dessen Verhütung und Bestrafung sie sich verpflichten.

Art. II. In dieser Konvention bedeutet Völkermord eine der folgenden Handlungen, die in der Absicht begangen wird, eine nationale, ethnische, rassische oder religiöse Gruppe als solche ganz oder teilweise zu zerstören:

- (a) Tötung von Mitgliedern der Gruppe;
- (b) Verursachung von schwerem körperlichem oder seelischem Schaden an Mitgliedern der Gruppe;
- (c) vorsätzliche Auferlegung von Lebensbedingungen für die Gruppe, die geeignet sind, ihre körperliche Zerstörung ganz oder teilweise herbeizuführen;
- (d) Verhängung von Maßnahmen, die auf die Geburtenverhinderung innerhalb der Gruppe gerichtet sind;
- (e) gewaltsame Überführung von Kindern der Gruppe in eine andere Gruppe.

[15. Konvention über die Verhütung und Bestrafung des Völkermordes, vom 9. Dezember 1948,

(BGBl. 1954 II S. 730), Internationale Quelle: UNTS Bd. 78, S. 277]

Dersim ist das Kerngebiet des Kirmanc-Zaza-Landes, das an der Wasserscheide der biblischen Flüsse Tigris und Euphrat liegt und in die Welt der Sagen als „Paradies“ eingegangen ist. Die Dersimer, Hüter und Träger einer der ältesten Kulturen und Sprachen der Welt, sind z.B. vergleichbar mit den Indianervölkern Nord- und Südamerikas vor ihrer Ausrottung bzw. Missionierung. Sie sind ein Kulturvolk. Dersim war und ist immer noch ein Dorn im Auge des islamischen und türkischen Staates. Die Dersimer wurden seit Jahrhunderten und werden heute noch auch als der Hort der „Heiden“, „Ketzer“ bzw. „Gottlosen“ bekämpft, da sie die systematische Islamisierungs- und Türkisierungspolitik strengstens ablehnten. Obwohl das Osmanische Reich seine Herrschaft bis nach Wien, Nordafrika, zu den arabischen Halbinseln und dem Persischen Reich ausgedehnt hatte, konnte so ein militärisch starkes Reich die Dersimer nicht in die Knie zwingen. Dersim blieb bis 1937/38 - also 15 Jahre nach Gründung der Türkischen Republik - de facto Unabhängig und eine Insel der Freiheit und des Friedens am oberen Euphrat. Das Land Dersim wurde erst Schritt für Schritt und zuletzt im Jahre 1937/38 durch den Genozid total erobert.

Die türkische Armee hat zwar den Boden Dersims erobert, nicht jedoch den Geist und die Seele seines Volkes. Die Türkisierungs- und Islamisierungspolitik ist gescheitert. Seitdem symbolisiert Dersim den Widerstand und ist eine Hoffnung für unterdrückte Kulturen und Ethnien in Anatolien und Mezopotamien.

Neben den Alewiten lebten und leben dort heute noch auch

Armenier, die vor Verfolgung und Vernichtung während des osmanischen Reiches in Dersim Schutz gefunden haben. Die DersimerInnen haben einen uriranischen Glauben. Natürlich wurde ihr eigener Glaube von verschiedenen Religionen beeinflusst und zwar von Mazdaismus und Zarathustrismus bis zum Christentum und Islam. Sie nennen ihren Glauben „Yitüqatê Kirmanciye“ (Dersims Glaube). In der türkischen Sprache werden sie „Kisilbasch“ („Rotköpfe“), „Alewit“ oder „Dersimer“ genannt. Die Alewiten von Dersim sind als tolerant und offen gegenüber den Weltreligionen bekannt. Bis zum Genozid an Armeniern und an Asyrer-Arameern durch die Türken und ihren kurdischen Mithelfern lebten die DersimerInnen mit den Christen zusammen in einer friedlichen Nachbarschaft. Ein Beispiel dafür ist der Schutz der christlichen Armeniern im Zentral-Dersim während des ersten und zweiten Völkermordes. Dies ist ein Zeichen der Toleranz und Akzeptanz der DersimerInnen gegenüber anderen Kulturen und Religionen.

Nach dem Genozid wurden viele Überlebenden zwangsdeportiert. Seither nimmt ihre Unterdrückung und Verfolgung kein Ende. Die Dersimer werden systematisch aufgrund ihrer ethnischen und kulturellen Identität, ihres Glaubens, ihrer freiheitliebenden und widerständischen Vergangenheit sowie ihrer demokratisch-pluralistischen politischen Orientierung bestraft.

In den 80er Jahren, nachdem Militärputsch, wurden vom türkischen Staat viele Moscheen in Dersim gebaut und in den Schulen zwangsweise islamischer Unterricht eingeführt, obwohl die Dersimer keine Müslime sind. Im Jahre 1994 haben die türkischen Sicherheitskräfte und Militärs in der Region Zentral-Dersim

sim (Tunceli) mehr als 200 Dörfer verbrannt und zerstört. Von den insgesamt 480 Dörfern von Zentral-Dersim wurden bislang 400 Dörfer entvölkert, die Einwohner vertrieben. Dort wurde jede Lebensgrundlage und die Natur grausam und skrupellos zerstört und vernichtet.

In der Türkei werden nur in einer einzigen Region Lebensmittel an die Bevölkerung mit der Lebensmittelkarte wie in der Zeit der Weltkriege verteilt, diese Region ist Tunceli (Zentral-Dersim).

Diese Vertreibungs- und Zerstörungspolitik und das Lebensmittelembargo führt nicht nur zur Verelendung und Hungersnot, sondern auch zum Anfang des Untergangs von Sprache, Kultur, Religion, Geschichte und Brauchtum dieses Landes.

Die Geschichte von Anatolien und Mesopotamien ist gleichzeitig die Geschichte der Genoziden.

Der Genozid wurde erst an den Assyrer-Arameern und den Yeziden (zuletzt in den Jahren 1915-16), dann an den Armeniern (zuletzt in den Jahren 1915-16), den Griechen und Pontus-Griechen (in 20er Jahren in Anatolien), und schließlich an Dersimern (alewitische Zazas 1937-38) begangen. Die Lazen wurden in früheren Jahrhunderten durch Massaker und Gewalt zum Islam bekehrt und assimiliert worden.

Nun war das letzte nicht-moslemische Volk, die Dersimer, dran. Da die Dersimer sich der türkischen und islamischen Herrschaft nicht unterwerfen wollten, der türkischen Anektion ihres Landes widerstehen wollten, ihren Gesetzen nicht folgten, ihre defakto existierende Unabhängigkeit bewahren wollten und den Armeniern während der Massaker Schutz gewährt haben, wollte man sie systematisch vernichten.

Der Dersim-Genozid wurde Schritt für Schritt exemplarisch nach Plan vorbereitet und durchgeführt.

Wie es aus den Quellen des Osmanischen Reiches und seinem Nachfolger, der Türkischen Republik zu entnehmen ist, wurden Dersimer bis zum letzten Genozid mindestens 40 mal massakriert.

Aus einem „strengst geheimen“ Buch, das vom „Generalstab der Gendarmerie des Innenministeriums der Türkischen Republik“ in 30er Jahren in seiner Zeit 100 Exemplare nur für vertrauten Personen herausgegeben wurde, geht folgendes hervor:

„Seit dem Yavuz Selim... Obwohl diese Volksstämme in vier Jahrzehnten mindestens vierzig mal niedergemetzelt und exemplarisch bestraft wurden, nahmen die Aufstände kein Ende an.“
[Dersim, Ministerium für Innere Angelegenheiten der Türkischen Republik, Generalstab der Gendarmerie, III, §. IKS - Nr. 55058, Seite: 222-223]

In der Anklageschrift der einigen führenden Persönlichkeiten Dersims, die in Elazığ (Xarpêt) im Jahre 1937 hingerichtet wurden, stand folgendes:

„In den letzten 30 Jahren fand in Dersim 11 mal eine Konfrontation mit der Armee statt. Sobald die Dersimer sich in der Klemme befanden, verzogen sie sich wie früher wieder mal in die Kutu-Deresi, Kalan-Deresi, Ali Bogaz, und wenn dies ihnen nicht möglich war, auf dem Bakir-Berg oder Tujik Baba. Der Armee war es niemals möglich, Kutu-Deresi zu betreten oder den Bakir Dag zu besteigen.“ [Die Tageszeitung „Ulus“, 28. Oktober 1937].

In den 1930er Jahren hatten alle führenden Persönlichkeiten der neu gegründeten Türkischen Republik mit persönlicher Anteil-

nahme über den Dersim-Genozid beraten, geplant und durchgeführt.

Den ersten Start zum Dersim-Genozid hatte der Vater der Republik Mustafa Kemal Atatürk in seiner Parlamentseröffnungsrede im Jahre 1936 proklamiert und sagte:

„Wenn es etwas Wichtiges in unseren inneren Angelegenheiten gibt, dann ist es nur die Dersim-Angelegenheit. Um diese Narbe, diesen furchtbaren Eiter in unserem Inneren, samt der Wurzel anzupacken und zu säubern, müssen wir alles unternehmen, egal was es kostete, und die Regierung muß mit weitreichenden Kompetenzen ausgestattet werden, damit sie dringend erforderliche Entscheidungen treffen kann.“

[Ebubekir Pamukcu, Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1992]

Die ehemaligen Ministerpräsidenten und die späteren Staatspräsidenten İsmet İnönü und Celal Bayar sowie der Oberbefehlshaber der Armee Feldmarschal Fevzi Çakmak und der Minister des Inneren und der spätere Ministerpräsident Sükrü Kaya haben persönlich die Gebiete von Dersim besichtigt und entsprechende Berichte verfaßt. Aufgrund der erstellten Berichte, wurden die Pläne des Dersim-Genozids systematisch entworfen und dann später realisiert.

Im Jahre 1934 hat das Türkische Parlament das „Zwangsevakuierungsgesetz“ beschlossen.

Ein „Tunceli-Gesetz“ wurde im Jahre 1935 beschlossen, die Übersetzung des Originalgesetztextes wird als Anlage beigelegt. Dieser Gesetzesbeschluß war ein ungeheurer Skandal der Rechtsgeschichte. Es ist unglaublich aber wahr: als dieses Gesetz beschlossen wurde, existierte keine Provinz Namens Tunceli. Die Vollstrecker des Tunceli-Gesetzes wollten überhaupt nicht, daß der eigentliche Name „DERSIM“ bei diesem Gesetz erwähnt wird. Denn die Umbenennung Dersims auf den Namen Tunceli müßte eigentlich zuerst im Parlament beantragt und beschlossen werden.

Dieses Gesetz war die totale Kolonialisierung Dersims. Die Pläne dafür lagen bereits vor.

Die totale Besatzungspläne des Oberbefehlshabers der Armee Feldmarschal Fevzi Çakmak im Jahre 1931 über Dersim lauten wie folgt:

„Vorerst soll Dersim wie eine Kolonie betrachtet werden, unter der türkischen Obrigkeit soll das Dersimum vernichtet und danach schrittweise dem türkischen Rechtswesen unterworfen werden.“

„Die höheren Verwaltungsbeamten sollen eine Ermächtigung bekommen, vergleichbar mit der Ermächtigung im Verwaltungswesen einer Kolonie.“ [Dersim, Ministerium für Innere Angelegenheiten der Türkischen Republik, Generalstab der Gendarmerie, III, §. IKS - Nr. 55058, Seite: 218-219]

Nach den Berichten von Halis Pascha, der als Oberbefehlshaber der Armee die militärische Säuberungsaktionen im Jahre 1930 in Pülümür (Ost-Dersim) leitete, schlägt folgendes über die führenden Persönlichkeiten von Dersim vor:

„Ich halte die Deportation dieser Personen und ihrer Familien für eine Dauer von 15 Jahren auf die Insel im Beyşehir See und auf die anderen Inseln, auf den früher die Kasaken lebten, für geeignet. Daneben können die wenigen Agas mit Hilfe von Bestechungen oder ähnliche Möglichkeiten unschädlich gemacht werden.“

[Dersim, Ministerium für Innere Angelegenheiten der Türk-

sichen Republik, Generalstab der Gendarmerie, III, §. IKS - Nr. 55058, Seite: 223]

Mit der persönlichen Teilnahme von Mustafa Kemal Atatürk und Generalfeld-Marschall Fevzi Çakmak in der Kabinettsitzung am 04.05.1937 wurde der Befehl zum Dersim-Genozid erteilt, der als Anlage beigelegt wird.

Dieser Tag „04. Mai 1937“, ist der Anfang des Dersim-Genozids.

Die Kemalisten haben den Zeitpunkt des Dersim-Genozids sehr gut durchgedacht und den Genozid in einer Zeit durchgeführt, in der der Zweite Weltkrieg stattfand. Somit ist es den Türken gelungen, ihr Verbrechen an den Dersimern vor der Weltöffentlichkeit geheim zu halten.

Mit dem o.g. Befehl hat die türkische Armee das Land Dersim umzingelt und ein unglaubliches Massaker verübt. Es ist von der Ermordung von mindestens 70.000 Menschen die Rede.

Wie die vielen kemalistischen Autoren selbst damals zugaben und schrieben, wurde der Armee befohlen, in Dersim kein einziges Lebewesen am Leben zu lassen. Mit dieser Intensität wurden die erteilten Befehle umgesetzt:

„Der Beschluß, daß in Dersim kein einziges Lebewesen im Leben gelassen werden sollte, wurde strengstens befolgt“ [Hasan Izzettin Dinamo, Kutsal Baris, Band VIII, Seite 369, Istanbul]

Hulusi Ibrahim Yahyagil, pensionierter Oberst, schreibt in seinem Buch mit dem Titel „Die Zeugen erzählen Said-i Nursi“, daß er als Offizier an dem-Dersim Massaker 1938 teilgenommen habe:

„Im Jahre 1938 wurden wir als Staatsdiener entsandt, um die Aufständischen in Dersim niederzumetzeln. Der Zustand, den sie als Aufstand bezeichneten, war, daß einige Bergdörfler in jenem Jahr keine Steuern gezahlt hatten. Der Befehl, der uns erteilt wurde, war mit einem Wort ausgedrückt: ‘Vernichtung!’...“

‘Laßt niemanden am Leben, Jung-Alt, Kind-Frau usw’. Die meisten dieser Menschen waren Rafizi (“Rotköpfe” - ‘Alewiten’ sind gemeint). Aber konnte man mit solch einer Vorgehensweise sie zum Guten bringen? Ich war Truppenkommandeur...” [M.Kalman, Belge ve Taniklariyla Dersim Direnislari, Nujen Yayinlari, Oktober 1995, Istanbul, Seite: 396-397]

Der bekannte kemalistische Autor Kemal Bilbaşar, der als Unteroffizier in der Feldgendarmerie in Hozat während des Genozids diente, schreibt in seinen beiden Romane “Cemo“ und “Memo“ über Dersim und sagt folgendes:

“Es ist jedem bekannt, Menschen, die sich bei dem Aufstand nicht beteiligt haben, sind zwangsweise in die angrenzenden Städte der alten Dersims deportiert worden. Viele Menschen, die das Vorhaben des türkischen Staates gegen Dersim nicht verstanden haben oder - aus welchem Grund auch immer - die sich in einem Form von Widerstand nicht organisieren konnten, kamen leider nicht ungeschoren vom unsäglichen schmerzlichen Ende. Viele von denen wurden zwangsdeportiert.

Nun was nachdenklich ist, ist das, wie ich vorher auch gesagt habe, waren die militärische Operationen im Jahre 1938 nicht nur begrenzt gegen die aufständischen Gebiete wie Kutuderesi, Tujik Dağı gerichtet gewesen, sondern umfaßten diese militärische Operationen auch die Städte, aus denen die Bevölkerung ihre Steuern freiwillig an den Staat entrichteten und freiwillig zum Militärdienst gingen, wie Pertek, Mazgirt, Nazimiye sowie Kreis Städte und Dörfer der Pülümür. Und sogar hier in diesen

Gegend lebende viele unschuldige Menschen wurden ermordet. Die Militärische Operationen im Jahre 1938 waren nicht nur innerhalb der Grenzen Dersims beschränkt, sondern sie dehnten sich bis hin nach Erzincan. Dies habe ich von einem Angehöriger einer im Jahre 1938 zwangsdeportierten Familie Namens Hasan Hayri Binici erfahren“. [M. Kalman, Belge ve Taniklariyla Dersim Direnislari, Seite 415]

Neben unter anderem tausenden von Zeugen, hat z.B. der spätere Oberbefehlshaber der Luftstreitkräfte Muhsin Batur in seinen späteren Memoiren erwähnt, daß er wegen des Scham- und Reuegefühls über „diesen Fall“ nicht schreiben wollte:

„Eines Tages bekam unser Regiment einen Befehl... Nach einer bestimmten Truppenübungszeit mußten wir nach Dersim... Am Berghang von Harput, etwas weiter entfernt von Elazig liegend, stationierte sich unsere Truppe und nach einer Weile sind wir in Pertek einmarschiert, den wir als ersten Haltepunkt beschlossen hatten, wir haben dort für zwei Monate eine Sonderaufgabe erfüllt. An dieser Stelle entschuldige ich mich bei meinen Lesern und verzichte darauf, über diesen Abschnitt meines Lebens zu erzählen.“ [Muhsin Batur, Anilar-Görüşler-Üç Dönemin Perde Arkasi, S. 25]

Atatürks Adoptivtochter Sabiha Gökçen, die erste Pilotin in der Türkei, die Dersim bombardiert hatte, sagte dem Journalisten der Zeitschrift ‘Nokta’ anlässlich des 50jährigen Jahrestages des Dersim-Genozids:

„Nokta: Wie wurde Ihnen der Angriffsbefehl erteilt.

Gökçen: Ich war damals in der Armee beschäftigt. Die Truppe zu der ich angehörte, wurde mit dieser Aufgabe beauftragt. Wir machten uns auf dem Weg. Bevor wir flogen, wußten wir was zu tun war. Das Ziel war direkt Dersim.

Nokta: Wann war die Ankunft Atatürks in das Operationsgebiet. Gökçen: Er kam Ende 1937 anlässlich der Eröffnung einer Brücke in Pertek. ...Im Operationsgebiet wurden Besichtigungen durchgeführt, manchmal auch mit Atatürk. Ich zeigte ihm die Kriegsgebiete...”

Der langjährige ehemalige Außenminister der Türkei Ihsan Sabri Çağliyangil, der von Ankara als Sonderbeauftragte für die Durchführung der Hinrichtungen einiger führender Persönlichkeiten Dersims (Sey Rıza und seiner Freunde) im November 1937 nach Elazig (Xarpêt) entsandt wurde, erzählt in seinen Memoiren folgendes:

„(...“

Es waren Monate vergangen, Seyit Rıza und seine Gefährten wurden verhaftet. Die Gerichtsverhandlungen liefen. Genau zu dieser Zeit wollte Atatürk nach Diyarbakir zur Eröffnungsfeier der auf dem Fluß Murat neu erbauten Brücke Singec Köprüsü (Singec-Brücke). Er wollte über dem Landweg zur Brücke Singec Köprüsü. Der Polizeipräsident Herr Sükrü Sökmensüer sagte mir „Atatürk wird die Brücke Singec Köprüsü eröffnen. Der Dersim-Aufstand beendet. Sechs tausend ‘weiße Hosen’ aus dem Osten sind nun in Elazig. Sie wollen Atatürk darum bitten, daß Seyit Rıza am Leben bleibt. Lassen wir keine Gelegenheit dazu, daß die ‘weißen Hosen’ vor Atatürk treten.“

1937 am Samstagnachmittag, dem gesetzlichen Wochenendtag: Atatürk wollte am Montag nach Elazig kommen. Was von uns verlangt wurde war, „Wenn jemand hingerichtet werden soll, so soll es auch geschehen“, d.h. bevor die ‘weißen Hosen’ vor Atatürk treten, sollten die Hinrichtungen bereits vollstreckt worden sein. Zu dieser Zeit waren der Gouverneur von Elazig Herr Sükrü, der Staatsanwalt Herr Senihi, der Polizeidirektor Herr Serezli Ibrahim, der Stellvertreter des Staatsanwaltes, der ein Freund von mir gewesen ist.

Sükrü Sökmensüer gab mir den Befehl: „Bekomme von den

Zivilisten alle Informationen in der politischen Abteilung des Polizeipräsidiums heraus“. Der Schutz Atatürks vom Bahnhof bis zum Volkshaus ist eure Aufgabe.“ Mit sechs Männern, unter ihnen vor allem Macar Mustafa, machte ich mich auf dem Weg. Per Zug kamen wir in Elazig an. Ich ging zum Polizeidirektor Herrn Ibrahim. Er sagte mir, ‘Es ist unmöglich, daß der Staatsanwalt etwas tut, was gegen die Regeln verstoßen würde.’

Ich ging zum Staatsanwalt. Legte ihm den Sachverhalt dar. Er berichtete mir, daß er vom Justizministerium schon eine Chiffre (streng geheime Anweisung) bekommen hätte, die Gerichte aber samstags keine Gerichtsverhandlungen durchführten und somit am Wochenendtag kein Urteil zu bekommen sei. Er fügte hinzu: ‘Ich kann die Gerichte nicht beeinflussen.’

Wir aber wollten, daß das Urteil gefällt wird, bevor Atatürk kommt und die Angelegenheit des Seyit Riza somit beendet und abgeschlossen wird. Ich wurde extra dafür von der Regierung beauftragt und hierher geschickt, damit ich diesen Sachverhalt erledige.

Der Stellvertreter des Staatsanwaltes, ein ehemaliger Mitschüler von mir im Fach Jura, sagte mir: ‘Sag dem Gouverneur, der Staatsanwalt solle ein Attest bekommen, und ich tue was du willst.’

Wir wollten, daß das Gericht an dem Wochenendtag tagt und das Urteil sofort vollstreckt wird.

Der Staatsanwalt erhielt ein Attest. Mein Freund vertrat als Stellvertreter den Staatsanwalt. Danach traf ich den Richter in seiner Wohnung. Er diktierte gerade das Urteil des Gerichtes. Während wir redeten, war er damit beschäftigt, das Urteil mit der Schreibmaschine tippen zu lassen. Wir befanden uns in der CHP-Ära. Man nahm sich in acht (man war sehr genau).

Der Richter sagte mir: „Am Samstag kann keine Gerichtsverhandlung stattfinden, das Gericht wird am Montag tagen und das Urteil fällen. Am Dienstag können wir das Urteil vollstrecken.“

Damals existierte im Vierten Gebiet kein Berufungsrecht.

Abdullah Pascha sollte das Urteil als Kommandeur des Ausnahmezustandsgebietes bestätigen. So schrieb er auf ein leeres Blatt: ‘Das obige Urteil wird hiermit bestätigt’, und signierte das leere Blatt. Wenn oben gestanden hätte Abdullah Paschas Erhängung, müßte er selbst erhängt werden. Ich sagte: ‘An dem genannten Tag kommt doch Atatürk, so wird der Zweck doch nicht erreicht.’ Der Richter unterbrach mich, und sagte: ‘Wir können nichts anderes tun.’ Ich fragte ihn:

„Kommt es vor, daß ihr auch nach 17.00 Uhr Gerichtsverhandlungen fortsetzt?“

‘Aber ja doch, viele. Es gibt Tage, an denen wir bis neun oder zehn Uhr Gerichtsverhandlungen durchführen’, antwortete er. ‘Also dann, wenn ihr fünf Stunden vom Ende der Gerichtsverhandlung beeinträchtigt, könnt ihr nicht auch fünf Stunden vom Beginn an beeinträchtigen? D.h. wir eröffnen am Sonntag Abend bei Tagesanbruch die Gerichtsverhandlung. Der Montag beginnt ab 24.00 Uhr’, erwiderte ich.

Der Richter sagte: ‘Der Strom fällt aus.’ ‘Darauf haben wir auch eine Lösung gefunden. Wir können das Gefängnis mit den Autoscheinwerfern beleuchten. Ins Volkshaus bringen wir Druckluftlampen.’ ‘Wir haben keinen *Samiin*¹’, sagte er. ‘Dafür haben wir auch eine Lösung. Wir lassen auch *Samiin* bringen.’ ‘Wie viele Personen sollen erhängt werden?’ fragte ich. ‘Das kann ich

nicht vor dem Urteil sagen.’ Aber er fügte hinzu: ‘Der Staatsanwalt verlangte die Erhängung von 27 Personen.’ - ‘Sollen wir unsere Vorbereitungen danach orientieren?’, fragte ich. ‘Ich weiß nicht’, erwiderte er

‘Bist du gekommen, um mich hinzurichten?’

Das Strafvollzugsgesetz schrieb vor, daß die Personen, die erhängt werden, sich nicht sehen. Wir versuchten, diese Bedingung zu erfüllen. Wir stellten auf jedem Platz jeweils ein Tischchen, insgesamt vier. Der Gouverneur fand einen Henker Zigeunerabstammung. Nachts um zwölf Uhr gingen wir zum Gefängnis. Mit den Autoscheinwerfern beleuchteten wir die Umgebung. Das Gefängnis hatte 72 Angeklagte. Wir brachten die Angeklagten zum Gericht. Der Zigeuner kam auch mit. Er verlangte pro Hinrichtung zehn Türkische Lira. Wir akzeptierten. Die Angeklagten konnten kein Türkisch. Das Urteil wurde gefällt. Sieben der Angeklagten wurden zum Tode verurteilt, für einige von ihnen lautete das Urteil auf Freispruch, für die anderen unterschiedliche Haftstrafen. Da der Richter im Urteilspruch nicht den Begriff Hinrichtung sondern die Todesstrafe verwendete, verstanden sie das Urteil nicht richtig. Sie jubelten: ‘keine Hinrichtung’. Wir nahmen Seyit Riza mit und stiegen ins Automobil ein. Seyit Riza saß zwischen dem Polizeidirektoren Ibrahim und mir. Der Jeep hielt auf dem Platz neben dem Gendarmeriequartier. Seyit Riza begriff die Lage erst, nachdem er die Tischchen sah. ‘Ihr werdet uns erhängen’, wandte sich mir zu und sagte: ‘**Bist du extra aus Ankara gekommen, um mich zu erhängen?**’ Wir sahen uns an. Ich stand zum ersten mal mit jemandem, der hingerichtet werden sollte, von Angesicht zu Angesicht. Er lächelte mich an. Der Staatsanwalt fragte, ob er beten wollte. Seyit Riza wollte nicht. Wir fragten ihn nach seinem letzten Wort (Wunsch). ‘Ich habe nur 40 Lira und eine Uhr. Gebt sie meinem Sohn’, sagte er. In diesem Augenblick wurde gerade die Hinrichtung von Findik Hafiz (Lazê Qemer Ağay Findik Ağay) vollstreckt. Während er erhängt wurde, riß das Seil zwei mal. Als Findik Hafiz hingerichtet wurde, stellte ich mich vor das Fenster, damit Seyit Riza es nicht sah. Seine Hinrichtung war beendet und wir brachten Seyit Riza auf dem Platz. Es war kalt und es gab keine Menschenseele in der Gegend. Aber Seyit Riza sprach in die Leere, als ob er eine Rede zu einer Menschenmasse halten würde.

‘Wir sind Nachfahren von Kerbela. Wir sind unschuldig. Es ist eine Schande. Eine Grausamkeit. Ein Mord’, sagte er. Es überließ mich kalt. **Dieser alte Mann lief mit gleichmäßigen, scharfen Schritten dem Zigeuner entgegen und schubste ihn. Seyit Riza nahm das Seil und hängte es an seinen Kopf trat den Stuhl und verwirklichte seine Hinrichtung selbst.** Es ist schwierig, Mitleid mit dem vom Schicksal verhängten Ende eines Mannes zu haben, der so hartherzig ist, daß er einen Offizier, der genau so alt war wie sein Sohn, umzubringen. Aber ich konnte mich nicht davor zurückzuhalten, Achtung vor dem Mut dieses alten Mannes zu haben. Meine Nerven waren sehr angeschlagen. ‘Mir ist kalt, ich gehe zum Hotel’, sagte ich zum Polizeidirektoren. Als Seyit Riza hingerichtet wurde, war die Stimme des Sohns von Seyit Riza zu hören: ‘Macht mich zum Diener, Sklaven, Hirten. Hab Erbarmen mit meiner Jugend, tötet mich nicht!’

Ich bekam von Atatürk einen gehörigen Verweis.

Ich fühlte mich sehr schlecht. Nachdem ich ins Hotel ging schrieb ich zwei Seiten mit der Schreibmaschine. Als Überschrift schrieb ich: ‘Wir sind unschuldig. Wir sind Nachfahren von Kerbela. Es ist eine Schande. Eine Grausamkeit. Ein Mord!’

Atatürk kam einen Tag später nach Elazig, weil er dachte, daß

wir die Angelegenheit nicht rechtzeitig beenden könnten. Der Zug, mit dem er angekommen war, hatte Halt auf einem toten Gleis gemacht. Atatürk schlief, man hatte ihn nicht wecken wollen. Am Morgen habe ich dem Berichtersteller der Zeitung Ulus, der aus dem Zug von Atatürk ausstieg, vorgelesen was ich geschrieben hatte. Er wollte es haben. 'Man wird es nicht drucken', sagte ich. Später lasen sie es Sükrü Kaya vor. 'Es geht nicht', soll er gesagt haben. Inzwischen sagte man mir, daß Atatürk mich zu sich gebeten hätte. Als ich dort war, frühstückte er gerade. Er zeigte mir ein Foto. Man hatte Seyit Riza fotografiert, als er hing. 'Was soll das Foto, Herr Polizeipräsident?', fragte er mich. 'Ich weiß nichts davon', sagte ich. 'Dann weißt du nicht, was um dich herum passiert', sagte er und ergänzte. 'Schnell, geh und besorge das Negativ dieses Fotos und vernichte alle Fotos, die entwickelt wurden.' Ich verließ und recherchierte. Macar Mustafa, unser Zivilpolizist, hatte, nachdem ich den Tatort der Hinrichtung verließ, Fotos gemacht. Er hatte sie irgendwo entwickeln lassen und dem Gehilfen von Sükrü Kaya gegeben. Während des kurzen Gesprächs stellte ich fest, daß Atatürk über alle Details Bescheid wußte. Er mochte so etwas nicht. Atatürk war ein demokratisch eingestellter Mensch. Ich vernichtete sofort die Negative, die gedruckt wurden. Zwei der Fotos nahm ich an mich. Ich ging zu Atatürk und überreichte ihm ein Foto und sagte: 'Ihr Befehl ist erfüllt'.- 'Sind alle vernichtet worden?', fragte er. 'Ja, sind sie, Nur zwei Fotos habe ich behalten', erwiderte ich. 'Was soll mit denen geschehen?', fragte Atatürk. 'Wenn Sie es erlauben, möchte ich eins Seiner Exzellenz geben, eins möchte ich behalten'. 'Was willst du mit den Fotos?', fragte er. 'Wenn Sie erlauben, möchte ich meine Memoiren niederschreiben'. Atatürk sagte 'Gut, dann gib mir eins'. Ich gab's ihm. Atatürk stieg aus dem Zug aus und machte sich auf dem Weg zum Volkshaus. Er fuhr nicht mit seinem Auto. Er ging mitten durch die Menge der 'weißen Hosen'. Ich hatte meine Hände in den Hosentaschen, und hielt in jeder Hand jeweils eine Pistole. Die 'weißen Hosen' schauten, ohne etwas zu sagen. Sobald einer im Begriff war, einen Schritt zu machen, würden wir es verhindern. Atatürk kam endlich lebendig am Volkshaus an und machte sich auf dem Weg zur Brücke Singec Köprüsü. Ich war auch in der Truppe. Atatürks Sekretär Velid fragte mich 'Hast du eine Aufgabe?'. Ich war schlecht drauf und antwortete: 'Ich habe Ärger von Atatürk bekommen'. 'Dann laß uns nach Arap Baba in Harput gehen', sagte er. Wir gingen und kehrten frühzeitig zurück. Atatürk kam abends von der Brücke Singec Köprüsü zurück. "

[İhsan Sabri Çağlayangil, Anılarım, Seite 51-52, Yılmaz Yayınları, 1990]

In diesem Abschnitt wurde auf die Aussagen der Zeitzeugen verzichtet. Die Aussagen der Zeugen und der Überlebenden vom Dersim-Genozid werden später in einer Sonderausgabe der Weltöffentlichkeit zur Verfügung gestellt. Zum Beweis des Völkermordes an den DersimerInnen (alewitische Zazas) wurden in erster Linie Quellen der Gründer und der höchsten Repräsentanten des türkischen Staates herangezogen.

**Beschluss des Ministerrats über
exemplarisch -abschreckende
Vernichtungsaktion Tuncelis im Jahre 1937**

STRENG GEHEIM

BESCHLUSS

Das Ministerium

4. Mai 1937

Beschlußdirektorium
Beschluß-Nr.:

Mit der persönlichen Teilnahme des Atatürk und des Generalfeld-Marschalls (Fevzi Çakmak-Anmerkung des Übersetzers) am 04.05.1937 wurden die Protokolle über die Ereignisse in Tunceli genau untersucht und eingehend geprüft und der unten folgende. Beschluß gefaßt:

1.
Die gesammelten Streitkräfte haben mittels eines starken und äußerst wirkungsvollen offensiven Angriffes über Nazımiye, Keçiğezzen (Aşağı Bor), Sin bis zur Grenze Karaoğlan anzu- kommen.

2.
Diesmal ist das aufständische Volk aus diesem Gebiet zu sammeln und in ein anderes Gebiet zu deportieren. Während dieser Zusammenlegungsaktion sind einerseits alle Waffen dort zu sammeln, andererseits die Festgenommenen mit der gleichen Intensität zu deportieren. Zum jetzigen Zeitpunkt sind seitens der Regierung alle Maßnahmen hinsichtlich der Deportation von 2000² Personen geschaffen worden.

ACHTUNG:

Wenn man sich nur mit Angriffsaktionen begnügen würde, würden die Aufstandsquellen für immer dort weiter existieren. Aus diesem Grunde sind alle, die eine Waffe benutzt haben und benutzten an Ort und Stelle bis zum Schluß in die Lage zu bringen, daß sie keinen Schaden mehr anrichten können³ die Dörfer sind gänzlich zu vernichten und ihre Einwohner⁴ zu deportieren.

Vermerk: Nach der Ankunft der Truppen aus Malatya und Ankara in das Kriegsgebiet und der Übung und Erholung der Kriegstruppen auf dem Kriegsfeld, außerdem Stationierung der Bataillonstruppe aus Diyarbakir in das Kriegsgebiet vergeht eine Woche, somit ist der geeignete Angriffsdatum der 12. Mai.

Vermerk: Ohne Rücksicht auf das Geld zu nehmen, muß versucht werden, so viele Menschen wie möglich aus ihnen zu gewinnen, um sie für das Ziel benutzen.

Unterschrift

**Nr. 12: GESETZ ÜBER DIE VERWALTUNG DER
PROVINZ TUNCELI**

GENEHMIGUNGSDATUM: 25. DEZEMBER 1935

Veröffentlichung im Amtsblatt und Datum: 2. Januar 1936 -
Nr.: 3195

Gesetz-Nr.: 2884

VERWALTUNGSTEIL

Paragraph 1

Es wird für die Provinz Tunceli eine Person im Rang des Generalleutnants zum Gouverneur und Kommandanten/Befehlshaber ernannt werden, der seine Beziehungen zur Armee aufrechterhalten wird und im Besitze aller Kompetenzen entsprechend seines Ranges ist. Der Gouverneur und Kommandant wird, entsprechend der

Regelung, mit der Bedingung der Zustimmung des Nationalen Verteidigungsministeriums aufgrund des Vorschlages des Innenministeriums und des Beschlusses des Ministerrates ernannt.

Dieser Gouverneur und Kommandant ist ebenfalls der Inspekteur des neu gebildeten Vierten Generalinspektur-samtes.

Paragraph 2

Der Gouverneur und Kommandant ist in seiner Provinztätigkeit im Besitze aller Kompetenzen, die auch gesetzlich den Ministern innerhalb ihrer Tätigkeit der Provinzverwaltung und über die Beamten der Provinzverwaltung zustehen.

Falls der Gouverneur und Kommandant es als erforderlich sieht, ändert er die Grenzen und Zentren der Kreise und Bezirke, die die Provinz darstellen und teilt diese Änderung dem Innenministerium mit.

Paragraph 3

Die Bürgermeister der Kreise und Kreisdirektoren dieser Provinz können, entsprechend der Regelung, nach Vorlage der Bestätigung des Verteidigungsministeriums, mit dem Vorschlag des Kommandanten und der Bestätigung des Innenministeriums mittels eines Beschlusses und mit der Bedingung, daß sie ihre Beziehungen zu der Armee fortsetzen, aus den Offizieren der Armee ernannt werden.

Die Gehälter und Ränge dieser Personen und der Offiziere bei der Provinzverwaltung bleiben weiter bestehen. Ihre Dienste hier zählen zu den Armeediensten und ihre Gehälter werden entsprechend ihres Ranges aus dem Etat des Verteidigungsministeriums gezahlt.

Paragraph 4

Die Kosten des Umzugs der Beamten und Diener, deren Ernennung durch den Gouverneur und Kommandanten erfolgt, werden übernommen.

Paragraph 5

Der Gouverneur und Kommandant macht gegenüber die Offiziersbeamten von seiner Ermächtigung der Festlegung von Disziplinarmaßnahmen Gebrauch, die die Militärgesetze ihm einräumen, um die strenge Disziplin in der Armeebeamtenschaft aufrechtzuerhalten.

Die übrigen Beamten betreffend, macht er direkten Gebrauch von seinen Rechten wie Gehaltskürzung, niedrigerer Rangeinstufung, die ansonsten außer der Warn- und Tadelungsstrafen, durch andere Gesetze von den Disziplinarkommissionen ausgeübt und die als Straftaten registriert werden. Die Zurückstufung in die niedrigere Klasse und Entlassung aus der Beamtenschaft werden nach den Beschlüssen der Disziplinarkommission durchgeführt.

Das Gesetz über das richterliche Urteil bleibt weiter bestehen. Aber der Gouverneur und Kommandant hat die Befugnis, die Gerichtsbeamten und -sekretäre nach der Verordnung für Richter, nachdem sie ebenfalls durch ihre Direktoren bestraft werden können, zu bestrafen.

Paragraph 6

Die Aufgabe des Generalprovinzrates unter der Leitung des Gouverneurs oder einer von ihm zu ernennenden Person übernimmt eine Kommission, die aus den Mitgliedern des Provinzverwaltungsrates und den Kreisdirektoren der Kreisstädte besteht. Die Tätigkeit der ständigen Kommission unter der Leitung des Gouverneurs oder einer von diesem ernannten Person, wird von einem Ausschuß ausgeübt, der aus dem Finanz-, und Bildungsdirektor, Bebauungs- und Landverkehrsoberingenieur oder sonstigen diese Aufgaben ausfüh-

renden Personen besteht. Die Regeln des Sonderprovinzverwaltungsgesetzes haben ihre Gültigkeit.

Paragraph 7

Der Gouverneur und Kommandant kann die Aufgabe des Bürgermeisters, wenn es nach seiner Auffassung erforderlich ist, den Kreis- und Bezirksdirektoren der Kreisstädte übertragen.

RECHTSTEIL ERSTER ABSCHNITT ERMITTLUNGSVERFAHREN

Paragraph 8 (...)

Paragraph 9

Die Staatsanwälte der Republik machen beim Ermittlungsverfahren von denselben Rechten Gebrauch, die auch den Ermittlungsrichtern zustehen.

Paragraph 10

Beim Ermittlungsverfahren können die Staatsanwälte der Republik die Angeklagten und die Zeugen getrennt oder zusammen gegenüberstellen.

ZWEITER ABSCHNITT VERFAHRENSREGELN DES ÖFFENTLICHEN RECHTS

Paragraph 11

Die Staatsanwälte der Republik können die Angelegenheiten, bei denen sie eine Vorermittlung nicht als notwendig ansehen, mittels der Anklageschrift direkt an das Gericht zuleiten. Die Staatsanwälte können sogar bei den Angelegenheiten, bei denen die Vorermittlung per Gesetz zwingend vorgeschrieben ist, von dieser Ermächtigung Gebrauch machen.

Paragraph 12

Die Ermächtigung über die Genehmigungserteilung einer Verfahrenseröffnung bei den Rechtsstreitigkeiten, die einer Genehmigung bedürfen, unterliegt dem Gouverneur und Kommandanten.

DRITTER ABSCHNITT VORERMITTLUNG

Paragraph 13

Die Berufung der Bestimmungen hinsichtlich der Ablehnung des Richters seitens des Angeklagten sind ausgeschlossen.

Paragraph 14

Die Vorermittlung im Beisein des Schreibers durch die Staatsanwälte der Republik darf nicht bei der Erstermittlung wiederholt werden.

Paragraph 15

Es darf nicht gegen den Beschluß der Eröffnung des Erstermittlungsverfahrens widersprochen werden.

Paragraph 16

Über die im Paragraph 10 aufgeführte Berechtigung verfügt auch der Vernehmungsrichter.

Paragraph 17

Die Staatsanwälte sind verpflichtet, die Anklageschrift innerhalb von zwei Tagen nach Abschluß der Vorermittlung niederzuschreiben.

Paragraph 18

Die Anklageschrift wird nicht dem Angeklagten erteilt.

Paragraph 19

Die Ermittlung der die schweren Bestrafung erfordernden Delikte findet unter der Festnahme des Angeklagten statt, und die Bestimmungen über die Freilassung des Festgenommenen vor dem Prozeß unterliegen der Genehmigung des Gouverneurs.

Paragraph 20

Die Forderungen des Angeklagten über die Wiederherstellung des Erstzustandes ist ausgeschlossen.

Paragraph 21

Das Berufungsrecht über das Verhaftungsurteil bei der Ermittlung seitens des Angeklagten ist ausgeschlossen.

VIERTER ABSCHNITT GERICHTSVERHANDLUNG

Paragraph 22 (...)**Paragraph 23**

Die Bestimmungen der Paragraphen 13, 19 und 21 werden auch bei der Gerichtsverhandlung angewandt.

Paragraph 24

Eine Verspätung zwingende Situationen ausgenommen, erfolgt die erforderliche Zustellung und innerhalb von fünf Tagen nach der Zustellung der Anklageschrift findet die Gerichtsverhandlung statt.

Falls der Angeklagte mit erwiesenen Beweismitteln verklagt wird, wird sofort nach der Gerichtsverhandlung ein Urteil gefällt. Liegen keine Hindernisgründe vor, wird der Prozeß nach der ersten Gerichtsverhandlung abgeschlossen. Der Staatsanwalt der Republik ist verpflichtet seine Anklage bei derselben Gerichtsverhandlung vorzutragen.

Paragraph 25

Falls Verschiebungs- oder Vertagungsfristen nicht erforderlich sind, vergehen nicht mehr als fünf Tage.

Paragraph 26

Ist der Staatsanwalt der Republik der gleichen Auffassung, genügt es, daß die Zeugenaussagen, die durch die Staatsanwälte der Republik und den Vernehmungsrichter bei der Ermittlung festgestellt wurden, nur vorgelesen und somit akzeptiert zu werden.

Paragraph 27

Nach der Sammlung der Beweise teilt der Staatsanwalt der Republik sofort die Beschuldigung/Anklage dem Gericht mit. Aus Gründen, wie die Dauer des Prozesses in mehreren Gerichtsverhandlungen und der Erfordernis der Bearbeitung der Akte, kann dem Staatsanwalt der Republik eine Frist von fünf Tagen gewährt werden, um die Beschuldigung vorzubereiten.

Paragraph 28

Um die Verteidigung vorzubereiten, kann dem Angeklagten und seinem Verteidiger eine Frist von zwei Tagen gewährt

werden. Das Urteil ist innerhalb von drei Tagen nach Abschluß der Gerichtsverhandlung mitzuteilen.

Paragraph 29

Für die innerhalb der Provinz in den Stafgerichten gefällten Urteile gilt nicht das Berufungsrecht, und diese sind nicht unanfechtbar.

Paragraph 30 (...)

FÜNFTER ABSCHNITT VERSCHIEDENE BESTIMMUNGEN

Paragraph 31

Falls es aus Sicht des Gouverneurs und Kommandanten aus Sicherheitsgründen erforderlich ist, ist er ermächtigt, die Deportierung der Personen und Familien aus den Einwohnern und ihre Angehörigen von einem Ort zum anderen innerhalb der Provinz anzuordnen oder das Wohnen der genannten Personenkreise innerhalb der Provinzgrenze zu verbieten.

Paragraph 32

Der Gouverneur und Kommandant ist berechtigt, die strafrechtliche Verfolgung einer Person aufzuschieben oder die Strafaufhebung zu beschließen.

Diese Aufschiebung oder Aufhebung verhindert nicht Regelung über die Verjährungsfristen.

Paragraph 33

Solange der Gouverneur und Kommandant eine Aufhebung der Strafe nicht als erforderlich ansieht, wird befohlen, die Todesstrafe zu vollstrecken.

Paragraph 34

Falls Bewohner von Tunceli in Elazig, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl Straftaten nach dem Strafgesetz der Türkischen Republik vergangen haben und wenn diese festgestellten Straftaten in einem Zusammenhang mit den Straftaten innerhalb der Provinz Tunceli stehen, werden die Straftäter und ihre Gehilfen nach diesem Gesetz durch die Behörden und Gerichte in Tunceli strafrechtlich verfolgt.

Paragraph 35

Die Bestimmungen dieses Gesetzes sind rückwirkend wirksam.

Paragraph 36 (...)**Paragraph 37**

Dieses Gesetz ist vom Veröffentlichungsdatum an bis 1. Januar 1940 gültig.

Paragraph 38

Diese Gesetzesbestimmungen werden durch den Ministerausschuß durchgeführt.

31.12.1935⁵

¹ Beisitzer bei der Hinrichtung.

² Die Zahl "2000 Personen" umfaßt nur die führende Persönlichkeiten des Volkes-Anmerkung des Übersetzers. Quelle: M.Kalman, Belge ve Taniklariyla Dersim Direnislari, Nujuen Yayinlari, Oktober 1995, Istanbul, Seite 180-195

³ Gemeint ist, daß sie zu vernichten sind-Anmerkung des Übersetzers.

⁴ Die meisten Einwohner wurden mit Maschinengewehren ermordet und verbrannt-Anmerkung des Übersetzers

⁵ Ergänzung: Die o.g. Gesetzesbestimmungen wurden mit dem Erlaß von verschiedenen Gesetzen bis Ende 1946 verlängert

RADIERUNGEN AUS DERSIM

von Oda Ferber

Ein Versuch, den Zaza ihre Bilder wieder zu geben.

Vor 15 Jahren reiste ich für 3 Monate nach Dersim in das Bergdorf Haceri, in dem wir ganz herzlich aufgenommen wurden.

Zusammen mit meiner Freundin war ich gekommen, um möglichst viel vom alltäglichen Leben im Dorf zu erfahren, um Fakten und Daten zu sammeln für unsere Diplomarbeit.

In Haceri und Umgebung fertigte ich auch verschiedene Zeichnungen und Pläne an, die unsere Diplomarbeit und auch das daraus entstandene Buch "die Herrenlosen" illustrierten.

Haceri ist seit 1994 zerstört.

Ein normales ursprüngliches Leben, wie wir es noch miterlebt haben, ist kaum noch möglich. Die politische Repression verbietet es.

Unser Buch ist vergriffen. Die Bilder und Zeichnungen, die zunächst nur dokumentarischen Charakter hatten, leben in mir weiter.

Immer, wenn ich Leute aus Dersim treffe - besonders jedes Jahr auf den Bücherfest in Mannheim - werden diese Bilder und die schönen Erinnerungen, die damit verbunden sind, wach gerufen und durch weitere Erzählungen neu belebt und ergänzt.

Gleichzeitig beobachte ich auch das zunehmende Interesse vieler junger Leute an ihrer Herkunft; und die wissenschaftlichen Forschungen über die Zaza-Sprache und die ethnische Identität.

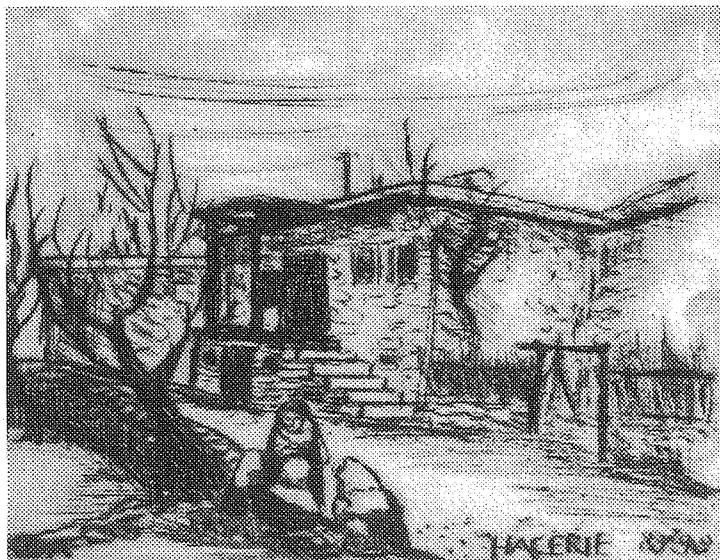
So habe auch ich zur Radiernadel gegriffen und einige Motive meiner Zeichnungen als Radierung zum Bücherfest in Mannheim gedruckt.

Kaltnadelradierung: Mit einer Stahlnadel wird die Zeichnung in die Druckplatte (Kupfer, Zink oder Plexiglas) geritzt. Die Druckfarbe wird nun in die Ritzen gerieben.

Zum Drucken verwendet man ein weiches feuchtes Papier, das die Druckfarbe aus den Ritzen wieder herauszieht. Kein Druck gleicht dem anderen. Die Auflage ist begrenzt.

Als ich nun mit meinen Radierungen beim Bücherfest stand, wurde ich immer wieder mit Erstaunen gefragt, ob diese Bilder von mir, einer Deutschen, sein. Besondere Beachtung fand die Radierung von Düzgün Baba.

Das Interesse und die Nachfrage bestätigten mir, das es wichtig und richtig ist, diese Bilder, die ich in Dersim gesammelt habe, wieder öffentlich zu machen und sie über diesen Weg an die Exilbevölkerung aus Dersim zurück zu geben. Die Resonanz hat mich motiviert, weitere Radierungen zu machen.

Ich existiere nur in meinen Träumen
verwundet und verblutet
sogar in meinen Träumen
verfolgen sie mich immer noch
geschlagen und ängstlich
sind meine Träume
Realität steht vor meinen Augen
wenn ich wach bin
und Alpträume
wenn ich am Schlafen bin
seitdem existiere ich nur
zwischen Schlafen und Wachen
zwischen Dunkelheit
und Einsamkeit

Wie die Kinder lächeln
ohne zu wissen
welche Gefahren und Schmutz auf sie wartet
wie leuchten die Augen
ohne zu wissen
daß sie verblendet werden
in ihren Herzen wollen sie lieben
die Mutter und den Vater, die Brüder und die Schwestern,
und die Menschen
und die riesigen Esel
nahmen von den Kindern das Lächeln und das Licht
die Augen und die Liebe
die Esel haben gesehen, endlich, was sie sehen wollten
schau mal, Kinder weinen

Yücel Yaman

DERSIM, EINE ALEVITISCHE OASE IM ISLAM

Dr. Hüseyin Çağlayan

Eine kurze Einführung in die Geschichte Dersims

Für manche ist Dersim ein Land, eine Region mit eigener Sprache, Kultur und Geschichte. Für andere aber existiert Dersim mit seiner Eigenständigkeit nicht mehr: für türkische Politiker und Historiker besteht keinen Zweifel daran, daß Dersim türkisch ist.

Schon 1903 schreibt z.B. der türkische Verwalter Arif Bey folgendes: "Dersim ist ein alter Unterschlupf der Türken. Man trifft hier außer den Werken und Spuren der Türken keine andere Generation (Nation)" [1]

Das Prinzip des Nationalismus der jungen nationalen Türkei Atatürks besagte: "Alle, die in der Türkei leben, sind Türken."

Der türkische Nationalist Naşit Hakki schrieb 1931: "Muhammed ist Araber, aber die Dersimer sind echte Türken aus Horosan." [2]

Heute beanspruchen neben den Türken auch die kurdischen Nationalisten Dersim für sich und versuchen, eine sich von Kurden und Türken selbständig entwickelnde emanzipatorische und zivile Bewegung zu verhindern.

Tatsache ist, daß Dersim ein Territorium ist, in dem Menschen wegen ihrer gemeinsamen Geschichte, Religion (Alevitentum) und Sprache vom osmanischen Reich bis heute angegriffen wurden. Trotz mehrerer Angriffe der osmanischen und türkischen Regierung konnte Dersim bis 1938 seinen Autonomiestatus -auch wenn begrenzt- bewahren.

Dersim ist ein Land vielfältiger Kulturen und Sprachen. Dersim liegt im nördlichen Flußtal von Euphrat und Tigris; im Nordwesten von Armenien, dem Norden von Kurdistan und im Osten der Türkei. Dersim hatte bis 1937-38 einen Autonomiestatus. Erst 1938 wurde Dersim durch eine militärische Unterwerfungskampagne, die von Massakern und Deportationen begleitet war, in die türkische Verwaltung eingegliedert. [3]

Dersim ist alevitisch. Das Dersim-Alevitentum wird zwar zur liberalen vorislamischen und islamische Glaubensrichtung gezählt, distanziert sich aber stark vom Islam. Gegenüber den orthodoxen Sunniten in der Türkei stellen die Aleviten eine

Minderheit dar.

Verschiedene Quellen sprechen von verschiedenen Zeitpunkten des Ankommens indoeuropäischer Stämme in diesem Gebiet. Viele Historiker sind sich darüber einig, daß indogermanische Völker schon seit dem 2. und 3. Jahrtausend v. Chr. keine Fremdlinge mehr im Nahen Osten waren. Sie wanderten in das armenische Bergland ein, paßten sich den lokalen Verhältnissen an und übernahmen viele der lokalen Bräuche. [4]

Einige Historiker, Sprach- und Gesellschaftswissenschaftler vertreten die Ansicht, daß die Dersimer, bzw. Dimili ursprünglich aus Deylam, südwestlich des Kaspischen Meeres, stammten. [5] Mit dem Sieg der Seltshucken über das byzantinische Reich 1071 breiteten sich türkische Stämme in Anatolien aus. 1300 wurde das Osmanische Reich gegründet und 1453 eroberte der osmanische Herrscher Fatih Sultan Mehmet Konstantinopel. Mit der Eroberung von Istanbul begann die Ausdehnung des Osmanischen Reiches: Im Westen wurde Trazien, Mazedonien, Serbien, Bulgarien, Bosnien, Albanien, Griechenland, Ungarn und im Osten Syrien, Westarmenien, Kurdistan und Ägypten erobert. Es gelang den osmanischen Türken, bis vor Wien zu gelangen.

Der osmanische Sultan Selim der Grausame kämpfte 1514 gegen das Safaviden Reich und siegte in Dhaldiran, westlich vom Euphrat. Dersim hatte in dieser Zeit ein Bündnis mit der politisch-religiösen Gemeinschaft der Safaviden, während die Kurden für die Osmanen Partei ergriffen. Die Osmanen begannen, die Kizilbas (Aleviten) wegen ihres alevitischen Glaubens auszurotten. Die Pforte forderte mit Nachdruck die Provinzgouverneure auf, die Kizilbas in ihren Regierungsbezirken ausfindig zu machen, sie einzukerkern. [6]

Nach der Eroberung von Istanbul und mit dem Sieg über die Safaviden erklärte das Osmanische Reich Dersim als Territorium des osmanischen Reiches. Bis zur Gründung der türkischen Republik (1923) wurde Dersim aufgrund seines autonomen Status und alevitischen Glaubens mehrmals von sunnitischen Türken angegriffen. Dennoch gelang es dem Osmanischen Reich nicht, eine absolute Macht und Herrschaft über Dersim aus-

zuüben. Der türkische Ultranationalist N. Hakki, der von der türkischen Republik beauftragt wurde, Berichte über Dersim zu schreiben, bestätigt dies: Dersim wurde im 15. Jahrhundert dem osmanischen Herrscher Fatih Sultan Mehmet angeboten... Während der Sultan Yavuz Selim gegen den persischen Herrscher Schah (Ismail) in Canldiran kämpfte, ließ er die Berge der Kizilbas nicht unerschüttert zurück. Seit dieser Zeit gehört Dersim zu unserer Geographie. Aber Dersim schließt uns mit einer unvergleichlichen Hartnäckigkeit seine Tür von innen ab. [7]

Die osmanische Regierung entwickelte gegen Ende des 19. Jh. Pläne, wie Dersim zu erobern wäre:

- a) Dersim sollte angegriffen werden.
- b) Das islamische Recht, die Scheria sollte als Rechtssystem eingeführt werden.
- c) Das türkische Schulsystem sollte eingeführt werden.
- e) Diejenigen, die sich wehrten, sollten deportiert werden. [8]

Dersim konnte trotz mehrfacher militärischer Angriffe des osmanischen Reiches seinen selbständigen Status bis nach der Gründung der türkischen Republik bewahren. Dersim ist von den seit dem 11. Jahrhundert in der Region herrschenden Dynastien der Seldschuken, Karakoyunlu, Akkoyunlu und Safawiden, auch nicht bis in die 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts von den Osmanen, jemals direkt kontrolliert und verwaltet worden. [9] Auch der Diplomat Molyneux-Sell, der 1911 in Dersim eine Reise unternahm bestätigt dies: Die Dersimler leisteten der Regierung weiter Widerstand, wollten der türkischen Regierung keine Steuer, keine Söldner geben. [10]

Das Osmanische Reich ging im Laufe des Ersten Weltkrieges mit aller Härte gegen die Armenier vor. Dersim war die einzige Oase in der islamischen Welt, die sich weigerte, gegen die Armenier vorzugehen. Dersim hat sich nicht nur geweigert, gegen die Armenier zu kämpfen, sondern hat die Armenier gegen die Angriffe des türkisch/osmanischen Regimes geschützt. Der armenische Historiker Garu Sasuni sagt dazu folgendes: Die Dersimer "hatten ein freundliches Verhältnis mit den armenischen Aktivisten. Während des Ersten Weltkrieges haben

sie (die Dersimer) viele Armenier gerettet. ... Dersim ist eins der Heime, das die Armenier gerettet hat. " (Die Armenier zu schützen, wurde mit Tod bedroht.) [11]

Die Armenier wurden im Laufe des Ersten Weltkrieges, d.h. während des Verfallsprozeß des osmanischen Reiches und des nationalen Befreiungskrieges durch die Jungtürken und deren Nachfolger, den Kemalisten, weiter verfolgt. (1915 wurde von den Jungtürken in der Türkei die Ausrottung der Armenier angeordnet.)

Die Kurden gehörten religiös zum osmanischen Reich, soweit sie Sunniten waren und kein entwickeltes national-kulturelles Bewußtsein besaßen. Viele der kurdischen Stämme standen im Dienste der türkischen Nationalisten und leisteten gemeinsam Widerstand gegen christliche Völker und die Dersimer.

Die nationalistische Politik der Jungtürken und der Kemalisten der jungen Türkei bedrohte Dersim. Deswegen kämpfte Dersim unermüdlich gegen die nationalistische Politik der jungen Türkei. 1920-1937/38 kämpften Dersim-Milizen in West-Dersim, Kocgiri, und in Ost- und Zentral-Dersim gegen die nationalistische Politik Mustafa Kemal Atatürk's. Dersim kämpfte

gegen die Massendeportationen, gegen summerische Exekutionen, erdrückende Steuern, Zwangsrekrutierung zu den Arbeitscorps zum Bau von Straßen oder militärischen Einrichtungen. Dersim forderte die sofortige Zurückziehung aller türkischen Verwaltungsbehörden und die Anerkennung der Selbstverwaltung in Dersim.

Der national revolutionäre Dichter Dersims, Ali Şer schrieb:

Es kamen viele Könige zur Welt,
Sie hofften alle, Dersim zu nehmen.
Es schleuderte alle herum.

Keiner konnte nehmen ein bißchen von Dersim. [12]

Aufgrund seines selbständigen Status und Widerstandes gegen die nationalitisch/faschistoide Politik machte Dersim auch der jungen türkischen Republik Atatürks Probleme. Der türkische Gouverneur von Elazığ, Fahri Bey, sagte: "Dersim dient fremden Interessen. (...) Aus diesem Grund muß es biologisch vernichtet werden. (...) Man redet immer vom Gesetz. Ich verachte das Gesetz. Gesetz ist das, was zwischen meinen Lippen herauskommt. Die türkische Nation erwartet von den Dersimern in moralischer und materieller Hinsicht nichts." [13]

Ministerpräsident Celal Bayar sagte: "Dersim ist ein Staat innerhalb eines Staates. Bis jetzt (bis 1938 H.Ç.) wurde Dersim 48 mal angegriffen, aber es ist nie

erobert worden. " [14]

Mustafa Kemal Atatürk bemerkte: "Die Dersim-Frage ist eine der wichtigsten Fragen in unseren inneren Angelegenheiten. Es ist notwendig, die Regierung mit umfassender und uneingeschränkter Autorität auszustatten, damit diese die innere Wunde, dieses abstoßende Krebsgeschwür um jeden Preis beseitigen und auslöschen kann." [15] Um dieses "abstoßende Krebsgeschwür" auslöschen zu könne, vernichten die Türken das arme und unbewaffnete Volk 1938 total.

Dersim wurde erstmals in seiner Geschichte vollkommen erobert.

Der Ehrenpräsident von Dersim, Sey Riza und seine 6 Genossen wurden gehängt. Über 70.000 Menschen wurden -nach Schätzung der Überlebenden- getötet, vergast, abgeschlachtet. Die Überlebenden wurden zum Teil zwangsumgesiedelt.

Die türkische Regierung setzte ihre Militäreinsätze nach der Eroberung Dersims massiv fort, um das "Problem Dersim" endgültig zu lösen. Der damalige Ministerpräsident, Celal Bayar, sagte dazu: "Dersim ist ein Staat innerhalb eines Staates. Bis jetzt wurde Dersim 48 mal angegriffen, aber es ist nie erobert worden... Wir werden das sogenannte Dersim Problem mit Maßnahmen unseres Staates beseitigen. ...Unsere Armee wird deswegen eine militärische Übung in Dersim durchführen. Wir werden die Einwohner dieses Gebietes vertreiben und das Problem an der Wurzel lösen." [16]

Ihre Greuelthaten dokumentierte die türkische Armee 1937 in ihren Dokumenten: "Am 16 August 1938 bombardierte ein Flugzeug 500 Menschen mit ihrer Herde. (...) Die 41. Division des 7. Armeekorps vernichtete am 19. August 1938 im Muzur Suyu, Kalason und Sin-Gebiet 290 Banditen, die sich wehrten. In Mazgirt wurden ebenfalls 52 Banditen vernichtet, die von der versammelten Masse flüchten wollten. (...) Die 12. Division des 8. Armeekorps vernichtete in verbotenen Gebieten bei Durchsuchungen verschiedener Orte viele Banditen. Sie vernichteten nochmals 170 Banditen, die Widerstand geleistet hatten und setzten die Felder und Dörfer in dem Gebiet in Brand. (...) Die 14. Division vernichtet bei ihrer letzten Säuberungsaktion 69 Personen und siedelte 381 Personen, Kinder, Frauen und Männer in den Westen um. (...) In der Zeit zwischen dem 6. und 15. September 1938 wurde nach einem Befehl der Armee die militärische Durchsuchungsaktion fortgesetzt. Die Armeekorps durchsuchten Höhlen, Steinhöhlen und jedes Loch, in dem sich eine Person verstecken kann. Bei der Durchsuchungsaktion wurden mit Hilfe von Artillerie- und

Infanterietruppen die Höhlen angegriffen und viele Banditen vernichtet; gleichzeitig wurden auch viele Kinder und Frauen festgenommen. Dörfer, Häuser, Wohngebiete, soger Felder und Wälder wurden in Brand gesteckt. (...) Bei einer Durchsuchung eines Gebiets wurden innerhalb von 17 Tagen 7959 Personen getötet oder lebendig festgenommen." [17]

Mehmet Kangutan, einer der Überlebenden, sagte in einem Interview über die Verbrennung der Dörfer: "Sie kamen in das Dorf und versammelten die Dorfbewohner in den Feldern. Wir hörten das Feuer der Maschinengewehre. Als unser Dorf in Brand gesteckt wurde, sahen wir, wie sie unser Haus in Brand steckten. Unser Haus war ziemlich hoch, so konnten wir es von drüben sehen. Wir konnten die Tränen nicht zurückhalten. Nachdem auch die Menschen getötet worden waren, gab es im Dorf fast niemanden mehr (...) [18]

Als türkische Soldaten einmal ein Dorf in Brand steckten, rannte ein Mann wie ein Verrückter vom Feuer des Dorfes zu den türkischen Soldaten, die hinter einem Holzhaufen das Feuer anschauten. Er schrie zu den Soldaten: 'Wartet, ich bin nicht einer aus diesem Dorf! Ich bin Lehrer! Erlaubt mir, mich mit euch zu identifizieren.' Auch er wurde mit einem Kantholz in das Feuer geschoben.

Die 80-jährige Menez Akkaya, die den Völkermord überlebt hat, sagte in einem Interview über die Einsammlung der Waffen: "Ich war damals ein junges Mädchen. Die Soldaten kamen einigemal in unser Dorf und gingen wieder. Sie taten uns nichts. Wir haben sie nicht verstanden, weil wir kein türkisch konnten. Später kamen sie noch einmal. Sie versammelten die Dorfbewohner. Es waren etwa 200 bis 300 Alte, Frauen und Kinder. Sie brachten uns in das Degirmen Tas Gebiet. Sie sagten, daß sie unsere Waffen haben wollten. Wenn sie sie hätten, würden sie uns freilassen. Sie brachten uns an das Bett des Flußes und töteten uns. Sie töteten auch meinen Mann. Nur wir, drei Personen, überlebten. (...) Wir blieben tagelang ohne Essen und Trinken unter den Leichen. Es war mit uns so, daß wir keine Angst hatten.

In Kiran überredeten türkische Soldaten etwa 400 Familien und versicherten, daß ihnen nichts geschehen würde, wenn sie sich ergäben. Die türkischen Soldaten ließen dann die Bewohner auf Dorfplätzen antreten. Die Männer wurden standrechtlich erschossen. Frauen und Kinder wurden in Scheunen gesperrt und lebendig verbrannt." [19]

Die Organe des nationalistischen türkischen Staates schien mit dieser Art der Vernichtungspolitik in Dersim zufrieden

zu sein. Der Ministerialrat verfaßte 1937 folgende geheime Erklärung:

“Auf diese Art und Weise wurde Tunceli endlich nach 2 Jahren vollkommen gesäubert und damit die Sicherheit und Ordnung wieder hergestellt. Nun hat man aus dieser Region eine sichere Region gemacht.” [20]

Auch die Lieder, die in der Zeit der grausamen Vernichtungsaktion der türkischen Regierung gesungen wurden, bestätigen die oben genannten Greultaten:

Na zalumunê dina xortê Dêrsimi qırkerdê Cêr u cor kerdê têvîrare. ...

Na zalumunê dina ferman do, vato, ‘Dêrsim de az nêmano!’

(Die Tyrannen der Welt töteten die Menschen Dersims)

Stapelten sie auf in Reihen. ...

Diese Tyrannen der Welt haben den Befehl gegeben und sagten:

es soll keinen Lebenden mehr in Dersim geben!) [21]

Zehn Jahre nach dem Völkermord in Dersim berichtete die türkische Zeitung *Son Posta* über ihre Beobachtungen in Dersim: “Ich habe diese desolaten und entvölkerten Plätze besucht. Sie haben noch keinen anderen Staatsbeamten gesehen, als den Steuereintreiber und den Gendarmen. Ich wollte den Leuten begegnen, ihr Alltagsleben, ihre Seelen kennenlernen. Aber unglücklicherweise ist nichts übriggeblieben von der Zeit vor der Revolte. Keinerlei Kunstwerk mehr, keine Kultur, kein Handel.” [22]

Gegen die totale militärische Vernichtungspolitik konnte sich Dersim bis 1938 wehren; danach wurde Dersim erstmals in seiner Geschichte von Fremden vollständig besetzt. [23]

Dersim und seine Religion

Die Region Dersim ist eine fast ausschließlich alevitische (auch Kızılbaş genannt) Region.

Die Aleviten stellen gegenüber den orthodoxen Sunniten mit ca. 20% der ca. 65 Millionen Moslems in der Türkei eine Minderheit dar. Sie berufen sich auf die direkte Nachfolge von Ali, dem Schwiegersohn Mohammeds, sind aber in ihrem gelebten Glauben nicht mit den orthodoxen Schiiten in Iran und den Sunniten in der Türkei vergleichbar. Sie lehnen sowohl die Sunna als auch die Scheria, das islamische Rechtssystem, ab und zelebrieren ihre religiöse Rituale und Zusammenkünfte in Cems, nicht in Moscheen. [24]

Das Alevitentum in Dersim ist eine Sonderentwicklung der moslemischen Welt. Dersim hat sich in seiner recht unzugänglichen Bergregion eine Religion erhalten

und ausgeprägt, die eine Mischung aus altiranischen, altanatolischen, alttestamentarischen, christlichen und islamischen Elementen darstellt. Der alevitische Glaube in Dersim zentriert sich nicht um das islamische heilige Buch Koran und die Einhaltung ritualisierter Verehrungsformen, sondern um in dem Gebiet existierende heilige Orte und dort lebende heilige Männer und Frauen. Die religiösen Feste und Rituale werden mit Tanz, Liedern und Predigten in Privathäusern von Seyits (Priester) und heiligen Orte abgehalten. Die Dersimer sind in ihrem Alevitentum mystisch aber haben gegen die islamischen Orthodoxie häretische Tendenzen. [25]

Aleviten verehren zwar Gott, aber nicht im Sinne einer bestimmten Person. Nach alevitischem Glauben ist Gott nicht vom Universum zu trennen. Menschen, Tiere und Pflanzen sind Produkte des Universums, der Natur, des Gottes. Die Aleviten glauben an den Menschen, an seine Entwicklung zur Vollkommenheit, an die Gesellschaft der Menschen und verehren alles Lebendige des Universums. Ein Baum oder Stein können beispielsweise als Produkte der Natur heilige Plätze des Gebets und der Besinnung sein.

Z. B. ist der Berg und große Felsen “Kemerê Bimbareki” (Heiliger Stein), auch “Duzgın Bava” (Vater Duzgın) genannt, ein heiliger Pilgerort für Dersims Aleviten. [26]

Die grundlegende Glaubensvorstellung der Aleviten besagt, daß jedes Mitglied der alevitischen Gemeinschaft “Herr seiner Hände, seiner Zunge und Lenden” sein soll.

Seiner Hände Herr zu sein, bedeutet alevitischem Glauben nach, nicht zu stehlen und zu töten, sondern für sich und das Wohl der Gemeinschaft zu arbeiten.

Herr der Zunge zu sein, bedeutet vor allem, niemanden zu beleidigen und die eigenen Worte so zu wählen, daß das Wohlbefinden aller Anwesenden gefördert wird.

Herr der Lende zu sein, heißt, daß jeder Mann -im Unterschied zum Islam- nur mit einer Frau verheiratet sein dürfe. Der Islam erlaubt z.B. jedem Mann das Heiraten von 4 Frauen. [27]

Im Cem (Religiöse Zusammenkunft) spiegelt sich alevitischer Glauben, Kultur und Philosophie. Cem wird in Privathäusern gehalten. Seitdem es in der letzten Zeit Cem-Häuser gibt, werden sie in Cem-Häusern gehalten. Das religiöse Oberhaupt, **Pir**, predigt und informiert die versammelten Menschen über die soziale, politische und die religiöse Lage der Gesellschaft. Die Probleme der Kommune, der Menschen untereinander werden öffentlich diskutiert. Jeder Mensch,

der zur Cem kommt, bringt etwas zum Essen mit. Das Essen wird in einer Ecke gesammelt. Bei dem Cem-Ritual wird getanzt und gesungen. Nach dem Ritual, wird das Essen -ohne Ansehen auf gesellschaftlichen Rang und Stellung- zwischen den Versammelten gleichmäßig verteilt. Jedes Mitglied, jedes Kind, jede Frau und jeder Mann, alle, werden gefragt, ob sie mit dem, was sie bekommen haben, zufrieden sind. Erst, wenn alle zufrieden sind, wird gegessen.

Hierin drückt sich die grundlegende Basis des alevitischen Glaubens aus. Die Philosophie dieses Glaubens ist die Gerechtigkeit und Gleichberechtigung.

Im Unterschied zum Islam versammeln sich Männer wie Frauen zu Cems. Das Trinken von Wein ist beim Cem-Ritual erlaubt, während im Islam der Genuß von Alkohol verboten ist.

L. Molyneux-Seel, der Ende des 19. Jahrhunderts in Dersim recherchierte und Reiseberichte schrieb, schrieb in seinem *Geographical Journal* in Dersim folgendes: “Die Kızılbaş` lehnen den Begriff Islam ab. Sie bezeichnen mit diesem Begriff den verhassten Türken. Dersimer nennen sich “Children of the True Path” (Gerçek Yolun Çocukları). Die religiöse Hierarchie der Kızılbaş in Dersim ist folgende: Seyid (Pir) (Priester), Mürşid (Bishop).” [28]

Die Aleviten in Dersim glauben an 12 Imame (etwa vergleichbar mit den 12 Aposteln) : Hasan und Hüseyin, Abbas, Zeynel Abidin, Bakir, Cafer, Kassem, Rıza, Ali Askar, Ali Kebar, Kazım, Meiti.

Die Aleviten haben kein heiliges Buch. Das heilige Buch Koran finden sie zu dogmatisch und ideologisch und von sunnitischen und schiitischen Moslems verfälscht. Die Weisungen Gottes werden von Seyit und Pir verbal weitergegeben.

Die religiösen Feste, wie Hızır Fest, Gagand (das armenische Neujahrsfest, bzw. Weihnachten) und Heftemal, sind wichtige Feste in Dersim.

Dersimer verehren neben Xızır (Gott) Adem, Noah, Abraham, Jesus, Muhammed und Ali als Propheten. Dabei nimmt Ali eine besondere Stellung ein. Die armenischen Kirchen gelten ebenfalls als heilige Orte, die auch besucht werden. [29]

Dersim und seine Sprache

Derim unterscheidet sich nicht nur religiös von den sunnitischen Türken und Kurden, sondern auch sprachlich. Dersim spricht Zaza. Zaza ist mit dem Kurdischen verwandt, unterscheidet sich aber von dem Kurdischen stark. Der Unter-

schied ist so groß, daß ein Kurde Zaza Sprechende und umgekehrt ein Zaza Sprechender einen Kurden nicht verstehen kann.

Die Türken behaupten, daß Zaza ein Dialekt des Türkischen sei. Die Kurden folgen diesem Beispiel und behaupten, daß Zaza ein Dialekt des Kurdischen sei.

Tatsache ist, daß das in Dersim gesprochene Zaza eine selbständige Sprache ist. [30]

Die Sprachwissenschaftler Oskar Mann, Karl Hadank, Prof. Dr. J. Gippert, Dr. Paul Ludwig, Terry Lynn Todd und M. und M. Crandel sind der Meinung, daß die Zaza Sprache sich von dem Kurdischen und Türkischen unterscheidet und eine eigene Sprache der indoeuropäischen Sprachfamilie sei. [31]

Leider sind die Türken gegen die Aktivitäten und Organisation der Kirmanc-Zaza in Europa und in der Türkei.

Die türkische Geschichtsschreibung, Intellektuelle, Linke und Kommunisten machen keinen Unterschied zwischen einer militärisch kolonisierten und einer militärisch kolonisierenden Gesellschaft und unterstützen die nationalistisch/faschistoide Politik der türkischen Republik.

Sie verdammen dagegen die Forderungen von Dersim und nannten die Erhebung Dersims gegen die türkischen Nationalisten und Faschisten "reaktionär", obwohl die damalige kemalistische Türkei eine enge Beziehung mit Nazi-Deutschland geknüpft hatte. [32]

"Im Orient", schreibt Zilfi Selcan (Institut für Linguistik, TU Berlin) "ist es unter den Herrschern schon zu einer Tradition geworden, die Sprachen ihrer Nachbarvölker zu einem bedeutungslosen Dialekt ihrer eigenen Sprache zu degradieren, wenn sie deren Territorien für sich beanspruchen und sie ihres Selbstbestimmungsrechts berauben wollen. Bekanntlich erklärte der Scheich von Iran seiner Zeit das Kurdische u. a. als einen Dialekt des Persischen, wie die türkische Regierung die Zaza Sprache und das Kurmanci (Kurdisch) bis Anfang 1992 offiziell als jeweilige Dialekte des Türkischen bezeichnete. Dadurch wurde die Bestrebung dieser Völker (Zaza und Kurden), nach freier politischer und kultureller Entfaltung sowie völkerrechtlicher Gleichstellung unterbunden.

Seltsamerweise übernahmen auch die Kurden diese politische Unterdrückungstradition und praktizieren sie an ihren Nachbarvölkern. So erklären kurdische Autoren, Politiker und politische Organisationen immer wieder die Sprache der Zaza, der Guran und der Luren fälschlicherweise zum Dialekt des 'Kurdischen' und deren Heimatgebiete als (...) Kurdi-

stan". Dadurch so Z. Selcan weiter, "versuchen kurdische Autoren und Politiker dennoch durch ihre Dialekt-Behauptung, diese Völker, welche ebenfalls wie sie unterdrückt werden, politisch und kulturell permanent zu bevormunden. Ohne sich selbst von ihren Assimilatoren befreit zu haben, versuchen die kurdischen politischen Organisationen seit Jahrzehnten die Zaza zu assimilieren. Das haben sich auch die kurdischen Lehrer und Erzieher in der Bundesrepublik Deutschland nun öffentlich zum Ziel gesetzt: Man müßte so die Zaza zur Übernahme von Kurmanci (Kurdisch) motivieren." [33]

Dies bestätigt auch die Zeitschrift "Behem" und erklärt das Ziel mancher kurdischer Politiker und politischer Organisationen folgendermaßen:

1) Nach Kurmanci (Kurdisch) und Sorani muß verhindert werden, daß die Zaza Sprache sich als Literatur- und Schriftsprache entwickelt ...

Zaza-Folklore kann zusammengestellt werden, jedoch sollen literarische Schriften wie Poesie, Kurzgeschichten und Romane nicht geschrieben werden. Originale Werke und Literatur sollen verhindert werden. Diese Aufgabe soll nur Kurmanci und Sorani überlassen werden.

2) Diejenigen, die betonen, daß Zazas eine selbständige Nation und ihre Sprache Zaza eine selbständige Sprache ist, sind im Dienst des Feindes. [34]

Auch die Kurden, die einen einheitlichen Nationalstaat mit einheitlich geführtem Militär und vereinheitlichter Religion anstreben, wollen eine einheitliche Sprache einführen. Das kurdische Exilparlament lehnte z.B. den Vorschlag, Zazaki und Asurisch als gültige und gleichberechtigte Sprachen in die Satzung aufzunehmen, ab. [35]

Der türkische Nationalismus und sein Einfluß auf breite Bevölkerungsschichten (auch zum Teil auf die linke Bewegung) blockiert den Weg zur Demokratisierung der türkischen Gesellschaft und die Möglichkeit eines friedlichen Zusammenlebens der verschiedenen Kulturen. Diese Auseinandersetzung in der Türkei beeinflußt auch die Auswanderer, Kirmanc/Aleviten, Zaza, Kurden und Türken, in der BRD.

Vertreibung und Massendeportation aus Dersim nach dem Militärputsch 1980

Wie oben erwähnt, hatte die osmanische Regierung schon gegen Ende des 19. Jahrhunderts beschlossen, Dersim anzugreifen und zu assimilieren. Diejenigen, die sich wehrten, wurden deportiert. Schon in der Zeit des Jungtürkischen

Nationalismus haben viele Dersimi ihre Heimat verlassen und sind nach Amerika ausgewandert. Einige davon sind zurückgekehrt, während viele dort geblieben sind. Eine Statistik gibt es leider darüber nicht.

Nach der militärischen Eroberung Dersims 1937 begann die große Massendeportation und Auswanderung in den Westen der Türkei, schätzungsweise ca. 100.000 Dersimer.

Die Deportierten durften bis zu 10 Jahre nicht nach Dersim zurück kehren. Viele, die in den 50er Jahren wieder nach Dersim zurückgekommen waren, wurden nach den Militärputschen in den 70er und 80er Jahren erneut deportiert.

Die Zwangsdeportation ist ein Stück Geschichte der Dersimer. Dies möchte ich mit der Geschichte einer alten Dersimerin verdeutlichen: "Ich war 1938 schätzungsweise 10 Jahre alt. Die Dörfer wurden zerstört und niederbrannt. Mein Vater war einer von denen, der sich nicht ergeben hatte. Er machte sich wegen uns Sorgen und kam eines Tages nach Hause. Die Milizen hatten dies den Soldaten zugetragen. Als die Soldaten unser Haus zu überfallen versuchten, nahm mein Vater mich allein und flüchtete, während meine Mutter und anderen zwei Schwestern nicht flüchten konnten. Wir sind in die Bergen von Munzur geflüchtet. Man hat sie (die Mutter und Schwestern) deportiert. Später wurden die militärischen Operationen eingestellt. Wir, mein Vater und ich, kehrten nach einigen Monaten von den Bergen zurück ins Dorf. Meinem Vater wurde die Bedingung gestellt, sich zu ergeben. Er ergab sich und wurde verhaftet. Wir haben geglaubt, daß unsere Mutter getötet worden war. Ich habe nach 9 Jahren geheiratet. Nach 9 Jahren kam meine Mutter zurück. Es hat sich herausgestellt, daß sie nach Samsun deportiert worden war. Sie blieben (die Mutter und Schwestern) 9 Jahre in Samsun. 9 Jahre lang habe ich darunter gelitten und überall, wo ich hingegangen bin, habe ich wegen ihnen geheult. Wissen Sie was das bedeutet und was für ein Gefühl es ist? Und wissen Sie was sie gelitten haben? Sie waren in einem total fremden Land, dessen Sprache und Kultur ihnen fremd war. Das können nur Leute verstehen, die dies erleben. Nun sind 1994 unsere Dörfer erneut zerstört worden. Sie sagten: wir sollen die Dörfer verlassen. Ich erlebte 1938 ein zweites Mal. Mir fällt es sehr schwer, unser Land, unsere Dörfer, Gräber und heiligen Pilgerorte in Dersim zu verlassen." [36]

Die Zwangsdeportierung und Zerstörung der Dörfer erinnert die viele Dersimer an den Völkermord in 1937-38. [37]

Nach den Militärputschen 1971 und vor

allem nach 1980 wurden die Dörfer in Dersim systematisch und planmäßig evakuiert und in Brand gesteckt. 1994 wurden allein innerhalb von zwei Monaten rund ein Drittel der Dörfer (in einigen Subdistrikten sogar 80 bis 100%) militärisch zwangsevakuert, wobei die Armee manche von ihnen zerstörte und niederbrannte.^[38]

Die Repressionspolitik wurde seit 1980 so forsiert, daß heute die Dörfer in Dersim menschenleer sind. Nach der Massendeportation der dreißiger Jahre und der Auswanderungswelle 1960-1970 nach Europa fand nach dem Militärputsch 1980 die größte Zwangsauswanderung aus Dersim statt. Viele, die nach den 38er Massakern aus der Verbannung in den 50er Jahren wieder nach Dersim gekommen waren, erlebten in den 80er und 90er Jahren eine zweite Zwangsumsiedlung, Vertreibung und Verbrennung ihrer Dörfer.

Fast Hälfte der Dörfer in Dersim sind heute geräumt, bzw. verbrannt. [39]

Dersimer im Ausland

Nachdem Dersim 1938 militärisch annektiert worden war, wurde die Verwaltung in Dersim vom türkischen Militär übernommen und alle politischen Entscheidungen zielten darauf ab, die Bevölkerung zu türkisieren. Die alten Namen der Dörfer und Städte wurden durch türkische Namen ersetzt. Die Schulkinder mussten vor dem Beginn des Unterrichts im Chor in türkisch singen, daß sie Türken und darauf stolz seien. Auch Moscheen wurden gebaut, obwohl die Dersimer sich damit nicht identifizieren. Im Laufe dieser Entwicklung war die Repression des türkischen Militärs und türkischen Nationalismus überall in Dersim spürbar. Überall wurden Militärkasernen, Gendarmarie- und Polizeiwachen gebaut, im Industriebereich investierte der türkische Staat jedoch nicht. Es wurden keine Arbeitsplätze geschaffen.

Aufgrund der ökonomischen Situation und auch der politischen Repressalien in Dersim war die Bevölkerung williger und bereiter ins christliche Ausland auszuwandern als ihre sunnitischen Nachbarn wie Türken und Kurden. Außerdem sind die Dersimer aufgrund ihrer alevitischen Religion und Kultur liberaler und offener für andere Kulturen als ihre sunnitischen Nachbarn. Für die ersten "Gastarbeiter" konnte die Diskriminierung in der Fremde nicht schlimmer sein als in ihrer Heimat seitens der türkischen Behörden.

Die erste Auswanderung begann Mitte der 60er und Anfang der 70er Jahren. Aus fast jeder Familie wanderte minde-

stes eine, bzw. zwei Personen aus. Die meisten davon kamen in die BRD.

Schätzungsweise leben 150.000 bis 200.000 Dersimer-Aleviten (Kirmanc) in Europa. Die Bochumer StudentInnen-Zeitung spricht von 150.000 Dimili (Kirmanc/Zaza) in der BRD. [40]

Die Dersimler, die in den 60er und 70er Jahren als "Gastarbeiter" nach Europa, Österreich, Frankreich und in die Bundesrepublik Deutschland gekommen waren, arbeiteten hauptsächlich in Industriezentren oder in Baubranchen. Die Dersimer haben immer gehofft, eines Tages zurückzukehren, um eine Existenz in Dersim aufzubauen. Diese Hoffnung ist bis jetzt nicht in Erfüllung gegangen. Nach dem Militärputsch von 1980, insbesondere nach 1990 haben die Auswanderer aus Dersim während ihrer kurzen Sommerurlaube in ihrer Heimat die Erfahrung gemacht, daß eine Rückkehr unter den derzeitigen Umständen eine Illusion ist.

Die Dersimer in der BRD haben zwar ihre Rückkehr in ihre Heimat nicht aufgegeben, aber sie haben angefangen, ihr Leben nach der deutschen Gesellschaft zu orientieren. Die alte Gastarbeitergeneration ist inzwischen Rentner geworden und hat Gründe, weiter hier zu leben. Denn wenn sie nach Dersim zurückkehren würden, würden sie die starke Präsenz des türkischen Militärs und deren massive Unterdrückung spüren. Die bewaffneten Gruppen wie TKP/ML und PKK verlangen Hilfeleistungen von den Dorfbewohnern. Wenn sie dies tun, oder auch nicht tun, werden sie von den türkischen Sicherheitskräften verfolgt. Außerdem hat die erste Generation inzwischen in der BRD erwachsene Kinder und Enkelkinder, die in der BRD zur Schule gehen oder in Ausbildung sind.

Wie die meisten "Gastarbeiter" sind die Dersimer in großen Städten, wie im Rhein-Main Gebiet, Köln, Duisburg, Berlin angesiedelt. Die Dersimer legen großen Wert auf Bildung und wollen, daß ihre Kinder studieren und einen Beruf erlernen, ohne Ansehen auf ihr Geschlecht, ob Mädchen oder Junge. (Dersim weist im Vergleich zu seinen Nachbarn, Türken und Kurden, ein höheres Bildungsniveau auf). Auch die Dersimer sind von der Arbeitslosigkeit in der BRD betroffen. Viele Jugendliche sind ohne Arbeit und Lehrstelle und sehen in der BRD für sich keine Perspektive. Dazu kommt die Betroffenheit durch den Krieg in Dersim dazu. Es gibt keinen Dersimer, der nicht persönlich von der Zwangsevakuierung, Verbrennung der Dörfer, von Tod oder Mord betroffen ist. Diese Situation und die Tatsache, daß die linken

Bewegungen auch in Europa versuchen, Jugendliche zu rekrutieren, bringt einige Jugendliche auf den Gedanken, sich an den bewaffneten Auseinandersetzungen zu beteiligen.

Die türkische linke Bewegung konnte in Dersim zum Teil wegen seiner bergigen Geographie, zum Teil, weil die alevitische Bevölkerung in Dersim eine unabhängige Gesinnung hat, Fuß fassen. Zwar sympathisierten die Dersimer mit der linken Bewegung, distanzieren sich aber dort von ihr, wo sie eine Revolution in der Türkei für illusorisch fanden. Denn in einem Land, in dem nicht die geringsten Rechte der nicht-türkischen Völker anerkannt, Menschenrechte nicht geachtet und Rechtsnormen nicht verwendet werden, werden auch Revolutionen keinen Erfolg haben. Es entstand ein Generations- und Identitätskonflikt zwischen den geschichtsbewußten Dersimer, die ideologisch nicht türkisch beeinflusst waren und ihren linken und "fortschrittlichen" Kindern. Für die erste Generation der Dersimer im Ausland, die nicht von türkischen linken Ideologien beeinflusst ist, ist klar, daß sie weder Türken noch Kurden sind. Die "fortschrittlichen" Kinder waren von der nationalistischen türkischen Geschichtsschreibung und den Kommunisten beeinflusst, die die kulturelle Identität der Dersimler ignorierten, bzw. der türkischen Revolution unterordneten, was zu einem Identitätskonflikt führte. Netherland Kurdistan Society schreibt in ihrem Bericht "Zwangsräumung und Zerstörung von Dörfern in Dersim..." treffend: "Diese ambivalente ethnische und religiöse Identität -die Debatte unter Dersimis darüber, was sie denn "wirklich" seien , dauert an- ist ein wichtiger Hintergrund für die Ereignisse von 1994. (1994 führte das türkische Militär einen totalen Krieg gegen Dersim. H.C.) Seit Mitte der 1980er Jahre bemühte sich die türkische Regierung, den Aleviten entgegenzukommen, um ihrer jahrhundertalten Entfremdung vom Staate ein Ende zu setzen. Man anerkannte die alevitische Religion als eine authentische, türkische Form des Islam. Die PKK und andere kurdische Nationalisten hingegen sind bestrebt, die Kurdizität der Zaza- oder kurmanci (kurdisch) sprechenden Aleviten herauszustellen und diese von den türkischen Aleviten abzusondern. Die Regierung und die kurdische Bewegung führen einen ideologischen Krieg um die Identität von Dersim: ist es türkisch oder kurdisch? Die Zunahme von PKK-Aktivitäten in Dersim war deshalb als solche eine politische Darstellung mit einer Wirkung, die sich von den Aktivitäten im übrigen Kurdistan unterscheidet." [41]

Durch die massive Auswanderungswelle

in den Westen der Türkei und nach Europa und durch die nationale Unterdrückung durch die Türken entbrannte die Identitätsdiskussion Dersims im In- und Ausland. Denn die Dersimi konnten nicht tatenlos zusehen, was in ihrer Heimat geschah. Sie begannen, sich im Westen der Türkei und in Europa kulturell zu betätigen.

In den 80er Jahren begannen die Intellektuellen sich damit auseinander zu setzen, was sie von ihren Eltern gehört hatten, daß sie weder Türken noch Kurden seien. In den 80er und 90er Jahren begannen die Dersimi Zeitschriften herauszubringen: *Ware*, *Berhem*, *Desmala Sure*, *Tija Sodiri*, *Pir* und *Dersim*.

Diese Zeitschriften -außer der Zeitschrift *Dersim*- werden in Europa herausgegeben. Sie versuchen, die in Europa erscheinenden wissenschaftlichen Arbeiten über Dersim, die Zaza-Kultur, Religion, Sprache und Geschichte ihren Lesern zugänglich zu machen und über die aktuellen Ereignisse in der Heimat zu berichten. Gleichzeitig beschäftigen sich diese Zeitschriften mit den Problemen der Bildung und Ausbildung, besonders derjenigen, die in Europa, insb. in Deutschland leben. Es werden die sozialen und kulturellen Rechte der Zaza-sprechenden Immigranten veröffentlicht und man setzt sich für den muttersprachlichen Unterricht der Kinder der Zazas ein.

Ferner versuchen die Intellektuellen aus Dersim in der BRD, die sozialen und kulturellen Probleme und die verdrängte Vergangenheit der Menschen mit Zaza Sprache und Kultur, die in der Türkei immer noch verboten ist, zu bearbeiten, sie auf kommunaler Ebene in der BRD zu vertreten und ihre Probleme und auch ihre Freude in einer multikulturellen Gesellschaft zum Ausdruck zu bringen.

Während sich die erste Generation in alevitischen Vereinen organisiert, sind die Jugendlichen in sport- und kulturellen Vereinen organisiert. So spielt z. B. Rüsselsheim *Dersim Spor* in der Oberliga. Jeden Sonntag versammeln sich zum Fußballspiel von *Dersim Spor* ca. 400 bis 500 Dersimer aus dem Rhein-Maingebiet. Neben den sportlichen Aktivitäten werden Schule und akademische Bildungswege der Jugendlichen gefördert.

Die alevitischen dersimischen Feste wie *Xeylaşi* (Xızır-Feste), *Gağani* (armenisch=Weinachten) und *Germia İmamı* (Aşure) werden auch weiter in der neuen "Heimat" gefeiert. Die alevitische Religion der Dersimer legt großen Wert auf Mensch, Tier und Natur. Dersim hat nicht nur einen Gott, sondern viele Götter. Deswegen hat der Dersimer hier, in einer multikulturellen Gesellschaft, keine Angst, bzw. Ressentiments vor vielen

Kulturen und Religionen. Gleichzeitig distanzieren sich Dersimer in Europa - und auch anderswo- von Fanatismus und Nationalismus.

Zusammenfassend läßt sich sagen, daß die Dersimer -sei es in Dersim oder Europa- anfangen, sich zu organisieren. Eine Gruppe von Kirmanc-Zaza Intellektuellen, die sich zur Liga für Freiheit der Kirmanc/Zaza-Dimili zusammengeschlossen haben, erklärt in ihrem Programm: Die Heimat von uns Kirmanc/Zaza befindet sich unter der Herrschaft der Türken. Die Existenz unserer Identität, Sprache und Kultur ist akut bedroht. Wir patriotischen Kirmanc/Zaza, schlossen uns daher zusammen, um dem entgegen zu wirken. Zu diesem Zweck gründen wir die Liga für die Emanzipation der Kirmanc/Zaza-Dimili. Die Liga für die Freiheit der Kirmanc/Zaza-Dimili setzt sich für einen Autonomiestatus für Dersim.

Das dezentrale Prinzip bildet die Grundlage unserer Aktivität. Der Beitritt in die Liga und der Austritt aus dieser ist freiwillig...

Wir treten für ein pluralistisches Gesellschaftssystem und eine parlamentarische Demokratie ein. Die Grundlage unseres politischen Gesellschaftssystem soll die Rechtsstaatlichkeit sein. Wir wollen keine absolute Einheitlichkeit in Religion, Ideologie, Partei und Politik. ...

Wir wollen eine laizistische Gesellschaft. Die Religion ist die Privatangelegenheit des Individuums....

Wir befürworten die Gleichstellung von Mann und Frau, die Achtung der Kinderrechte und die Einhaltung der Menschenrechte.

Der Schutz von Tier und Natur muß eingehalten werden. [Siehe: *Das Programm von Serbestiye*, Mannheim 1997]

1] M. Kalman, *Belge ve tanıkları ile Dersim Direnişleri* (Dersim und sein Widerstand mit Beleg und Zeugen), Istanbul, 1995, S.81

2] N. Hakki, Großgrundbesitzer und Dersim, Ankara 1931, S. 30

3] Vgl. J. Roth, *Geographie der Unterdrückten*, Hamburg 1978, S.121

4] Vgl. von Osten, 1956, s. 31 und Du Ry, 1988, S.169f in K. Aktas, *Dersim...*, S.3

5] Vgl. Minorsky, aus Seyfi Cengiz, *Kirmanc, Kizilbaslar ve Zazalar*, 1995

6] Vgl. Kehl-Brodgi, K., Die Kizilbas/Aleviten, ..., 1988, Berlin, 29

7] Vgl. N. Hakki, *Derebeyi ve Dersim*, Ankara 1931
8] Vgl. H. Çağlayan, Die Schwäche der türkischen Arbeiterbewegung im Kontext der nationalen Bewegung, Frankfurt/M., 1995, S. 150, V. Timiroğlu, *Dersim Tarihi*, Die Geschichte Dersims] Ankara, 1991, S. 14

9] Vgl. P. J. Bumke, *Kizilbas-Kurden in Dersim...*, in *Anthropos*, 1997, S. 531

10] Vgl. L. Molyneux-Seel, *A Journey in Dersim*. *Desmala Sure*, Nr. 2

11] Vgl. Garo Sasuni, "Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri"=Die kurdischen nationalen Bewegungen und kurdisch-armenische Beziehungen, Stockholm, 1986, S. 121, 153

12] Vgl. Dr. M. N. Dersimi, "Kürdistan Tarihinde Dersim", *Dersim in der Geschichte Kurdistans*, Köln, 1988, S. 234, H. Çağlayan, a. a. O., S. 151
13] Vgl., Dr. M. N. Dersimi, a. a. O., S. 214

14] Vgl. Dr. Şivan, *Kürt Milli Hareketleri...*, Stockholm, 1975, S. 91

15] Vgl. G. Deschner, *Die Kurden*, Erlangen, 1990, S. 97, Dr. M. N. Dersim, a. a. O., S. 259

16] G. Deschner, a. a. O., S. 99 und H. Çağlayan, a. a. O. S. 259-260

17] Vgl. İ. Beşikçi, a. a. O. S. 69 aus H. Çağlayan, a. a. O. S. 260

18] Vgl. *Nokta*, Nr. 25, 28 Juni, 1987, S. 18

19] H. Çağlayan, a. a. O., S.260-261

20] Vgl. İ. Beşikçi, a. a. O., S. 69

21] Vgl. Dr. Şivan, *Kürt Milli Hareketleri ...* (Die kurdische nationalen Bewegungen...], Stockholm, 1975, S. 99

22] M. Wimmer, ...*Brennpunkt: Die Kurden*, ..., 1991, Vgl. K. Aktas, *Ethnizität: Ethnische und kulturelle Identität der alevitischen Zaza in Dersim*, 1997, S. 580

23] Vgl. *Berhem*, Stockholm, 1990, Nr. 7

24] Vgl., Doris Eckhardt-Aktas, *Beziehungsweise Frauen*, Frankfurt/M., 1993, S. 16

25] Vgl. J. Roth, u. a., *Geographie der Unterdrückten*, Hamburg, 1978, S.121-122

26] Vgl. Munzir Comerd, "Yitiqatê Dersimi de Duzgun; Duzgun Bava in Dersims Glaube", *Ware*, Nr. 11, September 1997, S. 18 ff. Munzir Comerd informiert ausführlich über Dersims Glaube.

27] Vgl. J. Roth u.a., a. a. O., S.135-136, D. Eckardt-Aktas, a. a. O., S. 17-18, D. Yüksel Özdemir, *Al Güm*, April/Mai 1998, Nr. 12, S. 2-4]

28] Vgl. S. Cengiz, *Kirmanclar, Kizilbaslar ve Zazalar*, London 1995, S. 37]

29] Siehe dazu Munzir Comerd in *Ware* Nr. 11, September 1997 und S. Çiya, *Dersim Yazıları* (Dersim Schriften), Istanbul, 1998, S. 91

30] Vgl. in S. Cengiz, a. a. O., S. 37-39 30.

Seyfi Cengiz differenziert die Dersimer auch von Zaza, obwohl sie wahrscheinlich von gleicher Herkunft sind und die gleiche Sprache sprechen. Die Differenz zwischen Aleviten und Sunniten haben dieses Volk kulturell in zwei verschiedene Volksgruppen gespalten. Die Aleviten nennen sich Kirmanc und ihre Sprache Kirmancî, bzw. Dersimki und die sunnitische Gruppe nennt sich Zaza und ihre Sprache Zazaki. Vgl. Seyfi Cengiz, *Dersim ve Dersimî=Dersim* und die Dersimer, London, 1995, S.7ff

31] Siehe dazu: Karl Hadank, *Mundarten der Zaza...*, Berlin 1932, T. Todd, *A Grammar of Dilili (Zaza)*, University of Michigan, 1995

32] Vgl. H. Çağlayan, a. a. O., S. 272

33] Vgl. *Ware*, 1994, Nr. 6, S. 44-45

34] Vgl. *Berhem*, 1992, Nr. 3, S. 8

35] Siehe Perê Sodiri, *Kurdischer Nationalstaat*, in *Ware* Nr. 8, Mai 1995, S. 69.

36] Vgl. *Zeitschrift Dersim*, Nr. 7, Mai 1998, S. 12

37] Siehe dazu *Zeitschrift Dersim* Nr. 1, 1995

38] Vgl. *Netherlands Kurdistans Society*, Amsterdam 1995

39] Vgl. *Zwangsräumung und Zerstörung von Dörfern in Dersim*, ..., Amsterdam, 1995

40] Vgl. *Die Brücke*, Nr. 72, Juni/Juli/ August 1993 und *Ware* Nr. 3-4, 1993, S. 67

Die *Kirmanc/Zaza-Zeitschrift "WARE"* behauptet sogar, daß in der Türkei ca. 5 bis 8 Millionen Kirmanc /Zaza leben und jeder sechste Migrant aus der Türkei ein Zaza-sprechender (Dimili) sei. Das würde heißen, daß ca 300.000 Zazas in der BRD leben. Die *Zaza Zeitschrift "Raştiye"* (Wahrheit) schreibt, daß 4 bis 6 Millionen Zaza auf der Welt leben und davon gut die Hälfte im Ausland (einschließlich Türkei). Ungefähr 15% der in der BRD lebenden Immigrantinnen und Flüchtlinge aus der Türkei seien Kirmanc/Zaza. (300.000).

41] *Zwangsräumung und Zerstörung von Dörfern in Dersim...*, Netherlands Kurdistans Society, Amsterdam, 1995, S.10

DIMILĪ

GARNĪK S. ASATRIAN

DIM(I)LĪ (or Zāzā), the indigenous name of an Iranian people living mainly in eastern Anatolia, in the Dersim region (present-day Tunceli) between Erzincan (see ARZENJĀN) in the north and the Muratsu (Morādsū, Arm. Aracani) in the south, the far western part of historical Upper Armenia (Barjr Hayk'). They are also found in Bingöl, Muş, and the province of Bitlis, as well as around Diyarbakir (Dīārbakr), Siverek, and Sivas (for details, see Lerch, p. xxi; Haykuni, p. 84; *Andranik*, pp.

111-16; *Hadank*, pp. 8-9; *Erevanian*, pp. 1-20; *Halajian*, 1973, pp. 9-100; *Gasparian*, p. 195; *Bruinessen*, 1978, p. 30). About 300,000 Dimlīs live in western Europe, mainly in Germany. Some of them are political refugees. The total population of Dimlīs at present is unknown, but it can be estimated at 3-4 million.

The people call themselves Dimlī or Dīmīla, apparently derived from Deylam (*Andranik*, p. 161 n. 1; *Hadank*, pp. 2, 11-12; *Minorsky*, 1932, p. 17; *idem*, 1965, p. 159 n. 21), as appears from Armenian delmik, dlmik, and the like (*Yuzbashian*, pp. 146-51), which must be derived from *dēlmīk "Deylamite." The Deylamite origin of the Dimlīs is also indicated by the linguistic position of Dimlī (see below).

Among their neighbors the Dimlī are known mainly as Zāzā, literally "stutterer," a pejorative perhaps owing to the relative abundance of sibilants and affricates in their language (*Hadank*, p. 1; *MacKenzie*, p. 164; cf. zāzā "dumb" in Arm. dialects of the *Vaspurakan area*). Armenians also call them Delmik, Dlmik, Dmlīk (see below), Zaza (Alevi) K'rdēr, Č'ark'əč'ik' (*Halajian*, *Dersimi azgagrakan nyut'er [DAN]*, *passim*; *Mkrtč'ian*, pp. 54-55), and Dužik or Dužik K'rdēr, the last after the name of a mountain in Dersim (*Spiegel*, II, p. 65). The Armenian term K'rdēr, literally "Kurds," in this context denotes social status or mode of life, rather than nationality. Even those Armenian authors who use the term K'rdēr explicitly distinguish the Dimlī from the ethnic Kurds (*Halajian*, *DAN*, p. 242; for similar use of the term in the *Middle Ages*, see *Minorsky*, 1943, p. 75). In Turkish the Dimlī are known as Dersimli and Qezelbāš (i.e., Shi'ite).

The appearance of the Dimlī in the areas they now inhabit seems to have been connected, as their name suggests, with waves of migration of Deylamites (q.v. ii) from the highlands of Gīlān during the 10th-12th centuries. Unlike the Kurds, the Dimlīs are mainly sedentary cultivators, though animal husbandry occupies a considerable place in their economic activities. They are especially renowned as horticulturists. Dimlī society is tribal, a sociopolitical, territorial, and economic unit organized according to genuine or putative patrilineage and kinship, with a

characteristic internal structure. It encompasses forty-five subtribes, each divided into smaller units. The most prominent are Ābāsān, Āgājān, Ālān, Bāmāsūr(ān), Baqtīār(lī), Dūžik, Davrēš-Gulābān, Davrēš-Jāmālān, Hay-darān(lī), Hasanān(lī), Korēšān, Mamikī, and Yūsufān. The names of some small subtribes consist of patronymics combined with the Turkish word *uşak* (servant), for example, Ā(r)slānušāgī, Ābāsušāgī, Farhādušāgī, Šamušāgī, Töpüzūšāgī, and Qočušāgī (*Spiegel*, I, p. 758;

Andranik, pp. 156-57; *Molyneux-Seel*, p. 68; *Dersimi*, pp. 18-19, 24-28). The chiefs of the most important subtribes, called *seyīds* (*sayyeds*), are both religious and secular clan leaders and thus exercise considerable influence upon the tribesmen.

Religion

As the names Alevi ('Alawī) and Qezelbāš imply, most Dimlīs are Shi'ites, often considered extremist, though some are Sunnis. The religious beliefs of the majority, in common with those of most Shi'ite extremist groups, are characterized by great variety. They venerate 'Alī b. Abī Tāleb (q.v.) as the most important incarnation of God, but they also profess an admixture of indigenous primitive and some Christian beliefs. Within this framework the cult practice of the Dimlī inhabitants of each individual region displays specific features, reflecting the absence of a centralized religious institution, like those in Christianity and Islam, that might standardize cult practice and dogma. God is known as Hūmāy, Hōmā, and Haq (*Adontz*, pp. 11-12; *Tēr Minasian*, p. 22; *Asatrian*, 1991, p. 10; *idem and Gevorgian*, p. 502).

The Dimlīs themselves call their religion by the Turkish term *yōl-ušāgī* "followers of the [true] path" (*Molyneux-Seel*, p. 64), a designation with mystical overtones. The influence of folk Sufism on Dimlī religious beliefs is so thoroughly blended with indigenous elements as to permit no definite identification. It may be reflected, however, in the hierarchy of the priesthood, the structure of the community, and the cult of Xizir (Kāzer, Kezr) İlyās; in the last, however, elements of the Armenian Surb Sargis (Saint Sergius) are also recognizable. The feast of Kizir, considered an incarnation of 'Alī/God, coincides with 'Alī-bayrami (the feast of 'Alī), also known as Ağa-bayrami (God's feast) among the Qezelbāš of the Mākū region, as well as with the Armenian feast of Surb Sargis (*Asatrian and Gevorgian*, p. 503 n. 25; *Müller*, pp. 29-30; see also *Abeghian*, pp. 95-97). It is usually celebrated in February. Christian elements are assimilated to Shi'ite conceptions (as in the example of Xizir) or have been adopted directly from the Armenian population of Dersim, for example, the rites of communion, baptism, and worship at Christian

shrines and churches (e.g., the Sürb Kārāpēt monastery, Hälvōrī vānk in the Dūžikbābā mountains, and Dēr Ōvā [Arm. Tēr Ohan, Saint John] monastery near Sēlpūs/zdāḡ). There are also perceptible remnants of "nature worship," including worship of mountains (e.g., Münzürdāḡ, Dūžikbābā, Sēlpūs/z, Sēl), rocks, springs (e.g., Kānīyē Hazratē Xizirī "the spring of Kēzr" on the slopes of Dūžikbābā and Kānīyē ānmāhūtyan "the spring of immortality" at the foot of Sēlpūs), trees (mainly oaks), and animals (snakes, rabbits, etc.). The cult of the snake, considered a holy creature, is most distinctive. It has been symbolized by a stick called čūē haqī (God's stick), the top of which is carved in the form of a snake's head. It is preserved in a green cloth bag suspended from a wooden pillar (ērkyan) in the sanctuary of the village of Kištim near Dersim. The stick is believed to be a piece of the rod of Moses and the bag a copy of the one carried by St. John the Baptist (*Halajian, DAN, pp. 475-80; Molyneux-Seel, p. 67*). The čūē haqī is used in cult ceremonies on the feast of Xizir İlyās, which is celebrated after a three-day fast, during which, according to some reports (*Mkrtč'ian, p. 51*), even cattle and other livestock are not fed. On this day thousands of pilgrims gather in the village to gaze upon the holy staff (*ēvliyā keštīmī "the saint of Kištim"; for details, see Dersimī, pp. 97-98; Halajian, DAN, pp. 475-80; Haykuni, p. 133; Erevanian, p. 79; Müller, pp. 27-28; Asatrian and Gevorgian, p. 508*).

One noteworthy trait of Dimlī religious rituals is the equal participation of women, which has often served as an excuse for accusing them of ritual promiscuity and calling them by derogatory names (e.g., čirāḡ-kušan, čirāḡ-sōndurān, mūm-sōndurān, kurōs-kušan "candle extinguishers") suggesting participation in orgies (e.g., *Fontanier, p. 168; Mkrtč'ian, p. 51*).

The Dimlīs' profound hatred of the Turks, in contrast to their mild and friendly attitude toward Armenians, may partly reflect the fact that they, like the Ahl-e Haqq (q.v.) and Yazīdīs, rigorously deny that they are Muslims and stress their claim to follow a distinct religion (*Bruinessen, 1991, p. 12; Molyneux-Seel, p. 64*). Antagonism to the Turks has also acquired a clear nationalistic character, which is currently being expressed in the powerful upsurge of a Dimlī separatist movement in Turkey (*Talawarian, p. 79; Asatrian, 1992a, pp. 104-05; idem, 1992b, pp. 8-9; idem, 1993, p. 7*).

Beside special public places for performing their religious ceremonies (tekke), the Dimlīs, like the Yazīdīs, also worship in private houses, including those of their religious leaders (*Talawarian, p. 64; Müller, p. 228; Asatrian, 1992a, p. 105*). They are mostly monogamous, though, according to some authors, polygamy, limited to no more than four wives, is also exercised. Divorce is strictly forbidden. Dimlīs do not practice circumcision (*Trowbridge, p. 348; Müller, p. 25; Asatrian, 1992a, p. 106; Mkrtč'ian, p. 55*).

Four clans (Āḡāḡān, Bāmāsūrān, Kurēšān, and Davrēš-Jamālān) are the traditional custodians of

Dimlī religious doctrine. Religious offices are hereditary. The highest, that of pīrī-pīrān (cf. Pers. pīr-e pīrān, elder of elders) may also be conferred by ordination within the hereditary line. Successively lower levels are pīr, seyīd, dede, muršīd, and rayvar (cf. Pers. rahbar). Such terms as "mulla" and ulem (Ar. and Pers. 'ālem) are never used in non-Sunni Dimlī religious affairs. The pīrī-pīrān is the theocratic head of the community. His wife (ana) enjoys almost equal rights in managing family affairs (*Halajian, DAN, pp. 464-65*). Dedes and seyīds, who never shave or have their hair cut, perform wedding and funeral rites (*Haykuni, p. 86*). Rayvars, the lowest class of clergy, have the social status of ordinary laymen (tālebs). They are not paid for their services, which include visiting members of the congregation, performing daily religious rites, and ensuring that the religious and ethical norms of the community are observed. They can punish the guilty but are not allowed to show clemency. Only the pīrī-pīrān, upon the application of the supreme council (jamā'at), a mixed secular and clerical body, may forgive sins. The nonreligious affairs of the rayvars are attended to by their families or lay volunteers (*Halajian, pp. 463 ff.*).

A curious social aspect of the Dimlī community is the institution of mošāḡheb (perhaps "holy brotherhood"). Similar institutions, called birē āxiratē and xūškā āxiratē (brotherhood and sisterhood of the next world), and šarṭ-e eqrār exist also among the Yazīdīs and Ahl-e Haqq respectively (*Asatrian, 1985; idem and Gevorgian, p. 507*).

Language

Dimlī (Zāzā) belongs to the Northwest Iranian language group (*Windfuhr; see DIALECTOLOGY*). It is known from several dialects, Sīvērēk, Kōsā, Čabākčūr, Kīḡī, Bujāq, Ōvāḡīḡ, and others, which, however, do not differ greatly.

Phonology

The Dimlī phonological system is the same in all dialects, with only slight variations. The vowel system consists of eight phonemes and two diphthongs (Cabolov), which are transcribed variously in the recorded texts:

lal	lil	lul
lāl	līl	lūl
l̄l	l̄l̄	
lail	lau	

The long vowel phonemes have no significant allophones, whereas the range of allophones of the short vowels and diphthongs is quite wide: *laḡ*: [a, i, ē]; *liḡ*: [ī, a, e]; *luḡ*: [o, ü], etc.; *lauḡ*: [au, aū, ou, eu]; *laiḡ*: [ai, ēi, ai], etc.

The Dimlī consonant phonemes are:

lpl	(lpʰ)	lbl	lml		
ltl	(ltʰ)	ldl	lml		
lkl	(lkʰ)	lgl	lxl	lyl	lql
(lcl [ts])	lj [dz]	lcʰ [tsh]			
lčl [tš]	lj [dž]	lčʰ [tšh]			

lv| lw| ly| lr| lř| ll| ls|
 lz| lš| lhl| (lř| lh|)

The affricates *c*, *j*, and *c'* and the aspirated series *p'*, *t'*, *k'* are found mainly in northern dialects (Erzincan, Dersim). Armenian influence is the most likely explanation of the existence of these phonemes, which are not otherwise found in modern West-Iranian languages (*Vahman and Asatrian*, p. 268). The *č* represents a mediopalatal surd affricate (= *-tš-*, Arm. *č*, Kurmānjī *č*), which is apparently common to all Dimli dialects. Historically Dimili *j* corresponds to Middle Iranian *j*, while *č*, *c*, and *c'* all continue Middle Iranian *č*; for instance, *jau* "barley" (< *Mlr. **jau*), *c/c'īm* "eye" (< **čehm* < **čašm*), and *c'ila* "lamp, candle" (< **čirāg*); *cicag* "flower" < **čičag*, cf. Turk. *çiçek*, etc.).

The opposition between a rolled *ř* and a simple flap *r* is found also in Kurmānjī. The marginal phonemes *l'* and *lh* occur in some dialects under the influence of Kurmānjī Kurdish.

In certain dialects older *š* is commonly represented by *s*, for example, *sit* or *šit* "milk" (cf. Parth. *šift*), *gōs* or *gōš* "ear" (cf. Pers. *gūš*), *hūsk* "dry" (cf. Pers. *košk*, Kurdish *hišk*), *mask(a)* "churning bag" (cf. OPers. *maškā-*, NPer. *mašk*); *sim-* "drink" (probably from Mlr. **šām-* from older **čyāma-*, cf. NPers. *ā-šām-*, Khotanese *tsām-* "to digest"); and *sōn-* or *šōn-* "flow" (possibly from **xšaudna-*). Conversely *š* also replaces original *s*, for example, *šīr* "garlic" (cf. NPers., Kurdish *sīr*). There is also worth mentioning the initial *s-* in *sol(a)*, "salt," which is probably also from *š-* (cf. Parth. *šwryn* "salt[y]," NPers. *šūr*); one, however, cannot exclude the possibility of its original character (cf. Mid. Pers. *sōr*, Baḳtīārī, *sūr*, Balūčī *sōr*, Brahui *sōr*; see *Henning*, 1947, p. 55). Of more uncertain interpretation is *ša* "black," whose *š* may be from **sy* (cf. Sogd. *š'w* but Parth. *sy'w*, NPers. *sīāh*), and *řāšt* or *řāst* "right" (cf. Parth. *r'št* but NPers. *rāst*, Kurdish *řāst*). A similar situation is seen in the language of those Armenians of Dersim who belong to the so-called Mirak'ian tribe, in which Armenian *š* has become *s*, for instance, *sun* "dog" < *šun* and *us* "late" < *uš*. In this dialect Armenian *j*, *č*, *c'* have become *j*, *c*, *c'* (e.g., *jur* "water" < *jur*, *cut* "chicken" < *čut*, and *c'or* "dry" < *č'or*).

In the dialect of northern Dersim the voiceless and voiced stops *k-*, *g-* are sometimes palatalized in initial position, for instance, *čē* or *kē*, *kaya* "house, home" (cf. NPers. *kada*, Ṭālešī *ka*), *čanā*, *čayna*, *čēnak'* or *k'aynak'* "girl, maiden" (cf. Av. *kainiiā-*, Mid. Pers. *kanīg*), and *jī* "excrement" (from Mlr. **gūh*, cf. Pers. *goh*, Kurdish *gū*).

Morphology

Nouns and pronouns: Two grammatical genders are clearly distinguished in substantives, adjectives, pronouns, and verbal forms. The nominative singular masculine is unmarked; the feminine usually takes the ending short unstressed *-i*. The plural endings are *-(ā)n*, *-ī*, and *-ē* for both genders. There are two cases, direct and oblique, which are distinguished in the singular: masculine *-ī/-Ø*, feminine *-ē/-i/-Ø*, but not in the plural.

The *ežāfa* is masculine singular *-ē/*, *-ō/*, *-dē/*, *-di/*, *-dō* and feminine singular *-(y)ā*, *-dā(y)*. The plural form for both genders is usually *-ē*, as in *nē p'ōstālē min* "these my shoes."

The two cases are distinguished in the personal pronouns, as well. In addition, the third person pronouns have a possessive form derived from Old Iranian **haca* "from" plus the oblique form of the pronoun.

To be compared with the possessive forms are Kurdish *žē*, Aftarī *jūn*, Ṭākistānī *jā*, *janā*, Ṭālešī *čay*, *čavōn*, Semnāni masc. *žo*, fem. *žin*, and the like.

Verbs: The verbal system is based on two stems, present and past, which correspond to the older present stem and past (passive) participle. The present tense is formed from the present stem plus the formant *-an-/*(*-in-*) derived from the Old Iranian present participle in **ant(a)-* (cf. Pers. *-anda*) for instance, *barm-an-* "weep, cry" (Parth. *bram-*). If the stem ends in *r* this is assimilated to the following *r*: *kar-* but *kan-an-* "do," **yar-* but *yan-n-* "come." The present stem without *-an-* occurs in the subjunctive (aorist) and imperative, for instance, *karō* "may he be." Some verbs take the preverb *bi-* in the subjunctive and imperative, for instance, *bērī* "come!" The imperfect is made from the present stem plus the suffix *-ānī* or *-inī* without personal endings, for example, *ti āgayrā-ynī* "you were walking."

The endings of the present tense (gender marked only in the singular) are:

	Singular	Plural
1.	<i>-ān</i> , <i>-ōn</i> , <i>-in</i>	<i>-īma</i> , <i>-ēma</i>
2. masc.	<i>-ē</i>	<i>-ē</i>
fem.	<i>-ā</i>	
3. masc.	<i>-ō</i>	<i>-ē</i>
fem.	<i>-ā</i>	

The endings of the past tense are regular. Occasionally the feminine third-person singular of intransitive verbs takes the feminine ending *-i* (masc. *-Ø*). The past tense of the transitive verbs takes the so-called "(split) ergative" construction, in which the (logical) direct object is in the direct case and the agent in the oblique case, for example, *t'ō az ašt-ā(n)* "you have left me," literally, "by-you I left-am" (cf. Kurmānjī *ta az kuštīm* "you have killed me").

A secondary (regular) conjugation is formed by affixing *-ā-* to the present stem, past stem *-āy-*, for example, *řāmā* "he ran away."

The passive of transitive verbs is expressed either by periphrastic constructions or by a secondary conjugation (as in Gūrānī and Mokrī Kurdish) formed with the passive morpheme *-ya-*: present stem in *-(y)ēn-*, past stem in *-(i)yā-*. This passive is conjugated as an intransitive verb and is used only when the agent is not expressed or is unknown.

Both the infinitive and the active (present!) participle are formed from the past stem. The infinitive ends in *-īš* from Middle Iranian *-išn* (only exceptionally used with past stems) and the participle in *-ōγ*, *-ōx*, probably borrowed from the Armenian suffix for the noun of agent *-oi/-oγ*, as intervocalic *k* does not become *x* or *γ* in Dimli

(cf. Asatrian, 1987, p. 160). Examples or the infinitive: *āmāyīš* "to come" (cf. Mid. Pers. *āmadišn*), *kardīš* "to do," *řāmāyīš* "to run away," *řōtiš* "to sell," *wandīš* "to read," *wātīš* "to say." Examples of the present participle: *řāmāyōx* "runner," *řōtōx* "seller," *vandōy*, "vendor," *kardōy* "doer, maker," *wandōy* "reader."

A characteristic feature of Dimlī is the use of postposition *-rī*, *-rā* to form the ablative, as in *harzanī -rī* "from Harzand" (cf. Kurdish where *-rā* expresses the instrumental).

Linguistic position of Dimlī.

After their migration in the Middle Ages, for almost a millennium the Dimlīs had no direct contact with their closest linguistic relatives. Nevertheless, their language has preserved numerous isoglosses with the dialects of the southern Caspian region, and its place in the Caspian dialect group of Northwest Iranian is clear. The Caspian dialects comprise Ṭālešī, Harzan(d)ī, Gūrānī, Gilakī, Māzandarānī, and some dialects in Tātī-speaking areas and in the area around Semnān. Historically the Caspian dialects belong to the "Northwest Iranian group of languages" and are related to Parthian (see Windfuhr). The isoglosses are of historical phonetic, morphological, and lexical order.

The typically North Iranian and Northwest Iranian phonetic features found in Dimlī include the developments of Indo-European **k* and (Indo-Iranian) **ts* to **s*, **k*w to **sp*, **g*(*h*) to **z*, **dw*- to *b*- and the preservation of **θr* from Indo-European **tr*. Examples of **s* from Indo-European **k* and Indo-Iranian **ts* include *sařa* "year" (cf. Parth. *srd*, Pers. *sāl*), *pas* (cf. Av. *pasu*-), *dis* or *dus* "kind, form" (cf. Mid. Pers. *dēs*), *māsī* "fish" (cf. Skt. *matsya*-, Av. *masiia*-, Pers. *māhi*). Examples of **-sp*- from Indo-European **k*w include *aspār* "horseman" (OIr. **aspa-bāra*-, cf. OPers. *asa-bāra*, Pers. *savār*, Kurdish *siyār*), *āspij/ža* "louse" (cf. Av. **spiš*-, Pers. *šepes*). Examples of **z* from Indo-European **g*(*h*) include *zāmā* "son-in-law" (cf. Ṭālešī *zāmā*, Kurdish *zawā*, Pers. *dāmād*), *zān*- "know" (cf. Av. *zanā*-, Pers. *dān*-), *zařn* "gold" (cf. Av. *zaraniia*-, Pers. *zarr*); *az* "I" (cf. Av. *azəm*), *dēs* and *dēs* "wall" (cf. Av. *daēza*-), *barz* "high" (cf. Av. *bərəzařt*-, Pers. *boland*). Examples of *b*- from Old Iranian **dw*- include *bar* "door" (Parth. *br*, but Pers. *dar*), *bīn* "other, this" (cf. Parth. *byd*, but Mid. Pers. *did*, Pers. *dīgar*). Old Iranian **θr* further became **hr*, which in initial position acquired a supporting vowel in the modern languages, as in *hīra/ē/i* "three" (cf. Parth. *hry*, Av. *θrāiīō*, versus Pers. *se* <**çaiiah*), but between vowels became *r*, for instance, *mār(i)* "mother" (cf. Av. *māθrō*, gen. of *mātar*-), *āwrā* "pregnant [animal]" (cf. Av. *apuθrā*- < **ā-puθra*-, but Kurdish *āvis*, Pers. *ābestan* < **āpuçā*-).

Other typical early Northwest Iranian phonetic features include: Preservation in initial position of Old Iranian **č* and **j* (as *č* or *j* [dz]), which in other positions became *č* and *ž* or *z*, respectively, for example, **č* : *či* "what" (cf. Pers. *če*), *čarx* "wheel"; *pōnj* or *pōnj* "five" (cf. Pers. *panj*), *řōj* "day" (cf. Av. *raocah*-, Pers. *rūz*), *vāj*- "say" (cf. Parth. *wāž*-), (*a*)*žer* "downward, below" (cf. Kurdish *žer*, Pers. *zīr*); (*a*)*žor*

"upward, above" (cf. Kurdish *žor*, Mid. Pers. *azabar*); *lōjina* "flue, aperture" (cf. Mid. Pers. *rōzan*); *jana* or *jiina* "woman, wife" (cf. Av. *jaini*-, Kurdish *žin*, Pers. *zan*), *daž/z* "ache, pain" (from OIr. **dajī*-?).

Dimlī *gōn(i)* "blood" corresponds exactly to Parthian *gwxn*, the relation of which to Old Iranian **wahuni*- (Gūrānī *winī*, *wun*, Pers. *kūn* = Kurdish, all from **xwaun*-, a transformation of OIr. **wahuni*-) is uncertain.

The phonetic isoglosses of Dimlī in modern times overlap to varying degree with those of the Caspian dialects, Kurdish, Persian, the Central dialects (q.v.), and the like (see Henning, 1954, pp. 174-76; Windfuhr). The most characteristic are the following. Initial **x*- became *h*- or was lost, as in Gūrānī, for example Old Iranian initial **x*- became *h*- or was lost, as in *har* "donkey" (Av. *xara*-, Gūrānī, Lorī *har*, versus Kurdish *k'ar*, Pers. *kar*, etc.), *yānī* "spring, well" for **hānī* (Mid. Pers. and Parth. *xānīg*, Gūrānī *hāna*, versus Kurdish *kānī*). Initial **xw*- became *w*-, as in the Kandūlāyī dialect of Gūrānī, for example, *wala* "ash" (versus Kurdish *xwalī* "soil"), *wā(y)* "sister" (versus Pers. *k'āhar*), *war*- "eat" (versus Pers. *kordan*). Initial **fr*- became **hr*-, which either received a supporting vowel, as in *harā* "wide, far" (versus Pers. *farāk*), or became *ř*-, as in *řōtiš* "sell" (also in the Central dialects, versus Pers. *forūkt*).

Survey of typical phonetic developments.

Dimlī has preserved the Middle Iranian *majhūl* vowels *ō*, *ē* (cf. *gōs/š* "ear," *bō(y)* "smell," *gēs* "hair," etc.). The corresponding diphthongs are secondary, however; *au* is from older **-aw*-, **-ap*-, **-ab*-, **-ag*-, or **-af*-, whereas *ai* is the result of phonetic combinatory changes.

The Old Iranian voiceless stops **p*, **t*, **k* remained in initial position or became the apirates *p'*, *t'*, *k'*; **t* and **k* also remained after *s* and *š*, but became *d* and *g* after *r*. Examples of **p* include *pas* "lamb, ram" (see above) and *p'za* "belly" (cf. Av. **pāzah*- "chest," Parth. *p'z'h* "in front"). Examples of **t* include *t'au* "fever" (cf. Pers. *tab*), *t'ars* "fear" (Cf. Pers. *tars*), *k'ard(i)* "knife" (cf. Pers. *kārd*), *p'ōrd* "bridge" (also *p'ird* influenced by Kurdish; cf. Kormānjī *p'ir*, Southern Kurdish *pird*; Pers. *pol*); *āstik*, *āsta* "bone" (cf. Av. *ast*-); *āstāra* "star" (cf. Pers. *setāra*). Examples of **k* include *k'ar* "work" (cf. Pers. *kār*); *čē*, *kaya* "home" (see above); *kūtik* "dog" (cf. Sogd. *kwti* /*akuti*/, Oss. *kuj*, Kurdish *kūč/čik*, etc.), *hūs/šk* "dry" (see above), *varg* "wolf" (cf. Av. *vārka*-, Pers. *gorg*); exceptionally *k* remained in *hāk* "egg" (Fārs dialects *hāg*, *Ḳūrī xeik*).

Between vowels **p* became *-u/-w-*, and **t* became *y* or was lost. Examples of **p* include *āu* "water" (cf. Pers. *āb*); *āwrā* "pregnant" (see above); *šau* "night" (cf. Pers. *šab*); *ārya*, *āyra* "mill" (from OIr. **ār-θry*-? cf. Kurdish *āš*, NPers. *ās-yāb* < **āç*-); *kawtiš* "fall down" (cf. Mid. Pers. *kaft*). Examples of **t* include *čē*, *kaya* "house" (from **kata*-, see above) and *wā(y)* "wind" (cf. NPers. *bād*). Exceptionally we find *d*, as in *jidā* "separated, different" (cf. Kurdish *jihe*, Pers. *jodā*). Note the secondary *-t*- in the group *sr* > *str* in *astirī*, *ištrī* "horn," as in Kurdish *strī*, from Old Iranian **srū*-.

The Old Iranian voiced stops **b* and **d* are preserved only in initial position, **g* in initial position and in the group **rg*. The group **rd* became *ř*. Between vowels the voiced stops were mostly lost. On the palatalization of *g* to

j, see above. Examples of **b*- include *bō(y)* "smell" (cf. Pers. *bū*), *biz/ža* "goat" (cf. Pers. *boz*), *b(i)raw(i)* "eyelash" (<**bruwa*-; cf. Pers. *abrū*), *aspār* "horseman" (OIr. **aspa-bāra*-). Examples of **d* include *darg* "long" (cf. Av. *darəya*-, Pers. *dīr*), *pāi* "foot" (cf. Av. *pā*-, Pers. *pā*), *saŋa* (see above), *var(a)* or *val(a)* "neck" (but NPers. *gaŋu*, Baktīrī *gyēl*, Māzandarāni and Gilakī *gēl*); *zaŋa* "heart" (cf. Av. *zərəžaiia*-, but Gūrāni *zil*, Pers. *deh*), *gara* or *gaŋa* "complaint" (but Pers. *gela*, Kurdish *gīlī*), *k'ōl(i)* "hornless (goat)" (from OIr. **kŋdu*-?). It should be noted that Dimlī words with *-i*- before *r/l*, as in *ādir* "fire," *mīl* "neck," *vīl* "flower," are likely to be loanwords from other Iranian dialects (cf. *mol* and *vel* in Fārs dialects). Examples of **g*- include *gōs/š* "ear" (cf. Pers. *gūš*), *gā(w)* "cow" (cf. Pers. *gāv*), but *jī* or *gī* "excrement" (see above); *darg* "long" (see above); *ŋau* "swift" (cf. Av. **raŋu*-).

The Old Iranian spirants, **f*, **θ*, **x*, developed variously. The **f* was lost in the cluster **-ft-* in *s/šit* "milk" (cf. Parth. *šyft*). On **fr*, see above. The group **-θn-* became *-sn-* in *ārāsna*, *ārisna* "elbow" (cf. Avestan *araθni*-, but OPers. *arašni*-, Pers. *araš*). Similarly **x* was lost in the cluster **xš-*, as in *šau* "night" (see above), but remained in words such as *čarxx* (from Persian?). Old initial **x-* and **xw-*, see above.

On Old Iranian **s* and **z*, as well as the interchange of *s-* and *š*, see above. The Old Iranian groups **-st-*, **-sn-*, and **-sr-* are preserved (on **sp*, see above), as in *āšnāwi* "swimming" (versus Pers. *šeŋā*); *hasr(i)* "tear" (cf. Av. *asru*-, Pers. *ašk* from **asruka*-), *askaft* "cave" (from **skāfta*-, versus Pers. *šekāft*). Old Iranian **š* remained in Dimlī, as opposed to Kurdish, where intervocalic *š* regularly became *h*. Example include *goš* or *gōs* "ear" (Kurdish *guh*), *šaš* "six" (= Pers.), *pāšna* "heel" (= Pers., but Kurdish *pa(h)nī*), *pānušna*, *rōš/s(a)yā* "light, illumination" (cf. Pers. *rowšanā* 'ī, but Kurdish *rō(h)nāyī*), *tayšan* "thirsty" (cf. Pers. *tešna*, but Kurdish *t'ī(h)n*).

Old Iranian **y*- became *j*-, as in Persian, but **w* became *v* (rather than *b-* or *g-*, as in Kurdish, Persian, etc.). Examples of **y* include *ŋau* or *jau* "barley" (cf. Av. *yauua*-, Pers. *jou*, Kurdish *ja*, but Gūrāni *yaw*, *yaya*), *ŋidā* (see above). Examples of **w* include *vazd* (cf. Av. *vazdah*-, but Kurdish *baz*), *vayšān* or *vaysān* "hungry" (but Kurdish *birčī*, Pers. *gošna* for *gorosna*), *vāris* "rain" (but Pers. *bāreš*), *vā(y)* (see above), *vayva* "bride" (cf. Kurdish *būk*, Judeo-Pers. *bayōg*), *varg* "wolf" (see above), *vinī* "lose, waste" (cf. Mid. Pers. *wanī*), *vāz-* "run" (cf. Pers. *vazīdan* "to blow" of the wind), *vāš/s* "grass" (cf. Parth. *wš*, Av. *vāstra*-? "fodder"). Where *b-* occurs instead of *v-* it may be assumed to be a borrowing from Kurdish or Persian, for instance, *bar* "stone" (cf. Kurdish, Lorī *bard*) and *gumān* "doubt, surmise" and *guna* "sin" from New Persian via Kurdish.

Old Iranian **m* was preserved in all positions in Dimlī but not in Kurdish, where it became *v* between vowels; examples include *maḡwā* "fruit" (cf. Pers. *mīva*), *dām(i)* "trap" (Pers. *dām*, but Kurdish *dāw*), *āmōr* "counting" (cf. Pers. *āmār*), *ām(i)nān* "summer" (cf. Mid. Pers. *hāmīn*, but Kurdish *hāvīn*), (*h*)*arma(y)*

"shoulder, forearm" (cf. Av. *arəma*-), *mīr* "dough" (cf. Pers./Ar. *kamīr*, but Kurdish *havīr*).

Morphological isoglosses.

The most important morphological isoglosses which link Dimlī with the Caspian dialects are the pronominal possessive forms from **hača* plus the pronoun and the formation of the present indicative from the old present participle in **-ant(a)*-. The past stem of the secondary conjugation ends in *-ā* from **-ād*, as in Parthian. Exclusive to Dimlī are the infinitive ending *-š* from **-išn* and the ablative use of postposition *-rī/ā* (*Asatrian*, 1990, p. 162; *idem*, 1992c, p. 26).

Lexical isoglosses.

These isoglosses include Old Iranian **arma*- "forearm" (Dimlī (*h*)*arma(y)*, Tālešī *ām*, cf. Oss. *ārm*, versus **bāzu*- in Pers. *bāzū*, etc.); Middle Persian *āyišm* "moon" (Dimlī *āš/smā*, *āsmi*, Tatī *ušmā*, Tālešī *ovšim*, Harzanī *ošma*); Dimlī *baurān* "dove" (Oss. *bālon* "domestic dove"; cf. Lithuanian *balañdis* "dove"); Old Iranian **bram*- "weep, cry" (Parth. *bram*-, Dimlī *barm*-, Māzandarāni *barm*-, Harzanī *beram* "weeping," Tālešī *bāme*, Tātī *berām*, Gilakī *barmā*, Aftarī *burme*; cf. in the Central dialects Nā'īnī *biremba*; versus Pers. *gerya*, etc.). Old Iranian **kanya*- "woman, girl" (Dimlī *k'aynak*?, *čanā*, Harzanī *kīna*, Tālešī *kīna*, Tatī *kīna*, Galīnqaya *kīna*, *čina*, versus Pers. *kāna*; marginal lexeme in Pers. *kanāz* and Kurdish *kinik*); Old Iranian **kata*- "home, house" (Dimlī *kaya*, *čē*, Tālešī *ka*, Gūrāni *ka*, Tatī *kā*, Galīnqaya *kar*, Harzanī *kar*, *čār*, Aftarī *kiye*; cf. in the Central dialects Kūnsārī *kī(y)a*, Nā'īnī *kiya*; marginal lexeme in Pers. *kade* and Kurdish *kadī kirin* "to domesticate (animals)"); Old Iranian **ragu*- "quick, swift" (Parth. *ray*, Dimlī *ŋau*, Harzanī *rav*, Tālešī *ra*, Tatī *rav*, Semnāni *rayk*, cf. Oss. *rāw*, *rog* "light," versus Pers. *zūd*); Old Iranian **uz-ayara*- "yesterday" (Av. *uzaiara*- "afternoon," Dimlī *vīžer(i)*, *vīžer*, Gūrāni *uzera*, Harzanī, Tātī *zīr*, Tākistāni, Tālešī *azīra*, Aftarī *yezze*, versus Pers. *dī-rūz*); Old Iranian **waxš*- "burn" (Parth. *wxšyng* "blazing," Dimlī *vaš* or *viš*-, Harzanī *vaš*-, Tālešī *vaš*-, Tatī *vaš*-, versus **sauc*- in Pers. *sūktan*, etc.); Old Iranian and common Northwest Middle Iranian **xšwipta*- "milk" (Av. *xšwipta*-, Parth. *šift*, Dimlī *š/sit*, Gūrāni *šit*, *šifita*, Tālešī *šit*, Harzanī, Aftarī *šet*, Tātī *še(r)t*, versus Pers., Kurdish *šīr* < **xšīra*-); Old Iranian **upa-sar(a)daka*- "spring(time)" (Mid. Pers. *ābsālān*, Dimlī *ūsāř(ō)*, *vazārī*, Tālešī *āvāsōr*, Harzanī *āvāsōr*, classical Pers. *ābsālān*); Avestan *vazdah*- "fat" (Dimlī *vazd* "fat, oil"; cf. Kurdish *baz*); and Parthian *wāš* "fodder" (Dimlī *vāš/s*, Tālešī, Māzandarāni *vāš*, Aftarī *vāšt*, Semnāni *voš*, versus Parthian *gwyw*, Pers., Kurdish *giyāh*, *gīhā*). Also to be noted is Dimlī *řiz*, *řēs* "rice" (**wřizna*-; cf. Sogd. *ryz*-, versus Pers., Kurdish, etc., *berenj* < **wřinza*-). Relatives of the negative particle Dimlī *činyō/ā* "no, not" are found in Harzanī *čini(ya)* and Āzarī *čīnī*.

Words found only in Dimlī include *angāz*, *hangāz* "plough handle" (< **han-gāza*- < **gāza*- "take, accept" found in Sogd. *ptyz*-, Khotanese *pajāys*-, etc.; it cannot be from Armenian; see *Vahman and Asatrian*, p. 272); *āz* "generation, offspring" (Man. Mid. Pers. *āzn(ān)*, Arm. lw. < Parth. *azn* "people, generation," *azniw* "noble"); *āz(i)* "branch" (Mid. Pers. *azg*, Arm. loanword from Parthian

azg "race, kind, nation"); *ask(i)* "goat" (Avestan *aza-*, Mid. Pers. *az(ag)*; different from Kurdish *āsk* "deer" from **āsuka-*, cf. Mid. Pers. *āhūg*, Pers. *āhū*); *gauš* "weak, coward, greedy" and *gaušakay* "weakness, cowardice" (possibly related to Sogd. *γβs-* "to be fatigued"); *haw(i)* or *hiw(i)* "laughter," *hawāyīš* present stem *hwīn-* "to laugh" (cf. Oss. *xūdlŋ*); *kay* "play, game" (Mid. Pers. *kadag* "game, joke," Sogd. *k'rk-*, Arm. lw. <Parth. *katak* "joke"; cf. *Jowšaqānī koy* "game"); *sīr-*, in present stem *sīn(a)n-* "I love" (< OIr. **sīra-*; cf. Av. *sīra-* "beautiful," Sogd. *šyr'kk* "good," Parth. *šīr-gāmag* "friend"; probably not from Arm. *sēr*, *sir-* "love"; see Asatrian, 1987, pp. 166-67); and *vistiš* and *fināyīš* (or *finā-*) "to throw," *fināyīš* "to be thrown" (Mid. Pers. *wīstan* "to shoot," present stem from **wīd-na-* with *fā-vistiš* "to spread, lay, put" (Galīnqaya *fest-, fesn-* "to throw, spread"), cf. Lorī *bīstan* "to put down, to cast a foal" (before time).

Dimlī words without clear Iranian etymologies include *dījn(i)* or *dižn(i)* "rain" (< OIr. **danja-*? cf. IE **dheng* "o-"); for "rain" *vāris*, *vārān* and Turkish *yāğmür* are also used in Dimlī.

Of the numerous borrowings from Armenian (exceeding perhaps those from Kurdish or even Turkish) the following may be mentioned: *aks/c'īg* "woman, girl," *āvilik* "broom," *bōč*, *pōč* "tail," *būjūr* "small," *gāb* "Rheum L.," *hārs* "bride," *hēsān* "whetstone," *čirt'ān* "waterpipe," *gōjāg(i)* "button," *gōm(a)* "cattle shed," *hāst* "hard, rigid," *hāgōs(i)* "furrow," *hīm* "root, base," *hēj* "cross" (Arm. *xac*'), *hōllik* "hut, shack," *hūrāk'* "hatchet, ax," *jāy/x(i)* "wire mesh," *k'a/irōn* "beam, girder," *kāl* "thrashing floor," *kālān(i)* "scabbard, sheath," *k'alandī* "scythe," *kiray* "lime," *kirya*, *kirē* "Sunday," *kiřik* "neck," *kōra/ēk* "a kind of lentil," *k'ušna/i* "rye," *ōzōr* "branch," *pāč* "pod, grain," *p'anjār* "vegetable," *p'ūrt* "wool," *sāwār* "pearl barley, spelt," *sēmiga* "threshold," *sūnk/g* "mushroom," *xēy(ō)*, *xīnt'* "mad, insane," *xōr* "deep," *xōnj*, *xōz* "pig," *zīl(ik)* "sprout."

Literature in Dimlī

The earliest surviving literary works in the Dimlī language are two poems with identical titles, *Mawlūd* (Genesis), dating from the late 19th and early 20th centuries. The earlier, consisting of 756 eleven-syllable verses, is by Malā Ahmedē Kāsī, the other by 'Otmān Efendi, mufti of Siverek. There is also a minstrel tradition going back to the mediæval period; a number of Dimlī bards have composed both in their mother tongue and in Turkish, for example, Daymī, Dāvūt Solārī, Pīr Solfān, 'Alī-Akbar Čičak, Yāvūz Tōp, Arif Sāg, Sulaymān Yildiz, and Rahmī Sāltok (*Zilfi*, p. 6). Nevertheless, Dimlī has attained genuine literary status only in recent decades, owing to the activities of a number of writers, poets, and political leaders (e.g., Eulbekir Pamukçu, Ališan Karsan, Hesên Dewran, Zilfi, Malmisanic, K. Astare, Reme Bir, Hesên Uşên, Heyder, Uşkan), who now live abroad, mainly in western Europe. At present numerous newspapers, magazines, and bulletins are being published in Dimlī (e.g., *Piya* [formerly *Ayre*], *Raştiye*, *Ware*, *Raya Zazaistani*), and the number is increasing.

Bibliography:

- A. Abeghian, *Der armenische Volksglaube* Leipzig, 1899.
- N. Adontz, *Towards the Solution of the Armenian Question* London, 1920.
- Andranik, *Tersim* (Dersim), Tblisi, 1900.
- G. S. Asatrian, "O žbrate i sestre zagrobnoj žizniž v religioznych verovaniyakh ezidov" ("The brothers and sisters of the afterlife" in the religious beliefs of the Yazidis), *Strany i narody Blizhnego i Srednego Vostoka* [Yerevan] 13, 1985, pp. 262-71.
- idem, "Yazyk zaza i armyanskiĭ (The Zāzā language and Armenian), *Patma-banasirakan Handes* [Yerevan] 1, 1987, pp. 159-71.
- idem, "Eshche raz o meste zaza v sisteme iranskikh yazykov (Zametki po novoiranskoĭ dialektologii)" (More on the place of Zāzā among the Iranian languages [Notes on New Iranian dialectology]), *Patma-banasirakan Handes* 4, 1990, pp. 154-63.
- idem, "Unutulmuş bir halk. Zazalar," *Raştiye* 4 (Paris), 1991, pp. 5-12.
- idem, "Nekotorye voprosy traditsionnogo miro-vozzreniya zaza" (Some questions concerning the traditional Zāzā cosmology), *Traditsionnoe mirovozzreniya u narodov Perednei Azii*, Moscow, 1, 1992a, pp. 102-10, 210-12.
- idem, "Zazaların ulusal dünya görüşü," *Raştiye* 5, 1992b, pp. 6-9.
- idem, "Zaza dilinin iran dilleri sistemindeki yeri," *Raştiye*, 7, 1992c, pp. 12-18.
- idem, "Zaza zhoğovurda," *Azatamart* 3, 1993, p. 7.
- idem and N. Kh. Gevorgian, "Zaza Miscellany. Notes on Some Religious Customs and Institutions," in A Green Leaf. Papers in Honour of Prof. Jes P. Asmussen, *Acta Iranica* 28, Leiden, 1988, pp. 499-508.
- J. Blau, "Gurānī et Zāzā," in R. Schmitt, ed., *Compendium Linguarum Iranicarum*, Wiesbaden, 1989, pp. 336-40.
- M. van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State. On the Social and Political Organization of Kurdistan*, Rijswijk, the Netherlands, 1978.
- idem, "Religion in Kurdistan," *Kurdish Times* 4/1-2, 1991, pp. 5-24.
- R. L. Cabolov, "Zamechaniya o vokalizme zaza" (Remarks on Zāzā system of vowels), in M.N. Bogolyubov et al., eds., *Iranskoje yazy-koznanie. Ezhegodnik 1981* (Iranian linguistics), Moscow, 1985, pp. 65-70.
- N. Dersimī, *Kurdistan tarihinde Dersim*, Aleppo, 1952. G.S. Erevanian, *Patmut'īwn ē'arsanjaki hayoc*, Beirut, 1956.
- V. Fontanier, *Voyages en Orient*, Paris, 1829. H. H. Gasparian, "Dersim (Patma-azgagrakan aknark)," *Patma-banasirakan handes* 2, 1979, pp. 195-210.
- K. Hadank, *Kurdisch-persische Forschungen von O. Mann Abt. 3* (Nordwestiranisch) IV. Mundarten der Zāzā, hauptsächlich aus Siwerek und Kor, Berlin, 1932.
- G. Halajian, *Dersimi hayeri azgagrut'yun* pt. 1, Yerevan, 1973.
- idem, *Dersimi azgagrakan nyut'er*, pt. 5 (a collection of valuable ethnographic materials on Dersim and its population, kept in the archive of the Institute of Archeology and Ethnography of the Academy of Sciences, Republic of Armenia).
- S. Haykuni, "Dersim," *Ararat* (Valaršapat) 2-3, 1896, pp. 84-87, 132-34.
- W. B. Henning, "Two Manichaean Texts with an Excursus on the Parthian ending -ēndēh," *BSO(A)S* 12, 1947, pt. 1, pp. 39-66.
- idem, "The Ancient Language of Azerbaijan," *TPS*, 1954, pp. 157-77.
- P. Lerch, "Forschungen über die Kurden und die iranischen Nordchaldäer 1," *St. Petersburg*, 1857.
- D. N. MacKenzie, "Kurmandzhi, kurdi, gurani," in *Narody Azii i Afriki* (Moscow) 1, 1963, pp. 162-70.
- Malmisanic, *Zazaca-Türkçe sözlük*, Uppsala, 1987.
- idem, *Herakleitos*, Uppsala, 1988 (a selection of Dimlī poetry).
- idem, "Dimlī ve kurmançî lehcelerinin köyere göre dağılımı I, II, III," *Berham* (Stockholm) 2, 1988, pp. 8-17; 3, pp. 62-67; 4, pp. 53-56.
- V. Minorsky, *La domination des daïlamites*, Paris, 1932.
- idem, "The Gurān," *BSO(A)S* 11/1, 1943, pp. 75-103.
- idem, *Studies in Caucasian History*, London, 1953.
- idem, "L'ouvrage de Markwart sur l'Arménie méridionale," *REA, N.S.*, 2, 1965, pp. 143-64.
- A. Mkrtē'ian, "Dmīkner," in G. A. Alaneanc', ed., *Lumay, grakan handēs, girk' B*, Tblisi, 1898, pp. 49-58.
- L. Molyneux-Seel, "A Journey in Dersim," *The Geographical Journal* 44, 1914, pp. 49-68.
- K. E. Müller, *Kultuhistorische Studien zur Genese pseudoislamischer Sektengebilde in Vorderasien*, Studien zur Kulturkunde 22, Wiesbaden, 1967.
- S. Şaljian, "Dmīknerə ev nranc' aršavank'nerə depi Hayastan," *Telekagir SSRM GA Haykakan Filiali* (Yerevan) 5-6, 1941, pp. 107-15.
- F. Spiegel, *Erānische Altertumskunde* 3 vols., Leipzig, 1871-73.
- N. Talawarian, *K'ristoneakan botok'akanu'ean ew gazalpaşneru atandin cnundo* Constantinople, 1914.
- R. Tēr Minasean, *Hay yelap'oxakani mə hisutakner III Taroni aşxarh* (1906), Beirut, 1974.
- S. Trowbridge, "The Alevi, or Deifiers of Ali," *Harvard Theological Review* 2, 1909, pp. 340-53.
- F. Vahman and G. S. Asatrian, "Gleanings from Zāzā Vocabulary," in *Iranica Varia. Papers in Honour of Prof. E. Yarshater*, ed. D. Amin and M. Kasheff, Leiden, *Acta Iranica* 30, 1990, pp. 267-75.
- G. Windfuhr, "New West Iranian," in R. Schmitt, ed., *Compendium Linguarum Iranicarum*, Wiesbaden, 1989, pp. 251-62.
- K. N. Yuzbashian, "Deylamity v 'Provestivovaniĭ' Aristakesa Lastivertsi" (Deylamites in the history of Aristakes of Lastivert), *Palestinskiĭ sbornik* 7/70, 1962, pp. 146-51.
- Zilfi, *Lawikē Pir Sulţanj*, Berlin, 1989.

THE POSITION OF ZAZAKI AMONG WEST IRANIAN LANGUAGES

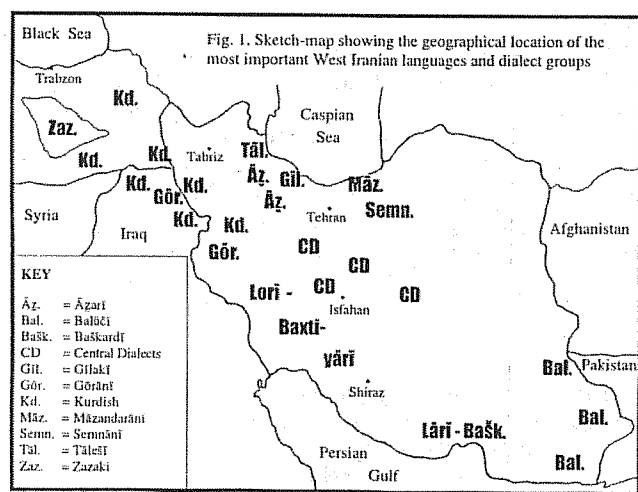
Ludwig Paul

Zazaki is a West Iranian language spoken in Southeast Anatolia, northwest to the Kurdish-speaking regions, by approx. 2 Mio. Since the beginning of the 20th century Zazaki has been accepted as a language of its own among linguists¹, and not any longer merely as a Kurdish dialect. Nevertheless until recently the Zaza people were generally held to be Kurds speaking a special dialect of Kurdish. Due to the oppressive minority and language policy of the Republic of Turkey, until 15 years ago there existed practically no indigenous Zazaki written literature, and so no means by which the Zaza people could find out anything about their own language and cultural identity².

Only after the military *coup d'état* of 1980 and the following emigration of Turkish leftists, many of them Kurds, to countries of Western Europe the publication in Zazaki started in the exile - then still under the label „Kurdish dialect“. In 1984 AYRE („mill“), the first exclusive Zazaki journal, was published by the pioneer of Zaza nationalism Ebubekir Pamukçu (d. 1993). Considered an outsider among the Zaza, or even a „Turkish agent“ trying to split off the Zaza from their Kurdish sister people, Pamukçu finally saw some fruits of his labour when in the early 90ies a stronger awareness of an own cultural identity started gaining a foothold among the speakers of Zazaki. At present the further development of Zazaki language and culture is endangered by the Turkish policy of „purifying“ Eastern Anatolia of its indigenous Kurdish and Zaza population, as well as by the long-standing process of forced and unforced assimilation (to Turkish and Kurdish). As moreover there is even religious and political discord among the Zaza, it is far from certain whether the „making of the Zaza nation“ will reach a successful conclusion.

Although the history of Zazaki studies is already 140 years old, we still lack a comprehensive grammar of even one of its dialects, and a reliable survey of its dialectology³. During the last four years I have, preparing my PhD thesis, which is intended to supply this want. In what follows, I will first give an outline of the historical phonology of Zazaki, and then sketch a couple of its morphological features -with the aim, in both cases to determine more precisely than has been done hitherto the position of Zazaki among West Iranian languages and dialects. First attempts at achieving this aim have been made by Vahman and Asatrian recently⁴.

The West Iranian languages and dialects are generally divided into a Southern and a Northern group. Already in the Old Iranian period the sound system of Old Persian (OP), the language of the Royal Achaemenian Court centered in Southern Iran, showed specific historical changes opposing it to the more conservative Avestan language (Av.) spoken at about the same time. In the Middle Iranian period this division became more distinct as Middle Persian (MP), the successor to Old Persian spoken in southern Iran, showed further sound changes not shared by the still more conservative northern Parthian (Pth.). Most of the dialectal distinctions attested in Old and Middle West Iranian, and some more in addition, are found in modern West Iranian languages and dialects as well. Although there are a couple of well-defined phonetic laws separating the southwest from the northwest, it must be said that there is, in all historical stages, a varying amount of interdialectal borrowing which blurs the picture; furthermore, due to migrations in all periods, the SW/NW-distinction does not for all languages coincide with the geographical reality of today⁵. One major aim of this paper is to show that the NW/SW-distinction is not a clear-cut, but should rather be explained in terms of graduation, with each language attributed its position on a scale ranging from the „most north-western“ to the „most southwestern“. To facilitate comprehension of this study, a simplified list of the most important West Iranian languages and dialect groups is given below, together with the sketch of a map indicating their geographical location (fig. 1)⁶:

SW

NW

Persian

Caspian (Gilakī, Māzandarāni)

¹ See O. Mann, *Mundarten der Zaza, hauptsächlich aus Siverek und Kor* (Kurdisch-Persische Forschungen, Abt. III, Bd. IV), ed. K. Hadank, Berlin 1932, p. 18.

² „Zaza“ denotes the people, „Zazaki“ their language. There are other names for this language used by its speakers, e.g. „Dimli“ or „zonê mî“ (lit. „our language“), but „Zazaki“ seems to have gained widest acceptance in scientific publications.

³ The nearest thing to a comprehensive grammar of a single Zazaki dialect published so far is T. L. Todd's *A Grammar of Dimli (also known as Zaza)*, Ann Arbor (UMI) 1985.

⁴ F. Vahman and G. S. Asatrian, *Gleanings from Zāzā vocabulary, Iranica Varia*, Papers in honour of Ehsan Yarshater (= Acta Iranica 30), ed. J. Duchesne-Guillemin, Leiden 1990, pp. 267-275; and G. S. Asatrian, *Ešē raz o meste Zaza v sisteme iran'skix jazikov, Panna-banasirakan handēš 1990/4*, Erevan, pp. 154-163.

⁵ E.g. „northwestern“ Balūči is spoken in the SE, but „southwestern“ [N.]-Tāli in the NW

⁶ The NW/SW-dichotomy is also a simplification (and will be questioned below). The dialect grouping followed here corresponds in general to that proposed by P. Lecoq in his articles dealing with NWIr. dialects in R. Schmitt (ed.) *Compendium Linguarum Iranicarum* (Wiesbaden 1989) (=CLI). Some of the dialects groups are more or less geographical and by no means uniform (esp. the CD), nevertheless this grouping seems to be a justifiable compromise for the moment.

The linguistic material concerning the modern dialects in this paper is mainly (unless otherwise stated) taken from the following sources. *Caspian*: M. Pâyande-Langerüdi, *Farhang-e Gil va Daylam* (Teheran 1987); *Semnāni*: A. Christensen, *Contributions à la dialectologie iranienne II* (Copenhagen 1935); H. Homādoxt, *Giyeš-e Afari* (Teheran 1992); *Central D.*: A. Christensen, *Contributions à la dialectologie iranienne I* (Copenhagen 1930); O. Mann, *Die Mundarten von Klansār, Mahallāt, Natānz, Nāyīn, Sānmān, Sivānd und Sō-Kohriād* (Kurdisch-Persische Forschungen, Abt. III, Bd. I, ed. K. Hadank Berlin 1926); M. Moqaddam, *Giyešhā-ye Yafs va dāstānān va Tafreš* (Teheran 1949); *Tāleši*: B. V. Miller, *Talyšskij jazyk* (Moskau 1953); L. A. Pirejko, *Talyško-russkij slovar'* (Moskau 1976); G. Lazard, *Le dialecte Taleši de Māstle (Gilan)*, *Studia Iranica* 7/2, 1978, pp. 251-268; *Āzari*: E. Yarshater, *A grammar of Southern Tati dialects* (The Hague 1969); Y. Zokā, *Giyeš-e Keringān* (Teheran 1954), and *Giyeš-e Galin-gaya („Harzandi“)* (Teheran 1957); *Zazaki*: from my forthcoming PhD thesis; *Gōrāni*: D. N. MacKenzie, *The dialect of Avroman* (Kopenhagen 1966); *Kurdish*: D. N. MacKenzie, *Kurdish dialect studies I* (London 1961).

Lārī/Başkardī	Semnānī (with adjacent dialects: Sangesarī etc.)
Fārs dialects	Central dialects (CD)
Lorī-Baxtiyārī	Tāleši (Tāl.)
(Northern) Tātī	Āzarī (i.e. S-Tātī, Harzandī, Keringānī etc.)
	Zazaki (Zaz.)
	Gōrānī (Gōr.)
	Balūčī (Bal.)
	Kurdish (Kd.)

A glance at the oldest stratum of NW/SW-isoglosses attested already in *Old Iranian* shows unequivocally Zazaki belongs to the NW group (which indeed was never contested):

IE (Indo-European) **k/*g* > NW *s/z*, SW *θ (>h)/d*, cf.

Zaz. *des* „10“ ~ Av. *dasa*, OP (in Elam.) **daθa*, > MP *dah*)

Zaz. *zān-* „to know“ ~ Av. *-zān-*, OP *dānā-*

IE **kw/*gʷ* > NW *sp/zb*, SW *s/z*, cf.

Zaz. (dial. of Kulp) *espe* „dog“⁷ ~ „Median“ *spaka*, OP **saka* (> MP *sag*),

Zaz. *zīvān* „tongue“ ~ Av. *hizuuā-*, OP *hizān-*

IE **tr/*tl* > NW *θr (>hr)*, SW *ç (>s)*, cf.

Zaz. *hīre* (< **h[ʰ]rē*) „3“ ~ Av. *θritiia*, OP *çitiya*, both „3rd“

However not all languages figuring as NW in the lists given above behave in a straightforwardly “northwestern” way for all three phonetic changes. MacKenzie has shown that both Kurdish and Balūčī, although basically NW, regularly show the SW change **tr/*tl* > *s*⁸.

Coming now to the NW/SW-isoglosses attested in *Middle Western Iranian* but not yet in Old, the following four changes further confirm the NW character of Zazaki:

IE **d(h)w-* > NW *b-*, SW *d-* (Av. and OP still *dv-*), cf.

Zaz. *kē-ber* „(house-)door“ ~ Pth. *bar*, MP *dar*

IE **-tw-* > NW *-f/-w-*, SW *-h-* (Av. *-θβ-*, OP *-θv-*), cf.

Zaz. *čewres* “forty” ~ Pth. **čafarst*, MP *čehel*⁹

IE **k^{(v)pal}* > NW (*ǰ* >) *ž*, SW *z*¹⁰ (Av., OP: *č*), cf.

Zaz. *ǰoy* “from/of/him/her”¹¹ ~ Pth. *až*, MP *az* from”

IE **g^{(v)pal}* > NW (*ǰ* >) *ž*, SW *z* (Av., OP: *ǰ*), cf.

Zaz. *ǰin-ēk* „woman“ ~ Pth. *žan*, MP *zan*

Zaz. *arǰān* „cheap“ ~ Pth. *aržān*, MP *arzān*

As in the case of **tr/*tl* > *s* (see above), Kurdish and, maybe, Balūčī from are the only NW dialects which show the SW development **d(h)w* > *d*¹². For **k^{(v)pal} / *g^{(v)pal}* > NW (*ǰ* >) *ž*, SW *ž* (where Kd. and Bal. show NW *ž*), Zazaki (with the affricate *ǰ*) seems to have

⁷ Unless otherwise stated, „Zazaki“ means the dialect of Čermik-Siverek throughout this study. In most Zaz. dialects (except Kulp) „dog“ = *kuik*; Kd. *seg*; in most other NW dialects *isbe* or the like.

⁸ Bal. *pusag* „son“ < **puθra-ka-*, NKurd. *xivās* „barefoot“ ~ Av. *x'ā.aoθra* „having one's own footwear“ (D. N. MacKenzie, *The origins of Kurdish, Transactions of the Philological Society* 1961, 68-86, pp. 76L.) (cf. Zaz. *werwā*, Gōr. *wirwā*, both with same metathesis < **wāwir* < **xwī'uθra*). Here words other than the numeral for „3“ have been chosen, as this has been borrowed by many NW dialects from Persian, i.e. in a SW form, e.g. Kd. *xē* „3“; CD (Kabakī) *se* „3“, but *pūr* „son“ < **puθra*; Casp. (Gīl.) *se* „3“, and even *pasar* „son“, but *dārā* „sickle“ < **dāθra-*.

⁹ The Pth. word occurs only once (*cf(s)/t*, M 4912 v 4) and is only partly legible, but *-f-* is certain; cf. Also Av. *čaθβara.sat-*. The Zaz. numeral “four”, *čihār*, is apparently a SW borrowing, but Gōrānī an Āzarī (Čālī), both *čūār*, have preserved traces of the Olr. labial *w*. Pth. *-f-* and (modern dialects) *-u/-w-* seem to be independent developments of **-w-*.

¹⁰ Except in anlaut, where both NW and SW have kept *č*.

¹¹ In some Örmik-Siverek dialect, *ǰoy* occurs in certain expressions such as *qānd#ǰoy* “therefore”, apparently deriving from a combination of **haða* (whence MP *az* and Pth. *aa*) with some form of the demonstrative **awa-* (possibly a generalized descendant of the genitive **awahiya*). In other dialects, the combination of **haða* with **awa-* has built (or retained) a more complete paradigm denoting some (mostly genitive) “oblique” functions of the third person pronoun, e.g. in Eül: *ǰ#ǰā/ǰ#ǰnī* (“of him/her/them”) (in Pīrān, **ǰ* > *æ* in: *æey/æā/æīnī*).

¹² Professor Effenbein (private communication) kindly informs me that, while most Bal. Dialects have *-d-* in *dar* “door” and *digar* “other” (both borrowed from Persian?), in EHB dialect *s* there occurs a poetical *ǰtī*, probably from **dwitiya-* (cf. Pth. *bid* “other”).

preserved a phonetically older stage of development than does Parthian with the fricative *ž*. However, *ǰ* and *ž*, seem to be distributed at random among the NW dialects¹³. For the development of IE **tv*, phonetically parallel to that of **dv* (see above), Zazaki shows SW *-h-*:

IE **-tv-* (> *-θw-*) > NW *-f-*, SW *-h-* (Av., OP: *-tv-*), cf.
Zaz. *čahār* (< SW) „4“ ~ Pth. *čafār*, MP *čahār*

This sound change, however, is attested in Zazaki with the numeral „4“ only, and might be explained (cf. „3“ above) through borrowing. The two NW dialects geographically closest to Zazaki (apart from Kurdish, of course), viz. Gōrānī and āzarī (Čālī), have preserved traces of the Old Iranian labial (*čūār*).

When we come to the next sound change, the situation becomes a little more different:

IE **y-* > NW *y-*, SW *ǰ-* (Av., OP: *y-*), cf.
Zaz. *ǰiyā* „seperate“ ~ Pth. *yūδ*, MP *ǰud* (āg)
Zaz. *ǰow* „barley“ ~ (Av. *yauua-*), MP *ǰaw*
Zaz. *ǰ(iw)ā-mērd*¹⁴ „young man“ ~ Pth. *yūwān*, MP *ǰūwān*, both „young“

Zazaki has SW *ǰ-*, while Gōrānī, Āzarī (Ker.) and sporadically some Central Dialects (Sivandī, Vafsī, Nā'inī) have like Parthian kept original *y-*. Even if āzarī might be deleted from the list, as its initial *y-* could be the result of a secondary change (*ǰ* > *y* like in *yan* „woman“, see above), and although it cannot be ruled out that Zazaki has borrowed all these words with initial *ǰ-*, Zazaki here seems to be opposed to (NW) Parthian, Gōrānī and Āzarī. In the next isogloss:

IE **sw-* > NW *wx-* (> *w-*), SW *xw-* (> *x[w]-*) (Av. *huur-*, *x'-*, OP *^huv-*), cf.
Zaz. *wer-* „to eat“ ~ Pth. *wxar-*, MP *xwar-*,

the actual pronunciation of Pth. *wx-* is not clear, rather than [wx] it was probably pronounced as „devoiced w“, like e.g. *wh-* in early modern English¹⁵. Taking some combination of *w* and *h* as a NW starting point, two different NW developments seem to have taken place: the deletion of the labial element *w*, leading to āz./Tāl. *h-* (*hār-* „to eat“); or the deletion of the aspirate yielding *w-* or *v-* (Zaz. *wer-*, Gōr. *wār-*, Bal. *vār-*)¹⁶. Both developments seem to be equally „far away“ from the SW development to *x(w)-*.

The development of OIr. **rd* and **rz* is more difficult to understand than anyone of the sound changes considered so far, maybe cannot yet be reduced to a common denominator from the linguistic material available¹⁷. For the two well-known examples **zrd* „heart“ and *√hrz* „to let, allow“ in Pth. and MP, Pth. has (as usually) preserved the OIr. consonants, while MP has changed both **rd* and **rz* to simple *l*:

OIr. **-rd/*-rz* (< IE **-rd(h)*, **ld(h)* / **-rǵ(h)*) > NW *-rδ/-rz*, SW *-l*, cf.
Pth. *zirδ* „heart“ ~ MP *dil* (Av. *zərəd-*)
Pth. *hirz-* „to let, allow“ ~ MP *hil-* (Av. *hərəz-*)

Looking at *rd* not in the reduced grade (with IE vocalic *r*), but in the *guṇa*-grade complicates the situation. Pth., together with Manichean MP, shows simple *r* against Zoroastrian MP *l*, and both Pth. and MP lengthen the short *a* (perhaps as a compensation for the lost *d*)¹⁸:

OIr. **rd* > NW *r*, SW *r/l* (Man./Zor.), cf.
Pth. *ārag* „side“ ~ MP *ārag/ālag* (Man./Zor.) (Av. *arəḏa*)
InscrPth. *sārār* „leader“ ~ MP *sārār/sālār* (M./Z.) (**sara-dāra*)
Pth. *wār-* „to grow, rejoice“¹⁹ ~ MP *wār-/wāl-* (M./Z.) (√wṛd)

¹³ Some Semn. and Central dialects have *ǰ-*; Casp. (Gīl.) medially *ǰ-* (*ǰā* „from“ < **hučā*), but in anlaut *z-* (*zan-* „to beat“ < **ǰan-*); Āz.: (Ker., but not S-Tāti): regularly *ž*, but in anlaut *y-* *ǰ-* (*yan* „woman“, *yare* „to beat“).

¹⁴ Some Alevi (i.e. northern) dialects of Zazaki have *ǰūwāmērd*, all other: *ǰāmērd*.

¹⁵ See D. N. MacKenzie, Notes on the transcription of Pahlavi, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 30 (1967), p. 26, n. 29.

¹⁶ In some central dialects, e.g. Sivandī and Xūri, **xw-* has yielded *f-* (Xū./Si. *fīn* „blood“, *fār-* „to eat“) (P. Lecoq, *le dialecte de Sivand*, Wiesbaden 1979; B. Farahvašī, *Važenāme-ye Xūri*, Tehran 2535).

¹⁷ See already MacKenzie, „The origins of Kurdish“, p. 77: „The outcome of the groups *rd* and *rz* in the various non-Persian dialects is far from certain, words having been borrowed in every direction.“

¹⁸ Cf. already H. Reichelt, *Grundriß der indogermanischen Sprach- und Altertumskunde*, II: *Die Erforschung der indogermanischen Sprachen*, Bd. IV/2 (Berlin -Leipzig 1927), 1-84 p. 59.

¹⁹ It is hardly possible to interpret all these Pth. forms as Persian loans. Another prominent *r/l*-case without an attested Pth. equivalent attested (but with NW equivalents in modern dialects, see below) is the word for „year“ MP *sārsāl* (M./Z.) (Av. *sarsd-*).

A case „in between“ is the word for „rose“, showing *guṇā* grade in Pth., but zero grade in MP:

Pth. *wār* „flower“ (< *warda-) ~ MP *gul* (Z.) (< *wṛda)

In Modern Iranian, the distinction between zero-grade and *guṇā*-grade has disappeared. Only the NW languages Zazaki, Gōrānī, āzarī and Tāleši show clearly regular „northern“ developments of *rd* and *rz* (which in the case of *rd* means the loss of *d*), somewhat less clearly the dialects of Semnān:

	āz./Tāl.	Zaz.	Gör.	Semnānī	CKurd. ²⁰	Pers.
OIr. * <i>rd</i> <i>r</i>	<i>r</i>	<i>ṛ</i>	ṛ, <i>r</i> (?)	<i>l</i>	ṛ	<i>l</i>
OIr. * <i>rz</i>	<i>rz</i>	<i>rz</i>	(<i>r</i>) <i>z</i>	<i>l</i>	ṛ	<i>l</i>

Examples (borrowings are indicated by following +):

rd

„heart“	del+/dīl ²¹	zeṛī	ziṛ, diṛ+	del+	diṛ+	del
„year“	sor (< *sār)	serī	sāṛ	sāl	sāṛ	sāl ²²

rz

„high“	belant+/barz	berz	barz	boland	biṛind	boland
„spleen“	?/siparz	serpez (*-perz)	sipiṛ+	seperz+	sipiṛ	seporz ²³
„to let, allow“	harz-/?	erz ²⁴	āz-	-hl-	hēṛ-	hel-

In all āz., Tāl., Zaz. and Gör. **rd* is reduced to *r*, in the case of Zazaki alone to a strong „trilled“ *ṛ* phonologically different from plain *r*. Unlike in āz. and Tāl., in Zaz. the change of **rd* to trilled *ṛ* causes no compensatory lengthening of *a* (as can be seen with the equivalents for „year“). In āz., Tāl. and Zaz. **rz* remains unchanged, as basically in Gör., which however shows in some words velarized *ṛ* alongside *r* as outcome of **rd*.

In other NW dialects, there are some sound changes difficult to account for, e.g. Balūčī *burz* „high“, but *il-* „to let“; and in dialects of the Semnānī group, which have *rz* in some words (Semn. *seperz* seems to be a Pers. loan), but *l* in others like the verbs „to rub“ (*māl-*) and „to let, allow“ (*-hl-*) which are unlikely to be loans²⁵. The Kurdish “NW” examples here are few and, as it has been shown that Kurdish has undergone considerable substratum influence by Gōrānī, can probably be explained as loans²⁶. The majority of the CD (left out above) seem to have regular *l* from both *rd* and *rz*, but the most northern group of CD around Vafš, inclining towards the āzarī group, might be an exception²⁷. Altogether it might be concluded that the “NW” outcomes of **rd*/**rz* in all these dialects - except Sangesarī, some northern DC and maybe Balūčī²⁸ - could be due to loans and that these dialect groups do not regularly share the NW developments of **rd*/**rz*.

The isoglosses considered so far may conveniently -and in a simplified form, without question marks- be summarized in the following diagram (please notice that the isoglosses are not in the same order as introduced above):

IE	Pth.	Gör.	āz.	Zaz.	Tāl.	Semn. Casp. Centr.	Bal.	Kurd.	Pers.
* <i>k</i> /* <i>g</i>	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z	s/z s/z s/z	s/z	s/z	h/d

²⁰ In NKurd. *f* is replaced by *l*, in some CKurd. dialects (e.g. in Arbil) by *r*.

²¹ *Del* must be SW loan due to *d* < **ǵ* (see above). Gör. has *ziṛ* (besides *diṛ*) „heart“, but preverb *hu-* (~ Av. *h₂u-*), see MacKenzie, “The origins of Kurdish”, p. 77.

²² The word for „rose“ quoted above provides no isogloss here, as all NW dialects have borrowed SW forms in *-l* (āz./Tāl. *vel/gul*, Zaz. *vil(ik)*, Gör. *vilī*, Semn. *vel, gol*, Kd. *gul*, note the forms with *w*-/ *v*- borrowed before the SW change *w* > *g*-). The Iranian word for „rose“, in its still earlier (or NW) form *ward*, has been borrowed by Armenian and Arabic as well.

²³ This is a NW loan, but cf. ZorMP *spul* “id.”.

²⁴ Zaz. *erz* [change of meaning] > „to throw“; Gör. *āz-* with loss of *r* before *z* like in *māz* „spine“ < **marz*.

²⁵ Sangesarī alone has *-rz-* in *hūr-* „to let“ against all other Semn. dialects. Among other things (e.g. *ṣ* as outcome of IE **r*/*l*), this led P. Lecoq (Le classement des langues indo-aryennes occidentales, eds. In C.-H. de Fouchécour and Ph. Gignoux (ed.), *Études irano-aryennes offertes à Gilbert Lazard*, Paris 1989, pp. 247-264) to detach Sangesarī from the rest of the Semnānī dialects.

²⁶ So G. Asatrian and V. Livūic, *Origine du système consonantique de la langue Kurde, Acta Kurdica* I, 1994, p. 97f.

²⁷ E.g. Vafšī *esbeza*, Āštīyānī *esbarz*, both „spleen“ (Moqaddam, *Gūyeshā* ..., p. 32).

²⁸ Professor Elfenbein, who kindly provided me with more examples of **rd*/**rz* in Bal., e.g. *zird#* (poetical, as against colloquial *dih*) “heart”, *barzi* “saddle-bag” (cf. Av. *barēziš-* “cushion”), but *pulang* (< **prda-*) “mountain cat”, *ispulk* “spleen”, favours *rz* as the “true Balūčī” development of **rz*.

*k ^(u) pal	-ž-	-ž-	-ž-	-j-	-ž-	ǰ,ž	ǰ-	ǰ,ž,z	ǰ-	-ž-	-z-
*g ^(u) (h)palž	ž	ž(y-)	ǰ	ž	ǰ,ž	ǰ(z-)	ǰ,ž,z	ǰ	ž	z	
*kw ²⁹	?	sip	isb	esp	asb	esp	s	esb	?	s	s
*tr/*tl	hr	(ya)r	(h)r	(hī)r	h(*r) ³⁰	(h)r	r	r	s	s	s
*d(h)w	b	b	b	b	b	b	b	b	d	d	d
OIr.*rd/*rz	r(δ)/rz	ɫ,r/rz	r/rz	i/rz	r/rz	l/l(rz)	l/l	l/l(rz)	l/l	ɫ/ɫ	l/l
*sw	wx	w	h	w	h	x(u)	x(u)	x(u),f	v	x(w)	x(u)
*tw	f	u	u	u	h	h	h	h,(u)	h	h	h
*j-	y-	y-	y-	j-	j-	j-	j-	j-(y-)	j-	j-	j-

Although this diagram still is very provisional and has gaps some of which may never be filled - it justifies, in my opinion, the assumption of a „scale of northernness“ with Parthian at its positive, and the SW languages of today at its negative pole. There is a northern belt of linguistically „northern“ languages from Zazaki in the west through Gōrānī, āzarī, Tālešī and the Central Dialects to Gīlakī and Semnānī in the east, interrupted and in fact sometimes reduced to small linguistic islands today by (from west to east) Kurdish, Azeri-Turkish and Persian. As we know that the two centers of expansion of New Persian were Khorāsān and Fārs, it is not surprising that the three dialect groups geographically closest to these regions - viz. the Central, the Caspian and the Semnānī dialects - show less northern traits than do Zaz., Gōr., āz. and Tāl., but still more than Kurdish and Balūčī who apparently have left the bulk of NW-Iranian earlier than the other languages.

In order to define more exactly the position of Zazaki within West Iranian it is appropriate now to turn to morphology. Like most other NW languages of the „northern belt“, the dialects of Zazaki show a two-case system of nouns, with an oblique ending generally going back to the Old Iranian genitive ending *-ahya. In Zazaki this oblique ending -ī is only attached to masculines, there being no general feminine oblique ending. But in most Čermik-Siverek dialects of Zazaki there is an ending -(e)r sporadically attached to feminine nouns in the oblique case. Its origin is the old stem expansion in *-ar of relationship terms. Zazaki -(e)r, although actually denoting the oblique case of relationship terms of both genders, must in recent times have started spreading to feminines in general, thus making up for the want of a general ending of the feminine oblique³¹:

Zaz. (CS):	<i>pī</i> „father“, obl. <i>pēr</i> (< * <i>piyer</i> < * <i>pidar</i> < * <i>pitara</i>)	
	<i>mā(y)</i> „mother“, obl. <i>mār</i> (< ... < * <i>mātara</i>)	(fem., +anim., +rel.)
	→ <i>jinēk</i> „woman“, obl. <i>jinēker</i>	(fem., +anim., -rel.)
	→ <i>žip</i> „jeep“, obl. <i>žiper</i>	(fem., -anim., -rel.)

In accordance with its origin, in the Zazaki texts I examined while working on my PhD thesis -(e)r is much more frequently attached to animate than to inanimate feminine nouns: among the former 53% can take the oblique ending -(e)r, among the latter only 14%. An oblique suffix -r is attested in other dialects of the „northern belt“ as well. In Gōrānī it is extinct; but in Tālešī and Semnānī it still exists in its „etymologically correct“ form, attached only to the oblique case of relationship terms:

Tāl. (Māsūle):	<i>pə</i> „father“, obl. <i>pār</i>
	<i>mā</i> „mother“, obl. <i>moār</i>
Semnānī:	<i>pia</i> „father“, obl. <i>piār</i>
	<i>bāre</i> „brother“, obl. <i>bārār</i>

²⁹ *ǰ(h)w* is absent from this list, as its SW outcome without -w- is attested only in Old Persian (*hižān-* or *hažān-*); the modern dialects all showing the NW form *zabān*, *zawān* or the like, it provides no isogloss. The *h-* of Xurī *hezum* [B. Farahvašī, *Vāzenāme-ye Xūrī*, Teheran 2535, p. 1] seems to be prothetic, from **ezwān*, rather than etymological.

³⁰ In the Tālešī dialects of today, the word for „three“ is *se*. Miller, *Talysšskij jazыk* (see above), p. 228, however quotes (from an early work of de Morgan) *hai* „three“, which can be explained as **hrai*.

³¹ In some dialects bordering to the Čermik-Siverek region, -(e)r is confined to relationship terms only. In other dialects, e.g. that of Bingöl, there exists no oblique ending -(e)r.

Interestingly in some S-Tātī dialects of Āzārī *-r* has spread from relationship terms, in a way comparable to that of Zazaki not to *feminine* nouns, but to other nouns denoting *human* beings:

āzarī (S-Tātī: Čālī):	<i>pia</i> „father“, obl. <i>piar</i>	
	<i>teta</i> „daughter“, obl. <i>tetar</i>	(human, +related)
	<i>cupun</i> „shepherd“, obl. <i>cupunar</i>	(human, -related)

When one look for a historical explanation for this, the first thing to say is that neither MP nor Pth. show any *general* ending for the oblique singular of nouns. But Sims-Williams and Skjærvø have shown some 10 years ago³² that the suffix *-r* in some varieties of MP serves to mark the oblique case of relationship terms (in much the same way as in Täl. and Semn., see above). Surprisingly, on the other hand, there seems to be no oblique case of relationship terms in Parthian. Although Pth. *pidar* „father“, as the only such term, still shows the old *r*-ending, this is a „frozen“ form generalized for all possible case functions (just like *pedar* „father“ in Modern Persian):

MP	<i>pid</i> „father“, obl. <i>pidar</i> ;	<i>mād</i> „mother“, obl. <i>mādar</i>
Pth.	<i>pidar</i> „father“ (= obl., rct.);	<i>mād</i> „mother“ (= obl., rct.)
	<i>dux</i> „daughter“ (= obl., rct.) ³³	

This leads to the still unanswered question of West Iranian dialectology: why Parthian, spoken nearly 2000 years ago, should be in its noun morphology more modern than any one of the closely-related NW dialects spoken today.

As the second morphological feature which I shall investigate here is the formation of present stems in Modern West Iranian. Henning stated already 40 years ago that Zazaki, Tālešī and some āzarī, Semnānī and Caspian dialects derive their present stem from the old present participle ending in **-ant-*³⁴. Lecoq already used this isogloss for his study³⁵, and now I shall take a fresh look at it. The formation of present stems in these dialects „works“ as indicated by the following list:

	Zaz. (CS) āz. (Harz.)	Täl. (Lenk.)	Semn. (Aft.)	Gil. (Läh.)	
„to go“	ši-n-	še-nd-	še-d-	še-nn-	šū-n-
„to come“	ye-n-	āmā-nd-	ome-d-	ā-nn-	ā-n-
„to say“	vā-n-	öt-n-	vot-ed-	vā-nn-	gū-n- (PL)
„to see“	vīn-en-	vīn-n-	vīn-d-	(?)	ī-n- (PL)
„to do“	ke-n-	kō-nd-	kerd-ed-	ke-nn-	kū-n- (PL)

Görānī is absent at first sight, but Lecoq³⁶ saw that the hitherto mysterious Görānī imperfect infix *-en-* can be explained by the same „thème duratif du présent“ *-nt-*³⁷. This explanation becomes all the more probable as the Gör. imperfect is built from the present stem, unlike the other past tenses built from the past stem. A possible counter-argument to this explanation would be the Zazaki imperfect suffix *-ē(n)*, if this should be linked to Gör. *-en-*³⁸. The forms listed above still present some difficulties, e.g. the reduction of *nd* to *n* in some dialects and to *d* in others, or the fact that āz. and Täl. form the present tense from the past stem for some verbs (e.g. „come“ and „say“). But altogether, the occurrence of this formation in at least one dialect of each group points to a common origin. Now comparing W-Ir. present tense formations with **-nt-* (left column) to such ones without **-nt-* (right column, all forms meaning „I go“):

Zaz. (CS)	<i>ez ši-n-ā</i>	Pers.	<i>man mī-rav-am</i>
āz. (Harz.)	<i>man še-nd-en</i>	Lakī	<i>me ma-č-em</i>
Täl.	<i>az še-d-am</i>	Kurd.	<i>ez dī-č-im</i>
Casp. (Gil.)	<i>man šū-n-em</i>	CD (Xuns.)	<i>mon eš-š-ān</i>
Semn. (Aft.)	<i>a še-nn-ī</i>	CD (Mhll.)	<i>mun āt-š-ōn</i>
Semn. (Sanges.)	<i>a šu-nd-ī,</i>		

³² N. Sims-Williams, Notes on Manichaean Middle Persian morphology, *Studia Iranica* 10 (1981), 165-176; P. O. Skjærvø, Case in inscriptional Middle Persian, inscriptional Parthian and the Pahlavi Psalter, *Studia Iranica* 12 (1983), 47-62; 151-181.

³³ There are some „extremely uncommon“ Pth. counter-examples, e.g. *pid* „father“; Sims-Williams, *loc. cit.*, p. 171, concludes that „it would seem likely that the forms *pidar* ... and *dux* (...) were generalized in Parthian at an early date“.

³⁴ The ancient language of Azerbaijan, *Transactions of the Philological Society* 1954, p. 175.

³⁵ „Le classement des langues indo-aryennes occidentales“, p. 258.

³⁶ *Ibid.*, *en passant* and without references.

³⁷ E.g. Gör. *he-en-* „to go“, *-en-* „to come“, *wāč-en-* „to say“, *wīn-en-* „to see“, *kar-en-* „to do“ (all: imperfect).

³⁸ Zaz. *-ēn* (or *-ē* in some dialects), invariably attached to the past stem, forms the imperfect for all persons and numbers (e.g. Zaz. [dial. of Kur] *kewt-ēn* „[I, you ...] fell [several times]“).

one thing becomes apparent immediately. Those dialects which have not retained and further developed the *-nt-* participle have used other means to form the present tense by attaching *mī-*, *dī-*, *et-* or the like as modal prefix to the present stem. There are even dialects belonging to one of the NW groups listed lefthand employing modal prefix, e.g.:

Gör. (Awr.)	<i>min mi-ŕu</i>
āz. (S-Tāt.: Tāk.)	<i>a(z) me-še-m</i>
Semn.	<i>a ma-š-īn,</i>

but they have modal prefix *instead of* **-nt-* and thus further confirm the assumption that each dialect has chosen *either* of two ways to build up its present stem. The isogloss separating **-nt-* formations from those with prefix does not exactly work along the SW/NW distinction³⁹. This isogloss could therefore be considered less ancient than the phonological isoglosses discussed above, but as it affects a central area of verb formation in which borrowing usually plays no role, it is nevertheless significant⁴⁰. Altogether, in the formation of the present tense in Modern West Iranian, two perfectly complementary morphological strategies can be witnessed, one of which, the present participle in **-nt-*, is confined to almost the same groups of NW dialects as those which have preserved the “relationship-*n*” as oblique marker.

Combining the phonological and the morphological evidence, the findings arrived at so far can be summarized in the following manner.

1. The study of historical phonology shows that Zazaki, besides Gōrānī, āzarī and Tālešī, figures among the „most northern“ of the WIranian dialects of today, but in „northernness“, if „northern“ is understood as „different from (SW) Persian“, Zazaki ranks after Gōrānī and āzarī, owing to the development of initial **y-*.
2. A number of significant morphological isoglosses, two of which (relationship **-ar*, present tense in **-nt*) were discussed in some detail, point to a similar northern belt of NW dialects, but with Gōrānī more at the periphery, and the Semnānī group more in the center of „northernness“.
3. Both historical phonology and morphology detach Kurdish and Balūčī (and to a lesser degree the heterogeneous Central Dialects) from the rest of the NW. The features separating Gōrānī from the „core of northernness“ should be attributed to Kurdish influence.

If one now tries to translate this summary now into a picture of historical migrations, problematical as this may ever be, the following sketch emerges:

1. In ancient times (late 2nd millenium B.C. approx.) there was a continuum of closely related NW-Ir. dialects spoken from northwest to northeast of present Iran, distinct from the SW-Ir. dialects spoken further south.
2. Later, but still in pre-Achaemenian times, the forefathers of the (NW) Kurds and Balūčs of today were the first to split off to move towards south and southeast respectively. Possibly Zazaki may still have been spoken at this period around the ancient region of *Daylam* south to the Caspian Sea, if *Dimlī* (< **Daylamī* ?), as Zazaki is called today by speakers in some parts of its area, permits to draw this connection.
3. Centuries later, maybe during the rise of the Parthians and the accompanying westward movement of various (mostly NW) tribes from the ancient province of Parthia, the Gōrān and Zaza tribes made their home in northeastern Mesopotamia, forming the furthestmost western links in a chain of NWIr. peoples stretching as far as Transoxania.
4. Centuries later, maybe during the Sasanian period, all NW dialects were gradually influenced and superseded by (Middle) Persian (most of all the Central Dialects, being closest to *Fārs*, the center of MP); in the west Zazaki was driven more to the north and northwest by Kurdish, but still remained in contact with the northern chain of NW dialects (āz.-Tāl.-Semn.-[Casp.]) for some longer time. Gōrānī, on the other hand, found itself soon surrounded by a sea of Kurdish, in which it would eventually end up reduced to small language islands, having in its turn exerted a considerable influence on southern and central Kurdish dialects⁴¹.

It goes without saying that the time schedule presented here is purely conjectural and probably will always remain so, as there is no extralinguistic evidence which may help to place these movements more exactly in time and place. But it is hoped that these pictures at least serves to illustrate the hypotheses proposed earlier in this paper and to make them more easily comprehensible.

APPENDIX: SOME INTERESTING ZAZAKI WORDS⁴²

ādir “fire”: Only NW dialect preserving dental *d* from the **t* of **ātara-*; other NW dialects have forms like Gōr. (Awr.) *er*, Vafšī *āyr*, or like Tāl. *otaš* borrowed from Np. *āteš* < MP *ātaxš* < **ātrša*; Kd. has *āgir*. As intervocalic **-t-* usually yields *y* in Zazaki (cf. Zaz. *keye* in n. 42), the *d* of *ādir* might be not etymological but hiatus-deleting, as the *g* in Kd. *āgir* also seems to be.

³⁹ There is even a SW dialect combining modal prefix with **-nt-*, if *-en-* in N-Baškardī *a-kerdār-om* „I am doing“ (P. O. Skjærø in *CLI* p. 367) should be so understood.

⁴⁰ The usage of modal prefixes with *m-* in Gōr. (Awr.), āz. (S-Tāt.: Tāk.) and Semn. (see above, as compared to *dī-*, *a-* etc. in „less NW“ dialects) raises the question whether these are recent Persian borrowings. The variety of these prefixes in the various dialects (e.g. Semn. *mī-*, *mā-*, *ma-*), and the fact that in Gōr., one would rather expect the borrowing (if any), to be from Kd. one (*a-*) should, would speak against this.

⁴¹ As shown by D. N. MacKenzie in: “The origins of Kurdish” (summary on p. 85). The westward movement of Turcophone tribes from the NE, travelling along the same route as that of the Partians centuries before and eventually Turcizing the whole of the ancient province of Āzarbāyān, must already have started during the same period.

⁴² The vocabulary of Zazaki contains many archaic Iranian lexemes not extant in NP, but most of them are etymologically transparent, e.g. *keynek* „girl“ (cf. Av. *kainiū*, MP *kanīza*), *key(e)* „house“ (< **kaka-* root *√kan* „dig“, cf. Sogd. *kanθ* „city“, MP *kadag* „house“, ModPers. *kad-xodā* „house-master“), or at least attested in other W-Ir. languages, e.g. *berm-* „to weep“ (~ Pth. *bram-* „id.“, cf. Skt. *bhram-* „to flicker“? More words are given in two articles by Vahman/Asatrian and Asatrian mentioned above, p. 164 n. 4). In the following, I confine myself to some less transparent words not dealt with, or not satisfactorily dealt with, so far. Whenever I here speak of Zazaki as „the only NW dialect preserving a certain NW trait“, this is done with the reservation that for some dialects, our sources are still quite limited.

āqil-hend "blind" („mind-blind“) (dial. of Kulp, other Zaz. dialects have *kōr*) ~ Pth. *hand*, Av. *anda-*; Pašto *p̄nd* "id.", if <**pta-anda*⁴³ maybe shows a „reinforcing“ component **pta-* comparable to *āqil*⁴⁴.

āwirā "pregnant": only modern NW dialect with NW *-r-* from the **-hr-* of **ā-puθra-* (*tanū*) (cf. MP *ābus(tan)*, *ābestan*)

āyām "weather" ~ Pth. *āyām*, Sogd. *niyām*, Xwar. *ʾγmk*, all „time“, Av. *gāman-* „step (for measuring)“. For the semantic development, cf. Italian *tempo* „time; weather“ < Latin *tempus* „time“; for *y* < *g*, cf. Zaz. *āyā* „awake“ (MP *āgāh*), Zaz. (Alevi) *niyā-dāyīš* „to observe“ (MP *nigāh* „look“)

derg "long": only NW dialect to preserve *-g* (~ Av. *darəga-*, MP *dagr* „long“ [> NP *dīr*, with change of meaning, „late“]; Täl. *dərōz* and *āz*. [Harz.] *dörōz* „long“ are borrowed from NP *derāz* "id."). After *-r-*, *g* is also preserved in Zaz. *mergi* (fem.) „meadow, pasture“ (Av. *marəyā-*) (not to be confounded with Zaz. *merg* (masc.) „death“ ~ MP *marg*). After vowel, **g* > Zaz. *y* (see *āyām* above) or *w* (as in *rew* „soon“ ~ Av. *raγav-*, Pth. *raγ* „swift“, cf. *Āz*. [Ker.] *rav* „soon“)

dew "village": only modern dialect (besides S-Tātī *doh*, *dōh*⁴⁵) still showing a reflex of the old velar ending *-u* (OIr. **dahyu* "land"> **daʾw* > *dew*) (cf. Np. *deh*, *āz*. [Ker.] + Täl. *dī* „village“)

gānī „necessary“ (dial. of Pīrān) ~ Pth. *gawānīg*; in other NW dialects *g(ū)-* „to want“ or/and „to have to“ (e.g. Semn. *a mā-g-ān* „I want“); cf. Sogd. *γwncyk* (νgu).

gūnī "blood" ~ InscrPth. *gōxan* (Av. *vohunī*) with unexplained *g-* (no other NW dialect has *g-*, e.g. Gōr. *winī*, *āz*. [Ker.] *vun*, Kd. *xwīn*)

merī „mouse“: continuing Av. *marəδā-* -?- („eine Landplage Margianes“, AirWb.)?⁴⁶ (Cf. *āz*. [Ker.] *mūrā*, Gōr. *mitā* „mouse“; see above for Zaz. *r̄*, *Āz*. *r*, Gōr. *†<rd*).

pīrnike „nose“ (Alevi, i.e. northern dialects): explaining Sogd. *pr̄ynk* „opening of the mouth“⁴⁷ (Incidentally, the „nose“ is still missing from the list.) As an etymology, **paranaha-(ya-)ka-* (to **parana-* "in front"⁴⁸, cf. OP *paranam*) could be conjectured; or less likely, **pari-naha-ka-* „(the part) around the nose“ (with **naha-* as a shortened form of [Av.] *nāh-* „nose“), from which the Sogd. word could be derived through metathesis (>**pari-(h)anaka-* > **paryank* > *parenk*)

rey "moment" (some Zaz. dialects) (mostly in combination with suffix *-nā* denoting „one more ...“, e.g. *reynā* „once again“; other dialects have *rāy*, *ri* or other etyma such as *fin*, *qor* „moment“) ~ Av. *ratu-* „period, time“ (cf. Zaz. *key* „house“ ~ OIr. **kata-*)⁴⁹ Or: *rey* ~ Khotanese *rrāyā* „time“ (< **rāti*)?

vistirī "daughter-in-law" ~ S-Tātī (Tāk.) *visite* "husband's sister", <**visa^h-duxtar-* and **visa^h-duxtā*⁵⁰. As Tāk., Zaz. shows a more „original“ meaning as compared to MP *wisduxt* „princess“, and in this word alone preserves old **duxtar-* (today Zaz. „daughter“ = *keynā*). As a feminine noun, *vistirī* can take the fem. oblique ending *-er* originating from "relationship-*r*" (see above) i.e. *vistirī-yer-*, thus showing "double relationship-*r*".

wesār "springtime" (Alevi dialects: *usār*) <**upa-sarda-* (cf. Täl. *əvəsor*, *Āz*. [Harz.] *avasör*, NP *ābsālān*, but Pašto *psarlay* requires **upa-sarada-ka-*). This word might indicate that Zaz. *serī* „year“ is not from **sarda-*, but from a secondary form **sṛda-* not attested in other Iranian languages.

zinjī "nose" (non-Alevi dialects): the Zaz. dialect exclave of Mutki (close to Bitlis), where *zinj* „chin“, provides the etymology (**zanaka-*); cf. Semnānī *zunjī* „mouth“, where **zanaka-* has wandered up the face only half as far as in Zaz.

zūrī "lie": only modern WIr. dialect continuing OP *zūrah* „deceit“ (but Early Np. [Firdausī] *zūr* „lie“).

Aus: *Proceedings of the Third European Conference of Iranian Studies*. Held in Cambridge, 11th to 15th September 1995. Part 1, Old and Middle Iranian Studies. Nicholas Sims-Williams (ed.), Wiesbaden 1998, Dr. Ludwig Reichert Verlag.

Mit freundlicher Abdruckgenehmigung vom Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden,

⁴³ G. Morgenstierne, *An etymological Vocabulary of Pašto*, Oslo 1927, p. 66.

⁴⁴ Professor Sims-Williams kindly draws my attention to Christian Sogdian *znt* "blind" < **zu-anda-*, with "reinforcing" **zu-* (see N. Sims-Williams, *The Christian Sogdian manuscript C2*, Berlin 1985, p. 60).

⁴⁵ J. Āl-e Aḥmad, *Tāt-nešīnā-ye bolūk-e Zahrā* (Teheran 1958), p. 149.

⁴⁶ The meaning of this A. word is unclear. S. Wikander, *Vayu* (Uppsala-Leipzig 1941), pp. 190ff., takes it as an abstract "abusing, mocking"

⁴⁷ W. B. Henning, *Sogdica*, James G. Forlong Fund, Vol. XXI (London 1940), p. 5f.

⁴⁸ Whence Henning, *ibid.*, p. 26, explains Pth.(?) **pannig* "forehead".

⁴⁹ In support of this etymology Professor Sims-Williams kindly refers me to Khotanese *bāda-* "time", Christian Sogdian *prtaw* "time, occasion" < **upa-r(a)tu-* (see N. Sims-Williams, *BSO AS* 46, 1983, p.49, with reference to an unpublished suggestion by Martin Schwartz).

⁵⁰ W. B. Henning, The survival of an ancient term, *Indo-Iranica. Mélanges présentés à G. Morgenstierne* (Wiesbaden 1964), 95-7, p. 95.

Dersa Zonê Ma - X / Zazaki für Anfänger - X

Nustoğe: Rozşêne

IV. Grammatik (Fortsetzung zu *Dersa Zonê Ma - IX*)

Um mit der Ezafe-Konstruktion in der Zaza-Sprache fortfahren zu können, müßt Ihr die Lektion *Dersa Zonê Ma IX* (*Ware Amor 11, Paiza Wertêne 1997*) nachschlagen. Darin wurden die Ezafe für Substantive im *Plural* behandelt. Diese Lektion schließt das Kapitel über die Ezafe ab, indem wir uns Substantive im *Singular* anschauen.

Substantive im Singular

Handelt es sich um Substantive im Singular, muß man zwischen Maskulinen und Femininen unterscheiden. Um auf den Genus der Substantive zurückzublicken, schaut nach bei: *Dersa Zonê Ma VII* (*Ware Amor 8, Gulane 1995*).

Feminine Substantive

Für feminine Substantive im Singular ist die Ezafe *-a*. Das unbetonte Femininkennzeichen am Ende *-e* und das betonte Femininkennzeichen am Ende *-a* entfallen vor der Zufügung der Ezafe. Denke daran, daß das Adjektiv mit dem Substantiv übereinstimmt. Es muß deshalb hier mit einem *-e* gekennzeichnet sein, da es ebenso Feminin ist.

Hier einige Beispiele:

<i>çite</i>	'Kopftuch'
<i>çit-a sur-e</i>	'rotes Kopftuch'
<i>Na çita sure rindeka.</i>	'Dieses rote Kopftuch ist schön.'
<i>manga</i>	'Kuh'
<i>mang-a bor-e</i>	'Guernsey Kuh'
<i>Na manga bore hêga de çerena.</i>	'Diese Guernsey Kuh grasst auf der Wiese.'
<i>maine</i>	'Stute'
<i>main-a mi</i>	'meine Stute'
<i>Maina mi hewla.</i>	'Meine Stute ist wertvoll.'
<i>Çêna</i>	'Tochter'
<i>Çên-a pasa-y</i>	'Königstochter'

Çêna pasay zof rindeka.

'Die Königstochter ist sehr schön.'

Maskuline Substantive

Maskuline Substantive im Singular haben zwei verschiedene Ezafen. Wenn das Wort, welches dem maskulinen Substantiv folgt, ein Adjektiv ist, dann ist die Ezafe *-o* (*beschreibende Ezafe*). Handelt es sich beim folgenden Wort um *ein Substantiv oder Pronomen*, so ist die Ezafe *-ê* (*genitive Ezafe*).

Substantiv im direkten Kasus + Adjektiv

Hier einige Beispiele :

fiştan

'Kleid'

fiştan-o rindek

'schönes Kleid'

Jü fiştan-o rindek dukan de esto.

'Es gibt ein schönes Kleid im Geschäft.'

hes

'Bär'

hes-o zurr

'trotziger Bär'

Hes-o zurr burr dero.

'Ein trotziger Bär ist im Wald.'

*dere**

'Bach'

dere-o verin

'breiter Bach'

(*der-o verin**

'breiter Bach')

Lazek dere-o verin de azna keno

'Der Junge schwimmt in dem breiten Bach.'

* Maskuline Substantive dieser Art, z.B. solche, in denen das letzte *-e* betont ist, können wahlweise den letzten Vokal (*-e*) wegfällen lassen, bevor die Ezafe hinzugefügt wird. Beide Möglichkeiten findet man in der gesprochenen Sprache. Andere Wörter dieser Kategorie sind: *astare* „Stern“: *sane* „Kamm“, *name* "Name".

Wenn die Ezafe einer maskulinen obliquen Kasusform im Singular beigefügt wird, dann entfällt das *i*-Kennzeichen des obliquen Kasus und die Ezafe wird hinzugefügt.

Substantiv im obliquen Kasus + Adjektiv

Hier einige Beispiele :

Ez na (nê) gay hêrnon*

'Ich kaufe diesen Ochsen.'

Ez jü ga-o girs hêrnon

'Ich kaufe einen großen Ochsen.'

* *Ebe fekê Vartoy*

<i>Ez na bon-i rıznon.</i>	'Ich zerstöre dieses Gebäude.'
<i>Ez jü bon-o berz rıznon.</i>	'Ich zerstöre ein hohes Gebäude.'
<i>Ez jü fiştan-i derzon.</i>	'Ich nähe ein Kleid.'
<i>Ez jü fiştan-o rindek derzon.</i>	'Ich nähe ein schönes Kleid.'

Substantiv + Substantiv oder Pronomen

Einige weitere Beispiele :

<i>fiştan</i>	'Kleid'
<i>fiştan-ê mi</i>	'mein Kleid'
<i>Fiştan-ê mi rindeko.</i>	'Mein Kleid ist schön.'

<i>tali</i>	'Glück'
<i>tali-y-ê mi</i>	'mein Glück'
<i>Taliyê mi şiao.</i>	'Ich habe kein Glück.'

<i>name</i>	'Name'
<i>nam-ê mi</i>	'mein Name'
(auch: <i>name-ê mi</i>)	'mein Name')
<i>Nam-ê mi şirino.</i>	'Mein Name ist süß.'

<i>hes</i>	'Bär'
<i>hes-ê geme</i>	'Bär des dichten Waldes'
<i>Hes-ê geme vejıay* bi.</i>	'Ein Bär des dichten Waldes war heraus gekommen.'

Ko-ê Mazgerd-i berzo. 'Der Mazgerd Berg ist hoch.'

Bırrê Derê Qerxaji 'Der Wald am Bach des Qerxaz.'

* Den neuen Rechtschreibregeln nach, *vejıay* aus Lektion IX wird zu *vejiay*.

Nun noch eine Gesamtübersicht der Ezafe-Endungen (Lektion IX und X):

	singular	plural
feminin	-a	

maskulin	beschreibende Ezafe	genitive Ezafe	-ê
	-o	-ê	

V. Nika dore yê tuya! / Jetzt bist Du dran!

A. Kombiniere die angegebenen Wörter. Die zu ersetzende Form des Substantivs ist der Singular des *direkten* Kasus. Achte auf den Genus der Substantive und auf die Übereinstimmung mit dem folgenden Wort.

1. _____ rindeka. Die Stadt Erzingan ist schön.
(suke/Erzingan)
2. _____ kotiyo? Wo ist mein Kamm?
(sane/ez)
3. _____ hewlo. Serdar's Tambur ist wertvoll.
(thomur/Serdar)
4. Jü _____ xonça ser esta. Auf dem Tisch ist ein roter Apfel.
(soe/sur)
5. Thurikê mi de jü _____ esto. In meiner Tasche ist ein altes Heft.
(defter/khan)
6. _____ mirê wes yena. Metin's Lied gefällt mir.
(lawike/Metin)
7. _____ yena. Der Wintermonat kommt.
(asme/zimuston)
8. _____ bervena. Die Mutter des Mädchens weint.
(moe/çêneke)
9. _____ nêberveno. Der Vater des Jungens weint nicht.
(pi/lazek)

10. _____ vas weno. Mein Esel frißt Gras.
(her/ez)

B. Kombiniere die angegebenen Wörter wie bei Übung A. Die zu ersetzende Form des Substantivs ist der Singular des *obliquen* Kasus.

1. Xıdır _____ ra has keno. Xıdır liebt die Königstochter.
(çêna/pasa)

2. Bese _____ hêrnena. Bese kauft ein buntes Kopftuch.
(çite/rengın)

3. Ez jü _____ roson. Ich verkaufe einen Pferdesattel.
(jên/ostor)

4. Ez jü _____ roson. Ich verkaufe einen alten Sattel.
(jên/khan)

5. Memed _____ keno. Memed macht schwere Arbeit.
(kar/gıran)

6. Merivane _____ simena. Merivane trinkt süßen Kaffee.
(qewa/şirin)

7. Rojda _____ cınena. Rojda spielt eine wertvolle Flöte.
(bulure/hewl)

8. Ma na _____ museme. Wir lernen eure Sprache.
(zon/sıma)

9. Eli _____ de niseno ro. Eli wohnt in der Stadt Erzingan.
(suke/Erzingan)

10. İ na _____ ra has nêkenê. Sie mögen kein Blattee.
(çay/vas)

Ciavi/Lösungen

A.	1. suka Erzingani	2. sanê mu/ saneê mi	3. thomurê Serdari	4. soa sure	5. deftero khan
	6. lawika Metini	7. asma zimustoni	8. moa çêneke	9. piyê lazeki	10. herê mi
B.	1. çêna pasay	2. çita rengine	3. jênê ostori	4. jêno khan	5. karo gıran
	6. qewa şirine	7. bulura hewle	8. zonê sıma	9. suka Erzingani	10. çayê vaşi

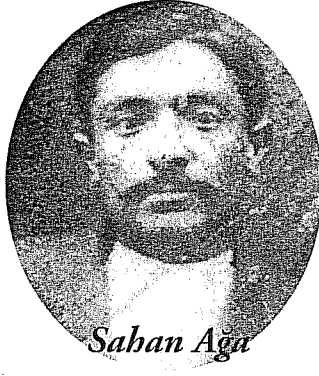
<i>Ware</i>	<i>IPA</i>	<i>Zazaki</i>	<i>Türkçe</i>	<i>Deutsch</i>	<i>English</i>	<i>Français</i>
Aa	[a]	asme	<i>ay</i>	<i>Mond</i>	<i>moon</i>	<i>Lune</i>
Bb	[b]	bize	<i>keçi</i>	<i>Ziege</i>	<i>she-goat</i>	<i>chèvre</i>
Cc	[dz]	cıle	<i>yatak</i>	<i>Bett</i>	<i>bed</i>	<i>lit</i>
	[dj]	cinke	<i>kadın</i>	<i>Frau</i>	<i>woman</i>	<i>femme</i>
Çç	[ts ^h]	çıla	<i>çıra</i>	<i>Lampe</i>	<i>lamp</i>	<i>lampe</i>
	[ts ^h]	çite	<i>başörtüsü</i>	<i>Kopftuch</i>	<i>kerchief</i>	<i>fichu</i>
Dd	[d]	dest	<i>el</i>	<i>Hand</i>	<i>hand</i>	<i>main</i>
Ee	[e]	eskize	<i>kuru üzüm tanesi</i>	<i>Rosine</i>	<i>raisin</i>	<i>raisin sec</i>
Êê	[^l e]	mêse	<i>arı</i>	<i>Biene</i>	<i>bee</i>	<i>abeille</i>
	[e]	lê	<i>kazan</i>	<i>grosser Topf</i>	<i>large pot</i>	<i>pot gros</i>
Ff	[f]	fek	<i>ağız</i>	<i>Mund</i>	<i>mouth</i>	<i>bouche</i>
Gg	[g]	gos	<i>kulak</i>	<i>Ohr</i>	<i>ear</i>	<i>oreille</i>
Ğğ	[ʁ]	gezna	<i>hazine</i>	<i>Schatz</i>	<i>treasure</i>	<i>trésor</i>
Hh	[h]	hak	<i>yumurta</i>	<i>Ei</i>	<i>egg</i>	<i>oeuff</i>
Iı	[i]	sıt	<i>süt</i>	<i>Milch</i>	<i>milk</i>	<i>lait</i>
İi	[i]	iştiri	<i>boynuz</i>	<i>Horn</i>	<i>horn</i>	<i>corne, bois</i>
Jj	[ʒ]	jil	<i>filiz</i>	<i>Sproß</i>	<i>sprout</i>	<i>pousse</i>
Kk	[k ^h]	ko	<i>dağ</i>	<i>Berg</i>	<i>mountain</i>	<i>montagne</i>
Ll	[l]	linge	<i>ayak</i>	<i>Fuß</i>	<i>foot</i>	<i>ped</i>
Mm	[m]	muriye	<i>armut</i>	<i>Bierne</i>	<i>pear</i>	<i>poire</i>
Nn	[n]	non	<i>ekmek</i>	<i>Brot</i>	<i>bread</i>	<i>pain</i>
Oo	[o]	ostor	<i>at</i>	<i>Pferd</i>	<i>horse</i>	<i>cheval</i>
Pp	[p ^h]	pelge	<i>yaprak</i>	<i>Blatt</i>	<i>leaf</i>	<i>feuille</i>
Qq	[q]	qılcıke	<i>saksagan</i>	<i>Elster</i>	<i>Magpie</i>	<i>pie</i>
Rr	[r]	ri	<i>yüz</i>	<i>Gesicht</i>	<i>face</i>	<i>visage</i>
	[r]	mor	<i>yılan</i>	<i>Schlange</i>	<i>snake</i>	<i>serpent</i>
Ss	[s]	sane	<i>tarak</i>	<i>Kamm</i>	<i>comb</i>	<i>peigne</i>
Şş	[ʃ]	şiye	<i>gölge</i>	<i>Schatten</i>	<i>shadow</i>	<i>ombre</i>
Tt	[t ^h]	tire	<i>oklava</i>	<i>Nudelholz</i>	<i>rolling-pin</i>	<i>rouleau</i>
Uu	[u]	ustıne	<i>direk</i>	<i>Säule</i>	<i>column</i>	<i>colonne</i>
Üü	[y]	lüye	<i>tilki</i>	<i>Fuchs</i>	<i>fox</i>	<i>renard</i>
Vv	[v]	verg	<i>kurt</i>	<i>Wolf</i>	<i>wolf</i>	<i>loup</i>
Ww	[w]	ware	<i>yayla, ocak-yuva</i>	<i>Sommerweide</i>	<i>summer pasture</i>	<i>pâtüre d'été</i>
Xx	[χ]	xape	<i>yular</i>	<i>Schlinge</i>	<i>noose</i>	<i>noeud coulant</i>
Yy	[j]	miye	<i>koyun</i>	<i>Schafe</i>	<i>sheep</i>	<i>mouton</i>
Zz	[z]	zon	<i>dil</i>	<i>Zunge</i>	<i>tongue</i>	<i>Lange</i>
Ççh	[ts]	çhem	<i>nehir</i>	<i>Fluß</i>	<i>river</i>	<i>rivière</i>
	[tʃ]	çhêl-çuk	<i>çoluk çocuk</i>	<i>Haushalt, Familie</i>	<i>household, family</i>	<i>ménage, famille</i>
Khkh	[k]	khoçıke	<i>kaşık</i>	<i>Löffel</i>	<i>spoon</i>	<i>cuiller</i>
Phph	[p]	phıt	<i>Küçük çocuk, bebek</i>	<i>Seugling</i>	<i>infant</i>	<i>petit enfant</i>
Thth	[t]	thomur	<i>saz</i>	<i>Laute</i>	<i>lute</i>	<i>luth</i>
RRrr	[r]	birr	<i>ağaçlık, orman</i>	<i>Wald</i>	<i>woods</i>	<i>Bois</i>

Ware

Pêseroka Zon u Kulturê Ma: Dimili-Kirmanç-Zaza
Periodical of the Dimili-Kirmanç-Zaza Language and Culture

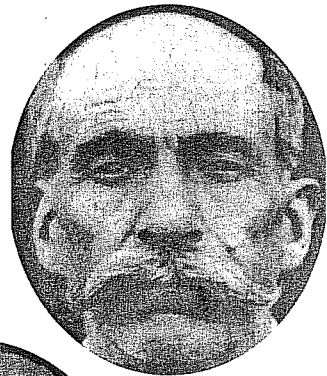
Sey Rıza

Sahan Ağa

Silo Pit

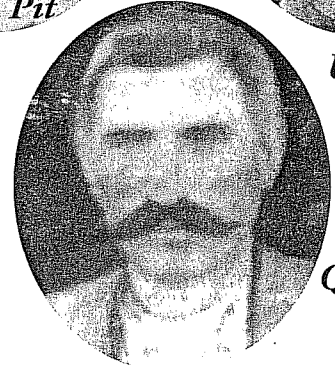
Usênê Seydi

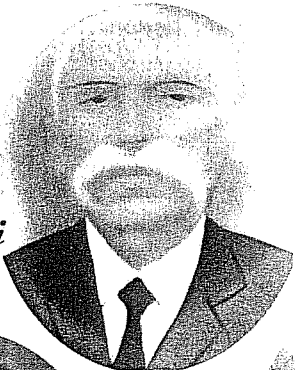
Xidê Alê İsmê

*Aliyê
Gaxi*

*Hesê Gewe
Mistefaê Ali,
'visê Seykhali,
Qemê Cwê Kheji,
Qemer Ağaê Hêyderu,
Tikmê Hemedê Heyderu,
Hemê Cwê Kheji,
Hesê Khalê Gonci,
Mirzê Sılê Hemi
u i bini...*

Qopo Ağa

Cwê Kheji

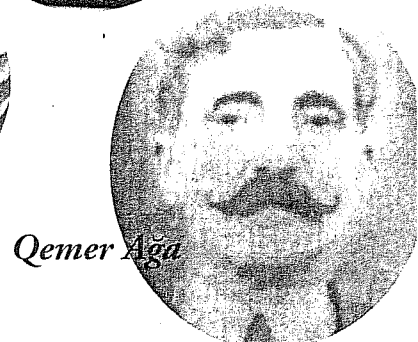
Besa Şiae

Fındıq Ağa

Alışêr be Zarifa ra

Qemer Ağa

Ma viri derê!...